

EDVARDAS VIDMANTAS

**RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS
LIETUVOJE**

XIX a. ANTROJOJE PUSĖJE –

XX a. PRADŽIOJE

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS

EDVARDAS VIDMANTAS

RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS LIETUVOJE

XIX a. ANTROJOJE PUSĖJE –
XX a. PRADŽIOJE

KATALIKŲ



AKADEMIJA

A. Jakšto 9
VILNIUS, 1995

UDK 947.45.052

Vi 41

Išleista dr. prel. Juozo Prunskio lėšomis



D 124742

ISBN 9986-592-11-9

© Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1995

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

PRATARMĖ

Religinis tautinis sąjūdis carinės Rusijos okupacijos metais buvo vienas svarbiausių lietuvių tautinio atgimimo veiksnių, skatinęs priešintis caro valdžios spaudai, palaikyti Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėją.

Tačiau šis sąjūdis yra nepakankamai nušviestas istorijos ir kituose šaltiniuose. Beveik visi įvairių caro valdžios įstaigų, ypač Kitatikių reikalų departamento, dokumentai apie lietuvių religinį tautinį sąjūdį Rusijos imperijoje yra išlikę Rusijos valstybiniame istorijos archyve Sankt Peterburge. Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu Sankt Peterburgo archyvas istorikams nebuvo prieinamas, o sovietiniais metais tyrinėtojai buvo verčiami katalikų dvasininkijos veiklą vertinti „marksistiniu požiūriu“, vadinasi, neigiamai. Pastaraisiais metais šios knygos autorius turėjo galimybę nevaržomai naudotis Rusijos valstybinio istorijos archyvo Kitatikių reikalų departamento fondu. Sukaupta medžiaga leidžia atskleisti Lietuvos katalikų dvasininkijos religinę tautinę veiklą, iškelti jos vaidmenį, parodyti didžiulį Katalikų Bažnyčios įnašą į lietuvių tautinį atgimimą.

Dėkoju Lietuvių katalikų mokslo akademijos Mokslo tarybai ir Lietuvos istorijos instituto vadovybei, kurios sudarė sąlygas išleisti šią knygą. Ypač nuoširdų padėkos žodį noriu tarti Lietuvių katalikų mokslo akademijos sekretorei filologijos mokslų daktarei Antanei Kučinskaitei, rūpestingai organizavusiai knygos išleidimą, redaktorėms Jadvygai Kardelytei ir Liudai Sidarienei už kruopštų redagavimą.

EDVARDAS VIDMANTAS

TURINYS

PRATARMĖ.....	3
TURINYS.....	5
IVADAS.....	7
CARO VALDŽIOS POLITIKA KATALIKŲ BAŽNYČIOS ATŽVILGIU.....	15
TAUTINIS ATGIMIMAS ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE.....	30
ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS KUNIGŲ DALYVAVIMAS 1863 m. SUKILIME.....	31
KATALIKŲ DVASININKŲ PRIEŠINIMASIS CARIZMO PRIESPAUDAI PO SUKILIMO.....	44
RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS XIX a. PAB. – XX a. PR.....	58
Gimtosios kalbos ir tikėjimo gynimas mokykloje.....	59
Kauno kunigų seminarijos auklėtinių vaidmuo tautinėje veikloje.....	68
Masinis religinis tautinis pasipriešinimas.....	74
Pasipriešinimo caro valdžiai organizavimas, metodai, taktika.....	83
RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS SEINŲ VYSKUPIJOJE.....	89
PRIEVARTINĖ KRAŠTO ASIMILIACIJA.....	91
KATALIKŲ DVASININKIJOS SANTYKIAI SU CARO VALDŽIA.....	98
TAUTINIS SAJŪDIS SEINŲ VYSKUPIJOJE.....	103
RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS VILNIAUS VYSKUPIJOJE.....	113
VILNIAUS VYSKUPIJA PO SUKILIMO.....	113
Vilniaus vyskupijos kurijos ir kapitulos uzurpavimas.....	118
KATALIKŲ PRIEŠINIMASIS STAČIATIKINIMUI IR RUSIFIKACIJAI.....	123
Pasipriešinimo caro valdžiai sustiprėjimas vyskupo K.Hrineveckio vyskupavimo laikotarpiu.....	129
CARO VALDŽIOS MĖGINIMAI PANAIKINTI VILNIAUS VYSKUPIJĄ.....	135
RYTŲ LIETUVOS LIETUVIŲ LENKINIMAS PER BAŽNYČIAS.....	139
Vilniaus katalikų dvasininkija – lietuvių lenkintoja.....	142

LIETUVIŲ TAUTINIS ATGIMIMAS VILNIAUS VYSKUPIJOJE	150
Lietuvių kalbos padėtis Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	151
Pirmieji lietuvių tautinio atgimimo žingsniai.....	154
Religinė tautinė lietuvių veikla Vilniuje	158
Lietuvių sąjūdis kitose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	169
ISVADOS.....	175
PRIEDAI	179
DOKUMENTAI APIE VYSKUPŲ M.VALANČIAUS IR A.BERESNEVIČIAUS PRIEŠINIMĄSI KATALIKŲ BAŽNYČIOS VARŽYMAMS.....	179
Kauno gubernatoriaus 1869 m. sausio 5 d. raštas Nr.1 ponui Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko generalgubernatoriui.....	179
Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko generalgubernatoriaus 1870 m. gegužės 4 d. raštas Nr. 100 p. vidaus reikalų ministrui.....	186
Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus 1876 m. kovo 28 d. raštas Nr. 15 p. vidaus reikalų ministrui.....	187
DOKUMENTAS APIE ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS KUNIGŲ PRIEŠINIMĄSI MOKINIŲ RUSINIMUI IR VERTIMUI Į STAČIATIKYBĘ	190
Raštas apie labai nenormalų Kauno gubernijos liaudies mokyklų mokytojų kunigų, einančių tikybos mokytojų pareigas, elgesį	190
I. Vyskupo paaiškinimo dėl tikybos mokytojų aplaidumo faktų nagrinėjimas.....	191
II. Vyskupo paaiškinimo dėl kunigų tikybos mokytojų tendencingo nenoro dėstyti tikybos dalyką pagal mokyklos reikalavimus nagrinėjimas	206
III. Kauno gubernijoje kilusio judėjimo prieš mokyklą planas.....	224
Priedai (prie pranešimo)	246
I. Vikaras kunigas Jasinskis, buvęs Raseinių apskrities Veiviržėnų liaudies mokyklos tikybos mokytojas.....	246
II. Vikaras kun. Petras Cechanovskis, buvęs Veiviržėnų liaudies mokyklos tikybos mokytojas	260
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	273
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	289
GEOGRAFINIŲ VARDŲ RODYKLĖ.....	300
RELIGIONS- UND NATIONALBEWEGUNG IN LITAUEN AM ENDE DES 19.-AUFANG DES 20. JAHRHUNDERTS (Zusammenfassung)	307

IVADAS

Katalikų Bažnyčia, būdama aukščiausia suinstitutintos religinės organizacijos forma, turinti hierarchinę struktūrą, kultą, susistemintą ir dogmatizuotą doktriną, pateikia išpažintojams pasaulio, žmogaus bei visuomenės teorinį modelį, elgsenos normas (234, 56, 100). Ekstremalioje situacijoje Bažnyčia numato dvasininkijos poziciją, jos veikimo taktiką. XIX a. antrojoje pusėje ji įsijungė į Lietuvos etnokultūrinę socialinę sferą, kuri iš dalies sutapo su popiežiaus Leono XIII 1891 m. paskelbtomis enciklikos „Rerum novarum“ idėjomis.

Lietuvos aneksija, Bažnyčios ir tautos teisių uzurpavimas aktyvino religinį tautinį sąjūdį. Katalikų dvasininkijos tiesioginiai ryšiai su gyventojais, intelektualinis poveikis sudarė galimybę veikti žmonių sąmonę, skatino priešintis caro vienvaldystės priespaudai. Religijos formos padėjo gyventojams geriau suvokti tautiškumo bruožus, etninės bendrijos uždavinius. Katalikybė ir tautybė tikintiesiems buvo neatsiejamos, tautos vienvovę nusakančios sąvokos. Šios vienvovės koncepcija buvo skatinantis veiksnys priešintis svetimos įtakos plitimui – tiek stačiatikinimui, tiek rusinimui.

Religinį tautinį sąjūdį sąlygojo įvairūs tautos raidos etapai. Jo išraiška buvo ir politinių grupuočių kūrimasis, ir tiesioginis Katalikų Bažnyčios bei tautos teisių gynimas, ir pastangos atkurti Lietuvos valstybingumą. Šie ir kiti klausimai yra itin reikšmingas lietuvių tautinio atgimimo tyrimų objektas.

Įvairių laikų istorikai domėjosi tautinio atgimimo problemomis, jo raidos ypatumais. Ypač svarbu tirti 1863 m. sukilimą. Lietuvos Katalikų Bažnyčios tyrinėtojas kun. A. Alekna vienas pirmųjų mėgino nušviesti 1863–1864 metų įvykius. Jis, apžvelgdamas Žemaičių vyskupo M. Valančiaus biografiją (129), parodė Žemaitijos katalikų dvasininkų įtaką sukilimui, vyskupo dvasinę pusiausvyrą ir pastangas išsaugoti Žemaičių vyskupijos stabilumą. Istorikas P. Šležas (260, 47–59) aptarė M. Valančiaus santykius su caro valdžia, jo požiūrį į 1863 m. sukilimą. Prof. V. Biržiška (149) išryškino vyskupo diplomatinės vingrybes, padėjusias susilpninti caro valdžios taikomas represijas. Sukilimo įvykius, glaudžiai

susijusius su katalikų dvasininkija, apžvelgė kun. J.Vaišnora (277) bei tyrinėtojas K.Jurgėla (184).

Skirtinga negu kitų tyrinėtojų nuomonė išreikšta A.Janulaičio darbe (179). Čia sakoma, kad katalikų dvasininkijos poveikis to laikotarpio įvykiams buvo nedidelis. O L.Bičkauskas-Gentvila savo monografijoje (140) apskritai neigiamai vertino Katalikų Bažnyčios vaidmenį šiuose įvykiuose. Dvasininkijos daugumą jis laiko atvirais caro valdžios agentais arba lenkų klerikaliųjų nacionalistinių idėjų propaguotojais. Tik nedidelė dalis kunigų, kilusių iš valstiečių, pasak autoriaus, stojo prieš dvarininkus ir carizmą, aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime.

Kun. K.Šaulys (259, 33–40) ir kun. J.Stakauskas aptarė tautinės minties bei lietuvių kalbos kelią (249) į Žemaičių (245; 247), Seinų (240; 243) ir Vilniaus (250) kunigų seminijas. Lietuvių tautinės savimonės pradines apraiškas tyrė filosofas B.Genzelis (164, 73–97), istorikas V.Merkys (220, 71–94). Nacionalinės savimonės raidą moderniosios visuomenės raidos laikotarpiu – E.Vidmantas (295, 95–114; 294, 69–81). Pastarųjų autorių tyrimai mažai susiję su katalikų dvasininkijos tautine veikla.

Lietuvių religinio tautinio sąjūdžio raidą gerokai paveikė Žemaitijos gyventojų susidūrimai su caro karo pajėgomis, naikinančiomis bažnyčias, konkrečiai Kražių. Nemažai straipsnių šia tema buvo paskelbta žurnale „Draugija“ (288, 20–22), Čikagoje išleistame leidinyje „Kražiai“. Autoriai kun. P.Veblaitis (289, 39–79), kun. S.Matulis (215, 80–84), J.Virbickis (299, 115–124) analizuoja 1893 m. Kražių įvykius, B.T.Dirmeikis (159, 128–130) ir P.Šležas (261, 506–519) įvertina gyventojų pasipriešinimo caro valdžiai Kražiuose reikšmę.

Atskirą tyrinėjimo temą sudarė lietuvių priešinimasis katalikų stačiatikinimui ir rusinimui. Remdamiesi prieškariniu metu Kauno archyve sukauptais dokumentais, tai tyrė V.Burkevičius (154), kun. J.Matusas (216, 266–275) ir prof. V.Biržiška (147, 103–111). Ši tema glaudžiai susijusi su slaptųjų mokyklų veikla, organizuota siekiant išsaugoti savo tikėjimą ir gimtąją kalbą. Jų veiklą Lietuvoje apibendrino istorikai A.Tyla (266, 47–66) bei R.Vėbra (292, 131–139).

Lietuvių nelegalios veiklos carizmo laikotarpiu temą plėtojo istorikas V.Merkys. Savo monografijose jis nagrinėjo lietuvių spaudos uždraudimo aplinkybes bei valdžios siekius (221), visuotinę lietuvių tautos pasipriešinimą, nelegalios spaudos ir jos platinimo organizacijos sukūrimą bei gyventojų išjungimą į tautinį sąjūdį (219).

Kun. J.Ambrazevičius aptarė konfesinės ir pasaulietinės inteligentijos „Aušros“ bei „Varpo“ laikotarpio santykius, jų jungiamuosius ir skiriamuosius bruožus, prieštaravimų priežastis (131, 224–244). Istorikas V.Kvieska – politinių srovių bei partijų formavimąsi (195, 29–54).

Prie stambesnių veikalų, aprašančių Lietuvos Katalikų Bažnyčios padėtį bei jos vaidmenį lietuvių tautiniame sąjūdyje, galima priskirti kun. A.Aleknos (126), K.Gečio (163), G.Valančiaus (280; 281) ir B.Kviklio (196) darbus. Daugiatomyje B.Kviklio leidinyje aprašoma kiekvienos parapijos bažnyčios kūrimosi istorija, architektūrinės maldos namų ypatybės, meno kūrinių bei paminklų vertybės, katalikų dvasininkijos ir tikinčiųjų įnašas į religinį tautinį sąjūdį, kultūrinį gyvenimą. Keli darbai skirti Lietuvos vyskupijų kūrimosi istorijai. J.Basanavičius (136, 364–380) ir J.Totoraitis (269, 1–8) aptaria Seinų vyskupijos įkūrimo aplinkybes, vyskupų tautinės orientacijas, taip pat lietuvių padėtį. P.Jatulis – Vilniaus vyskupijos kūrimą bei lietuvių pastangas įsteigti Lietuvos bažnytinę provinciją (181, 169–186; 182, 13–18).

Lietuvos istoriografija atspindi vyskupų vaidmenį lietuvių tautiniame atgimime. Didžiausio istorikų dėmesio sulaukė vyskupas M.Valančius. Be minėtų autorių, vyskupo veiklą tyrė K.Binkis (141), J.Stakauskas (251; 252, 43–66), P.Jatulis (180, 193–207). Naujų minčių ir vertinimų apie M.Valančiaus lietuviybės akciją pateikia V.Vanagas (287, 7–36), jo įnašą į švietimą – A.Kulakauskas (194, 36–55), blaivybės sąjūdžio reikšmę – E.Aleksandravičius (130). Nemažai dėmesio buvo skirta ir vyskupo M.Paliulionio veiklai. A.Dambrauskas-Jakštas (158, 313–224) ir J.Stakauskas (253, 230–260) priskiria jį prie lenkiškos orientacijos dvasininkų, tačiau, kaip nurodo autoriai, vyskupas gyventojų nelenkino, o lietuvių kalbą protegavo tik valstiečiams, šiaip visur rodė atkaklų priešinimąsi caro valdžios priespaudai.

Kritiškai vertinamas vysk. A.Baranausko požiūris į lietuviybę. J.Laukaitis A.Baranauską laikė pasidavusiu lenkų įtakai dvasininku, manančiu, kad lietuviai be lenkų žlugtų (205, 155–157). Kun. Tumo-Vaižganto nuomone, A.Baranauskas, M.Paliulionis ir J.Račkauskas lietuviybę pripažino tik tikėjimo reikalams, o vyskupijų konsistorijas laikė „lenkybės lizdais“ (272, 71–81).

Istoriografija atspindi ir Vilniaus vyskupijos religinę tautinę veiklą. Lietuvių ir lenkų santykius nuo krikščionybės įvedimo iki dabarties apžvelgė kanauninkas kun. K.Prapuolenis (231), A.Budreckis (152, 299–338) gvildeno demografinės problemas, kurias įvairios politinės jėgos, falsifikuodamos statistiką, mėgino panaudoti savo politiniams siekiams. Lietuvių kova su lenkais tarptautinėje arenoje dėl savo tautos suverenumo pripažinimo apibūdinama A.Jakšto darbe (178, 290–300). Lenkų istorikas P.Losovskis lietuvių ir lenkų santykius vertino kaip tolerancijos stoką, neleidusią konfrontuojančioms jėgoms, taip pat katalikų dvasininkams, rasti politinių kompromisų ir bendradarbiauti išsivadavimo iš nacionalinės priespaudos sąjūdyje (214).

Pasipriešinimo valdžiai mastą nemažai lėmė Rusijos caro vienvaldystės režimo lygmuo. Imperijos politika nuo Jekaterinos II valdymo laikų mažai keitėsi. Jos pagrindinius siekius ir jų sąlygojamus niuansus atspindi K. Avizonio (135), A. Alekno (127, 193–200) bei S. A. Griniaus (170, 214–223) darbai. Istorikas P. Šležas atskleidžia M. Muravjovo vaidmenį formuojant politiką Lietuvoje (262). R. Vėbra išryškina stačiatikių dvasininkijos, kaip caro valdžios politikos vykdytojos, vaidmenį (291, 76–95). Kai kurie lietuvių religinio tautinio sąjūdžio aspektai paminėti Z. Ivinskio (177), P. Čapėno (157), V. Trumpos (270) veikaluose ir A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ (212).

Prie specialesnių nagrinėjamos temos darbų skirtinos R. Vėbros (290) ir E. Vidmanto (293) monografijos, Lietuvos istorijos instituto kolektyvinis veikalas lietuvių tautinio judėjimo klausimu (207). Šie darbai – sovietinio laikotarpio produktas. Nors juose pateikta nemažai naujų faktų, originalių vertinimų, tačiau čia nerandame lietuvių tautinio sąjūdžio visumos, neišryškintas katalikų dvasininkijos teigiamas vaidmuo, daręs poveikį sąjūdžio įvykių raidai.

Apskritai istoriografija nesuteikia išsamaus vaizdo apie Lietuvoje vykusį religinį tautinį sąjūdį. Galimas daiktas, kad pasaulietinės inteligentijos tendencija lietuvių tautinį sąjūdį beveik išimtinai tapatinti su aušrininkų ir varpininkų veikla, o katalikų dvasininkijos tautinį kultūrinį darbą laikyti vien konfesiniu siekiu nustelbė pastarosios reikšmę lietuvių tautiniame judėjime. Tačiau tereikia atidžiau pažvelgti į daugybę su tuo susijusių klausimų ir viskas nušvinta kita šviesa. Kas ir kokiam reikalui sukūrė nelegalią spaudą bei šios spaudos platinimo organizaciją, pramynusią kelius visam spaudos draudimo laikotarpiui? Kieno pastangomis gyventojai pradėjo priešintis stačiatikinimui ir rusinimui, tikybos dėstymui rusų kalba mokyklose, šios kalbos vartojimui Katalikų Bažnyčioje? Kas gynė Kęstaičių ir Kražių bažnyčias, kūrė religines organizacijas, slaptas mokyklas, be caro valdžios leidimo statė kryžius, dalyvavo įvairiose procesijose? Gyventojų masinis išitraukimas į šį sąjūdį pirmiausia buvo grynai religinė paskata. Todėl pagrįstai galima sakyti, kad jėga, sukėlusį pasipriešinimą okupacinei valdžiai, tikrai buvo religinis tautinis sąjūdis.

Šis terminas istoriografijoje nevartojamas. Gyventojų priešinimasis religinei tautinei caro vienvaldystės priespaudai vadinamas bendru lietuvių tautinio sąjūdžio terminu. Ar reikia iš bendro tautinio sąjūdžio išskirti atskirą jo dalį ir pavadinti religiniu tautiniu sąjūdžiu?

Išsivadavimo iš carizmo priespaudos judėjimas buvo įvairių formų. Ryškiausios – 1831 ir 1863 m. sukilimai. Jų nesėkmingos baigtys dar labiau prislėgė gyventojus ir sustiprino katalikų dvasininkijos persekiojimą.

Nepaisant to, katalikų dvasininkija priešinosi įvairiems suvaržymams, svetimos kalbos, rašto, stačiatikių tikėjimo brukimui, tautos tradicijų ir papročių naikinimui. Tai buvo religinio tautinio sąjūdžio tąsa, kuris vyko vyskupo M.Valančiaus iniciatyva XIX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, bręstant 1863 m. sukilimui.

Iki „Aušros“ ir „Varpo“ pasirodymo katalikų dvasininkija buvo reali pasipriešinimo jėga, įstengusi ginti Lietuvos gyventojų religinius tautinius interesus. Nors didelė dvasininkijos dalis buvo lenkiškos orientacijos, vis dėlto ji vienaip ar kitaip priešinosi caro valdžios politikai Lietuvoje ir buvo aktyvi intelektualinė jėga. Vyskupo M.Valančiaus dėka pasipriešinimo sąjūdis įgijo ryškių lietuvių tautinių akcentų.

XIX a. 8-ajame dešimtmetyje politinėje arenoje pasirodė lietuvių pasaulietinė inteligentija, kuri rado bendrą kalbą su lietuviškos orientacijos dvasininkais, kartu leido nelegalų žurnalą „Šviesa“, plėtojo tautinį darbą. Nors tautiniai interesai juos vienijo, tačiau buvo ir daug antagোনizmo, nes skyrėsi požiūris į veiklos taktiką bei metodus, pasaulietinė inteligentija buvo liberalistinė. Įsisteigus žurnalams „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ bei „Varpas“, prasidėjo politinių krypčių diferenciacija. Dar daugiau prieštaraimų atsirado 1894 m., popiežiui Leonui XIII paskelbus Lenkijos vyskupams encikliką, raginusią vengti politikos, tikinčiuosius sukti taikiam darbui.

Katalikų tautinė kryptis, kurios devizas buvo „Katalikybė ir lietuviybė“, galutinai susiformavo į savarankišką sąjūdį. Stiprėjo ir liberalinė demokratinė tautinė kryptis, kurios atstovai daugiausia veikė tarp vidurinių ir aukštųjų mokyklų moksleivių, studentų bei negausios pasaulietinės inteligentijos, žadino lietuvių tautinę sąmonę, ugdė nacionalinę kultūrą, mėgino kultūrine veikla priversti caro valdžią legalizuoti spaudą ir sudaryti sąlygas inteligentijos konsolidacijai bei Lietuvos gyventojų švietimui (207, 151). Varpininkai į katalikų dvasininkiją žiūrėjo kaip į pasaulietinės inteligentijos pagalbininkę, nes perduoti tautos likimą vien į kunigų rankas laikė pavojingu dalyku (192, 328).

Tačiau tiesioginė konfrontuojanti su okupaciniu režimu jėga buvo gyventojai ir katalikų dvasininkai. Pastarieji formavo gyventojų anticarines nuotaikas, ugdė jų religinę tautinę savimonę bei dvasingumą, organizavo pasipriešinimą religiniams tautiniams suvaržymams. Iki XIX a. pabaigos Lietuvoje beveik nebuvo kitos jėgos, galėjusios tiesiogiai priešintis caro vienvaldystei ir skatinti gyventojų sąjūdį.

Įsitraukti į kovą gyventojus labiausiai skatino kunigų veikla: atviras priešinimasis gimtosios kalbos, pastoracinio darbo suvaržymams, caro valdžios nurodymų bei įsakymų nevykdymas. Tikintiesiems didelį poveikį darė represijos, nukreiptos prieš kunigus: jų trėmimas į Sibirą, uždarymas

į vienuolyną, piniginės nuobaudos, nušalinimas nuo tikybos mokytojų, kapelionų pareigų. Visa tai konsolidavo gyventojus katalikus, skatino juos jungtis į religinę tautinę sąjungą.

Gyventojai išitraukdavo į sąjungą ir per nelegalias religines organizacijas; jie leido vaikus į slaptas mokyklas, gabeno ir platino nelegalią literatūrą.

Pasipriešinimas valdžios priespaudai vyko nuolat, nenuilstamai, kartais labai atkakliai, nepaisant aukų. O aukos sulaukdavo ir tarptautinio rezonanso (Kražių įvykiai, vyskupų trėmimai). Gyventojų išitraukimas į pasipriešinimą sudarė pagrindą plisti Lietuvoje kitiems sąjungams.

Taigi tauta, kurios beveik visi gyventojai buvo katalikai, į pasipriešinimo caro valdžiai sąjungą įsijungė daugiausia dvasininkų pastangomis. Jų dėka prasidėjo ir tautinis atgimimas Rytų Lietuvoje. Šio krašto katalikų bažnyčia buvo vieta, kurioje kunigai turėjo galimybę viešai prabilti į gyventojus "užmiršta" lietuvių kalba, žadinti jų tautinius jausmus ir skatinti lietuvių tautinę sąjungą.

Besiformuojanti pasaulietinė lietuvių inteligentija buvo negausi, ir ta pati išsklaidyta po Rusijos imperiją. Todėl dvasininkams teko misija pradėti sąjungą, atremti gresiantį Lietuvos rusifikacijos ir gyventojų stačiatikinimo pavojų. Šio tikslo siekta per bažnyčios organizaciją, jos drausmę, ištikimybę dvasinėms vertybėms. Nepalankiausiomis lietuvių tautai sąlygomis Katalikų Bažnyčia turėjo galimybę organizuoti pasipriešinimą caro valdžiai ir įtraukti į judėjimą tikinčiuosius. Stiprėjantis pasipriešinimas caro vienvaldystei suformavo savarankišką religinę tautinę sąjungą su savita veiklos kryptimi, savitais judėjimo bruožais bei tikslais ir sudarė tvirtą pagrindą tautos gyvybingumui išsaugoti.

Istoriografijoje sumenkintas Žemaičių vyskupo M.Paliulionio vaidmuo lietuvių religiniame tautiniame sąjungoje. Jo vyskupavimo laikotarpiu lietuvių religinis tautinis sąjungas ne tik nesusiplieskė, bet, atvirkščiai, sustiprėjo. Deja, istorinėje literatūroje vyskupo M.Paliulionio veikla vertinama vienpusiškai, nematant teigiamų jo tautinio sąmonėjimo poslinkių, jo ryšio su tautinėmis aspiracijomis. Jei laikomasi tokios pažiūros, pagrįstai kyla klausimas, kas po vyskupo M.Valančiaus mirties, kai dar nebuvo susiformavusi lietuvių pasaulietinė inteligentija, palaikė žemaičių tautinę dvasią, skatino priešintis caro rusifikacijos politikai, palaikė jaunosios katalikų dvasininkijos nelegaliai leidžiamą lietuvišką spaudą, skatino pastoraciniame darbe vartoti lietuvių kalbą?

Dėl mišrios gyventojų sudėties bei atitinkamų politinių sluoksnių vykdomos politikos susidarė Rytų Lietuvoje specifinės sąlygos. Vilniaus vyskupijoje egzistavo problema, kuri buvo būdinga visiems gyventojams – tai pasipriešinimas caro vienvaldystės priespaudai. Į šią sąvoką įėjo ne tik

priešinimasis katalikų dvasininkijos ir gyventojų suvaržymams, bažnyčios teisių ribojimui, bet ir stačiatikių tikėjimo brukimui, žmonių rusinimui, bažnyčių naikinimui. Tokia padėtis vienijo Katalikų Bažnyčią ir tautą ginti dvasines vertybes. Religinė nuostata jungė visos Lietuvos katalikus ir stiprino anticarinį sąjūdį, o tautinių sąjūdžių suaktyvėjimas Rytų Lietuvoje sukėlė priešiškus veiksmus ir silpnino bendrą anticarinį frontą. Šioms tendencijoms pakreipti į vieną ar kitą pusę svarbią reikšmę galėjo turėti vyskupijos vadovybės pozicija. Tačiau XX a. pradžioje, kai visuomenėje vyko tautinis demokratinis išsivadavimas iš carizmo priespaudos, nors ir keista, nebuvo atsižvelgta į žmogaus prigimtines teises. Nuo ko priklausė šios tendencijos gyvybingumas? Į tai atsakymą galėtų duoti religinio tautinio sąjūdžio problematikos nagrinėjimas.

Iš to, kas pasakyta, išplaukia šios monografijos siekiai bei uždaviniai: nušviesti lietuvių religinio tautinio sąjūdžio raidą bei dvasininkų įsijungimo į politines akcijas paskatas, apžvelgti sąjūdžio ištakas ir nustatyti jo padarinius, nustatyti katalikų dvasininkijos vaidmenį lietuvių tautiniame atgimime, jos nuopelnus saugant gyventojų dvasines vertybes, ugdant tautinę savimonę, ruošiant dirvą nepriklausomos valstybės atkūrimui. Čia siekiama parodyti feodalinės santvarkos relikтус, kurie, pasikeitus sąlygoms, trukdė lietuvių tautos atgimimui ir tautiniam apsisprendimui. Itin svarbūs šie veiksniai buvo Rytų Lietuvoje, nes gilino polonizacijos procesą bei skatino nepakantumą lietuviams.

Atsakyti į iškilius klausimus padeda gausi medžiaga, išlikusi Lietuvos valstybiniame istorijos archyve Vilniuje bei Rusijos valstybiniame istorijos archyve Sankt Peterburge.

Lietuvos valstybiniame istorijos archyve yra Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos (F. 387), Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurijos (F. 694), Romos katalikų Vilniaus (F. 604), Telšių (Žemaičių) (F. 669) vyskupijų konsistorijų fondai. Bylose yra užfiksuotas lietuviškos religinės bei pasaulietinės literatūros leidimas ir platinimas, nelegalių mokyklų veikla, dvasininkų dalyvavimas 1863 m. sukilime bei kitose tautinėse akcijose. Vyskupijų konsistorijų susirašinėjimas su caro valdžios įstaigomis atskleidžia vyskupų ir kitų dvasininkų pozicijas.

Didžiulis fondas, kuris beveik nebuvo naudojamas istorijos mokslui, yra sukauptas Sankt Peterburgo Rusijos valstybiniame istorijos archyve, Kitatikių reikalų departamento fonde (F. 821), sudarytame iš keliolikos aprašų. Svarbūs dokumentai apie Katalikų Bažnyčią yra šiuose aprašuose: Katalikų tikėjimas Rusijoje, 1810–1881 m. (Ap. 1), Kitatikių tikėjimas Lenkijos Karalystėje, 1855–1911 m. (Ap. 2), Protestantų ir katalikų tikėjimų bylos, 1799–1879 m. (Ap. 6), Katalikų tikėjimas Rusijoje ir Lenkijos Karalystėje, 1828–1917 m. (Ap. 3), Bendrasis skyrius,

1825–1917 m. (Ap. 10), Valdinių pranešimai, 1828–1917 m. (Ap. 11), Romos katalikų skyrius, 1800–1910 m. (Ap. 125), Slaptasis Romos katalikų skyrius, 1845–1913 m. (Ap. 138), Pabiros, 1828–1917 m. (Ap. 150) ir kt.

Šio archyvo dokumentai suteikia vertingų duomenų apie Katalikų Bažnyčios padėtį Rusijos okupacijos sąlygomis, dvasininkijos pastoracinio darbo aplinkybes, represines priemones, taikytas dvasininkams siekiant susilpninti jų įtaką gyventojams bei paversti paklusniais caro valdžios reikalavimų vykdytojais. Archyvinė medžiaga atskleidžia katalikų dvasininkijos vaidmenį ginant bažnyčios ir gimtosios kalbos teises, pastoracinio darbo laisvę organizuojant gyventojų pasipriešinimą caro valdžios prievartai bei etnokonfesinių teisių suvaržymui. Archyvuose sukaupta medžiaga taip pat rodo vyskupijų hierarchų vaidmenį ne tik ginant bažnyčios teises, bet ir saugant gyventojus nuo svetimos įtakos, nutautinimo, įtraukiant juos į religinį tautinį sąjūdį.

CARO VALDŽIOS POLITIKA KATALIKŲ BAŽNYČIOS ATŽVILGIU

Po paskutiniojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo (1795m.) Rusijos vyriausybė, naikindama Lietuvos – Lenkijos valstybę, pertvarkė ir Katalikų Bažnyčios valdymą. Jekaterina II (valdžiusi 1762–1796m.) panaikino katalikų vienuolynų autonomiją, uždraudė vienuolynams pripažinti valdžią, esančią už Rusijos imperijos ribų. Ji pati, be Romos kurijos žinios, skyrė vyskopus, darė vyskupijų pertvarkymus (127, 197). Pavelo I (Pavlo I) valdymo laikotarpiu (1796–1801 m.) 1798 m. buvo įsteigta bažnytinė metropolija su arkivyskupo būstine Mogiliove. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos, priklausiusios Gnezno bažnyčiai provincijai, buvo prijungtos prie Mogiliovo arkivyskupijos. Tais pačiais metais Rusijos vyriausybė įkūrė Vygrių (Seinų) vyskupiją, kuri vėliau buvo prijungta prie įsikūrusios Varšuvos metropolijos (163, 91). Pavelas I Rusijos Katalikų Bažnyčiai valdyti 1798 m. įsteigė Katalikų reikalų departamentą, įkūrė Vatikano diplomatinę atstovybę. Tačiau popiežiaus nuncijus Laurynas Lita greitai neteko Pavelo I malonės ir buvo priverstas išvykti iš Peterburgo. Nuo to laiko popiežiaus pasiuntinys į Rusiją daugiau nebuvo įsileidžiamas.

Caras Aleksandras I (1801–1825 m.) toliau didino Katalikų Bažnyčios priklausomybę Rusijos pasaulietinei vyriausybei. Jis įsteigė Romos katalikų kolegiją, kuri buvo pavaldi ne Vatikano kurijai, o caro vyriausybei ir tokį statusą išlaikė iki Pirmojo pasaulinio karo. Kolegijai buvo pavesta spręsti Katalikų Bažnyčios administracinius reikalus, vykdyti vyriausybės įsakymus (170, 215). Šitaip sutvarkyta bažnyčia imperijoje buvo laikoma savo įtakoje, jai vadovavo Rusijos monarchai.

Iš pradžių minėti imperijos monarchai stengėsi pajungti Katalikų Bažnyčią savo įtakos sferai ir tvarkyti jos aukštąją hierarchiją, o valdant Rusiją Nikolajui I (1825–1855 m.), padėtis pasikeitė. Caro vyriausybė pradėjo kištis į pastoracinį darbą, varžyti bei persekioti katalikų dvasininkiją. Po 1831 m. sukilimo vyriausybė, supratusi, kad taip nepajėgs Lietuvos aneksuoti ir nuslopinti laisvės troškimo idėjos, pradėjo vykdyti krašto rusinimo politiką. Rusinimo idėją buvo iškėlusį dar Jekaterina II.

Ji, prijungusi prie Rusijos dalį Lietuvos, išreiškė pageidavimą, kad iš Lenkijos atimtos lietuviškos gubernijos virstų rusiškomis. Krašto rusinimo politiką Jekaterina II teisino tuo, kad Lietuva nuo senovės esą buvusi rusiška ir todėl teisėtai atitekusiai Rusijos monarchijai. Ji tik atsiėmusi savąsias rusiškas žemes, kurios istorijos eigoje buvo kiek aplenkintos ir dabar tenka imtis visų priemonių jas atrusinti (135,185). Toks Jekaterinos II požiūris į Lietuvą padėjo „teorinį“ Lietuvos rusinimo pagrindą, kuriuo remtasi per visą Lietuvos okupacijos laikotarpį.

Nikolajaus I viešpatavimo laikotarpiu buvo sugriežtintas valdymo režimas, pašalintos visos iki tol valstybės politikoje pasirodžiusios liberalizmo tendencijos. 1840 m. panaikintas Pavelo I toleruojamas Lietuvos Statutas, įvesti rusų įstatymai, teismai. 1832 m. uždarytas universitetas. Valdžia, siekdama sustiprinti Stačiatikių Bažnyčią, prijungė prie jos Rusijos unitus, kurie iki tol priklausė Romos katalikų centrui. Vyriausybė, Katalikų Bažnyčios centrinę administraciją Peterburge sukonzentravo į caro, be Vatikano žinios, skiriamo metropolito rankas. Taip buvo sudarytos sąlygos vyriausybei kištis į Katalikų Bažnyčios reikalus.

Iš Vakarų Europos plintančias demokratines idėjas Nikolajus I stabdė skatindamas slavofilų judėjimą. Rusijos panslavistai (Aksakovai, Krijevskiai, A.Šiškovas) aktyviai propagavo nacionalistinę didžiarusių kultūrą ir stačiatikybę. Pastarąją jie laikė pagrindiniu Rusijos stiprybės šaltiniu, vienintele tikra krikščionybės forma (135, 186). Slavofilai ragino vyriausybę aktyvinti rusifikacijos politiką Rusijos pakraščiuose. Tuo metu švietimo ministras S.Uvarovas suformulavo imperijos devizą: „vienvaldystė, stačiatikybė ir rusų tautiškumas“. Šio šūkio idėja vėliau, ypač Aleksandro III valdymo laikotarpiu (1881–1894 m.), sudarė valstybės vidaus politikos pagrindą.

Po 1831 m. sukilimo Nikolajus I, pamatęs, kad buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privilegijuotasis luomas neatsisako Respublikos atkūrimo tikslų, su kuriais glaudžiai susijusi ir katalikų dvasininkija, ėmėsi Bažnyčios ekonominės reformos. 1841 ir 1843 m. išleistais vyriausybės įsakais buvo sekuliarizuotos Katalikų Bažnyčios žemės. Visas katalikų dvasininkijos nekilnojamasis turtas su valstiečiais buvo perduotas valstybės žiniai. Išimtis padaryta tik parapijų bažnyčių valdoms. Joms palikta po 30–50 dešimtinių žemės (229, 289–292). Nustačius katalikų dvasininkijai etatus ir atlyginimus iš valstybės išdo, ji tapo priklausoma nuo valdžios. Caro valdžia šia reforma sudavė sunkų smūgį Katalikų Bažnyčios ekonomikai bei jos savarankiškumui. Taip ji galėjo geriau kontroliuoti katalikų dvasininkų darbą, pajungti juos savo įtakos sferai.

Caro valdžia, norėdama turėti savo atramą Lietuvoje, pradėjo stiprinti stačiatikių dvasininkų padėtį. 1833 m. ji įkūrė stačiatikių Vilniaus vysku-

piją, kuri 1844 m. Ministrų komiteto nutarimu įsteigė stačiatikių parapijas Švenčionyse, Trakuose, Panevėžyje, Raseiniuose, Telšiuose, Ukmergėje ir Zarasuose. Maždaug šiuo laikotarpiu Stačiatikių Bažnyčia kitų tikybų atžvilgiu buvo iškelta į privilegijuotą padėtį (291, 79). Nikolajus I nustatė Katalikų Bažnyčios statusą. Įstatymas leido katalikų dvasinei vyresnybei spręsti tik dalį bažnyčios reikalų. Visus kitus tvarkė valdžios įstaigos (163, 98). Įstatymiškai katalikų dvasininkija pateko į beteisišką padėtį. Jos veiklą dar varžė ir vietos valdžios nutarimai bei taisyklės.

Iki XIX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios Katalikų Bažnyčia Lietuvoje buvo pertvarkyta, jos valdymas pajungtas caro administracijai, atimta katalikų dvasininkijos pastoracinio darbo laisvė. Bažnyčia galėjo funkcionuoti tik valdžios priežiūroje. Ekonominė reforma ir griežtas režimas panaikino dvasininkų savarankiškumą, *de jure* atskyrė ją nuo Apaštališkojo Sosto. Stačiatikių Bažnyčia pradėjo aktyviau rusinti ir stačiatikinti gyventojus. Tačiau priimti įstatymai bei administracijos potvarkiai veikė neefektyviai, nes žemutinėje valdžios grandyje daugiausia dirbo valdininkai lenkai, ignoravę valdžios nutarimus. Esant mažam rusų valdininkų skaičiui, caro valdžia nepajėgė persverti įvykių eigos imperinės politikos naudai.

1863 m. sukilimas pakeitė Lietuvoje politinę padėtį. Paskyrus Vilniaus generalgubernatoriumi M.Muravjovą (1863–1865 m.), Vakarų gubernijas jis pradėjo valdyti pagal karinį policinį režimą. Gyventojams, turėjusiems bent kokį ryšį su sukilimu, buvo taikomos pačios griežčiausios nuobaudos. Daugiausia nuo M.Muravjovo smurto nukentėjo aktyviausieji visuomenės sluoksniai – bajorija ir katalikų dvasininkija. Vos atvykęs į Vilnių eiti generalgubernatoriaus pareigų, M.Muravjovas pradėjo savo kruviną darbą: buvo sušaudyti du kunigai ir vienas bajoras. M.Muravjovas 1863–1864 m. sukilimui malšinti parengė Šiaurės Vakarų gubernijoms priemones. Jos sudarė krašto valdymo „juridinį pagrindą“. Juo naudojosi ir vėlesnieji generalgubernatoriai iki pat 1905 m. demokratinės revoliucijos (330, 383). Visas M.Muravjovo „teisynas“ buvo prisigėręs gyventojų demoralizavimo tendencijų, kuriomis siekta paversti juos paklusniais imperijos valdiniais. Vilniaus generalgubernatoriaus leidžiamos instrukcijos skatino gyventojus amoraliai elgtis. Štai 1863 m. birželio 23 d. instrukcija skelbė, kad valstiečiui, pristačiusiam valdžiai sukilėlį, mokama 3 rb, o ginkluotą – 5 rb iš surinktos 10 % rinkliavos (330, 121). Panašiai buvo demoralizuojami ir dvasininkai, kurių paskyrimas eiti aukštesnės pareigas bei geresnės vietos gavimas priklausė nuo caro valdžios sprendimo.

Reikia pasakyti, kad M.Muravjovui įgyti neribotą valdžią bei savavaliuoti Lietuvoje padėjo ne tiek caro baimė prarasti Lietuvą, kiek baimini-



masis dėl pavojaus, kad Peterburge nepaplistų demokratinis judėjimas. M. Muravjovas, sutirštintomis spalvomis vaizduodamas situaciją Lietuvoje, visaip siekė iš caro gauti daugiau laisvės, jo pritarimą numatytoms priemonėms sukilimui malšinti. Vyriausybės nariai, pavyzdžiui, vidaus reikalų ministras P. Valujėvas, Valstybės tarybos narys V. Dolgorukovas ir kiti, priešinosi neribotų teisių M. Muravjovui suteikimui bei jo siūlomoms priemonėms (311, 397). Bet caras rėmė M. Muravjovą. Jis suformavo požiūrį ir į katalikų dvasininkiją, kad galėtų imtis griežtų priemonių prieš Katalikų Bažnyčią. Jis savo užrašuose rašė: „Aš (represijas. – E.V.) pradėjau nuo kunigų, kaip svarbiausių sukilimo veikėjų: per savaitę buvo sušaudyti du kunigai...“ (311, 407). Taip M. Muravjovas mėgino neutralizuoti dvasininkų veiklą ir išstumti juos iš politinės kovos arenos. Dvasininkijos paskirtį jis suprato valdžios tarnautojo prasme, kurios priedermė – daryti tikintiesiems ištikimybės caro valdžiai įtaigą. Kadangi katalikų dvasininkijos dauguma buvo priešiška okupacinei valdžiai, tai, Muravjovo žodžiais, Romos katalikų vyskupai, kunigai ir vienuoliai sudaro ne dvasininkiją, bet politinius emisarus, skelbiančius priešišką caro vyriausybei bei rusiškai stačiatikių dvasiai. Katalikų tikėjimą M. Muravjovas apibūdino kaip „ne to krašto religiją, bet politinę ereziją“ (320, 5). Tokia Vilniaus generalgubernatoriaus nuostata Katalikų Bažnyčios atžvilgiu lėmė griežtą politiką ir veikimo taktiką. M. Muravjovas ataskaitose vyriausybei nuolat teigė: kol krašte viešpataus katalikų dvasininkija, jis nebus pajungtas vyriausybės priklausomybei ir nebus realių galimybių pertvarkyti krašto moralinio veido (320, 5–6). Kadangi caro valdžia neturėjo teisės juridiskai persekioti Katalikų Bažnyčios, ji apsiribojo katalikų dvasininkijos veiklos sekimu, baudimu administracinėmis priemonėmis už nustatytos tvarkos, taisyklių nesilaikymą. Daugiausia dėmesio Muravjovas skyrė piniginiams baudoms. Jis manė, kad baudomis, kurios smukdo pragyvenimo lygį, galima sutramdyti maištaujančią dvasią ir pasiekti ramybę (331, 198). Vyriausybės patvirtintą M. Muravjovo politiką Lietuvoje atspindi Šiaurės Vakarų kraštui* valdyti skirtos strateginės priemonės. Jose nusakytos 5 pagrindinės kryptys: 1. Gerinti valstiečių buitį, ugdyti švietimą, palankų rusų tautybei ir stačiatikybei, kad nebūtų nė mažiausios dingsties baimintis, jog kraštas kada nors sulenkės. 2. Gerinti stačiatikių dvasininkų padėtį, sudaryti jiems nuo žemvaldžių nepriklausomas sąlygas, kad kartu su liaudimi galėtų priešintis lenkų propagandai, kuri dar tam tikrą laiką mėgins įsitvirtinti. 3. Neutralizuoti Romos katalikų dvasininkų priešinimąsi vyriausybės nutarimams, visur imtis griežto jų sekimo, taikyti baudas už visus nukrypimus nuo teisėtos tvarkos, ypač už lenkų propa-

* Buvusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją caro valdžia pavadino Šiaurės Vakarų kraštu.

gandą. 4. Aukštas valdžios pareigūnų ir viršininkų vietas, ypač tas, kurios tiesiogiai susijusios su liaudimi, skirti rusams. 5. Siekiant sustiprinti rusų įtaką krašte, apgyvendinti Lietuvoje rusų valstiečius. Jiems ir kitiems rusų gyventojams pardavinėti sekvestruotus dvarus (321, 574).

Vykdyti numatytą programą M. Muravjovas pradėjo nuo ketvirtojo punkto, t. y. valdymo aparato rusinimo. Taip jis siekė priversti Lietuvos gyventojus vykdyti valdžios nutarimus. Telkdamas Lietuvoje kolonistus, generalgubernatorius formavo rusų židinius, o su Stačiatikių Bažnyčios pagalba tvirtino rusiškumo pradus Lietuvoje. Beveik visos M. Muravjovo numatytos veikimo kryptys tiesiogiai ar netiesiogiai buvo nukreiptos prieš Katalikų Bažnyčią. Reikia pasakyti, kad katalikybę jis tapatino su lenkybe, o Katalikų Bažnyčią laikė „lenkų propagandos“ lizdu. 1864 m. gegužės 22 d. carui patvirtinus rusų tautiškumo principą, Šiaurės Vakarų krašto gyventojai tapo suskirstyti į patikimus ir nepatikimus Rusijos piliečius (310, 37). Šio krašto gyventojų pilietinė teisė, laisvė ir ekonominė padėtis buvo „įstatymiškai“ apribotos. Šiaurės Vakarų krašto lenkai priskirti prie nepatikimų subjektų, bet kitos šiame krašte gyvenančios tautos liko neapibrėžtos, tarsi nebūtų egzistavusios. Kadangi nutarimuose bei kituose valdžios dokumentuose lietuviai nebuvo išskirti, jie savaime pateko į bėteisių kategoriją, arba į „lenkų kilimo“ gyventojų sąvoką. Svarus požymis, pagal kurį lietuviai buvo skiriami prie nepatikimųjų, buvo jų katalikų tikėjimo išpažinimas. Katalikybę caro valdžia tapatino su lenkybe, todėl visi katalikų tikėjimo gyventojai automatiškai buvo laikomi nepatikimaisiais. Visi katalikai pateko į bėteisių, įstatymais, potvarkiais bei instrukcijomis varžomų žmonių kategoriją. Jie buvo žeminami ir visaip diskriminuojami: neturėjo teisės gauti valdinį darbą, paskolą, negalėjo įsigyti žemės*, buvo policijos sekami bei persekiojami. Įsigalėjo paradoksalinė padėtis, kai tėvai, leisdami savo vaikus mokytis, privalėjo mokyklos vadovybei laiduoti vaiko lojalumą valdžiai (330, 360). Caro valdžia turėjo teisę riboti, varžyti nepatikimųjų veiklą, imtis įvairių represijų, pradedant baudomis, baigiant trėmimu į Sibirą.

Be šių bendrųjų nuostatų katalikų visuomenei, katalikų dvasininkai dar kentė papildomą priespaudą. Pirmiausia jie buvo diskriminuojami Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu: Caro valdžia vertė dvasininkus vykdyti priešišką jos moralei nuostatą, o katalikus praktikuoti svetimą tikėjimą, reikalavo prievartinės tolerancijos Stačiatikių Bažnyčiai, kuri diegė tarp gyventojų paklusnumą ir ištikimybę valdžiai. Tokiai valdžios vykdomai politikai kunigai neturėjo teisės priešintis, jie negalėjo ginti savo Bažnyčios teisių. Valdžios elgesys buvo nepateisinamas, o jos peršama

* Kartais valstietis galėjo nusipirkti žemės, gavęs iš policijos patikimumo valdžiai pažymėjimą. 1901 m. paskelbtas įstatymas jau leido šio krašto gyventojams pirkti iki 60 dešimtinių žemės.

morale nepriimtina, nes dėl šios nuostatos katalikai lietuviai ir lenkai pateko į nepatikimųjų kategoriją. Valdžia, žlugdydama visuomenės moralę, visai stengėsi įtraukti į šį procesą ir katalikų dvasininkus. Svarbiausia buvo tai, kad katalikų dvasininkija nesipriešintų valdžios vykdomai gyventojų rusinimo, stačiatikinimo bei katalikų ir stačiatikių tikėjimų suliejimo politikai. Tačiau kunigai, nepaisydami represinių priemonių, priešinosi valdžios vykdomai politikai, formavo visuomenėje opozicines nuotaikas. Katalikų Bažnyčia tapo tikinčiųjų susitelkimo ir tautos konsolidavimo veiksmu, sunkiu laikotarpiu po sukilimo ji sudarė sąlygas daryti įtaką tikintiesiems ir organizuoti pasipriešinimo sąjūdį.

1863 m. sukilimas ir vėlesni įvykiai parodė Katalikų Bažnyčios visuomeninį politinį vaidmenį. Todėl caro vyriausybė, neturėdama kitokių poveikio būdų, griežėsi Bažnyčios ir jos struktūrų naikinimo. 1864 m. Vilniaus generalgubernatorius pasiūlė vyriausybei uždaryti, kaip svarbius sukilimo židinius, vienuolika iš buvusių Vilniaus gubernijoje devyniolikos vienuolynų. Vyriausybė pasiūlytam skaičiui iš karto nepritarė, tačiau 1885 m. Vilniaus vyskupijoje beliko neuždaryti 4, o Žemaičių vyskupijoje – 8 vienuolynai. Iki Pirmojo pasaulinio karo išliko vos 6 vienuolynai. 1832–1893 m. Žemaičių vyskupijoje buvo uždaryti 46 vienuolynai ir jų bažnyčios (163, 108). Vilniaus vyskupijoje caro valdžios metais iš viso uždarytos 82 bažnyčios (199, 102). Jų naikinimo tendencija reiškėsi ir netiesiogiais valdžios veiksmais. Antai vienas iš tokių buvo bažnyčios administracijos ūkinės veiklos ribojimas. Caro vyriausybė priėmė nutarimą, draudžiantį be valdžios leidimo statyti, pertvarkyti ar remontuoti bažnyčias. Valsčiuje, kur buvo cerkvė, kad nebūtų konkurencijos stačiatikių parašijai, katalikų dvasininkų veikla buvo ribojama. Beje, Stačiatikių Bažnyčios padėtį Lietuvoje valdžia siekė teisiškai įtvirtinti. 1864 m. gegužės 19 d. Vakarų komitetas priėmė nutarimą, skelbiantį, kad Lietuva, kaip ir visas Šiaurės Vakarų kraštas, nuo seno esanti stačiatikiška (291, 83). Tokia teisinė nuostata skatino vyriausybę stačiatikinti Lietuvą ir stiprinti caro vienvaldystės atramą. Stačiatikių Bažnyčios stiprinimas vyko silpninant Katalikų Bažnyčią. Šiaurės Vakarų krašte 1864–1865 m. cerkvėmis buvo paverstos 8 bažnyčios bei koplyčios ir 2 vienuolynai (330, 195–196). Stačiatikių Bažnyčios materialinės padėties stiprinimas Lietuvoje, pradėjus valdyti Nikolajui I, vyko nuolat. Daugiausia dėmesio skirta naujoms cerkvėms statyti. Tam tikslui nemaža lėšų buvo skirta iš Šiaurės Vakarų krašte surinktos kontribucijos. Stiprinti Stačiatikių Bažnyčią Lietuvoje buvo suinteresuota Rusijos visuomenė, kurios atstovai tam rinko aukas. Vien M. Muravjovo iniciatyva Šiaurės Vakarų krašte buvo pastatyta apie 100 cerkvių ir koplyčių (171, 51), neskaičiuojant katalikų bažnyčių, kurios buvo pertvarkytos į cerkves. Cerkvės buvo statomos ir tokiose

gubernijose, kaip, pavyzdžiui, Kauno, kur beveik ištiesai gyveno katalikai, ypač sparčiai 1863–1866 m. Tuo metu pastatyta 12 maldos namų. 1869 m. stačiatikiai Kauno gubernijoje sudarė 4,1 % visų gubernijos gyventojų, o 1897 – 5,4%. Stačiatikių šioje gubernijoje gausėjo ir katalikų sąskaita. Per šį laikotarpį katalikų gubernijoje sumažėjo nuo 79,3 % iki 76,6 % (290, 135–137). Archyvinių šaltinių duomenimis (86, 3), 1903 m. cerkvės sudarė 8,8 % visų Kauno gubernijoje esančių maldos namų (žr. 1 lentelę). Stačiatikių maldos namų skaičius, palyginti su tikinčiųjų aptarnavimo skaičiumi, buvo gerokai didesnis negu katalikų. Vienai stačiatikių bažnyčiai teko aptarnauti apie 1900 tikinčiųjų, o katalikų bažnyčiai – daugiau kaip 3000.

1 l e n t e l ė. 1903 m. Kauno gob. įvairių tikėjimų maldos namų apskrityse statistika*

Apskritis pavadinimas	Stačiatikių ir sentikių maldos namai		Romos katalikų bažnyčios			Liuteronų	Evangelikų reformatų
	parapijų	kiti	parapijų	filijų	koplyčių		
Kauno m.	3	6	1	5	1	1	–
Kauno	3	5	23	15	24	2	–
Ukmergės	5	2	26	15	44	–	–
Zarasų	8	2	26	14	37	–	1
Panevėžio	3	1	22	19	44	5	5
Šiaulių	6	4	30	22	44	6	–
Telšių	3	1	33	20	43	5	–
Raseinių	2	3	34	25	37	10	1
Iš viso	33	24	200	135	274	29	7

* Iš CVIA SP. F. 821. Ap.125. B.18. L.3.

Kai kurie katalikai, ypač prisidėję prie sukilimo, norėdami išvengti represijų, o kiti ir materialiniais sumetimais arba paveikti agitacijos bei apgaulės, priėmė stačiatikių tikėjimą. 1865–1866 m. Lietuvoje į stačiatikių tikėjimą perėjo 29 448, 1866–1867 m. (Vilniaus gob.) – 7 katalikų parapijos (291, 86). Siaučiant karo terorui, M.Muravjovui pavyko prievarta priversti katalikus priimti stačiatikių tikėjimą, tačiau, pasikeitus Vilniaus generalgubernatoriui, šis procesas iš karto susilpnėjo. Tada šio darbo aktyviau ėmėsi stačiatikių dvasininkija, ėmusi per cerkvių mokyklas veikti moksleivių sąmonę. Bet ir stačiatikių dvasininkija turėjo savų problemų, kurios atsirado stačiatikių mažumai gyvenant tarp katalikų daugumos. Štai 1891 m. į Kauno vyskupiją paskirtas stačiatikių vyskupas

Grigorijus linkėjo čia gyvenantiems stačiatikiams sėkmės kovoje su „netikro tikėjimo nelabaisiais“. Dvasininkai nuolat diegė mintį, kad jie šiame krašte ne atėjūnai, bet čiabuviai. Šeduvos stačiatikių šventikas aiškino savo tikintiesiems, kad Dievas kurį laiką buvo pavedęs juos į priešiško tikėjimo ir tautos rankas, bet dabar sugrąžino į nuo amžių priklausiusias rankas (187, 29). Nors Stačiatikių Bažnyčia imperijoje buvo viešpataujanti bei privilegijuota, tačiau Lietuvoje jai reikėjo kovoti dėl savo įtakos. Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupas ragino valdžios atstovus administracinėmis priemonėmis silpninti Katalikų Bažnyčios didingumą bei jos įtaką gyventojams. 1902 m. kovo 15 d. rašte Šventojo sinodo oberprokurorui jis nurodė: katalikai Lietuvoje nepaiso, jog caras uždraudęs platinti lotynystę. Jie netrukdomai stato koplyčias, turtingas ir puošnias bažnyčias, nuolat lenkina ne tik baltarusius, bet ir lietuvius (69, 75). Stačiatikių arkivyskupas Lietuvoje skatino caro vyriausybę imtis prieš Katalikų Bažnyčią griežtesnių represinių priemonių, bloginti jos pastoracinio darbo sąlygas.

Bene daugiausia dėmesio valdžios atstovai bei Stačiatikių Bažnyčios hierarchai skyrė mokyklai. Jos vaidmenį šio krašto nutautinimui ir su-stačiatikinimui gerai suprato ir M. Muravjovas. Pradėjęs valdyti Šiaurės Vakarų kraštą, į Vilniaus švietimo apygardos globėjo pareigas jis pasikvietė atkaklų rusifikatorių I. Kornilovą. Šis aktyviai propagavo šovinistines idėjas, labai vertino M. Muravjovo pastangas Lietuvoje, o Vakarų gubernijose terorą traktavo kaip pamintų rusų tautos teisių atkūrimą, rusų tautos pabudimą. Muravjovo veikla buvusi „vienas iš pačių galingiausių ir pačių šviesiausių rusų tautos savimonės pasireiškimų XIX amžiuje“ (318, IV). Švietimo globėjas daug pasidarbavo plėtodamas caro vyriausybės sferoje savitą Lietuvos istorijos sampratą. 1867 m. jis rašė švietimo ministru ir Vilniaus generalgubernatoriui, kad „šiam krašte nuo seno viešpatauja rusų tauta ir stačiatikybė“ (318, 136).

Išlaikyti rusiškumo pradus švietimo veikėjai planavo per mokyklą. I. Kornilovas samprotavo, kad ten, kur negalima liaudies įveikti karine jėga, tai lengvai galima pasiekti per rusišką mokyklą ir stačiatikybę (318, 152). Todėl švietimo reorganizaciją valdžia pradėjo nuo buvusių mokyklų uždarymo. Vietoj jų imta steigti liaudies mokyklas. Senieji mokytojai buvo atleisti, o į jų vietas paskirti dėstytojai rusai. Pasak I. Kornilovo, 1864 m. pradžioje Vilniaus mokymo apygardoje įsteigta 400 liaudies mokyklų; jose mokytojais paskirti iš Rusijos atvykę kaimo mokytojai, dvasininkai bei dvasinės seminarijos nebaigę auklėtiniai (318, 39–40). 1864 m. sausio 1 d. potvarkiu M. Muravjovas Vilniaus apygardos mokyklose įvedė rusų kalbą ir uždraudė vartoti lenkų kalbą (330, 226), spausdinti lietuviškus elementorius. Mokyklinė literatūra lietuviams pradėta leisti rusiškais raidėmis:

1864 m. pasirodė „Abécèlè žemaitiška lietuviška“, 1865 m. „Abécèlè lietuviška rusiška“, o 1867 m. maldaknygė „Aktas ir poteriai“. Tuo metu caro valdžia uždraudė kunigams oficialiuose susirašinėjimuose bei vyskupijos raštinėje vartoti lietuvių kalbą.

Prievartinį lietuvių rusinimą caro valdžia pradėjo vykdyti ir kunigų seminarijose. Nuo 1869 m. jų auklėtiniai, norėdami po baigimo gauti darbą, turėjo išlaikyti rusų kalbos, Rusijos istorijos ir geografijos egzaminus (320, 12). Visais įmanomais būdais valdžia bruko rusų kalbą į visuomeninį gyvenimą ir siekė niveliuoti lietuvių tautinį išskirtinumą. Į šį procesą rusų administracija prievarta mėgino įtraukti katalikų dvasininkiją, leisdama rusų raidėmis religinę literatūrą, versdama dėstyti tikybą mokyklose rusų kalba, mėgindama ją įtvirtinti Katalikų Bažnyčios pastoraciniame darbe. Ši politika Lietuvoje buvo vykdoma atvirai, vadovaujantis vyriausybės nutarimais bei instrukcijomis. Švietimo ministerijos 1870 m. išleista „Nastolnaja kniga po narodnomu obrazovaniju“ įpareigojo mokytojus, dirbančius su kitataučiais, visai stengtis sulieti lietuvius su rusų tauta.

Didelę reikšmę rusifikacijos politikoje valdžia skyrė cerkvių mokykloms. Jos buvo religinės pakraipos ir siekė stačiatikinti kitatikių vaikus, diegti paklusnumą caro valdžiai. Šių mokyklų vaidmenį vaizdžiai nusako Šventojo sinodo oberprokuroro kalbos. Jis nurodo, kad cerkvės parapijų mokyklos gali sustiprinti šiame krašte stačiatikybę, sėkmingai įteigti moksliviams rusų gyvenimo principus ir nepastebimai įtraukti jaunąją kartą į stačiatikių eiles (302, 97). Daug tokių mokyklų įsteigta Vilniaus gubernijoje. XX a. pradžioje jų buvo per 200, o liaudies mokyklų – 786 (69, 76). Prieš tokias mokyklas, priverstinai stačiatikinusias gyventojus, 1902 m. griežtai stjo Vilniaus vyskupas S.Zveravičius. Norėdamas atskirti tikinčiuosius nuo stačiatikių parapijos mokyklų įtakos ir perspėti juos, vyskupas išleido aplinkraštį, kuris įpareigojo kunigus siekti, kad katalikų vaikai nebūtų leidžiami į cerkvių mokyklas (302, 98).

Daug keblumo gyventojų rusifikaciją vykdančioms atstovams Lietuvoje sukėlė mėginimai įvesti rusų kalbą Katalikų Bažnyčios pastoraciniame darbe. Imtis šios priemonės juos paskatino kai kurių katalikų kunigų neapdairumas. Rusijos caras Aleksandras II 1869 m. gruodžio 25 d. įsaku atšaukė 1848 m. Romos katalikų kolegijos įsakymą, draudžiantį vartoti rusų kalbą katalikų bažnyčiose. Remdamasi caro įsaku, valdžia leido, esant pageidavimui bei gavus iš parapijiečių pareiškimus, įvesti rusų kalbą kitų tikėjimų bažnyčiose (92, 272). 1863 m. kai kurie Baltarusijos katalikų kunigai, bijodami, kad M.Muravjovas neuždarytų bažnyčių, kurios buvo laikomos „lenkų propagandos lizdais“, patys savo iniciatyva caro švenčių dienomis (caro vainikavimo, gimimo, vardinių, jo šeimos narių švenčių

progomis) pradėjo vartoti bažnyčioje rusų kalbą (315, I–II). Tokia tendencija plito, o caro valdžia paskubėjo pasinaudoti šia situacija. 1869 m. Minsko vyskupija panaikinta ir prijungta prie Vilniaus vyskupijos, kurios valdytoju be popiežiaus žinios paskirtas prelatas P.Žilinskis. Būdamas atsidavęs caro valdžiai, jis uoliai vykdė visus vietos administracijos nurodymus, darė nuolaidų, prieštaraujančių Bažnyčios kanonams. Valdžios nurodymu šis prelatas ėmėsi pastangų per atsidavusius valdžiai kunigus įvesti rusų kalbą Minsko, Gardino bei Vilniaus gubernijų katalikų bažnyčiose. Prie to prisidėję kunigai buvo materialiai skatinami. Nors eiliniai kunigai bei tikintieji priešinosi, spaudimas vartoti bažnyčiose rusų kalbą neatslūgo. Padėtis pasikeitė, kai šio krašto kunigai nelegaliai kreipėsi į Apaštališkąjį Sostą klausdami, ar galima be popiežiaus leidimo pridėtinėse pamaldose vartoti rusų kalbą. Iš Vatikano gavus neigiamą atsakymą, kunigų prievartavimas susilpnėjo.

Vis dėlto caro valdžia neprarado vilčių netolimoje ateityje įvesti rusų kalbą katalikų bažnyčiose. Vilniaus generalgubernatorius P.Albedinskis (1875–1880 m.) savo rašte vidaus reikalų ministrui rašė, kad valstybinė kalba į bažnyčias ateis per mokyklas. Jo nuomone, vietos jaunimas, pakankamai išmokęs rusų kalbą, pareikalaus vartoti ją bažnyčioje (92, 274).

Apertdami caro vyriausybės politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, minėjome, jog pirmasis katalikų dvasininkijos pastoracinį darbą mėgino apriboti ir suvaržyti caras Nikolajus I. Antrasis etapas prasidėjo po 1863 m. sukilimo. Tuo metu buvo atgaivinta nemažai užmirštų ankstesnio laikotarpio ir paskelbta daugybė naujų katalikų dvasininkų veiklą varžančių nutarimų. Visus juos išvardyti nėra galimybių. Vis dėlto pateiksime kai kuriuos būdingesnius draudimus, kurie padės atskleisti kunigų pastoracinio darbo sąlygas bei išryškinti nutarimų pobūdį, prieštaraujantį krikščioniškai etikai ir teisinei logikai.

Vyskupijų ganytojai be vyriausybės leidimo neturėjo teisės palaikyti ryšių su Vatikanu, susirašinėti su bažnytinėmis įstaigomis, esančiomis už Rusijos ribų, steigti parapijų, organizuoti religinių procesijų, duoti leidimų statyti kryžius, savarankiškai organizuoti dvasininkijos rengimo bei mokymo. Vyskupai neturėjo teisės savarankiškai suteikti kunigams titulų, garbės vardų, skirti kunigams atitinkamų pareigų, siųsti į kaimynines parapijas, pavyzdžiui, į atlaidus, nagrinėti dvasininkų bylų, organizuoti rinkliavos bažnyčios reikalams, leisti religinės literatūros, steigti religinių draugijų, bibliotekų. Vyskupijos ganytojas neturėjo teisės net laisvai disponuoti savo asmeninėmis pajamomis, įsigyti kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, priimti iš tikinčiųjų aukų bei palikimo, laikyti bažnytinio kapitalo pas privačius asmenis, juo disponuoti savo nuožiūra. Vyskupas be

Vidaus reikalų ministerijos ir generalgubernatoriaus leidimo negalėjo išvažiuoti už savo vyskupijos ribų, nesuderinęs kelionės su valdžia, religinio aptarnavimo tikslais lankyti parapijas, vykti į užsienį gydytis (78, 177; 85, 1–4). Taigi caro valdžiai vyskupas buvo ne dvasinis tikinčiųjų ganytojas, bet valdžios tarnautojas, prižiūrėtojas, vyriausybės nutarimų vykdytojas. Be to, katalikų kunigai dar buvo žandarmerijos bei policijos nelegaliai sekami. Dėl tokios diskriminuojamosios tvarkos vyskupijos ilgą laiką likdavo be tikrųjų, t.y. kanoniškai popiežiaus patvirtintų ganytojų. Per 110 metų laikotarpį (1808–1918 m.) Vilniaus vyskupiją 77 metus valdė laikinieji administratoriai, t.y. nekonsekruoti vyskupijos valdytojai. Trys Vilniaus vyskupai – A.Krasinskis (1863 m.), K.Hrineveckis (1885 m.) ir S.Zveravičius (1902 m.) buvo ištremti į Rusijos gilumą, o vyskupas E.Ropas (1907 m.) pašalintas iš vyskupijos valdytojo pareigų. Žemaičių vyskupijos vyskupai M.Valančius, M.Paliulionis ir A.Baranauskas buvo baudžiami piniginėmis baudomis bei papeikimais, o vyskupas A.Beresnevičius ištremtas į Mintaują (Jelgavą). Caro valdžios represijas patyrė ir kiti dvasininkai. Tai akivaizdžiai rodo caro valdžios sudaryta lentelė (99, 99).

2 l e n t e l ė. 1885–1900 m. nuo caro valdžios
represijų nukentėjusieji kunigai Šiaurės Vakarų gubernijose

Metai	Ištremti į Rusijos gilumą	Uždaryti vienuolynė	Nubausti piniginėmis baudomis	Perspėti	Pašalinti iš pareigų	Iš viso
1885	4*	2	33	13	2	54
1886	4	1	23	3	2	33
1887	2	3	33	12	4	54
1888	–	3	17	10	2	32
1889	2	7	27	10	1	47
1890	–	4	18	14	–	36
1891	1	5	19	8	–	33
1892	–	8	17	16	1	42
1893	2	4	75	1	–	82
1894	4	3	59	2	1	69
1895	1	2	30	1	1	35
1896	1	–	11	–	2	14
1897			duomenų	nepateikta		
1898	3	2	21	7	6	39
1899	1	2	6	–	–	9
1900	–	–	8	2	1	11
Iš viso:	25	46	397	99	23	590

* Tarp jų buvo ir vyskupas K.Hrineveckis.

Per 1885–1900 m. laikotarpį beveik kas antras Šiaurės Vakarų krašto kunigas nukentėjo nuo valdžios represijų ir pateko į nusižengusiųjų sąrašą. Natūralu, kad dvasininkas, suvaržytas caro vyriausybės ir vietos valdžios nutarimų*, nurodymų bei kunigų veiklą ribojančių priemonių (98, 1–62; 320, 5–36), negalėjo būti pasyvus. Archyvuose sukaupta duomenų, iš kurių matyti, kad katalikų dvasininkijos valiai buvo palikta tiksliai tai, ko iš jos nebuvo įmanoma atimti.

Caro valdžia ne tik grubiai kišosi į Bažnyčios reikalus, bet norėjo revizuoti net katalikybės dogmas, vyriausybės nutarimus iškelti viršum Katalikų Bažnyčios nuostatų. Antai 1885 m. Vidaus reikalų ministerija pradėjo reikalauti, kad katalikų kunigai pastoraciniame darbe orientuotųsi ne į Bažnyčios kanonus, bet į vyriausybės nutarimus (87, 12). Į Bažnyčios hierarchų argumentuotus paaiškinimus vyriausybė nenorėjo atsižvelgti. Ji nepagrįstai versdavo vyskopus vykdyti nurodymus. Todėl Žemaičių vyskupas M. Paliulionis buvo priverstas caro valdžiai atvirai pareikšti, kad, jeigu vyskupas pradės vykdyti jos reikalavimus, jis nebebus vyskupas (102, 110).

Totalinis katalikų dvasininkijos religinio gyvenimo varžymas, nekalbant apie politinį, kultūrinį bei ekonominį, truko iki XX a. pradžios. Žiauriai numalšinus 1863 m. sukilimą visuomenė nesitaikstė su esama padėtimi, kaip kad tikėjosi caro valdžia. Karo padėtis nebuvo nutraukta, ir ta būklė suteikė generalgubernatoriui plačias teises. Suderinęs arba ir nesuderinęs su vyriausybe, jis skelbė potvarkius, sprendė socialinių sluoksnių bei tautų likimus. *De jure* karo padėtis Lietuvoje buvo panaikintas 1871 m. Tuo metu Vidaus reikalų ministerija rekomendavo vietos valdžiai atšaukti savo potvarkius, peržiūrėti išleistus nutarimus ir pateikti Senatui siūlymų (310, 102). Tačiau vietos valdžia nevykdė vyriausybės nurodymų, ir kai kuriose apskrityse karo padėties neatšaukė. Visi nutarimai, taisyklės, varžančios gyventojų veiklą bei Katalikų Bažnyčios dvasinį gyvenimą, galiojo toliau. Tiesa, 1880 m. caro vyriausybė, pradėjusi derybas dėl diplomatinių santykių su Vatikanu atkūrimo, buvo priversta kai kuriuos vietos valdžios ir vyriausybės nutarimus pakoreguoti. Deja, tie pakeitimai nelietė Lietuvos dvasininkijos, nes krašto gyventojų dauguma buvo laikomi rusais (77, 81–82). Su tokia nuomone nesutiko kai kurie aukštieji valdžios pareigūnai. Antai Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių reikalų departamento direktorius A. Mosolovas rašė, jog griežtas Varšuvos generalgubernatoriaus Gurko režimas neatitinka dvasininkijos bendros nuotaikos. Užuoat ėmusis griežtų priemonių, jis siūlė katalikų dvasininkiją varžyti

* Vilniaus generalgubernatoriaus potvarkiai, varžantys katalikų dvasininkijos veiklą, sudaro keliadešimt puslapių sąrašų. Žr. CVIA SP. F. 821. Ap. 125. B. 298b. L. 11–21; F. 821. Ap. 10. B. 13. (1904.10.12 įsaku peržiūrėtų ir pakeistų kitatikių apribojimų byla).

administraciškai (122, 19). Tik XX a. pradžioje, suaktyvėjus tautiniam sąjūdžiui bei darbininkų judėjimui, Rusijos vyriausybė buvo priversta peržiūrėti imperijos katalikų teises. 1905 m. buvo panaikinti griežti religinio darbo apribojimai, atšaukti tikėjimo laisvės suvaržymai (71,267–289).

Keliais žodžiais reikėtų paminėti administraciškai išskirtą Lietuvos dalį – Užnemunę. Ji per Žečpospolitos III padalijimą atiteko Prūsijai, nuo 1806 m. – Varšuvos kunigaikštystei, o nuo 1815 m. – Vienos kongreso nutarimu įkurtai Lenkijos Karalystei, atitekusiai Rusijai. Po 1831 m. sukilimo faktiškai buvo panaikinta Lenkijos Karalystės autonomija, o Užnemunė įjungta į Augustavo guberniją; jai priklausė Seinų, Kalvarijos bei Marijampolės apskritys. Po 1863 m. sukilimo Lenkijos Karalystė formaliai paversta Rusijos imperijos provincija, jai priklausė ir naujai sudaryta Suvalkų gubernija. Tačiau rusinimo politika Suvalkijoje nebuvo tokia griežta, kaip kitose Lietuvos dalyse, ne taip buvo persekiojama mokykla bei Katalikų Bažnyčia (135, 197–198).

Rusijos diplomatinė politika negalėjo nesiskaityti su įtakinga Europos jėga – Katalikų Bažnyčia. Norėdama palaikyti gerus santykius su Vakarų Europos krikščioniškomis valstybėmis, Rusija stengėsi užmegzti ryšius ir su Romos kurija. Prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos ir be popiežiaus sutikimo pertvarkius Katalikų Bažnyčios valdymą Jekaterina II nesistengė palaikyti diplomatinių santykių su Vatikanu. O Pavelas I 1782 m. lankydamasis Romoje susitiko su Apaštališkojo Sosto ganytoju. Vėliau, kai dėl Prancūzijos kariuomenės akcijos popiežius buvo priverstas pasitraukti iš Romos, Pavelas I kvietė jį persikelti į Petrapilį (127, 198). 1798 m. Rusijos vyriausybė pasirašė su Vatikanu konkordatą. Popiežius pripažino Rusijos padarytus vyskupijų ribų pakeitimus ir naujai įsteigtą bažnytinę provinciją su arkivyskupo būstine Mogiliove (170, 215). Vis dėlto pirmąjį Lietuvos okupacijos penkiasdešimtmetį vyskupijos buvo valdomos ne pagal Romos kurijos, o pagal caro vyriausybės reikalavimus. Padėtis šiek tiek pasikeitė, kai 1847 m. rugpjūčio 3 d. popiežius Pijus IX ir Rusijos caras Nikolajus I pasirašė naują konkordatą (255, 37). Caras šiuo konkordatu norėjo pademonstruoti Rusijos katalikų visuomenei gerus santykius su popiežiumi ir sušvelninti anticarines žmonių nuotaikas. Popiežius buvo suinteresuotas pagerinti Rusijoje katalikų padėtį. Vykdamas sutarties reikalavimus, Lietuvoje paskirti nauji vyskupai: Žemaičių vyskupu konsekruotas M. Valančius (1850–1875 m.), Vilniaus – V. Žilinskis (1848–1858 m.). Taigi vyskupijas valdė valdytojai, turintys visas kanonais numatytas teises ir pareigas. Tačiau caro vyriausybė paisė ne sutarties reikalavimų, o tik savo politinių tikslų. Konkordatą su Vatikanu Nikolajus I pasirašė, norėdamas nukreipti Vakarų Europos dėmesį nuo Katalikų Bažnyčios

persekiojimo Rusijoje. Juo labiau kad šia prasme aktyvėjo popiežiaus Grigaliaus XVI (1831–1846 m.) politika. Jo iniciatyva buvo surinkti Rusijos vyriausybės antibažnytiniai įsakymai, oficialūs raštai ir 1842 m. paskelbti su popiežiaus kalba. Šiais dokumentais naudojosi Vakarų Europos publicistai. Paskelbti faktai kompromitavo caro vyriausybės politiką. Vatikano ir Peterburgo santykiai dar pablogėjo, kai Rusijos valdžia uždarė unitų bažnyčias, pradėjo prievarta stačiatikinti katalikus, mėginti katalikų bažnyčiose įvesti rusų kalbą. Protestuodamas prieš neteisėtus caro valdžios veiksmus, popiežius nutraukė diplomatinius santykius su Rusijos vyriausybe. Santykiai pagerėjo tikta po penkerių metų.

1882 m. popiežius Leonas XIII ir caras Aleksandras III sudarė naują konkordatą (171, 46). Pasirašius sutartį, buvo konsekruoti nauji vyskupai: Žemaičių vyskupijoje – M.Paliulionis (1883–1908 m.), Vilniaus – K.Hrineveckis (1883–1885 m.). Nors ir toliau caro vyriausybė elgėsi su katalikų dvasininkija kaip jai patiko, tačiau konkordatas lėmė teigiamus rezultatus. Pirmiausia dėl pagerėjusių dvišalių santykių caro vyriausybė neprieštaravo, kad būtų paskirti Bažnyčiai tinkami vyskupai. Antra, teisėti vyskupai įgijo ne tik kanoninę, bet ir juridinę teisę tvarkyti vyskupijas, reikiama kreipti savo vyskupijos dvasininkus priešintis caro valdžios organų savivalei.

Reikia pabrėžti, kad konkordatai, nors keista, buvo sudaryti su kraštutinių pažiūrų imperijos monarchais, t.y. Nikolajumi I ir Aleksandru III. Jų valdymo metais Katalikų Bažnyčiai daugiausia teko nukentėti. Tuo metu buvo paskelbta įsakymų, taisyklių, labiausiai varžusių tikinčiųjų religinį gyvenimą, siekusių sustačiatikinti gyventojus. Kaip minėta, prie šio proceso daug prisidėjo slavofilų sąjūdis, kuris propagavo didžiarusių valstybinį šovinizmą, siekė neutralizuoti katalikų dvasininkijos įtaką gyventojams. Vatikano ir Rusijos susitarimai sudarė prielaidas priešintis valdžios varžymams, o per administracijos išpuolius pateisinti savo elgesį. Taigi konkordatas, bent iš pradžių, varžė valdžios agresyvumą.

Šiaip jau caro vyriausybės požiūris į Katalikų Bažnyčią buvo priešiškas. Katalikų dvasininkiją ji laikė pagrindine jėga, trukdžiusia laisvai vykdyti Lietuvos aneksavimo politiką. Beveik per visą okupacijos laikotarpį Rusijos vyriausybė stengėsi silpninti dvasininkų poveikį, Katalikų dvasininkams bei tikintiesiems priešinant, valdžia savo sumanymus diegė jėga. Be tiesioginių represijų, griebtasi kunigų diskriminavimo tikinčiųjų akyse, jų autoriteto mažinimo metodo. Valdžia, kur įmąnydama statė cerkves, steigė stačiatikių parapijas ir jų mokyklas, stačiatikino bei rusino gyventojus. Per mokyklas, skatindama mokinius vaikščioti į cerkves, rusų administracija mėgino sulieti katalikų ir stačiatikių tikėjimus, kad galėtų pagreitinti gyventojų nutautinimą.

Didėjant katalikų dvasininkijos bei tikinčiųjų pasipriešinimui, stiprėjo caro valdžios represijos, augo įtampa tarp katalikų dvasininkijos ir caro valdžios. Valdžios veikla beveik visą laiką buvo agresyvi. Taigi Rusijos vyriausybės valdymo politika Lietuvoje buvo prieštartinė, turėjo represinį pobūdį ir siekė griauti Katalikų Bažnyčią.

TAUTINIS ATGIMIMAS ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOJE

Vytautui pakrikštijus Žemaitiją, 1417 m. buvo įsteigta antroji Lietuvos vyskupija Varniuose. Ją 1421 m. spalio 23 d. patvirtino popiežius Martynas V. Vytautas vyskupijos centre pastatydino katedrą, taip pat jo rūpesčiu iškilo Viduklės, Luokės, Kaltinėnų, Kelmės, Raseinių, Ariogalos, Kražių ir Veliuonos bažnyčios. Iš pradžių vyskupija buvo vadinama Medininkų, paskui pagal seniūniją – Žemaičių. Nors 1840 m. caras Nikolajus I įsakė šią vyskupiją vadinti Telšių vyskupija, tačiau gyventojai ir toliau ją vadino Žemaičių vyskupija (197, 13, 46).

1849 m. caro valdžia pertvarkė Rusijos katalikų vyskupijų ribas – iš Vilniaus vyskupijos atėmusi Kauno, Panevėžio, Utenos, Ukmergės, Obelių, Zarasų, Kuršo ir Žemgalijos dekanatus, prijungė juos prie Žemaičių vyskupijos (199, 79). Tada nustatyta vyskupijos teritorija nepakito iki XX a. 3-iojo dešimtmečio.

XIX a. viduryje Žemaičių vyskupijoje buvo per 300 bažnyčių, 700 kunigų, apie vieną milijoną katalikų. Vis dėlto Katalikų Bažnyčia, prispausta caro valdžios, vegetavo. Dėl caro valdžios represijų bažnyčių ir kunigų protarpiais sumažėdavo (3 lentelė).

Žemaičių vyskupijos, į kurią įėjo visa Kauno gubernija bei dalis Kuršo, tautinė sudėtis buvo lietuviškiausia, palyginti su Vilniaus bei Seinų vyskupijomis. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis Kauno gubernijoje gyveno 1 019 774 lietuviai, arba 66 % visų gubernijos gyventojų (323, X). Vienalytė tautinė sudėtis, ypač kaimo vietovėse, sudarė galimybę išlaikyti etninės bendrijos stabilumą, priešintis svetimai įtakai ir caro prievartos politikai. Prie žemaičių konsolidacijos nemažai prisidėjo dvasininkai: priešindamiesi caro vienvaldystės priespaudai Lietuvoje, jie reiškė savo pilietinę sampratą ir meilę gimtajam kraštui. Dvasininkijos patriotinė akcija, kuri tam tikra prasme peržengė Bažnyčios kanono ribas, pabrėžė bendrąsias žmogiškumo vertybes, potencialiai skatino tautinį lietuvių atgimimą.

3 l e n t e l ė. 1863–1905 m. Žemaičių vyskupijos bažnyčių, dvasininkų ir katalikų gyventojų dinamika

Metai	Parapijų bažnyčios	Filijos	Kitos	Iš viso	Koplyčios	Kunigai	Klierikai	Katalikai
1860	-	-	-	306	135	708	-	-
1863	215	104	7	326	128	673	62	901931
1864	215	104	7	326	128	659	117	889356
1865	217	104	13	334	127	541	-	889991
1867	200	126	6	332	274	514	43	932392
1868	200	126	4	330	276	511	12	969331
1869	200	126	4	330	276	579	4	-
1870	200	126	4	330	276	580	3	989097
1874	214	137	5	356	261	466(?)	-	1011741
1876	218	133	3	354	244	514	60	1026931
1885	216	142	3	361	303	505	-	1115364
1900	200	-	-	-	-	650	86	1232187
1905	218	-	-	-	-	623	-	1254540

Lentelė sudaryta remiantis archyviniais šaltiniais: CVIA SP. F. 821. Ap. 1. B. 1000; F. 821. Ap. 1. B. 1136; F. 821. Ap. 1. B. 1628; F. 821. Ap. 1. B. 1371; F. 821. Ap. 125. B. 15; F. 821. Ap. 125. B. 1 ir leidiniu: Алфавитные списки церкви Римско-католического, евангелического-лютеранского и евангелического-реформаторского исповеданий в империи. СПб., 1885.

ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS KUNIGŲ DALYVAVIMAS 1863 M. SUKILIME

1847 m. Rusijai pasirašius konkordatą su Vatikanu, į neužimtas Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų vietas buvo atrenkami kandidatai. Dėl kiekvieno kandidato tarp caro vyriausybės ir Romos kurijos virė diplomatinė kova. Romos kurijai rūpėjo turėti popiežiaus sostui ištikimus vyskopus, caro valdžiai – sau patikimus Katalikų Bažnyčios dignitorius. Šioje kovoje nemažą vaidmenį atliko Peterburgo katalikų dvasinės akademijos rektorius I. Holovinskis, palaikęs slaptus ryšius su Vatikanu ir turėjęs nemažą įtaką caro vyriausybei sprendžiant konfesinius klausimus. Jo padedamas, Vatikanas pergudravo caro vyriausybę ir vyskupų postus Lietuvoje užėmė Vatikano asmenys (293, 14). Į Žemaičių vyskupo vietą 1850 m. buvo paskirtas Varnių seminarijos rektorius kun. M. Valančius.

Vyskupo M. Valančiaus diecezijos valdymas sutapo su politinio klimato atšilimu imperijoje. Rusijai pralaimėjus Krymo karą (1853–1856 m.),

vienvaldystės režimas sušvelnėjo. Matyt, tam tikrą įtaką Lietuvoje padarė ir neseniai pasirašytas konkordatas. Valdžia leido katalikams statyti bažnyčias, steigti mokyklas, netrukdyti gimtąja kalba spausdinti religinės literatūros, kelti žmonių religingumo. Katalikų dvasininkijos veiklos sąlygos tada buvo palyginti neblogos. M.Valančius, tapęs vyskupu, suartėjo su dvasininkija bei caro valdžia. Ši iš Katalikų Bažnyčios tikėjosi paramos. Tai priminė ir pats Nikolajus I per audienciją Žemaičių vyskupu paškyrimo proga (285, 483).

Visuomenės raida kitaip pakrypo po 1861 m. baudžiavos panaikinimo, tiesiogiai palietusios valstiečius. Nemažai dėmesio žemės reformai turėjo skirti ir vyskupas M.Valančius. Panaikinus baudžiavą, Bažnyčios rėmėjais bei dvasininkijos maitintojais turėjo tapti valstiečiai. M.Valančiaus interesai buvo susiję su įvairių jėgų siekiais bei tendencijomis. Esant įvairiems interesams, vyskupas laviravo, kai kur darė nuolaidų, tačiau visai stengėsi išsaugoti religines vertybes, kiek galėdamas jas gynė. Vyskupo veikloje kartu ryškėjo ir tautiniai veiksniai. Tikriausiai su lietuvių tautinio apsisprendimo ir atskirumo pasirinkimo idėjomis jis susipažino gyvendamas Peterburge (1842–1845 m.). Čia jis bendravo su įvairių politinių pažiūrų bei siekių grupuotėmis. Ypač didelį poveikį jam darė Peterburgo katalikų dvasinės akademijos rektorius, karštas lenkų patriotas I.Holovinskis, norėjęs sumoderninti Rusijos katalikų bažnytinę organizaciją, pritaikyti ją prie šalyje kylančio išsivadavimo judėjimo ir bendrų kultūros demokratizacijos tendencijų. Kartu M.Valančių veikė S.Daukanto aplinkoje besiformuojančios lietuvių tautinės idėjos. V.Biržiškos žodžiais tariant, S.Daukantas daug nuveikė mažindamas prolenkišką I.Holovinskio įtaką M.Valančiui (149, 25).

1863 m. sukilimas, apėmęs Lietuvą, Lenkiją ir kitas to meto Šiaurės Vakarų gubernijas, buvo anticarinio judėjimo, pasiekusio kulminacinį tašką, išdava. Nors iš pirmo žvilgsnio susidaro įspūdis, kad sukilimas kilo stichiškai, tačiau iš tikrųjų tam dirva buvo ruošiamą dešimtmečiais. Anticarinė opozicija buvo ugdoma religinėmis ir kultūrinėmis formomis, formavosi religinė patriotinė samprata. Tai pirmiausia suvokė katalikų dvasininkija, o per ją – ir visa katalikų bendruomenė. Šis procesas buvo susijęs ir su 1863 m. įvykiais bei tautų suverenumo siekiais, jį skatino religingos visuomenės patriotinės idėjos, kurios paakino įvairius visuomenės sluoksnius jungtis į išsivadavimo sąjungą.

Caro valdžios spaudos sąlygomis visuomenės religinė sąmonė Katalikų Bažnyčiai lėmė atlikti daugialypį vaidmenį. Šalia pagrindinio savo uždavinio – tenkinti tikinčiųjų dvasinius poreikius, – kunigai nevengė visuomeninės veiklos. Gyvenime dvasininkijos veiklą dažniausiai lemdavo pilietinės religinės pareigos, konkrečios gyvenimo sąlygos, krašto

kultūra, tradicijos, žmonių psichologija bei nacionalinės aspiracijos. Laisvės, religinio tautinio bei valstybinio suverenumo idėjų puoselėjimas sustiprėjo XIX a. 6-ajame dešimtmetyje, daugiausia konfesinės inteligentijos dėka. Tada Lietuvoje stiprėjo religinė ir patriotinė visuomenės sąmonė, ieškota atramos taškų jos aktyvumui stiprinti, motyvų anticariniam judėjimui plėsti. Svarbiausia veiklos sąlyga dažniausiai buvo visuomenės religinė sąmonė: ji darė įtaką socialinei orientacijai, doroviniams bei politiniams santykiams.

Religinis patriotinis sąmonėjimas dešimt metų iki sukilimo vyko dviem kryptimis: kunigų seminarijose bei dvasinėje akademijoje tarp dėstytojų ir klierikų, taip pat ir dvasininkų iniciatyva bei pastangomis tarp Lietuvos gyventojų.

Anticarizmo ir religinio patriotizmo ugdymo centras susidarė Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje. Jau nuo 1846 m. čia veikė pusiau legali „Baublio karalystės“ draugija (uždaryta 1862 m.), kuri skiepijo akademijos auklėtiniams nepriklausomos karalystės idėją, unijinio pobūdžio tautinę sampratą. Reguliariai leidžiamais laikraščiais bei akademijos meno saviveikla jaunuoliai buvo prusinami literatūriškai ir politiškai, ugdomi jų gabumai, oratoriniai įgūdžiai (51, 52) ir kartu žadinama istorinė tautinė savimonė, domėjimasis savo krašto praeitimi. Leidžiami laikraščiai buvo anticarinio pobūdžio. Tai rodo toks faktas – kai valdžios atstovai, sužinoję apie draugiją, pradėjo domėtis jos veiklos kryptimi, akademijos vadovybė tardymo komisijai negalėjo pateikti nė vieno leidinio numerio.

Opoziciškai buvo nusiteikę kai kurie šios dvasinės akademijos dėstytojai. Profesorius Z. Felinskis akademijos auklėtiniams neoficialiai skaitė paskaitas, kuriose buvo puoselėjamos tautinės vienybės stiprinimo idėjos, mokoma, kaip elgtis su caro valdžios pareigūnais, kaip diskredituoti valdžios nutarimus ir potvarkius. Jis stengėsi įteigti būsimiems dvasininkams mintį, kad sudėtingomis situacijomis jie remtųsi ne tik Bažnyčios nuostatais, bet ir savo patriotine sąžine, kuri turi kanoninę teisę. Remdamasis šia teise, kunigas gali priešintis ne tik valdžios atstovams, bet ir dvasininkijos vadovų neteisingiems nurodymams, darantiems kompromisą caro valdžiai (313, 182–183). Kunigas Z. Felinskis Bažnyčios egzistavimą siejo su buv. Respublika. Jai žlugus, anot jo, iškilo grėsmė katalikybei. Jos egzistavimas, pasak kunigo, gali sustiprėti plėtojant lietuvių bei lenkų tautų vienybę ir bendravimą religinėmis patriotinėmis formomis (313, 183). Kai kurie dvasinės akademijos dėstytojai, lygindami istorinę praeitį su dabartimi, ugdė akademijos jaunimo patriotizmo jausmus, priešinimąsi caro vienvaldystei, ištikimybę tikėjimui ir tėvynei. Prieš sukilimą pagrindinis dvasininkų tikslas buvo stiprinti katalikybę ir siekti Lietuvos – Lenkijos suverenumo.

Kai kurie akademijos auklėtiniai palaikė ryšius su lietuvių pasaulietine inteligentija (S.Daukantu, A.Gabonskiu, A.Lendzevičiumi). Šie ryšiai savo ruožtu žadino lietuvių dvasininkų tautinę savimonę.

XIX a. viduryje sustiprėja religinė patriotinė bei anticarinė propaganda Žemaičių vyskupijoje. Šią tendenciją nulėmė 1853–1856 m. Krymo karo pralaimėjimas. Caro valdžia Lietuvoje ir Lenkijoje ėmė daryti nuolaidų. Antai paskelbiama amnestija 1830–1831 m. sukilimo dalyviams, Lietuvos mokyklose leidžiama dėstyti lenkų kalbą, daroma nuolaidų Bažnyčiai.

Susidarius šiek tiek palankesnėms sąlygoms, katalikų dvasininkai suaktyvino religinį švietimą ir liaudies moralės ugdymą. Naujasis Žemaičių vyskupas M.Valančius prie bažnyčių paliepė steigti mokyklas, rūpinosi religinės literatūros leidimu, ragino suaugusius gyventojus mokytis rašto. Neilgai trukus daug gyventojų išmoko iš maldaknygių skaityti, šiek tiek rašyti. Tokiose parapijose, kaip Rietavo, Skuodo, Mosėdžio, kur gyventojus mokytis skatino ir dvarininkai (Oginskiai), raštingumas buvo dar didesnis (280, 87).

Antrasis svarbus visuomeninio religinio aktyvėjimo etapas, turėjęs ir politinės kovos bruožų, kai sustiprėja krikščionių bendrijos organizacinė veikla, prasideda nuo 1858 metų. Yrant baudžiavai, valstiečius tebeslėgė baisi moralinė rykštė – girtavimas. Tai buvo ir tam tikra išnaudojimo forma – girtavimą skatino degtinės varyklos savininkai.

Lietuvos vyskupai, norėdami išvaduoti liaudį iš dvasinės vergijos bei moralinio sunykimo, pradėjo steigti blaivybės brolijas. Šis sąjūdis ypač išsiplėtė Žemaičių vyskupijoje. Aktyvus blaivybės šalininkas buvo vyskupas M.Valančius. Jis veikė tikinčiuosius ne tik ganytojiškais laiškais, bet ir gyvu žodžiu. Nuvykęs į vieną vyskupijos parapiją, M.Valančius prabilo tokiais žodžiais: „Sakykite man, mieli šatiškiai, kaip aš nuvedęs į dangų parodysiu Dievui jūsų girtas dūšes? Dėl Dievo meilės, liaukitės girtuokliauti“ (280, 325). Per vienerius metus Kauno gubernijoje į blaivybės broliją įsirašė 83 % tikinčiųjų, Vilniaus – 52 %. 1860 m. Kauno gubernijoje monopolio pajamos sumažėjo 69 %. Vilniaus – 38 % (280, 326–327). Ši anticarinio pobūdžio akcija labai padidino dvasininkų įtaką gyventojams. Caro valdžia suprato pavojų ir blaivybės brolių veiklą vertino kaip dvasininkijos siekimą išiskverbtį į pasaulietinės valdžios sritį. Be to, blaivybės veikla žlugdė vienvaldystės idėją. Tačiau ši akcija teigiamai veikė gyventojų moralę, švietimą. Išsiplėtus gyventojų raštingumui, nesunku buvo atsiradusį vakumą užpildyti literatūra. Pasirodė M.Valančiaus „Apie brostvas blaivystės“, D.Budriko „Namų kryžius...“, J.S.Dovydaičio „Šiaulėniškis senelis“. L.Ivinskio leidžiamame kalendoriuje buvo skelbiamos kunigų A.Baranausko, K.Kasakauskio, J.Pabrėžos eilės, proza bei gies-

mės. Kas 3 – 5 metai buvo leidžiamos M.Valančiaus parašytos arba pataisytos knygos: „Istorija Šventa Senojo Įstatymo“, „Kalvarija“, „Živatai Šventųjų“ (pastarojoje buvo įdėtas A.Baranausko giesmių rinkinys). Per dešimt metų prieš sukilimą išleista per 130 religinių knygų. Kai kurios iš jų turėjo aiškią politinę tendenciją. Tai „Šventos Giesmės“, arba vadinamasis „Kantyčkas“ (1856), „Balsas Širdies“ (1852), kurios žadino skaitytojų patriotinius jausmus, rodė gyventojų priespaudą ir beteisiškumą; „Garbė Dievo“ (1855). Jau minėtoji „Istorija Šventa Senojo Įstatymo“ (1852) skatino ištikimybę tikėjimui ir tėvynei. „Rožančius“ (1853) propagavo išsivadavinimo idėją. Visos šios knygos buvo aprobuotos vyskupo M.Valančiaus. Jo paties parašytoje knygoje „Žemaičių Vyskupystė“ giriamas senovės žemaičių narsumas. 1830–1831 m. sukilimo M.Valančius nesmerkia, tik pabrėžia, kad nuo to laiko žmonės daug pikto patyrė, prasidėjo nelaimės, kurios tęsiasi iki dabar. Visas šias knygas dar prieš lietuvių spaudos uždraudimą Vilniaus generalgubernatorius M.Muravjovas buvo užgynęs skaityti ir platinti. O M.Valančius, nieko nepaisydamas, stengėsi gauti leidimą laikraščiui „Pakeleivingas“ leisti, L.Ivinskis parengė laikraščio „Aitvaras“ projektą. Blaivybės sąjūdį M.Valančius vadino „doros reforma“. Ji iš tikrųjų platino švietimą, lavino valstiečius, kėlė jų morale, kultūrą bei visuomeninį aktyvumą.

Laikinasis lauko auditoriatas, tirdamas aktyvaus Lietuvos gyventojų dalyvavimo 1863 m. sukilime priežastis, nustatė, kad viena iš svarbiausių – gausus ir sistemingas religinės literatūros leidimas, kurioje buvo skleidžiama propaganda, priešiška Rusijos imperijai ir viešpataujančiam stačiatikių tikėjimui. Buvo nurodyta, kad literatūra atspindi separatistinius politinius tikslus atgauti Lietuvos ir Lenkijos nepriklausomybę. Pasak caro pareigūno, religinė literatūra propaguoja revoliuciją, o visos šios propagandos vadovas esąs vyskupas M.Valančius (318, 332).

Šiuo laikotarpiu jau pastebimi lietuvių tautinio atgimimo daigai. M.Valančius, pradėjęs eiti vyskupo pareigas, išsiuntinėjo Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos vyskupams 1848 m. išleistą minėtą „Žemaičių Vyskupystę“ bei ganytojo laišką, parašytą lietuvių ir lenkų kalbomis. Vyskupas tuo pabrėžė lietuvių savarankiškumą, nepriklausomumą nuo rusų bei lenkų įtakos. Kartu, matyt, jis norėjo parodyti, kad mokslo veikalai gali būti leidžiami ir lietuvių kalba (280, 76–77). 1853 m. vyskupas B.Butkevičius, tapęs Seinų vyskupijos valdytoju, M.Valančiaus pavyzdžiu irgi išleido ganytojišką laišką lietuvių ir lenkų kalbomis.

Religinės literatūros leidimu lietuvių kalba buvo nepatenkinti sulenkėję Lietuvos dvarininkai. Nepasitenkinimas sustiprėjo, kai dvasininkai pradėjo domėtis socialiniais klausimais. Tada dvarininkai savavališkai ėmė rinktis geresnes žemes ir gerinti savo ekonominę padėtį valstiečių

sąskaita. Šie veiksmai didino tarpusavio prieštaravimus. Prieš dvarininkų ekonominę akciją stėjo demokratiškai nusiteikę kunigai, gynę valstiečių interesus. Dvarininkai juos apskundė vyskupui M.Valančiui, įrodinėdami, kad kunigai kursto valstiečius prieš dvarininkus, kelia neramumus krašte (129, 128). Sustiprėjo demokratinės dvasininkijos ir valstiečių savitarpio pasitikėjimas, aktyvėjo antifeodalinis judėjimas, brendo sukilimas.

1861 m. vasario–kovo mėn. vykusios demonstracijos Varšuvoje, šaudymas į jos dalyvius sujaudino visuomenę. Pakilo protesto banga ir Lietuvoje. Prasidėjo religinio patriotinio pobūdžio manifestacijos. Bažnyčios tapo vienintele gyventojams prieinama vieta, kur buvo galima susitikus pasikeisti informacija, išreikšti savo jausmus, protestuoti. Beveik visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo laikomos gedulingos pamaldos už patriotas, žuvusius Varšuvoje nuo caro valdžios, reiškiamas protestas vienvaldystei dėl padarytų nusikaltimų, renkamos lėšos, giedamos patriotinės giesmės bei himnai (49). Manifestacijos, kuriose aktyviai dalyvavo smulkieji bajorai, miestiečiai, amatininkai ir moksleiviai (išskyrus valstiečius), plačiai paplito. Stichiškai kilusiam judėjimui vadovauti ėmė katalikų kunigai ir dvarininkai, kurie kėlė lenkų tautinius šūkius. Bažnyčiose skambėjo tokie himno žodžiai: „naikinti mūsų priešus“, „sugrąžinti senovės blizgesį“. Jie buvo politinio pobūdžio ir, pasak Kauno gubernatoriaus, darė žalingą įtaką liaudžiai (328, 465). Protesto formos buvo ir kitokios: maldaknygės keistos juodais viršeliais, ant kurių pavaizduotas sulaužyto kryžiaus atvaizdas, organizuojamos procesijos, dėvimi gedulo drabužiai. Dėl anticarinio judėjimo vyskupai buvo iškviesti į Peterburgą pasiaiškinti. Valdžia reikalavo, kad jie panaudotų visas priemones manifestacijoms sustabdyti, griežtai draustų jose dalyvauti kunigams. Žemaičių vyskupas M.Valančius paskelbė Lenkijos arkivyskupo aplinkraščių ir savo ruožtu paragino kunigus nenutolti nuo Evangelijos mokslo. Tačiau į tą raginimą niekas nereagavo, manifestacijos bažnyčiose tęsėsi toliau. Anykščių, Krekenavos, Raseinių, Subačiaus, Ukmergės parapijų bažnyčiose tikintieji rengė procesijas, giedojo patriotinius himnus. Panevėžio, Telšių bažnyčiose kunigai sakė pamokslius prieš caro valdžią. Už surengtą bažnytinę procesiją Kaune, skirtą Lietuvos bei Lenkijos unijai, 3 kunigai buvo suimti ir uždaryti įvairiam laikui į tvirtovę (50, 70). Represijos prieš tikinčiuosius bei kunigus sustiprėjo. Vyskupas M.Valančius kreipėsi į Kauno gubernatorių, prašydamas paleisti kunigus, patekusius į valdžios rankas. Buvo išvaduoti Kauno kunigai Mongėla, Stanckis, Svolkenas, I.Stankevičius iš Jurbarko, Chodoravičius ir kiti. Padažnėjus kunigų areštams už dalyvavimą manifestacijose, vyskupas prašė valdžios atstovus nebausti jų, bausmės skyrimą palikti dvasinei vadovybei (260, 52). Tačiau valdžios pareigūnai nekreipė dėmesio į vyskupo

prašymą. Priešingai, norėdami nuslopinti plintantį judėjimą, jie griebdavosi brutalių priemonių. Antai pradėjus giedoti patriotines giesmes, policija įsiverždavo tiesiog į bažnyčią arba apsupdavo ją ir išėinančius žmones areštuodavo. M.Valančius protestavo prieš caro administracijos neteisėtus veiksmus, pastoracinio darbo trukdymą, reikalavo, kad Kauno ir kitose bažnyčiose nebūtų imamasi neteisėtų priemonių, nebūtų apsupamos bažnyčios (325, 500). Seinų vyskupijos valdytojas taip pat 1861 m. lapkričio 7 d. kreipėsi į Varšuvos valdžią, prašydamas apginti bažnyčią nuo kazokų (276, 271). Manifestacijų dalyviai iš bažnyčios vadovų norėjo konkretesnių veiksmų. Vienas nežinomas asmuo rašė M.Valančiui apie policijos šeiminkavimą Kauno bei kitose katalikų bažnyčiose ir ragino vyskupą: „Pagalvok, pasiskaityk laikraščius, pasiklausyk, kaip visoje Europoje ūžia tautų avilys, kaip visur dreba valdovai, padaryk nutarimą ir aiškiai prisidėk prie sąjūdžio“ (260, 25).

Manifestacijų mastas artino sukilimą. Pradėjo kurtis nelegalios ir legalios organizacijos. 1861 m. Vilniuje ir kituose miestuose įsikūrė pasaulietinė „Penktadienininkų“ draugija, kurios tikslas buvo propaguoti demokratines idėjas valstiečiams. Jos veikloje dalyvavo Vilniaus kunigas V.Gaudius, artimas V.Sirokomlės, Dalevskių šeimos draugas. Jis propagavo dekabristų idėjas, reiškė mintį, kad rusų liaudis eis su A.Gercenu (327, 68) ir tuo prisidės prie išsivadavimo kovos.

Vilniaus vyskupo A.Krasinskio padedama bajorė Bučinska įkūrė Gailėstingumo broliją (Vincentinų), Dombrovska – Labdarybės draugiją (327, 77). Jų pagrindinis tikslas buvo rinkti lėšas sukilimui, skleisti patriotinę propagandą, raginti gyventojus vilkėti gedulo drabužiais ir kitokiomis formomis protestuoti prieš caro valdžios nusikaltimus.

Tuo metu aktyviausi anticarinio judėjimo kunigai – A.Mackevičius, I.Noreika, A.Širvydas, V.Dembkis – per pamokslus, susitikę su gyventojais, agitavo, ragino valstiečius rengtis sukilimui ir atėjus laikui stoti į kovą su caro valdžia. Veiksmingiausia jėga, galėjusi kreipti valstiečius reikiama linkme, buvo kunigo žodis. Bažnyčia buvo reali jėga, kuri galėjo išjudinti konservatyvią liaudį ir paskatinti ją gelbėti tikėjimą bei savo tėvynę. Bene svarbiausią vaidmenį, padėjusį įtraukti valstiečius į išsivadavimą iš caro priespaudos, atliko iš to paties luomo kilę ir glaudžiai su juo bendradarbiavę kunigai. Jie turėjo liaudyje autoritetą, ji tikėjo jais. Kunigams negalėjo prilygti dvarininkai, nes jie buvo kaimo žmonių socialinės neteisybės kaltininkai. Tą neteisybę dar labiau atskleidė vykstanti žemės reforma. Valstiečiai tik kunigus laikė savo sąjungininkais ir užtarėjais.

Katalikų Bažnyčios vadovai tuo atsakingu laikotarpiu, matydami dviejų pagrindinių luomų antagonistinius santykius, 1862 m. kreipėsi atsišaukimu į dvarininkus. Jame ragino juos morališkai tobulėti, atsisakyti

prabangos, sudaryti tautinio išsivadavimo fondą. Moteris ragino paveikti savo vyrus. Šis kreipimasis turėjo tam tikrą poveikį. Suvažiavę penkių apskričių Žemaitijos dvarininkai nutarė negerti svaiginamųjų gėrimų, nelošti kortomis (328, 477), o toms pramogoms skiriamas lėšas atiduoti kilniems tikslams.

Į išsivadavimo sąjūdį įsitraukė ir vienuolynai. Naudodamiesi neliečiamumo teise, kai pasaulietinė valdžia be dvasinės vadovybės sutikimo negalėjo peržengti vienuolyno slenkščio, jie kaupė anticarinę literatūrą, ginklus, priglause davo politinius veikėjus. Vilniaus moterų vizitiečių vienuolyne veikė mokykla, skirta aristokratėms, ir atskirai – nekilmingoms bajorėms. Vienuolyno mokykla, turėjusi vertingą biblioteką, plėtė savo auklėtinių akiratį, skleidė patriotines nuotaikas, propagavo priešiškas caro valdžiai idėjas (314, 287–288). Matyt, taip vienuolynai veikė ir Žemaitijos vyskupijoje. Pasak Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo, vienuolynai sukilimo metu tapo revoliucijos organizavimo centrais (309, 488).

1863 m. Lenkijoje prasidėjus sukilimui, kunigas K. Mekoševskis Lenkijos centrinio komiteto vardu kreipėsi į dvasininkiją, ragindamas dalyvauti sukilime. Lietuvoje formavosi kovos būriai. Šio darbo ėmėsi ir Žemaitijos dvasininkai. Kunigai A. Mackevičius, J. Stankevičius bei M. Veitas ragino valstiečius dalyvauti sukilime, I. Smilgevičius, A. Dabkevičius ir V. Ulinskis bažnyčioje perskaitė sukilėlių manifestą, propagavo anticarines idėjas. M. Kulvecas, G. Navickis, A. Piozravičius, N. Skolkenas, A. Viršila ir kiti tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvavo 1863 m. sukilime (119, 10–17). Sukilimo teritoriją gerokai praplėtė kunigų A. Mackevičiaus, I. Noreikos ir A. Norvaišos suorganizuoti bei pačių vadovaujami sukilėlių būriai. Sukilėlių pulkai, net būriai turėjo kapelionus, kurie, be atliekamų religinių pareigų, kėlė kovotojų dvasią, aiškino sukilimo tikslus, dažnai patys stodavo į kovą su priešais (179, 38). Prasidėjus sukilimui, daugelis kunigų žadino gyventojų religines patriotines nuotaikas, slapta veikė (net per išpažintį) sukilimo naudai. Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas rašė, kad kunigai visą kraštą užkrėtė sukilimo dvasia. Rusų demokratų žurnalas „Kolokol“ 1863 m. pažymėjo, kad Žemaitijos dvasininkija buvo visiškai atsidavusi sukilimui. Tai rodo ir tas faktas, kad pirmosios aukos Lietuvoje buvo kunigai. Ir pats M. Muravjovas savo atsiminimuose rašė, kad mirties nuosprendį pradėjęs vykdyti nuo kunigų, kaip svarbiausių sukilimo veikėjų (311, 407). Nuo to laiko, t. y. 1863 m. gegužės mėn., M. Muravjovas uždraudė nešioti gedulo ir tautinius lenkų drabužius, ženklus. Teroras siautė visose Šiaurės Vakarų gubernijose. Iš 128 šiose gubernijose nužudytų žmonių buvo sušaudyta arba pakarta 12 kunigų (Žemaičių vyskupijoje – 8, Vilniaus – 3, Seinų – 1) (278, 323).

Sukilime aktyviai dalyvavo ir aukštesnioji katalikų dvasininkija. Ju

ginklas buvo ne dalgis ar šautuvas, bet įrodinėjimai, diplomatinis manevras, nurodymų nevykdymas arba atviras pasipriešinimas caro valdžios politikai.

M. Muravjovas, norėdamas susilpninti sukilimą, pareikalavo iš vyskupų parašyti tikintiesiems bei sukilėliams ganytojiškus laiškus, raginančius mesti ginklus, paklusti caro valdžiai.

Savo žodį turėjo tarti ir vyskupas M. Valančius. Norint pakalbėti apie M. Valančių, kuris kai kurių tyrinėtojų laikomas atsidavusiu caro valdžiai žmogumi, reikia išsiaiškinti, ar apskritai vyskupai galėjo būti lojalūs caro vyriausybei? Logika diktuoja neigiamą atsakymą į šį teiginį. Pirmiausia dėl to, kad caro valdžia siekė sustačiatikinti, surusinti Lietuvos gyventojus. Antra, Katalikų Bažnyčia buvo suvaržyta, jai palikta tik tai, ko negalėta atimti. Bažnyčiai Lietuvoje grėsė unitų likimas. Rusijos imperijoje vyko viešpataujančios Stačiatikių ir pavergtos Katalikų Bažnyčios kova. Stačiatikiai prieš katalikus dažniausiai veikė viešai, o katalikai – slapta. Pastarieji visada buvo pasiruošę atremti puolimą, laviruoti, diplomatinėmis priemonėmis susilpninti puolimą. Vienas iš tokių katalikų, kryptingai siekiančių išsaugoti Bažnyčios interesus, pasižymintis stipriomis charakterio savybėmis bei diplomatiniais sugebėjimais, buvo vyskupas M. Valančius.

Vilniaus generalgubernatoriaus V. Nazimovo reikalavimu M. Valančius 1863 m. kovo 29 d. parašė pirmąjį ganytojišką laišką tikintiesiems. Šis laiškas buvo religinio pobūdžio, tačiau dviprasmiškas – jį galima aiškinti įvairiai. Tardymo metu sukilėlių būrio vadas kunigas A. Mackevičius nurodė, kad tas laiškas padaręs tikintiesiems didelį įspūdį ir paskatinęs stoti į sukilimą net kai kuriuos anksčiau prieš jį nusistačiusius (303, 159). Antrasis laiškas verčiant M. Muravjovui buvo paskelbtas 1863 m. rugsėjo 3 d. Jis ragino tikinčiuosius palikti sukilėlių gretas, grįžti namo ir melstis už carą. Savo atsiminimuose M. Muravjovas apie tai rašė: „Kauno gubernijos gyventojai, fanatiški katalikai, yra labai pasidavę M. Valančiaus įtakai. Aš stengiausi priversti vyskupą įkalbėti liaudį sudėti ginklus. Šios mano pastangos pavyko ir pats stipriausias sukilimas Kauno gubernijoje susilpnėjo“ (311, 420). Reikia pasakyti, jog M. Valančius sutiko paskelbti laišką gyventojams, jei M. Muravjovas garantuos, kad savo valia sudėję ginklus sukilėliai nebus valdžios represuojami. Tačiau valdžios atstovai nesilaikė duoto žodžio. M. Valančius kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, primindamas pažadą. Šis M. Valančiaus laiškas tikrai padarė neigiamą įtaką sukilimui. Tai pripažino ir A. Mackevičius bei K. Kalinauskas. Tačiau rugsėjo mėnesį, kai sukilimas jau slūgo, vyskupo laiškas negalėjo nulemti sukilimo eigos. Matyt, M. Valančius laišką parašė ne tik verčiamas, bet ir norėdamas išgelbėti žmonių gyvybes, pačią dvasininkiją bei Katalikų Bažnyčią, nes matė tolimesnės kovos beprasmiškumą.

Kai kurie tyrinėtojai (A.Alekna, V.Biržiška) manė, jog M.Valančius sukilimui nepritarė, nes buvo tvirtai įsitikinęs, kad tokia kova beviltiška. Kiti (J.Stakauskas, K.Binkis) samprotavo, kad vyskupas suvokė sukilimo silpnumą, jo pralaimėjimą ir sunkius padarinius, todėl 1863 m. įvykiams nepritarė, bet nesiryžo sukilėlių viešai pasmerkti, nes jame dalyvavo ir bajorų luomas, ir valstiečiai. Tikriausiai tyrinėtojams tokia nuomonė apie Valančių susidarė dėl išorinių požymių, atspindinčių literatūroje ir kai kuriuose šaltiniuose. Neišnagrinėtas Vatikano požiūris į sukilimą, turėjęs poveikį dvasininkams.

Prasidėjus 1863 m. sukilimui, Romos kurija pareikalavo iš Lenkijos (tai lietė ir Lietuvą) laikytis kuo toliau nuo sukilėlių revoliucinio komiteto. Vyskupams buvo paliepta žiūrėti, kad šis įsakymas būtų kuo griežčiausiai vykdomas. 1863 m. vasario 20 d. laiške popiežius pareikalavo gerbti vyriausybės ir bažnyčios įstatymus, tikintiesiems klausyti aukščiausiosios valdžios. 1863 m. balandžio 22 d. laiške carui popiežius pasmerkė katalikus, kovojančius politinę kovą, taigi ir tuos, kurie ginkluoti kovoja su caro valdžia (305, 310–311). Kiek vėliau, kai daugelis Vakarų Europos valstybių morališkai parėmė 1863 m. sukilimą, popiežiaus pažiūros šiek tiek sušvelnėjo, bet ne politiniais, o konfesiniais klausimais. Lietuvos vyskupijai Vatikano pozicija sukilimo atžvilgiu buvo žinoma, ir kai kurie dvasininkai vykdė popiežiaus nurodymus. Vyskupo M.Valančiaus neoficialus mokslinis sekretorius A.P.Kašarauskas, vėliau neteisingai apkaltintas sukilėlių slėpimu ir 1865 m. ištremtas į Sibirą, iš tikrųjų neigiamai žiūrėjo į 1863 m. sukilimą. 1861–1862 m. kilusias politines demonstracijas A.P.Kašarauskas laikė „Garibaldžio dvasios“ rezultatu. Jis piktinosi, kad manijai „pasidavė net gražioji lytis“. Žmonių patriotinį politinį suaktyvėjimą dvasininkas aiškino „Garibaldžio žygio“ sėkme. „Viskas tuomet ėmė virti, – rašė autorius. – Žmonių protai pamišo, kiekvienas lyg įkaušęs davęs patraukiamas į tą judėjimą. Kas nedūko, buvo laikomas tėvynės išdaviku“ (293, 28). A.P.Kašarauskas parašė atsišaukimą, kuriame mėgino demaskuoti pseudopatriotizmą. Tačiau nė vienas lenkų laikraštis jo nesutiko išspausdinti. Taigi artimas M.Valančiui žmogus nepritarė įvykiams Lietuvoje. Ir pats vyskupas viešai sakydavęs klierikams, kad nuo sukilimo labai nukentės Katalikų Bažnyčia. Išlydėdamas kunigų seminarijos auklėtinius, jis liepdavo nesikišti į politiką, apsiriboti savo pareigomis: laikytis „altoriaus ir brevijoriaus“. Gal tuo jis norėjo parodyti caro valdžiai dvasininkijos pasyvumą manifestaciniame judėjime. Matyt, neatsitiktinai Vilniaus generalgubernatorius V.Nazimovas M.Valančių vadina išmintingu ir apdairiu valdytoju (290, 115–116).

Prasidėjus 1863 m. sukilimui, M.Valančiaus elgesys pasikeitė. Vyskupas nedraudė kunigams eiti į sukilėlių būrius, vykdyti kapeliono pareigų.

Šio savo požiūrio M.Valančius neslėpė nuo caro valdžios. „Yra paprotys, kad prie kariuomenės būtų gydytojai ir kunigai. Neduođu nei žodžio, nei raštiško leidimo, – aiškino vyskupas, – tačiau bet kuriuo atveju draudžiu nešioti ginklą“ (281, 187). Jei kunigai kreipdavosi į vyskupą patarimo, ar jiems skaityti bažnyčioje sukilėlių įteiktą manifestą, šis atsakydavo: „Darykite, kaip išmanote“ (293, 29). Vyskupo palankumą sukilimui rodo ir tai, kad kunigus, kurie buvo artimesni ir nuolankesni jo valiai, jis skirdavo į geresnes parapijas. Remiantis tardymo ir teismo bylomis, šių parapijų kunigai per 1863 m. sukilimą daugiausia žuvo su ginklu rankose, buvo sušaudyti arba ištremti į Sibirą. Pagarbą jiems vyskupas parodė įamžindamas tam tikrame sąrašė (281, 187). Jis paskelbė A.Mackevičiaus, I.Noreikos, A.Gargaso pavardes religiniame kalendoriuje, įpareigodamas vyskupijos kunigus laikyti už jų sielas Mišias (280, 148). Ištremtiems į katorgą kunigams buvo paliktos anksčiau turėtos vietos ir siunčiami atlyginimai (281, 187).

Šie faktai rodo, kuo M.Valančius tuomet gyveno, rūpinosi. Antra vertus, Žemaitijos krašte vyskupas buvo svarbiausias asmuo, kuris pagal einamas pareigas privalėjo rūpintis dvasiniais žmonių poreikiais, o vienvaldystės priespaudos sąlygomis – ir visos tautos reikalais. Tą pareigą ir atsakomybę, matyt, M.Valančius gerai suprato. Taip spėti galima dėl to, kad glaudžius santykius su caro valdžia palaikė tik pats M.Valančius – kitiems draudė. Kunigus, mėginusius bendrauti, bičiuliauti su caro pareigūnais, jis bausdavo pabrėždamas, kad dvasininkai turi rūpintis Bažnyčios reikalais ir nesikišti į politiką. Siekdamas išgelbėti dvasininkus nuo kartuvių ir trėmimo į Sibirą, vyskupas kreipėsi į Aleksandrą II prašydamas padaryti nuolaidą sukilime dalyvavusiems kunigams (129, 148). Rizikuodamas savo likimu, jis visą laiką įvairiais būdais veikė, kad būtų išgelbėti ir caro valdžios rankas patekę kunigai bei kiti žmonės. V.Biržiška pažymi, kad M.Valančiaus ir Muravjovo santykiai buvo grindžiami tokiu principu: nuolaida už nuolaidą. Aktyvią M.Valančiaus veiklą, gelbėjant sukilime dalyvavusius žmones caro valdžia vertino neigiamai, dėl to didėjo pareigūnų įtarumas. Tai gerai žinojo ir vyskupas, kuriam ne kartą buvo grasinama kartuvėmis bei Sibiru.

Aktyvi diplomatiška M.Valančiaus veikla ginant aktyviai sukilime dalyvavusios Bažnyčios bei dvasininkijos interesus paskatino caro valdžios pareigūnus tuo susidomėti.

Caro valdžia M.Valančiui sudarė bylą, kurioje buvo surinkta daug medžiagos apie jo veiklą. Remdamasis šia medžiaga, 1867 m. pabaigoje Vilniaus generalgubernatorius E.Baranovas parašė raportą carui Aleksandru II (281, 183–184).

Raporte visa M.Valančiaus konfesinė veikla laikoma priešiška carinei

santvarkai. Pasak caro pareigūno, vyskupas, būdamas valstiečių kilmės, savo darbais žalingai veikia žmones. Lankydamas parapijas ir bendraudamas su žmonėmis jų kalba, jis pamažu suartėja su liaudimi, įgyja pasitikėjimą ir autoritetą krikščionių visuomenėje. Iš tikinčiųjų surinktais pinigais atnaujinio namus, be leidimo pastatė daug bažnyčių ir koplyčių, padidino dvasininkų skaičių. Toliau raporte nurodoma, kad vyskupas, rengdamas religines procesijas, organizuodamas blaivybės bei kitas brolijas, sufanatino liaudį ir jos padedamas siekia Katalikų Bažnyčios tikslų. Ypač daug dėmesio M.Valančius skiria vyskupijos dvasininkų kadrams. Svarbesnes pareigas pirmiausia paveda iš valstiečių kilusiems kunigams ir per jų giminystės ryšius bei palankumą stengiasi sustiprinti dvasininkijos įtaką valstiečiams. Visa Žemaičių vyskupijos organizacija – tai M.Valančiaus valios ir proto rezultatas: per ilgą jo valdymo laiką ji tapo antrąja Roma.

Vyskupo kūrybinėje veikloje tikrai nemaža maištingumo. Knygoje „Žemaičių Vyskupystė“, giesmynuose ir maldaknygėse M.Valančius propagavo separatistines mintis, manė, kad Žemaitijos prijungimas prie Rusijos buvo Lietuvos nelaimių pradžia. Religinėje literatūroje skelbė karą eretikams, propagavo priespaudos panaikinimą. Minėtame raporte sakoma, kad prasidėjus manifestacijoms kunigai per pamokslus skelbė Lenkijos išvadavimo iš Rusijos imperijos jungo misiją, propagavo nacionalinius didvyrius, organizavo T.Kosciuškos minėjimo iškilmes, laikė gedulingas Mišias. Ilgainiui šios priemonės virsdavo procesijomis, o pastarosios – demonstracijomis, kuriose buvo dainuojamos caro pareigūnus piktinančios dainos, įžeidinėjami caro valdžios atstovai. Šių neramumų netiesioginiu kaltininku generalgubernatorius nurodo M.Valančių. Jis esą nesiėmė ryžtingų priemonių, nepranešdavo pareigūnams arba teikdavo iškraipytą informaciją. Pavyzdžiui, vyskupas aiškino, kad T.Kosciuškai skirti minėjimai organizuojami niekam nežinomam Taduui Kulviečiui, mirusiam prieš 20 metų, paminėti.

Kaip M.Valančiaus pritarimą sukilimui caro valdžia suprato ir sukilėlių būrio (apie 15–20 žmonių) apsilankymą Varniuose. Atvykę į Varnius, sukilėliai iš konsistorijos kasos pirmą kartą (1863 m. gegužės 11 d.) pasiėmė 350 rb, antrą kartą (birželio 2 d.) – 2000 rb, nors Varniuose vyskupo žinioje buvo per 100 jo valdinių. Be to, M.Valančius pasiūlęs sukilėliams pusryčius, o antrą kartą jis pats su vienu iš jų asmeniškai kalbėjęs sode. Įtarimą sukėlė didelės pinigų sumos iš kasos paėmimas antrą kartą – tai buvo laikoma nusižengimu galiojančioms taisyklėms. M.Valančiaus byloje užfiksuota ir daug kitų faktų, kurie rodo vyskupo opoziciją vienvaldystei. Valdžios atstovai manė, kad vyskupas atvirai nedalyvavo sukilime tik dėl to, kad raudonieji sukilimą pradėjo anksčiau nustatyto

laiko. Toks tvirtinimas, matyt, neturi pagrindo. Be abejo, M.Valančius pritarė 1863 m. sukilimui, bet greičiausiai neparėmė jo savo praktine veikla, nes jį varžė einamos pareigos bei padėtis. Be to, Vakarų Europa nesuteikė žadėtos paramos, be kurios tikėtis pergalės 1863 m. sukilime buvo beviltiška. M.Valančius į 1863–1864 m. įvykius žiūrėjo kaip į dėsningą istorinį reiškinį. Atvirame pokalbyje su Kauno gubernatoriumi jis pareiškė, kad periodiškai Lietuvoje kylantys sukilimai yra reiškiniai, analogiški buvusiems rusų tautos siekiams išsivaduoti iš totorių priespaudos (281, 188).

Generalgubernatoriaus raporte matome tam tikrą valdžios bejėgiškumą. Pasak E.Baranovo, administracija neturi asmeniško kaltinamojo prisipažinimo, kas būtina įstatymiškai. O prisipažinimo ji negali išgauti todėl, kad patys įstatymai gelbsti vyskupą nuo formalaus teismo ir tardymo. Antra vertus, užmaskuotų sukilėliškos veiklos galimybių M.Valančiui taip pat teikia įstatymas, numatydamas jam pernelyg plačius įgaliojimus. Remdamasis lauko auditoriato Vilniuje išvadomis, generalgubernatorius teigia, kad M.Valančiaus ne tik negalima palikti eiti turimų pareigų, bet ir iš viso pakęsti, kad jis būtų Šiaurės Vakarų krašte. Siūloma vyskupą M.Valančių, taip pat sufraganą A.Beresnevičių, kurio politinės tendencijos yra taip pat pavojingos, pašalinti iš krašto. Pašalinti minėtųjų vyskopus iš Lietuvos valdžios atstovams reikėjo dėl to, kad galėtų laisviau, pavyzdžiui, kaip Vilniaus vyskupijoje, šeiminkauti.

Iš Vilniaus vyskupijos ištrėmus vyskupą A.Krasinskį, kapituloje įsitvirtino valdžiai atsidavę kunigai. Jų rankomis valdžia, pažeisdama Katalikų Bažnyčios teisinius nuostatus, valdė vyskupiją. O Žemaičių vyskupijoje caro administracija taip laisvai elgtis negalėjo, nes buvo priversta skaitytis su M.Valančiumi. Mėginimams daryti įtaką vietos dvasininkijai vyskupas pasipriešindavo, o susidariusius itin didelius nepageidaujamus, t.y. atsidavusius caro valdžiai, „židinius“ M.Valančius neutralizudavo – iškeldavo kunigus į kitas parapijas. Tai varžė caro pareigūnų savavaliavimą ir konsolidavo dvasininkus bei gyventojus.

Taigi Katalikų Bažnyčia nemažai prisidėjo prie 1863–1864 m. sukilimo. Ji, plėtodama švietimą, organizuodama religinio patriotinio pobūdžio draugijas bei leisdamas religinę literatūrą, ugdė tikinčiųjų meilę savo kraštui ir Bažnyčiai, žadino anticarines nuotaikas. M.Valančiaus pastangomis sudemokratinta katalikų dvasininkija ėjo išvien su valstietija, stojo į sukilėlių eiles ir kovojo su vienvaldystės priespauda.

Nors sukilimo idėjai pritarė visi kunigai, tačiau ne visi vienodai prie jo prisidėjo: vieni patys, neraginami skelbė sukilimo manifestą, šaukė žmones sukilti, kiti tai darė sukilėlių verčiami, o treči, bijodami padarinių, pasitraukė iš gyvenamosios vietos, slapstėsi.

M.Valančius pritarė sukilimo idėjai, ji laikė dėsningu istorijos įvykiu, tautos siekiu išsivaduoti iš carizmo priespaudos. Nors 1863 m. sukilime vyravo unijinė idėja, tačiau apskritai kova buvo nukreipta prieš vienvaldystę, prieš feodalinę priespaudą, siekta tautų laisvės ir nepriklausomybės. Nemaža dvasininkų, kovojusių su ginklu rankoje, buvo lietuviškos demokratinės orientacijos, stengėsi bendromis jėgomis su lenkais ir kitomis tautomis išsikovoti laisvę. Tėvynės reikalai Lietuvos dvasininkijai iškilo į pirmą vietą. Vyko visaliaudinė kova, kurioje buvo susipynę įvairių sluoksnių, luomų bei tautų interesai, su šūkiais „Už mūsų ir jūsų laisvę“, „Už tikėjimą ir tėvynę“.

KATALIKŲ DVASININKŲ PRIEŠINIMASIS CARIZMO PRIESPAUDAI PO SUKILIMO

1863 m. sukilimas dar labiau sutelkė tautą, paskatino tautinį atgimimą, sužadino katalikų dvasininkijos apsisprendimą, pasirinkimą tautinės orientacijos. Pasak V.Vanago, 1863 m. įvykiai turėjo didesnę reikšmę vyskupui M.Valančiui negu šis sukilimui (287, 21). Tautinė orientacija buvo vertybių hierarchijos sudedamoji dalis, skatinusi tautą susitelkti. Nors 1866 m. M.Valančius, valdžios prispirtas, smerkė 1863 m. sukilimą, bet išdrįso pabrėžti prigimtines tautines vertybes, sakydamas „turem mokytis rusiškai, neužmiršdami savo Lietuvių ir Žemaičių kalbos“ (150, 381). Nors šis sakiny Vilniaus generalgubernatoriaus M.Muravjovo buvo perfrazuotas į sakinį „pradėsime mokytis rusiškai, tas nevodys mums žinot ir savo prigimtą kalbą“. Vyskupas, nepaisydamas M.Muravjovo pataisymo, per pamokslą Kauno katedroje išdėstė savo pirmų tekstą ir išbrauktąsias tautines tendencijas atkūrė. M.Valančius keliuose vietose pabrėžė lietuvių kalbos reikšmę, teigė klausytojams, kad tik tikėjimas ir gimtoji kalba padės išsaugoti Katalikų Bažnyčią ir lietuvių tautinę dvasią.

Tvirta M.Valančiaus pozicija ginant bažnyčios ir tautos reikalus kėlė valdžios atstovams nerimą. Caro vyriausybė planavo pašalinti iš pareigų vyskupą M.Valančių, sufraganą vyskupą A.Beresnevičių ir apskritai panaikinti Žemaičių vyskupijoje sufragano pareigybę (11, 56). Taip ji norėjo pašalinti iš vyskupijos kapitulos stiprų intelektualinį potencialą ir vyskupijos valdymą paimti į savo rankas. Iškilus Lietuvos Katalikų Bažnyčios silpninimo grėsmei, M.Valančius slapta 1866 m. susitiko su Seinų vyskupu K.Lubenskiu ir aptarė Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Vyskupas K.Lubenskis pranešė apie susitikimo išpūdžius su M.Valančiumi Vatikanui. Jis rašė: „Po šio pasimatymo iš tikro atrodo, kad Bažnyčia Lietuvoje yra paskutinėje sunaikinimo stadijoje“ (180,205). Kai Gnežno ir

Poznanės arkivyskupas nusiuntė pas M.Valančių patikimą kunigą, kad sužinotų vyskupo nuomonę apie Vilniaus vyskupijos administratorių P.Žilinskį. M.Valančius atsisakė raštu atsakyti, tačiau žodžiu patvirtino, kad P.Žilinskis esąs netinkamas ir parsidavęs rusams. Arkivyskupo pasiuntinys pridūrė: „Niekuomet anksčiau nemačiau vyskupo Valančiaus taip prislėgto ir įbauginto kaip šį kartą“ (180, 206).

Kad ir labai nusiminęs M.Valančius pradėjo priešinimosi vienvaldystės savivalei akciją. Pamatęs, kuo gali baigtis rusifikacija, jis atsisakė aprobuoti rusų raidėmis leidžiamą religinę literatūrą. Negana to, jis skatino gyventojus boikotuoti valdžios leidžiamas knygas, nesutiko platinti rusų kalba išleisto apeigų (ritualų) spaudinio. Šie ir kiti vyskupo veiksmai rodė augantį priešišumą vienvaldystės politikai. Ir vis dėlto M.Valančius, panašiai kaip Vilniaus vyskupas A.Krasinskis, Seinų – K.Lubenskis, nebuvo pašalintas iš vyskupijos valdytojo pareigų. Kas lėmė, kad M.Valančius liko nepaliestas, kokios jėgos sutrukdė valdžiai įvykdyti savo sumanyką?

Bene pirmasis dokumentas, apkaltinęs vyskupą M.Valančių 1863 m. sukilimo palaikymu, buvo 1863 m. spalio 23 d. Vilniaus laikinojo lauko auditoriato pranešimas (167, 40–49). Jame pateikiama išvada, kad M.Valančiaus vyskupavimo laikotarpio veikla buvo antivalstybinė ir jo ėjimas vyskupo pareigų yra žalingas imperijai (10, 9). Savo ruožtu padėti svarstė Vilniaus generalgubernatorius K.Kaufmanas. Jo nuomone, pašalinus vyskupą M.Valančių, į jo vietą tektų skirti sufraganą A.Beresnevičių, kuris bemaž nesiskiria nuo pirmojo. Skirtumas tik toks, kad pirmasis, būdamas valstiečių atstovas, daro žalingą poveikį liaudžiai, antrasis, būdamas bajorų atstovas, remia privileijuotąją luomą. Generalgubernatorius siūlė abu vyskopus pašalinti ir į M.Valančiaus vietą skirti Minsko vyskupą Vaitkevičių. Nors ir pastarasis nėra patikimas caro valdžiai, bet jo kandidatūra, valdžios supratimu, esanti tinkamesnė, jį paskirti į naują vietą galima panaikinus Minsko vyskupiją (10, 12). Kitame tų pačių metų platesniame pranešime (11, 53–59) kalbama apie „trigubą“ variantą, t.y. pašalinti vyskupą M.Valančių, sufraganą A.Beresnevičių ir panaikinti Žemaičių vyskupijoje sufragano pareigybę. Tačiau tokia priemonė, pasak generalgubernatoriaus, būtų tolygi vyskupijos centro panaikinimui, todėl galėtų sukelti užsienio spaudos triukšmą ir neigiamai atsiliepti vyriausybės politikai. Galiausiai vietos valdžia pasirinko Minsko vyskupijos panaikinimą – šios diecezijos vyskupas Vaitkevičius buvo paskirtas Žemaičių vyskupijos valdytoju. Taip valdžia ketino „lenkų politiką“^{*} atskirti nuo Katalikų Bažnyčios ir jos vadovybę padaryti paklus-

* Šiuo terminu buvo vadinamos katalikų dvasininkijos pastangos ginti savo teises ir priešintis pastoracinio darbo suvaržymams.

nesnę vyriausybei. 1869 m. Kauno gubernatorius M.Obolinskis vėl iškėlė klausimą dėl vyskupo M.Valančiaus pašalinimo (112, 124–126). Savo siūlymą jis motyvavo tuo, kad M.Valančius atkakliai priešinasi vyriausybės potvarkiams ir reikalavimams. Gubernatorius suabejojo, ar laikas vyskupui pašalinti yra palankus, nes kraštą antrus metus ištiko nederlius. Kauno gubernatorius baiminosi, kad pašalinus vyskupą gali sustiprėti gyventojų nepasitenkinimas, o kunigai tuo pasinaudoję – sukelti naują judėjimą. Be to, M.Valančiaus persekiojimas gali papiktinti visuomenę ir pakelti vyskupo autoritetą. Norėdamas to išvengti, gubernatorius siūlė pradėti svarstyti su M.Valančiumi senus potvarkius, paskui iškviesti jį į Peterburgą ir, jeigu bus nesukalbamas, vyriausybė galės sutrukdyti jam grįžti į Žemaičių vyskupiją.

Tačiau laikas darė savo korektūras. Vyskupui M.Valančiui sukako 70 metų, ir caro pareigūnų nuogastavimai dėl jo veiklos sumažėjo. Vidaus reikalų ministerijos Kitatikų departamento atstovas rašė, kad Valančius dėl garbingo amžiaus prarado pirmąją energiją ir yra tiesiogiai veikiamas vyskupo A.Beresnevičiaus įtakos*. Savo ruožtu jis pritarė Kauno gubernatoriaus siūlymui sufraganą A.Beresnevičių perkelti į Mintaują (Jelgavą). Pagaliau 1870 m. vyskupas A.Beresnevičius buvo atleistas iš konsistorijos oficiolo pareigų ir perkeltas į Mintaują. Čia jį slapta sekė policija (73, 70). Taigi Žemaičių vyskupija buvo susilpninta ir vyskupo M.Valančiaus grėsmė valdžiai sumažinta. Šia priemone valdžia, matyt, pasitenkino ir atsisakė M.Valančiaus ištremimo, kurį įvykdyti rengėsi beveik visą dešimtmetį.

Viena iš caro valdžios neryžtingumo šia prasme priežasčių, matyt, buvo M.Valančiaus asmenybė. Diplomatiškas jo elgesys, autoritetas bei įtaka gyventojams varžė valdžią imtis ekstremalių priemonių. Caro vyriausybė buvo suinteresuota turėti gerą, autoritetingą ir paklusnų valdžiai vyskupą vyskupijoje, kur gyventojų sudėtis tautiniu ir religiniu požiūriu buvo vienalytė. Deja, vyskupo paklusnumo valdžiai nepavykdavo pasiekti, tad pareigūnams teko taikstyti su tokiu, koks buvo, savo tikslų siekti pastoracinio darbo varžymu bei ribojimu. Po sukilimo, kai šalyje buvo karo padėtis, vyko žemės reforma, ištiko nederlius, vyriausybei reikėjo autoritetingo vyskupo. Pakeisti tokį vyskupą, nesukeliant komplikacijų, buvo neįmanoma.

Nemažą įtaką darė ir diplomatinės M.Valančiaus savybės. Jis gebėjo faktais įtikinti valdžios atstovus, atremti kaltinimus, paneigti įtarimus. Antai M.Muravjovas, tik atvykęs į Lietuvą malšinti sukilimo, išsikvietė vyskupą M.Valančių į Vilnių. Susitikimo metu generalgubernatorius elgėsi

* Šis teiginys neturi pagrindo.

korektiškai, vyko normalus dialogas, dėl to vyskupui pasisekė išvaduoti du suimtus kunigus. Dalykiški santykiai buvo ir su generalgubernatoriaus sūnumi – Kauno gubernatoriumi M. Muravjovu (128, 50).

Bene svarbiausia priežastis, trukdžiusi valdžiai pašalinti iš pareigų M. Valančių, buvo naujos sumaišties pavojus. Tokią grėsmę M. Muravjovas pajuto 1864 m. pabaigoje, kai buvo nutaręs ištremti vyskupą. Ši žinia greitai pasklido Kaune, o per dekanus – ir visoje vyskupijoje. Į Kauną staiga suvažiavo tūkstančiai valstiečių vežimų su šeimomis, – visi norėjo atsisveikinti su vyskupu. Šis įvykis apstulbino vietos administraciją. Griebtis kokių priemonių prieš minią buvo neįmanoma. Ta rami manifestacija taip paveikė M. Muravjovą, kad jis atsisakė sumanymo ištremti M. Valančių (149, 78). Tačiau iš Seinų apskrities, Vilniaus, Kuršo gubernijų, nekalbant apie Žemaitiją, gyventojai katalikai nenustojo plūdę į Kauną. Vyskupas, atsakydamas į valdžios paklausimą, šį reiškinį aiškino kaip gyventojų religingumo padidėjimą (12, 117–118). Matyt, čia nemažai pasidarbavo ir dvasininkai, kurie, pasinaudoję proga, skatino tikinčiųjų aktyvumą. Be abejo, nemažą vaidmenį turėjo ir religiniai motyvai. Minėtų gubernijų tikintieji neturėjo konsekruotų vyskupų. Norint gauti Sutvirtinimo sakramentą, tekdavo vykti į Kauną. Bet didžiausią reikšmę, be abejo, turėjo politiniai motyvai, skatinami plintančio religinio tautinio sąjūdžio.

Kyla klausimas, ar tas religinio tautinio sąjūdžio suaktyvėjimas kilo spontaniškai, skatinamas 1863 m. įvykių, ar čia labiau lėmė dvasininkų veikla? Dažnai istoriografijoje reiškiama mintis, kad pasipriešinimą spaudos draudimui bei kitiems suvaržymams pradėjo gyventojai, o prie jų, nenorėdamas prarasti autoriteto, prisijungė ir vyskupas M. Valančius (221, 51). Iš tikrųjų brutali valdžios priemonė, ardžiusios nusistovėjusią šalies tvarką, tradicijas, skatino gyventojus spontaniškai priešintis. Antai 1865 m. Kvetkų (Zarasų aps.) liaudies mokyklos atidarymo metu vienas valstietis per iškilmės pasakė, kad vaikus mokyti rusų kalbos nereikalingas darbas, nes vaikai niekada negalės išmokti skaityti lietuviškai, nemokės maldų, kurios būtinos katalikams (2, 1–2). Panašias valstiečių nuotaikas pastebėjo ir Kauno gubernijos viršininkas, lankydamas Raseinių apskrities mokyklas. Daugumas valstiečių prašė gubernatorių leisti mokykloje bent tikybą dėstyti žemaitiškai (4, 31–32). Valdžios atstovai gaudavo laiškus iš gyventojų, kur buvo reikalaujama palikti tikybės pamokose gimtąją kalbą (123, 1). Ir patys mokiniai nerodė noro pramokti rusų kalbos. Pasak vieno buvusio mokytojo, „ne kartą tekdavo atsikrenkšti krauju, pakol įkaldavai žemaičiui rusišką žodį“ (318, 217). Kad tai buvo panašu į peršamos kalbos boikotavimą, rodo katalikų mokinių priešinimasis maldai rusų kalba prieš pamokas. 1865 mokslo metų pradžioje Kauno gimnazijos mokiniai per maldą, sakomą rusų kalba, neatsiklaupė (145, 103). Daugiausia pa-

sipriešinimų būdavo religinio pobūdžio prievartai, kurią paprastai paskatindavo etinės nuostatos.

Tačiau negalima teigti, kad pasipriešinimo veiksmai kildavo tik spontaniškai, be išorinio poveikio. Caro valdžios pranešimuose sakoma, kad gyventojus veikia katalikų dvasininkija. Vilniaus generalgubernatorius E. Baranovas 1866 m. savo raporte rašė, jog Šiaurės Vakarų krašto valstiečiai, nepaisant jų politinių nuotaikų, gali būti vertinami kaip patikimi vyriausybei žmonės. Išimtį sudaro valstiečiai, veikiami kunigų įtakos, nepasiduodantys „civilizuojantiems rusiško gyvenimo pradams ir rusiško valdymo formai“ (7,37). Prie jų priskiria Kauno gubernijos valstiečius, kurie nuo seno dėl savo fanatizmo yra priklausomi nuo kunigų.

Iš tikrųjų nespėjus atslūgti 1863 m. sukilimo audrai, nepaisant pastoracinio darbo apribojimų, Vieksnių parapijos klebonas pasipriešino mišrios šeimos (su vyru rusu) santuokai. Tryškių kunigas J. Kasperavičius suviliojo rusą priimti katalikų tikėjimą (13, 1–3). Taujėnų, Žygaičių, Kvetkų parapijų kunigai 1866 m. priešinosi liaudies mokyklų mokytojų savavaliavimams (129, 71–73). Tie patys dokumentai rodo, kad minėtieji kunigai veikė su vyskupo žinia. Tiesa, valdžios atstovai pabrėžė, kad kunigai mokytojų savivalei priešinosi ne tik dėl savo įsitikinimų bei pareigos, bet ir vyskupo skatinami. Štai Tryškių parapijos klebonas J. Kasperavičius vykdė vyskupo pavedimą, o Sedos filijalistą kunigą Sidabravičių už aktyvų jaunuolių rengimą į kunigų seminariją vyskupas paskyrė Vieksnių parapijos klebonu (13, 2). Perkelti šį kunigą į Vieksnius vyskupas turėjo dar ir kitą priežastį: šioje parapijoje buvo apgyvendinta rusų kolonistų. Kad būtų neutralizuota jų veikla, vyskupui reikėjo čia turėti energingą, patikimą žmogų.

Taigi po sukilimo kunigų pasipriešinimą caro priespaudai inspiravo vyskupas M. Valančius. Jis įtraukė dvasininkus į pasipriešinimo sąjūdį, veikė per juos gyventojus, aktyvino jų religinę tautinę veiklą, palaikė tautos pasipriešinimo dvasią. Jis rūpinosi kunigais, nukentėjusiais dėl 1863 m. sukilimo. Tuo tikslu vyskupijoje buvo renkamos lėšos ištremtiems kunigams remti (1, 44). Taigi M. Valančiaus veiksmai rodo, jog tuo laikotarpiu ne valstiečiai pastūmėjo vyskupą prisidėti prie pasipriešinimo caro valdžiai, bet atvirkščiai. Kada caro valdžia, po sukilimo vykdydama žemės reformą, darė valstiečiams nuolaidų, reikėjo nemažai pastangų bei psichologinio poveikio, kad jie būtų nuteikti anticariniams veiksams.

Vyskupo M. Valančiaus atsisakymas aprobuoti leidinius rusų raidėmis nėra prisijungimo prie valstiečių pasipriešinimo caro valdžiai argumentas. Iš pradžių aprobuodamas religinę literatūrą rusų raidėmis, M. Valančius norėjo išvengti galimų iškraipymų bei stačiatikių tikėjimo relikto išibrovimo. Pastebėjęs, kad jo aprobavimas turi tik formalią reikšmę –

valdžia tvarko leidinius kaip jai patinka, – vyskupas atsisakė aprobuoti religinio turinio knygas rusų raidėmis ir pradėjo raginti gyventojus boikotuoti šiuos leidinius (286, 7).

Sėkmingai pasipriešinti vienvaldystės priespaudai daug padėjo sutelktas, dvasingas, vieningas katalikų dvasininkijos nusistatymas, jos tvirta krikščioniška moralė. Caro valdžios pareigūnai, tiesmukiškai kišdamiesi į pastoracinį darbą, savavališkai tvarkydami bažnyčios reikalus, mėgino susilpninti budrumą, daryti poveikį dvasininkams. Atsirado silpnavalių, kurie pasidavė caro pareigūnų įtakai. Tokiems kunigams valdžios atstovai be vyskupo žinios skirdavo geresnes vietas, klebono pareigas. Pareigūnai buvo suinteresuoti susilpninti konfesinį katalikų dvasininkijos uždaramą, kiek įmanoma žlugdyti egzistuojančią tvarką, silpninti dvasininkų atsparumą bei įtaką tikintiesiems. O įtaka buvo nemaža. Ne be pagrindo Šiaulių apskrities karo viršininkas atkreipė dėmesį, kad per keturis 1864 m. mėnesius jis nepastebėjo nė vieno girta valstiečio. Kaip vėliau jis sužinojo, tai buvo katalikų dvasininkijos darbo vaisius (1, 44).

Neigiami reiškiniai, skverbęsi tuo laikotarpiu, sunkino vyskupijos vadovybei stabilizuoti Katalikų Bažnyčios padėtį ir visuomenės rimtį. Vyskupas M. Valančius, sužinojęs apie kariškių bei vietos valdžios pareigūnų savavaliavimus, kišimąsi į Bažnyčios reikalus, informavo gubernatorių ir reikalavo juos sudrausminti. Vyskupas išsiuntinėjo raštus, draudžiančius kunigams duoti nuodėmių atleidimą dvasininkams, gavusiems vietas be vyskupo žinios. Valdžios giriamus kunigus jis stengėsi iškelti į kitą vietą (148, 17). Tokio pat likimo sulaukdavo ir pataikaujantys valdžiai kunigai. Vyskupas darė poveikį tikintiesiems. Dėl žmonių skundų bei neteisingos informacijos valdžiai dažnai nukentėdavo kunigai. Daugelyje parapijų bažnyčių jie nustojo sakyti pamokslus, nes klausytojai iškraipydavo jų žodžius, panaudodavo skundams. Vyskupas, norėdamas paveikti tikinčiuosius ir priversti, kad patys imtųsi tvarkyti šmeižikus, atimdavo iš parapijos kunigą (128, 52–53).

Žemaičių vyskupijos ganytojas stengėsi išlaikyti dvasininkus savo įtakoje, apginti nuo valdžios represijų, o patekusį į jos rankas – gelbėti. Ypač daug dėmesio vyskupas skyrė rašantiems kunigams. Kai kun. A. Baranauskas buvo paskirtas Petrapilio dvasinės akademijos profesoriumi, vyskupas savo laiške (1865 m.) ragino kunigą nepamiršti Lietuvos, nes nuo neatmenamų laikų toji šalis neturi savo rašytojo (149, 92).

M. Valančius palaikė ryšius su ištremtais kunigais, moraliai ir materialiai juos rėmė. Jis laikė juos ne politiniais nusikaltėliais (112, 123), kaip traktavo valdžia, o kunigais, krašto patriotais. Kadangi už dalyvavimą 1863 m. sukilime buvo represuoti 107 vyskupijos kunigai, iš jų 67 ištremti, gerokai sumažėjo kunigų. Nors religiniam aptarnavimui kunigų trūko,

valdžia draudė priimti jaunuolius į kunigų seminariją (283, 12). Vyskupija teikė žinias, kad kunigų mažėja, nors vyskupas, pergudraudamas valdžios atstovus, įvairiais būdais didino kunigų, taip pat parapijų ir koplyčių skaičių*. Kauno gubernatorius, sudaręs parapijų statistinę lentelę, rado daugiau kunigų negu priklausė (112, 119). Pasirodo, M.Valančius filijas paversdavo parapijomis, o dvasininkų skaičių didino išsiųsdamas kunigus iš Kauno gubernijos į Kuršo guberniją, kuri priklausė Žemaičių vyskupijai. Į išsiųstų kunigų vietas jau pats skirdavo naujus. Taip vyskupijoje kunigų ir padaugėdavo.

Panaikinus baudžiavą, keitėsi Katalikų Bažnyčios santykiai su dvarininkais ir valstiečiais. M.Valančius ragino dvasininkus neatitrūkti nuo realaus gyvenimo, galvoti apie rytojų ir matyti perspektyvą. Vienam Šilalės klebonui, palaikiusiam dvarininkus, vyskupas rašė: „Suprask, kieno dabar duoną valgai. Jei dar prieš keletą metų ir tave, ir Bažnyčią išlaikydavo dvaras, tai dabar iš dvaro vis vien nieko negausi, o suerzinęs valstiečius, pats nusibaigsi ir Bažnyčią neišlaikysi. Šie ūkininkų reikalavimai teisingi, tai juos ir palaikyk, o su dvarininkais nesibroliauk“ (149, 63). Vyskupas valstiečius laikė ne tik materialinės paramos šaltiniu. Jis suprato, kad kaimas turi realias galimybes išsaugoti lietuvišką dvasią, kad jis yra svarbi jėga anticariniam sąjūdyje. Todėl M.Valančius visaip plėtė lietuviškumą vyskupijoje. Kai po 1863 m. sukilimo valdžia uždraudė mokyti vaikus lenkų kalba, kai kurie kunigai nustojo mokyti katekizmo ir lietuviškai. Vyskupas tuomet išleido aplinkraštį, reikalaudamas, kad bažnyčiose drąsiai mokytų vaikus lietuviškai, nes už tą mokymą jokia vyriausybė jų nebus (129, 66).

Vyskupo aktyvumas bei ryžtinga veikla skatino kunigus vengti daryti kompromisus valdžios reikalavimams, o laikytis principingumo. Jis ugdė katalikų dvasininkijos opoziciją. Tai rodo kunigų elgesio pokyčiai per XIX a. 7-ąją dešimtmetį. Tverų parapijos vikaras, sulaikytas Panevėžyje, atsisakė paklusti žandaro reikalavimams ir aiškintis jam (6, 1–2). Joniškio dekanas kun. Rupeika, kuriuo vyskupas labai pasitikėjo, buvo vienas iš aktyviausių agitatorių ir vienvaldystės priešininkų (5, 2). 1866 m. jis atsisakė laikyti Mišias už carą. Po sukilimo anticarinis sąjūdis vos ruseno, o 1868 m. jis tapo visuotinis. Pasak Kauno gubernatoriaus, tuo metu katalikų dvasininkiją buvo apėmusi nuolatinio šamokso būsena (7, 153). Iš tikrųjų šiuo laikotarpiu pastebima aktyvi M.Valančiaus ir kitų dvasininkų veikla. Daugiausia ryžtingai priešinamasi pastoracinio darbo suvaržymams, apribojimams, gyventojų stačiatikinimui. Priešindamiesi prie-

* 1863 m. buvo 673 kunigai, 1864 – 659, 1867 – 549, 1868 – 543. Tuo tarpu, kai 1869 m. valdžia susekė vyskupo gudravimus, kunigų skaičius išaugo iki 646. Žr. CVIA SP. F. 821. Ap. 1. B. 1000.1. 73–77; B. 1073. L. 43–44; B. 1628. L. 8–69 (Žemaičių vyskupijos ataskaitos).

vartiniam stačiatikinimui, ypač M.Muravjovo ir K.Kaufmano valdymo laikotarpiu, kunigai ir patys gyventojai kai kuriuos reiškinius tyčia sureikšmindavo. Antai per šv.Kalėdas pastebėjusios Katedros bažnyčioje mažiau uždegtų žvakių, žemesnio luomo moterys pradėjo garsiai verkti. Policininko paklaustos, kodėl jos verkia, paaiškino, kad pamaldos laikomos nebe taip iškilmingai, kaip anksčiau (112, 123). Caro administracija tai įvertino kaip tendencingą siekimą sukelti žmonių nepasitenkinimą valdžia.

Nauja religinio tautinio sąjūdžio banga pliūptelėjo pasirodžius M.Valančiaus vadinamosioms politinėms brošiūroms, išleistoms 1868–1869 m. Tai buvo „Vargai Bažnyčios Katalikų“, „Šnekesys kataliko su nekataliku“, „Perspėjimas apie šventą tikėjimą, o ypatingai apie Jėzaus Kristaus Bažnyčią“, „Iš tamsybės ved tikrai kelias teisybės“, „Prajautimas“, „Litanija apie visus šventus mučelnykus“ ir atsišaukimas „Brolei katalikai, jums noriu par gromatą kelis žodžius pasakyti...“

Vyskupas, nujausdamas, kad vyriausybė rengiasi įvesti rusų kalbą Katalikų Bažnyčios pridėtinėse pamaldose, nelegaliai leidžiamais leidiniais stengėsi išpėti tikinčiuosius apie gresiantį pavojų. Politinės brošiūros tuo metu buvo vienintelis šaltinis, informuojantis apie susidariusią sunkią padėtį Lietuvoje ir žadinantis religinius tautinius jausmus. Pasak V.Biržiškos, M.Valančius parengė „pirmutinę, kad ir siaurose ribose, aktingą lietuvių politinę programą, kuri viešpatavo iki pat „Aušros“ laikų (146,407). Minėtosios politinės brošiūros orientavo visuomenės elgesį susidariusiomis sąlygomis, skatino priešintis Katalikų Bažnyčios persekiojimui, gyventojų rusinimui bei stačiatikinimui. Konkrečiais faktais buvo informuojama apie caro valdžios priespaudą ir stengiamasi psichologiškai paveikti gyventojus, kad jie nepasiduotų jos įtakai, neišsigastų tikėjimo persekiojimo, bet, priešingai, džiaugtųsi, „jogei galės parodyti savo tvirtybę tikėjimo, jog turės preigumą rodyti ne esantys išgamomis, bet tokiais pat katalikais, kaip senovėje“ (283, 20).

Būtinumą priešintis vienvaldystės režimui vyskupas pagrindė tokiais motyvais: pirma, caro valdžia prievarta skleidžianti gyventojams blogį. Nors „gilioje Maskolijoje“ esą ir gerų žmonių, bet ateiviai, anot M.Valančiaus, „vos ne visi niekām neder“ (284, 4). Antra, jie ima didelius mokesčius, persekioja katalikų dvasininkiją, skriaudžia žmones, dėl jų priespaudos skursta gyventojai. Norėdamas parodyti, kad lietuviai neturi jokių teisių, laisvės, vyskupas nukelia skaitytojus į praeities laikus, kur žmogus, jo manymu, buvo laisvas ir neprislėgtas. Laisvesnis gyvenimas katalikams esąs Prūsijos karalystėje, nes ten nėra religijos bei tautinės kultūros suvaržymų (286, 4–5).

Didelis pavojus grėsė iš liaudies mokyklų, nes per jas caro valdžia

rusino ir stačiatikino moksleivius. Vyskupas ragino valstiečius geriau mokėti baudą, negu leisti vaikus į šias mokyklas. Brošiūroje „Prajautimas“ rekomenduojama tėvams pirmiausia pasižiūrėti, ar vaikas nepraranda katalikų tikėjimo. Jeigu praranda – nebeleisti jo į mokyklą, o geriau mokytį slapta iš lietuviškų knygų. Nurodoma, kaip jų įsigyti. Vyskupas sako, kad tam reikalui žmonės negailėtų pinigų ir pirktų knygas vaikams mokytis bei melstis (286, 8).

Nemaža dėmesio pasipriešinimo caro valdžiai programoje buvo skiriama knygoms, išleistoms rusų raidėmis. M.Valančius ragina šių knygų, tarp jų ir vyskupo aprobuotų kalendorių, nepirkti. Jeigu kuris nusipirko, liepia sudeginti (286, 7).

Politinių brošiūrų autorius, įvardydamas bažnyčios ir tikinčiųjų priešpaudos kaltininkus, geresnės perspektyvos nemato, „kol bus maskoliai... krašte“ (286, 3). Kad būtų pasiekta tokia laisvė, kokią turi Prūsijos gyventojai, pasak vyskupo, pirmiausia reikia „išginti maskolius, bet tam reikia karo“ (286, 5). Priartėjęs prie jėgos panaudojimo ribos, jis kelia klausimą: ką daryti? O spręsti palieka patiems skaitytojams. Ir priduria: reikia kentėti ir klausyti vyriausybės tol, kol neliepia daryti ką nors priešinga katalikų tikėjimui. Nors brošiūrose nėra tiesioginio pritarimo karui, tačiau iš praecities pavyzdžių prasiveržia mintis, kad brutaliai jėgai reikia rodyti jėgą. M.Valančius rašo, kad vyrai, priešindamiesi prievartai, imdavę kirvių, dalgių, šakes, susirinkdavę į vieną jaują. Tada rusų viršininkai, nenorėdami sukelti karo, kazokams neleisdavo jų liesti (283, 18). Jei uždarytų kur bažnyčią, vyskupas pataria apsupti ją ir neleisti kariuomenei įsiveržti (286, 14). Vyskupo siūlomas metodas vėliau sėkmingai buvo panaudotas ginant Kęstaičių ir Kražių bažnyčias.

Pasipriešinimo būdai tokiais atvejais, kaip Vilniaus bei Minsko gubernijų Katalikų Bažnyčios apeigų prievartinis rusinimas ir stačiatikinimas, – kitokie. Čia daugiau dėmesio skirtina maldai bei blaivybei. Pasak M.Valančiaus, degtinė yra visų blogybių šaltinis, dėl šios priežasties prarandamas protas ir valia. Degtinė padeda valdžiai susilpninti gyventojų atsparumą ir pasipriešinimą svetimai įtakai. Taip pat svarbu palaikyti ryšius su katalikų kunigais, vengti kontaktų su stačiatikų šventikais. Pasipriešinimo caro valdžiai programoje vyskupas įpareigoja kiekvieną kataliką skaityti šias knygeles ir laikytis jose pateiktų nurodymų (286, 14, 18). Taigi čia pateikta katalikų elgesio bei veiklos programa.

Atspirties priešpaužai taškais M.Valančius laikė ir tautines aspiracijas. Gimtąją kalbą, lotynišką raidyną jis siejo su religinėmis vertybėmis. Lietuvių kalba vyskupas pabrėždavo religinį ir tautinį išskirtinumą. Kalbą jis laikė gyventojų atsparumo svetimybei pagrindu. Brošiūroje „Vargai Bažnyčios...“ primenama skaitytojams, kad lietuviai ir žemaičiai per 300

metų „lenkiškai neišmoko, nes mylėjo savo kalbą, kuri yra graži“ (p. 14). Patriotinei savimonei sustiprinti M.Valančius pavyzdžių ieškojo Lietuvos praeityje, kai buvo galima laisvai šviestis, melstis gimtąja kalba, leisti lietuviškas knygas (284, 6–7). Lietuviams geras pavyzdys turėtų būti baltų gentis – kuršiai. Paimti į rekrūtus, jie per 25 metus rusų kariuomenėje nenutautėjo, kaip ir visi krašto gyventojai per tūkstantį metų. „Būkit tokie ir lietuviai su žemaičiais, – ragina M.Valančius, – nes esate viena pagimima, vienos veislės su kuršininkais“ (286, 14).

Rūpestis išsaugoti lietuvių tautybę pastebimas atsišaukime „Brolei katalikai, jums noriu per gromatą kelis žodžius pasakyti...“ 1867 m. prasidėjus badui, valdžios pareigūnai ėmė raginti lietuvius emigruoti į Rusijos gubernijas. M.Valančius, kreipdamasis į gyventojus, nurodė ne tik atskirų šeimų, bet ir visos lietuvių tautos likimą. Svarbiausias vyskupo argumentas buvo, kad į išvykusiųjų vietas atsikels kolonistai, dėl to paspartės Lietuvoje rusifikacija. O išvykę lietuviai nutautės, praras katalikų tikėjimą ir tėvynę. Tėvynės meilė turi nustelbti buities baimą, samprotavo M.Valančius, nes senoliai nelaimės kentėjo toje vietoje, kur gyveno. O jeigu prisieis mirti, tai bent pagal savo tikėjimą, papročius ir su kunigu (282).

Taigi vyskupas M.Valančius savo politinėse brošiūrose nubrėžė pagrindines religinio tautinio sąjūdžio kryptis bei pasipriešinimo valdžiai būdus. Programiniai teiginiai nebuvo susisteminti, neturėjo loginės išdėstymo sekos, jie pateikti paprasta pasakojimo forma. Tačiau jie veikė skaitytojų jausmus, o pavyzdžiai bei argumentai – protą. Iš konteksto galima išskirti tris veiklos sritis, į kurias vyskupas skatino tikinčiuosius įsitraukti – tai religinė, kultūrinė ir politinė.

Krikščioniui katalikų tikėjimas sudaro gyvenimo prasmės bei vertybių pagrindą, žmogaus dvasingumo šaltinį. Prigimtinių vertybių, Bažnyčios gynimas nuo sunaikinimo, priešinimasis stačiatikinimui, svetimai įtakai buvo kiekvieno kataliko pareiga. Caro valdžia atsidūrė kryžminėje ugnyje, nes kėsinosi ir į Katalikų Bažnyčios, ir į lietuvių tautos vertybes. Katalikybės samprata buvo susijusi su tautos bei prigimties aspiracijomis. Būti lietuviu – reiškė būti kataliku, ir atvirkščiai. Lotyniškas raidynas asocijavosi su katalikų, o rusų – su stačiatikių tikėjimu. Pradiniame tautinio sąjūdžio etape vyskupas M.Valančius, matyt, sąmoningai tautines vertybes siekė interpretuoti religinėmis formomis, nes tokiu būdu jos tapdavo reikšmingesnės. Kartu buvo akcentuojamos ir „grynai“ tautinės sąvokos, kaip meilė gimtajai kalbai, Lietuvai, tų vertybių saugojimas, savų tradicijų laikymasis.

Į Lietuvą prievarta buvo skverbiami rusiškieji pradai. Buvo siekiama iš to krašto gyvenimo išstumti lietuvių kalbą, katalikų tikėjimą. Gimtoji

kalba tapdavo susidūrimo su valdžios pareigūnais pretekstu. Pirmieji vyskupo M.Valančiaus konfliktai su caro valdžia įvyko dėl reikalavimo maldą už carą rašyti ne lietuvių, o rusų raidynu, o vėliau rusų kalba atlikti apeigas, dar vėliau – pridėtinės pamaldas, pagaliau pareikalauta rusų kalba dėstyti mokyklose tikybą. Priešinimasis buvo visuotinis, pradėdant vyskupu, baigiant tikybos mokytoju. Tai truko iki XX a. pradžios, kol caro valdžia pagaliau panaikino katalikų dvasininkijos apribojimus.

Kultūros srityje buvo priešinamasi spaudos draudimui, gimtosios kalbos vartojimo varžymui. Ši kova prasidėjo M.Valančiaus iniciatyva ir pastangomis. Puoselėjant tautinę kultūrą buvo telkiami ir globojami literatai, plėtojama tautinė literatūra, skatinama kūrybinė veikla. Kadangi lietuvių kultūrinis darbas buvo draudžiamas, visa ši veikla buvo politinio pobūdžio. Visa nelegali lietuvių veikla buvo laikoma nusižengimu.

M.Valančiaus veiklos programoje buvo ir tiesioginių politinių akcijų. Pirmiausia tai priešinimasis valdžios prievartai, nutarimų bei nurodymų nevykdymas, sąjūdžio organizavimas. Veiklos programos formulavimas ir jos skelbimas politinėse brošiūrose taip pat buvo politinis priešinimasis. Katalikams į rankas buvo duotas ginklas – veikimo abėcėlė. Ginti Bažnyčią ir Tėvynę, o jei reikės, ir savo gyvybę paaukoti tapo kataliko pareiga. Išsiugdę tokią nuostatą žemaičiai vėliau gynė bažnyčias nuo kazokų.

Nors programoje ir kalbėta apie tokią veikimo taktiką, kaip žmonių vienoje vietoje telkimas, objekto apsupimas, griebimasis kirvių, dalgių bei šakių, tačiau tai nebuvo tiesioginis raginimas kilti į kovą. Bažnyčią ginti norėta taikiu pasipriešinimu, savitvarda, kantrybe. Jėga priešintis raginta tik gresiant bažnyčios sunaikinimo pavojui.

Kad M.Valančiaus sudaryta pasipriešinimo valdžiai programa būtų veiksminga ir žinoma kiekvienam gyventojui, reikėjo parengti spaudos leidinių, surasti užsienyje leidyklų bei lėšų spausdinimui, sukurti nelegalią knygų gabenimo ir platinimo organizaciją. Per trumpą laikotarpį pats M.Valančius, be minėtų politinių brošiūrų, parašė ir beletristinių kūrinių: „Paaugusių žmonių kningelė“ (1868), „Palangos Juzė“ (1869), parengė tautosakos rinkinį „Patarlės žemaičių“ (1867). Tuo pačiu metu jis organizavo ir spaudos leidimą bei platinimą. Jo veiklą yra plačiai aprašę profesorai Mykolas (142) ir Vaclovas (148, 17–21) Biržiškos, istorikas V.Merkys (219, 69–87), G.Valančius (280; 281), S.Sužiedėlis (256, 21–40). Organizacijos pagrindines funkcijas vykdė dvasininkai, dalyvavę bei rėmę 1863 m. sukilimą, patikimi vyskupo žmonės. Iš tokių minėtinas Žvingių parapijos (Šilalės raj.) klebonas kun. P.Butkevičius, kuris atvežtą iš Ropkojų spaudą pristatydavo į Kauną vyskupui M.Valančiui. Daug nelegalios literatūros iš Ropkojų per sieną siųsdavo į Žygaičius parapijos klebonui kun. V.Norvaišai. Jis buvo M.Valančiaus atsiųstų rankraščių

šifruotojas bei kalbos taisytojas. Leidinius per sieną gabendavo ir platinavo patikimi valstiečiai (219, 71). Nelegalios literatūros leidimo centras buvo Tilžė; čia spaudos darbus organizavo Tilžės katalikų dekanas kun. J.Zabermanas.

Kokią didelę reikšmę vyskupas skyrė politinių brošiūrų leidybai ir jų nemokamam platinimui, matome iš tam skirtų lėšų: kun. J.Zabermanui vysk. M.Valančius įteikė 8 tūkst. rb (219, 71). Tais laikais tai buvo didelė suma.

M.Valančiaus įkurta nelegaliosios spaudos leidybos ir platinimo organizacija aktyviausiai veikė 1867–1871 m. Deja, ši vaisingą darbą pristabdė organizacijos narių suėmimai. Kai kurie veikėjai, iš jų svarbiausias Ropkojų kunigas A.Brundza, vokiečių išduotas, pateko į caro valdžios rankas (255, 46). Šeši kunigai, dalyvavę Valančiaus organizacijoje – A.Brundza, P.Butkevičius, K.Eitutavičius, M.Kaziliauskas, V.Norvaiša, P.Straupas, – buvo ištremti į Rusijos gilumą, kiti gavo lengvesnes baudas. Nukentėjo ir septyni valstiečiai. Iš viso į lietuviškų knygų platinimo bylą pakliuvo 17 asmenų (219, 83).

Tuo metu dar nebuvo baigtas Vilniaus laikinojo lauko auditoriato, tyrusio asmenų ryšius su 1863 m. sukilimu, darbas, todėl Valančiaus nelegalios organizacijos atskleidimas caro valdžiai buvo staigmena. Žinia sukėlė didelį vyriausybės susirūpinimą. Finansų ministerija komandiravo į Lietuvą valdininką Vilkeną, o Vilniaus generalgubernatorius – generolą Ceidlerį ištirti, ar Sartininkų pereinamojo punkto tarnautojai tikrai yra praleidę per sieną lietuviškas knygas (148, 21). Nelegalios organizacijos veiklos valdžios tarnybos gal nebūtų ir pastebėjusios, jei ne skundikas – buvęs Šėtos klebonas M.Miežinis. Šį M.Valančius caro valdžios reikalavimu buvo uždaręs į Raseinių vienuolyną. Nemažai prie M.Valančiaus „demaskavimo“ prisidėjo buvęs Žemaičių vyskupijos kunigas, vėliau tapęs Vilniaus stačiatikių Šv. Mikalojaus katedros šventiku ir lietuvių knygų cenzoriumi A.Petkevičius, pranešęs caro administracijai, kad M.Valančius reikalaujantis leidžiamose rusų raidėmis knygose vietoj „я“ rašyti „ia“ bei pašalinti procarišką tekstą (312, 345–357).

M.Valančiaus nelegaliai leidžiamuose leidiniuose buvo aprašomi įvairūs pasipriešinimo valdžiai būdai. Vilniaus generalgubernatorius išskyrė šiuos: 1. Nepriiminėti caro valdžios dalijamų kryželių, ikonų bei šventų paveikslėlių. 2. Atminti, kad nukentėjusieji dėl tikėjimo bus laikomi šventaisiais. 3. Siekti, kad visos filijos išliktų neuždarytos. 4. Neleidžiama katalikų dvasininkams priimti ir įvesti bažnyčioje kokias naujoves (14, 42). Iš to matome, kas valdžiai labiausiai rūpėjo Lietuvoje.

Politinės brošiūros, neskaitant religinių knygų, buvo išleistos maždaug 20 tūkst. egz. tiražu. Jos daugiausia plito pasienio apskrityse: Raseinių,

Telšių, Naumiesčio ir Vilkaviškio. Pasiekė ir Vilniaus vyskupijos parapijas. Po Lietuvą plintančią „kenksmingą“ literatūrą policija pradėjo gaudyti nuo 1869 m. Itin uolūs Panevėžio apskrities žandarai iš tikinčiųjų bažnyčiose pradėjo atiminėti lietuviškas maldaknyges. Renkant nelegalią spaudą buvo aptikta nemažai M.Valančiaus organizacijos išleistų leidinių (148, 17–21).

Politinės brošiūros pasiekė savo tikslą: kiekvienam Žemaičių vyskupijos tikinčiajam tapo žinoma vyskupo skelbiama pasipriešinimo caro valdžiai programa. Tai patvirtina Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vidaus reikalų ministerijai. Jis rašo, kad, nepaisant vietos policijos budrumo, kenksmingų brošiūrų ir knygų pasirodo vis daugiau. Jos labiausiai plinta tarp valstiečių, bet šie vengia nurodyti platintojus (15, 67).

Lietuviškus leidinius platindavo ir pats vyskupas M.Valančius. Šventinamiems kunigams jis įteikdavo elementorių sakydamas: „Štai tau elementoriai, parašyti žemaičių raidėmis, išdalyk ir parduok vaikams, kad jie neužmirštų tų raidžių, kuriomis buvo išspausdintos jų tėvų knygos, iš kurių jie skaitė ir meldėsi“ (326,454).

Kadangi Lietuvoje gyventojų daugumą sudarė lietuviai ir beveik visi buvo katalikų tikėjimo, nelegalūs leidiniai darė didelę įtaką. Politinių brošiūrų poveikį tikinčiajai visuomenei vaizdžiai rodo Vilniaus mokyimo apygardos globėjo pranešimas. Jame rašoma, kad po 1863 m. sukilimo rusiškieji pradai mokyklose, nepaisant kai kurių kunigų priešinosi, pradėjo pamažu plėtotis teigiama kryptimi. Tačiau šią palankią tendenciją sutrukdė 1868 m. Tilžėje pasirodžiusios revoliucinės brošiūros. Ypač daug žalos jos padariusios griaudamos liaudies pasitikėjimą valdžia, trukdydamos vykdyti „civilizacijos misiją“ (120, 112).

Politinių brošiūrų įtaką rodo ir kitas faktas. Antai Gargždų mokyklos tikybos mokytojas ėmė raginti valstiečius leisti vaikus į mokyklą, bet šie į kunigo raginimą žiūrėjo pašaipiai. Jiems pritarė kaimo seniūnas bei raštininkas (120, 115). Valstiečių vaikai nenorėjo lankyti liaudies mokyklų. Ir kunigai, nenorėdami vaikų mokyti maldų rusų kalba, retai lankydavo tikybos pamokas, o jei ir ateidavo, nieko mokiniams neaiškindavo. Vyskupo M.Valančiaus paraginti, valstiečiai pradėjo patys mokyti vaikus. 1868 m. Troškūnų valsčiaus Rukiškio kaime žandaras Fogenas rado „viename name senelį valstietį, kitame – moterį, bemokančius po vieną berniuką skaityti“ (266, 54). Tokių pavienių atvejų, istoriko A.Tylos žiniomis, buvo nemažai. Tada slaptą mokinių mokymą bei nelegalias mokyklas pradėjo persekioti ne tik žandarai, bet ir liaudies mokyklų mokytojai. Bijodami, kad nebūtų uždarytos mokyklos, jie patys vaikščiojo po kaimus, ieškojo mokinių, rinko duomenis apie slaptas mokyklas.

Taigi kunigai, patys boikotuodami tikybos pamokas, priešindamiesi

dėstymui rusų kalba, ragindami organizuoti slaptą vaikų mokymą, plėtė pasipriešinimo caro valdžiai sąjūdį. Suaktyvėjo ir kita kunigų veikla. Štai Ukmergės valsčiaus kunigai be valdžios leidimo važinėjo po kaimynines parapijas. Kulvos parapijos atlaiduose savavališkai dalyvavo kitų parapijų kunigai. Tauragės parapijos klebonas caro švenčių dieną nelaikė, kaip buvo nustatyta, mišių už monarchą. Panevėžio filijos bažnyčioje, kalbant maldą už carą, vienas bajoras neatsistojo*. Visus tokius nusižengimus caro valdžia primetė vyskupo aplaidumui.

Nelegalios organizacijos sukūrimas, lietuviškos spaudos leidyba, jos platinimas, prieššinimas rusų kalbai pastoraciniame darbe, slaptų mokyklų organizavimas bei visuomenės jose dalyvavimas – visa tai buvo posūkio taškas varžybose su caro valdžia dėl įtakos visuomenei. Caro valdžia stengėsi patraukti valstiečius propaganda prieš dvarininkus, kaltinti juos varant „lenkišką politiką“, organizuojant nusikalstamą maištavimą. M.Muravjovas manė, jog, panaikinus baudžiavą, išvadavus valstiečius iš pono priklausomybės, padarius juos savininkais, bus mažiau problemų. Tačiau katalikų dvasininkija jam buvo kietas riešutas. Jis savo ataskaitoje carui rašė, kad katalikybė viešpataus krašte tol, kol valdžia nepadarys jos priklausomos nuo pasaulietinės vyriausybės, „negalėsime turėti savo moralinės persvaros tol, kol krašte politinės aistras kurstys katalikų dvasininkai“ (262, 26). Vyskupo M.Valančiaus plėtojama pasipriešinimo valdžiai akcija sužlugdė šiuos caro valdžios planus.

M.Valančiaus nelegalios organizacijos narių areštai bei ištrėmimai nesustabdė prasidėjusio religinio tautinio sąjūdžio. Ši organizacija nutiesė nelegalios spaudos leidybos ir platinimo keliu. Svarbiausia, kad žmonės buvo psichologiškai parengti nelegaliam darbui, išugdytas knygų poreikis. Be to nebūtų galėjusios egzistuoti ir vėlesnės spaudos leidybos bei platinimo organizacijos.

Lietuvių spaudos draudimo žlugdymo akcijos nuo 1873 m. ėmėsi ir Sudargo klebonas kun. M.Sederavičius. Istorikas V.Merkys mano, kad leisti bei platinti nelegalią spaudą jį paskatinęs M.Valančius (219, 84).

Kun. M.Sederavičiaus sukurta organizacija išplėtė lietuviškos spaudos platinimo regioną. Iki tol nelegalūs leidiniai daugiausia plito Žemaitijoje, o Vilniaus ir Suvalkų gubernijose pasirodydavo tik vienas kitas. Jam pavyko suburti ne tik knygų platinimo, bet ir leidybos pajėgas. Literatūriniam darbui M.Sederavičius pasitelkė iš Žemaitijos Tytuvėnų bajorą L.Kušeliauską, kuris paaukojo visą savo turtą spaudai remti, literatūriniam darbui, taip pat Sudargo eigulį J.Antanavičių ir kitus. Iš patikimų valstiečių jie suorganizavo knygų gabenimo per sieną ir pla-

* Kunigų pasipriešinimas caro valdžiai atsispindėjo šiose bylose: LVIA. F. 378. PS. 1868 m. B. 190, 198, 221, 223, 244, 248.

tinimo organizaciją. Čia itin aktyvus buvo pats M.Sederavičius. Jis nelegalią spaudą per sieną veždavo vežimu su dvigubu dugnu ir platindavo po Lietuvą, daugiausia Žemaitiją, bet pasiekdavo ir Vilnių (219, 84–87).

Taigi M.Valančiaus vyskupavimo laikotarpis (1850–1875 m.) paliko ryškų pėdsaką Lietuvos istorijoje. Gebėjimas pačiam išsilaikyti ganytojo poste ir daryti įtaką visai vyskupijos katalikų dvasininkijai, nukreipti ją prieš caro valdžios vykdomą lietuvių stačiatikinimo ir rusinimo politiką rodo jo mentalitetą, racionalų taktinį elgesį, išgelbėjusį vyskupiją nuo griovimo ir prorusiškos orientacijos dvasininkų Vilniaus vyskupijoje išigalėjimo. Jis pirmasis ne tik teoriškai, bet ir praktiškai suaktyvino religinėmis formomis tautinį atgimimą, įtraukė tikinčiuosius į anticarinį judėjimą, žadindamas religinius tautinius jausmus. M.Valančius ugdė religinę ir tautinę savimonę, diegė religinę ir tautinę lietuvių išsiskirtinumo sampratą, skatino tikinčiuosius aktyviau prisidėti prie Katalikų Bažnyčios ir savo Tėvynės gynimo.

RELIGINIS TAUTINIS SĄJŪDIS XIX A. PAB. – XX A. PR.

Per visą Lietuvos okupacijos laikotarpį caro valdžios politika nesikeitė. Jos galutinis tikslas buvo inkorporuoti Lietuvą į Rusijos imperiją ir nutautinti pavergtus gyventojus. Pralaimėjus 1863 m. sukilimą, susidarė sąlygos Lietuvoje išigalėti diktatoriui M.Muravjovui, kuris visomis priemonėmis ėmėsi krašto rusifikavimo.

1881 m. į sostą įžengus Aleksandrui III, Rusijos imperijoje suaktyvėjo reakcija. Vyriausybė visai siekė kuo labiau apriboti Katalikų Bažnyčios funkcionavimą ir sumažinti dvasininkijos įtaką gyventojams, sudaryti sąlygas krašto kolonizacijai bei stačiatikinimui. Tačiau spauda didino gyventojų priešinimąsi valdžios siekiams. Nuo vyskupo M.Valančiaus laikų valstiečiai suvokė, kad katalikų tikėjimas ir lietuvių kalba yra dvasinės vertybės. Sustiprėjus reakcijai, religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje įgijo atkaklesnio pasipriešinimo formą, tapo platesnio masto.

Rusifikacija Žemaitijoje daugiausia buvo diegiama per mokyklas. Ji skverbėsi ir į katalikų pastoracinį darbą. Antai XIX a. 8-ajame dešimtmetyje Panevėžio apskrities kun. Rubaževičius pridėtines pamaldas (giesmes, litanijas, pamokslus) mėgino atlikti rusų kalba (120, 37). Vis dėlto caro valdžia geresnių rezultatų tikėjosi pasiekti per mokyklas. Mokyklų poveikis vaikams didėjo. XIX a. 9-ojo deš. pradžioje caro valdžia sugriežtino M.Muravjovo laikais Lietuvoje naudotus metodus: grubiai varžomas pastoracinis darbas, valstybės švenčių dienomis moksleiviai katalikai verčiami lankyti cerkves (110, 63), griebtasi priemonių su-

silpninti vadinamąjį katalikų fanatizmą*. Valdžia taip siekė katalikų dvasininkus paversti paklusniais valdžios tarnautojais, aktyviais vyriausybės pagalbininkais. Panašiai buvo žiūrima ir į Lietuvos vyskopus. Rūpėjo ne Bažnyčios reikalai, bet gyventojų ištikimybė vyriausybei. Valdžios siekimas laikyti vyskupą pareigūnu, o ne žmonių sielos ganytoju komplikavo katalikų dvasininkijos padėtį. Tokia dvejojama skirtingų interesų samprata didino vyskupo vaidmenį saugant savo krašto dvasines vertybes, ginant Bažnyčios interesus.

Kad tokią atsakomybę jautė kun. M.Paliulionis, matome iš to, jog 1883 m. jis du kartus mėgino atsisakyti valdžios siūlomų Žemaičių vyskupo pareigų (76, 86). Tuo jis pabrėžė, kad nenorės valdininkauti, vykdyti valdžios nurodymų, o eis pasirinktu keliu, vykdydys apaštalavimo misiją. Neturime žinių, kokiomis sąlygomis, bet, matyt, valdžios verčiamas kun. M.Paliulionis vis dėlto ėmėsi Žemaičių vyskupo pareigų.

Pirmieji vyskupavimo metai naujam vyskupui teikė nemažai rūpesčių. Rusifikacijos tikslais rusų kalba buvo leidžiama religinė literatūra, skirta katalikų moksleiviams. Visų tikėjimų moksleiviai buvo verčiami prieš pamokas atsistoję kalbėti bendrą maldą prieš ikoną, imta nuolat kontroliuoti tikybos mokytojo darbą mokyklose (62, 3), reikalauta, kad katalikų dvasininkija savo pastoraciniame darbe orientuotųsi ne į Bažnyčios kanonus, bet vyriausybės nutarimus (87, 12). Rusijos imperijos šovinistai atvirai ragino vyriausybę panaikinti Katalikų Bažnyčią, o katalikus paversti stačiatikiiais arba atskirti šią bažnyčią nuo lenkų įtakos ir pamažu padaryti paklusnią vyriausybei. Tokios inspiracijos grėšė ne tik Katalikų Bažnyčios egzistavimui Lietuvoje, bet ir kėlė pavojų gyventojų tautiškumui.

Gimtosios kalbos ir tikėjimo gynimas mokykloje

Katalikybė ir lietuviybė buvo du susiję svarbiausi veiksniai, konsolidavę tautą, skatinę saugoti savo tėvų bei senelių puoselėtas dvasines vertybes, o grėsmės atveju – jas ginti.

Po 1863 m. sukilimo buvo paskelbtos taisyklės, kad pirmaisiais vaikų mokymo metais tikyba dėstoma gimtąja kalba, o antraisiais – rusų kalba. Vis dėlto praktiškai tų taisyklių nebuvo paisoma. 1865 m. Kauno mokyklų inspektorius, vizituodamas Surviliškio mokyklą, įsakė tikybą dėstyti rusiškai, tik kai kuriuos žodžius paaiškinti lietuviškai. Vilniaus generalgubernatorius irgi reikalavo tikybą dėstyti rusų kalba (217, 108). Tačiau valdžios reikalavimams tikintieji atkakliai priešinosi ir tikybos dėstymas

* Buvo sudarytas specialus priemonių planas Šiaurės Vakarų krašto katalikų fanatizmui silpninti. Žr. CVAI SP. F. 821. Ap. 125. B. 298a.

rusiškai buvo pristabdytas. 1882 m. ši akcija vėl atnaujinta, remiantis Valsybės tarybos nutarimu (93, 45). Taigi buvo mėginama atimti vienintelę galimybę viešojoje vietoje vartoti lietuvių kalbą, reikšti savo tautiškumą.

Priešinimasis tikybos dėstymui rusų kalba. Minėtasis 1882 m. vyriausybės nutarimas buvo jau antras mėginimas įgyvendinti nepavykusį M. Muravjovo bandymą pašalinti iš mokyklos lietuvių kalbą. Šiam mėginimui pirmieji pasipriešino kunigai – tikybos mokytojai. Jie ėmė boikotuoti tikybos pamokas. Šiaulių apskrities mokyklose 1884/1885 m.m. tikybos mokytojai labai retai atvykdavo į pamokas. 1885/1886 m.m. panaši padėtis buvo Bachmatų, Biržų, Sedos, Šaukėnų ir Žagarės mokyklose. Kauno mokyklų inspektorius, dalyvavęs Akmenės, Kruopių, Kuršėnų bei Žagarės mokyklų egzaminuose, nustatė, kad mokiniai pagrindines maldas mokėjo tik žemaitiškai arba lenkiškai, o išversti jų į rusų kalbą nesugebėjo (120, 1–2). Retas kunigų lankymasis mokyklose pastebimas visoje Žemaičių vyskupijoje. Tokia padėtis buvo iki XIX a. pabaigos.

Kita dalis kunigų ateidavo į pamokas, bet rusų kalbą dėstyti atsisakydavo. Bene pirmasis demonstratyvus toks pasipriešinimas buvo Veiviržėnų mokykloje. 1885 m. kun. A. Jasinskis, atvykęs į šią mokyklą, rado tokią tvarką: prieš pamokas moksleiviai rusų kalba giedodavo maldą, per pertrauką tarpusavyje kalbėjo rusiškai, o jeigu kuris prašnekdavo žemaitiškai, tai turėdavo mokėti vienos kapeikos baudą. Mokytojas aiškino mokiniams, kad lietuvių ir rusų tautos turi daug bendro, jis nematęs skirtumo tarp katalikų bei stačiatikių tikėjimų. Tai išklauses naujasis tikybos mokytojas paklauses mokinių: „Nuo kada jūs tapote rusais?“ (120, 145). Šie kunigo žodžiai vaikams buvo tarsi šaltas dušas, privertęs susimąstyti apie gimtosios kalbos svarbą. Kun. A. Jasinskis, nepaisydamas mokyklos vadovybės reikalavimų, lietuviškai dėstė tikybą ir prieš pamokas lietuviškai kalbėjo maldą. Už tokį moksleivių tautinės savimonės žadinimą ir rusų kalbos ignoravimą per tikybos pamokas kunigas trejiems metams buvo uždarytas į Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyną. Šis įvykis sukėlė Veiviržėnų gyventojų nepasitenkinimą, garsas apie tai pasklido plačiai Žemaitijoje.

Padėtis nepasikeitė ir vėlesniais metais. 1888 m. Kauno mokyklų inspektorius, vizitavęs Biržų pradžios mokyklą, nustatė, kad iš 29 mokinių rusų kalbą supranta 23, o lietuvių – 28 mokiniai, ir pasiūlė tikybos mokytojui kun. Jančiauskui vietoje lenkų kalbos per tikybos pamoką vartoti rusų kalbą. Tačiau tikybos mokytojas, nepaisydamas inspektoriaus siūlymų, tikybą toliau dėstė lietuviškai (120, 44–45).

Mažai kunigus paveikė 1885 m. švietimo vadovybės įvesta tikybos dėstymo kontrolė. Mokyklos mokytojas privalėjo dalyvauti tikybos

pamokose ir kontroliuoti kunigo darbą. Toks kunigų darbo sekimas buvo įžūlus kišimasis į kunigų reikalus. Ši priemonė nebuvo efektyvi. Tai matome iš mokyklų inspektorius tikrinimo rezultatų. 1887 m. inspektorius, patikrinęs 19 mokyklų, pagyrė tik vieną kunigą. 1893/1894 m.m., patikrinus 55 mokyklas, rezultatas buvo panašus: tebuvo vos vienas kunigas, „turintis meilės rusų mokyklai“ (216, 274). Padėtis nepasikeitė ir vėliau. Lietuviškai tikyba buvo dėstoma Alsėdžių, Baisogalos, Batakių, Kelmės, Papilės, Skaudvilės, Šilalės, Žagarės ir kitose mokyklose. XIX a. pabaigoje pastebimos šiokios tokios valdžios nuolaidos: pradėta reikalauti, kad kunigai rusiškai dėstyti pradėtų nuo antrųjų mokslo metų (217, 110).

Taigi dauguma tikybos mokytojų, nepaklusę valdžios reikalavimams, vaikus mokė taip, kaip liepė jų sąžinė ir Bažnyčia. Dėl tos priežasties nemažai kunigų buvo pašalinta iš pareigų ir uždaryta į vienuolynus. Iš tokių minėtini: Sedos mokyklos tikybos mokytojas kun. Paulauskas (1885 m.), Veiviržėnų – kun. A.Jasinskis (1885 m.), kun. P.Cechanovskis (1887 m.), Kauno – kun. Mickanavskis (1889 m.), Alsėdžių – kun. Svilas (1898 m.), Žagarės – kun. Čepas (1898 m.). Taujėnų mokyklos tikybos mokytojui kun. Stapulioniui iškelta byla, o Panevėžio realinės mokyklos kapelionas kun. A.Dambrauskas-Jakštas 1889 m. ištremtas į Rusijos gilumą. Kunigų priešinimasis nepagrįstiems valdžios reikalavimams pareigūnų demagogiškai buvo vertinamas kaip konfesinės pareigos nevykdymas. Tačiau Katalikų Bažnyčioje nuo XVI a. Tridento susirinkimo galiojo nutarimas mišrios tautinės sudėties krašte pridėtinėse pamaldose vartoti daugumos gyventojų kalbą. Tokios pozicijos Romos kunigai laikėsi ir vėliau. Antai kai Vakarų gubernijų bažnyčiose caro valdžia norėjo prievarta įvesti rusų kalbą, Romos inkvizicijos Generalinė kongregacija 1877 m. liepos 11 d. priėmė dekretą*, nurodantį, jog be Apaštališkojo Sosto leidimo draudžiama vartoti rusų kalbą pridėtinėse pamaldose (163, 125). Aiški Romos kurijos pozicija dėl gimtosios kalbos vartojimo bažnyčioje skatino Žemaitijos katalikų dvasininkiją priešintis rusų kalbos primetimui pastoracijos darbe, prievartiniam gyventojų rusinimui. Dvasininkus, be abejo, veikė ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, meilė savo kraštui, kalbai, siekimas išsaugoti įgimtas tautines vertybes, instinktyvus priešinimasis brutaliai vienvaldystės prievartai bei savivalei.

Maldos už carą rusų kalba mokymo boikotavimas. Pagal Katalikų Bažnyčios kanonus malda už valdovą, karalių (*Pro rege*) atliekama lotynų kalba. Popiežius buvo leidęs lenkams šią maldą kalbėti lenkų kalba. 1832 m.

* Dekretas buvo paskelbtas 1877 m. žurnale „Le Monde“ Nr. 252.

Rusijos vyriausybė, suderinusi su Romos kurija, išleido įsaką, įpareigojantį Rusijos katalikų dvasininkiją už imperatorių (carą) ir jo šeimą mels-tis specialia malda vietos gyventojų vartojama kalba. 1852 m. Vidaus rei-ka-lų ministerija dar kartą paragino katalikų dvasininkiją maldą už impera-torių kalbėti vietos gyventojų kalba (94, 37–38).

Po 1863 m. sukilimo rusų administracija pareikalavo iš vyskupo M.Valančiaus, kad vyskupijos informaciniame leidinyje (vadinamojoje „Rubricėlėje“) būtų išspausdinta malda už imperatorių rusų kalba. Ka-dangi vyskupas šio reikalavimo neįvykdė, valdžia griežtai įsakė šią maldą rusų kalba išspausdinti papildomame lapelyje ir išsiuntinėti dvasininkams (111, 52–53).

Nepasitikėdama Lietuvos vyskupais, Vilniaus mokyimo apygarda 1869 m. išleido maldaknygę rusų kalba „Altorius jaunimui“ („Altarnik dlia molodioži“). Čia buvo išspausdinta ir malda už imperatorių. Ši leidinį mėginta platinti mokiniams per tikybos mokytojus. Kunigai atsisakė pla-tinti rusų kalba išleistą maldaknygę, o maldos už carą mokė moksleivius iš „Rubricėlės“* lietuvių kalba. 1885 m. Vilniaus mokyimo apygardos va-dovybė vėl pareikalavo iš dvasininkų šios maldos mokyti iš maldaknygės „Altorius jaunimui“ rusų kalba. Kadangi maldaknygę nebuvo vyskupo aprobuota, Kauno gimnazijos kapelionas kun. V.Šiškevičius atsisakė jos mokyti (88, 6). Kunigo V.Šiškevičiaus pavyzdys patraukė Šiaulių gimnazi-jos kapelioną kun. Žatkevičių, Panevėžio realinės mokyklos kapelioną kun. Jakenį; prie jų prisijungė pradžios mokyklų tikybos dėstytojai. Val-džios mėginimai pakeisti maldą už imperatorių nepavyko. Kunigams ji buvo nepriimtina ne tik dėl kalbos, bet ir dėl turinio. Naujojoje maldoje pirmenybė buvo teikiama carui, o ne popiežiui. Joje perdėtai garbinamas caras, jam reiškiamas vergiškas paklusnumas. Maldoje vyravo didžiavalstybinio šovinizmo tendencijos. Vysk. M.Paliulionis, norėdamas paremti pasipriešinusius dvasininkus, oficialiai išdėstė valdžiai vyskupijos nuo-monę dėl siūlomos maldos už carą. Čia pabrėžiami trys aspektai: 1) mal-daknygę „Altorius jaunimui“ tikybos mokytojai laiko netinkama; 2) šioje knygoje išspausdinta malda už imperatorių nėra liturginė, o tik pridėtinė malda rusų kalba, kuri nėra popiežiaus patvirtinta; 3) mokyti maldos už imperatorių nebūtina, nes apie paklusnumą valdžiai mokiniai susipažįsta mokydamiesi katekizmo (89, 18–19).

Kunigų nepripažintas maldaknyges pradžios mokyklų mokytojai pra-dėjo patys platinti ir iš jų mokyti vaikus. Tėvai, sužinoję, kad mokyklose platinamos maldaknygės yra svetimo tikėjimo, pradėjo jas naikinti. Moky-tojai kreipėsi pagalbos į tikybos mokytojus, bet jie atsisakė padėti (90, 33).

* Šiame leidinyje išspausdinta malda už imperatorių buvo bažnyčios aprobuota.

Niekas negelbėjo – nei vidaus reikalų ministro grasinimai vyskupui M.Paliulioniui, nei švietimo vadovybės pastangos paveikti kunigus. Valdžiai nepavyko pakeisti Katalikų Bažnyčios nuostatos ir priversti dvasininkų vykdyti administracijos nurodymus, kurie prieštaravo katalikybės dvasiai bei tautiniams siekiams.

Priešinimasis bendrai maldai prieš pamokas. Švietimo vadovybė 1887 m. Kauno gubernijos mokyklose įvedė visų tikėjimų moksleiviams bendrą maldą prieš pamokas pagal stačiatikių apeigas (72, 81). Į tai pirmas sureagavo Kauno gimnazijos kapelionas kun. Mickanevskis. Jis per tikybos pamokas pradėjo aiškinti mokiniams, kad dalyvauti bendroje maldoje, kuri atliekama pagal stačiatikių apeigas, katalikams yra nuodėmė. Ji gali būti atleidžiama, jei katalikai dalyvauja joje ne savo valia (120, 54). Už tokį aiškinimą, nukreiptą prieš mokinių stačiatikinimą, kunigas buvo atleistas iš kapeliono pareigų. Į vakuojančią vietą vyskupas atsisakė paskirti kandidatą. Gimnazijai likus be kapeliono, moksleivių tėvai pradėjo reikšti nepasitenkinimą, rašyti skundus, kaltinti gimnazijos vadovybę katalikų tikėjimo suvaržymu (120, 98). Matyt, tarp tėvų ir gimnazijos vadovybės kilo rimtas konfliktas, kad į tai sureagavo Vilniaus generalgubernatorius I.Kachanovas (1884–1893 m.). Nenorėdamas aštrinti padėties ir būdamas liberalesnių pažiūrų, jis privertė švietimo ministrą D.Tolstojų atšaukti mokykloje įvestą bendrą maldą (72, 81), pažeidžiančią katalikų tikėjimo teises.

Šis Švietimo ministerijos žingsnis buvo nemalonus Kauno mokyklų direkcijai, kurios pastangomis vyko rusinimo ir stačiatikinimo darbas mokyklose. Susidarius konfrontacijai su katalikų dvasininkija, bendros maldos prieš pamokas atšaukimas reiškė nuolaidą Katalikų Bažnyčiai, ir tai silpnino direkcijos poziciją. Iš keblios padėties netikėtai visus išgelbėjo tai, kad buvo paskirtas naujas Vilniaus generalgubernatorius P.Orževskis (1893–1897 m.). Tačiau jis buvo kraštutinių pažiūrų, todėl sugrąžino pašlijusį rusifikacijos ir stačiatikinimo procesą Lietuvoje į senąsias vėžes. Jau 1893 m. Kamajų mokyklos mokiniai imti versti kalbėti maldą prieš ikoną. Tam pasipriešinęs kun. Juozapaitis buvo uždarytas į vienuolyną (124, 16). Kitose mokyklose taip pat buvo reikalaujama mokyti vaikus prieš pamokas melstis pagal stačiatikių apeigas. Tokia padėtis didino įtampą tarp katalikų dvasininkų ir mokyklų mokytojų, vertė kunigus prieštintis neteisėtiems valdžios veiksams. Susidaro išpūdis, jog valdžia sąmoningai aštrino padėtį. Įtampa Lietuvoje krašto valdytojams, matyt, buvo naudinga, nes tuomet gaudavo iš vyriausybės didesnių įgaliojimų bei teisių. Kita vertus, tokia trumparegiška generalgubernatoriaus politika kenkė vyriausybės siekiams. Aktyvėjant visuomeniniam judėjimui, veiklus

kunigų dalyvavimas sąjūdyje stiprino bendrą Lietuvos judėjimo frontą. Drąsus kunigų priešinimasis caro valdžiai skatino aktyviau veikti valstiečius. Pavyzdžiui, 1896 m. Alsėdžiuose 5 ūkininkai kartu su valsčiaus viršaičiu pamokos metu įnešė į pradžios mokyklą didelį kryžių, prikaltą prie sienos ir įsakė mokiniams maldos metu atsigręžti kryžiaus pusėn. Mokytojui jie pasiūlė su mokiniais kalbėtis žemaitiškai (154, 5). Pažymėtina, kad ši akcija buvo vykdoma valsčiaus sueigos nutarimu ir išreiškė žmonių valią. Taigi žemesnioji valdžios grandis, pasipriešinusi katalikų teisių diskriminacijai, pradėjo veikti prieštaraudama valstybės politikai. Šis įvykis labai paveikė Žemaitijos gyventojus. Nors valdžia pradėjo tyrimus, vaikai per maldą žiūrėjo ne į ikoną, o atsigręždavo į kryžių. Jie nepaisė mokytojo pastabų bei raginimų elgtis pagal nustatytą tvarką. Tėvai savo ruožtu reikalavo iš vaikų griežtai laikytis jų nurodymų. Taip reiškėsi ne tik gyventojų vienybė, susitelkimas, bet ir dvasinių vertybių gynimas nuo svetimųjų įtakos.

Tuo metu ėmė stiprėti valstiečių tautinė savimonė. Susirinkimuose imta kalbėti, kad rusiška mokykla esanti nereikalinga. Rusų valdžia, norėdama sustabdyti antivyriausybinę gyventojų nuotaiką, norėjo iškelti bylą dėl antivyriausybinių veikimų. Tačiau neatsirado nė vieno liudytojo, kuris būtų patvirtinęs tokį faktą. Taigi valstiečiai solidarizavosi su tikybos mokytojais, reiškė bendrą požiūrį į caro valdžios politiką.

XIX a. pabaigoje masiškas gimnazijų – Kauno, Šiaulių, Mintaujos (Jelgavos) – moksleivių pasipriešinimas katalikų tikėjimo varžymams privertė vyriausybę padaryti politinį sprendimą: 1897 m. caras atšaukė bendrą maldą prieš pamokas. Šįkart, kaip ir anksčiau, savo reakcingą poziciją parodė švietimo sistemos biurokratai. Ypač aktyvūs šiuo požiūriu buvo Šiaulių gimnazijos rusintojai. Nepaisydama, kad caro įsakas buvo paskelbtas spaudoje, Šiaulių gimnazijos vadovybė naujuosius mokslo metus norėjo pradėti pagal ankstesnę tradiciją, t.y. bendra malda gimnazijos salėje. Susirinkę mokiniai katalikai, pastebėję, kad popas rengiasi bendrai maldai, demonstratyviai išėjo. Gimnazijos vadovybė bei veiklesni mokytojai visai mėgino sutrukdyti šią moksleivių demonstraciją, grasino policija, bet prasidėjusios akcijos sustabdyti nepavyko. Direkcija šį poelgį interpretavo kaip antivalstybinį veiksma (235, 108). Dėl to gimnazijos pedagogų taryba pašalino iš mokyklos keletą moksleivių, bet Vilniaus mokymo apygarda šio sprendimo nepatvirtino. Taigi tarp vyriausybės, rusifikacijos politikos ideologų ir jos vykdytojų iškilo nesutarimų. Vyriausybė mėgino laviruoti, keisti taktiką, o jos vykdytojai, išivėlę į šį netikusį žaidimą, nenorėjo sustoti, nesugebėjo suvokti politinių subtilybių. Savo darbą jie vykdė tiesmukiškai, užsispyrę. Vietiniai rusifikatoriai pradėjo visai trukdyti realizuoti caro priimtą nutarimą. Išstudijavę nutarimą ir neradę

nurodymo, kuria kalba katalikai privalo melstis, neleido kalbėti prieš pamokas maldos gimtąja kalba. Ginčai dėl to pasiekė Švietimo ministeriją. Jos atstovai, norėdami nuraminti abi puses, priėmė tokį sprendimą: melstis prieš pamokas lotynų kalba. Beje, Šiaulių gimnazijos rusifikatoriai mokinius katalikus dar vertė melstis stovint prieš ikoną, remdamiesi tuo, jog Švietimo ministerija buvo išreiškusi nuomonę esą katalikų ir stačiatikių paveikslai – lygiaverčiai. Kadangi gimnazijos kapelionas tam griežtai pasipriešino, jie pripažino, kad katalikai turi teisę melstis prieš savo paveikslą. Tačiau pagal instrukciją katalikų paveikslas turįs būti mažesnis už stačiatikių ir pakabintas nuošalioje vietoje. Po ilgų diskusijų kapelionui pagaliau pavyko pakabinti paveikslą reikiamoje vietoje (258, 14–15).

Taigi katalikų kunigai dar kartą energingai pasipriešino vietos administracijai, kuri, savaip komentuodama vyriausybės įsakymus, stengėsi rusinti ir stačiatikinti katalikus moksleivius.

Priverstinis cerkvių lankymas. Rusijos imperijoje egzistavo tvarka, kad visų įstaigų tarnautojai caro švenčių dienomis privalo dalyvauti iškilmingose pamaldose cerkvėje. XIX a. 7-ajame dešimtmetyje Švietimo ministerija įsakė visų tikėjamų moksleiviams caro švenčių dienomis dalyvauti tokiose pamaldose. Per metus buvo aštuonios šventės, dėl savo prievartinio pobūdžio jos buvo vadinamos „tabelinėmis dienomis“.

Ilgainiui ši prievartinė priemonė silpnėjo, o kai kur ir visai buvo pamiršta. 1884 m. Vilniaus mokymo apygardos globėjas prisiminė šį potvarkį ir įsakė savo valdiniams griežtai jį vykdyti (110, 63). Globėjo įsakymas sutapo su Vilniaus bei Žemaičių naujų vyskupų konsekravimu*. Jam pritarė ir pats caras. Šis įvykis turėjo reikšti naują vyriausybės požiūrį į Katalikų Bažnyčią Lietuvoje ir jos vaidmenį visuomenėje, nes vyskupai buvo paskirti bei patvirtinti pagal egzistavusias taisykles, turėjo visas vyskupijos valdytojo teises ir pareigas, buvo atsakingi už Katalikų Bažnyčios funkcionavimą, jos kanonų vykdymą. Kita vertus, ir katalikų dvasininkija, gavusi teisėtus vyskopus, tikėjosi iš jų paramos, palankesnių pastoracinio darbo sąlygų bei didesnės laisvės.

To meto Vilniaus mokymo apygardos globėjo reikalavimai priverstinai katalikų moksleiviams lankyti cerkvę prieštaravo imperijos monarcho rododomam dėmesiui Lietuvos Katalikų Bažnyčiai. Švietimo ministerija nepaisė politinių peripetijų ir veikė savo nuožiūra. O gal toks caro žingsnis tebuvo demagogija, kad Vakarų Europa patikėtų caro palankumu Katalikų Bažnyčiai.

* Iki tol Žemaičių vyskupijoje administratoriaus pareigas nuo 1875 m. laikinai ėjo vysk. A.Beresnevičius, Vilniaus vyskupijoje – prel. P.Žilinskis.

Ižūlus vietos valdžios kišimasis į Katalikų Bažnyčios reikalus komplikavo santykius su katalikų dvasininkija. Nepaisydamas to, Žemaičių vyskupas M.Paliulionis mėgino opiuosius klausimus spręsti taikiai. Kadangi švietimo vadovybės reikalavimas katalikų tikybos moksleiviams lankyti cerkvę prieštaravo Katalikų Bažnyčios nuostatai, vyskupas oficialiai kreipėsi į Vilniaus mokymo apygardos globėją ir prašė netaikyti numatytos tvarkos katalikams moksleiviams (106, 18). Kita vertus, valdžia neturėjo įstatyminio pagrindo, kuriuo remdamasi būtų galėjusi versti kitatikius lankyti cerkvę, o tarnautojams galiojusi praktika negalėjo būti mechanškai taikoma moksleiviams. Vyskupo M.Paliulionio mėginimas susitarti su švietimo atstovais nepavyko. Spręsti šiuos klausimus ėmė pats vidaus reikalų ministras. Jis pasakė, kad švietimo vadovai religijos klausimus sprendžia vadovaudamiesi įstatymais, kuriems katalikų dvasininkija privalo paklusti (87, 12). Tuo tikslu į Kauną specialiai buvo pasiųstas Vidaus reikalų ministerijos kitatikių departamento direktoriaus pavaduotojas. Jis pareikalavo iš vyskupo M.Paliulionio nutraukti „priešišką įstatymui veiklą“, nes kitaip katalikų dvasininkijai bus taikomos griežtos priemonės (110, 68). Kadangi Katalikų Bažnyčios taisyklėse griežto draudimo lankytis kito tikėjimo bažnyčioje, ypač norint pareikšti kitatikiams pagarbą, nebuvo, caro valdžia bažnytinės vyresnybės elgesį traktavo kaip priešiškamą vyriausybei. Tačiau ir vieniems, ir kitiems buvo gerai suprantami prievartinio moksleivių varymo į cerkvę padariniai bei dvasininkijos mėginimai išvengti valdžios numatytos prievartos. Todėl valdžios atstovai, neradę Katalikų Bažnyčios taisyklėse kategoriško draudimo dalyvauti kitatikių bažnyčioje, norėdami įbauginti, pradėjo kaltinti vyskupijos vadovybę bei katalikų dvasininkiją priešišku „teisėtai valdžiai“. Katalikų dvasininkija, siekdama atremti šiuos kaltinimus, slapta kreipėsi į Vatikaną su paklausimu, ar moksleiviai katalikai gali dalyvauti stačiatikių pamaldose. Iš Romos kurijos gautas neigiamas atsakymas buvo paskelbtas lenkų laikraštyje „Kraj“ (1889, Nr.31). Be to, šis nutarimas buvo išsiuntinėtas Šiaurės Vakarų krašto dvasininkijai ir mokyklų vadovams (110, 76). Caro vyriausybė tokį Romos kurijos nutarimą traktavo kaip neturintį Rusijoje juridinės galios, nes jis pasirodė imperijoje ne vyriausybės nustatyta tvarka, t.y. ne per Vidaus reikalų ministeriją, o nelegaliai. Nutarimą gavę asmenys privalėjo informuoti apie tai valdžią, priešingu atveju kaltininkus esą galima nubausti (110,76).

Tačiau tikybos mokytojus Romos kurijos nutarimas padarino. Jie ėmė aktyviau priešintis neteisėtiems valdžios reikalavimams. Juk kunigai iš pat pradžių nepritarė katalikų tikėjimo mokinių prievartiniam varymui į cerkvę. Biržų mokyklės tikybos mokytojas kun. J.Žilinskas 1885 m. pa-peikė mokinius, kurie dalyvavo stačiatikių gedulingose pamaldose

cerkvėje, skirtose carui Aleksandru II. Už tai kunigas buvo nubaustas pinigine bauda (100, 171). Kunigų veikiami mokiniai pradėjo nebevykdyti mokytojų nurodymų ir neiti į cerkvę. Masiškas mokinių priešinimasis prasidėjo 1889 m., kai nė vienas Kauno gimnazijos mokinyš caro vainikavimo proga nenuėjo į cerkvę (101, 31). Mokinių apsisprendimą lėmė gimnazijos kapelionas kun. C.Jačinauskis (Jaczynowski). Kai trečiosios klasės gimnazistams buvo įsakyta kovo 1 d. dalyvauti gedulingose pamaldose cerkvėje, kapelionas paprieštaravo inspektoriui, sakydamas, jog mokiniams katalikams reikia eiti ne į cerkvę, bet į bažnyčią. Nuėjęs į trečią klasę, kunigas paklausė gimnazistų, kur jie pasirenę eiti – į cerkvę ar bažnyčią. Šie atsakė, kad į bažnyčią. Kitų klasių mokiniai, apie tokį pasiūlymą nieko nežinoję, nuėjo cerkvėn. Kovo 2 d., t.y. caro vainikavimo dieną, visi mokiniai katalikai nuėjo į bažnyčią. Panevėžio realinės mokyklos kapelionas kun. A.Dambrauskas-Jakštas irgi pareiškė direktoriui, kad, remdamasis bažnytinės vadovybės nurodymu, jis pranešė mokiniams, jog caro šventės dieną šie būtinai dalyvautų pamaldose bažnyčioje. Moksleiviai, paklusę kapelionui, dalyvavo bažnyčios pamaldose (273, IX).

Mokinių priešinimasis cerkvių lankymui greitai paplito ir kitose mokyklose. Kunigai, kiek leido sąlygos, darė įtaką mokiniams. Nemažai morališkai šį judėjimą skatino vyskupo M.Paliulionio elgesys. 1889 m. Vilniaus generalgubernatorius pareikalavo vyskupijos katalikų dvasininkijai paskelbti vyriausybės potvarkį, jog caro švenčių dienomis moksleiviai dalyvautų iškilmingose pamaldose cerkvėje. Vyskupas Vilniaus generalgubernatoriaus įsakymo neįvykdė (120, 58) ir nusiuntė raštą Vidaus reikalų ministerijos kitatikių departamentui su protestu dėl prievartinio mokinių varymo į cerkvę (103, 79–82).

Pasipriešinimas caro valdžios priedartai Žemaičių vyskupijai paliko skaudžių padarinių. Kauno gimnazijos ir Panevėžio realinės mokyklos kapelionai kun. C.Jačinskis bei kun. A.Dambrauskas-Jakštas buvo ištremti keleriems metams į Novgorodo gub., Šeduvos vikaras kun. J.Linkevičius, Čekiškės parapijos kunigas A.Katkevičius, Kauno dekanas kun. M.Narbutas, Vidžių klebonas kun. P.Landsbergis ir Gargždų klebonas kun. J.Kerpauskis buvo uždaryti į Kretingos vienuolyną (25, 14–23). Vyskupui M.Paliulioniui perpus buvo sumažinta alga.

Griežtos represinės caro valdžios priemonės nenustelbė dvasininkijos priešinimosi Katalikų Bažnyčios varžymams. Pasklidus Kauno gimnazijos įvykių aidui, 1890 m. vaikų prieglaudos tikybos mokytojas kun. A.Gasevičius irgi aiškino savo auklėtiniais, kad jie privalo eiti melstis ne į cerkvę, bet į bažnyčią. Už tai kunigas buvo ištremtas į Tverės guberniją. Naujasis Kauno gimnazijos kapelionas kun. M.Andriuškevičius irgi atsisakė paklusti valdžios reikalavimams. Jis pareiškė gimnazijos direktoriui,

kad gavęs vyskupo nurodymą dirbti taip, kaip dirbo buvęs kapelionas, be to, pridūrė, jog remsis ir savo įsitikinimais – katalikų dalyvavimas stačiatikių pamaldose prieštarauja Katalikų Bažnyčios reikalavimams (100, 173).

Panašiai cerkvių lankymui 1893 m. priešinosi Kamajų (kun. J. Juozapaitis), 1894 m. Rietavo (kun. F. Gušas), 1896 m. Zarasų (kun. Tamaševičius) mokyklos.

Į tai netrukus sureagavo Žemaitijos visuomenė. Šiaulių moterų pensionato globėja Zubovienė kreipėsi į valdžios atstovus prašydama, kad jie leistų kiekvienam tikinčiajam melstis savo šventovėje, nes nėra teisinio pagrindo, draudžiančio mokiniams katalikams caro švenčių dienomis melstis savo bažnyčioje. Jos nuomone, reikalavimas dalyvauti cerkvės pamaldose yra panašus į reikalavimą, kad nepripažįstantis stačiatikių tikėjimo tarnautojas eitų į cerkvę (72, 81–82).

Didėjo ir mokinių tėvų nepasitenkinimas caro valdžios prievarta. 1897 metų pradžioje Vidaus reikalų ministerija gavo daugybę skundų, kad vaikai yra verčiami eiti į cerkvę. Tėvai apgailestavo, jog dėl to jų vaikai darosi abejingi tikėjimui, o tai kelia didelį susirūpinimą jų ateitimi (105, 7–13).

Gyventojų nepasitenkinimas katalikų tikėjimo varžymais, mokinių dalyvavimas pasipriešinimo akcijoje, stiprėjantis darbininkų judėjimas paveikė: 1897 m. birželio 25 d. caras patvirtino vyriausybės nutarimą, kuriuo panaikino prievartinį moksleivių katalikų cerkvės lankymą (104, 19).

Taigi caro vyriausybė, katalikų dvasininkijos bei tikinčiųjų prispirta, padarė nuolaidų ir atšaukė katalikus diskriminuojančius nutarimus. Rusifikacijos bei stačiatikinimo politika Lietuvoje sužlugo. Valdžios represinės priemonės nepajėgė įveikti gyventojų, gynusių savo prigimtines teises ir dvasines vertybes, pasipriešinimo.

Kauno kunigų seminarijos auklėtinių vaidmuo tautinėje veikloje

Svarbiausias Žemaičių vyskupijos lietuvių tautinis židinys, kuriame telkėsi konservatyvios lietuviškosios inteligentijos jėgos, gebančios pasipriešinti svetimai įtakai ir Katalikų Bažnyčios bei gimtosios kalbos varžymams, buvo Kauno kunigų seminarija. Religinio tautinio sąjūdžio židinys buvo visa vyskupijos organizacinė struktūra, tačiau Kauno kunigų seminarija – lietuvių tautiškumo puoselėjimo centras, ugdes ir kėlęs lietuvių tautinę savimonę, per katalikiškąją spaudą skatinęs gyventojus priešintis okupacinei priespaudai. Tautinį sąjūdį gerokai veikė ir gimnazijų bei pradžios mokyklų anticarinė nuotaika. Kyla klausimas, kokie buvo išvardytų tautinės veiklos židinių tarpusavio ryšiai, jų santykiai ir veiklos koordinacija?

Kauno kunigų seminarijos tautinė veikla sustiprėjo pasirodžius pirmajam lietuvių tautiniam žurnalui „Aušra“ (1883 m.). Kun. J.Stakausko nuomone, iki tol kunigų seminarijoje lietuviškumas reiškėsi daugiausia tuo, kad buvo nebijoma prisipažinti esant lietuviu. Vadinasi, lietuvių klierikų tautinė savimonė buvo gyva. Seminarijoje, matyt, rado atgarsį vyskupo M.Valančiaus puoselėtos tautinės vertybės. Jos suteikė auklėtiniams drąsos pabrėžti savo tautinę priklausomybę, atsispirti unijinėms tendencijoms. Gyva lietuviška tautinė dvasia seminarijoje, pasirodžius „Aušrai“, sudarė sąlygas plėstis čia tautinei veiklai. Žurnale paskelbti straipsniai, kritikavę ir katalikų dvasininkiją (kas iki tol nebuvo įprasta), palietė seminarijos dvasininkus. Jos inspektorius kun. A.Baranauskas pareiškė protestą dėl to, kad be jo žinios „Aušroje“ paskelbtas eilėraštis, kitiems nepatiko kritiniai straipsniai katalikų dvasininkijos atžvilgiu. Sukilę jausmai paskatino seminarijos auklėtinius veikti, lavinti ir mėginti savo literatūrines pajėgas, kad su plunksna rankoje galėtų „stoti į kovą su antikatalikiška pakraipa“ jaunutėje lietuvių spaudoje (248, 753–754). Seminarijoje susikūręs nelegalus būrelis veikė savarankiškai, tik gresiant pavojui iš caro valdžios įsikišdavo seminarijos vadovybė. Galbūt, pasirodžius liberaliai „Aušrai“, klierikus leisti rankraštinių laikraštėlių bei pratintis rašinėti paskatino seminarijos inspektorius kun. A.Baranauskas. Juk jis buvo bene vienintelis, domėjęsis klierikų veikla, palaikęs ryšius su aktyvesniaisiais veikėjais (A.Dambrausku-Jakštu), patardavęs kaip veikti iškilus grėsmėi. Vadinasi, ryšiai tarp nelegaliosios organizacijos bei seminarijos vadovybės egzistavo, jos veikla buvo stebima ir reguliuojama, stengiamasi, kad nelegalus būrelis veiktų, būtų konspiratyvus. Kai nelegaliojo būrelio veikla taip išsiplėsdavo, jog kildavo pavojus, jos veikėjai gaudavo nurodymą pristabdyti kai kuriuos veiklos barus.

Vėliau susikūrus kitos klierikų kartos slaptam būreliui (1888 m.), kuriam priklausė tokie garsūs veikėjai, kaip J.Tumas-Vaižgantas, J.Mačiulis-Maironis, K.Pakalniškis, F.Lelis bei P.Urbonavičius, jo veikla išsiplėtė ir už seminarijos ribų. Šių veikėjų pastangomis buvo leidžiamas katalikiškas periodinis leidinys „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, verčiama į lietuvių kalbą religinė literatūra. Periodinei spaudai užsienyje leisti bei platinti reikėjo nemažai organizacinių pastangų ir lėšų. Šis darbas be katalikų dvasininkijos bei vyskupijos paramos nebūtų ištvėręs. Seminarijos nelegaliosios organizacijos veikėjai nuolat jausdavo vyresniųjų dvasinę paramą. Pasak J.Tumo-Vaižganto, lietuvių kalbos pamokos seminarijoje sukeldavo džiaugsmą. Profesorius K.Jaunius ne tik žadindavo savo auklėtinių tautinę savimonę, bet ir ugdydavo jaunuolių kūrybinius literatūrinius sugebėjimus, veikdavo klierikus ir kaip dėstytojas, ir kaip patriotas (275, 73).

1892 m. seminarijos profesoriumi buvo paskirtas kun. J. Mačiulis-Maironis, kuris buvo glaudžiai susijęs su klierikų nelegalia veikla. Pats dalyvavęs slaptojoje seminarijos veikloje, jis gerai suprato seminarijos auklėtinių veiklos prasmę, palaikė juos, o savo kūryba veikė jų lietuvišką dvasią. Tuo metu kunigų seminarijoje buvo nemažai pedagogų, kurie bendradarbiavo lietuvių spaudoje, puoselėjo lietuviybę, padėjo klierikams orientotis visuomenėje. Iš jų pažymėtini J. Skvireckas, H. Lovmianskis, P. Januševičius ir kt.

Nelegaliosios veiklos darbo patirtis nenutrūkdavo ir pasibaigus mokslui seminarijoje. Įgyti įgūdžiai, tautinė orientacija skatino toliau plėtoti tautinę veiklą. Taigi seminarijoje veikusi nelegali organizacija turėjo dvejopą paskirtį. Pirma, ugdyti klierikų tautinę savimonę, patriotizmą, suformuoti atsparų rusifikacijos bei polonizacijos tendencijoms dvasininką. Antra, rūpintis lietuvių religine literatūra, katalikiškąją periodinę spaudą ir su jos pagalba kelti tikinčiųjų dvasingumą, propaguoti tautines idėjas. Svarbiausias uždavinys buvo leisti katalikiškąją periodinę spaudą, nes žurnalas „Varpas“, klierikų manymu, negalėjo apginti lietuvių nuo rusifikacijos ir stačiatikinimo.

Kunigų seminarijoje klierikų pradėta nelegali veikla išsiplėtė už seminarijos sienos, apėmė svarbius kultūrinius veiklos barus visoje Lietuvoje ir už jos ribų. Periodinis leidinys „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, kuris nelegaliai ėjo du kartus per mėnesį, buvo labiausiai prieinamas gyventojams, darė jiems didžiausią poveikį.

Buvę Kauno kunigų seminarijos nelegaliosios organizacijos veikėjai J. Tumas-Vaižgantas, F. Lelis ir K. Kazlauskas įkūrė periodinį leidinį „Tėvynės sargas“ (1896–1905), kuriame bendradarbiavo aktyviausieji kunigai. 1896–1902 m. šį leidinį nuolat aukomis rėmė daugiau nei 50 kunigų, kurie kasmet aukodavo nuo keliasdešimt iki šimto rublių (228, 636). Nelegaliosios spaudos rėmimo praktika egzistavo nuo Šv. Kazimiero draugijos įsikūrimo Kauno kunigų seminarijoje laikų. Tada buvo suorganizuotas fondas lietuvių katalikų spaudai remti. Klierikai, stodami į draugiją, pasižadėdavo baigę seminariją remti lietuvių katalikiškąją spaudą. Buvo įsteigta ir kunigų savitarpio pagalbos draugija. Jos nariai, paskutinio kurso klierikai, išipareigodavo kasmet mokėti 10–15 rb mokestį. Iš surinktų pinigų buvo šelpiami caro valdžios represuoti kunigai. Ištremtam į Rusijos gilumą dvasininkui kasmet buvo siunčiama iki 400 rb pašalpa (246, 828; 247, 29). Ši parama skatino ir sudarė sąlygas kunigams drąsiai dalyvauti anticarinėje veikloje: bendradarbiauti nelegaliojoje spaudoje, gabenti spaudą iš užsienio, priešintis gyventojų rusinimui bei stačiatikinimui. Pažymėtina, kad į katalikiškosios spaudos rėmimą buvo įsitraukę ir žemaičių didikai. Materialinę paramą laikraščiu teikė Plungės

dvarininkas grafas M.Oginskis, „Tėvynės sarge“ bendradarbiavo grafaitė M.Tiškevičiūtė. Ji dažnai savo karietoje pargabendavo iš užsienio „Tėvynės sargo“ tiražą.

Kauno kunigų seminarijos slaptosios organizacijos sukurta nelegalios veiklos sistema įgalino išplėsti religinį tautinį sąjūdį, įtraukti į šį darbą katalikų dvasininkijos daugumą ir per juos efektyviai veikti tikinčiųjų sąmonę, skatinti priešintis caro valdžios sprespaudai. Seminarijos klierikų veikla nebuvo uždara. Jie palaikė ryšius su parapijų kunigais, tikybos mokytojais, bendromis jėgomis buvo priešinamasi rusifikacijai. Pavyzdžiui, Veiviržėnų tikybos mokytojui, nepajėgusiam pasipriešinti moksleivių rusinimui mokykloje, į talką atėjo seminarijos nelegaliosios organizacijos veikėjai. Jie mėgino paveikti gubernatorių, kad jis iš tos mokyklos pašalintų mokytoją, kuris aktyviai dirbo moksleivių rusinimo darbą (120, 174). Taip pat buvo koordinuojama Kauno gimnazijos kapelionų veikla. Tarpusavio ryšiai, kontaktai tarp periferijos kunigų, seminarijos nelegaliosios organizacijos bei vyskupijos atstovų sudarė bendrą katalikų dvasininkijos veiklos grandį. Galbūt kai kurios kunigų bei seminarijos klierikų veiklos sritys nebuvo derinamos su vyskupijos vadovybe, bet visoms katalikybę gynusioms tendencijoms buvo visada pritariama.

Nemažą reikšmę klierikų veiklai turėjo vyskupo M.Paliulionio vizitai į seminariją. Viena klierikų šventinimo į kunigus proga vyskupas prabilo į juos tokiais žodžiais: „Mes savo amžių atgyvenome ir mūsų dienos suskaitytos. Todėl perduodame jums, naujai pašventintiems kunigams, priesaką tęsti mūsų šventą reikalą. Jūsų laukia dygliuotas kelias: daugeliui iš jūsų teks kankinio gyvenimas dėl mūsų Romos katalikų tikėjimo, kuriam šiuo metu gresia didelis pavojus iš rusų pusės. Jums, kunigams, nuo šiol tenka ypatinga Dievo malonė, todėl Dievo vardu energingai, kupini gyvybės, drąsiai eikite į mūšį dėl mūsų švento tikėjimo, vildamiesi, kad Dievas jūsų nepaliks ir mūsų priešai bus nugalėti, kaip iki šiol visada būdavo“ (120, 176). Taigi vyskupas atvirai ragino kunigus rezistencijai, siūlė jiems savo gyvenimą skirti kovai, kad apgintų Katalikų Bažnyčią nuo iškiliusios grėsmės. Priešintis valdžios sprespaudai, prievartai, svetimai įtakai vyskupas laikė kiekvieno kunigo pareiga ir Dievo malone. Tokius raginimus kunigai išgirdavo iš vyskupo ir parapijų lankymo metu. Kunigai gaudavo iš vyskupo konkrečių nurodymų, įpareigojimų, būdavo pagiriami arba parabami.

Kalbant apie vyskupo ryšius su kunigų seminarijoje veikusiomis nelegaliomis organizacijomis, pažymėtina, kad jų veikla jam buvo gerai žinoma. Tik neaišku, ar vyskupas visiškai pritarė klierikų lietuviškosios krypties veiklai. Mat tuo metu vyskupijos bei seminarijos vadovybė buvo lenkiškos orientacijos. Tačiau Žemaitijoje ji nebuvo tokia grėsminga lie-

tuviams kaip Vilniaus vyskupijoje. Absoliuti klierikų dauguma – lietuviai, išeiviai iš valstiečių. Kitų tautybių klierikai (lenkai, vokiečiai, latviai) sudarė 2–3 % (259, 34). Oficiali mokymo kalba seminarijoje buvo lotynų. XX a. pradžioje visi seminarijos auklėtiniai turėjo išmokyti lietuvių kalbą, nes toks buvo vyskupijos vadovybės reikalavimas. Kartu visi privalėjo mokytis ir lenkų kalbos. Tai buvo daroma verčiant aplinkybėmis, – seminarija neturėjo mokomosios lietuviškos literatūros, o lenkiška literatūra religijos ir kitais klausimais lietuviams buvo prieinama. Lenkų kalbos vartojimas Kauno kunigų seminarijoje buvo ne dvasininkų nutautėjimo, o realybės padiktuota sąlyga. Apskritai aptariamuoju laikotarpiu Kauno kunigų seminarijos sudėtis, dvasia, siekiai bei veiklos kryptis buvo lietuviškiausia. Žemaitijoje seminarija irgi buvo svarbus religinio tautinio sąjūdžio židinys, ne tik rengęs dvasininkus religiniam darbui, bet ir ugdes lietuvių tautos patriotus, kurie, išėję iš seminarijos, toliau dirbo tautinį darbą.

Būtime neteisūs sakydami, kad seminarijoje neegzistavo polonizacijos tendencijos. Kun. M.Vaitkus, Kaune mokėsis XX a. pradžioje, savo atsiminimuose sako, jog prolenkiška partija čia buvo gana stipri. Seminarijos inspektorius vicerektorius kanauninkas P.Kriškijonas (Kriškijan) – karštas lenkintojas, persekiojęs aktyvesnius lietuvius. Jį palaikė prof. kun. B.Liaus, vyskupo sekretorius prof. kun. B.Žongolavičius (Żongollowicz), jiems artimas buvo ir vyskupas M.Paliulionis (279, 17–18). Kunigų seminarijos inspektorius kun. E.Barauskis irgi stengėsi seminarijoje nelegaliai veikusią lietuvių organizaciją kreipti jam pageidaujama linkme. Jis su aktyviausiais veikėjais kalbėdavo apie nelegalios draugijos perspektyvą, duodavo pasiskaityti lenkiškos orientacijos literatūros.

Tačiau nemažai seminarijos profesorių palaikė savo auklėtinių tautinę veiklą, patys dalyvavo nelegaliojoje spaudoje. Daugelis amžininkų vyskupą M.Paliulionį laikė prolenkiško nusistatymo žmogumi, rodydami jo veiklai nepalankumą. Tačiau čia reikalas yra kur kas sudėtingesnis. Negalima tenkintis vien paviršutiniškais vertinimais, neatsižvelgiant į labai sudėtingas to meto sąlygas ir nepakenčiamą caro valdžios sprespaudą. Vietos valdžia, žūtbūt siekdama susilpninti Katalikų Bažnyčios poveikį gyventojams, stengėsi sukompromituoti vyskupą vyriausybės akyse ir tuo pateisinti savo neteisėtus veiksmus bei smurtą prieš katalikų dvasininkiją. Vis dėlto vyskupas M.Paliulionis savo darbais, atkakliu priešinimusi caro vyriausybės politikai prilygsta vyskupui M.Valančiui. Kun. A.Dambrauskas-Jakštas buvo teisus sakydamas, kad vyskupas M.Paliulionis yra tikras vyskupo M.Valančiaus įpėdinis. Skirtumas tik tas, kad M.Valančius pirmaisiais jautėsi esąs žmogus ir žemaitis, o jau paskui vyskupas, o M.Paliulionis – priešingai: pirm visko jautėsi esąs vyskupas, paskui žmo-

gus ir tik galiausiai lietuvis (158, 214–215). Atsidėjimas vien Bažnyčios reikalams darė vyskupą labai konservatyvų, stūmė į senų tradicijų šalininkų gretas. Vyskupas M.Paliulionis priklausė žmonių grupei, nespėjusiai išsivaduoti iš lenkų įtakos, tradicijų. Bet buvo ir pažangių poslinkių. Jis buvo lojalus lietuvių tautiniams reikalams, skatino rengti lietuvių religinę literatūrą, reaguodavo į kritiką, pamažu keitė savo pažiūras į lietuvių tautinį judėjimą. Jis pritarė nelegaliam katalikiškosios periodinės spaudos leidimui ir materialiai jį rėmė, skatino kunigus bendradarbiauti. M.Paliulionis rūpinosi, kad klierikai seminarijoje išmokytų skelbti Dievo žodį lietuvių kalba, ragino profesorius versti į lietuvių kalbą religinę literatūrą, remdavo knygnešių darbą. Pavyzdžiui, nelegalios spaudos leidimo bei platinimo organizatorius kun. M.Sederavičius iš M.Paliulionio gavo 1000 rb, kad veltui aprūpintų maldaknygėmis Rytų Lietuvos žmones (253, 234). Aplenkėjusiose parapijose vyskupas neleisdavo lenkams visiškai išstumti iš bažnyčios lietuvių kalbos. Rodydamas palankumą lenkams, jis manė, kad Lietuva lengviau galės pasipriešinti rusifikacijai bei stačiatikinimui, būdama sąjungoje su Lenkija, o lietuvių tautinį atgimimą laikė tam tikru vienybės ardymu. Tiesa, vyskupas aktyvius tautinio sąjūdžio veikėjus (J.Tumą-Vaižgantą, J.Lindę, J.Stakauską) buvo pasiuntęs į Kuršą (253, 231–232). Sunku pasakyti, ar tai buvo padaryta vien tautiniais sumetimais. Greičiausiai vyskupas, norėdamas susilpninti caro valdžios neigiamą nuomonę apie katalikų dvasininkiją, taip pat išvengti didesnių represijų, stengėsi veikliuosius kunigus išsiųsti kuo toliau nuo caro valdžios akių bei politinio kultūrinio veikimo centro. Ištrėmimo grėsmė visą laiką kabėjo ir virš vyskupo M.Paliulionio galvos. Jis iš anksto tam buvo pasiruošęs, kiekvieną dieną to laukė. Visos šios aplinkybės vertė vyskupą į lietuvių tautinį sąjūdį žiūrėti atsargiai, nes jis buvo susijęs su anticarine veikla, o tai dar labiau galėjo pabloginti padėtį Žemaitijoje.

Nepaisant M.Paliulionio laviravimo politikos, aktyvi jo veikla, nukreipta prieš rusifikaciją ir stačiatikinimą, norėjo jis to ar ne, stiprino lietuvių tautinį sąjūdį. Caro valdžios akcijos bei kunigų represijos veikė gyventojų sąmonę, žadino jų priešiskumą valdžiai, kėlė politinį aktyvumą. Visuomenė, išitraukusi į katalikų tikėjimo gynimą, drauge gynė savo tautinius reikalus: gimtąją kalbą, tradicijas, papročius, kurie buvo susipynę su religinėmis apeigomis. Tautinėje veikloje skiriamąją ribą tarp katalikybės ir tautiškumo praktiškai sunku buvo užčiuopti. Grynasis tautiškumas greičiausiai egzistavo tik teorinėje plotmėje.

Taigi Kauno kunigų seminarija buvo ta erdvė, kur brėsdavo idėjos, kuri skatindavo jaunuolius imtis tautinės veiklos, nubrėždavo dvasininkijos luomui veiklos gaires. Pagrindinis tikslas buvo išsaugoti ir apginti savo tikėjimą bei tautos dvasią. Ir kunigų seminarijos auklėtiniai, ir vyskupijos

vyresnybė veikė išvien, vieni kitus drąsindami bei skatindami, ryžtingai sukdami į pasirinktą kelią, kurio galutinis tikslas – visiems suprantamas ir aiškus, jis reiškė laisvę.

Masinis religinis tautinis pasipriešinimas

Tyrinėtojo kun. J.Stakausko nuomone, M.Paliulionio vyskupavimo metais lietuvių tautinis judėjimas dar nebuvo pasiekęs masinio pobūdžio ir veikė tik atskiri tautiškai susipratę asmenys (253, 232). Su tokiu požiūriu vargiai galima sutikti. Sąjūdyje matome veikiančius ne tik pavienius asmenis, bet ir vienminčių grupuotes bei gyventojų sluoksnius. Gyventojai priešinosi caro valdžios pastangoms panaikinti katalikiškas apeigas, kurios turėjo senas tradicijas ir buvo reikalingos žmonių dvasiniam gyvenimui. Nuo seno egzistavo paprotys sodybose bei pakelėse statyti kryžius, iškilmingai, su bažnytinėmis vėliavomis, giesmėmis palydėti mirusį žmogų į kapus, organizuoti įvairias procesijas. Didelė šventė ir svarbus įvykis tikinčiųjų gyvenime buvo vyskupo vizitai parapijose, atlydai. Susiklosčiusios tradicijos stiprino gyventojų religingumą bei tautines aspiracijas, trukdė vykdyti nutautinimo politiką. Norėdama izoliuoti gyventojus nuo vertybinių šaltinių, teikusių žmonėms dvasingumą bei moralinę ištvermę, valdžia pradėjo drausti bei varžyti šias tradicijas.

Vyskupo parapijų lankymas. Tai buvo ne tik tikinčiųjų susitikimas su savo dvasiniu ganytoju, bet ir pastoracinis tikinčiųjų aptarnavimas, suteikiant vaikams Sutvirtinimo sakramentą. Po 1863 m. sukilimo Vilniaus generalgubernatorius M.Muravjovas, norėdamas sumažinti vyskupo įtaką tikintiesiems, uždraudė lankyti parapijas. 1889 m. vyskupui M.Paliulioniui pavyko gauti leidimą vizituoti Zarasų bei Ukmergės apskričių parapijas. Kita vertus, parapijų vizitacija buvo vyskupo tiesioginė pareiga, nes žemesnio rango dvasininkai negalėjo suteikti vaikams Sutvirtinimo sakramento. Tokia katalikų vyskupo teisė buvo patvirtinta 1875 m. Rusijos įstatymu (Sv. Zak. St. 46. T. XI. D. 1).

1889 m. Žemaičių vyskupo M.Paliulionio vizitacija Zarasų apskrityje sukėlė valdžios susirūpinimą. Vidžių parapijos tikintieji surengė vyskupui iškilmingą sutikimą, kurį Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento atstovai pavadino demonstracija, turinčia politinį atspalvį (60, 10). Nusizengimo esmė buvo tai, kad vyskupo garbei pastatydinti garbės vartai, apipinti vainikais bei gėlėmis, jį pasitiko ir lydėjo daugiau kaip 60 raitų valstiečių, kurie „buvo su karine uniforma, sklido karinės komandos“ (?), vyskupas visur sutiktas ovacijomis, o prie bažnyčios buvo iškabintas plakatas su lenkišku užrašu „Witaj nasz porządany“ („Sveikas, mūsų

garbingasai“). Išskilmėse dalyvavo per 50 tūkst. žmonių, maždaug dviem tūkstančiams vaikų vyskupas suteikė Sutvirtinimo sakramentą (115, 54). Policija, matydama neįprastai išpuoštą miestą, gyventojus pakelėse ir jų pakilią nuotaiką bei rodomą pagarbą savo dvasiniam ganytojui, mėgino sutrukdyti iškilmingo įvykio eigą. Jie gainiojo pakelėse susirinkusius žmones, stabdė vyskupo palydą. Iš Vilniaus generalgubernatoriaus rašto Vidaus reikalų ministerijai matome, kad Vidžiuose įvyko policijos susidūrimas su gyventojais, kurie pasipriešino jos savivalei. Tolesnis vyskupo parapijų lankymas buvo uždraustas (114, 45–46). M.Paliulionis, protestuodamas prieš policijos elgesį, nurodė, kad tikinčiųjų surengtas vyskupo sutikimas, palyginti su ankstesniais metais, buvo kuklus, o netvarką kėlusį pati policija, gainiojusi žmones, plėšydama nuo gyventojų namų papuošimus. Šiuo savo išsišokimu policija įžeidė ir vyskupo garbę (76, 90). Po šio konflikto vyskupui parapijas lankyti leista tik su vietos valdžios kontrole.

1893 m. vyskupas M.Paliulionis, aplenkdamas vietos valdžią, kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydamas leidimo vizituoti Telšių apskrities parapijas. Kauno gubernatorius turėjo neigiamą nuomonę apie Telšių apskrities gyventojus, juos laikė „menko išprusimo ir fanatikais“, taigi leidimo vyskupas negavo. Vyskupas nuvyko į Vilnių ir leidimą gavo iš generalgubernatoriaus. Deja, leidimas buvo apribotas įvairiomis išlygomis, kurios vyskupui atrodė žeminančios. Todėl vizituoti Telšių parapijas jis pavedė savo sufraganui vyskupui A.Baranauskui. Vilniaus generalgubernatorius tai įvertino kaip vyskupo savivalę ir pasiūlė Vidaus reikalų ministerijai jį griežtai nubausti. Nors ministras nerado tam rimtos priežasties, bet, nenorėdamas menkinti neseniai paskirto generalgubernatoriaus autoriteto, vyskupui M.Paliulioniui ir sufraganui A.Baranauskui pareiškė papeikimą. Savo ruožtu A.Baranauskas nusiuntė ministrui raštą, prašydamas nurodyti, už kokius pažeidimus jis gavo papeikimą ir kieno jie buvo nustatyti. Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento direktorius atsakė, kad sufragano laiškas yra nekorektiškas ir draudžiama jam tiesiogiai kreiptis į ministrą (76, 93).

Tiesioginė vyskupo pareiga lankyti parapijas, turėjusi įstatyminių pagrindą, buvo valdžios uzurpuota. Vyriausybė, nepaisydama įstatymo, gynė nė teisėtąją, bet jos pažeidėjus, vengė sudaryti sąlygas gyventojams reikšti savo jausmus, demonstruoti ištikimybę tikėjimui bei tradicijoms.

Draudimas statyti kryžius. Valdžia norėjo pašalinti Lietuvoje įsigalėjusią tradiciją statyti kryžius ir panaikinti šio krašto išskirtinumą nuo kitų Rusijos imperijos gubernijų. Po 1863 m. sukilimo kritusiems kovotojams pagerbti žmonės statė kryžius. Caro valdžia tai pavadino politine

akcija ir lenkų propagandos padariniu. Iš tikrųjų po sukilimo, siaučiant terorui bei užsitęsęs karo padėčiai Lietuvoje, kryžių statymas, kad ir draudžiamas, rodė gyventojų pasipriešinimą valdžios smurtui.

Katalikų dvasininkija šią gyventojų akciją palaikė ir skatino. Tai pastebėjęs naujasis Vilniaus generalgubernatorius P. Albedinskis pasirūpino panaikinti 1864 m. M. Muravjovo išleistą įsakymą, draudžiantį statyti ir taisyti kryžius. 1878 m. vyriausybė, bijodama sukelti lietuviams tam tikrų vilčių, nutarė neskelbti šio sprendimo, o tik informuoti gubernatorių bei policijos viršininkus. Taip pat nurodė jiems nevaržyti gyventojų, kurie prašys leidimo statyti kryžių (124, 8–9).

Gyventojai, pajutę valdžios nuolaidą, suaktyvino šią akciją. Dėl to M. Paliulionis gavo iš Kauno gubernatoriaus raštą, kuriame nurodoma, kad valstiečiai, dėdamiesi statą kryžius, stato paminklus bei koplyčias. Gubernatorius prašė vyskupą įpareigoti dvasininkus nešventinti minėtų objektų ir pareikalavo, kad kryžiai būtų statomi per 3–4 sieksnius* nuo kelio. Vyskupas atsisakė vykdyti gubernatoriaus nurodymus, motyvuodamas tuo, kad valstiečiai stato geležinius ir akmeninius kryžius, kurie nedraudžiami, tik vietos valdžia laiko juos paminklais arba koplyčiomis (79, 55–56). Gubernatorius buvo nepatenkintas vyskupo paaiškinimu ir 1894 m. potvarkiu įsakė policijai visus akmeninius bei metalinius kryžius, pastatytus paskutiniaisiais metais, nugriauti. Policijai pradėjus vykdyti gubernatoriaus įsakymą, valstiečiai pasipriešino. O Panevėžio apskrities Smilgių valsčiaus valstietė P. Eidukienė ir A. Antanaitienė 1895 m. kreipėsi į Valsybės senatą, reikalaudamos: 1. Patraukti atsakomybėn kaltuosius, kurie, viršydami savo įgaliojimus, niekino ir naikino kryžius; 2. Pripažinti Kauno gubernatoriaus 1894. 10. 03 potvarkį negaliojančiu; 3. Suteikti prašytojams teisę statyti savo sodyboje kryžių iš bet kokios medžiagos ir kokios nori išvaizdos; 4. Panaikinti uždėtą baudą. Senatas pripažino, kad Kauno gubernatoriaus potvarkis neturi teisinės galios, o kryžius nugriautas be teisinio pagrindo. Taip pat buvo panaikintos valstietėms skirtos baudos ir leista toje pačioje vietoje atstatyti kryžių (81, 83–84).

Šis valstiečių laimėjimas buvo ne vyriausybės teisingumo, bet žemaičių pasipriešinimo savivalei išdava. Kol Senate vyko svarstymas, trukęs dvejus metus, gyventojai veikė įvairiose valdžios instancijose, kaltindami vietos administraciją savivale. Panevėžio, Raseinių apskričių valstiečiai siuntė į Vidaus reikalų ministeriją skundus, kaltindami policiją įstatymo pažeidimais (83).

Senato nutartis teigiamai išsprendė tiktai pareiškėjų reikalavimus, bet apribojimai (statybinės medžiagos kryžiui statyti, jo formos) nebuvo

* Vienas sieksnis lygus 2,13 m.

panaikinti. Šiuos klausimus spręsti vyriausybę privertė valstiečio Arbučio skundas. Kai policija nugriovė jo pastatytą metalinį kryžį, jis pasiskundė vyriausybei. Pradėjęs tirti skundą, paaiškėjo, kad 1878 m. įsakymas nėra tobulas. Todėl jis buvo papildytas: nustatytos kryžiaus statymo leidimo sąlygos, dvasininkai įpareigoti šventinti kryžius, jeigu jie pastatyti pagal valdžios reikalavimus (78, 178–179).

Kai kurios pasiektos nuolaidos nepatenkino tikinčiųjų. Juos žemino leidimo prašymas iš valdžios, policijos savivalė. Taip pat nebuvo panaikinti gyventojų tautiniai suvaržymai. Pavyzdžiui, Plungės klebonas kun. Jarulaitis, pastatęs šalia bažnyčios akmeninį kryžių su žemaitišku užrašu, buvo priverstas ištrinti užrašą ir gavo baudą (82, 148).

Vietos valdžios vykdomi religinei sferai priklausančių dalykų varžymai ir persekiojimai, neturėję juridinio pagrindo, žemino tikinčiųjų religinius jausmus, rodė priešiškos stovyklos atstovų svetimumą ir galiausiai smukdė gyventojų dorovę.

Religinių procesijų, atlaidų organizavimo varžymas. Katalikų visuomenėje amžiais susiklosčiusios tradicijos sudarė krašto kultūros vertybes. Jos turėjo religinę prasmę ir tautinę tendenciją. Gal dėl to ir buvo draudžiama iškilingai lydėti mirusįjį į kapus, organizuoti procesijas per šventes ar kitomis progomis, dalyvauti kunigams gretimų parapijų atlaiduose. Atrodytų, šie religinio pobūdžio dalykai turėjo priklausyti katalikų dvasininkijos kompetencijai, tačiau valdžia juose išžiūrėjo antivalstybinį pobūdį.

Vilniaus generalgubernatorius K.Kaufmanas (1865–1866 m.) savo 1866 m. potvarkiais uždraudė per Šv. Kazimiero, Šv. Morkaus, Dievo Kūno šventes organizuoti iškilingas procesijas. Tais pačiais metais uždraustos procesijos gatvėse bei šventose vietose (Kalvarijoje), miestuose ir apie bažnyčią. Tose vietose, kur buvo cerkvės, procesijas leista organizuoti tik stačiatikių šventikams (84, 105). Vyskupas M.Paliulionis ne kartą kreipėsi į Kauno gubernatorių, prašydamas leisti valsčiaus centruose organizuoti procesijas apie bažnyčią (šventoriuje). Matyt, į vyskupo prašymus nebuvo atsižvelgta, nes tikintieji, artėjant parapijų atlaidams, siuntė prašymus Vilniaus generalgubernatoriui bei Vidaus reikalų ministerijai (80, 142). Valdžia į atlaidus žiūrėjo neigiamai. Ji draudė kunigams be leidimo dalyvauti kaimyninių parapijų atlaiduose, o leidimus biurokratai dažniausiai vilkindavo ar šiaip jų neduodavo. Todėl kunigai buvo priversti nepaisyti draudimo: jie be leidimo padėdavo vieni kitiems rengti religines šventes. Per 1885 m. pirmąjį pusmetį tokių pažeidimų Žemaičių vyskupijoje policija užfiksavo keturiolika. Dauguma nusizengusių kunigų nubausti nuo 15 iki 50 rb bauda (107, 63–68).

Tokiais apribojimais buvo varžoma ir aukštesnioji katalikų dvasininkija. Sufraganą A.Baranauską Vilniaus generalgubernatorius kaltino už valdžios nustatytos tvarkos nesilaikymą. Jis be valdžios leidimo važiavo į Viešvėnus, tris savaites viešėjo Plungėje pas grafą Oginskį, dalyvavo Gruzdžių statomos bažnyčios pamatų šventinimo iškilmėse (76, 95). Iš tikrųjų vyskupas M.Paliulionis buvo prašęs Kauno gubernatoriaus leidimo sufraganui A.Baranauskui ir 10 kunigų dalyvauti statomos bažnyčios pamatų šventinimo apeigose, bet atsakymo negavo. Šie pavyzdžiai rodo, kokiomis sąlygomis katalikų dvasininkija dirbo ir valdžios pažiūrą į dvasinius reikalus.

Tikinčiųjų priešinimasis bažnyčios uždarymui. Patį ryškiausią ir masiškiausią judėjimą Žemaitijoje sukėlė tikinčiųjų pastangos apginti savo bažnyčią nuo sunaikinimo. Po nelaimės (gaisro) bei kitais atvejais gauti leidimą statyti bažnyčią buvo labai sunku, nes tai prieštaravo generalinei rusų vyriausybės politikos linijai. Tai aiškiai rodo Laižuvos, Girkalnio, Gruzdžių bažnyčių statymo istorijos. Pavyzdžiui, Laižuvos parapijos tikintieji turėjo visą medžiagą ir pakankamai lėšų, buvo sumokėję visus mokesčius bei papirkę pareigūnus, tačiau praėjo daug metų, kol pagaliau gavo leidimą statyti vietoj sudegusios naują bažnyčią (188, 5). Žemaitkiemio parapijos tikintieji, negavę leidimo, savavališkai pastatė laikiną pastatą religiniam gyventojų aptarnavimui. Šios parapijos klebonas kun. Gulbinas, neturėjęs jokios įtakos gyventojų iniciatyvai, 1893 m. buvo ištremtas į Kalugos guberniją (124, 6).

Prievarta ir jėga prieš Katalikų Bažnyčią buvo naudojama visą mūsų nagrinėjamąjį laikotarpį. 1880 m. buvo uždaryta Kauno Karmelitų bažnyčia, 1897 m. – Tytuvėnų Šv.Jurgio koplyčia ir daugybė vienuolynų, kaip Kėstaičių (1886), Raseinių (1886), Žemaičių Kalvarijos (1889), Kražių (1893) (163, 108). 1832–1893 m. Žemaičių vyskupijoje rusų valdžia uždarė 46 vienuolynus, 22 bažnyčias, filijas bei koplyčias. Šiems grubiems valdžios veiksams tikintieji iš pradžių priešinosi pavieniui. XIX a. pabaigoje priešinimasis ėgijo platesnį mastą. Ypač plačiai nuskambėjo gyventojų pasipriešinimas caro valdžios akcijai Kėstaičių ir Kražių parapijose.

Plačiau nesustodami ties Kėstaičių ir Kražių įvykiais, kurie pakankamai aptarti spaudoje, daugiau dėmesio skirsime šių įvykių ypatumams bei tarpusavio sąveikai apžvelgti. Kėstaičių ir Kražių įvykius skyrė septynerių metų laikotarpis, jie nebuvo tarpusavyje panašūs, tačiau bendrų bruožų turėjo. Bendra buvo tai, kad gyventojų pasipriešinimas caro valdžiai, ginant bažnyčią, vyko ne stichiškai, bet buvo sąmoningas, turintis aiškų tikslą tikinčiųjų veiksmas. Bažnyčią gynė parapijų gyventojai, o akcijų trukmė – vienur apie du, kitur daugiau mėnesių. Kėstaičių bažnyčią gynė

tik savos parapijos gyventojai, o Kražiuose dalyvavo Raseinių, Šiaulių, Telšių, net Kauno ir Panevėžio parapijų tikintieji. Iš viso, manoma, per 20 parapijų (188, 12). Kęstaičiuose pasipriešinimo iniciatyva kilo iš valstiečių, o Kražiuose ji priklausė valstiečiams, miestiečiams ir dvarininkams. Šie visuomenės sluoksniai savo vardu atskirai rašė prašymus carui. Pažymėtina, kad Kražių bažnyčios gynimo organizatoriai atsižvelgė į Kęstaičių patyrimą. Kadangi į pastarųjų prašymą caras neatsižvelgė, tai kražiečiai, siekdami, kad jų balsas būtų išklausytas, papildomai raštus siuntė į įvairias institucijas, net užsienio atstovybėms, taip pat Australijos, Danijos, Anglijos bei Prancūzijos valstybių vadovams (289, 57).

Vienas iš svarbiausių Kęstaičių ir Kražių gyventojų pasipriešinimo bažnyčių uždarymui bruožų buvo tas, kad jis buvo taikaus pobūdžio. Tačiau kraštutiniu atveju, pavyzdžiui, kaip Kražiuose, atokiau stovintys gyventojai, pamatę žandarų varomus sukrūvintus savo tėvus, seseris, griebsi kuolų bei akmenų ir pradėjo juos ginti. O štai Kęstaičių parapijos moterys su dalgiais vaikė policiją, kuri mėgino sugriauti šventoriuje įrengtą virtuvę gynėjams maitinti. Ir vėliau, kai atvyko keli eskadronai kariuomenės, Kęstaičių parapijos tikintieji bažnyčioje, klūpėdami, susikibę rankomis, giedojo šventas giesmes ir nekreipė dėmesio į Kauno gubernatoriaus žodžius. Tada kareiviai pradėjo po vieną vesti iš bažnyčios ir mušti. Dėl tokio žandarų elgesio pasipiktinę žemaičiai pasipriešino.

Kražių gyventojų pasipriešinimo bažnyčios uždarymui taikų pobūdį pažymėjo ir teisme gyventojus gynę advokatai. Tai rodo ir faktas, kad, atvykus Kauno gubernatoriui į Kražius uždaryti bažnyčios, prie jos durų parapijiečiai pasitiko gubernatorių su kryžiumi, caro ir carienės paveikslais. Bažnyčios gynimo organizatorių reikalavimas buvo paprastas ir aiškus: parodyti caro įsakymą dėl bažnyčios uždarymo. Kadangi tokio įsakymo gubernatorius neturėjo, gyventojai pasiūlė palaukti, kol caras atsiųs atsakymą į jų siųstus raštus. Gyventojų siūlomas gubernatoriui sprendimas buvo logiškas ir turėjo teisinį pagrindą.

Žemaičių kova dėl bažnyčios kartu buvo kova dėl tautos egzistavimo. Tai atitiko varpininko J. Adomaičio-Šerno sampratą, kad katalikybė susilieję su tautybe taip, kad neaišku, kur baigiasi viena ir prasideda kita (153, 23). Bažnyčios griovimo akcijoje buvo pastebėti platesni valdžios tikslai – gyventojų stačiatikinimas. Kęstaičių vienuolyno bei kunigų prieglaudos nekilnojamas turtas atiduotas Skuodo stačiatikių dvasininkijai. Visiems buvo suprantama, kokiems tikslams Žemaitijoje buvo statomos cerkvės, nors rusų beveik nebuvo. Kražių vienuolynui priklausęs Audenių dvaras paskirtas rusų kolonistams, nugriautos bažnyčios, o vienuolyno ūkio pastatų medžiagą valdžia planavo panaudoti Kražių ūkio mokyklos statybai (289, 52).

Kražių ir Kęstaičių įvykiai ne tik išryškino gyventojų moralinius bruožus, jų atsakomybės suvokimą, pasiaukojimą, meilę savo bažnyčiai bei Tėvynei, bet ir veiklos savarankiškumą. Jų elgesys rodė tam tikrą požiūrį į savo parapijos bažnyčios reikalus. Suprantama, bažnytinei vyresnybei, norint išsaugoti bažnyčią, šiuo atveju teko daryti kompromisą valdžios reikalavimams. Kitos išeities ji neturėjo, kaip aukoti Kęstaičių ir Kražių bažnyčias, parodyti tuo prievartinį paklusnumą valdžiai. Tiesa, vyskupas M.Paliulionis derėjosi dėl Kražių benediktinių vienuolyno bažnyčios, prašydamas palikti ją parapijai. Tuometinis Vilniaus generalgubernatorius I.Kachanovas pritarė vyskupo siūlymui. Vyriausybei atleidus jį iš einamų pareigų, naujas generalgubernatorius neatsižvelgė į tikinčiųjų bei vyskupo pageidavimus. Vykstant minėtoms deryboms su I.Kachanovu dėl bažnyčios skyrimo parapijai, vietos dvasininkija siekė šį klausimą išspręsti savo naudai. Norint palikti parapijai mūrinę vienuolyno bažnyčią, reikėjo parapijos klebono žemę sukeisti su vienuolyno žeme. Kražių klebonui tai buvo nepatogu geografiniu požiūriu. Atvykusiam valdininkui reikalaujant, jis išdėstė tai raštiškai. Dėl tokio klebono elgesio parapijiečiai nusiuntė generalgubernatoriui I.Kachanovui raštą, pažymėdami, kad klebono elgesys yra neteisingas, dėl asmeninių tikslų jis neturi teisės suspenduoti žemės keitimo, nes tai reikalinga ne klebonui, bet parapijiečiams ir jų vaikams (289, 49). Kartu su žemės pakeitimu buvo keičiama ir sena medinė parapijos bažnyčia į mūrinę vienuolyno bažnyčią. Gyventojai į parapijos žemę bei bažnyčią žiūrėjo kaip į visų tikinčiųjų nuosavybę, rūpinosi ja ir galvojo apie ateitį.

Dar labiau Kražių įvykio metu tikinčiuosius papiktino parapijos vikaras, kuris, vykdydamas dvasinės vadovybės nurodymus, mėgino iš saugomos bažnyčios išnešti Švč. Sakramentą. Tai gyventojai suprato kaip vietos dvasininkijos sutikimą valdžios reikalavimu uždaryti bažnyčią. Todėl Kražių parapijos dvasininkai atsидūrė keblioje padėtyje. Viena, jie turėjo vykdyti dvasinės vadovybės nurodymus, antra, caro valdžios reikalavimus. Kražių įvykio metu vietos dvasininkijai pavyko išlaviruoti tarp šių dviejų jėgų, tačiau parapijiečių akyse jie liko pasyvūs stebėtojai.

Skaitytojui gali kilti klausimas, ar katalikų dvasininkija turėjo poveikį Kražių gyventojams, kurie atkakliai priešinosi bažnyčios uždarymui?

Tyrinėtojas J.Virbickis mini, kad Kražių įvykių metu buvo kurstytojų prieš valdžią. Jie veikė slapta ir atsargiai, tad policijai nepavyko jų susekti. Taip pat nurodoma, kad akcijai vadovavo aplinkinių parapijų jaunieji kunigai (299, 119). Yra ir kitų duomenų apie dvasininkų įtaką Kražių gyventojams. Dar 1891 m. kun. K.Pakalniškis „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“ rašė, kad valdžia, kuri skundžia ir kankina katalikus, esanti ne Dievo, bet velnio veikiamą, todėl Bažnyčios mokslas nedraudžia

jai priešintis (257, 186). Manytina, kad tokio pobūdžio straipsnis neatsitiktinis. Juk 1891 m. pabaigoje buvo žinomas valdžios ketinimas uždaryti Kražių vienuolyną. Todėl laikraščio leidėjai pradėjo rengti gyventojus priešintis. Nuteikti gyventojus ryžtingai kovai prieš bažnyčios uždarymą laiko pakako, Kražių vienuolyno uždarymui rengtasi iki 1893 m. vidurio. Iš šio vienuolyno paskutinės vienuolės prievarta išvežtos gegužės 4 d. Tada ir prasidėjo vienuolyno bažnyčios uždarymas. Per tą laikotarpį jaunesnieji kunigai, tikybos mokytojai, taip pat Kauno kunigų seminarijos nelegaliosios organizacijos veikėjai, matyt, veikė gyventojus. Tai rodo jų leistas periodinis leidinys „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“. 1892 m. „Apžvalgos“ Nr. 2 buvo paskelbtas kreipimasis į gyventojus „Lietuvei ir žemaičiai, saugokites“. Straipsnis perspėja gyventojus apie Kražių bažnyčiai gresiantį pavojų. Tais pačiais metais šiame leidinyje paskelbta keletas informacijų apie Kražius. 1893 m. „Apžvalgoje“ jau nebėra išsamesnių žinių apie šiuos įvykius, išskyrus metų pabaigoje išspausdintą straipsnį „Kražiai“. Galimas daiktas, kad vyskupijos vadovybė, vengdama būti valdžios apkaltinta gyventojų kurstymu, pristabdė informacijos skelbimą. Be to, gyventojai dar nebuvo pamiršę Kęstaičių įvykių, kurie teikė drąsos ir ištvermės priešintis Kražių bažnyčios uždarymui.

Kęstaičių ir Kražių įvykiai rodo sąmoningą gyventojų pasipriešinimą caro valdžios rusifikacijos politikai, jos siekiui sumenkinti Katalikų Bažnyčios vaidmenį, panaikinti katalikiškas tautines tradicijas, pakeisti tikinčiųjų puoselėjamas vertybes.

Atkaklus gyventojų priešinimasis caro valdžios prievartai buvo įvairių formų ir neretai – masinio pobūdžio. Dažniausiai viskas prasidėdavo nuo peticijų, skundų rašymo, valdžios įsakymų, nurodymų nevykdymo, reikalavimų boikotavimo bei atviro fizinio pasipriešinimo. Efektyviausia pasipriešinimo rusų valdžiai forma buvo nelegali kultūrinė veikla. Ji stabdė lietuvių nutautinimo procesą, padėjo išlaikyti gimtąją kalbą, tautos papročius bei tradicijas.

Svarbią reikšmę stabdant rusifikaciją turėjo spaudos rusiškomis raidėmis boikotavimas. Pasipriešinimas rusiško šrifto įvedimui į lietuvių raštiją, suorganizuotas katalikų dvasininkijos iniciatyva, suformavo gyventojų požiūrį į rusų raidyną – kirilicą. Neigiamas gyventojų požiūris į rusų rašmenis išliko iki pat spaudos draudimo panaikinimo. Nors valdžios draudimas iš pat pradžių patyrė nesėkmę, ji neatsakė savo tikslų iki pat 1904 m. Kauno mokyklų direkcija 1886 m. sausio 16 d. potvarkiu įsakė Katalikų Bažnyčios pastoraciniame darbe vartoti maldaknygę rusų raidėmis „Mažas aukso altorius“ (217, 97). Kunigai į šį nurodymą nereagavo.

Efektyvi nelegaliosios kultūros forma, žlugdžiusi rusifikacijos planus,

buvo slaptosios mokyklos. Istorikas V. Merkys, remdamasis archyviniais šaltiniais, sudarė 1883–1904 m. caro valdžios susektų nelegalių lietuviškų mokyklų Kauno ir Vilniaus gubernijose lentelę (219, 156–163). Pateikti duomenys rodo, kad daugiausia slaptų mokyklų veikė Kauno gubernijoje. Jų organizatoriai dažniausiai buvo kunigai. 1883–1900 m. caro valdžia Kauno apskrityje susekė 16 slaptų lietuviškų mokyklų. Panevėžio apskrityje – 15, Raseinių – 7, Šiaulių – 15, Telšių – 11, Ukmergės apskrityje – 13.

Dar didesnę įtaką gyventojams, keliant žemaičių tautinę savimonę bei konsoliduojant tautą, darė nelegaliosios lietuviškos spaudos per sieną gabenimas ir platinimas. Knygnešių gabenama lietuviška, ypač religinė, literatūra tenkino tikinčiųjų dvasinius poreikius, blokavo spaudinių rusų raidėmis plitimą, formavo ne tik priešišką nuostatą į literatūrą rusiškomis raidėmis, bet ir rusų valdžios svetimumo įvaizdį. Remiantis V. Merkio sudaryta statistika, tarp knygnešių, įkliuvusių dėl lietuviškos spaudos gabenimo, platinimo ir laikymo, matyti palyginti nemažai žemaičių valstiečių. 1881–1900 m. caro valdžia susekė 2206 spaudos platintojus. Remdamiesi šiais skaičiais, galime teigti, kad dauguma Žemaitijos gyventojų naudojosi knygnešių paslaugomis ir kartu buvo anticarinės veiklos bendrininkai. Beveik kiekvienas žemaitis jautė savo tautinį savitumą bei pareigą priešintis atėjūnams. Kad žmonės brangino dvasines vertybes ir jautė atsakomybę už vaikų auklėjimą, rodo tėvų pažiūra į savo dukteris. Jie vengė leisti mergaites į valdines mokyklas, kad išsaugotų jų katalikišką tautinę dvasią, nes nuo jų sąmonės lygio priklauso sukurtos šeimos atsparumas nutautinimui bei katalikų tikėjimo silpninimui. Ši tendencija atsispindi tyrinėtojo J. Matuso (217, 124) sudarytoje lentelėje, kuri parodo Kauno gubernijos katalikų berniukų ir mergaičių valdinių mokyklų lankymo santyki*:

4 l e n t e l ė. Kauno gubernijos moksleivių skaičius

Metai	Berniukų skaičius	Mergaičių skaičius	Metai	Berniukų skaičius	Mergaičių skaičius
1880	7472	246	1888	8320	345
1881	7224	256	1889	8886	300
1882	7345	312	1890	7991	326
1883	7614	303	1891	7363	397
1884	9022	317	1892	7634	463
1885	9149	311	1893	7439	573
1886	8800	286	1894	7969	661
1887	8692	341	1895	8334	752

* Apie tai plačiau rašoma V. Merkio knygoje „Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“. P. 156–163.

Iš lentelės matome, kad 9-ajame dešimtmetyje mergaičių mokykloje buvo 23–30 kartų mažiau negu berniukų. XIX a. pab. mergaičių skaičius didėjo mokytojų pastangomis; mat jie ragino gyventojus leisti jas į mokyklas. 1896 m. Kauno mokyklų direkcijos vadovybė sutiko, kad tėvai galėtų lankyti pamokas ir pasiklausti, kas dėstoma vaikams mokykloje.

Praktiškai gyventojų požiūrį į valdines mokyklas formavo katalikų dvasininkija. Kai kurie kunigai naudojo atvirą įtaigos formą. Pavyzdžiui, Taujėnų (kun. J. Masalskis), Troškūnų (kun. J. Gabševičius), Subačiaus (kun. A. Stapalius) mokyklų tikybos mokytojai, pažeisdami valdžios nustatytą tvarką, mergaičių mokyklose tikybą dėstė lietuviškai, o berniukų mokyklose – rusiškai. Tuo kunigai norėjo pabrėžti lietuvių kalbos svarbą mergaičių gyvenime. Be to, Kauno gubernijoje veikė nelegalios religinės draugijos. Iš jų minėtina draugija „Gyvasis rožančius“, kurią sudarė 15 mergaičių. Jose, be religinio švietimo, buvo mokoma ir rašto (120, 87–89). Ši draugija atstodavo valdinę mokyklą.

Taigi XIX a. paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais lietuvių tautinis sąjūdis buvo ne pavienių asmenų sambūris, bet organizuotas masinis tautinis judėjimas, apimantis plačius Žemaitijos visuomenės sluoksnius. Jis siekė gyvybiškai svarbių ir konkrečių religinių tautinių tikslų – tautos prigimtinių savybių išsaugojimo bei Katalikų Bažnyčios veikimo laisvės.

Pasipriešinimo caro valdžiai organizavimas, metodai, taktika

XIX a. pab. Lietuvoje suaktyvėjo tautiniai demokratiniai sąjūdžiai. Vieni gynė Katalikų Bažnyčią bei tautines dvasines vertybes, kiti kovojo dėl nepriklausomybės ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo, tretį revoliucijos būdą siekė pagerinti darbininkų socialinę padėtį. Kiekviena politinė grupuotė nepriklausomai nuo to, ar buvo susijungusi į partiją, turėjo savo organizaciją, programą bei veikimo taktiką.

Religinis tautinis sąjūdis reiškėsi ne stichiškai, bet sąlygojamas tam tikrų jėgų, kurios veikė organizuotai, turėjo organizacinį centrą bei veikimo kryptį. Šalia to dar atskirai veikė nelegalios grupuotės, kurios mažiau priklausė nuo centro (slaptieji būreliai kunigų seminarijoje), bet irgi aktyviai darbavosi tautinėje kultūrinėje veikloje. Tuo buvo siekiama sustiprinti lietuviškojo sąjūdžio bendrą frontą. Antra vertus, lietuvių tautinis atgimimas neapėmė visų sluoksnių. Lenkų pakraipos dvasininkams buvo nepriimtini lietuvių tautiniai siekiai. Tačiau vyskupo M. Paliulionio aktyvus Bažnyčios interesų gynimas konsolidavo dvasininkiją, skatino ją priešintis caro valdžios suvaržymams. Beje, M. Paliulionio Žemaičių vyskupijoje apaštalavimo pradžia sutapo su lietuvių tautinio atgimimo aktyvėjimu. Tada tautiškai susipratusių lietuvių inteligentų buvo

tik saujelė, jie daugiausia veikė Rusijos aukštosiose mokyklose bei užsienyje. Vyskupo tvirtas ir ryžtingas Katalikų Bažnyčios gynimas nuo atkaklaus stačiatikių skverbimosi bei gyventojų rusinimo darė nemažą įtaką visuomenei. Naujai paskirto vyskupo M.Paliulionio anticarinė nuostata darė poveikį Kauno kunigų seminarijos lietuvių nelegaliosios organizacijos veiklai. Bene svarbiausias dalykas, gaivinantis vyskupijoje religinį sąjūdį, buvo tas, kad vyskupas 1884 m. ryžtingai priešinosi valdžiai, kuri mėgino suvaržyti kunigų darbą mokyklose. Konfliktas su caro valdžia ir šios represiniai veiksmai veikė katalikų dvasininkijos bei tikinčiųjų sąmonę, stiprino jų priešiško valdžiai jausmą ir drauge žadino suvokimą, kad katalikams gresia pavojus.

Vyskupo pasipriešinimui rusų valdžios varžymams talkino artimiausi vyskupijos konsistorijos pagalbininkai. Tai buvo grupė dvasininkų, kurie svarstė, ieškojo geresnių būdų, kaip atremti iškilusią grėsmę. Jie faktiškai sudarė vyskupijos organizacinį centrą. O didelį vaidmenį šiame darbe atliko vyskupo padėjėjas A.Baranauskas, sekretorius A.Karosas, pagalbininkai kun. A.Dambrauskas-Jakštas bei kun. K.Kazlauskas. Tačiau, matyt, svarbiausią organizacinį pagrindą sudarė visa katalikų dvasininkijos hierarchija. Dėl to vyskui M.Paliulioniui per gana trumpą laiką pavyko sužlugdyti caro valdžios pastangas paversti mokyklas veiksminga rusinimo priemone. Tam tikslui ypač sumaniai buvo panaudota dvasininkijos kadru politika.

Vyskupas M.Paliulionis pradėjęs eiti vyskupijos ganytojo pareigas, rado suklestėjusią tvarką, kai tikybos mokytojais dažniausiai buvo parapijų klebonai. Jie, turėdami nemažą ūkio rūpesčių ir kitokių išsiaiščiavimų, stengėsi taikiai sugyventi su valdžia bei mokyklos mokytojais. Tuo pasinaudodami, mokyklų vadovai nepastebimai plėtė savo įtakos sferas, pajungė jas valdžios politikos siekiams. M.Paliulionis, pastebėjęs klebonų indiferentiškumą, pradėjo tikybos mokytojų pareigas skirti energingiems, drąsiems, neseniai seminariją baigusiems kunigams. Kunigus, kurie nuolaidžiavo caro valdžiai, vyskupas perkeldavo į parapijas, kuriose nebuvo mokyklos, į jų vietas skyrė tam darbui tinkamus vikarus. Iki 1888 m. iš 54 kunigų, kurie stropiai dėstė tikybą, vykdydami valdžios reikalavimus, 25 (16 klebonų, 9 filialistai) buvo perkelti į kitas parapijas, neskiriant jiems tikybos mokytojų pareigų. 10 kunigų liko senose vietose, bet jiems nebuvo patvirtintos tikybos mokytojų pareigos. Tik 10 dvasininkų liko senose vietose, jiems paliktos ir tikybos mokytojų pareigos (120, 78). Į pašalintų kunigų tikybos mokytojų vietas buvo paskirti jauni kunigai, jaučiantys savo tiesioginio darbo atsakomybę, nebijantys atvirai pasipriešinti caro valdžiai. 1889 m. Vilniaus mokymo apygardos globėjo žiniomis, visose Žemaičių vyskupijos tikybos mokytojų vietose buvo jauni

kunigai. Iš 169 Kauno gubernijos tikybos mokytojų 104 kunigai turėjo nuo 1 iki 6 metų kunigavimo stažą. Tie kunigai, kuriems buvo paliktos tikybos mokytojo pareigos, turėjo pakeisti savo ankstesnį darbo stilių, tapti aktyvūs pasipriešinimo caro valdžios varžymams dalyviai. Pavyzdžiui, Smalvų (Zarasų pav.) mokyklos tikybos mokytojas kun. V.Dambrauskas iki 1884 m. tikybą dėstė laikydamasis valdžios reikalavimų, o vėliau pradėjo retai lankyti pamokas mokykloje, priešinosi tikybos dėstymui rusų kalba. Per 1886–1888 m. iš viso buvo pakeista 142* tikybos mokytojai (120, 79). Kad valdžia neatkreiptų dėmesio į didelę kadro kaitą, kuri buvo nukreipta prieš mokyklos politiką, vyskupas įvedė oficialią tvarką – tikybos mokytojai gali būti ne taip užimti ir pajėgesni kunigai vikarai.

Vyskupija, vykdydama tikybos mokytojų kadro politiką, neapsiribojo vien tik kunigų vietų keitimu, bet naujai paskirtus kunigus nuolat kreipdavo reikiama darbo linkme, kontroliuodavo jų pedagoginę veiklą, rinkdavo duomenis apie jų darbą. Su tikybos mokytojo pareigomis nesusidorojantys kunigai taikėsi prie caro valdžios, todėl buvo atleidžiami iš pareigų ir perkelti į kitą, dažniausiai – blogesnę parapiją. Pavyzdžiui, naujai paskirtas į Veiviržėnų mokyklą tikybos mokytojas kun. -P.Cechanovskis susirašinėjo su vyskupu M.Paliulioniu, teikė jam informaciją apie nepakenčiamą tikybos mokytojo padėtį. Vyskupas savo ruožtu kreipėsi į Kauno gubernatorių, reikalaudamas sutramdyti pagrindinių dalykų mokytojo savavaliavimus (120, 165). Aktyvią tikybos mokytojų veiklą vyskupas skatino per pokalbius, vizituodamas parapijas. 1886 m. lankydamasis Šilalės parapijoje jis susitiko su aplinkinių vietovių tikybos mokytojais, kalbėjosi su jais mokyklų reikalais. Taigi vyskupija buvo centras, kuris praktiškai vadovavo tikybos mokytojų pasipriešinimo sąjūdžiui.

Be to, veikė ir kitos bažnytinės struktūros, pavyzdžiui, dekanatai. Aktyvesni dekanai patys savarankiškai rodydavo iniciatyvą. Vienas iš tokių buvo Zarasų dekanas, Vidžių parapijos klebonas kun. P.Landsbergis. Vyskupo M.Paliulionio parapijų lankymo metu jis suorganizavo iškilmingą vyskupo sutikimą, lydėjo jį po dekanatą, ragino gyventojus deramai sutikti vyskupą. Dekano aktyvumą organizuojant iškilmingus vyskupo sutikimus bei rodomą jam pagarbą, valdžia įvertino kaip politinę akciją, todėl uždarė P.Landsbergį į Kretingos vienuolyną (61, 1–3, 37).

Tam tikrą organizacinį vaidmenį religiniame tautiniame sąjūdyje atliko ir vienuolynai. Caro valdžiai nusikaltę kunigai buvo uždarinėjami į vienuolynus. Ten jie turėjo gyventi pagal valdžios nustatytas taisykles. Praktiškai tai dažniausiai priklausydavo nuo vienuolyno viršininko – gvardijono sprendimo. Aptariamuoju laikotarpiu Kretingos vienuolyno

* Kiti 9 kunigai buvo išsiųsti į kitas vyskupijas.

viršininkas kun. P.Rimkevičius buvo palankus lietuvių tautinio sąjūdžio dalyviams, jis sudarė sąlygas į vienuolyną uždarytiesiems kunigams toliau netrukdomai veikti. Šiame vienuolyne buvo rengiamas, sudaromas ir leidžiamas žurnalas „Tėvynės sargas“. Vienuolynas pasidarė šio žurnalo organizavimo bei leidimo centru (228, 634–640).

Tokią pat teigiamą poveikį tautiniam sąjūdžiui turėjo ir Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas (uždarytas 1893 m.). Žmonių akyse valdžios nubausti ir vienuolyne uždaryti kunigai tapdavo rusų valdžios aukomis bei kankiniais. Šie valdžios veiksmai tikinčiųjų buvo vertinami kaip katalikų tikėjimo persekiojimas. Toks gyventojų požiūris kenkė valdžios autoritetui, žadino gyventojų priešišumą rusų valdžiai.

Svarbiausias anticarinis nuotaikų skatintojas buvo vyskupas M.Palilionis. Jis susitikimų su kunigais metu drąsindavo juos ginti Bažnyčią, „kovoti ir nešti savo sielvartą“, nebijoti jokios vyriausybės bausmės, nes ji gali „nubausti 20–30 kunigų, po to pails ir viskas bus kaip seniau“ (120, 179). Principiniais Bažnyčios klausimais vyskupas nedarė valdžiai nuolaidų. Kitais klausimais turėjo savo veikimo taktiką. Siekdamas išvengti valdžios kaltinimų, vyskupas savo elgesį, kuris valdžios pareigūnams atrodė nusikalstamas, mėgino pagrįsti Katalikų Bažnyčios bei valdžios įstatymais. Nors caro valdžia nenorėdavo pripažinti Bažnyčios teisių, vis dėlto dažnai neleisdavo pareigūnams laisvai taikyti katalikų dvasininkijai represinių priemonių. Vyskupas atkakliai gynė kunigus, ypač tikybos mokytojus, kurie dėstė ją lietuviškai. Jis įrodinėjo valdžiai, kad vaikai nemoka rusų kalbos, todėl kunigai priversti sudėtingus dalykus aiškinti lietuviškai. Vyskupas dažnai pabrėždavo valdžios pareigūnams, jog tikybos mokytojai nukrypsta nuo mokyklos reikalavimų tik tada, kai šie prieštarauja Romos Katalikų Bažnyčios įstatymams, o vertimas tikėjimo tiesas dėstyti rusų kalba, kuri nepakankamai mokiniams suprantama, varžo katalikų tikėjimo laisvę. Tvirta vyskupo pozicija, ginant Bažnyčios teises, skatino kunigus griežtai laikytis nustatytos tvarkos, atlikti savo pareigas laikantis katalikybės principų.

Caro valdžia iš kunigų reikalaudavo atsakomybės, jei būdavo pažeista nustatyta tvarka. Tikybos mokytojai savo elgesiui pateisinti turėdavo ieškoti argumentų. Norėdami išvengti valdžios represijų, retą mokyklos lankymą dažniausiai motyvuodavo tiesioginių pareigų gausumu, dideliu atstumu iki mokyklos, transporto priemonių neturėjimu. Kadangi kunigų nurodytos priežastys dažniausiai tikrai būdavo, tai valdžia ne visada galėdavo griežti represijų.

Valdžios kišimasis į Katalikų Bažnyčios reikalus (draudimas be rusų administracijos žinios skirti kunigui aukštesnes pareigas, perkelti į kitą vietą ir pan.) silpnino dvasininkijos drausmę, sudarė sąlygas nepareigintiems dvasininkams piktnaudžiauti, reikšti lojalumą okupacinei valdžiai.

Vyskupas M.Paliulionis, panašiai kaip ir vyskupas M.Valančius, naudojo tokius pačius metodus, kuriais atsidavusius valdžiai dvasininkus mėginavo neutralizuoti. Veiviržėnų parapijos pavyzdys rodo, kad vyskupui tai ne visada pavykdavo padaryti. Šios parapijos klebonas kun. Bilevičius palaikė Veiviržėnų mokyklos mokytoją, kuris aktyviai rusino moksleivius, kurio pastangomis buvo atimtos tikybos mokytojo pareigos iš kun. A.Jasinskio. Vyskupas, norėdamas susilpninti rusifikacijos židinį Veiviržėnuose, mėgino kleboną perkelti į kitą vietą. Pastarojo ginti stoji aukšti Kauno gubernijos pareigūnai ir neleido vyskupui perkelti klebono į kitą vietą (120, 162). Tada vyskupas pakeitė veikimo taktiką: suorganizavo mokyklos mokytojo iškeldinimą iš Veiviržėnų. Mokytojas rusinimui naudojo šiurkščias priemones, peržengdamas padarumo ribas, o tai kėlė gyventojų nepasitenkinimą. Vyskupas, pasinaudojęs tomis aplinkybėmis ir sulaukęs gyventojų paramos, privertė Kauno gubernijos valdžią perkelti mokytoją į kitą mokyklą (120, 185).

Vyskupas pakeitė kunigų, globojamų rusų valdžios, perkėlimo į kitas parapijas taktiką. Norėdamas netinkamą kunigą perkelti į kitą parapiją, vyskupas pirmiausia paaukštindavo jam pareigas, o tada valdžia neprieštarė dvasininko perkėlimui.

Praėjus kuriam laikui, šiam kunigui pareigos būdavo pažeminamos ir jis perkeliamas į altaristas. Toks kunigo perkėlimo būdas buvo panaudotas Skaudvilės mokyklos tikybos mokytojui kun. Minotui, kuris įteikė caro valdžiai informaciją apie vyskupo veiklą (120, 77).

Gana efektyvi vyskupo veiklos taktika, siekiant susilpninti rusifikaciją, buvo delsimas į valdžios nepatvirtintą vietą skirti kitą kunigą. Norėdamas susilpninti valdžios kišimąsi į vyskupijos reikalus, jis sąmoningai delsė skirti naujus tikybos mokytojus bei kapelionus, motyvuodamas tuo, kad neturi kunigų. 1889 m. caro valdžiai pašalinus iš Kauno gimnazijos bei Panevėžio realinės mokyklos kapelionus, naujųjų skyrimas uždelstas kelerius metus (110, 72–74). Tai sukėlė moksleivių tėvų nepasitenkinimą, sudarė sąlygas aktyvinti judėjimą prieš mokyklos vadovybės vykdomą politiką. Dar labiau padėtis pasunkėjo, kai gimnaziją baigę moksleiviai negalėjo gauti mokyklos baigimo atestato, nes nebuvo tikybos pažymio. Švietimo ir Vidaus reikalų ministerijos turėjo priimti nutarimą, leidžiantį išduoti abiturientams atestatus be tikybos pažymio (110, 73).

Kitas vyskupo veikimo būdas priversti valdžią patvirtinti ganytojo patikimą žmogų svarbiose vietose buvo skyrimas kunigų, grįžusių iš bausmės vietų. Dažniausiai jie buvo skiriami į tas parapijas, kur buvo mokykla ir nebuvo kitų kunigų, nei vikarų, nei altaristų. Taip klebonas automatiškai tapdavo ir tikybos mokytoju. Caro valdžiai likdavo arba patvirtinti paskyrimą, arba mokykla likdavo be tikybos mokytojo.

Taigi Žemaičių vyskupija, ypač jos ganytojas M.Paliulionis, buvo pagrindinis pasipriešinimo caro valdžiai organizatorius. Jo veikla buvo kryptinga, turėjo aiškų tikslą, priešinimosi valdžiai metodus bei veikimo taktiką. Priklausomai nuo politinės padėties, aplinkybių ji keitėsi. Dažniausiai buvo taikoma gynimosi taktika, nes okupacinė valdžia griovė bažnyčias, naikino senas katalikų tradicijas, iš visų jėgų siekė asimiliuoti gyventojus. Prireikus bažnytinė vyresnybė pereinavo prie valdžios puolimo taktikos, kaltindama valdžios atstovus piktnaudžiavimu, įstatymų pažeidimu, savivale. Visa tai buvo atliekama laikantis etikos normų, diplomatijos, remiantis logika bei argumentais.

RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS SEINŲ VYSKUPIJOJE

Seinų vyskupijos įkūrimas susijęs su Lietuvos – Lenkijos valstybės žlugimu. Po III Žečpospolitos padalijimo Lietuvos Užnemunė atiteko Prūsijai. Prūsijos vyriausybė, norėdama, kad šio krašto gyventojai nebūtų priklausomi nuo Žemaičių ir Vilniaus diecezijų, 1798 m. įkūrė Vygrių vyskupiją. Pirmuoju vyskupu paskirtas Vilniaus akademijos profesorius kun. Mykolas Pranciškus Karpavičius. Vyskupijos kurija įsikūrė Vygrių mieste – lyje, kamaldulių vienuolyno valdose.

Naują vyskupiją sudarė Žemaičių vyskupijos Virbalio dekanatas, Vilniaus vyskupijos – Kauno (Užnemunės pusėje), Trakų, Alvito, Simno, Gardino, Knišino, Augustavo dekanatai ir Lucko vyskupijos Tikocino dekanatas. Vygrių vyskupiją sudarė 154 parapišės bažnyčios, iš kurių buvo suformuota 14 dekanatų: gudų lenkų pusėje – Augustavo, Balstogės, Bielsko, Briansko, Drohičino, Knišino, Sokolkos (Sakalynės), Tikocino; lietuvių pusėje – Alvito, Prienų, Simno, Virbalio, Zapyškio, Vygrių (269, 4; 198, 10). 1807 m. Tilžės sutartimi teritorija perskirstyta. Rusijos imperijai atiteko 6 dekanatai ir Vygrių vyskupijoje beliko 8 dekanatai.

1815 m. Vienos kongresas Rusijai priskyrė Varšuvos kunigaikštystę, kurią pavadino Lenkijos Karalyste. Jai suteikė autonomiją, teisę turėti savo konstituciją, kariuomenę bei seimą Varšuvoje. Į naują Lenkijos Karalystę įėjo ir Vygrių vyskupija. Popiežius Pijus VII 1817 m. įsteigė Varšuvos bažnytinę provinciją, kuriai priklausė 7 vyskupijos, tarp jų naujai sudaryta Seinų, arba Augustavo, vyskupija*. Pastaroji įkurta iš panaikintos Vygrių vyskupijos, pridėjus 3 Polocko vyskupijos dekanatus. Iš viso joje buvo 120 parapijų, iš kurių sudaryta 11 dekanatų: Suvalkų gubernijos ribose – Augustavo, Kalvarijos, Marijampolės, Seinų, Suvalkų, Vilkaviškio ir Naumiesčio; Lomžos gubernijos ribose – Kolno, Lomžos, Mazoveco ir Ščiutino (198, 18). Naujos sudarytos vyskupijos pirmasis vyskupas buvo Jonas Klemensas Golaševskis.

Šis kraštas, kaip minėta, kiek skyrėsi nuo kitų Rusijos imperijos gubernijų. Tačiau caro valdžios politika Katalikų Bažnyčios naikinimo

* Vyskupijos kurija ir katedra buvo Seinuose, kurie priklausė Augustavo vaivadijai. Todėl vyskupija turėjo du pavadinimus.

požiūriu buvo beveik tokia pati. Tuo galima įsitikinti pažvelgus į 5 lentelę, rodančią kunigų bei bažnyčių vyskupijoje mažinimo tendenciją:

5 l e n t e l ė. Seinų vyskupijos 1863–1905 m. Katalikų Bažnyčios padėtis

Metai	Bažnyčios				Kunigų	Klierikų	Katalikų
	parapijų	filijų	kitos	iš viso			
1863	-	-	-	-	352	-	-
1872	121	13	2	136	263	56	565 357
1882	72	9	2	83	-	-	-
1905	119	-	-	-	340	-	691 817

Lentelė sudaryta remiantis CVIA SP. F. 821. Ap. 1. B. 1503. L. 3–10; F. 821. Ap. 3. B. 289. L. 31; F. 821. Ap. 150. B. 101. L. 4; ; F. 821. Ap. 125. B. 1. L. 122.

Seinų vyskupijoje bažnyčios padėtis buvo panaši kaip ir kitose Rusijos gubernijose. Jos būklė pradėjo gerėti ir grįžo į pirmąją, t.y. 1863 m., padėtį XX a. pirmojo dešimtmečio antrojoje pusėje.

Seinų vyskupija užėmė antrą vietą pagal joje gyvenančių lietuvių skaičių. E. Volterio statistikos duomenimis, 1889 m. Suvalkų gubernijoje lietuviai sudarė 57,8 %, arba 371 060 gyventojų, lenkai – 19,1 %, gudų – 3,5 % (308, 309). Pagal 1897 m. Rusijos gyventojų surašymo duomenis, lietuvių buvo tik 52 % (324, IX). Tuo tarpu penkiose Suvalkų gubernijos apskrityse vyravo lietuviai.

6 l e n t e l ė. Suvalkų gubernijos gyventojų pasiskirstymas procentais pagal tautybę

Apskritys	lietuvių %	lenkų %	Kitų %
Kalvarija	72,62	10,07	17,31
Marijampolė	76,98	2,90	20,12
Naumiestis	82,76	1,29	15,95
Seinai	59,65	22,89	17,46
Vilkaviškis	68,72	3,88	27,40
Žagustavas	0,23	49,13	50,64
Suvalkai	8,48	66,81	24,71
Iš viso:	52,77	22,42	24,81

Penkiose lietuviškose apskrityse lietuviai sudarė 72 %, lenkai – 8 %. Taigi Seinų vyskupija gyventojų sudėtimi buvo lietuviškas kraštas. Todėl gyventojų nutautinimas šiame krašte vyko panašiai kaip Vilniaus ir Kauno gubernijose.

PRIEVRTINĖ KRAŠTO ASIMILIACIJA

Gyventojų rusinimas. Nepaisant caro valdžios siekimo suvienodinti Lenkijos Karalystės administracinį valdymą su Rusijos imperijos, vis dėlto Suvalkų gubernija skyrėsi nuo Vilniaus ir Kauno gubernijų. Skyrėsi tuo, kad šiame krašte nebuvo tokia griežta rusinimo politika, šiek tiek mažiau buvo persekiojama Katalikų Bažnyčia. Iš visos rusų priespaudos politikos Suvalkiją lietė tik lietuvių spaudos draudimas ir knygnešių persekiojimas (135, 198).

Suvalkų gubernijos, panašiai kaip Vilniaus krašto, gyventojai buvo dviejų politinių jėgų – lenkų ir rusų – įtakos sferose. Lenkai į Suvalkų guberniją žiūrėjo kaip į Lenkijos Karalystės dalį ir, nepaisydami, kad jų gyventojų yra mažuma, pretendavo į hegemono vaidmenį. Šią tendenciją skatino religiniai tautiniai gyventojų varžymai. Juo didesni buvo caro valdžios persekiojimai, juo stipresnis buvo lietuvių bei lenkų priešinimasis ir visų katalikų vienijimasis. Kartu plėtėsi kitų tautybių gyventojų lenkinimas. Lietuviai buvo tarsi laidininkas, per kurį besirungiančios politinės jėgos stengėsi plėsti savo įtakos sferą, asimiliuoti juos ir įsitvirtinti šiame krašte.

Rusų valdžia daugiausia vilčių dėjo į valstietiją, kurios daugumą sudarė lietuviai. Lietuvos Užnemunėje, 1807 m. paskelbus Varšuvos kunigaikštystės konstituciją, baudžiava buvo panaikinta, bet „laisvieji“ žmonės turėjo nuomoti iš dvarininkų žemę. Taigi iš tikrųjų jie buvo priklausomi nuo žemvaldžio. Rusijos žemės reforma 1864 m. palietė ir Lenkijos Karalystę. Caro valdžia panaikino visas valstiečių prievoles dvarininkams, nesumokėtus mokesčius, išvadavo juos iš dvarininkų priklausomybės. Valstiečiai įgijo žemės nuosavybės teisę. Žemės gavo ir bežemiai valstiečiai. Gerų vilčių caro valdžiai teikė gyventojų lojalumas, ypač ūkininkų elgesys 1863 m. sukilimo metu.

Prasidėjus 1863 m. sukilimui, dauguma Suvalkų gub. ūkininkų buvo pasyvūs, vengė prisidėti prie sukilimo. Sukilėliai prievarta mėgino įtraukti juos į ginkluotą kovą. Valstiečiai kreipėsi pagalbos į Vilniaus generalgubernatorių M. Muravjovą. Štai Zyplių valsčiaus (Marijampolės apskr.) gyventojai nusiuntė delegaciją į Vilnių ir įteikė M. Muravjovui prašymą su 25 įgaliotų žmonių parašais. Šie prašė gelbėti nuo maištininkų, atsiųsti kariuomenės ir pasižadėjo jai padėti (267, 67; 330, 66–67). Kitų šaltinių duomenimis, į M. Muravjovą taip pat kreipėsi Kalvarijos apskr. valstiečiai, atvežę laišką su keletu tūkstančių parašų, prašydami priimti juos į savo globą (304, 403). Kadangi Suvalkų gubernija priklausė Lenkijos Karalystei, M. Muravjovas bijojo pažeisti 1815 m. Vienos kongreso sutartį, todėl kreipėsi į carą, prašydamas leisti užimti Suvalkus. Jį gavęs, užėmė šį kraštą

ir prijungė prie Vilniaus gubernijos, kurią išlaikė savo žinioje vienerius metus.

Po 1863 m. sukilimo Lenkijos Karalystė prarado savo autoritetą, savivaldos teises, įstaigos buvo pertvarkytos pagal Rusijoje egzistavusią tvarką ir suvienodintas krašto valdymas. Šie pertvarkymai įgalino rusų administraciją į valdžios įstaigas skirti darbuotojus rusus, pašalinti iš mokyklų lenkų kalbą, įvesti viešajame gyvenime rusų kalbą. Visomis šiomis priemonėmis siekta, kaip ir visoje okupuotoje teritorijoje, gyventojus rusinti ir stačiatikinti.

Suvalkų gubernijos gyventojų rusinimas per mokyklas lietuvių atžvilgiu turėjo savitą bruožą. Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo tendencija mažinti vidurines ir specialiąsias mokyklas, o Suvalkų gubernijoje – atvirkščiai, jų skaičius didėjo. 1866 m. Veiveriuose lietuvių valstiečių vaikams įsteigta mokytojų seminarija, kurioje dėstoma ir lietuvių kalba (189, 11). Marijampolės progimnazija 1867 m. pertvarkyta į gimnaziją. Suvalkų gubernijos gimnazijose pradėta dėstyti lietuvių kalbą, skiriant jai per savaitę dvi pamokas. Tokia valdžios politika lietuvių atžvilgiu turėjo savų tikslų. Siekta parengti lietuvių tautybės mokytojų, kurie padėtų rusinti Lenkijos gyventojus (267, 70). Tuo tikslu moksleiviai auklėti rusiškumo dvasia. Nors mokytojų seminarijoje ir gimnazijose buvo dėstoma lietuvių kalba, tačiau tikybos mokyta rusiškai. Ypač daug dėmesio skirta rusų literatūrai bei istorijai; šiuos dalykus dėstyti turėjo teisę tik mokytojai rusai. Rusinimo tikslais Maskvos ir Peterburgo universitetuose buvo paskirta 10 stipendijų Suvalkų gubernijos lietuviams abiturientams, baigusiems Marijampolės bei Suvalkų gimnazijas ir turintiems brandos atestate pažymį iš lietuvių kalbos. Tuo valdžia siekė lietuvius atriboti nuo lenkų įtakos ir įgyti palankumo.

Patys rusų mokytojai mokiniams jokių nuolaidų nedarė. Juos persekiodavo, baudavo už tai, kad tarpusavyje bendraudavo gimtąja kalba. Nepasigailėdavo ir už lietuviškos spaudos skaitymą bei platinimą (191, 29). Mokytojų seminarijos vadovybė į organizuojamus pasilinksminimus dažniausiai pakviesdavo iš Kauno rusų tautybės mergaičių. Seminarijos absolventai buvo nepriimami mokytojauti Vilniaus, Kauno bei Suvalkų gubernijų lietuviškose apskrityse. Lietuviai mokytojų vietas gaudavo Lenkijos, Rusijos gubernijose.

Rusinimas vyko ir pradžios mokyklose. Kadangi trūkdavo mokytojų rusų, tai jų vietas dažnai užimdavo lietuviai. Būdami tautiškai sąmoningi, vaikus mokydavo ir iš lietuviškų maldaknygių, bet ant stalo turėdavo pasidėję rusiškas knygas. Pasak kun. M. Krupavičiaus, taip buvo mokomi lietuviai moksleiviai visoje Suvalkijoje (191, 18). Rusiškojo tautiškumo diegimas švietimo sistemoje nepajėgė nuslopinti vietos gyventojų tautinių

aspiracijų, negana to, aktyvėjančio tautinio sąjūdžio sąlygomis valdžios siekiai visiškai pralaimėjo.

Lietuvių lenkinimas. Lietuvių lenkinimas dažniausiai vyko užmaskuotai, diegiant politinį, socialinį, religinį ir psichologinį nusistatymą. Po 1863 m. sukilimo sustiprėjo gyventojų persekiojimas, beteisiškumas, kultūrinio gyvenimo varžymai. Tai didino psichologinę įtampą. Istorinė praeitis labiau vienijo privileijuotą luomą. Lietuvių bajorų toleruojama lenkų kultūra prastuomenei žadino poniškumo įvaizdį. Lenkų kalba ir kultūra žemesnio sluoksnio atstovams buvo iliuzinė paskata pakilti į aukštesnę visuomenės pakopą, atsiskirti nuo „mužikų“. Iki lietuvių tautinės savimonės subrendimo šiai pagundai daugiausia pasiduodavo pralobę ūkininkai, mokslo siekiantys valstiečių vaikai. Tai buvo lengviausias būdas neturtingiesiems parodyti savo „poniškumą“.

Lenkinant lietuvius didelę įtaką darė aukštesnioji katalikų dvasininkija, kuri vietos gyventojus kartais lenkino atvirai, pažeisdama Bažnyčios nuostatas. Nuo vyskupijos valdytojo tautinės orientacijos bei tolerancijos kitątaučiams priklausė vietos gyventojų kalbos vartojimo pastoraciniame darbe laisvė. Nuo Seinų vyskupijos įsikūrimo iki 1920 m. dieceziją valdė 9 vyskupai, vienas laikinai einantis vyskupo pareigas sufraganas, 7 vyskupijos administratoriai. Iš šio vyskupijos valdytojų skaičiaus buvo 4 lietuviai: 2 vyskupai (A.Baranauskas, A.Karosas) ir 2 vyskupijos administratoriai (B.Butkevičius, J.Antanavičius). Visi kiti buvo lenkai. Negalima teigti, kad, susikūrus Seinų (Vygrių) vyskupijai, lietuviai tapo ignoruojami. Pirmasis Vygrių vyskupas M.Karpavičius (gimęs Breste) mokėjo lietuvių kalbą, lietuviškai sakydavo pamokslus. Dekanatams valdyti buvo paskirti 2 oficiolai: lietuviškiems dekanatams – Vilkaviškio klebonas kun. B.Paškevičius, slaviškiems – Vaneivo klebonas kun. J.Golaševskis (198, 11). Iš pradžių lenkų vyskupai pripažindavo vietos gyventojų gimtosios kalbos teises, o dvikalbėse parapijose, kur neretai kildavo ginčų, mėgindavo sureguliuoti iškilusias problemas. Pirmaisiais vyskupijos gyvavimo dešimtmečiais kunigų daugumą sudarydavo dvasininkai lenkai, nes vyskupijoje nebuvo kunigų seminarijos. Kunigus rengė Tikocino misionierių vienuolynas, į kurį priimdavo mažai lietuvių. Pavyzdžiui, 1822 m. lietuviams skirtos tik 6 vietos. Seinų dieceziją valdant vyskupui J.Golaševskiui (1805–1820 m.) ir I.Čyževskiui (1820–1823 m.), vyskupiją praktiškai tvarkė konsistorijos sekretorius kretingiškis kun. A.Marcijevskis, nes vyskupai, būdami valstybės senatoriais, beveik visą laiką praleisdavo Varšuvoje. Vyskupija buvo apleista, A.Marcijevskis rūpinosi dvasininkų švietimu, drausme, domėjosi jis ir gyventojų vartojamos kalbos teisėmis. Tada pirmą kartą atkreiptas dėmesys į lietuvių kalbą. Viename

savo aplinkraštyje jis nurodė kunigams, kad vyskupijoje yra vartojamos dvi kalbos: lenkų ir lietuvių. Kunigams įsakė iš sakyklų ganytojo laiškus bei valdžios potvarkius skelbti vietine gyventojų kalba ir ta kalba paaiškinti žmonėms tekstą. Reikalavo iš kunigų pranešti jam, ar aplinkiniai kunigai pakankamai moka kalbas, kad tiktų pamokslams sakyti. Be to, jis oficialiai pripažino lietuviškais 4 pavietus: Kalvariją, Marijampolę, Seinus ir Suvalkus (136, 370–371).

Vietos gyventojų tautinių teisių respektavimo buvo atsisakyta, kai vyskupiją pradėjo valdyti vyskupas P. Strašinskis (1837–1847 m.). Naujasis vyskupas ėmėsi vyskupijos pertvarkymo – pirmiausias smūgis buvo nukreiptas prieš parapijų lietuviškas tradicijas. Jis panaikino vyskupijoje buvusias lietuvių ir lenkų oficiolų pareigas, uždraudė bažnyčiose giedoti, kalbėti rožančių lietuvių kalba. Grynai lietuvių parapijose įsakė ir pridėtines pamaldas atlikinėti lenkų kalba. Vyskupas lietuvių kalbą niekino, vadino ją „avinų kalba“ (198, 36). Į lietuvių parapijas jis skirdavo kunigus lenkus. Jis pradėjo vyskupijoje diskriminuoti lietuvių kalbą, sąmoningai ir kryptingai lenkinti lietuvių pavietus. Tuo tikslu P. Strašinskis važinėjo po parapijas, darė reformas. 1837–1838 m. Slavikų, Panemunės, Šakių, Bartininkų parapijų klebonams įsakė bažnyčiose viešai giedoti ir melstis lenkiškai.

Vyskupo įvestos naujosios tvarkos vėlesni vyskupai nekeitė. Pavyzdžiui, Bartininkų bažnyčioje 1860 m. buvo giedama lenkiškai (136, 377). Tokia padėtis tęsėsi ir vėlesniais metais. Po mišių suplikacijos Seinų vyskupijoje lenkiškai buvo giedamos net vyskupo A. Baranausko valdymo metais. Pasak J. Basanavičiaus, vyskupas arba neturėjo drąsos, arba nenorėjo iš lietuvių parapijų pašalinti lenkų kalbos. Seinų vyskupijos rubricėlėje (bažnyčios apeigų knygoje) lietuvių kalba buvo įvesta tik 1907 m. Iki tol maldos, himnai ir kt. buvo spausdinami lotynų, lenkų ir rusų kalbomis (136, 380). Reikia sutikti su J. Laukaičio ir K. Griniaus nuomone, kad vyskupas A. Baranauskas buvo paveiktas lenkų įtakos. Sužavėtas lenkų literatūros bei kultūros, manydamas, kad lietuviai be lenkų žlugsią, jis buvo lenkų šalininkas. Jam egzistavo lietuviai valstiečiai, kurių kalbą jis gerbė, panašiai kaip vyskupas M. Paliulionis, tačiau lietuvių inteligentijai buvo svetimas. Kunigai nedrįsdavo prakalbinti vyskupo A. Baranausko lietuviškai, o jeigu tai padarydavo pasaulietis inteligentas, vyskupas vadindavo šį litvomanu ir jo vengdavo (205, 155).

Mėginimai Seinų vyskupijos parapijų bažnyčiose atgaivinti lietuvių kalbą pradėti 1870 m., kai tautiškai susipratę lietuviai kunigai pradėjo atkurti lietuvių kalbos teises bažnyčiose, sakyti lietuviškus pamokslus, giedoti giesmes, kalbėti maldas gimtąja kalba. Vyresniosios kartos kunigai klebonai buvo lenkiško nusistatymo ir į jaunus kunigus, gaivinančius lie-

tuvių kalbą bažnyčiose, žiūrėjo nepalankiai (242, 103). Kalbos vartojimas bažnyčiose daug priklausė nuo klebonų (išskyrus vyskupo P. Strašinskio valdymo laikotarpį). Kartais lietuviškose parapijose lenkų kalba buvo vartojama norint išiteikti vyskupijos vyresnybei. Štai vienas iš tokių pavyzdžių: vyskupas K. Lubenskis (1863–1869 m.), vizituodamas Balbieriškio parapiją, išgirdo bažnyčioje giedant lenkiškai ir paklausė kleboną, kiek parapijoje yra lenkų. Klebonas atsakė, kad apie 50 ir tiek pat suprantančių šią kalbą. Vyskupas nusteбęs paklausė, kaip galima leisti bažnyčioje giedoti lenkiškai, jei visa parapija yra lietuviška (198, 39).

Vyskupo K. Lubenskio tolerantiška pažiūra į lietuvių kalbą vyskupijoje buvo išimtis. Todėl parapijų klebonai dažniausiai orientuodavosi į lenkų tautines aspiracijas. Tam poveikį darė ir privilegijuotoje visuomenėje vyravusi patriotiška lenkų tendencija.

Suvalkų gubernijos lietuvių lenkinimo darbe svarbų vaidmenį atliko miestai. Juose daugiausia gyveno lenkai ir sulenkėję lietuviai, kurie puoselėjo lenkiškas tradicijas, kultūrą. Ypač aktyviai veikė lenkų patriotinės jėgos Veiveriuose, Marijampolėje, Seinuose, kur veikė mokyklos. Apskritai jose daugiausia susirinkdavo semtis mokslo lietuvių vaikai. Svarbus kultūros židinys buvo Seinai, kur veikė kunigų seminarija.

Po 1863 m. sukilimo Seinų kunigų seminarijos klierikų daugumą sudarydavo lietuviai, tačiau sparčiai gausėjo ir lenkų, nes buvo panaikinta Tikocino kunigų seminarija. 1835 m. seminarijoje mokėsi 31 lietuvis ir 2 lenkai, o 1908 m. lietuvių buvo 46, lenkų 32 ir 2 gudai (198, 21). Kandidatus šiai seminarijai rengdavo Seinų, Marijampolės gimnazijos bei Veiverių mokytojų seminarija. Minėtose mokyklose daugumą sudarydavo taip pat lietuviai kaimiečiai, besiveržiantys į mokslus. Tėvų svajonė būdavo išleisti savo sūnus į kunigus. Lenkų valstiečių jaunoji karta nepasižymėjo svajone skirti savo jėgas pastoraciniam darbui (191, 61).

Seinų kunigų seminarijos dėstytojų daugumą sudarė lietuviai, tačiau dėstomoji kalba buvo tik lotynų ir lenkų. Tarp savęs kalbėdavosi lenkiškai, nors iš pradžių lietuviškai nebuvo draudžiama, leidžiama vartoti ir lietuviškas maldaknyges (239, 645). Seinų kunigų seminarijos vadovybę sudarė daugiausia lietuviai (A. Oleka, J. Giedraitis, V. Blaževičius, J. Antanavičius, V. Dvaranauskas), tačiau jie laikėsi lenkų tendencijų. Formaliai seminarijos vadovybė kėlė vienodus reikalavimus tiek lietuviams, tiek lenkams, o už nelegalią veiklą, kuri vyko ir vienoje, ir kitoje stovykloje, daugiausia buvo persekiojami lietuviai. Nuo 1869 m. pradėta drausti seminarijoje lietuviškai kalbėti. Taip pat buvo pageidaujama, kad ši kalba nebūtų vartojama ir už seminarijos sienų. Iki pat 1905 m. seminarijos koridoriuose kabėjo užrašai: „Lietuviškai kalbėti draudžiama“ (198, 21). Lenkų tendencijos buvo kultivuojamos seminarijos ir vyskupijos konsistorijos va-

dovybės. Vyskupaujant ligotam Seinų vyskupijos valdytojui P. Vežbovskiui, faktiškai vyskupiją valdė kun. J. Antanavičius, kuris darė vyskupui įtaką, deja, ne lietuvių, o lenkų naudai. J. Antanavičius buvo lenkų šalininkas ir jų įrankis. Susipratusius lietuvius, kurie seminarijoje buvo dirbę nelegalų tautinį darbą, kunigauti jis dažnai skirdavo į Lomžos vaivadijos lenkų parapijas, kad jie savo nusistatymais nedrumstų Lietuvoje klebonų ramybės (244, 326). Seminarijos vadovybė, bijodama, kad rusų valdžia neuždarytų seminarijos, kaip kad atsitiko Kelcuose, 1892 m. padarė joje kratą. Buvo rasta lietuviškų maldaknygių, „Varpo“ numerių ir kitos nelegalios spaudos. Dėl to iš seminarijos pašalinti klierikai A. Milukas ir J. Sutkaitis (239, 650–651).

Vyskupui A. Baranauskui 1902 m. pasikvietus iš Lenkijos į Seinų kunigų seminariją kun. R. Jalbžykovskį dėstyti lotynų bei lenkų kalbos, suaktyvėjo lenkų tautinė veikla, jos antilietuviška kryptis. Ilgainiui jis pasidarė svarbi figūra ne tik seminarijoje, bet ir vyskupijos konsistorijoje. 1903 m. paskirtas kun. R. Jalbžykovskis kunigų seminarijos vicerektoriumi įvedė lenkų kalbą visuose kursuose, nustatė seminarijoje klierikų skaičių lenkų naudai, ėmė atleisti iš seminarijos lietuvius profesorius, o į jų vietą skirti lenkus, uždraudė lietuviams skaityti lietuviškus laikraščius bei juose bendradarbiauti. Kaip alternatyvą lietuvių veiklai, lenkų patriotai Seinuose steigė lenkų draugijas, mokyklas, užsibrėžė padaryti šį miestą lenkišką (255, 87). Siekdamas turėti didesnę įtaką visuomenei, vyskupas pasimokė lietuvių kalbos ir ragino tai daryti lenkus klierikus. Nors vyskupijos bei seminarijos vadovai buvo lietuviai (J. Antanavičius, V. Blaževičius), jų valdiny s R. Jalbžykovskis šeimininkavo seminarijoje, nepripažino lietuvių tautinių teisių. Amžininkų kun. A. Steponaičio bei kun. M. Krupavičiaus tvirtinimu, R. Jalbžykovskis darė įtaką Seinų vyskupijos administratoriui J. Antanaičiui ir vyskupui A. Karosui. Pastarasis, skirdamas ar keldamas kunigus į kitą vietą, tardavosi su kun. R. Jalbžykovskiu. Tokia padėtis kėlė lietuvių kunigų nepasitenkinimą. Jie raštu pareiškė vyskupui protestą. Bet tai nepadėjo. Tada buvo sušauktas lietuvių kunigų suvažiavimas, kuris paprašė vyskupą pašalinti kun. R. Jalbžykovskį nuo vyskupijos reikalų tvarkymo. Vyskupas A. Karosas buvo priverstas atsižvelgti į šį lietuvių kunigų reikalavimą (191, 151–152).

Kyla klausimas, kokie motyvai skatino aukštuosius vyskupijos dvasininkus paisyti lenko kunigo nuomonės, nors vyskupijoje gyventojų dauguma buvo lietuviai? Nagrinėjamuoju laikotarpiu lenkų tendencijos katalikų dvasininkijoje buvo būdingas bruožas ne tik Seinų, bet ir kitose vyskupijose. Tai greičiau feodalinės santvarkos palikimas ne tiek siekiant paneigti lietuviškumą, kiek pabrėžti savo pritarimą Žečpospolitai. Tai asocijavosi su valstybės piliečio ir tautos atstovo ekonomine padėtimi ir

teisėmis, kurias turėjo privilegijuotas luomas. Kuriantis naujai, modernistinei visuomenei, jos subjektais tapo iš baudžiavos išsivadavę valstiečiai, į politinę areną išėjo nauja visuomenės jėga. Privilegijuotas luomas caro priespaudos sąlygomis, nors ir susilpnėjęs dėl žemės reformos, siekė valstybingumo atkūrimo su senąja valstybės forma ir sienomis. Katalikų dvasininkija, išskyrus išeivius iš valstiečių, savo psichologine kultūrine orientacija liko nepakitusi, konservatyvių tradicijų ir politinių pažiūrų. Katalikų Bažnyčia ir dvaras sudarė terpę, saistančią aukštesniąją katalikų dvasininkiją bei dvarininkus. Šis visuomenės sluoksnius siekė unijinės valstybės atkūrimo, o į autonomijos idėją buvo žiūrima kaip į separatizmą.

Seinų ir Vilniaus vyskupijų senoji lietuvių dvasininkija, veikiama lenkų kultūros, būdama unijinės orientacijos, paliko indiferentiškumo lietuvių tautiniu atžvilgiu žymę. Prasidėjus lietuvių tautiniam atgimimui, ne kiekvienas gebėjo pašalinti šį apnašą ir grįžti prie gimtųjų ištakų.

Nemažą įtaką dominuoti lenkiškai dvasininkijos tendencijai darė tai, kad Seinų vyskupija priklausė Varšuvos bažnytinei provincijai. Varšuvos arkivyskupijos vadovybė turėjo interesų Seinų vyskupijoje. Kunigo R. Jalbžkovskio atvykimui į Seinų kunigų seminariją, matyt, pritarė ir Varšuvos arkivyskupija. Ar cilinis kunigų seminarijos dėstytojas, kiek vėliau vicerektorius, be tam tikrų jėgų paramos būtų galėjęs taip drąsiai jaustis ir net daryti įtaką aukštiesiems dvasininkams? Nuostabiausia, kad Seinų kunigų seminarijos bei konsistorijos lietuviška vadovybė buvo nuolaidi lenkų mažumai, sąmoningai ar nesąmoningai sudarydavo sąlygas polonizacijai. Iš Seinų kunigų seminarijos ir vyskupijos istorijos matyti, kad šioje dieceziijoje nebuvo rimtų kliūčių mokyti kunigus gimtąja kalba ir ta kalba atlikti pastoracinį darbą lietuvių parapijose. Visa tai ne tik neprieštaravo Katalikų Bažnyčios nuostatai, bet, priešingai, Bažnyčia iš dvasininkų to reikalavo. Galimas daiktas, kad tai greičiausiai buvo aukštesniųjų dvasininkų prisitaikymas prie privilegijuoto luomo aplinkos, lenkų kultūros. Tačiau lietuvių klierikų persekiojimas už tautinę veiklą bei gimtosios kalbos teisių gynimą rodo tam tikrą dvasinės vadovybės požiūrį į savo tautą. Daug ką pasako ir tai, kad lietuviškoje Seinų kunigų seminarijoje lietuvių kalba buvo įvesta tikrai 1902 m., o „Pulkim ant kelių“ pirmą kartą klierikai seminarijos koplyčioje lietuviškai sugiedoti galėjo 1903 m. (255, 85).

Seinų vyskupijos vyresnybei būdingas vykdomos politikos nenuoseklumas ir prieštaravimai. Prel. J. Antanavičius iš pradžių buvo tolerantiškas lenkų politinei tendencijai. Vėliau jis lietuvių parapijose leido pastoracinį darbą atlikti gimtąja kalba, tačiau nepritarė lietuvių tautinei veiklai. Steigti lietuvių katalikiškąjį laikraštį „Šaltinis“ ne tik leido, bet ir pats aktyviai prie to darbo prisidėjo. Vadovybei stokojant nuoseklios veikimo taktikos, kun. R. Jalbžkovskis su savo šalininkais klierikais ne kartą mė-

gino oficialią seminarijos kultūrinę veiklą paimti į savo rankas. Tačiau klierikai lietuviai vieningai laikėsi nustatytos tvarkos, neleido perimti iniciatyvos organizuoti įvairiomis progomis vakarus bei kitas kultūrinės pramogas. Dėl lietuvių persvaros seminarijoje kun. R.Jalbzykovskiui nieko kito nebėliko, kaip savo veiklos dėmesį nukreipti į seminarijos dėstytojų pertvarkymą. Dėstytojus lietuvius jis pradėjo keisti lenkais. Iš seminarijos buvo pašalintas lietuvių kalbos dėstytojas, vienas iš „Šaltinio“ steigėjų, jo redaktorius kun. J.Laukaitis. Kun. A.Steponaičio nuomone, nuo 1910 m. Seinų vyskupijoje sustiprėjo lenkų reakcija (255, 85).

Pravartu paminėti ir tokį lietuvių lenkinimo metodą, kaip lietuviškų pavardžių lenkinimas, kuris sėkmingai buvo praktikuojamas Seinų bei Vilniaus vyskupijose. Įstojus į kunigų seminariją, lietuviui jo pavardės galūnė tuoj būdavo pakeičiama lenkiška forma. Klierikai tam pasi-priešino. Jie savo rašiniuose bei raštuose pradėjo pasirašinėti lietuviška forma, o seminarijos lenkų dėstytojai taisė į lenkišką. Kai ir tai nepadėjo, imta braukti raudonu rašalu ir laikyti stambia klaida, o už tai mažinti pažymį iki dvejeta. Seminarijos auklėtiniai buvo priversti paklusti lenkų reikalavimams, tačiau savo pavardės kamieno ir toliau nekeitė (191, 147).

Lietuvių lenkinimas kunigų seminarijoje buvo tąsa pradėto lietuvių sąmonės temdymo gimnazijos suoluose. Apie tai vaizdžiai pasakoja savo atsiminimuose aušrininkas J.Kriaučiūnas. Jis nurodo, kad XIX a. 9-ajame dešimtmetyje Suvalkų gimnazijoje lietuvių mokėsi daug, bet tarp jų nebuvo nė vieno sąmoningo lietuvių. Visi sekė lenkus. Ir jis pats stropiai mokėsi lenkų kalbos, imdamas pavyzdį iš vyresniųjų. Kiek ten mokėsi lietuvių, moksleiviai nežinodavo, nes kiekvienas slėpė savo tautybę, norėdamas išvengti lenkų pravardžiavimo. Taigi lenkai gebėjo meistriškai parinkti lietuvių nutautinimo metodus. Be to, lenkai gimnazistai buvo politiškai sąmoningesni, priešinosi caro valdžiai ir į šį sąjūdį įtraukdavo lietuvius (190).

Taigi lietuvių lenkinimas per bažnyčias, mokyklas buvo apgalvotas ir kryptingas, siekta nutautinti vietos gyventojus ir išplėsti Lenkijos Karalystės ribas.

KATALIKŲ DVASININKIJOS SANTYKIAI SU CARO VALDŽIA

Vietos valdžios požiūris į katalikų dvasininkiją mažai kuo skyrėsi nuo kitų gubernijų. Rusijos vyriausybės politika tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje teoriškai nesiskyrė, bet praktiškai dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių buvo šiek tiek kitokia. Caro valdžia vakarines Rusijos imperijos gubernijas (Vilniaus, Gardino ir Kauno) traktavo kaip atgautas savo senąsias žemes.

Norėdama suvienodinti buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sritis su kitomis imperijos gubernijomis ir asimiliuoti kraštą, ėmėsi konkrečių rusinimo priemonių. Tačiau neturėjo tokių galimybių Lenkijoje. Čia rusinimo politinė programa buvo vykdoma tiek, kiek valdžia pajėgė aprėpti. Tai akivaizdžiai rodo švietimo rezultatai. Lietuvoje pradžios mokyklų mokytojai buvo rusai, o Lenkijoje – vietiniai mokytojai. Pastarieji, nepaisydami rusų valdžios reikalavimų, moksleivius mokė dažniausiai lenkų kalba, o rusų kalbos vartojimas praktiškai buvo formalus dalykas. Jos išmokdavo tik norintieji toliau siekti mokslo (191, 61).

Rusijos valdžia mišrią tautinę gyventojų sudėtį Suvalkų gubernijoje stengėsi panaudoti savo politiniams tikslams, nors apskritai reiškėsi ta pati nuotaika, kaip visoje Lenkijoje. Palyginti su Vilniaus ir Žemaičių vyskupijomis, šiame krašte didesnių konfrontacijų tarp valdžios ir katalikų dvasininkijos beveik nebuvo. Tačiau rusinimui bei pastoracinio darbo varžymams buvo priešinamasi.

1863 m. į Seinų vyskupo pareigas popiežius paskyrė garsios grafų giminės atstovą kun. K.I.Lubenskį. Caro valdžia nenorėjo jo patvirtinti Seinų vyskupo pareigoms. Vis dėlto, matyt, to meto neramumai neleido aštrinti padėties, ir vyskupas K.I.Lubenskis savo pareigas pradėjo eiti. Pradėjo nuo parapijų lankymo. Ši priemonė svarbi, nes Seinų vyskupijoje 17 metų nebuvo teisėto vyskupo, ir gyventojai negalėjo gauti reikiamo religinio aptarnavimo.

Norėdamas suderinti savo veiksmus su priešinimosi caro valdžios varžymams akcija, 1866 m. vyskupas K.I.Lubenskis Aleksote susitiko su Žemaičių vyskupu M.Valančiumi. Matyt, M.Valančiaus nuteiktas, Seinų vyskupas ėmė ryžtingiau ginti katalikų teises (180, 205–206). Protestuodamas prieš valdžios prievartą, K.I.Lubenskis atšaukė savo atstovą iš Katalikų dvasinės kolegijos Peterburge. Valstybės taryba, sužinojusi apie tokį vyskupo elgesį, nutarė K.I.Lubenskį išstremti į Permę. Vežamas į numatytą tremties vietą, vyskupas susirgo ir neaiškiomis aplinkybėmis 1869 m. mirė (300, 34).

Seinų kunigų seminarija nuolat buvo caro valdžios dėmesio centre, be paliovos buvo kišamasi į jos reikalus. Po 1863 m. sukilimo buvo uždrausta priimti jaunuolius į kunigų seminariją, vėliau nustatytas klierikų skaičius iki 40 žmonių. Vyskupaujant A.Baranauskui, Vidaus reikalų ministerijos atstovai planavo patikrinti seminariją, nustatyti, ar joje nėra antivalstybinių nuotaikų. Į valdžios planuojamą vizitą vyskupas atsakė raštu, nurodydamas, kad ten, kur Kristus mokė apaštalus, neišleisdavo Erodo ar Piloto atstovų, todėl ir jis negalės išileisti caro valdžios pasiuntinių į seminariją, nes ji yra Paskutinės vakarienės kambarys (171, 49).

Vietos valdžios administracija norėjo bendrauti su gyventojais, ypač su aukštaisiais dvasininkais, kad pakeltų savo autoritetą. Kadangi tokio dėmesio nesusilaukė, skundėsi vyriausybės atstovams. Vyskupas A. Baranauskas gavo iš Vidaus reikalų ministerijos raštą, kuriame reiškiamas priekaištas, kad jis, lankydamas parapijas, nedaro vizitų apskrities viršininkams. Į šį raštą A. Baranauskas atsakė taip: „Prisilaikant rusų įstatymų bei kultūringose tautose egzistuojančių papročių, vizitai ir revizitai saisto tik lygios visuomeninės padėties asmenis. Kadangi vyskupas yra dignitorius, o apskrities viršininkas tiktai valdininkas, tai nieko bendro tarp jų nėra, nebent tai, kad, vyskupui iškilmingai lankant parapijas, apskrities viršininkas privalo prižiūrėti, kad keliai ir tiltai būtų sutvarkyti. Juk ir ministrai, pravažiudami pro apskrities miestą, neturi pareigos daryti vizitų apskrities viršininkui“ (203, 167).

Taip A. Baranauskas gynė katalikų vyskupo padėtį bei autoritetą, kurį caro valdžia siekė sumenkinti, vyskupo pareigybę prilyginti apskrities viršininko ir laikyti jį žemo rango caro valdininku.

Vyskupas A. Baranauskas protestuodavo prieš kiekvieną neteisingą administracijos atstovų elgesį, mėginimus varžyti pastoracinį darbą. Jis ne kartą kreipėsi raštu į Varšuvos generalgubernatorių bei Vidaus reikalų ministeriją, gindamas katalikų dvasininkijos bei tikinčiųjų interesus. Vyskupas taip pat atpratino caro valdininkus nuo lojalių kunigų apdovanojimo ordiniais ir medaliais. Norėdamas pašalinti nepageidaujamą praktiką, A. Baranauskas tuos kunigus pasikviesdavo į konsistoriją ir iškilmingai, susirinkusiųjų akivaizdoje, įteikdavo apdovanojimus, pabrėždamas didelius apdovanotojo nuopelnus rusų valdžiai. Tokia procedūra apdovanojimosi kunigams būdavo tikra bausmė. Caro valdžia, sužinojusi apie apdovanojimo įteikimo procedūrą, nustojo teikti kunigams ordinus ir medalius (203, 165).

Kaip ir kitose Lietuvos vyskupijose, Suvalkų gubernijos valdžiai užkliūdavo vyskupo vizitavimo parapijose tvarka, iškilmingi ganytojo sutikimai, tikinčiųjų rodoma pagarba. Dėl to caro valdžia reikšdavo vyskupui priekaištų, nurodydama, kaip tikintieji privalo sutikti vyskupą, stengėsi nustatyti vyskupo vizitacijos tvarką. A. Baranauskas, protestuodamas prieš valdžios kišimąsi į Bažnyčios reikalus, siuntė protesto raštus. Rašė, kad vyskupas neturi teisės drausti katalikams rodyti meilę ir pagarbą vyskupijos valdytojui, o nustatyti, kaip jis turi lankyti parapijas, yra ne pasaulietinės valdžios kompetencija (203, 166).

Seinų vyskupijos tikybos mokytojų kapelionų padėtis buvo šiek tiek geresnė negu kitose Lietuvos vyskupijose. Rusinimas per mokyklas daugiausia vyko gimnazijose, mokytojų seminarijoje. Suvalkijos pradžios mokyklose, kaip ir Lenkijoje, rusų kalbos dėstymas tebuvo formalus. Štai

Igliškėlių mokykloje pačiame lietuvių persekiojimo įkarštyje mokytojas mokė vaikus iš lietuviškų maldaknygių (191, 18). Jei taip vaikai buvo mokomi miestelyje, tai kaimo mokyklose apie rusų kalbos vartojimą negalėjo būti nė kalbos. Be to, neteko aptikti žinių, kad kaimo mokyklose, panašiai kaip Žemaitijoje, dėl rusų kalbos būtų buvę konfliktų. Matyt, valdžia į tai nekreipė dėmesio. Tačiau vidurinėse mokyklose jokių išimčių nebuvo daroma. Marijampolės gimnazijos kapelioną kun. J.Čėsna, 1881 m. pasipriešinusį tikybos dėstymui rusų kalba, caro valdžia pašalino iš kapeliono pareigų (300, 70). Pusę metų Marijampolės gimnazija neturėjo kapeliono, nes valdžia nerado kunigo, kuris būtų sutikęs dėstyti tikybą rusų kalba. Vėliau šias pareigas sutiko užimti kun. J.Miknevičius, kuris, varpininko K.Griniaus žodžiais tariant, buvo sulenkėjęs, sumenkėjęs lietuvių valstietis, godumui pasidavęs žmogus (169, 60). Be to, jis, vyskupo P.Būčio teigimu, nemokėjo pakankamai rusų kalbos, maiše lenkiškus žodžius. Tokiu keliu nuėjo ir kun. Dubinskis, sutikęs dėstyti tikybą rusų kalba Veiverių mokytojų seminarijoje. Varpininkų spaudoje tokie kunigai buvo vadinami „batiuškomis“ (193, 92).

Vyskupijoje buvo kunigų, nesutikusių vykdyti valdžios reikalavimų. Pavyzdžių tuometinėje spaudoje buvo nurodomas kun. K.Aleksandravičius. 1892 m. jis gavo Varšuvos mokyimo apygardos globėjo leidimą Veiverių mokytojų seminarijoje tikybą dėstyti lietuvių kalba. Matyt, tokia caro valdžios nuolaida lietuviams buvo padaryta siekiant sumažinti šiame krašte lenkų įtaką.

Saviti santykiai su caro valdžia susiklostė Seinų vyskupiją valdant prelatui J.Antanavičiui. Apie jį daug rašė spauda, įvairiai jį vertino tyrinėtojai. Suprantama, kiekvienas vyskupijos vadovas turėjo savitą administravimo bei vyskupijos valdymo metodą ir taktiką. Tačiau vyskupijos vadovų įnašą į lietuvių tautinį sąjūdį, pasipriešinimą režimui lėmė pastangos sutrukdyti svetimos įtakos skverbimąsi ir pasipriešinti neteisėtai valdžios savivalei.

Sprendžiant iš paskelbtų straipsnių ir atsiminimų, prel. J.Antanavičius buvo nevienareikšmė asmenybė, jo interesai svyravo čia į vieną, čia į kitą pusę. Jo santykiai su caro valdžia buvo tolerantiški. Tokią jo taktiką taikliai apibūdina kun. J.Stakauskas; pasak jo, prel. J.Antanavičius buvo senų tradicijų žmogus, bijojo eiti į konfliktą su caro valdžia. Jis stengėsi maloniai nuteikti rusų valdininkus, vaišingai priimti juos ir taip patarnauti Bažnyčiai (244, 326). Galbūt prel. J.Antanavičius nebūtų išsiskyręs iš kitų administratorių, jei ne 1905 m. jo paskelbtas ganytojiškas laiškas tikintiesiems. Jis griežtai smerkė revoliucijos dalyvius, ragino žmones perduoti juos rusų valdžiai. Dėl griežto laiško tono ir kategoriškumo nepatenkinti buvo ne tik socialistai, bet ir kunigai (300, 95), turėję bažnyčioje skelbti jį

iš sakyklų. Sunku sutikti su K.Griniaus interpretavimu, kad prel. Antanavičiaus aplinkraštis yra šiek tiek panašus į 1863 m. vyskupo M.Valančiaus, kurį jis parašė verčiamas rusų valdžios. Už tą kompromisą, pasak K.Griniaus, caro administracija pažadėjo M.Valančiui paleisti kai kuriuos kunigus. Autorius kelia klausimą: kokią kompensaciją gavo prel. J.Antanavičius?

Atrodo, kad K.Grinius sulygino du skirtingo pobūdžio ir nevienodos laiko dvasios dalykus. Galimas daiktas, kad prel. J.Antanavičių valdžia paragino parašyti aplinkraštį, bet kitų vyskupijų valdytojai tuo metu aplinkraščių nepaskelbė. Vadinas, vyriausybės visuotinio prievartinio reikalavimo nebuvo, nė vienas Lietuvos vyskupas, kaip 1863 m., nenukentėjo. Galimas daiktas, kad J.Antanavičiaus permanentinis atsargumas (Seinų kunigų seminarijoje lietuvių klierikų persekiojimas, savo iniciatyva kratos organizavimas) lietuviams buvo nesuprantamas, tačiau caro valdžia tai įvertino teigiamai. Sprendžiant iš archyvinių šaltinių, Suvalkų gubernijos administracija protegavo J.Antanavičių aukštesnėms valdžios instancijoms. Suvalkų gubernatorius savo rašte Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamentui rašė, kad prel. J.Antanavičius stengiasi dvasininkiją laikyti lojalia ir paklusnia carų valdžiai. Tokias nuotaikas jis propaguoja savo parapijos tikintiesiems, tai priešišškai nuteikia kunigus. Taip pat ir Romos kurija, veikiama lenkų partijos Romoje, atkakliai atmetanti siūlymą paskirti J.Antanavičių Seinų vyskupu. Be to, lenkai laiką jį nepakeičiamu litvomanu (63, 19). Iš tikrųjų paskutiniaisiais vyskupijos valdymo metais J.Antanavičius daug prisidėjo prie lietuvių krikščionių demokratų partijos savitraščio „Šaltinis“ steigimo, rėmė jį materialiai. Pasirodo, tokia lietuvių veikla buvo naudinga caro valdžiai. Nurodytame dokumente Suvalkų gubernatorius pažymi, kad jis nesugeba įrodyti J.Antanavičiaus veiklos naudingumo vyriausybei bei jo valdymo reikšmės, nes pusė Suvalkų gubernijos gyventojų yra lietuviai ir siekia nutraukti ryšius su lenkais. Tai gali būti vyriausybės panaudota kaip ginklas kovoje su lenkais.

Prelatas J.Antanavičius tvirtai laikėsi savo nuomonės 1905–1907 m. revoliucinio judėjimo atžvilgiu. Pažymėtina, kad už priešišką jo požiūrį į revoliuciją 1905 m. liepos 10 d. revoliucijos tribunolas paskyrė J.Antanavičiui mirties nuosprendį, bet, bijodamas valstiečių nepasitenkinimo, nuosprendžio neįvykdė arba pakeitė. Nepaisydamas grasinimų, J.Antanavičius 1906 m. paskelbė naują aplinkraštį dėl priešinimosi socializmo plitimui Lietuvoje (63, 20). Tuo metu prelatas stengėsi kontroliuoti jaunų kunigų veiklą, o tai varžė patriotų kunigų tautinį darbą.

1910 m. Seinų vyskupu paskyrus kun. A.Karosą, J.Antanavičius vidaus reikalų ministro tarpininkavimu buvo pristatytas carui ir gavo kasmetinę 2 tūkst. rb pašalpą iki gyvos galvos (64, 63).

Iš tikrųjų aptariamasis laikotarpis buvo komplikotas, vyko demokratėjimo procesas, reiškėsi įvairios politinės kryptys, susidūrė lietuvių ir lenkų tautiniai interesai, susvyravo caro sostas. Atsirado vilčių atkurti Lietuvos valstybingumą. Todėl patriotinės jėgos stengėsi daryti įtaką gyventojams ir per bažnyčią. Vyskupijos vadovybė, atsidūrusi tų jėgų sukuryje, laviravo, stengėsi saugoti tikinčiųjų priedermę ir dvasingumą. Žvelgiant iš laiko nuotolio – Seinų vyskupijos vadovybė tikriausiai per mažai rėmė tautiečius, jai trūko principingumo priešiškų jėgų ir valdžios atžvilgiu.

TAUTINIS SĄJŪDIS SEINŲ VYSKUPIJOJE

Varpininkas K.Grinius, vertindamas Seinų vyskupijos lietuvių kunigų tautinį darbą, nurodo, kad tarp Sūduvos kunigijos nebuvo kokio nors organizuoto lietuvių patriotų sambūrio, neskaitant Seinų seminarijos klierikų būrelio, kurio veiklą seminarijos vyresnybė uždraudė. Jo nuomone, dvasininkų tautinė savimonė nebuvo visiškai atgimusi, ją slėgė suponėjusi, sulenkėjusi dvasia, dažnai ir jauni kunigai protegavo lenkų kalbą (168, 131; 169, 87).

Prie dr. K.Griniaus samprotavimo galima pridėti, kad tautinį darbą dirbę dvasininkai nuolat buvo slopinami sulenkėjusių kunigų, kurie atkakliai priešinosi lietuvių tautiniam atgimimui. Koks buvo jaunų kunigų įnašas į lietuvių tautinį sąjūdį, pamatysime aptarę visą Seinų kunigų seminarijos tautinę veiklą.

Seinų vyskupijoje lietuvių tautinio atgimimo ištakas matome XIX a. pradžioje. Kun. A.Marcijevskio pastangomis nuo 1822 m. į Tikocino kunigų seminariją pradėta priimti ir Lietuvos baudžiauninkų vaikus. Kai kurie iš jų vėliau tapo lietuviybės idėjos skleidėjais Seinų vyskupijoje. Būdamas vyskupijos sekretoriumi, vėliau išrinktas diecezijos administratoriumi ir gerai mokėdamas lietuvių kalbą, A.Marcijevskis pirmą kartą oficialiai atkreipė dėmesį į lietuvių kalbą. Savo aplinkraščiuose jis pabrėždavo, kad vyskupijoje yra vartojamos dvi kalbos: lietuvių ir lenkų. Jis įsakė ganytojo raštus iš sakyklos skelbti gimtąja kalba. Vienaime savo aplinkraštyje keturis Augustavo vaivadijos pavietus iš penkių jis pripažino lietuviškais (138, 9), įsakė klebonams, kad vaikai, pirmą kartą einantys Komunijos, mokėtų perskaityti poterius ir tikėjimo išpažinimo tekstą lietuviškai.

1851–1856 m. vyskupiją valdė kretingiškis kunigas administratorius B.Butkevičius. 1853 m. jis paskelbė ganytojišką laišką, kuris buvo atskirai parašytas lenkiškai ir lietuviškai. Šį laišką administratorius nusiuntė vys-

kupui M.Valančiui, atsiprašydamas, kad parašė jį ne gražia žemaičių kalba, bet sudarkyta suvalkiečių tarme (149, 35–36).

Teigiamą vaidmenį lietuvių kalbos plėtotei Suvalkijoje turėjo vyskupo K.I.Lubensko elgesys. Nors vyskupas buvo lenkas, bet rodė pagarbą kitų tautų kalbai, kultūrai, pripažino gimtosios kalbos teisę pastoraciniame darbe. Kaip minėta, jis darė klebonams pastabų dėl lietuvių kalbos vengimo, statydamas dvasininkus į nepatogią padėtį. Lankydamas parapijas, susirinkus bažnyčioje vietos gyventojams, jis užgiedodavo lietuviškai. Tai žadino tikinčiųjų pagarbą savo gimtajai kalbai, skatino dvasininkus saugoti ir puoselėti tautines vertybes. Nemažą įtaką lietuvių tautinei savimonei turėjo į Seinų kunigų seminariją vyskupo pakviestas dėstyti lenkų literatūros S.Jamiołkovskis. Jis per atostogas važiuodavo pailsėti į lietuviškąją vyskupijos dalį, kur gėrėjosi Nemuno krantais, išmoko lietuviškai ir pamėgo lietuviškas dainas. Dėstydamas ragino klierikus rinkti lietuvių liaudies kūrybą, išsaugoti ją nuo pražūties. Mokytojo paskatinti klierikai įsitraukė į tautosakos rinkimo darbą. Per vasarą jie surinko 500 dainų. Klierikas Lapinskis mėgino išspausdinti jas Varšuvoje, bet nepraleido cenzūra (267, 91). Liaudies kūrybos rinkimas paskatino klierikus versti į lietuvių kalbą knygas, rašyti eilėraščius (Lapinskis, S.Narkevičius). Susidomėjimas lietuvių tautosaka ir kalba atkreipė kunigų dėmesį į lietuvių kalbos varžymą pastoraciniame darbe. Bene pirmasis lietuvių kalbos teisių atkūrimu bažnyčioje apie 1870 m. pradėjo rūpintis Veisiejų vikaras kun. S.Leonavičius. Šios parapijos tikintieji nemokėjo nei poterių, nei katekizmo ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai, nes lenkų kalba buvo mažai suprantama. Kun. S.Leonavičiaus kalbinamas, tos parapijos klebonas ėmė sakyti pamokslus, taip pat kalbėti poterius ir mokyti katekizmo lietuviškai. Kun. J.Totoraičio manymu, Veisiejai buvo pirma dzūkų bažnyčia, kurioje gražinta lietuvių kalba (267, 95). Nors šlėktos skundė kleboną vyskupui, lietuvių kalba Veisiejų bažnyčioje išliko.

Dėl kunigo S.Leonavičiaus įtakos lietuviškos giesmės pradėtos giedoti ir Naumiesčio bažnyčioje. Lenkų patriotai pasipiktinę sukėlė riaušes, Naumiesčio kunigą vadino rusų tarnu. Pamažu, nepaisant lenkų priešinimosi, lietuvių kalba pridėtinėse pamaldose buvo įvesta ir ten, kur anksčiau jų nebuvo: Seirijuose, Simne, Prienuose, Šventežeryje ir kitur (267, 98).

Nemažą poveikį keliant lietuvių tautinę savimonę Seinų vyskupijoje turėjo kun. A.Tatarė (Totoraitis), įsteigęs parapiinę mokyklą Lukšiuose, kun. M.Sederavičius, leidęs ir platinęs lietuvių literatūrą, lietuvių tautos žadintojai J.Basanavičius, V.Kudirka, P.Kriaučiūnas, V.Pietaris, J.Jablonskis ir daugelis kitų.

Lietuvių dvasininkų tautinė savimonė Suvalkų gubernijoje pradėjo

busti su Lietuvos tautiniu atgimimu. Tautinio sąmonėjimo spektras Suvalkuose buvo spalvingesnis ir ryškesnis negu kituose Lietuvos regionuose. Taip buvo todėl, kad Suvalkų gubernijos gimnazijose buvo dėstoma lietuvių kalba, kad lietuviai mokytojai Marijampolės gimnazijoje, pavyzdžiui, S.Rutkauskas, K.Ulinskis, išleisdami mokinius atostogų, rusiškai pasakydavę tokią kalbą, kad mokiniai tik į šalis dairydavęsi. Kai matematikos mokytojas Ulinskis ėmęs savo kalbą „lietuviškai drožti“, pravirkdęs bene pusę klasės (230, 20). Lietuvių kalbos mokytojai, neturėdami mokymo priemonių, per pamokas apsiribodavo teksto skaitymu, žodžių aiškinimu bei jų lyginimu su graikų, lotynų, slavų žodžiais. Toks dėstymas gimnazistams buvo nuobodus. Kai kurie mokiniai manė, kad dėl jų tuščiai gaištamas laikas. Kada 1867–1877 m. Peterburge pasirodė P.Vileišio legaliai išspausdintos knygutės („Jons ir Aniuta“, „Apsakinėjimas apie žemę ir atmainas oro“ ir kt.), „jos sudrumstė ne vienam sielą“. Taigi lietuvių kalbos dėstymas kai kurių mokinių sieloje paliko žymę, kuri, asocijuodama su kitais veiksniais, skatino vaizdinį tautinių vertybių suvokimą, o lietuvių kalbos palyginimas su graikų, lotynų kalbomis kėlė jos vertę, žadino, ypač valstiečių kilmės mokinių širdyse, tautinio išdidumo jausmą (294, 74). Marijampolės gimnazijoje pradėjus mokytojauti P.Kriaučiūnui, P.Arminui, V.Staniškiui, J.Jasiulaičiui, buvo žadinama gimnazistų tautinė sąvimonė.

Taigi į Seinų kunigų seminariją ateidavo jau nemažai tautiškai susipratusių jaunuolių. Daugiausia jų būdavo iš Marijampolės gimnazijos bei Veiverių mokytojų seminarijos. Pažymėtina, kad P.Kriaučiūno mokiniais buvo kunigai K.Aleksandravičius, A.Staniukynas, P.Būčys, A.Dubinskas, A.Milukas, M.Gustaitis, J.Kriščiukaitis, K.Matulaitis, A.Radušis, J.Staugaitis, T.Žilinskas ir kt.

Remiantis tyrinėtojo J.Ambrazevičiaus duomenimis, Seinų kunigų seminarijoje lietuviška nelegali veikla ėmė reikštis apie 1870 m. (131, 233). Vyskupui M.Valančiui pradėjus Tilžėje leisti lietuvišką literatūrą, į jos platinimo darbą įsitraukė Seinų kunigų seminarijos klierikai bei parapijų kunigai. Pirmieji nukentėjusieji nuo žandarų už draudžiamos lietuvių spaudos platinimą buvo kunigai Vyšniauskas ir Bulevičius. Abu jie keleriems metams ištremti į Rūsiją (168, 117). Kad lietuvių nelegali literatūra buvo platinama Seinų kunigų seminarijoje, minėtame darbe nurodo ir J.Ambrazevičius.

Lietuvybės veiklą kunigų seminarijoje dar prieš „Aušros“ pasirodymą aptarė kun. J.Stakauskas. Jo manymu, tautinei veiklai seminarijoje darė įtaką Marijampolės gimnazijos lietuviai mokytojai. Tada dar nebuvo nelegalių kuopelių, bet klierikų daugumą seminarijoje sudarė lietuviai, atėję daugiausia iš Suvalkų bei Marijampolės gimnazijų, kur viešpatavo lietu-

viška dvasia ir beveik kiekvienas buvo susipratęs lietuvis (239, 645). Jie buvo susipažinę su lenkų romantikų A.Mickevičiaus, J.I.Kraševskio, L.Kondratavičiaus istorinės tematikos kūriniais, M.Strijkovskio kronika, T.Narbuto istorija, taigi žinojo apie Lietuvos praeitį, ir tai brandino tautinę savimonę. Be to, reikšmingas veiksnys buvo lietuvių kalbos ir kultūros diegimas į viešąjį gyvenimą. Studentai, atostogų parvykę į Marijampolę, kūrė planus, kaip lietuvių kalbą paversti literatūrine kalba. P.Kriauciūnas nesidrovėjo viešoje vietoje garsiai kalbėti lietuviškai, ginti lietuvių kalbos teises. Šie veiksniai skatino ir klierikus drąsiai jaustis, nevengti gimtosios kalbos, vakarais dainuoti lietuviškas dainas. Seminarijoje formavosi nusiteikimas imtis lietuvių veiklos.

Pradžią organizuotai lietuvių veiklai Seinų kunigų seminarijoje davė klierikas A.Staniukynas (mokėsis 1884–1889 m.). Jis įkūrė lietuviškų knygų biblioteką, propagavo lietuvių tautinę savimonę ir pradėjo burti vienminčius. Aukštesniojo kurso klierikams vadovavo A.Staniukynas, žemesniojo – T.Žilinskas. Nuo 1888 m. seminarijos klierikai susibūrė į vieną nelegalią lietuvių draugiją. T.Žilinskas buvo išrinktas šios draugijos pirmininku, o A.Dubinskas – kasininku ir knygininku (239, 647–650). Nuo 1890 m. draugijos pirmininkas buvo J.Krikščiukaitis. Savo veiklos programoje seminarijos auklėtiniai numatė kelti gyventojų lietuvišką sąmoningumą, tobulinti lietuvių kalbą, stilių, šalinti iš gimtosios kalbos, ypač sakant pamokslus, barbarizmus. Kiekvienas narys privalėjo remti nelegalią lietuvišką spaudą, per metus parašyti referatą ir apsvarstyti jį draugijos susirinkime. Nelegaliosios draugijos susirinkimuose, be referatų svarstymo, buvo skaitomi S.Daukanto, K.Donelaičio raštai, deklamuojami eilėraščiai.

Stipresnė lietuvių veikla ėmė reikštis 1889 m. pirmajame kurse, kuriam vadovavo klierikas A.Milukas. 1891 m. jis pradėjo leisti rankraštinių humoristinių laikraštėlių „Knapt“, kiek vėliau P.Būčio redaguojamą „Visko po biškį“, „Viltį“ (255, 85; 300, 83). Šiems laikraštėliams straipsnius rašydavo P.Būčys, J.Laukaitis, K.Urbonavičius, J.Skinkis, J.Narijauskas ir kiti. Geresni straipsniai buvo siunčiami į „Ūkininką“, „Varpą“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą“. Laikraštėliai ugdė klierikų rašymo įgūdžius, skatino bendradarbiauti nelegaliojoje lietuvių spaudoje. Seiniškiai klierikai išleido Mažojoje Lietuvoje keletą brošiūrų, o 1892 m. sumanė kartu su Maskvos universiteto studentais lietuviais parengti lietuvišką kalendorių. Tuo tikslu klierikai surengė loteriją, kurios bilietus su Seinų seminarijos antspaudu platino už seminarijos ribų. Vienas loterijos bilietas dėl neatsargumo pateko į caro valdininko rankas ir seminarijai iškilo pavojus. Tik su P.Matulaičio ir Bulotos pagalba pavyko iš žandaro atgauti loterijos bilietą, kuris buvo akivaizdus „nusikalstamos veiklos“ įkaltis (224, 30).

Tautinio sąjūdžio veikėjai J.Basanavičius ir K.Grinius 1909 m. leidinyje „Iš Seinų vyskupystės istorijos“ rašė, kad dabar visur pamaldos atliekamos lietuvių kalba, bet kada, kieno ir koku būdu ji buvo įvesta, mažai težinoma (138, 18). Atsakymas tikriausiai būtų toks: tai lėmė nelegalioji kunigų seminarijos lietuvių klierikų veikla.

Vyskupas P.Būčys savo atsiminimuose nurodė, kad kai jis buvo trečiajame kurse (1892–1893 m.), tautinė savimonė buvo apėmusi kiekvieną seminarijos lietuvi (300, 102). Dauguma jų dalyvavo nelegaliojoje lietuvių draugijoje, kurios, kaip minėta, pagrindinis uždavinys buvo kelti lietuvių tautinę savimonę. Baigę kunigų seminariją, jie savo tautinį darbą tęsė toliau, dirbdami pastoracinį darbą parapijose. Apie tai rašo tyrinėtojas J.Ambrazevičius: vieni jų, išėję į gyvenimą, įvedė lietuviškas pamaldas (131, 233), kiti bendradarbiavo lietuvių laikraščiuose bei platino nelegalią spaudą. Aktyvią lietuvišką veiklą Seinų vyskupijoje rodo ir tai, kad veiklesni kunigai buvo perkeliami, o naujai įšventinti – skiriami į Lenkiją, dažniausiai į Lomžos gubernijos užkampius. M.Krupavičius savo atsiminimuose pažymi, kad, jam mokytojaujant Lomžos gubernijoje, buvo susidariusi lietuvių kolonija: čia buvo ir lietuvių veikloje pasižymėjusių kunigų (191, 60).

1888 m. prasidėjusi lietuvių klierikų nelegali veikla tęsėsi per visą mūsų nagrinėjamąjį laikotarpį. Baigę mokslus nelegaliosios organizacijos nariai tautinio darbo estafetę perduodavo jaunesniajai klierikų kartai. Nepaisydamas kunigų seminarijos vadovybės akcijų lietuvių veiklos atžvilgiu (A.Miluko, Sutkaičio pašalinimas), lietuvių sąjūdis neišblėso. Tačiau dėl seminarijos vadovybės bei lenkų klierikų sekimo lietuviai buvo priversti keisti organizacijos struktūrą. Pereita prie 5 narių organizacijos, kokią Mintaujoje buvo sukūręs J.Jablonskis. Kiekvieno penketuko narys suorganizuodavo atskirą penketuką iš savo artimų draugų. Šie savo ruožtu organizuodavo naujus penketukus ir t.t. Vienas penketuko narys palaikydavo ryšius arba priklausydavo centrinei organizacijai. Tokia organizacija seminarijoje veikė XIX a. pabaigoje, o apie 1902 m. ji gavo „Šaltinio“ pavadinimą. Penketukų narių organizacijai priklausė klierikai I.Čižauskas, J.Vailokaitis, P.Bielskis, P.Kuraitis, J.Navickis, J.Švedas, V.Gerulis, V.Kulikauskas ir kiti. Šios organizacijos tikslas dar buvo išmokyti dirbti konspiracinį organizacinį darbą, kad paskui panašiai galėtų veikti parapijose (239, 654; 241, 713–714).

Plėsti lietuvių tautinį darbą Seinų kunigų seminarijoje paskatino kun. A.Baranausko paskyrimas vyskupu. Po vyskupo P.Vežbovskio mirties (1892 m.) lietuviai buvo susirūpinę, kad į vyskupo postą nebūtų paskirtas lenkas. Tuo tikslu siųstas popiežiui memorialas (205, 157). Kun. A.Baranausko paskyrimas Seinų vyskupu buvo reikšmingas įvykis Lietuvai.

Nepaisant kai kurių vyskupo tendencijų, jis įnešė į Seinų vyskupiją lietuviškos dvasios. Jau vien „Anykščių šilelio“ autoriaus vardas skatino patriotinius jausmus. 1897 m. A.Baranauskas pirmasis Seinų katedroje prabilo lietuviškai, jis nustatė tokią giedojimo tvarką, kai vienas posmas buvo giedamas lietuviškai, kitas – lenkiškai. Per A.Baranausko vyskupavimo laikotarpį Seinų kunigų seminarijos lietuvių klierikų tautinė savimonė labai sustiprėjo. Tai pripažino jo įpėdiniai bei lenkai (223, 259–262).

Vyskupas A.Baranauskas ir lenkų, ir caro valdžios požiūriu buvo didelis lietuvis. Jis lietuviškose parapijose skaitydavo pamokslus lietuvių kalba, atvykęs į Seinus rašė lietuviškas giesmes, vertė į lietuvių kalbą Šventąjį Raštą, išvertė beveik visą „Senąjį Testamentą“, „Catekismum Cocili Tridentini“ (Romos katalikų tikėjimo mokslas). Pastarąjį įsakė vyskupijos kunigams persirašyti ir vadovautis pastoraciniame darbe (205, 156).

Kad vyskupas būtų ėmęs kokių veiksmų prieš kunigų seminarijoje veikusią lietuvių nelegalią organizaciją, duomenų neturime. Galimas daktas, kad vyskupijos valdytojas apie lietuvių klierikų tautinį veikimą žinojo, bet neastrino padėties.

Seinų kunigų seminarijos jaunimas išsiskyrė iš kitų Lietuvos kunigų seminarijos auklėtinių. Seiniškiai, jau gimnazijose įgiję lietuvių tautinio išskirtinumo supratimą, gerokai plačiau žiūrėjo į lietuvių tautinį darbą, didesnę reikšmę skyrė pasaulietinės inteligentijos veiklai, palaikė su ja glaudžius ryšius, aktyviai prisidėjo prie „Varpo“ žurnalo steigimo ir vėliau varpininkų veiklos.

Varšuvos lietuviai studentai, sumanę leisti naują lietuvišką periodinį leidinį „Varpas“, seiniškiams nusiuntė programą, prašydami pareikšti savo nuomonę. Pasirodžius „Varpui“, Seinų kunigų seminarijos lietuviai jį rėmė ir platino. Žurnalo nepeikė net seminarijos lietuviai profesoriai. Pirmasis „Varpo“ numeris buvo parodytas seminarijos vicerektoriui kun. E.Strimavičiui ir jaunam profesoriui, baigusiam mokslus užsienyje kun. K.Blaževičiui. Pirmasis pritariamai įvertino ir leido klierikams jį skaityti. Kun. K.Blaževičius apie „Varpą“ tik tiek pasakė, kad žurnale „per daug purizmo“ (241, 719). Taigi seminarijos lietuviai profesoriai neišpeikė pasaulietinio turinio leidinio, leido seminarijos jaunimui semtis iš jo sau tautinės dvasios peno. „Varpas“, panašiai kaip „Aušra“, iš pradžių telkė įvairių pažiūrų lietuvių, reiškė jų siekius ir tikslus. Pritardami varpininkų veiklai, klierikai bendradarbiavo „Varpe“, „Ūkininke“. Apytikriais duomenimis, iki 1894 m. vidurio „Varpe“ rašė apie 12 Seinų vyskupijos dvasininkų (iš Žemaičių vyskupijos bendradarbiavo tik 2 kunigai). Taip pat seiniškiai daug prisidėjo remdami šį leidinį materialiai. Kunigo J.Totoraičio tvirtinimu, Seinų lietuviai klierikai išgelbėjo „Varpą“ nuo pražūties. Pranešus, kad jis turįs tik 125 prenumeratorius, klierikai sudėjo po 5 rb ir

nusiuntė V.Kudirkai (268, 527). Savo atsiminimuose varpininkas K.Grinius rašo, kad Seinų kunigų seminarijoje pradžioje buvo gana stipri varpininkų kuopelė, kuri pinigais ir raštais rėmė „Varpą“, „Ūkininką“. 1892 m. Seinų kuopelės pinigais buvo išleistas 1893 metų „Lietuvos ūkininko kalendorius“. „Kad ne seiniškių parama, – sako K.Grinius, – „Varpas“ su „Ūkininku“ gal būtų ir neišsilaikę nuo pražūties“ (168, 129).

Varpininkų spaudai leisti, veiklos tikslams aptarti, periodinių leidinių kryptį nustatyti bei kitiems klausimams spręsti nuo 1888 m. kasmet buvo šaukiami lietuvių inteligentų, vadinamieji varpininkų suvažiavimai. Į juos savo atstovus siųsdavo ir Seinų kunigų seminarijos lietuviai. Antrame varpininkų suvažiavime (1889.07.23) dalyvavo kun. A.Grinevičius, klierikai A.Milukas ir T.Žilinskas; trečiame – kunigai A.Grinevičius, S.Leonavičius, A.Radušis ir klierikas A.Milukas; ketvirtame – klierikai A.Stankevičius, J.Kriščiukaitis, J.Demikis; penktame – kun. A.Radušis ir klierikai J.Laukaitis, A.Dubinskas, A.Stankevičius; septintame – kun. A.Lastauskas (222, 60–61). Varpininkų suvažiavimuose, kurie vykdavo iki 1901 m. Marijampolės, Naumiesčio, Kalvarijos, Vilkaviškio, Mintaujos (Jelgava) apskrityse bei Vilniuje, dalyvaudavo apie 40–50 žmonių. Juose, kaip rodo tyrinėjimai ir šaltiniai, dalyvavo, atrodo, tik Seinų vyskupijos kunigai bei klierikai. Sunku pasakyti, ar tai reiškė kitų vyskupijų dvasininkų nepritarimą varpininkų veiklai, ar caro valdžios varžymai trukdė pasiekti Suvalkų guberniją. Tačiau senosios kartos Lietuvos dvasininkijai „Varpas“ buvo svetimas leidinys. Jų supratimu, dalyvauti lietuvių tautiniame sąjūdyje esanti nuodėmė, nes tuo skatinama neapykanta visuomenėje (134, 3). Tautiniais reikalais domėtis tegalinti pasaulietinė inteligentija, o ne kunigai, nes šių uždavinys esą vienyti žmones, ugdyti kantrumą. Dauguma dvasininkų, nenorėdami patirti valdžios nemalonių, nesikišo į tautinius politinius reikalus, dirbo pastoracinį darbą arba, J.Tumo-Vaižganto žodžiais tariant, buvo „ant nelaimės visai nieko neužsiėmę“ (271, 5).

Reikia pažymėti, kad Žemaitijos jaunieji kunigai „Varpo“ pasirodymą vertino kaip pasaulietinės inteligentijos atsiribojimą nuo „Šviesos“ žurnalo leidimo, kuris siekė vienyti lietuvių inteligentiją. „Varpo“ pasirodymas sužlugdė „Šviesos“ leidėjų planus, dėl bendradarbių trūkumo jis turėjo sustoti. Be to, tautiniame sąjūdyje dalyvavusių Žemaičių vyskupijos dvasininkų nepatenkino grynai pasaulietinis „Varpo“ turinys. Išimtį sudarė tik Seinų vyskupijos dvasininkai, bendradarbiaavę „Varpe“ ir jį rėmę.

Tautiškai susipratusių Seinų vyskupijos dvasininkų bendradarbiavimas su varpininkais truko neilgai. 1894 m. kovo 19 d. pasirodė popiežiaus Leono XIII enciklika Lenkijos vyskupams. Ji buvo skirta ir Lietuvos dvasininkijai. Čia tikintieji raginami laikytis ramybės, vengti maišto ir kitų

žalingų valstybės santvarkai veiksmų (160, 85–97). Kadangi Lietuvoje dar nebuvo užmiršti 1893 m. Kražių įvykiai, varpininkai popiežiaus Leono XIII encikliką vertino kaip lietuvių kovos dėl savo krašto laisvės sustabdymą (183, 146). Katalikų laikraštis „Lietuvos ir žemaičių apžvalga“ stojo ginti Leono XIII enciklikos. Jis kaltino varpininkus, kam šie kritikavo popiežiaus encikliką, kurstė tikinčiuosius daryti žalą Katalikų Bažnyčiai (226, 188). Ši diskusija padidino prieštaravimus tarp konfesinės ir pasaulietinės inteligentijos, paveikė Seinų vyskupijos dvasininkus. 1894 m. birželio 24 d. Jėgavoje vykusiame varpininkų suvažiavime dalyvavo tikrai vienas Seinų vyskupijos dvasininkų atstovas. Tai buvo paskutinis suvažiavimas, kuriame dalyvavo dvasininkai.

Seiniškių kunigų bendradarbiavimas su varpininkais nutrūko ne tik dėl popiežiaus enciklikos kritikos, bet ir dėl varpininkų radikalėjimo. Dalis varpininkų 1894 m. suvažiavime reikalavo griežčiau kritikuoti carizmą. Maskvos universiteto lietuvių studentų draugijos atstovas J. Račiūnas savo draugijos vardu pageidavo „Varpą“ ir „Ūkininką“ pakreipti socialistinės ideologijos link. Be to, į varpininkų komitetą nebuvo išrinktas katalikų dvasininkijos atstovas. Pateko S. Matulaitis, griežtai kritikavęs carizmą ir dvasininkiją. Su tokia varpininkų nuostata nesutiko J. Kriaučiūnas, J. Jablonskis ir jo vadovaujama „Literariška komisija“, kuri pasitraukė iš aktyvios varpininkų periodinės spaudos leidybos veiklos (168, 150). Be to, varpininkų spaudoje socialiniai ekonominiai klausimai buvo vertinami remiantis pozityvistų teorija. Šitokia varpininkų kryptis, J. Ambrazevičiaus nuomone, nepatenkino religinės ideologijos žmonių, ypač tų, kurie materialiai rėmė laikraščius (131, 237). Dėl „Varpo“ krypties pasikeitimo bei popiežiaus enciklikos kritikos Seinų kunigų seminarijos lietuvių vardu buvo parašytas straipsnis „Varpui“ ir paprašyta jį paskelbti. Po kiek laiko skyrelyje „Audiatur et altera pars“ su redakcijos pastabomis jis buvo išspausdintas (227, 55–56). Tuo Seinų vyskupijos dvasininkų bendradarbiavimas su varpininkais pasibaigė.

1904 m. lietuvių spaudos draudimo panaikinimas atvėrė naujas perspektyvas lietuvių tautinei kultūrinei veiklai. Lietuvos katalikų dvasininkija pradėjo rūpintis steigti Lietuvių krikščionių demokratų partiją, rengti jos programą. 1905 m. Vilniuje susirinko kunigų taryba dėl „Žiburio“ laikraščio leidimo. Kun. K. Pakalniškis įteikė M. Paliulioniui referatą apie socialistų judėjimą Lietuvoje ir kovą su juo. Siūloma leisti katalikų spaudą, steigti religines draugijas (161, 145). Tais pačiais metais Kaune įvyko bendras Žemaičių ir Seinų vyskupijų kunigų susirinkimas, kuriame buvo svarstomas ir katalikų periodinės spaudos leidimas. 1905 m. lapkričio mėnesį Kaune kun. A. Jakšto-Dambrausko iniciatyva įsteigtas periodinis leidinys „Nedėldienio skaitymas“. Paaiškėjus, kad leidimą laikraščiui

leisti iš caro valdžios yra gavęs A.Dubinskas, kun. P.Būčys nupirko jį už 180 rb ir įdavė kun. P.Totoraičiui, kuris, grįždamas iš Peterburgo, atsivežė į Seinus (198, 23).

Seinuose gyvenantiems kunigams idėja leisti savo laikraštį kilo atgavus lietuvišką spaudą. Iš pradžių planuota katalikišką laikraštį leisti Vilniuje ar Kaune, bet dėl susidariusių aplinkybių sumanymas nebuvo įvykdytas. Seiniškiai kunigai nutarė lietuvišką laikraštį leisti Seinuose, orientuodamiesi į kunigų seminarijos bei vyskupijos kurijos dvasininkų paramą. Buvo nutarta tam reikalui Seinuose įsteigti spaustuvę. Vieno laikraščio steigėjo kun. J.Laukaičio žodžiais tariant, toks užmojis buvo rizikingas, nes gąsdino ne lėšų stoka, bet vyraujanti lenkiška dvasia, kuri laikė sukausčiusi ne tik Lietuvos pakraščiuose gyvenančius lietuvius, bet ir vyresniąją kunigų kartą. Išgirdęs apie lietuvių ketinimą pradėti leisti savo laikraštį, vienas iš kunigų seminarijos vadovų, nors buvo lietuvis, atvirai pareiškė: „Greičiau išaugs plaukai ant mano delno, negu jūs išleisite lietuvišką laikraštį“ (204, 178).

1905 m. Seinų kunigai įsteigė pasitikėjimo bendrovę, kurią pavadino savo vardais „Laukaitis, Dvaranauskas, Narijauskas ir bendrovė“. Jie ėmė kurti Seinuose spaustuvę. Dauguma dvasininkų pritarė šiai idėjai ir suaukojo apie 8000 rb. Bendrovė, 1906 m. pradžioje įsteigusi spaustuvę ir turėdama caro valdžios leidimą, tais pačiais metais pradėjo leisti „Šaltinį“. Oficialus leidėjas bei redaktorius buvo kanauninkas K.Prapuolenis (nuo Nr. 4 – kun. J.Laukaitis). Viename straipsnyje apie „Šaltinio“ įkūrimą jis rašo, kad „man teko garbė būti pirmuoju „Šaltinio“ redaktorium ir spaustuvės administratorium“ (204, 178; 297, 98).

„Šaltinis“ sunkiai skynėsi kelią. Pirmaisiais leidimo metais jis turėjo iki 500 laikraščio rėmėjų. Spaustuvė patyrė nuostolių, jai grėsė likvidavimo pavojus. Norėdamas išsaugoti laikraštį, spaustuvės išlaidas apsiėmė apmokėti kun. J.Laukaitis, o antriems metams darbuotis buvo pakviestas vienas gabiausių bendradarbių – kun. J.Vailokaitis. Jis paėmė į savo rankas „Šaltinio“ redagavimą ir administravimą. Jau 1907 m. laikraščio skaitytojų pagausėjo iki 1500, o prieš Pirmąjį pasaulinį karą jo tiražas buvo iki 15 tūkst. egzempliorių (204, 179).

„Šaltinio“ programa paskelbta skyrelyje „Kvieslys“, redakcijos įžanginiuose bei kituose straipsniuose. Pagrindinis iliustruoto savaitraščio tikslas buvo duoti lietuviams tikišinį, politinį, tautinį bei socialinį supratimą, kelti jų švietimą, suteikti žinių ūkio gerinimo ir kt. klausimais. Vykstant lietuvių prievartinei asimiliacijai ir svetimų jėgų ekspansijai, laikraštis vienijo lietuvių tautą, puoselėjo meilę ir prisirišimą prie gimtosios kalbos, tradicijų bei dvasinių vertybių.

Bene didžiausią reikšmę lietuvių tautiniam reiškimuisi bei gyventojų savimonės ugdymui Seinų gubernijoje turėjo 1906 m. sausio 6 d. Marijampolėje įkurta lietuvių krikščionių draugija „Žiburyš“. Jos organizatorius ir vadovas – kun. J. Staugaitis (254, 325). Draugijos įstatuose buvo keliamas uždavinys šviesti lietuvius katalikus, ugdyti jų tautinę savimonę, auklėti juos gerais katalikais ir lietuviais. Tuo tikslu Suvalkų gubernijoje buvo steigiami draugijos skyriai, prie jų kuriamos mokyklos, senelių ir vaikų prieglaudos, organizuojami suaugusiųjų švietimo kursai. Siekiant sustabdyti per mišrias šeimas* vykusį lietuvių inteligentų asimiliavimą, 1907 m. įsteigta Marijampolės mergaičių progimnazija.

1909 m. „Žiburio“ draugija turėjo 54 skyrius (aktyviausi buvo Marijampolės ir Seinų), kuriems priklausė daugiau kaip 3500 narių. Per pirmuosius savo egzistavimo metus (1906–1909 m.) draugija įsteigė 9 pradžios mokyklas (mokėsi per 460 mokinių), 3 senelių, 1 vaikų prieglaudą, bibliotekas bei knygynus. „Žiburio“ draugija rengė visuomenei paskaitas, vaidinimus, organizavo choras, kurių repertuarą sudarė V. Kudirkos, J. Naujalis, A. Storostos ir kt. kūriniai. Marijampolėje bei Seinuose susiorganizavo scenos mėgėjų trupės. Draugijos plati veikla sudarė sąlygas stiprinti lietuvių tautinius jausmus, įsteigtose mokyklose išlaikyti lietuvių kalbą, kurios, praūžus 1905–1907 m. revoliucijai, caro valdžia nebepajėgė uždrausti. Be to, lietuviai galėjo laisvai demonstruoti savo tautinį išskirtinumą, puoselėti tradicijas, papročius ir konsoliduoti lietuvių etninę bendriją.

Taigi Seinų vyskupija, įėjusi į Lenkijos Karalystės valdymo struktūrą ir priklausiusi Varšuvos bažnytiniai provincijai, savo pavaldumo ryšiais ir bendra administracija buvo inkorporuota į Lenkijos sudėtį. Bažnytinė vyriausybė konfesinius reikalus tvarkė pagal Lenkijoje egzistuojančią tvarką, kuriai turėjo paklusti ir Suvalkijos gyventojai, kalbėti tos valstybės kalba, puoselėti jos kultūrą. Tokia padėtis sudarė palankias sąlygas vietos gyventojų nutautinimui. Tačiau Seinų vyskupijoje susiformavusi lietuvių tautinė dvasininkija, kuri iki XIX a. pabaigos veikė glaudžiai bendradarbiaudama su pasaulietine inteligentija, stiprino lietuvių religinį tautinį sąjūdį, prisidėjo prie moderniosios visuomenės raidos, lietuvių pozicijų šiame krašte stiprinimo.

* Trūkstant išsilavinusių lietuvių, inteligentai į žmonas imdavo lenkaites.

RELIGINIS TAUTINIS SĄJŪDIS VILNIAUS VYSKUPIJOJE

VILNIAUS VYSKUPIJA PO SUKILIMO

Vilniaus vyskupija*, įsteigta 1251 m.**, kito ir mažėjo yrant Lietuvos – Lenkijos valstybei, kuriantis naujoms vyskupijoms. 1798 m. įsteigus Mogiliovo metropoliją (priklausė Kameneco, Minsko, Lucko, Žitomiro, Vilniaus, Žemaičių, nuo 1856 m. – Tiraspolio vyskupijos), Vilniaus vyskupijai teko perleisti naujai įkurtai Minsko vyskupijai Radoškovičių, Bobruisko, o Vygrių vyskupijai – Knišino, Augustavo, Alytaus ir Simno dekanatus. 1849 m. pertvarkant Rusijos vyskupijų ribas, Vilniaus vyskupija neteko Kauno, Panevėžio, Utenos, Ukmergės, Obelių, Zarasų, Kuršo ir Žemgalijos dekanatų. Jie buvo priskirti Žemaičių vyskupijai. Tačiau Vilniaus vyskupijai atiteko Radoškovičių, Sokolkos, Bielsko dekanatai bei dalis Polocko dekanato. XIX a. pabaigoje Vilniaus vyskupiją sudarė Vilniaus ir Gardino gubernijų teritorijos (199, 79).

Dėl savo geografinės padėties bei mišrios tautinės gyventojų sudėties Vilniaus vyskupijoje, palyginti su kaimyninėmis vyskupijomis, vyko žymiai sudėtingesni procesai. Pirmiausia Vilnius buvo Šiaurės Vakarų krašto administracinis centras bei rusifikacijos židinys. Lenkai ši miestą bei Vilniaus kraštą siekė paversti Lenkijos Karalystės provincija ir padaryti jį Rytų Lietuvos tautinio sąjūdžio centru. Suaktyvėjus čia lietuvių tautiniam sąjūdžiui, lenkų politinės jėgos nenorėjo pripažinti kitų tautų teisių, o Katalikų Bažnyčią stengėsi pajungti savo politiniams siekiams. Jų hegemonistinės pretenzijos prieštaravo teisei nuostatai bei Vilniaus gubernijos gyventojų tautinei sudėčiai. Šio krašto statistika rodo politinių jėgų nepagrįstus siekius, be to, ir caro valdžios pastangas manipuluoti

* LDK metais vyskupijai priklausė Vilniaus, Trakų, Vitebsko, Polocko, Minsko, Naugarduko, Mstislavlio, Smolensko ir dalis Brastos vaivadijos.

** 1913 m. Vatikane išleistame „Atlas Hirarchicus...“ Vilniaus vyskupijos įsteigimo data nurodyta ne 1387, bet 1251 m. (K v i k l y s B. Lietuvos bažnyčios. T. 5. Vilniaus arkivyskupija. D. 2. P. 570).

demografija savo politiniams interesams. Remiantis ukrainiečio M. Lebedkino 1862 m. paskelbtais duomenimis (319, 2–33), Vilniaus gubernijoje daugiausia gyveno lietuviai (žr. 7 lentelę).

7 l e n t e l ė. Vilniaus gubernijos gyventojų pasiskirstymas pagal tautinę sudėtį 1862 m. (M. Lebedkino duomenimis)

Tautybė	Gyventojų skaičius	Procentai
Lietuviai	418 880	49,98
Lenkai	154 386 *	18,42
Gudai	146 431	17,42
Ukrainiečiai	701	0,08
Didžiarusiai	14 950	1,79
Krivičiai	23 016	2,75
Žydai	76 802	9,16
Vokiečiai	902	0,11
Totoriai	2 416	0,29
Iš viso:	838 484	100,00

8 l e n t e l ė. Vilniaus gubernijos apskričių gyventojų pasiskirstymas pagal tautybes 1862 m. (M. Lebedkino duomenimis)

Apskritis pavadinimas	Gyventojų iš viso *	Lietuvių		Lenkų %	Gudų %	Ukrainiečių, didžiarusių %
		katalikų %	stačiatikių %			
Vilniaus	136 710	60,7	–	34,5	3,5	1,3
Vileikos	108 912	28,3	1,6	22,1	44,8	4,8
Dysnos	104 851	2,1	2,1	43,4	54,5	–
Lydos	102 291	63,2	18,9	7,2	22,5	7,1
Ašmenos	113 142	57,5	2,2	18,3	24,2	–
Švenčionių	94 574	64,9	1,7	5,8	6,9	0,4
Trakų	97 474	93,4	0,4	4,3	1,3	1,0
Iš viso:	757 954	52,80	3,84	19,37	22,53	2,09

* Išskyrus vokiečius, žydus ir totorius.

M. Lebedkino 1862 m. paskelbtais statistikos duomenimis, Vilniaus gubernijoje lietuviai sudarė 52,8 % visų gyventojų. Be Dysnos ir Vileikos apskričių – 67,9 %. Panašius duomenis 1861 m. pateikė rusų generalinio štabo karininkas A. Koreva. Jis nustatė, kad lietuvių Vilniaus gubernijoje gyvena 386 905, arba 46 % (317, 321).

Po 1863 m. sukilimo Rusijos archeologijos komisija išleido M. Janžulo knygą (332), kurios tikslas buvo įrodyti, kad šiame krašte vyrauja rusai, gudai. Joje pateikti tokie gyventojų pasiskirstymo pagal tautybes duomenys (152, 308):

9 l e n t e l ė. Vilniaus gubernijos gyventojų
pasiskirstymas 1864 m. pagal tautybę (M.Janžulo duomenimis)

Tautybė	Gyventojų skaičius
Ukrainiečių	701
Gudų	418 289
Didžiarusių	27 845
Lietuvių	210 273
Lenkų	154 386
Žydų	76 802
Kitų	3 419
Iš viso:	891 715

M.Janžulo pateiktais duomenimis, Vilniaus gubernijoje lietuvių buvo 176 622 mažiau negu A.Korevos ir 208 607 – negu M.Lebedkino statistikoje. Dar vienas to laikotarpio rusų statistikas N.Stolpianskis vartojo tą pačią metodą, kaip ir Derkertas bei Janžulas, bet priėjo išvadas, panašias į M.Lebedkino (152, 309).

Lenkų etnografas E.Činskis (Czyński), tyrinėjęs lenkų etnografinę teritoriją, 1883 m. pateikė dar kitokią Vilniaus gubernijos etninę sudėtį (152, 309).

10 l e n t e l ė. Vilniaus gubernijos etninė sudėtis
1883 m. (E.Činskio duomenimis)

Tautybė	Gyventojų	Procentai
Lietuvių	417 200	35,0
Lenkų	281 312	23,6
Žydų	176 416	14,8
Gudų	239 592	20,1
Kitų	77 480	6,5
Iš viso:	1 192 000	100,0

1897 m. įvyko Rusijos imperijos pirmasis visuotinis gyventojų surašymas (322, 68–76).

11 l e n t e l ė. Vilniaus gubernijos etninė sudėtis
1897 m. (Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo duomenimis)

Apskritis pavadinimas	Lietuvių	Lenkų	Baltarusių	Rusų	Žydų	Kitų
Vilniaus	73 345	71 320	92 037	36 443	75 477	3 386
Ašmenos	8 681	3 956	185 001	5 329	27 710	202
Dysnos	690	4 781	164 253	11 965	20 276	252
Lydos	17 681	9 367	148 787	2 397	24 190	238
Švenčionių	57 546	10 070	80 619	9 133	11 938	214
Trakų	116 360	22 311	31 540	8 716	18 995	1 308
Vileikos	111	4 965	178 703	1 820	19 343	257
Iš viso:	274 414	126 770	880 940	75 803	197 929	5 857

1909 m. caro valdžia atliko antrąjį gyventojų surašymą policijos statistinės apklausos būdu (12 lentelė) (152, 311). Jo rezultatai parodė, kad gyventojų dauguma – lietuviai.

12 l e n t e l ė. Vilniaus gubernijos apskričių
(be apskrities miestų) gyventojų etninė sudėtis 1909 m.
(Rusijos imperijos antrojo visuotinio surašymo duomenimis)

Apskritis pavadinimas	Lietuvių	Lenkų	Stačiatikių	Senčių	Gudų katalikų	Žydų	Kitų
Vilniaus	16 283	107 887	7 311	3 758	55 623	38 392	8
Vileikos	66	6 057	105 448	696	69 119	15 484	248
Dynos	1 036	3 838	121 602	12 735	85 091	16 500	365
Lydos	4 238	12 461	48 812	–	127 282	18 528	518
Švenčionių	73 336	3 698	19 386	5 260	74 587	10 256	389
Ašmenos	12 154	3 538	72 325	390	136 279	21 557	951
Trakų	124 735	51 452	8 024	3 070	22 370	25 349	1 615
Iš viso:	231 848	188 931	382 908	25 909	570 351	146 066	4 094

13 l e n t e l ė. 1862–1909 m. gyventojų
surašymų statistiniai duomenys Vilniaus gubernijoje

Duomenų surinkimo ir surašymo metai	Bendras gyventojų skaičius	Lietuvių	Lenkų	Gudų	Rusų	Žydų	Kitų
1862	838 464	418 880	154 386	146 431	14 950	76 802	27 035
1865	891 715	210 273	154 386	418 289	27 845	76 802	4120
1883	1 192 000	417 200	281 312	239 592	–	176 416	77 480
1897	1 561 713	274 414	126 770	880 940	75 803	197 929	5 857
1909	1 550 057	231 848	188 931	570 351	408 817	146 066	4 094

Iš 13 lentelės matyti, kad bendras Vilniaus gub. gyventojų skaičius nuo 1862 m. iki 1909 m. išaugo beveik dvigubai. Tuo tarpu lietuvių skaičius beveik dvigubai sumažėjo. Augant gyventojų skaičiui, gubernijoje proporcingai gausėjo ir lietuvių gyventojų*. Vadinasi, lietuvių tautybės gyventojų pagal statistikos duomenis sumažėjo keturgubai. Tokie skaičiai normaliomis visuomenės raidos sąlygomis nėra įmanomi, kaip neįmanomas gudų tautybės gyventojų skaičiaus padidėjimas per ketverių metų laikotarpį (1862–1865 m.) beveik tris kartus, o per visą nagrinėjamąjį laikotarpį – keturis kartus. Statistika kelia nepasitikėjimą ir dėl to, kad per 14 metų laikotarpį (1883–1897 m.) 3,6 karto natūraliai sumažėjo lenkų tautybės gyventojų.

* Tyrinėtojo A. Budreckio apskaičiavimu, 1897 m. gubernijoje lietuvių turėjo būti 795 800.

Taigi paskelbtieji gyventojų pasiskirstymo pagal tautybes statistiniai duomenys nėra objektyvūs. Caro valdžios gyventojų surašymo duomenų objektyvumu nepatikėjo ir rusų mokslininkai. 1900 m. kalendoriuje „Vся Россия“ buvo konstatuojama, kad lietuviai Vilniaus gubernijoje sudaro 48 % (763 680). Etnografas E.Karskis teigė, kad lietuviškai kalbančių gyventojų Vilniaus gubernijoje buvo bent 400 tūkst. 1907 m. Rusijos Raudonojo kryžiaus kalendoriuje tvirtinama, kad Vilniaus gubernijoje 45 % gyventojų buvo lietuviai (152, 315).

Ši caro valdžios statistinių duomenų iškraipymo tendencija buvo sudėtinė šio krašto rusifikacijos politikos dalis. Valdžios interesus iškreiptai vaizduoti Vilniaus gubernijos gyventojų sudėtį padidėjo po 1863 m. sukilimo, kai ji užurpavo Vilniaus vyskupiją.

Vilniaus generalgubernatorius M.Muravjovas 1863 m. gegužės mėn. reikalavo, kad vyskupai tikintiesiems paskelbtų ganytojiškus laiškus, raginančius paklusti caro vyriausybės reikalavimams, kad sukilimo dalyviai mestų ginklus ir grįžtų namo. Tačiau Vilniaus vyskupas A.Krasinskis delsė tai padaryti, apsimetė sergąs. M.Muravjovas, supratęs jo manevrą bei norėdamas išsklaidyti bet kokias dvasininkijos viltis ir ją įbauginti, ištrėmė vyskupą į Viatką (311, 407). Tuo sunkiu laikotarpiu netekusi vyskupo vyskupija pateko į nepalankias sąlygas. Į vyskupijos kuriją atėjo caro valdžiai nuolaidūs kunigai, kurie padėjo jai destabilizuoti vyskupijoje padėtį ir vykdyti caro valdžios politiką. Blogėjančią Vilniaus vyskupijos padėtį matome iš 14 lentelės.

14 l e n t e l ė. Bažnyčių padėtis Vilniaus vyskupijoje*

Metai	Bažnyčios				Koplyčios	Kunigai	Klierikai	Katalikai
	parapijos	filijos	kitos	iš viso				
1863	301	70	19	390	986	479	83	886 384
1864	297	68	16	381	380	447	64	883 951
1865	295	63	15	373	323	432	63	—
1868	252	36	13	301	240	389	40	907 551
1878**	302	37	13	355	355	384	40	1 169 645
1885	238	39	8	285	259	334	60	1 087 435
1905	236					392	100***	1 379 318

* Lentelė sudaryta remiantis archyviniais šaltiniais: CVIA SP. F. 821. Ap. 1. B. 1000; F. 821. Ap. 1. B. 1136; F. 821. Ap. 1. B. 1240; F. 821. Ap. 125. B. 16; F. 821. Ap. 125. B. 1. ir leid. „Алфавитные списки церквей Римско-католического, евангелическо-лютеранского и евангелическо-реформаторского исповеданий в империи. Санкт Петербург, 1885“.

** 1869-1883 m. prie Vilniaus vyskupijos buvo prijungta Minsko vyskupija.

*** Duomenys pateikti 1902 m. data.

Katalikų Bažnyčios padėtis blogėjo visose Lietuvos vyskupijose dėl caro valdžios vykdomos priešiškos politikos katalikų dvasininkijos atžvilgiu. Tačiau padėtis buvo blogiausia, ištrėmus iš Vilniaus vyskupijos vyskupą A.Krasinskį.

Vilniaus vyskupijos kurijos ir kapitulos uzurpavimas

Rusijos vyriausybė, numalšinusi 1863 m. sukilimą, nenorėjo apsiriboti išoriniais pergalės požymiais, bet stengėsi pasiekti moralinių permainų visuomenėje, padaryti šio krašto gyventojus lojalius santvarkai. Tam pirmiausia reikėjo įsiskverbti į Katalikų Bažnyčios organizaciją ir per valdžiai patikimus asmenis veikti dvasininkus, o su jų pagalba – ir tikinčiuosius.

Pašalinus iš Vilniaus vyskupijos vyskupą A.Krasinskį, susidariusia palankia galimybe mėgino pasinaudoti M.Muravjovas. Prieš išvykdamas į užsienį „gydytis“ (pakeliui jis buvo valdžios suimtas ir ištremtas), A.Krasinskis vyskupijos administravimą, pagal kanono reikalavimus, pavedė sufraganui prelatui J.Bovkevičiui. Pašalinus iš pareigų vyskupą A.Krasinskį, be Vatikano žinios valdžia neturėjo teisės į vyskupo vietą paskirti, jam gyvam esant, kito dvasininko. Todėl, siekdama išlaikyti krašte stabilumą, buvo priversta patvirtinti vyskupijos administratoriumi prelatą J.Bovkevičių. M.Muravjovas šį laikė A.Krasinskio dvasios žmogumi ir, atsižvelgdamas į prelato J.Bovkevičiaus nuolaidumą bei senyvą amžių, atkakliai stengėsi į vyskupijos kapitulą įtaisyti valdžiai patikimų dvasininkų, kad vėliau vienas iš jų galėtų užimti administratoriaus prelato J.Bovkevičiaus pareigas. Apie tai M.Muravjovas rašė vidaus reikalų ministrui, pažymėdamas, kad Vilniaus kapituloje viešpatauja sena dvasia, todėl būtina laikiną Vilniaus vyskupijos administratorių J.Bovkevičių pakeisti kitu, patikimu dvasininku. Tokiu patikimu dvasininku M.Muravjovas laikė kun. A.Nemeikšą, kuris, anot generalgubernatoriaus, suagittavo keletą dvasininkų, kurie buvo pasiryžę pereiti į stačiatikių tikėjimą, bet bijojo Krasinskio dvasios kapitulos. M.Muravjovas pasiūlė ministrui sustiprinti kapitulą palankiais valdžiai kunigais, savo ruožtu rekomenduodamas į kapitulos narius kun. A.Nemeikšą (53,1–2).

Tais pačiais metais, vos tik caras patvirtino Vilniaus vyskupijos kapitulos nariu kun. A.Nemeikšą, M.Muravjovas vėl pristatė vyriausybei kunigus P.Žilinskį ir E.Tupalskį, kuriuos apibūdino kaip lojalius valdžiai, priešiškus sukilimui ir galinčius padėti kun. A.Nemeikšai sustiprinti kapitulą (54, 11). Carui patvirtinus siūlomus kandidatus, beliko atlikti kanonines investitūros apeigas. Kadangi Vilniuje teisėto vyskupo nebuvo, M.Muravjovas kreipėsi į ministrą, kad jis pavestų šias apeigas atlikti Katalikų Bažnyčios institucijai. Mogiliovo arkivyskupas paaiškino, kad

jam tokių teisių Bažnyčios kanonai nesuteikia ir pasiūlė kreiptis į prelatą J. Bovkevičių (52, 23–24). Šis, gerai žinodamas, kas siūlo kandidatus į kapitulos narius, taip pat vyriausybės siekius, neišdrįso pasipriešinti ir įvykdė M. Muravjovo reikalavimus (55, 22). Tai buvo ne eilinė nuolaida, kaip paprastai, siekiant išsaugoti esminius dalykus, bet svetimkūnių įleidimas į vyskupijos valdymo organizmą – kapitulą, nuo kurios sprendimo priklausė vyskupijos įstatymiškas arba neįstatymiškas (kanonų prasme) Bažnyčios funkcionavimas. Trys naujai priimti į kapitulą kunigai sudarė caro valdžiai sąlygas šeimininkauti vyskupijoje.

Naujieji nariai, kurie tuoj buvo pakelti į prelatus, vykdė caro valdžios politiką, stiprino vyskupijos kapitulą jiems palankiais nariais ir greitai joje beliko 4 teisėti nariai (231, 58). 1866 m. mirus Vilniaus vyskupijos administratoriui prelatui J. Bovkevičiui, vyskupijos kapitula, pažeisdama kanonų reikalavimus, valdžios nurodymu administratoriumi išrinko prelatą P. Žilinskį. Sprendžiant iš archyvinių šaltinių, neatsirado nė vieno Vilniaus vyskupijos kapitulos nario, kuris būtų atvirai pasipriešinęs tokiam Katalikų Bažnyčios teisių pažeidimui. Vilniaus generalgubernatorius K. Kaufmanas su dideliu pasitenkinimu pranešė vidaus reikalų ministrui, kad Vilniaus vyskupijos kapitula didele balsų persvara išrinko visiškai patikimą ir atsidavusį vyriausybei prelatą P. Žilinskį (65, 3). Prie generalgubernatoriaus rašto pridedamas 1866 m. kovo 29 d. įvykusio vyskupijos administratoriaus rinkimo aktas, kurį pasirašė kapitulos nariai prelatai: M. Gerburtas, A. Vižanskis, K. Nemeikša, K. Kozlovskis, E. Tupalskis, L. Zdanavičius, A. Vaškevičius. Kokią reikšmę šis įvykis turėjo caro valdžiai, galima spręsti iš vidaus reikalų ministro 1902 m. pranešimo. Jis pažymėjo, kad Vilnius buvo katalikų švietimo centras ir vyko amžina dviejų tikėjimų kova. Rusų vyriausybei po 1863 m. sukilimo pavyko su-triuškinti Vilniaus Katalikų Bažnyčios vyskupijos valdymą. Per 20 metų laikotarpį jos valdymas buvo vietos valdžios rankose. Ministro tvirtinimu, čia buvo rengiami ir pateikiami, nuolat kuriami nepaprasti nutarimai prieš Katalikų Bažnyčią ir platinami visiems katalikams (118, 31). Vilniaus gubernatūros kanceliarijos vedėjas rašė, kad radikalus Vilniaus vyskupijos pertvarkymas 1866 m. atnešė ramybę, nes tuo metu caro nurodymu buvo nutraukti diplomatiniai santykiai su Vatikanu ir panaikintas 1847 m. sudarytas konkordatas (329, 5). Šis valdininkas atskleidė caro valdžios savavaliavimą, nesiskaitymą su Katalikų Bažnyčios nuostatais bei brutalų kišimąsi į jos valdymą, pastoracinio darbo koregavimą. Šį darbą dirbo caro valdžios paskirti prelatai.

Caro valdžios įsitvirtinimas Vilniaus vyskupijoje sutapo su vyriausybės pradėta rusų kalbos įvedimo Katalikų Bažnyčios pridėtinėse pamaldose akcija. Prie šio darbo prisidėjo procariniai prelatai. A. Nemeikša į rusų

kalbą išvertė maldaknygę, katalikų apeigas (*Rituale Sacramentorum*), 1869 m. išleistas pavadinimu „Trebnik“. Vilniaus kunigų seminarijos rektorius kun. E. Tupalskis įvedė seminarijoje rusų kalbą. Jis savo auklėtiniams įrodinėjo, kad Šiaurės Vakarų gubernijos yra rusų kraštas, todėl turįs grįžti rusų tautai (316, 4–5). Dauguma dvasininkų ir gyventojai, priešindamiesi rusų kalbos įvedimui, pradėjo skleisti gandą, kad caras nepritaria lenkų kalbos pašalinimui iš bažnyčios. Tuo tikslu vyriausybė, norėdama pademonstruoti savo poziciją, 1869 m. iškviatė Vilniaus vyskupijos administratorių P. Žilinskį į Peterburgą ir pristatė carui. Prelatui Žilinskiui buvo įteiktas ordinas, padovanotas dvaras netoli Vilniaus. Grįžęs į Vilnių jis kreipėsi į katalikų dvasininkiją ir savo kalboje atvirai pareiškė požiūrį į katalikybę ir caro valdžią. „Aš pagal dogmatinius įsitikinimus, – dėstė prelatas, – tikras katalikas, politiniu požiūriu – uolus rusų patriotas ir pasiruošęs aukotis už tėvynę ir imperatorių“ (318, 315). Kaip pažymi carizmo ideologas I. Kornilovas, prelato kalba padarė didelį įspūdį. Vieni jam pritarė, kiti piktai niršo, vadindami jį tėvynės išdaviku. Tačiau priešų, nurodo I. Kornilovas, buvo daugiau negu draugų. Apdovanojimo proga prelatas P. Žilinskis negavo nė vieno sveikinimo iš Kauno, Gardino gubernijų, iš Minsko gubernijos – vieną, o iš Vilniaus gubernijos – daugiausia (318, 316). Tačiau prelatas P. Žilinskis, važinėdamas po parapijas ir sakydamas pamokslus rusų kalba, nesulaukė ne tik liaudies, bet ir privilegijuotų sluoksnių pritarimo. Iš Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimo matyti, kad vyskupijos administratoriaus vykdomai priemonei nepritarė ir kapitulos nariai (66, 30). Matyt, prelato P. Žilinskio poelgis kompromitavo aukštesniosios dvasininkijos autoritetą, kėlė dvarininkų nepasitenkinimą.

Vilniaus gubernijos dvarininkai caro valdžios atžvilgiu buvo pasyvūs, vengė bendrauti ne tik su valdininkais, bet ir su rusų dvarininkais. Tuo buvo reiškiamas protestas valdžiai dėl prieš lenkus dvarininkus vykdomos diskriminacinės politikos. Apskričių viršininkai savo ataskaitose pažymėdavo, kad dvarininkai gyvena uždara, bendrauja tik su savo rato žmonėmis, vaikus auklėja lenkiška dvasia, įvairiais pretekstais (vardinės) vyksta dvarininkų suvažiavimai, jie palaiko ryšius su katalikų dvasininkija, o maldos už carą metu kai kurie dvarininkai išeina iš bažnyčios (34, 12–14). Vyskupijos administratoriaus P. Žilinskio tarnavimas caro valdžiai prieštaravo turtingųjų sluoksnių pozicijai, šie rodė nepasitenkinimą prelato veiksmais.

Prie kampanijos prisijungė ir prelatas A. Nemeikša. Tai nebuvo pasipriešinimas P. Žilinskio vykdomai politikai, bet greičiausiai konkurencinė kova dėl posto ir siekimas įgyti kunigų palankumą. Būdamas Vilniaus vyskupijos vienuolynų vizitaroriumi A. Nemeikša važinėjo po

parapijas, nepalankiai kalbėjo apie P.Žilinskį, skatino kunigus nevartoti rusų kalba išleistos ritualų knygos. Į vyskupijos kapitulos narių tarpusavio konfrontaciją greitai sureagavo caro valdžia. Vilniaus generalgubernatorius siūlė vyriausybei paaukštinti pareigas prelatui A.Nemeikšai, kad būtų galima jį perkelti į Peterburgo katalikų dvasinę kolegiją asesoriumi. Vilniaus generalgubernatoriaus žodžiais tariant, prelatas P.Žilinskis buvo vienintelis asmuo, kuris jeigu ne iš įsitikinimo, tai savisaugos sumetimais ėjo vyriausybės nurodytu keliu. Jo izoliavimas sudarė rimtą grėsmę valdžios planams (66, 31–32). Todėl valdžia paskubėjo pašalinti iškilusi pavojų.

Vyskupijos administratorius labiausiai patarnavo caro valdžiai sudarydamas sąlygas įvesti Katalikų Bažnyčios pridėtinėse pamaldose rusų kalbą. Tikriausiai prelato P.Žilinskio iškvietimas į Peterburgą susijęs su Katalikų Bažnyčios apeigų rusinimu. Rusų vyriausybė daug vilčių dėjo į Vilniaus vyskupijos Gardino guberniją. Čia gyveno giminiški rusų kalbai ir kultūrai gudų gyventojai, kuriems kalbos barjeras beveik neegzistavo. Vyskupijos administratoriaus nesipriešinimas valdžios politikai sudarė jai sąlygas laisvai veikti. Vyriausybė, turėdama palankų vyskupijos vadovą, nepriekaištingai vykdantį valdžios nurodymus, skubėjo pasinaudoti šiuo fenomenu. 1869 m. liepos 28 d. Minsko vyskupija buvo prijungta prie Vilniaus* ir perėjo į prelato P.Žilinskio žinią (315, IV). Vilniaus generalgubernatorius davė P.Žilinskiui nurodymus išsiuntinėti ritualo knygas rusų kalba vyskupijos dekanatams. Vidaus reikalų ministerija, siekdama paspartinti Katalikų Bažnyčios pamaldų rusinimą, įvedė specialią algą už rusų kalbos vartojimą pridėtinėse pamaldose (315, IV). Prelatas P.Žilinskis savo rašte Vilniaus generalgubernatoriui pasižadėjo pasinaudoti caro suteikta malone vartoti rusų kalbą pridėtinėse pamaldose ir šalinti visas kliūtis, kurios trukdys įgyvendinti šias priemones (96, 39). Jis planavo versti į rusų kalbą religinę literatūrą, telkti tam darbui kunigus, todėl iš Minsko gubernijos į Vilnių perkėlė prelatą Kobcegovičių, kuris gerai mokėjo rusų kalbą.

Didžiausias dėmesys pirmiausia buvo skiriamas rusų kalbai įvesti Minsko gubernijos katalikų bažnyčiose, nes pradžią jau buvo padaręs kanauninkas F.Senčikovskis. Išgirdęs apie rusų kalbos įvedimą, jis pirmasis pradėjo kalbėti su parapijiečiais rusiškai. Kai 1866 m. buvo pasikėsinta į carą Aleksandrą II, kanauninkas perskaitė maldą už carą rusų kalba ir pasakė pamokslą rusiškai (306, 122). 1869 m. caro valdžiai pradėjus oficialų Katalikų Bažnyčios rusinimo darbą, kun. F.Senčikovskis per trumpą laiką pasiekė „gerų rezultatų“. Jis pranešė Vilniaus generalgubernatoriui,

* 1883 m. su Vatikano žinia ji buvo atskirta nuo Vilniaus ir prijungta prie Mogiliovo vyskupijos.

kad Petrikovskos bažnyčioje galutinai įvedė rusų kalbą pridėtinėse pamaldose ir prašė leisti toliau tęsti šį darbą gubernijoje (97, 12). 1871 m. Vilniaus vyskupijos administratorius paskyrė kun. F.Senčikovskį vizitatoriumi Minsko gubernijoje ir liepė patikrinti, kaip įvedama rusų kalba katalikų bažnyčiose. Tačiau, užuot tikrinęs, jis pradėjo vykdyti prievartinį rusinimą. F.Senčikovskis, surinkęs apie 40 kunigų, pareikalavo pasirašyti, kad nuo šiol pridėtinės pamaldos bus atliekamos rusų kalba. Dauguma atsisakė tai padaryti. Jie buvo pašalinti iš pareigų. Į jų vietas paskirti nauji kunigai. Jie irgi turėjo pasirašyti, kad įves rusų kalbą bažnyčioje. Kadangi gyventojai priešinosi šiai naujovei, F.Senčikovskis sukviesdavo į bažnyčią tikinčiuosius, paaiškindavo sumanymą, sugiedodavo maldą už carą dalyvaujant valdžios pareigūnui, pasirašydavo aktą ir sakydavo, kad rusų kalba bažnyčioje įvesta. Be to, jis griebėsi klastos: paragindavo tikinčiuosius pasirašyti prašymą carui, kad neuždarytų bažnyčios, o iš tikrųjų parašus panaudodavo saviems tikslams (315, VIII). Tokios prievartinės priemonės griebtasi ir Vilniaus gubernijos Švenčionių, taip pat Vilniaus apskričių kai kuriose bažnyčiose. Čia kunigai buvo pradėję melstis ir sakyti pamokslus rusų kalba. Tačiau netikėtas įvykis sustabdė Vilniaus vyskupijoje pradedančią išibėgėti prievartinės rusifikacijos akciją. 1871 m. Vilniuje buvo nužudytas vienas iš Katalikų Bažnyčios rusintojų – prelatas E.Tupalskis. Jo kūnas be galvos rastas netoli Vilniaus generalgubernatoriaus vasarnamio (306, 129). Tai padarė didelį įspūdį, ypač kunigams, psichiškai paveikė vyskupijos administratorių P.Žilinskį. Jam pradėjo vaidintis, kad jį persekioja žmogžudžiai, jo pageidavimu namą saugojo policija, bijodamas, kad jo nenužudytų, per Mišias gerdavo savo vyną. Dar didesnę baimę kėlė plintantis gandas, kad Tupalskis žuvo už Bažnyčios rusinimą ir tokio pat likimo susilauks kiekvienas kunigas, kuris mėgins eiti tuo keliu.

Po kun. E.Tupalskio žuvimo kunigai bažnyčiose nustojo vartoti rusų kalbą. Savo darbo nebegalėjo tęsti pasižymėjęs kun. F.Senčikovskis. Jis paprašė vyskupijos vadovybę, kad iš Minsko jį perkeltų į Bobruiską, o iš ten – į Gardino vienuolyną. Vyskupija jo, kaip atskalūno, prašymą atsisakė patenkinti. Paskyrus 1883 m. Vilniaus vyskupu K.Hrineveckį, F.Senčikovskis buvo priverstas bėgti į Turkestaną. Prelatas P.Žilinskis 1882 m. išvyko į užsienį gydytis ir į Romą rekolekcijoms „už savo administravimą“ (199, 68). Prelato P.Žilinskio atgaila Vatikane, A.Vladimirovo žiniomis, buvo atlikta iškilmingai (306, 131). Grįžęs į Vilnių, P.Žilinskis liko užmirštas ir po kelerių metų mirė. Gyvenimo pabaigoje jis kartodavęs, kad reikia laikytis Bažnyčios įstatymų.

KATALIKŲ PRIEŠINIMASIS STAČIATIKINIMUI IR RUSIFIKACIJAI

M. Muravjovo represijos malšinant 1863 m. sukilimą, kunigų šaudymai, trėmimai į Sibirą, didelės baudos paralyžiavo katalikų dvasininkijos aktyvumą. Caro valdžia, pasitelkusi karinę jėgą ir policiją, pradėjo pertvarkyti krašto ekonominį ir kultūrinį gyvenimą, rusifikuoti ir stačiatikinti gyventojus, šalinti iš žmonių sąmonės etnokonfesinę sampratą, kuri buvo traktuojama kaip „lenkų propagandos“ apraiška.

Gyventojų stačiatikinimo akcija Vilniaus vyskupijoje vyko aktyviau negu kitose Lietuvos vietose ir dažniausiai taikant prievartą bei materialinį skatinimą. Iš pradžių M. Muravjovas mėgino stačiatikinti gyventojus suteikdamas valstiečiams reformos metu lengvatų, o vėliau liko vien tik prievartos būdas. Štai 1866 m. Vilniaus karo viršininkas karine jėga vertė gyventojus, uždaręs bažnyčią, priimti stačiatikių tikėjimą, varė juos melstis į cerkvę. Toks karo viršininkų metodas valdžios buvo teigiamai vertinamas, nes „už pasiektus gerus rezultatus“ jie buvo apdovanojami. Tai paskatino stačiatikių šventikus bei jų vyresnybes prašyti karių paramos gyventojų stačiatikinimui (30, 60). 1866 m. Šumsko parapijoje (Vilniaus aps.) į stačiatikių tikėjimą perėjo 520 katalikų, Paberžėje perėjo visa parapija su kunigu Streleckiu (kunigas sutiko su ta sąlyga, jeigu jį paliks šventiku) (29, 2–3). Tais pačiais metais į stačiatikių tikėjimą perėjo Geležiuose – 720, Šumske – 808, Rukainiuose – 590, Astrave (Ostravec) – 884, Rudaminioje – 603, Jurive – 56 žmonės (29, 26).

Ženklus gyventojų perėjimas į stačiatikių tikėjimą sukėlė katalikų kunigų susirūpinimą. Matyt, tuo sunkiu laikotarpiu kunigai, negalėdami atvirai pasipriešinti, mėgino paveikti tikinčiuosius psichologiškai. Pasinaudodami tuo, kad 1865 m. balandžio mėn. M. Muravjovas buvo atšauktas iš Vilniaus generalgubernatoriaus pareigų, jie paskleidė kalbas, kad už katalikų stačiatikinimą caras pašalino jį iš einamų pareigų. Alšėnų parapijos vikaras platino tarp tikinčiųjų gandus, kad Bistryčios parapijoje prievarta sustačiatikinti katalikai įsiveržė į cerkvę ir sugriovė altorių (3, 2). Kai kurie kunigai, pavyzdžiui, Katovskis, išdriso net žandaro akivaizdoje raginti valstiečius priešintis valdžiai. Už tai kunigas buvo ištremtas, bet jo žodžiai paveikė tikinčiuosius (30, 61–62). Neseniai perėję į stačiatikių tikėjimą valstiečiai, kunigų paraginti, pradėjo grįžti į katalikų tikėjimą. Ten, kur buvo įkurtos stačiatikių parapijos, katalikų kunigai nustojo imti užmokestį už religinius patarnavimus. Kadangi stačiatikių šventikai to nepadarė, buvo aiškinama, kad jie verčia katalikus į stačiatikių tikėjimą dėl materialinio išskaičiavimo. Kadangi stačiatikių dvasininkai nepasirūpino pavyzdingu gyvenimu, tai jų autoritetas gyventojų akyse dar labiau krito. Nors religinė propaganda prieš stačiatikius

buvo uždrausta, bet iš tikrųjų vyko dviejų tikėjimų atstovų kova dėl savo įtakos gyventojams.

Prasidėjęs judėjimas prieš stačiatikybę greitai davė rezultatų. Švenčionių apskrities valstiečiai, kurie 1866 m. savanoriškai buvo priėmę stačiatikių tikėjimą, vengė atlikti stačiatikių apeigas (31, 18). Panašiai elgėsi Vileikos, Vilniaus ir kitų apskričių valstiečiai, kurie patys nėjo į cerkvę ir kitus ragino pasekti jų pavyzdžiu. Kad šis procesas aktyvėjo, matome iš 1869 m. Vilniaus ir Ašmenos apskričių politinės ataskaitos. Joje nurodoma, kad įsteigtose stačiatikių parapijose valstiečiai nepaiso įkalbinėjimų bei grasinimų, kategoriškai atsisako pripažinti stačiatikių tikėjimą, vengia krikštyti savo vaikus, o mirusiuosius laidoja be jokių apeigų (37, 21).

Visuomenėje besiformuojanti antistačiatikiška opinija darė teigiamą poveikį gyventojams ir pradėjo stabdyti stačiatikių tikėjimo iširtvartinimą. Nauji poslinkiai visuomenėje sukėlė susirūpinimą Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupijos vadovybei. Arkivyskupas 1870 m. rašė Vilniaus generalgubernatoriui, kad visuomenėje plinta kalbos, jog bus atkurta Lenkija, į sostą ateis kitas valdovas. Visi perėjęnai, t.y. atsižadėję katalikų tikėjimo, bus pakarti, o Dūkšto cerkvė vėl taps bažnyčia. Be to, arkivyskupas nurodė, kad tokios kalbos su įvairiausiomis variacijomis plinta tarp paprastų žmonių. Jos vis labiau nuteikia gyventojus prieš stačiatikių tikėjimą ir vyriausybę (16, 4–5).

Gyventojų opozicine nuotaika skundėsi ir Trakų apskrities žandarų valdybos viršininkas. Jis nurodė, kad gyventojai nešvenčia valstybės švenčių. Tokiomis dienomis miestelyje veikia parduotuvės, pirtys, vyksta įprastinis darbo dienos gyvenimas (32, 12).

Vyko ir dvarininkų judėjimas. Žandarų žiniomis, šie dažnai lankėsi vieni pas kitus, važinėjo po apskritis, buvo Kaune bei Suvalkų gubernijoje, palaiko ryšius su klebonais. Sekliai pastebėjo, kad dvarininkų suvažiavimai užtrunka keletą dienų, jie sako švenčią Užgavėnes (33, 2). Apskritai to meto slaptuose dokumentuose užfiksuotas visų gyventojų sluoksnių priešiškusmas caro valdžiai. Nurodyta, kad apsišvietusių žmonių idėjos nepasikeitė, jie ir toliau nepaiso varžymų, neatsisako minties apie Lenkijos atkūrimą, o sukilimo atveju pasiryžę dalyvauti ir valstiečiai (37, 21).

Didžiausią nerimą gyventojams sukėlė rusų kalbos brukimas į Katalikų Bažnyčią. Vilniaus vyskupijos administratoriaus prelato P.Žilinskio, sugrįžusio iš Peterburgo, pasakyta kalba sukėlė, anot caro pareigūnų, katalikų dvasininkijos „stiprų murmėjimą ir pyktį“. Apie jį pradėta nepalankiai kalbėti. Dvarininkai P.Žilinskio kalbą peikė visu balsu, kaltindami jį neleistinu elgesiu (37, 20). Norėdamas sušvelninti vyskupijos administratoriaus padėtį ir suteikti jam teisinį pagrindą, Vilniaus generalgu-

bernatorius kreipėsi į Katalikų dvasinę kolegiją, prašydamas jos atstovus duoti raštišką nurodymą, kuriuo remdamasis prelatas Žilinskis galėtų atkakliai reikalauti iš savo valdinių vyriausybės nurodymų vykdymo (95, 77). Tačiau valdžios pradėtą rusinimo darbą gyventojai sutiko priešišškai.

Kai 1869 m. spalio 5 d. Švenčionių parapijos klebonas kun. Kaminskis pradėjo sakyti pamokslą rusų kalba, bažnyčioje kilo bruzdėjimas ir nepasitenkinimas, kai kurios moterys pradėjo verkti, eiti iš bažnyčios. Bažnyčią paliko apie šimtas tikinčiųjų, jie priekaištavo ir grasino kunigui. Kitą sekmadienį tikintieji, išgirdę kunigo pirmuosius žodžius rusų kalba, vėl išėjo iš bažnyčios. Trečiąjį sekmadienį vėl kunigui prabilus rusų kalba, žmonės su triukšmu ir nepasitenkinimu paliko bažnyčią (35, 1–5). Valdžia norėjo įsitikinti, ar gyventojai apskritai nusistatę prieš rusų kalbos vartojimą pridėtinėse pamaldose, ar tik prieš tradicinės kalbos pakeitimą bažnyčioje. Turgelių parapijoje buvo pasakytas pamokslas gudų kalba. Tikintieji į tai nereagavo. O kai pradėjo sakyti pamokslą rusų kalba – pasipriešino (36, 18, 24). Rusų kalbos vartojimui bažnyčioje labiausiai priešinosi gyventojai Vilniaus, Ašmenos, Švenčionių, Dysnos ir kt. apskrityse. Žandarų žiniomis, priešintis rusų kalbos įvedimui pridėtinėse pamaldose gyventojus skatino kunigai. Atrodo, kad taip elgėsi ne visi. Švenčionių parapijos pavyzdys rodo priešingą atvejį. Parapijos klebonas įrodinėjo žmonėms, kad priešintis valdžiai nėra protinga. Tokių kunigų, atrodo, buvo mažuma.

Pradėjus bažnyčios pridėtinių pamaldų rusinimo vają, kai kurie kunigai nesutiko su vyskupijos vyresnybės vykdoma politika, nors gautus nurodymus formaliai vykdė, tačiau slapta stengėsi sutrukdyti valdžios pradėtą rusinimo darbą. Kiti svyravo, nežinojo ką daryti, esant karo padėties sąlygoms. Dalis kunigų buvo pasyvūs, nesikišo į politiką, vykdė visus vyskupijos vadovybės nurodymus. Aiškią poziciją parodė kunigai, baigę Peterburgo dvasinę akademiją. Jie atsisakė vykdyti valdžios nurodymus, t.y. atlikti bažnyčioje apeigas rusų kalba, remdamiesi tuo, kad rusų kalbos nevartoja nė akademija, visi dogmatiniai religiniai dalykai aiškinami lotynų, o ne rusų kalba (95, 78).

Kunigų svyravimai bei baimė išnyko, kai 1870 m. Vilniaus Šv. Rapolo parapijos klebonas kun. Petravičius (Petrovičius), kuris buvo pritaręs rusų kalbos įvedimui pastoraciniame darbe, netikėtai tam pasipriešino. Įsitikinęs, kad be popiežiaus leidimo rusų kalbos vartojimas pamaldose yra Bažnyčios įstatymo pažeidimas, jis nusprendė padaryti viešą atgailą. Pirmiausia kun. Petravičius išsiuntinėjo parapijų klebonams savo paties parašytą raštą, kuriame aiškino, kad rusų kalbos įvedimas į papildomas pamaldas yra neteisėtas ir nepagrįstas, iškelia valdžios ir vyskupijos prelatų piktnaudžiavimus. Antra, bažnyčioje jis pasakė panašaus turinio

pamokslą ir viešai prisipažino klydęs. Paskui tikinčiųjų akyse kunigas iškilmingai sudegino vyskupijos kurijos atsiųstą ritualo knygą rusų kalba (43, 35). Nors šis kunigas buvo tuoj areštuotas ir ištremtas į Archangelską, jo drąsus poelgis kunigams bei tikintiesiems padarė nepaprastą įspūdį.

Kunigas Petravičius įkvėpė drąsos katalikų dvasininkijai, paskatino vaduotis iš prislėgtos nuotaikos, pradėti priešintis vyskupijos kapitulos prelatų vykdomai politikai. Antra vertus, tai buvo moralinė parama tiems kunigams ir gyventojams, kurie priešinosi Katalikų Bažnyčios rusinimui.

Įvykis Šv. Rapolo bažnyčioje suaktyvino pasipriešinimo sąjūdį. Dysnos apskrities Masoro parapijos kun. Šurna atsisakė priimti ritualo knygą rusų kalba. Dėl to jis buvo iškviestas į Vilnių ir priverstas vykdyti vyskupijos nurodymus, bažnyčioje sakyti pamokslus rusų kalba. Parapijos tikintieji, norėdami padėti kunigui, pasipriešino jo sakomam pamokslui. Kai policija ėmė tardyti ir įtikinėti gyventojus dėl rusų kalbos reikalingumo, jie visai nustojo lankyti bažnyčią (17, 2).

Tiems kunigams, kurie patys nedrįso pasipriešinti pamaldų rusinimui, iniciatyvą parodė gyventojai. Pavyzdžiui, Radoškovičiaus parapijoje gyventojai pradėjo rinkti pinigus, kad būtų pašalintas dekanas kun. Jurgevičius, kuris priėmė ritualo knygą rusų kalba ir atlikinėjo pridėtines pamaldas, maldą už carą rusų kalba (19, 75–76). Kai kurie kunigai gaudavo laiškų iš gyventojų, raginančių laikytis Bažnyčios nustatytos tvarkos (18, 3).

Katalikų dvasininkijai spaudimą darė užsienyje gyvenantys emigrantai bei Lenkijos gyventojai. 1870 m. Vilniaus gubernijoje buvo platinami iš Varšuvos lapeliai, raginantys tikinčiuosius pasipriešinti rusų kalbos įvedimui pridėtinėse pamaldose. Iš Paryžiaus paštu kunigams buvo siunčiami atsišaukimai „Lenkų dvasininkų emigrantų draugijos kreipimasis į Rusijos užimtą kraštą, lenkų dvasininkiją“, smerkiantys caro valdžios prievartą. Vilniaus vyskupijos administratorius ir 4 prelatai: Nemeikša, Tupalskis, Gerburtas ir Linkinas paskelbti juose išdavikais (44, 80).

Buvo priešinamasi ir religinės literatūros rusų kalba platinimui. Nors lenkų kalba buvo uždrausta dėstyti tikybą, bet moksleiviai skaitė religinę literatūrą savo gimtąja kalba. Kunigai nenorėjo pripažinti prelato A. Nemeikšos į rusų kalbą išverstų skaitinių, kurie buvo vadinami „evangelikomis“. Jų atsisakė tikybos pamokose ir Vilniaus gimnazijos kapeionai kun. Narkevičius, kun. Rakelevičius bei kun. Žebrovskis (318, 317).

Nepaisydami Vilniaus vyskupijos vadovybės ir kai kurių kapitulos narių lojalumo caro valdžiai, eiliniai kunigai, padedami tikinčiųjų, priešinosi bažnyčios rusinimo politikai. Demonstratyvūs kunigų pasipriešinimai stiprino prasidėjusį sąjūdį. Tikriausiai augantis judėjimas paskatino ekstremistus griebtis teroro, kurio auka tapo prelatas E. Tupalskis. Šis

žingsnis paveikė prorusiškus sluoksnius, valdžia prarado iniciatyvą, kai kurie jos atstovai pradėjo abejoti rusinimo sėkmingumu.

Caro valdžios vykdoma politika vertė lenkų tautines jėgas vienyti. Dvarininkai bei šlėktos*, kurių dauguma buvo prolenkiškos orientacijos, pradėjo ieškoti glaudesnių ryšių su paprastais žmonėmis. Tuo metu dvarininkams buvo rizikinga rodyti savo nepasitenkinimą bei imtis politinių veiksmų. Pasipriešinimui valdžiai stengėsi panaudoti šlėktas, kurie nuolat sukinėjosi apie dvarą ir bažnyčią. Jie tapo aukštesnio luomo įrankiu religiniam tautiniam sąjūdžiui aktyvinti. Palaikydami ryšius su dvarininkais ir kunigais bei norėdami pritapti prie jų, išsiskirti iš paprastų žmonių, šlėktos noriai vykdė dvarininkų ir kunigų politinius užsakymus. Jie tapo svaria jėga, aukštesnių sluoksnių politikos vykdytojais. Tačiau svarbiausią reikšmę plintančiam sąjūdžiui turėjo katalikų dvasininkija.

XIX a. 8-ajame dešimtmetyje Vilniaus vyskupijoje kunigų anticarinė veikla suaktyvėjo. Dysnos apskrities kun. P. Romanovičius važinėjo po Dysnos ir Zarasų apskrities parapijas, sakė tautinio pobūdžio pamokslus, dalijo knygas, gaivino valdžios uždarytas religines brolijas, šventino škaplierius, rožančius bei kryžius. Tai jis darė, anot jo, „popiežiaus suteikta teise“ (48, 1–3). Ši akcija, atrodo, buvo susijusi su popiežiaus Pijaus IX jubiliejumi, kurį 1872 m. šventė katalikų pasaulis**. Rusijos imperijos katalikai savo pagarbos popiežiui viešai pareikšti negalėjo, nes caro valdžia neleido to organizuoti. Valdžia bijojo, kad popiežiaus jubilėjaus šventimas gali sukelti visuomenėje „religinį fanatizmą“ bei judėjimą. Kai kurie Lenkijos politiniai sluoksniai, norėdami suaktyvinti Lietuvoje prasidėjusį religinį tautinį sąjūdį, propagavo popiežiaus jubiliejų, siuntė dokumentus užsirašyti į „Jėzaus Širdies“ brolijos narius. Ši brolija, įsteigta jėzuitų ir misionierių platinama įvairiuose Europos kraštuose, pasiekė ir Lietuvą. Norinčiam įsirašyti į broliją kartu su kortele buvo siunčiama knygelė, raginančių stoti į „Jėzaus Širdies“ broliją ir melstis už popiežiaus pasaulietinės valdžios atkūrimą bei Lenkijos nepriklausomybę (113, 93). Matyt, propaganda padarė įtaką katalikams. Vilniaus vyskupijoje lenkų pavyzdžiu buvo įsteigta „Jėzaus Širdies apaštalavimo“ brolija, Ašmenos apskrityje – „Jėzaus Širdies skausmo brolija“, „Jėzaus Širdies brolija“ bei „Škaplierių brolija“. Caro valdžia, susekusi nelegalias religines draugijas, jas uždarė, o organizatorius ištrėmė į Rusijos gilumą (21, 46–47). Matyt, protestuodami prieš valdžios sąžinės laisvės varžymus, tikintieji pradėjo masiškai nešioti škaplierius, atvirai juos pardavinėjo prie kiekvienos bažnyčios. Valdžia, sužinojusi, kad kardinolas Simsonis išleido slapta

* Bajorai, smulkieji žemvaldžiai arba neturintys žemės nuosavybės.

** Pasibaigus jubiliejui, iš Lenkijos į Lietuvą buvo siunčiami raštai, kurie skelbė, kad popiežiaus jubiliejus pratęsiamas (CVIA SP. F. 821. Ap. 1. B. 458. L. 1).

potvarkį apie steigiamą škaplierių legioną Prūsijoje, Austrijoje ir Rusijoje, skubiai kreipėsi nurodymų į 3-ią kanceliarijos skyrių (20, 1). Kadangi panašius škaplierius nešiojo ir stačiatikiai, tai katalikams jų uždrausti nesiryžo, bet atidžiai sekė šį masinį reiškinį.

Kurdami religinio pobūdžio organizacijas, dvasininkai siekė kelti gyventojų religingumą, vienyti katalikus, ugdyti jų atsparumą svetimai įtakai. Be to, iš anksto žinodami, kad be valdžios žinios pradėta veikla bus persekiojama, kunigai siekė ir politinių tikslų. Caro administracijos veiksmai prieš religines draugijas, jų narių persekiojimai bei represijos turėjo sukelti gyventojų nepasitenkinimą ir priešišumą opozicinei valdžiai bei viešpataujančiam stačiatikių tikėjimui. Taip buvo formuojama liaudies opozicija esamai santvarkai.

Gyventojų priešišumą caro valdžiai atspindėjo apskričių bei gubernijų viršininkų ataskaitos. Vilniaus gubernijos 1876 m. antrojo pusmečio ataskaitoje pažymima, kad miestiečiai ir valstiečiai nejaučia šventos pareigos tėvynei. Atsargos kareiviai, išgirdę apie atsarginių šaukimą, užuot ėję ginti tėvynės, liejo piktus žodžius, skirtus valdžiai, ižeidinėjo carą (38, 22). Trakų apskrities dvasininkai ir dvarininkai reiškė nepasitikėjimą pareigūnais, o gyventojai katalikai dėl savo priešiško buvo pasiryžę atvirai rodyti neapykantą rusų valdžiai, nes jie dar tiki Lenkijos nepriklausomybės atkūrimu (39, 2). 1877 m. prasidėjus Rusijos – Turkijos karui, Švenčionių bažnyčioje buvo perskaitytas manifestas apie karą lenkų kalba, plito gandai apie sukilėlių pasirodymą bei grįžimą į baudžiavą. Nors jis didesnio judėjimo nesukėlė, tačiau buvo reiškiamas gyventojų nepasitenkinimas esama valdžia. 1877 m. Vilniaus gubernijos ataskaitoje pažymėta, kad užfiksuotas 21 atvejis, kai gyventojai viešai ižeidinėjo carą (40, 28).

Pačiais nepatikimiausiais ir priešiškiausiais visuomenės atstovais caro valdžia laikė katalikų dvasininkiją. Ji, kaip ir anksčiau, priešinosi vyriausybės priemonėms, nuteikinėjo parapijiečius prieš valdžią. Katalikų Bažnyčios beteisiškumą, apie kurį atvirai kalbėjo dvasininkai, valdžios atstovai vadino propaganda, o ne rūpinimusi Bažnyčios reikalais. Treikia, jų supratimu, paklusniai vykdyti vyriausybės nurodymus, ir prievartos varžtai savaime išnyks. Tai buvo užkariautojų logika: piliečių teises pamynus prievarta, rūpintis savais interesais.

Neteisėtos prievartinės priemonės nepadėjo pasiekti norimo tikslo. Gyventojų rusinimas vyko sunkiai. Rusų kalbos įvedimas tikybos pamokose, religinės literatūros rusų kalba brukimas gyventojus padarė budresnius: jie nebeleido savo vaikų į liaudies mokyklas. Valdžios atstovų ataskaitos rodo, kad Vilniaus gubernijos apskrityse mokyklas lankė mažai mokinių (42, 12). Vietoj jų gyventojai pradėjo steigti slaptąsias mokyklas.

Valdžios žiniomis, Vilniaus mokymo apygardoje beveik kasmet būdavo įsteigiama iki 200 slaptųjų mokyklų (41, 8). 1876–1877 m. Trakų apskrityje caro valdžia užtiko 10 slaptųjų mokyklų su 114 mokinių. Lydos apskrityje – 10 su 105 mokiniais (41, 1). Caro kanceliarijos 3-ias skyrius nurodė, kad Vilniaus gubernijos slaptosiose mokyklose vaikus mokė lenkų ir rusų kalbomis. Jei vaikai nemokėjo skaityti lenkiškai, tai kunigai nepriimdavo išpažinties. Ši taisyklė galiojo ir tose vietose, kur gyveno lietuviai (41, 12).

Aukštuosiuose vyriausybės sluoksniuose formavosi požiūris į nelegaliųjų mokyklų atsiradimo priežastis. Pradėta abejoti gimtosios kalbos religijos pamokose uždraudimo tikslingumu. Jų supratimu, griežtos priemonės dar labiau stiprina religinį fanatizmą ir atsiranda prielaida naujam religiniam persekiojimui (41, 15). Valdžios pesimizmą dėl vykdomos politikos didino nesėkmės. Ėjo metai, o vietoj nutautinimo rezultatų krašte kilo pasipriešinimo sąjūdis. Be to, imperijoje stiprėjo socialiniai judėjimai. Tuo metu ėmė aktyviai reikštis narodnikai, įtraukdami į šį judėjimą inteligentiją, ypač studentus.

1873–1874 m. narodnikų veiklos atbalsiai pasklido ir Vilniaus gubernijoje. Katalikų Bažnyčios atžvilgiu caro valdžios konfrontacinė politika pradėjo slūgti. Tai rodo Rusijos vyriausybės 1882 m. konkordato pasirašymas su Romos kurija. Dėl to Vilniaus vyskupijoje prasidėjo naujas etapas. Pasitraukus prelatui P.Žilinskiui iš Vilniaus vyskupijos administratoriaus pareigų, caro valdžia neteko favorito ir prarado savo tiesioginę įtaką vyskupijai.

Pasipriešinimo caro valdžiai sustiprėjimas vyskupo K.Hrineveckio vyskupavimo laikotarpiu

Caro vyriausybei pasirašius konkordatą su Romos kurija, į Vilniaus vyskupo postą buvo paskirtas Mogiliovo arkivyskupijos seminarijos rektorius kun. K.Hrineveckis. Po 20 caro valdžios savavaliavimo metų Vilniaus vyskupijoje atkurtas teisinis valdymas.

Paskyrus Vilniaus vyskupu kun. K.Hrineveckį, iš pagrindų pasikeitė vyskupijos padėtis, egzistavusi po 1863 m. sukilimo. Vyskupiją pradeda valdyti teisėtas dignitorius, turintis visas Bažnyčios numatytas teises, o tarp tikinčiųjų – autoritetą ir pagarbą.

Jaunas ir energingas vyskupas savo veiklą pradėjo pirmiausia siekdamas atkurti tvarką vyskupijoje, sudrausminti kunigus. Neatliekančius savo priedermės kunigus šalino iš pareigų, ypač tuos, kurie buvo palankūs vyriausybei. Didelį gyventojų dėmesį bei dvasinį pakilimą sukėlė vyskupo K.Hrineveckio parapijų lankymas. Važinėdamas po vyskupiją, jis miestuose ir miesteliuose laikė iškilingas pamaldas, gausiai žmonių miniai saky-

davo pamokslus ir užuominomis atskleidavo sunkią Katalikų Bažnyčios padėtį, jos persekiojimą, ragino parapijiečius būti tvirto tikėjimo. Anot Vilniaus generalgubernatoriaus, vyskupo aktyvumas sukėlė gyventojų fanatizmą, paskatino katalikus statyti naujas bei remontuoti senąsias bažnyčias, remti jas aukomis. Ypač daug dėmesio vyskupas skyrė dvarininkams, norėdamas įteigti visuomenei pagarbą ponams ir iškelti jų reikšmę religiniame tautiniame sąjūdyje. Tokia vyskupo pozicija paskatino dvasininkiją aktyviai veiklai, kuri, valdžios manymu, analogiška buvusiai 1863 m. sukilimo išvakarėse (109, 13–15). Vyskupas, nesiskaitydamas su valdžios potvarkiais bei nurodymais, griovė valdžios pastangas rusinti gyventojus. Rusų kalbos vartojimas pridėtinėse pamaldose buvo užmirštas. Vyskupas atvirai sakydavo valdžios atstovams, kad negali rusų kalba kalbėti net atskirų maldų, nes tam neturi popiežiaus leidimo. Mokyklose kunigai nustojo dėstyti tikybą rusų kalba. Iš gudų ir lietuvių buvo reikalaujama, kad mokėtų maldas ir lenkų kalba. Slaptosiose mokyklose poterių buvo mokoma iš lenkiškų maldaknygių. Kunigai pradėjo atvirai priešintis rusų kalbos vartojimui tikybos pamokose. Kukutiškių parapijos klebonas kun. Ukrina pareiškė valdžios atstovams, kurie prašė kunigo pagalbos dėl vaikų mokyklos lankymo, kad nei jie, nei mokyklos nereikalingos, nes čia ne Rusija, bet užgrobtą Lietuvą, todėl ir padėti negali (24, 1–2). Anksčiau Kukutiškių mokyklą lankė apie 30 vaikų, o prasidėjus pasipriešinimo rusų kalbai sąjūdžiui, vaikų mokykloje gerokai sumažėjo. Kunigas atvirai gyventojų neragina, bet veikė per slaptąsias religines draugijas, kuriose aktyviai dalyvavo parapijiečiai.

Nemažą įtaką priešinantį rusų kalbos vartojimui mokyklose darė vyskupas K. Hrinčevskis. Viena rašte caro pareigūnui jis rašė, kad liaudies mokyklos yra stačiatikių politinis ir religinis ginklas, taikomas kito tikėjimo žmonėms. Todėl jis yra svetimas ir neduoda naudos, o dažniausiai teikia žalą. Vyskupas pažymėjo, kad valdžios skelbiama sąžinės laisvė neatitinka tikrovės. Savo tezei argumentuoti vyskupas pateikė faktų iš Dysnos, Gardino, Vilniaus apskričių, kuriose katalikų mokiniams nebuvo leista mokykloje kalbėti maldos lotyniškai, jie buvo varomi į cerkvę, kunigai verčiami dėstyti tikybą iš stačiatikio dvasininko parašyto vadovėlio (121, 80–81). Vyskupas susirašinėjo su Vilniaus mokymo apygardos globėju, bet kiekvienas iš jų mokyklos padėtį interpretavo savaip. Valdžios atstovas reikalavo iš vyskupo, kad dvasininkai laikytųsi valdžios nustatytos tvarkos tikybos pamokose, o vyskupas – lygių teisių Katalikų Bažnyčiai. Iš Vilniaus mokymo apygardos globėjo rašto matyti, kad vyskupas nereaguodavo į jo reikalavimus. Kunigai, panašiai kaip Žemaičių vyskupi-joje, retai lankė mokyklas, kiti atsisakė dėstyti tikybą rusų kalba, vartojo lenkų arba lietuvių kalbą, o kai kurie visiškai nelankė mokyklų (22, 8).

Pagyvėjo ir katalikų veikla prieš rusus kolonistus bei stačiatikių cerkvę. Į Paberžę atsikėlę stačiatikiai, nesugebėdami prisitaikyti prie vietos sąlygų ir išsivirti, pradėjo pardavinėti gautas žemes vietos gyventojams. Tuo jie ardė valdžios įkurtą stačiatikių parapiją. Dėl katalikų kunigų įtakos vietos gyventojai sugrįžo į katalikų tikėjimą (23, 11). M. Muravjovo valdymo laikais pasiekti „laimėjimai“ stačiatikinant gyventojus dėl religinio tautinio sąjūdžio prarado savo reikšmę.

Vyskupaujant K.Hrineveckiui, suaktyvėjo lenkų tautinis sąjūdis. Po baudžiaivos panaikinimo kūrėsi modernioji visuomenė. Augant iš baudžiaivos išsivadavusių valstiečių ekonominei galiai, stiprėjo tautinis sąjūdis, kurio galutinis tikslas buvo likviduoti caro priespaudą. Šiame sąjūdyje svarbų vaidmenį atliko katalikų dvasininkija. Mūsų aptariamuoju laikotarpiu aukštieji dvasininkai, kapitulos prelatai (Koncegovičius), dekanai (Mališkevičius) važinėjo po parapijas, ragino gyventojus būti tvirto tikėjimo, kvietė caro valdžios suklaidintuosius sugrįžti į katalikybę, aukštino persekiojamuosius katalikus. Daug dėmesio buvo skiriama rusų kalbos įvedimo bažnyčiose pasipriešinimui.

Vyskupas K.Hrineveckis siūlė caro administracijai daugiau dėmesio skirti kriminaliniams klausimams, o katalikų dvasininkijos sekimą palikti vyskupui, nes jos moralės dalykai priklauso šio kompetencijai. Vyskupas visaip stengėsi ištrūkti iš valdžios kontrolės ir vyskupiją valdyti savarankiškai. Tačiau generalgubernatorius I.Kachanovas po senovei kontroliavo vyskupijos veiklą. Pastebėjęs 1885 m. išleistame Vilniaus vyskupijos leidinyje, vadinamojoje rubricėlėje, „neteisingų duomenų“, davė nurodymą policijai sustabdyti leidinio platinimą. Apie tokį generalgubernatoriaus sprendimą vyskupui pranešė pas jį atvykęs policmeisteris Klingenbergas. Pasipiktinęs vyskupas pareiškė policmeisteriui, kad namą, kuriame jis gyvena, gali apsupti žandarmerija ir kariuomenė, naudoti jėgą, bet tai bus ne kas kita, kaip banditizmas viduryje šviesios dienos. Tokių, kaip generalgubernatorius, gatvėje galima rasti daug – šiandien I.Kachanovas, rytoj kitas, o jis pats Vilniuje ar Sibire visada liksiąs vyskupu. „Rubricėlė, – nurodė vyskupas, – priklauso man ir aš galiu rašyti joje, kas reikalinga“ (329, 6).

Vyskupo reakcija paskatino Vilniaus generalgubernatorių prašyti vyriausybę pašalinti jį iš Vilniaus vyskupo pareigų. Dėl to vyskupas buvo iškviestas į Peterburgą. Suprasdamas iškvietimo priežastį ir norėdamas suvaržyti valdžios savavaliavimą, K.Hrineveckis atliko tam tikrus kanoninius patvarkymus. Jis pavedė, jam išvykus, vyskupiją valdyti oficialiai M.Garasimavičiui, suteikdamas jam plačius įgaliojimus. Taigi valdžia neturėjo teisės, vyskupui esant gyvam, be popiežiaus leidimo priversti vyskupijos kapitulą rinkti naują vyskupą (56, 4–5).

Vyskupas K.Hrineveckis į Vilnių nebegrižo; iš Peterburgo buvo ištremtas į Jaroslavlį policijos priežiūrai. Jam buvo paskirta metams 2 tūkst. rb. pragyvenimui (75, 79). Vidaus reikalų ministras D.Tolstojus atsisakė patvirtinti kanauninką M.Garasimavičių vyskupijos valdytoju ir pareikalavo Vilniaus vyskupijos kapitulos išrinkti naują vyskupijos administratorių. Vyskupijos kapitula šį kartą išdrįso pasipriešinti ministro nurodymui ir atsisakė rinkti naują valdytoją. Kapitula patarė valdžiai tuo reikalu kreiptis į Romos kuriją (57, 7). Kadangi vyriausybei nepavyko priversti Vilniaus kapitulos išrinkti administratorių, valdžia pasiūlė kanauninkui M.Garasimavičiui atsisakyti vyskupo K.Hrineveckio įgaliojimų. M.Garasimavičius nepakluso valdžios raginimui; jis pasiuntė Vilniaus generalgubernatoriui raštą, kur paaiškino kanonų reikalavimus dėl kanauninko pareigų. Jeigu valdžia su tuo nesutinka, siūlė kreiptis į popiežių (56, 4–5). Vidaus reikalų ministro nurodymu Vilniaus generalgubernatorius dar kartą patarė kanauninkui atsistatydinti, nes kitaip būsiąs priverstas jį ištremti. Kanauninkas M.Garasimavičius atsisakė vykdyti valdžios nurodymą ir buvo ištremtas į Velską (58, 23).

Kokių vaidmenį atliko vyskupas K.Hrineveckis per Vilniaus vyskupijos valdymo laikotarpį, galime spręsti iš 1885 m. pirmojo pusmečio caro valdžios aptiktų katalikų dvasininkijos „nusižengimų“ sąrašo (108, 70–74). Pirmiausia dėl vyskupo kaltės beveik visose parapijose nebuvo atliktos gedulingos pamaldos už carą Aleksandrą II. Tai visuotinio pobūdžio akcija. Be to, kunigai, nesilaikydami nustatytos tvarkos, be valdžios leidimo išvykdavo į kitas parapijas, organizuodavo dvarininkų suvažiavimus, rinkdavo aukas bažnyčios reikalams, sakydavo savo kūrybos pamokslus*, bendrose kapinėse atsiskyrė nuo stačiatikių. Kunigai dar buvo apkaltinti neteisėtai organizavę procesijas už bažnyčios ribų, kitose parapijose klausę išpažinties, rodę pagarbą ištremtam vyskupui, trukdę katalikui vesti stačiatikių tikėjimo merginą. Taip pat valdžios institucijos nustatė, kad kunigai tikybą mokyklose dėstė lenkų kalba, ragino gyventojus mokytį vaikus slaptose mokyklose. Taigi per trumpą laiką Vilniaus vyskupijoje buvo užfiksuota 27 kunigų „nusižengimai“; už tai tie kunigai buvo nubausti piniginėmis baudomis, vienas kitas uždarytas į vienuolyną.

Kunigų priešinimasis prievartinei Rusijos vyriausybės politikai įgijo rezistencijos formą ir buvo panašus į Žemaičių vyskupijos sąjūdį. Nors priešinimosi caro valdžios politikai formos buvo panašios, tačiau tautinis turinys skyrėsi. Žemaičių vyskupijoje buvo siekiama lietuvių tautinio atgimimo, o Vilniaus vyskupijoje – Žečpospolitos atkūrimo. Bet svarbiausia tai, kad vyskupo K.Hrineveckio dėka iš Vilniaus vyskupijos buvo pašalinti

* Pamokslus kunigai privalėjo sakyti iš specialiai parengto ir išleisto teksto, kuris turėjo būti vyskupo aprobuotas.

caro valdžiai palankūs kunigai, kompromitavę Katalikų Bažnyčią. Dėl suaktyvėjusio religinio tautinio sąjūdžio Vilniaus vyskupijos kapitula išdrįso pasipriešinti caro vyriausybės diktatui. Ji, neturėdama kitos išeities, buvo priversta kreiptis per Mogiliovo arkivyskupą į Vatikaną – prašė Vilniaus vyskupijos valdytoju paskirti jiems tinkamą dvasininką, kapitulos kanauninką kun. L.Zdanavičių. Romos kurija pasiūlė savo kandidatą (74, 48). Kadangi caro vyriausybė nepritarė Vatikano siūlymui, valdytojo paskyrimas liko neišspręstas. Rusų vyriausybė, pažeisdama konkordato reikalavimus, savavališkai Vilniaus generalgubernatoriaus siūlymu vyskupijos administratoriumi paskyrė kanauninką L.Zdanavičių. Kiek vėliau vidaus reikalų ministras viename rašte rašė, jog L.Zdanavičius katalikų akyse neturėjęs autoriteto, naudojėsis generalgubernatoriaus dėmesiu (76, 86). Tuo tarpu vietos valdžiai toks nesavarankiškas, paklusnus administratorius, matyt, tiko. Tačiau valdžia, nors ir turėjo paklusnų vyskupijos administratorių, jau nebegalėjo, kaip laikotarpiu po sukilimo, valdyti vyskupijos, nes padėtis buvo pasikeitusi – pasipriešinimo caro valdžiai sąjūdį rėmė gyventojai. Su šia jėga teko skaitytis. Be to, vienas asmuo nebegalėjo pakeisti situacijos. Vyskupijos administratorius buvo tarsi tarpininkas tarp dviejų priešingų polių – valdžios ir besipriešinančios jai jėgos. Kita vertus, kanauninko L.Zdanavičiaus silpnumu naudojosi lenkų tautinės jėgos, kurios per bažnyčias netrunkamai veikė ir darė įtaką tikintiesiems.

Nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžios lenkų tautinis sąjūdis Lenkijos Karalystėje ir Rusijos vakarų gubernijose suaktyvėjo. Varšuvos apygardos žandarų viršininko žiniomis (27, 357–359), nuo 1888 m. užsienyje veikė Austrijos vyriausybės remiama „Związek Narodu Polskiego“ (Lenkų tautos sąjunga), kuri tais pačiais metais Lvove išleido savo programą. Joje keliamas uždavinys plėsti patriotinį darbą, vienyti lenkus į organizacijas, kad Austrijos ir Rusijos karo atveju lenkų tauta būtų pasiruošusi atkurti Lenkijos valstybę ir išsaugoti buvusį teritorijos vientisumą. Nuo 1892 m. buvusios LDK teritorijoje pasirodė atsišaukimų. Atsišaukimas „Polacy“ kvietė gyventojus remti sudarytą „tautos vyriausybę“, kuri veikė Vakarų Lenkijoje. Šis atsišaukimas buvo patvirtintas Lietuvos ir Lenkijos herbiniu antspaudu (27, 356).

Lenkų tautinis sąjūdis aktyvėjo, jo veikla plėtėsi veikiamą išorinių jėgų. 1895 m. Vilniaus gubernijos valsčiaus ir miesto valdybos iš Varšuvos Tautos gynybos komiteto gaudavo atsišaukimų, kuriuose gyventojai buvo kviečiami nemokėti mokesčių, imti iš taupomųjų kasų savo santaupas ir skirti sukilimui, kuris galimas Rusijos karo su Vokietija arba su Austrija atveju (45, 19–20). Savo veiklą Vilniaus krašte plėtė Tautos demokratinė sąjunga (vadinamieji endekai). Jie darė įtaką katalikų dvasininkijai ir per ją veikė gyventojus. 1895 m. Vilniaus gubernatorius nurodė, kad katalikų

dvasininkija visaip stengiasi išlaikyti priešišškai rusų valdžiai nusiteikusią senąją gyventojų kartą ir išauklėti šitaip jaunimą (45, 34–36). Konfesinės ir pasaulietinės inteligentijos veiklos suaktyvėjimas, tarpusavio ryšiai bei siekimas suartėti su liaudimi caro valdžiai kėlė nerimą. Vietos administracija siūlė Vilniaus generalgubernatoriui steigti kiek galima daugiau mokyklų, bibliotekų, atidaryti skaityklų (26, 145). Išsiplėtus lenkų tautiniam sąjūdžiui, inteligentija pradėjo atvirai kalbėti apie jų teisių sulysinimą su rusų gyventojais, lenkų kalbos vartojimo laisvę (28, 5).

XIX a. pab. caro vyriausybės politika dėl Katalikų Bažnyčios nebuvo pasikeitusi. Tuo tarpu jos padėtis, plečiantis sąjūdžiui, stiprėjo. 1897 m. Vilniaus vyskupijos valdytoju su Vatikano žinia buvo paskirtas kun. S.Zveravičius; jis reikalavo iš valdžios Katalikų Bažnyčiai būtiniausių teisių. Vyskupas kreipėsi į Kitatikių reikalų departamentą, prašydamas padidinti stojančiųjų į Vilniaus kunigų seminariją klierikų skaičių. Po 1863 m. sukilimo 10 metų valdžia neleido priimti į kunigų seminariją klierikų, todėl sumažėjo kunigų vyskupijoje. Be to, kunigų skyrimą į vieną ar kitą parapiją varžydavo biurokratiniai susirašinėjimai su caro administracija. Vyskupą piktino, kad jis be valdžios sutikimo negali bausti nusikaltusių kunigų, laidotuvių metu negali giedoti, o tai kelią žmonių nepasitenkinimą (67, 17). Prie cerkvių įsteigtose mokyklose stačiatikių dvasininkams pradėjus prievarta stačiatikinti katalikų vaikus, vyskupas S.Zveravičius kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, nurodydamas, kad jis dėl to gavęs iš gyventojų skundų. Vyskupas tokį stačiatikių žingsnį vertino kaip nesantikos kurstymą, kai supriešinami katalikų kunigai su mokytojais ir stačiatikių dvasininkais. Nors katalikams suteikta teisė išpažinti savo tikėjimą, sako vyskupas, kai kuriose mokyklose draudžiama vaikams žegnotis ir melstis pagal katalikų apeigas. S.Zveravičius prašo ministrą pašalinti švietimo vadovybės taikomus suvaržymus, leisti katalikams išpažinti savo tikėjimą (68, 20–23).

Mokyklos prie cerkvių Vilniaus gubernijoje buvo steigiamos ir ten, kur negyveno stačiatikių šeimos. Todėl aišku, kad tokių mokyklų tikslas buvo ne tik mokyti vaikus, bet ir stačiatikinti kito tikėjimo gyventojus, auklėti juos ištikimybės cerkvei ir caro vyriausybei dvasia. Stačiatikių parapijų mokyklų paskirtis nedviprasmiškai atsispindi Šventojo sinodo prokuroro V.Sablerio kalboje. Jis nurodo, kad šios mokyklos yra svarbiausios priemonės stačiatikybei stiprinti. Pasak jo, Vakarų krašte šie stačiatikių mokslo židiniai skiepija rusišką stačiatikišką gyvenimo principą katalikų vaikams ir nepastebimai įtraukia juos į rusų stačiatikių gyvenimą (302, 92). Dėl šių priežasčių 1902 m. pradžioje Vilniaus vyskupas išleido slapta aplinkrašti „Į Vilniaus vyskupijos dvasininkiją“ ir išsiuntinėjo kunigams (70, 13).

Aplinkraštyje nurodoma, kad cerkvių parapinių mokyklų vadovai į katalikų dvasininkiją žiūri kaip į fanatikus, valstybės priešus, nuo jos mėginama atsikratyti verčiant jaunąją kartą stačiatikiais. Tai vienintelė priemonė, su kuria galima stiprinti ištikimybę caro vyriausybei. Turint omenyje, kad tos mokyklos yra vien stačiatikių dvasininkų žinioje, augančiam katalikų jaunimui jos yra žalingos. Todėl vyskupas įsako visiems Vilniaus vyskupijos dvasininkams budriai sekti, kad katalikų vaikai nelankytų tų mokyklų. Nustačius tokius faktus, reikia paveikti vaikų tėvus, o jeigu įkalbinėjimai nepadės, įsakoma per išpažintį neduoti nuodėmių atleidimo vaikams, jų tėvams bei globėjams (302, 98).

Vyskupo S.Zveravičiaus elgesys caro valdžiai buvo netikėtas, ypač apstulbino paskelbti žodžiai, kad „Bažnyčia liepia mylėti savo tėvynę, klausyti savo monarcho, lieti kraują už jį ir savo tėvynę ir drauge tvirtai laikytis savo tikėjimo ir ginti jį, prireikus net savo gyvybės kainą“ (70, 14). Šiuos vyskupo žodžius valdžios atstovai vertino kaip iššūkį vyriausybei, jie pranokė katalikų dvasininkijos išūlumą, nes per 40 metų nebuvo, kad dvasininkai būtų raginę katalikus mirti už tikėjimą (70, 15). Valdžios atstovai pasiūlė vyskupui pačiam atsisakyti Vilniaus vyskupo pareigų. Buvo pažadėta jį apgyvendinti imperijos gubernijoje ir mokėti 2400 metinę algą. Priešingu atveju – ištremti su 1200 rb metine alga. Vyskupas atsisakė vykdyti valdžios pasiūlymus ir buvo ištremtas į Tverę.

Trečiojo Vilniaus vyskupo nuo 1863 m. pašalinimas įrodė caro valdžiai, kad vyskupijos hierarchai yra pasiryžę ginti Katalikų Bažnyčios teises, priešintis caro vyriausybės vykdomai politikai. Vyskupas S.Zveravičius pirmasis atvirai pareiškė nepripažįstas Rusijos savo tėvynę, o caro – savo monarchu.

CARO VALDŽIOS MĖGINIMAI PANAIKINTI VILNIAUS VYSKUPIJĄ

Vilniaus vyskupo pašalinimas iš pareigų parodė, kad egzistuoja Katalikų Bažnyčios hierarchų ir caro vyriausybės santykių krizė. Bažnyčios suvaržymai ir apribojimai nedavė caro valdžiai laukiamų rezultatų, atvirkščiai, – paskatino pasipriešinimo sąjudį. Siekdama sumažinti didėjančią įtampą, caro vyriausybė darydavo nuolaidų, pasirašydavo konkordatą su Vatikanu, derindavo vyskupo paskyrimą Lietuvoje. Tačiau kategoriškiems valdžios reikalavimams, prieštaraujantiems Bažnyčios nuostatams, vyskupai priešindavosi. Tokius vyskopus valdžia šalino, į jų vietas skyrė jai tinkamus laikinuosius administratorius. Šie, neturėdami kanoninių teisių valdyti vyskupiją, negali atlikti vyskupo pareigų ir tenkinti tikinčiųjų poreikių. Be to, vyskupijų administratoriai neturėjo

autoriteto tarp tikinčiųjų, neturėjo ir įtakos. Valdžia negalėjo pasiekti norimo tikslo. Tuo tarpu Vilnius ir vieniems, ir kitiems buvo svarbus centras: pirmiesiems – kaip strateginis objektas savo politiniams siekiams įgyvendinti, antriesiems – istorinės reikšmės vieta su savo istorine praeitimi, senomis kultūrinėmis tradicijomis, šventovėmis, kultūros paminklais. Caro valdžia siekė paversti Vilnių rusų kultūros židiniu, rusinimo ir vertimo į stačiatikių tikėjimą centru. Svarbiausia numatytiems valdžios planams kliūtis buvo katalikų dvasininkija. Reikia pasakyti, kad caro vyriausybė nekaltino nepaklusnių vyskupų dėl netinkamos politinės orientacijos. Vyskupą A.Krasinskį valdžios atstovai laikė nuosaikiu dvasininku, o vyskupą K.Hrineveckį – vos ne valdžios šalininku, nes Vatikanas nenorėjo tvirtinti, kai rusų vyriausybė siūlė jo kandidatūrą į Vilniaus vyskupo postą. Romos kurija į jį žiūrėjo kaip į rusų valdininką, ir tik caro vyriausybei pagrasinus nutraukti derybas, Vatikanas sutiko su rusų siūlymu (116, 17). K.Hrineveckio priešiškus vyriausybei valdžios atstovai vertino kaip aplinkos įtaką, o ne jo paties tokį nusistatymą. Vyskupo S.Zveravičiaus išpuolyje matė Katalikų Bažnyčios teisių gynimą ir priešinimąsi stačiatikybei. Svarbiausias valdžiai priešas buvo Katalikų Bažnyčios sistema, organizacija, kur nepavykdavo įsiskverbti.

Nepaisant subjektyvių valdžios vertinimų, vyskupas vaidino svarbų vaidmenį religiniame ir politiniame gyvenime. Kokią poziciją jis užėmė, tokie buvo ir santykiai su caro valdžia, buvo priešinamasi ar nespriešinama valdžios vykdomai politikai, žadino katalikus religiniam sąjūdžiui arba skatino nuolaidžiauti valdžiai ir slopino judėjimą. Vyskupijos valdytojų nuolaidžiavimais, neryžtingumu tuoj pasinaudodavo priešiškos jėgos. Nuolaidžiaujant vyskupui L.Zdanavičiui, stačiatikių dvasininkija, caro valdžios padedama, plėtė savo parapijas, steigė cerkvių parapišes mokyklas. Vyskupo S.Zveravičiaus teigimu, Vilniaus vyskupijoje paskutiniaisiais metais stačiatikių dvasininkija įkūrė, be anksčiau buvusių, apie 1 tūkst. cerkvių ir raštingumo mokyklų (116, 20). Spartus tokių mokyklų steigimas privertė Vilniaus vyskupą S.Zveravičių ryžtis pristabdyti stačiatikiybės plėtimą bei sužadinti katalikų budrumą. Tatai vietos valdžiai buvo netikėta, ji tokį vyskupo žingsnį pavadino „perkūnu iš giedro dangaus“ (116, 20). Matyt, jie tikėjosi Vilniaus ir ypač Gardino gub. slavų gyventojų palankumo, konsolidacijos su stačiatikių bažnyčia, caro valdžia.

Katalikų visuomenę Rusijoje, ypač užsienyje, caro vyriausybė bandė veikti diplomatinėmis priemonėmis. Konkordatų pasirašymai buvo ne kas kita, kaip noras sušvelninti katalikų padėtį ir susilpninti užsienio kritiką. Praktiškai caro vyriausybė nevykdė su Vatikanu pasirašytų susitarimų, o paskirti vyskupai nedarė valdžiai nuolaidų, griežtai laikėsi Katalikų

Bažnyčios kanonų. Katalikų Bažnyčios ir rusų vyriausybės santykiai buvo nuolat įtempti.

Konfrontaciją padėjo didinti ir vietos valdžios pareigūnai. Iš Vilniaus gubernijos įvairių įstaigų ataskaitų matyti, kad centrinei valdžiai buvo teikiama subjektyvi informacija. Priešiškus valdžiai pareigūnai matė tik privilegijuotus sluoksnius, o valstiečius, kurie sudarė įvairių besiplečiančių sąjūdžių pagrindą, jie laikė patikimais piliečiais. Į vyriausybės vykdomą politiką šiame krašte vietos valdžia žiūrėjo ne kaip į sudėtingą procesą, bet kaip į mechaninį reiškinį. Jų supratimu, tereikėjo panaudoti policiją ir karinę jėgą, ir visas kraštas būtų tapęs rusiškas ir stačiatikiškas. Tokie vietos valdžios bandymai ją kompromitavo, vertė vyriausybę drausti naudoti griežtas priemones. Tačiau vilties surusinti kraštą vietos valdžia neatsisakė, tam griebėsi visokios propagandos. Pagrindinis jos argumentas, esą Šiaurės Vakarų kraštas buvo ir yra rusų teritorija. Išleistuose leidiniuose įrodinėjo, kad šis kraštas nuo amžių priklausęs Rusijai, iškraipytai aiškino krašto istoriją, katalikų dvasininkijos padėtį bei susidariusią politinę situaciją. Tačiau valdžios propaganda, matyt, neturėjo pageidaujamos įtakos gyventojams. Vidaus reikalų ministras buvo priverstas prisipažinti, kad jau praėję 40 metų, „kai mes tvirtiname, jog Šiaurės Vakarų kraštas turi būti rusų, kad Vilnius – rusų miestas, įrodinėjimams išleisdome dideles lėšas ir panaudojome visas intelektualines pajėgas, tuo tarpu mums tenka Vilniuje saugoti priešingą stačiatikybei ir rusų tautai tvirtovę – katalikų vyskupiją“ (118, 32). Ministro pranešime dėl Vilniaus katalikų vyskupijos egzistavimo išryškėja vyriausybės siekiai imtis ypatingų priemonių, nes katalikų vyskupas negalės būti ištikimas vyriausybei. Jis, būdamas apsuptas aukštų dvasininkų, kapitulos narių, seminarijos prorektorius bei prie jų prisijungusių lenkų dvarininkų, kurie į Vilniaus miestą žiūri kaip į nuo amžių viešpataujančią šventovę, pasirengęs ginti jį nuo visokių pasikėsinimų. Norint, kad vyrautų stačiatikių tikėjimas, reikia panaikinti egzistuojančią aplinką ir Vilnių padaryti iš tikrųjų rusų miestu. Vienintelė tam priemonė, daro išvadą ministras, yra Vilniaus katalikų vyskupijos panaikinimas (118, 33).

Ši vyskupijos panaikinimo idėja caro valdžiai iškilo nebe pirmą kartą. Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas, pašalinęs vyskupą A. Krasinskį, pirmasis norėjo pasinaudoti atsiradusia palankia proga. Jis planavo panaikinti Vilniaus vyskupiją ir prijungti ją prie Minsko vyskupijos. Vyraujant krašte sukilimo nuotaikai, vyriausybė nepritarė M. Muravjovo planams, tuo labiau kad vyskupas A. Krasinskis buvo ištremtas. Vyriausybė apsiribojo Minsko ir Kameneco vyskupijų panaikinimu, kur buvo mažai katalikų.

Ištrėmus vyskupą S.Zveravičių, pridariusį nemalonumų valdžiai, vėl sugrįžta prie Vilniaus vyskupijos panaikinimo idėjos. Tuo metu dėl S.Zveravičiaus ištrėmimo smarkiai buvo reaguota ir tarptautiniu mastu. Užsienio tarnybos siuntė Rusijos vyriausybei paklausimus, perspėjimus, dėl vyskupo pašalinimo domėjosi Vatikano kardinolai. Visa tai nedarė vyriausybei įtakos svarstant Vilniaus vyskupijos panaikinimo planą. Realizavus šį planą, Šiaurės Vakarų kraštas esą turėsiąs daug teigiamybių. Pirmiausia susidarysiančios sąlygos vietos valdžios veikimo laisvei, tai pašalinsią visuomenės įtampą ir besiplečiantį religinį sąjūdį. Buvo apeliuojama į buvusius Vilniaus generalgubernatorius I.Kachanovą, P.Orževskį ir V.Trockį, kurie griežtomis priemonėmis gebėjo atimti iš Lietuvos katalikų vyskupijų savarankiškumą. Pasiiekti kardinalių rezultatų, nepanaikinus Vilniaus vyskupijos, ministro supratimu, vyriausybė nepajėgs (118, 25).

Vyriausybės siūlomoms priemonėms pritarė Gardino gub. valdžia. Vilniaus gub. administracija pradėjo ruošti panaikinti vyskupiją: kunigų seminariją perkelti į grynai rusišką miestą, dvasininkus – į kitas vyskupijas ir kt. Vyriausybei dar kėlė susirūpinimą vyskupo S.Zveravičiaus veiklos padariniai, galėję paskatinti tikinčiųjų judėjimą. Išstremtieji vyskupai paprastai savo įgaliojimus perduodavo vyskupijos kapitulos nariams, o jais vyriausybė nebuvo linkusi pasitikėti, ir tai dar labiau skatino planus vyskupiją panaikinti.

Vyriausybė neatmetė galimybės Vilniaus vyskupijos panaikinimo klausimą derinti su Romos kurija. Ši reikalą ji planavo pavesti Rusijos Katalikų Bažnyčios metropolitui. Tačiau, naikinant Minsko ir Kameneco vyskupijas, su Vatikanu nebuvo tartasi, tai ir Vilniaus vyskupiją galėjo panaikinti be Romos kurijos žinios. Romos kurija buvo suinteresuota palaikyti santykius su Rusija ir dėl Vilniaus vyskupijos panaikinimo tikriausiai nenutrauktų diplomatinį santykių.

Taigi vyriausybė nusprendė panaikinti Vilniaus vyskupiją. Šis klausimas buvo apsvaistytas Senate ir parengtas įsakas. Jame nurodoma, kad Senatas pritaria vyriausybės siūlymui panaikinti Vilniaus vyskupiją, bažnyčią ir katalikų dvasininkiją perduoti Mogiliovo arkivyskupijai ir jos metropolito žiniai. Senatas įpareigojo Vidaus reikalų ministeriją, suderinus su metropolitu, Vilniaus kunigų seminarijos auklėtinius išskirstyti po kitas kunigų seminarias, konsistorijos turtą – į kitas vietas, o dvasininkus – po parapijas, kapitulos narius kanauninkus palikti be etatų (117, 29). Vilniaus vyskupijos panaikinimo įsaką ir kitus dokumentus caras atmetė. Ant vidaus reikalų ministro pranešimo „Dėl Vilniaus katalikų vyskupijos tolesnio egzistavimo“ valstybės sekretorius V.Plėvė užrašė pastabą: „Jo didenybė imperatorius teikėsi įsakyti šio klausimo sprendimą atidėti

kuriam laikui ir pasirūpinti vyskupijos laikinojo administratoriaus paskyrimu. 1902 m. balandžio 9 d.“ (117, 30).

Matyt, caras į šį reikalą pažiūrėjo rimčiau, nes imperijoje politinė situacija buvo nepalanki, stiprėjo darbininkų judėjimas, o vyriausybės siūloma priemonė būtų sukėlus didelį nepasitenkinimą. Prasidėjus 1905 m. demokratinei revoliucijai, šis Rusijos valdininkų sumanymas liko neįkūnytas.

RYTŲ LIETUVOS LIETUVIŲ LENKINIMAS PER BAŽNYČIAS

Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei ir Lenkijos Karalystei 1385 m. sudarius Krėvos sutartį bei 1387 m. įvedus krikščionybę Lietuvoje, prasidėjo lietuvių polonizacija. Lietuviai dažniausiai buvo lenkinami lenkų politiniais tikslais, bet iš dalies ir dėl Lietuvos privilegijuotojo luomo ekonominių bei teisinių išskaičiavimų. Ilgą laiką polonizacija nelietė žemesniojo visuomenės sluoksnio – valstiečių, kurie konservatyviai laikėsi senoviškų lietuviškų papročių, kalbėjo gimtąja kalba. Tik Lietuvos ir Lenkijos valstybės žlugimas, rusifikacijos ir stačiatikybės pavojus paspartino polonizaciją, ir ji įsikverbė į konservatyvųjį visuomenės sluoksnį, lietuvių kalbos saugotojus – valstiečius.

Lietuvių lenkinimo politines istorines sąlygas ir svetimos kultūros ekspansijos į Lietuvą priežastis, remdamasis pačių lenkų paskelbtais dokumentais, pirmasis bandė apibendrinti kanauninkas kun. K. Prapuolenis (231). Jis svarbiausiu Lietuvos lenkinimo veiksniu, šalia kitų, laikė Katalikų Bažnyčią, tiksliau sakant, lenkų dvasininkiją, kuri buvo glaudžiai susijusi su lenkų feodaliniais sluoksniais bei jų siekais, skatinusiais didinti savo įtaką ir turtus Lietuvoje. Katalikų dvasininkija, autoritarius žodžiais tarient, amžių amžiais platindama „pagoniškai tautai“ krikščionybę Lietuvoje, iš tiesų tarnavo „lenkų karalystei“.

Per bažnyčių kūrimosi ir raidos istoriją Lietuvoje B. Kviklys savo veikaluose (199; 200) parodė lietuvių lenkinimo vaizdą, tautiškai susipratusių lietuvių priešinimąsi krašto asimiliacijai. Lenkų istorikas P. Losovskis lietuvių bei lenkų santykius vėrtino kaip tolerancijos stoką, kuri neleido konfrontuojančioms jėgoms, taip pat katalikų dvasininkams rasti politinio kompromiso ir drauge dirbti išsivadavimo iš nacionalinės priespaudos sąjūdyje (214).

Taigi Rytų Lietuvos problema domino tyrinėtojus. Vieni aprėpė ilgesnį laikotarpį, kiti gvildeno kai kuriuos šios temos aspektus, tautybių santykius bei demografines problemas.

XIX a. antroji pusė ir XX a. pradžia buvo naujas lenkinimo etapas,

susijęs su naujomis istorinėmis sąlygomis. Nagrinėjant ši Rytų Lietuvos lenkinimo etapą, į kurį tyrinėtojai mažiau kreipė dėmesio, negalima parodyti krašto lenkinimo vaizdo nenustačius, kokie veiksniai, kokios vidinės ir išorinės jėgos aktyvino lenkinimą, dėl kokių priežasčių Katalikų Bažnyčia užmezgė ryšius su politinėmis jėgomis, pakrypo į politizaciją.

Veiksniai, aktyvinę polonizaciją. Po 1863 m. sukilimo sustiprėjo lietuvių ir lenkų tautų priespauda. Lietuvoje ilgą laiką buvo įvesta nepaprastoji krašto padėtis, kuri leido caro valdžios administracijai neribotai savavaliuoti ir imtis represijų prieš gyventojus. Priespaudą patyrė ir katalikų dvasininkija. Caro valdžia Katalikų Bažnyčią laikė, kaip minėta, „lenkų revoliucijos lizdu“, o katalikų dvasininkiją – „lenkų idėjų“ propaguotoja. Todėl M. Muravjovas šaudė, trėmė katalikų dvasininkus. Katalikų dvasininkiją represijos našta nuolat slėgė ir po sukilimo. Štai 1866 m. 5 kunigai iš Vilniaus gubernijos buvo ištremti į tolimus Rusijos miestus, 25 pašalinti iš parapijų, kai kurie iš jų uždaryti į vienuolynus, 38 nubausti piniginėmis bandomis (9, 7). Vilniaus gubernijoje uždaryta nemažai bažnyčių, pradėta prievarta stačiatikinti gyventojus, steigti prie cerkvių mokyklas. Visa tai kėlė pavojų Katalikų Bažnyčios šiame krašte gyvavimui, grėsė gyventojų nutautinimu.

Prieš gresiantį pavojų iš lenkiškai patriotiškai nusistačiusių žmonių formavosi anticarinės jėgos, kurias vienijo unijos idėjos, laisvės ir nepriklausomybės siekiai. Tai buvo iš darbo atleisti mokytojai, tarnautojai, prie jų prisidėjo bežemiai ir mažazemiai bajorai, juridškai neįrodę bajorystės kilmės. Jie sukinėjosi aukštesniojo luomo aplinkoje, vartojo lenkų kalbą ir laikėsi lenkiškų tradicijų. Dauguma jų nuomojo dvarų žemes arba tarnavo dvaruose, buvo patikimas lenkiškasis elementas, per kurį dvarininkai palaikė ryšius su gyventojais. Vien tik Vilniaus apskrityje smulkių bajorų, vadinamųjų šlėktų, ir bežemių miestiečių buvo per 10 tūkst. Žandarų viršininko žodžiais tariant, tai nepatikimiausia politiniu požiūriu visuomenės dalis. Jos lenkiška orientacija buvo grėsminga politinių akcijų jėga (34, 12–15).

Dvarininkija ir katalikų dvasininkija, išoriškai rodžiusios santūrumą caro valdžiai, iš tiesų buvo priešiškos jai, bendravo su savo sluoksnio žmonėmis. Dvaras ir bažnyčia formavo viešąją nuomonę, ugdė gyventojų, daugiausia lenkų, tautinę savimone, puoselėjo jų kultūrą. Katalikų dvasininkija buvo apsišvietusi, gerai orientavosi įvairiuose gyvenimo reikaluose, turėjo gyventojų pasitikėjimą ir buvo tikintiesiems autoritetas.

Aukštesniojo luomo etninės bei politinės (unijos dvasios) pažiūros buvo susiformavusios Lietuvos ir Lenkijos valstybės metais, veikiant kultūriniais bei ekonominiais veiksniais. Lenkišką orientaciją Lietuvoje

sustiprino 1831 ir 1863 m. sukilimai. Visuomeniniai ir ekonominiai santykiai į lenkų tautinį sąjūdį įtraukė ir žemesnius visuomenės sluoksnius – miestiečius bei valstiečius. Lenkų patriotizmas, jų tautinė ideologija pamažu skverbėsi į miestus ir kaimus, niveliuodama lietuvių tautinius jausmus. Tai vyko tarsi savaime, siekiant atremti gresiantį rusinimo ir stačiatikinimo pavojų. Iš tikrųjų tai buvo lenkų tautinis religinis sąjūdis, kurio vadovai dažnai buvo ir sulenkėję lietuviai. Jie save laikė lietuviškos kilmės, bet sutapusiais su lenkų tauta piliečiais. Lietuvos bajorų vartojamas posakis „*Gente sum Lituani natione Poloni*“ (Esu lietuvių kilmės lenkas) (264, 212) nerodė lietuviško tautiškumo, o tik geografinę kilimo vietą. Tuo metu bajorai į Lietuvos valstiečius, išlaikiusius lietuvišką dvasią, žiūrėjo ne tik kaip į žemesnio luomo atstovus, bet ir kaip į pagoniškos, jiems svetimos kultūros skleidėjus ir saugotojus. Vienu žodžiu, buvo vykdoma ta pati lenkinimo politika, kuri vyravo Lietuvoje XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Dvarininkai ir dvasininkai formavo tikinčiųjų nuomonę, kad katalikų tikėjimą galima išgelbėti susitelkus katalikams, laikantis lenkiškojo tautiškumo, puoselėjant jų kultūrą ir kalbą.

Katalikų Bažnyčia uoliai saugojo dar XVIII a. pabaigoje įvestą tradiciją – lenkų kalbą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose*. Todėl XIX a. antroje pusėje šio krašto gyventojams lenkų kalba buvo diegiama remiantis, pirma, tradicija, antra, lenkų kultūros pranašumu, rusifikacijos ir stačiatikinimo pavojumi. Taigi XIX a. 6–8 dešimtmetyje, kai Rytų Lietuvoje lietuvių tautinė savimonė dar nebuvo ryški, miestuose ir miesteliuose išgalėjo lenkų nacionalinė savimonė. Ši tautinė orientacija čia tapo beveik visuotinė. Pirmajame polonizacijos etape, t.y. iki XVII a. pabaigos, galutinai sulenkėjo Lietuvos bajorai, o antrajame, maždaug iki XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios – miestiečiai. Šiame etape Rytų Lietuvos miestuose ir miesteliuose susidarė lenkų kultūros židiniai, kuriuose daugiausia veikė prieš carą nusistatę lenkai, nepripažįstantys tolerancijos ir kompromisų su kitomis tautomis. Tuo metu lenkinimo procesas per bažnyčias palengva skverbėsi į Lietuvos kaimus. Kita vertus, bažnyčioje vartojama kalba nemažai priklausė nuo klebono požiūrio, jo tautinės orientacijos. Vilniaus vyskupijos bažnyčiose pridėtinės pamaldos (t.y. suplikacijos, psalmės, Rožančius, litanijos bei giesmės) daugiausia buvo atliekamos lenkų kalba. Ta kalba vaikai buvo mokomi katekizmo, poterių. Tik vienoje bažnyčioje pridėtinės pamaldos buvo atliekamos vien lietuviškai, o kitose – lietuviškai perskaitoma evangelija arba atskirai giedama lietu-

* 1787 m. liepos 16 d. dekretu Vilniaus vyskupas I. Masalskis parapijų ir vienuolynų bažnyčiose įvedė naują tvarką: lenkiškai melstis, giedoti suplikacijas ir psalmes. Ši tvarka skatino lenkinti visą pastoracinį darbą.

viška giesmė. Lenkiškais pamokslais, giesmėmis parapijos tikintieji buvo pratinami mokytis lenkiškai, nors tos kalbos dauguma gyventojų nemokėjo ir nesuprato maldos prasmės. Kun. A.Burba, XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje atvykęs į Žaslius kunigauti, užrašė tikinčiųjų lenkiškus poterių ir vėliau paskelbė spaudoje (264, 212). Tai buvo lenkiškų, lietuviškų ir baltarusiškų žodžių mišinys, dariantis tiek lietuvių, tiek lenkų kalbą.

Vilniaus katalikų dvasininkija – lietuvių lenkintoja

Lietuvą prijungus prie Rusijos, Katalikų Bažnyčia neteko savo privileguotos padėties. Buvo sekuliarizuotos vyskupijų, kapitulų, vienuolynų, kunigų seminarijų bei parapijų bažnyčių valdos. Katalikų dvasininkijai pradėta mokėti alga iš valstybės iždo. Politinė ir ekonominė situacija skatino katalikų dvasininkijos priešiškus jausmus caro vienvaldystei, didino ryžtą veikti Lenkijos valstybės atkūrimo linkme. Caro priespaudos ir griežto režimo sąlygomis Katalikų Bažnyčia vienintelė turėjo šio laikmečio tokias sąlygas formuoti priešišką valdžiai visuomenės nuomonę bei žadinti patriotinius jausmus. Katalikų dvasininkiją po sukilimo daugiausia sudarė privileguoto luomo atstovai, kurie nesuvokė lietuvių nacionalinių tikslų, lietuvių tautinės kultūros savitumų. Visas bažnytinės hierarchijos aukštasis vietas užėmė lenkai arba sulenkėję lietuviai. Jie buvo ir Vilniaus diecezijos vyskupais arba vyskupijos administratoriais*. Iš 11 vyskupų ir vyskupijos administratorių tik 3 vyskupai mokėjo lietuvių kalbą, tačiau 2 iš jų dirbo lenkų naudai. Vienintelis vyskupas, toleravęs lietuvių kalbą ir palaikęs lietuvių kunigų tautinę veiklą, buvo vyskupas A.Audzevičius.

Kritiškiausiu metu, t.y. po sukilimo, Vilniaus vyskupiją, kaip minėta, valdė prelatas J.Bovkevičius. Tuo metu į jos kapitulą, nuolaidžiaujant nariams, buvo išrinkti carizmui palankūs kunigai: A.Nemeikša, E.Tupalskis ir P.Žilinskis, kurie prisidėjo prie tikinčiųjų rusifikacijos.

Pradėjus Vilniaus vyskupiją valdyti K.Hrineveckiui, kuris sustiprino pasipriešinimą caro valdžiai, suaktyvėjo lenkų tautinis sąjūdis. Nors vyskupas ir neleido dvasininkams savavališkai šalinti iš bažnyčios lietuvių kalbos, tačiau lietuvių ir lenkus laikė tos pačios lenkų tautybės žmonėmis, nematė tautų skiriamųjų bruožų (231, 175). Vyskupo principingumas,

* 1848–1918 m. Vilniaus vyskupijos vyskupai bei vyskupijos administratoriai buvo: V.Žilinskis (1848–1858), A.Krasinskis (1858–1863), J.Bovkevičius (1863–1866), P.Žilinskis (1866–1883), K.Hrineveckis (1883–1885), L.Zdanavičius (1885–1890, 1895–1897), A.Audzevičius (1890–1895), S.Zveravičius (1897–1902), V.Fronckevičius (1902–1904), E.Ropas (1904–1907), K.Michalkevičius (1908–1918).

atsisakymas kompromisų su caro valdžia buvo neparankus, dėl to jis buvo pašalintas iš valdytojo pareigų.

Tuo metu Rytų Lietuvoje pradėjo reikštis lietuvių tautinės idėjos, kurios konfrontavo su lenkų tautinio judėjimo apraiškomis. Lietuviai ėmė reikalauti teisės vartoti savo kalbą bažnyčiose. Paskirtas naujas Vilniaus vyskupijos administratorius kun. L.Zdanavičius nekreipė dėmesio į šias nuotaikas krašte. Vilniaus lietuvių inteligentų delegacija pareikalavo, kad administratorius skirtų lietuviams bažnyčią Vilniuje, o kaimo parapijų tikintieji prašė leisti vartoti lietuvių kalbą per pridėtines pamaldas ir lietuviškai sakyti pamokslus. Tačiau prašytojai susilaukė grąžinimų uždaryti bažnyčią, o dvasininkams atimti kunigo teisę (133, 20). Vyskupas L.Zdanavičius pradėjo varžyti ir net persekioti lietuvių kalbą.

Padėtis dar labiau pablogėjo Vilniaus vyskupiją pradėjus valdyti vyskupui S.Zveravičiui. Tuo metu lietuvių tautinis sąjūdis Rytų Lietuvoje buvo suaktyvėjęs, į tautinės bažnyčios atgimimo akciją įsitraukė ir paprasti Vilniaus lietuviai. Apskričių parapijų tikintieji taip pat sujudo, kad bažnyčiose būtų atgaivinta lietuvių kalba. Vilniaus lietuviai įteikė prašymą vyskupui, kad šis paskirtų jiems apleistą ir beveik nenaudojamą pastoracijai Šv.Mikalojaus bažnyčią. Vyskupas prašymą iš lietuvių priėmė, bet atsakymą vilkino tol, kol lietuvių inteligentų prašymu įsikišo Mogiliovo metropolitas arkivyskupas K.Nedzialkovskis, vėliau – arkivyskupas B.Klopatovskis*. Pastarasis grąžinimais privertė vyskupą S.Zveravičių atsižvelgti į lietuvių reikalavimus ir paskirti jiems bažnyčią. Tas įvykis nesumažino lietuvių kalbos uždėjimo iš bažnyčių. Vyskupas ir jo vadovaujama kapitula toliau persekiojo lietuvius kunigus, pradėjo kelti juos į baltarusių parapijas, kur buvo mažai lietuviškai kalbančių gyventojų, o į jų vietas atkeldavo nemokančius lietuvių kalbos kunigus lenkus ir tokiu būdu lenkindavo lietuviškas parapijas. Į gyventojų prašymus dėl gimtosios kalbos vyskupas nereaguodavo, o kunigus, mėginusius atlikinėti pamaldas lietuviškai, baudavo. Melstis ne lenkų kalba vyskupas laikė nusikaltimu. Antai buvo nubaustas Vilniaus Misionierių bažnyčios klebonas Kontrimas, kam įleido „šventon vieton pagonišką lietuvių kalbą“. Kun. M.Miškinis už lietuviškos evangelijos skaitymą Kernavės bažnyčioje buvo išsiųstas į baltarusių parapiją. Kun. Čelkiui už atsisakymą atlikti Butrimonių bažnyčioje pridėtines pamaldas lenkų kalba uždrausta laikyti pamaldas. Tas pat atsitiko su Punios, Gelvonų ir kitų parapijų klebonais (298, 52–54). S.Zveravičius buvo vienas iš aršiausių lietuvių persekiotojų, jis savo valdžia naudojosi ne apaštalinimo, bet lietuvių lenkinimo tikslais.

* Apie lietuvių pastangas atgaivinti lietuvių kalbą Šv.Mikalojaus bažnyčioje plačiau žr. kitame skyriuje.

Padėtis pasikeitė 1904 m. panaikinus lietuvių spaudos lotyniškomis raidėmis draudimą bei 1905 m. prasidėjus demokratinei revoliucijai. Tuo metu Rytų Lietuvoje formavosi įvairios politinės tautinės jėgos, kurios paveikė ir katalikų dvasininkiją. Vyko tautinė poliarizacija ir demokrati-zacija. Šiuo laikotarpiu Vilniaus vyskupijos valdytoju buvo paskirtas vys-kupas E.Ropas. Pirmieji jo žingsniai sukėlė lietuviams didelių vilčių. Galima sakyti, kad tai buvo pirmas kitatautis bajorų kilmės vyskupas, kuris gerai mokėjo lietuvių kalbą, tolerantiškai žiūrėjo į vietos gyventojų gimtosios kalbos vartojimą pastoraciniame darbe. Todėl tų parapijų gyventojai, kur buvo vartojama lenkų kalba, kreipėsi į vyskupą su prašymu atgaivinti lietuvių kalbą bažnyčiose. Gausūs lietuvių prašymai dėl lietuvių kalbos atgaivinimo bažnyčiose sukėlė sulenkėjusios Vilniaus vyskupijos kurijos bei kapitulos narių susirūpinimą. Jie nereaguodavo į tikinčiųjų prašymus su daugybe parašų, o aktyvius lietuvius kunigus persekirodavo. Antai Gaidės parapijos kleboną, aktyvų lietuvių tautinio sąjūdžio veikėją kun. J.Žiogą, kuris atsiuntė vyskupui raštą su parapijiečių parašais dėl lietuvių kalbos atgaivinimo bažnyčioje, apšaukė avantiūristu, socialistu ir šovininistu; už „šovinistinius“ reikalavimus iškėlė jį į kitą parapiją (200, 165). Prašymų buvo tiek daug, kad vyskupijos kanceliarijos darbuotojai pasidarė antspaudą su užrašu „Litvomanija“ ir mechaniškai spėsdavo tų prašymų ir žmonių likimą. Tai buvo ne tik feodalinės santvarkos liekana, baudžiavinis požiūris į valstiečius, bet ir paprasčiausia lenkiškojo naciona-lizmo apraiška, užtemdžiusi krikščioniškąjį teisingumą. Tai buvo šiurkštus nesiskaitymas su kitų tautų nacionaliniais jausmais bei gyventojų teisėmis. Ši nacionalistinė aukštosios dvasininkijos tendencija buvo visuotinė ir darė įtaką visai dvasininkijai bei visuomenei, vertė paklusti lenkų patrio-tams, siekti Lenkijos Karalystės atkūrimo. Šiai nuostatai buvo priverstas paklusti ir vyskupas E.Ropas. Priešindamiesi jo politikai, polonofilai suorganizavo bažnyčiose lenkų akcijas prieš lietuvių kalbos vartojimą. Pradėjus bažnyčiose giedoti ar sakyti pamokslus lietuviškai, lenkai sukeldavo triukšmą, išprovokuodavo muštynes (pvz., Butrimonių, Asavos, Benekainių, Mielagėnų, Rodūnios, Stakliškių, Sužionių ir kitų parapijų bažnyčiose).

Kad vyskupą patrauktų lenkų politikos pusėn, polonofilai sumaniai panaudojo 1905 m. rinkimų į Valstybės dūmą kampaniją: dvarininkai iškėlė jį kandidatu į Dūmos deputatus. Norėdamas būti išrinktas, jis tu-rėjo paklusti dvarininkų ir dvasininkų politikai. Reikia pasakyti, kad Vil-niaus gubernijoje buvo apie 50 tūkst. bajorų, pradedant magnatais ir baigiant apylinkių šlėktomis (307, 52), kurie sėkmingai galėjo nulemti rinkimų rezultatus vyskupo naudai. Prisidengdami vyskupo E.Ropo vardu, jie kūrė Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinę katalikų partiją (LBKKP).

Vyskupas tapo lenkų dvasininkų ir dvarininkų judėjimo vadovu. Partijos programa skelbė katalikų teisių lygybę, laisvą religijos mokymą, teisę vartoti savo kalbą viešajame gyvenime (233), tačiau lietuvių tautos reikalai šioje programoje buvo užmiršti, o kai kurios užuominos buvo deklaratyvios. Vyskupas, lenkų skatinamas, ragino ištraukti į LBKKP veiklą Žemaičių ir Seinų vyskupijos dvasininkus, siekė valdyti Lietuvos katalikų dvasininkiją. Tai buvo mėginimas atkurti senas tradicijas, įsigalėjusias po 1831 m. sukilimo. Tada lenkų tautinio sąjūdžio veikėjai, pasitraukę į užsienį, stengėsi sukongcentruoti katalikų dvasininkijos rankose lenkų tautinį judėjimą Rusijoje (307, 53–54). Dvarininkai dėl savo trumparegiškos politikos bei psichologinio konservatyvumo negalėjo atlikti tautinio sąjūdžio hegmono vaidmens. Todėl lenkų emigrantai agitavo dvarininkus būti paklusnius Bažnyčiai ir „klausyti altoriaus“. Laikantis šios tendencijos, ir buvo sukurta LBKKP.

Reikia pasakyti, kad demokratinės revoliucijos metu pasikeitė Katalikų Bažnyčios vaidmuo lenkų tautiniame sąjūdyje. 1903 m. susikūrė Lenkų tautinė demokratinė partija Rusijoje (LTDPR), kuri 1905–1907 m. išplėtė savo veiklą Rytų Lietuvoje. Ji rėmėsi prolenkiškai nusiteikusia dvasininkija ir dvarininkija, propagavo nacionalistinį šūkį: „Kas ne lenkiška – priešiška katalikybei“ (298, 120), o Katalikų Bažnyčią laikė tautine Lenkijos institucija, privalančia tarnauti lenkų tautinei idėjai. LTDPR pasiėmė sau teisę prižiūrėti dvasinės vyresnybės politiką, kunigų darbą ir kontroliuoti Katalikų Bažnyčios politinę veiklą (232, 18). Ši partija Lietuvą vadino „mūsų provincija“. LTDPR veikla ir siekiai Rytų Lietuvoje buvo susiję su visos Lenkijos siekais. Ji leido Vilniuje savo laikraštį „Dziennik Wileński“, kuris formavo antilietuvišką visuomenės nuomonę, darė poveikį „Kurjer Litewski“ bei Vilniaus vyskupijos leidžiamiems laikraščiams. Ši partija turėjo įtakos kultūros darbuotojams, dvasininkams, veikė Valstybės dūmos deputatus. LTDPR savo veiklą koordinavo su centru Varšuvoje, stiprino savo įtaką Vilniaus gubernijos gyventojams. Visas buvęs privilegijuotas luomas turėjo paklusti demokratiniams prolenkiškoms jėgoms bei principams, taikytis prie naujų visuomeninių santykių ir padėties. Kita vertus, Rytų Lietuvos Katalikų Bažnyčia buvo Lenkijos provincija, paklusniai vykdanči centro uždavinius.

Iš lenkų įtakos nepavyko išsivaduoti kun. K. Michalkevičiui, pradėjusiam valdyti nuo 1908 m. Vilniaus vyskupiją. Jis buvo lietuvių kilmės, žinojo, kaip buvo ignoruojamos lietuvių teisės Rytų Lietuvoje. Pradėjęs eiti vyskupijos administratoriaus pareigas, spaudoje paskelbė, kad jo tikslas būsiąs tarnauti vien religijos reikalams. Iš tiesų jis savo darbą pradėjo vykdydamas popiežiaus Pijaus X 1906 m. spalio 13 d. įsakymą dėl „mažumų reikalavimo melstis jų pačių kalba patenkinimo“ (231, 185), nuo

lietuvių kalbos teisių vyskupijos bažnyčiose grąžinimo. Buvo paskelbta, kad visose Vilniaus parapijos bažnyčiose numatytą dieną po Mišių bus sakomi lietuviški pamokslai, po to patys klebonai surašinės lietuvius. Vyskupijos administratorius prižadėjo „Vilties“ laikraščio redaktoriui kun. J. Tumui-Vaižgantui artimiausiu metu įvesti lietuvių kalbą dviejose Vilniaus bažnyčiose. 1908 m. lapkričio 29 d. Trakų apskrityje jis suorganizavo dvarininkų ir kunigų pasitarimą, aptarė lietuvių bei lenkų reikalus. Į tokį susirinkimą buvo sukviesti ir Vilniaus vyskupijos kunigai. Dauguma jų pasisakė prieš ekscesus bažnyčiose, prieš priešiškus tautų santykius, pasmerkė nacionalistinį šovinizmą, pabrėžė lietuvių ir lenkų kalbų lygiateisiškumą (162, 29). Susirinkimas nutarė, kad Vilniaus vyskupijos parapijų kunigai turi mokėti lietuvių kalbą, evangeliją visose bažnyčiose skaityti dviem kalbomis.

Konfliktams spręsti buvo sudarytos komisijos, grąžinti kunigai lietuviai, vyskupo E. Ropo iškelti į baltarusių parapijas. Administratorius kun. K. Michalkevičius ragino lietuvius steigti lietuvišką laikraštį „Aušrą“ ir tam paskyrė 1000 rb (298, 98).

Šios geros administratoriaus pastangos greitai buvo užblokuotos. Lenkų kunigai administratoriaus K. Michalkevičiaus organizuotoms priemonėms atvirai priešintis nedrįso, tačiau pamažu varė priešišką agitaciją. Vilniaus bažnyčiose giedodavo lenkų patriotiškas giesmes, lietuvius pravardžiuodavo „litvomanais“, įrodinėjo, kad jie užsimoję pagrobti lenkų bažnyčią. Lietuvių surašinėjimo bažnyčioje metu lenkai trukdydavo lietuviams užsirašyti, ragindavo juos vyti iš šventoriaus, vadindavo pagonimis (298, 74). Visų Šventųjų parapijos bažnyčioje lenkų tikintieji, kun. Verpichovskio sukurstyti, sukėlė bažnyčioje triukšmą, kai kun. Kraujelis pradėjo lietuviškai sakyti pamokslą.

Bandymas susigrąžinti Vilniaus vyskupijos bažnyčiose lietuvių kalbą nepavyko. Lenkai jėga priešinosi kitos tautos tikinčiųjų teisei ir kalbos laisvei. Jie, nesilaikydami padorumo, visaip priešinosi administratoriaus K. Michalkevičiaus veiklai. Jam neparodžius kietos rankos ir užsispyrimo, lenkai pasidarė drąsesni, pradėjo bažnyčiose kelti riaušes, kurstyti žmones. LTDPR veikėjai nuteikinėjo lenkų gyventojus prieš lietuvius kunigus ir lietuvių tautybės tikinčiuosius. Į antilietuvišką sąjūdį įsitraukė lenkų periodinė spauda („Przyjacieł“, „Dziennik Wileński“, „Kurjer Wileński“); ji tendencingai traktuodavo lietuvių ir lenkų santykius. Sudarytos komisijos ne tik nieko nedarė, bet dar labiau drumstė visuomenės ramybę ir draugiškus tautų santykius. Beraščių*, atsilikusių žmonių pa-

* Rytų Lietuvos valstiečiai dėl blogos žemės vertėsi skurdžiai, buvo mažo raštingumo. Pagal 1897 m. Rusijos surašymo duomenis Kauno gub. raštingų buvo 53%, Suvalkų – 54%, o Vilniaus – 26% žmonių.

dedami, lenkai šalino iš parapijų lietuvius kunigus. Tokia padėtis rodė bažnyčios politizavimo tendenciją, siekiant prolenkiškų tautinių politinių tikslų.

Taigi Katalikų Bažnyčia negalėjo ramiai atlikti jai skirtų funkcijų, t.y. tinkamai tenkinti žmonių dvasinių poreikių, imtis apaštalavimo. Ji, aktyviai išitraukusi į Lenkijos valstybingumo atkūrimo darbą, buvo priversta ignoruoti kai kuriuos Bažnyčios kanonus, ypač mažųjų tautų gimtosios kalbos teisę pastoraciniame darbe. Ši bažnytinė nuostata buvo priimta Tridento susirinkime 1545–1563 m., kur pabrėžiama, kad tikėjimo tiesos būtų aiškinamos kiekvienam suprantamu būdu ir kalba (133, 67–68). Į neleistiną lietuvių kalbos teisių pažeidimą pastoraciniame darbe popiežiaus Klemenso VIII pasiuntinys ir vizitatorius Aleksandras Comulejus XVI a. pabaigoje atkreipė Vilniaus vyskupijos dėmesį ir padėjo ištaisyti trūkumus. XX a. pradžioje į Vilniaus vyskupijos pažeidimus vėl buvo atkreiptas popiežiaus Pijaus X dėmesys. Sureaguota minėtu 1906 m. spalio 13 d. aplinkraščiu.

Nepaisant Bažnyčios reikalavimų, lietuvių kalbos teisinė padėtis Rytų Lietuvoje XX a. pradžioje blogėjo. Lietuviškos parapijos šašoningai buvo lenkinamos prievarta. Dėl to 1912 m. į popiežių kreipėsi (pirmą kartą kreiptasi 1906 m.) apie 70 Rytų Lietuvos kunigų lietuvių. Jų parengtas 145 puslapių memorandumas lietuvių bei vokiečių kalbomis buvo išsiuntinėtas po Vakarų Europą. Jame išdėstyta lietuvių lenkinimo istorija, pareikštas protestas lenkams dėl lietuvių kalbos persekiojimo ir niekinimo, trukdymo šia kalba atlikti pridėtinės pamaldas, sakyti pamokslus, dėl lietuviškų maldaknygių naikinimo. Buvo griežtai protestuojama prieš lenkų organizuojamus ekscesus, trukdančius lietuviams melstis gimtąja kalba. Memorandume lietuviai kunigai reikalavo sustabdyti šovinistinę lenkų veiklą, gerbti gyventojų tautinį orumą, tautų teises ir katalikybės principus (298, 114).

Lenkinimo metodai. Rytų Lietuvoje lenkinimą daugiausia skatino politinės jėgos, turėjusios aiškų politinį tikslą. Beveik visą laiką gyvavo tendencija išlaikyti įvairių formų anticarinį judėjimą. Tokį visuomenės opozicinį nusiteikimą prieš caro valdžią padėjo ugdyti stiprėjanti lenkų tautinė savimonė. Ji ekspansyviai slopino kitų tautų nacionalines aspiracijas, prie kurių nemažai prisidėjo katalikų dvasininkija. Jos siekiai pašalinti lietuvių kalbą, nepaisant priešingos popiežiaus pozicijos, rodė Vilniaus vyskupijos hierarchų tendenciją politizuoti Bažnyčią ir lenkinti lietuvius, baltarusius. Savo ruožtu lietuviai organizavo pasipriešinimą prieš prievartinį nutautinimą. Dviejų tautų tendencijų sandūroje išryškėjo lietuvių lenkinimo metodai.

Vienas ryškiausių, gana efektyvus lietuvių lenkinimo būdas buvo kunigų lietuvių iškeldinimas į baltarusių parapijas. Kunigai lietuviai būdavo keliaimi į kitas parapijas, kad neturėtų įtakos lietuvių gyventojų tautinei dvasiai ir sulenkėtų. Pirmasis tai pradėjo vyskupas L.Zdanavičius. Akivaizdus faktas – kun. A.Burbos, aktyviai pradėjusio reikštis lietuvių tautiniame atgimime Rytų Lietuvoje, kilnojimas ir persekiojimas. Jam buvo uždrausta lankytis Vilniaus kunigų seminarijoje, kad neužkrėstų klierikų lietuviška dvasia (133, 28).

Masišką lietuvių kunigų kilnojamą į baltarusių parapijas pradėjo vyskupas S.Zveravičius. Pasak istoriko B.Kviklio, į visas Gardino gubernijos parapijas vyskupas buvo atkėlęs kunigus lietuvius (200, 301). Taip pat lietuvius siekė lenkinti ir vyskupas E.Ropas. Aktyvius kunigus jis kėlė į baltarusių parapijas, o tenykščius – į lietuviškas. Buvo atkeldinti lenkų kunigai į Gelvonų, Nemenčinės, Varėnos, Rykantų, Geranainių, Šalčininkų, Trakų, Žirmūnų parapijas (133, 42). Tokie neteisingi vyskupo veiksmai kai kuriems sulenkėjusiems lietuviams kunigams padarė atvirkščią poveikį. Antai kun. Masiulį, kaip lenkiškų pažiūrų žmogų, kurį paskyrė į Nemenčinės parapiją. Atvykęs į paskirtą vietą, Masiulis pradėjo sakyti pamokslus lietuviškai ir skelbti, kad melddamasis lietuvių kalba žmogus gali būti išganytas. Vyskupijos prelatai tuoj reagavo, kunigą iškėlė į kitą parapiją (174).

Rytų Lietuvos lietuvių kunigų kilnojimo mastą ir tikslus aiškiai rodo kun. S.Stakelės surinkti duomenys, kuriuos jis pateikė vyskupui E.Ropui. 1905 m. apvažinėjęs Vilniaus, Trakų, Lydos, Ašmenos ir Švenčionių apskrčių 36 parapijas, kun. S.Stakelė nustatė, kad 16 parapijų lietuviškai kalbėjo mažuma gyventojų, o visose kitose gyventojų dauguma buvo lietuviai. Visų parapijų kunigai, išskyrus Benekainių, nemokėjo ir nesuprato lietuviškai (133, 56). Taigi vienas žmogus – lenkas arba sulenkėjęs lietuvis – turėdavo teisę priversti parapijos tikinčiuosius atsižadėti savo gimtosios kalbos ir priimti jiems svetimą kalbą. Kunigai, galėję tenkinti tikinčiųjų poreikius gimtąja kalba, dirbo baltarusių parapijose. Tokių kunigų 1906 m. buvo apie 28 (133, 59–60).

Padėtis nepasikeitė ir Vilniaus vyskupiją valdant kun. Michalkevičiui, kuris žadėjo laikytis krikščioniškojo teisingumo. Tuo metu (1908 m.) beveik visi Vilniaus miesto parapijų klebonai nemokėjo lietuvių kalbos. Lietuviškų parapijų (Molėtų, Druskininkų, Eišiškių) tikinčiuosius aptaravo lenkų kunigai. Dauguma Lietuvos tikinčiųjų buvo lietuviai, tačiau 27 parapijose jokių lietuviškų pamaldų ir pamokslų nebuvo (231, 253–255).

1911 m. Vilniaus vyskupijos administratorius, remdamasis popiežiaus aplinkraščiu dėl mažumos teisių melstis gimtąja kalba, paskelbė cirkuliarą, kuris įpareigojo vartoti lietuvių kalbą ir tose parapijose, kur lietuvių buvo

mažuma. Tad lietuvių kalba pradėta vartoti Molėtų, Labanoro, Inturkės, Giedraičių, Musninkų bažnyčiose, ten lietuvių buvo dauguma. Parapijose, kur lietuviai sudarė mažumą, lenkai priešinosi lietuvių kalbos vartojimui. Todėl lenkų kunigai tendencingai mažino lietuvių ir didino lenkų skaičių parapijose. Pavyzdžiui, Eišiškių parapijos klebonas pateikė žinių, kad parapijoje esą 79 lietuviai. Tuo tarpu 1905 m. ataskaitoje Vilniaus vyskupui nurodoma, kad parapijoje gyvena 5 tūkst. lietuvių (231, 255; 133, 48). Tai kėlė gyventojų nepasitenkinimą.

Lenkai sąmoningai kurstė vietos gyventojus, siundė prieš lietuvius kunigus. Vyskupijos komisijos ginčams spręsti daugiausia buvo sudarytos iš lenkų, konfliktus sprendavo lenkų naudai, o lietuvius kunigus paprasčiausiai perkeldavo į kitą vietą. Antai buvo pašalinti lietuvių kunigai iš Asavos, Kernavės, Rudaminos, Vileikos parapijų, jų vietoje paskirti lenkų kunigai (298, 82).

Vyskupijos administratoriaus K. Michalkevičiaus pastangos patenkinti vienos ir kitos tautybės tikinčiųjų poreikius nepavyko dėl lenkų poveikio. Galop ir pats administratorius pradėjo lenkams nuolaidžiauti. Tuo pasinaudoję, šie pradėjo trukdyti kunigams atlikinėti lietuviškas pamaldas, organizuodavo ekscesus. Visa tai padėdavo pašalinti lietuvių kalbą iš bažnyčios. Lietuvių kalba buvo pašalinta iš Rodūnios, Nočios, mėginta iš Joniškio ir kitų bažnyčių. Į neteisėtus lenkų veiksmus prieš lietuvius, į lietuvių skundus vyskupija nereagavo. Lietuviai, nesulaukdami iš dvasinės vyresnybės pagalbos, būdavo priversti kreiptis į teismus. Lietuvių kalbos teisė teismuose buvo ginama Alovės, Eišiškių, Giedraičių, Joniškio, Rodūnios parapijos tikinčiųjų. Kai kur, pavyzdžiui, Tverečiaus parapijoje, lietuviai lenkų kunigus pašalindavo boikotuodami (200, 360).

Lenkai, norėdami atsikratyti aktyviai veikiančių kunigų lietuvių, griebdavosi skundų. Šiuo metodu ypač sėkmingai naudojosi dvarininkai, į kurių skundus vyskupijos vadovybė jautriai reaguodavo. Kad skundai vyskupijai būtų efektyvūs, dažnai juos tendencingai nušviesdavo laikraščiuose, tuo darydami vyskupui spaudimą. Antai vyskupas E. Ropas buvo priverstas iš Švenčionių parapijos iškeldinti 3 kunigus lietuvius. Tuo tarpu lietuvių skundų bei prašymų, kad paskirtų kunigą lietuvi, nepatenkindavo. Vyskupijos vyresnybė beveik per visą mūsų nagrinėjamąjį laikotarpį jautriai reaguodavo į lenkų prašymus bei skundus ir mažai kreipė dėmesio į lietuvių. Pažymėtina, kad, renkant tikinčiųjų parašus po skundais prieš lietuvius, dažnai dvarininkai darydavo spaudimą (Benekainių dvarininkas Rimša), grasindavo atimti žemę (Joniškio dvarininkas Zajačkovskis) ir pan. Antai Paberžės parapijos dvarininkai sutiko finansuoti statomą bažnyčią, jei bus pašalinta lietuvių kalba (200, 240). Butrimonių apylinkės dvarininkai Honvalkai prižadėjo padovanoti bažnyčiai 30 dešimtinių

žemės, jei dvasinė vyresnybė panaikins toje bažnyčioje lietuviškas pamaldas (298, 60). Šėtos parapijos „vienas parapijietis su lietuviška pavarde“ žadėjo paaugoti bažnyčios vargonams 1 tūkst. rb, jei bažnyčioje bus įvesta lenkų kalba (176).

Lenkai stengdavosi sukompromituoti lietuvių kalbą: ji buvo vadinama „chlopų“, „pagonių“, „chamų“ kalba, todėl vietos gyventojai pradėjo niekinti lietuviškumą. Psichologiškai veikdami gyventojus, polonofilai orientavo juos į lenkų kultūrą, kalbą. Taip pat buvo įrodinėjama, kad, įvedus lietuvių kalbą bažnyčiose, caro valdžia turės progos bažnyčią rusifikuoti, paversti tikinčiuosius stačiatikiais (175). Buvo mėginama lenkų tautybę sutapatinti su katalikybe: dedamas lygybės ženklas tarp lenkų tautybės ir katalikybės. Lenkų kalba buvo vadinama „ponų kalba“, o tikėjimas – „polska wiara“ (lenkų tikėjimas). Vargų prislėgtiems ir neapsišvietusiems valstiečiams buvo sakoma, kad Dievas lietuvių maldos nesuprantas ir jų neišklausas. Tendencingas lietuvių kalbos vertinimas ir menkinimas vertė vietos gyventojus vengti viešojoje vietoje kalbėti lietuviškai, kad jų nepavadintų lietuviais pagonimis (133, 17). Tokia kryptimi buvo veikiami lietuviai valstiečiai, kurie kalbėjo lietuvių kalba poteries, skaitė lietuviškas maldaknyges. Lenkų kunigai viešai bažnyčiose piktinosi, kad lietuviai atvirai priešinasi civilizuotai lenkų kalbai (133, 23).

Tendencingas psichologinis poveikis ir prievartos metodai trikdė kai kurių gyventojų tautinę orientaciją, sudarė sąlygas skverbtis svetimai nacionalinei dvasiai.

LIETUVIŲ TAUTINIS ATGIMIMAS VILNIAUS VYSKUPIJOJE

Išaugęs lietuvių tautinio sąjūdžio mastas Lietuvoje XIX a. pabaigoje paskatino Rytų Lietuvos tautiečių nacionalinį atgimimą. Jis vyko tebesitęsiančio lietuvių lenkinimo, suaktyvėjusios rusifikacijos ir stačiatikinimo sąlygomis. Vilniaus vyskupijoje lietuvių tautinis atgimimas dėl geopolitinių aplinkybių gal kiek skyrėsi nuo Žemaičių ir Seinų vyskupijų sąjūdžių, tačiau atgimimo idėja bei orientacija į religines tautines vertybes sutapo. Skirtumas buvo tas, kad Vilniaus vyskupijos lietuviai turėjo savitas tautinio atgimimo sąlygas, išskirtinius prieštaravimus bei santykius su Katalikų Bažnyčia.

Gimtoji kalba Rytų Lietuvoje buvo pagrindinis tautybės išraiškos veiksnys, padėjęs formuotis tautinei gyventojų orientacijai. Buvo keliamas kalbos vartojimo pastoraciniame darbe reikalavimas ir gimtosios kalbos vartojimo bažnyčioje teisė. Kalbos vartojimas bažnyčiose XIX a. pab. – XX a. pr. Rytų Lietuvoje įgijo politinį tautinį bei teisinį pobūdį. Anksčiau

aptartas Rytų Lietuvos gyventojų lenkinimas rodo, kad šiame procese svarbią rolę tautiškumui išlaikyti turėjo gimtoji kalba. Jos šalinimas iš viešojo gyvenimo – pagrindinis nutautinimo veiksnys. Kalbos viešumui reikštis aptariamuoju laikotarpiu svarbiausia vieta buvo bažnyčia. Caro vienvaldystės priespaudos sąlygomis bažnyčia atliko ne tik pastoracines funkcijas, bet buvo vienintelė vieta, kur gyventojai galėjo išreikšti savo tautinį išskirtinumą. Gimtoji kalba buvo bene pagrindinis veiksnys, skatinęs nacionalinį atgimimą, aktyvinęs tautinį sąjūdį. Taip pat ji buvo tautos gyvasties išraiška. „Su kalba tauta gyvėja ir nyksta“, – rašė lietuvių filosofas, rašytojas Vydūnas. „Ir niekuo kitu tauta neapreišk savo širdies, sielos ir dvasios taip, kaip savo kalba“ (296, 239).

Kokia buvo lietuvių kalbos padėtis Vilniaus vyskupijoje, irstant Žečpospolitai bei aneksuojant Lietuvą Rusijos imperijai, galima spręsti iš lietuvių kalbos vartojimo Vilniaus bažnyčiose.

Lietuvių kalbos padėtis Vilniaus vyskupijos bažnyčiose

Iki XVIII a. pradžios lietuvių kalba kai kuriose Vilniaus miesto bažnyčiose dar buvo vartojama. Tačiau šio amžiaus 3-iajame dešimtmetyje lietuvių kalba Vilniuje buvo išlikusi tik vienoje Šv.Jono bažnyčioje (133, 10). Kanauninkas kun. K.Prapuolenis nurodo, kad, vyskupaujant K.Panceržinskiui (1724–1730), lietuvių kalba iš Vilniaus miesto bažnyčių buvo galutinai pašalinta (231, 127). Sprendžiant iš 1912 m. Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų memorandumo popiežiui, XVIII a. 4-ajame dešimtmetyje ji dar buvo išlikusi Šv.Jono bažnyčioje. Čia paskutinis pamokslas lietuvių kalba buvo pasakytas kun. I.Astrausko 1737 m. (298, 31). Tokią pačią paskutiniojo lietuviško pamokslo Vilniaus bažnyčiose datą pateikia ir M.Biržiška (143, 156). Tačiau J.Basanavičius teigia, kad, valdant Vilniaus dieceziją vyskupui M.Zenkevičiui (Zienkowicz, 1730–1762), lietuvių kalba Vilniaus bažnyčiose turėjusi būti, nes jis rūpinęsis palaikyti Vilniaus vyskupijos bažnyčiose žmonių kalbą (*lingua vernakula*), skirdamas parapijoms klebonus, atsižvelgdavęs į vietos kalbą. Pavyzdžiui, 1738 m. į Vištyčio parapiją pasiuntęs kleboną, mokantį lietuvių ir vokiečių kalbas. Be to, J.Basanavičius, remdamasis Slavinskio liudijimu, tvirtina, kad Šv.Jono bažnyčioje lietuvių kalba skambėjusi ir apie 1840 metus. Tada Vilniuje vyskupavo lietuvis A.Klongevičius, kuris buvo sąžiningas dvasininkas ir lenkų politika nesidomėjo (172, 17, 19).

J.Basanavičiaus pateikti faktai yra pagrįsti argumentais, todėl nurodytais metais lietuvių kalba tikriausiai dar galėjo būti vartojama Šv.Jono bažnyčioje. Tačiau XVIII a. antrojoje pusėje ji pradėta šalinti. Yra žinoma, kad vyskupas I.Masalskis (1762–1794) 1787 m. liepos 16 d. įsakė

visose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose Seimo metu melstis lenkiškai ir ta kalba giedoti psalmes (298, 31). Vyskupas J.Korvinas-Kasakauskas (Korwin-Kossakowski, 1796–1808) įsteigė Vilniuje vyskupijos spaustuvę, aktyviai leido ir platino lenkų kalba religinę literatūrą, mokyklas aprūpindavo lenkiškais elementoriais. Jis suteikė dvarininkams teisę patiems rinktis savo parapijoms kunigus. Dvarininkai, būdami sulenkėję, kunigais į savo parapiją dažniausiai kviesdavo lenkus arba sulenkėjusius lietuvius, baltarusius, kurie sėkmingai lenkino Rytų Lietuvą (231, 151). Tokia Vilniaus vyskupijos hierarchijos politika palengva išstūmė lietuvių kalbą iš bažnyčios ir viešojo gyvenimo. Kad XIX a. pradžioje lietuvių kalba Vilniaus vyskupijoje buvo nepageidaujama, rodo Vilniaus cenzūros komiteto, kurį sudarė lenkai, politika. Vilniaus katedros vicekantorius V.Valmikas bandė išleisti A.Strazdo ir R.Aleknavičiaus (Aleknos) eilėraščius bei A.Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatiką. Tačiau Vilniaus cenzūra sutrukdė išspausdinti pasaulietinius lietuviškus raštus. Kunigas kreipėsi į aukštesnę valdžios instanciją Peterburge ir bylą laimėjo, bet negalėjo atgauti cenzūros užmestų rankraščių. Vilniaus konsistorija sufabrikavo jam bylą ir kun. V.Valmikas buvo priverstas pasitraukti iš Vilniaus (144, 357–358). Taigi XVIII a. antrojoje pusėje – XIX a. pradžioje, valdant Vilniaus dieceziją lenkų vyskupsams, lietuvių kalba iš Vilniaus bažnyčių buvo pašalinta.

Padėtis galėjo pasikeisti Vilniuje vyskupaujant valstiečio sūnui iš šiaurės Lietuvos vyskupui A.Klongevičiui (1829–1841). Jis išvertė ir parašė lietuvių kalba keletą religinių knygelių, aprobavo kelias kitų kunigų lietuvių kalba parengtas knygas. Vyskupijoje prie knygų leidimo prisidėjo Vilniaus katedros kanauninkas D.Pacevičius.

Lietuvių kalbos reikšmė pstoraciniam darbui nepasikeitė valdant Vilniaus dieceziją vyskupui J.Civinskiui (1842–1846; kilęs iš Ašmenos aps.). Jam aprobavus, išleista apie 20 lietuviškų religinių knygų, tarp kurių buvo skirtų ir švietimui, pavyzdžiui: „Elementorius, arba lengvas mokslas skaityt Rašto švento“, „Mokslas skaitymo rašto lietuviško dėl mažų vaikų“ (213, 12, 271). Šiam darbui vyskupas buvo pasitelkęs žymius dvasininkus: kanauninką D.Pacevičių, Vilniaus katedros kanauninką A.Pavlovskį, Vilniaus seminarijos rektorių A.Kitkevičių. Šie aukšti dvasininkai ne tik rengė ir leido literatūrą lietuvių kalba, bet kartu su vyskupu A.Klongevičiumi siekė atkurti pašlijusį, valdant didikams lenkų vyskupsams, dvasininkijos autoritetą bei drausmę, duoti kunigams aiškias direktyvas dėl tvarkos bažnyčioje ir dėl elgesio su žmonėmis. Vyskupas J.Civinskis sumažino savo dvaruose baudžiamą ir mokesčius, įsteigė fondą prie Vilniaus gimnazijos 12 mokinių išlaikyti ir fondą 2 klierikams Vilniaus seminarijoje. Reikia manyti, kad tuo metu Vilniaus bažnyčiose, kaip nurodo

J. Basanavičius, galėjo būti sakomi lietuviški pamokslai. Tokią lietuvišką tendenciją pagal tradiciją tęsė vyskupas V. Žilinskis. Lietuviškų maldaknygių lietuvių kalba aprobavo ir vyskupas A. Krasinskis. Tačiau, artėjant 1863 m. sukilimui, visa jo veikla buvo nukreipta lenkų tautiniam patriotizmui žadinti ir unijinei respublikai atkurti.

Po 1863 m. sukilimo represijos, atviras katalikų tikėjimo persekiojimas sustiprino lenkų kalbos įtaką miestuose bei kaimuose. Sukilimo metais išaugęs lenkiškasis patriotizmas stiprino šiame krašte lenkų tautinę ideologiją. Dvarai ir klebonijos tapo lenkų kultūros skleidimo centrais. Jie prisidėjo prie lenkų kalbos, kultūros populiarinimo ir lietuvių kalbos menkinimo darbo. Tuo metu bajorai ir dauguma katalikų dvasininkijos Lietuvą laikė Lenkijos Karalystės dalimi. Ši nuostata skatino didinti šio krašto polonizaciją. Apskričių parapijų klebonai, nesiskaitydami su lietuvių interesais, įvedinėjo lenkų kalbą bažnyčiose. XIX a. 8-ajame dešimtmetyje beveik visose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo vartojama lenkų kalba. Svetima kalba skverbėsi ir į lietuvių valstiečių buitį, tradicijas. Ilgainiui susiformavo lietuvių valstiečio psichologija, vertusi gėdytis lietuvių kalbos. XIX a. 7–8 dešimtmetyje lietuvių kalba iš viešojo gyvenimo buvo išstumta. Tai patvirtina Vilniaus gubernijos caro žandarų susektų slaptų mokyklų ataskaitos*, kuriose nurodoma, kokiomis kalbomis buvo mokomi vaikai.

15 I e n t e l ė. 1890–1902 m. susektose slaptose mokyklose
mokinių skaičius ir dėstomoji kalba

Metai	Lenkų k.	Žydų k.	Rusų k.	Lenkų, rusų k.	Rusų, žydų k.	Vokiečių, prancūzų k.	Lietuvių k.	Iš viso
1890	8	5	-	6	-	-	-	19
1891	9	4	1	2	-	-	-	16
1892	3	5	1	2	1	-	-	12
1893	4	2	1	2	2	1	-	12
1894	6	1	1	3	-	1	-	12
1895	4	-	-	2	-	1	-	7
1896	-	-	-	1	1	-	-	2
1897	1	-	-	1	1	-	-	3
1898	1	-	-	1	-	-	-	2
1899	3	-	-	1	-	1	-	5
1900	2	-	-	-	-	-	-	2
1901	-	-	-	1	-	-	-	1
1902	4	2	5	-	-	-	-	11

* LVIA. F. 378. PS. 1890 m. B. 6; 1891. B. 2; 1892. B. 12; 1893. B. 17; 1894. B. 5; 1895. B. 8; 1896. B. 20; 1897. B. 13; 1898. B. 10; 1899. B. 14; 1900. B. 4; 1901. B. 7; 1902. B. 46.

Lentelė rodo, kad lietuvių kalba slaptosiose mokyklose nebuvo vartojama. Galimas daiktas, kad šie faktai yra tikri, nes slaptąsias mokyklas organizavo dvasininkų vadovaujami šlėktos, jų atstovai daugiausia buvo slaptų mokyklų daraktoriais. Slaptosiose mokyklose, kurios buvo lenkų rankose, apie lietuvių kalbos vartojimą negalėjo būti nė kalbos. Atvirkščiai, lenkų „patriotai“ stengėsi, kad ji būtų visai užmiršta. Apie tai kalba kai kurių kunigų lietuviškų maldaknygių sąmoningas naikinimas. Štai lenkų kunigas Gżybovskis liepdavęs tikintiesiems sunešti maldaknyges į bažnyčią pašventinti, pamatęs lietuviškas, atimdavęs ir kaip „pagoniškas“ sudegindavęs. Asavos parapijos kun. B.Sperskis naikino ir mokyklinę lietuvišką literatūrą. Nuvažiavęs pas ligonį, jis surinkęs kaime iš žmonių apie 10 „Lietuviškų elementorių“, užmokėjęs po 8 kapeikas ir sunaikinęs (133, 16). Sąmoningas lietuviškų maldaknygių bei mokymo priemonių naikinimas buvo ne tik polonizacijos apraiška, bet ir lietuvių tautos kultūros genocidas.

Kalba turėjo didelę reikšmę Vilniaus vyskupijoje, priimant jaunuolius į dvasininkų luomą. Bažnytinė vadovybė kreipė dėmesį į būsimo dvasininko tautybę, į jo lenkišką patriotinę orientaciją. XIX a. antrosios pusės pradžioje dauguma kunigų buvo bajorų luomo atstovai. Tuo metu jaunuolių, stojančių į Vilniaus kunigų seminariją, tautybės nebuvo labai paisoma, kaip vėliau, prasidėjus Rytų Lietuvoje lietuvių tautiniam judėjimui. Vėliau Vilniaus vyskupijos vadovybė stengėsi apriboti lietuvių priėmimą į kunigų seminariją. Anksčiau seminarijoje buvo apie pusė lietuvių, o XIX a. pab. – XX a. pr. – sumažėjo. 1912 m. iš 150 Vilniaus seminarijos auklėtinių 23 buvo lietuviai. Tais pačiais metais iš 15 į seminariją stojusių lietuvių egzaminus išlaikė tik 1, ir tas pats nebuvo priimtas. Tuo tarpu iš 75 lenkų egzaminus išlaikė 38 jaunuoliai, ir visi buvo priimti (238, 129). Pasak kun. J.Stakausko, Vilniaus kunigų seminarija išaugo Lietuvos sostinėje ir nuo senų laikų turėjo tarnauti lietuviškai krašto visuomenei. Tačiau ji visai negerbė lietuvių kalbos ir ilgai nepripažino jai jokių teisių savo dėstomoje dalykų programoje. Tai yra keistas ir turbūt vienintelis toks anachronizmas dvasinių seminarijų istorijoje: auklėti dvasininkus kuriai nors tautai ir visai nesirūpinti, kad jie suprastų ir mokėtų tos tautos kalbą. Tad neuostabu, sako kunigas, kad tokių ganytojų veikla lietuviškose parapijose sukarikatūrino lietuviškąją pastoraciją, kuri savo padariniais buvo kenksminga tiek lietuvių tautai, tiek pačiai Bažnyčiai (250, 102–103).

Pirmieji lietuvių tautinio atgimimo žingsniai

Lietuviškoji tautinė mintis Vilniaus vyskupijoje pradėjo reikštis nuo 1889 m. kunigų seminarijoje. Bene prie pirmųjų tautinio sąjūdžio veikėjų

reikėtų priskirti kun. Silvestrą Gimžauską. Jis, mokydamasis 1872–1876 m. Vilniaus kunigų seminarijoje, rašė lietuviškus eilėraščius, rūpinosi lietuvių kalba, ragino savo draugus būti lietuviais. Kai Obelių ir Rokiškio dvarų savininkas grafas R. Tyzenhauzas kreipėsi į Vilniaus seminarijos rektorių prašydamas, kad kas nors išverstų lietuviškai Haidno oratoriją, religinę operą apie pasaulio sukūrimą, Mocarto „Te Deum“ ir 6 Fiuhrerio Mišias, vertimus daryti buvo pavesta klierikui S. Gimžauskui. Paskui grafas Tyzenhauzas pasikvietė klierikų chorą į savo namus Vilniuje, kur buvo giedamos kompozicijos lietuviškai (250, 103).

Panašiai kaip Kauno bei Seinų kunigų seminarijose, Vilniaus lietuvių klierikus tautiniam darbui aktyvino pasirodęs žurnalas „Varpas“. Iki „Varpo“ pasirodymo lietuviybės reikalais domėjosi klierikai: K. Kazlauskas, J. Mikeliūnas, K. Kibelis, Jakštas, Dalinkevičius ir Zimkus. Dėl „Varpo“ įtakos lietuvių patriotų gretos vėliau išaugo, tarp lietuvių ir lenkų atsirado skirtingų interesų. 1891–1896 m. viešai save lietuviais laikė: P. Kuolas, M. Meštikas, J. Šablickis, K. Daukša, A. Petrauskas, D. Buivys, N. Sabaliauskas, V. Vaitiekūnas (250, 104). Vilniaus seminarijos auklėtiniai nesukūrė lietuviškos nelegalios organizacijos, nes vadovybė lietuviybės reikalu buvo nepalankiai nusistačiusi. Jie apsiribodavo atsitiktiniais susiejimais, problemų aptarimais, ryšių palaikymu su kitų vyskupijų sąjūdžio dalyviais, knygnešiais. Lietuvių klierikų tautinės idėjos puoselėjimas suformavo apsisprendusį tautietį, kuris vėliau suvaidino svarbų vaidmenį atgaivinant lietuvių kalbą bažnyčiose.

Vienas iš ryškiausių tautinio sąjūdžio veikėjų Vilniaus vyskupijoje buvo minėtasis kun. S. Gimžauskas. Kunigaudamas Žaludko, Žiežmarių, Vidiškių, Kietaviškių, Merkinės bei Valkininkų parapijose ir tiesiogiai bendraudamas su žmonėmis, jis pirmasis Vilniaus vyskupijoje pradėjo puoselėti lietuvių kalbą bažnyčiose. Caro valdžiai uždraudus tikybos dėstymą lenkų kalba Lietuvoje, atsirado gera proga lietuviams kunigams įvedinėti bažnyčiose lietuvių kalbą. Tai suvokęs, kun. S. Gimžauskas pradėjo raginti Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigus skelbti evangeliją, aiškinti doras taisykles gimtąja kalba (151, 310), katalikybei suteikti lietuvišką formą. Lietuviai kunigai griovė lenkų skelbiamą „tiesą“, kad lenkiškumas – tai katalikybė, kad katalikų tikėjimas – tai lenkų tikėjimas. Kunigai S. Gimžauskas, A. Burba, V. Vaitiekūnas ir kiti savo kultūrine, religine veikla klibino šiame krašte įsivyravusią lenkiškosios katalikybės sampratą. Kartu dėjo pagrindus lietuviškai savimonei, kuri buvo priešpriešinama lenkų tautybės ir katalikybės vienovei, silpnino lenkiškosios katalikybės monopolį, mėgino suteikti jai lietuvišką pobūdį.

Svarbią reikšmę lietuvių tautiniam atgimimui turėjo kun. S. Gimžausko literatūrinė veikla. Jis rašė ir skelbė periodinėje spaudoje eilėraščius,

rinko tautosaką, parengė ir išleido eilėraščių bei publicistinių straipsnių rinkinius: „Ant Naujų metų Lietuvai dovanėlė“ (1879), „Lietuvos bičiulis“ (1882), „Trys tėvyniškos dainos“ (1893) ir kt., kuriuose garbino Lietuvos istorinę praeitį, Lietuvos kunigaikščius, vyskupą M.Valančių, teigė, jog lietuvių tauta atsidūrė sunkioje padėtyje dėl to, kad leido sunykti gimtajai kalbai.

Kitas ryškus Vilniaus vyskupijos lietuvių tautinio atgimimo veikėjas buvo kun. A.Burba. 1882–1889 m. kunigaudamas Žaslių, Vidiškių, Labanoro, Adutiškio parapijose, kai kuriose bažnyčiose atgaivino lietuvių kalbą, formavo tikinčiųjų tautinę savimonę, žadino ryžtą priešintis polonizacijai bei rusifikacijai. Jo buvimas vienoje ar kitoje parapijoje palikdavo žmonių širdyse lietuviškos dvasios pėdsakus ir tautinę sampratą.

Baigęs Vilniaus kunigų seminariją ir paskirtas į Žaslius, kun. A.Burba grynai lietuviškoje parapijoje rado tokią tvarką: pridėtinės pamaldos ir pamokslai bažnyčioje buvo atliekami lenkų kalba. Parapijos klebonas nemokėjo lietuvių kalbos. Gyventojai, nesuprasdami lenkų kalbos, jiems aiškinamų tiesų, atmintinai išmuktų poterių prasmės, negalėjo reikiamai įsisąmoninti religijos pagrindų. Kun. A.Burba pradėjo sekmadieniais lietuviškai mokyti poterių, lietuviškai sakyti pamokslus. Dėl to padidėjo Žaslių bažnyčios lankomumas, ėmė lankytis ir kitų parapijų tikintieji, kad išgirstų lietuvišką žodį, pasiklausytų lietuviškų giesmių. Gyventojams buvo platinama caro valdžios draudžiama lietuviška literatūra, maldaknygės. Tokia tautinė A.Burbos veikla nepatiko lenkiškos orientacijos žmonėms, jie piktinosi, kad bažnyčioje vartojama „mužikų“ kalba. Kun. A.Burba buvo apskūstas dvasinei vadovybei už „stačiatikybės platinimą“, o Vilniaus generalgubernatoriui už žmonių kurstymą prieš ponus (265, 161). Dvarininkams skundžiant ir darant įvairius trukdymus, nemalonumus, A.Burba buvo priverstas prašyti vyskupą K.Hrineveckį, kad perkeltų jį į kitą parapiją. Jo vietą užimančią kunigą A.Burba prisaikdino, kad pamokslus sakytų lietuviškai. Nors dvarininkai naujai paskirtą kunigą vertė to nedaryti, bet jis vykdė vyskupo nurodymą. Vis dėlto dvarininkai pasiekė, kad šioje bažnyčioje pridėtinės pamaldos būtų atliekamos vieną sekmadienį lietuviškai, kitą – lenkiškai, nors lietuvių parapijoje buvo dauguma.

Kun. A.Burba tautinę veiklą toliau tęsė Labanore, kur, kaip ir Žasliuose, gyventojai buvo lenkinami. Jis religinėmis kultūrinėmis priemonėmis kėlė tautinę dvasią, platino literatūrą. Čia ir vėl buvo polonofilų apskūstas caro valdžiai. Archyve saugoma A.Burbos byla (59) rodo, kad jis platino savo kūrybos lietuviškus eilėraščius, giesmes, žurnalą „Aušra“. Platinamos lietuviškos giesmės, eilėraščiai buvo anticarinio pobūdžio, akcentavo lietuvių priešpauą, persekiojimus, ragino tikinčiuosius priešintis. A.Burbą, kaip kenksmingą, propagavusį neapykantą valdžiai, ven-

gusį laikyti Mišias už carą, agitavusį gyventojus neduoti priesaikos rusų kalba, dvejiems metams uždarė Gardino vienuolynę.

Lietuvišką tautinį darbą dirbo buvęs Vilniaus kunigų seminarijos auklėtinis kun. M.Meštikas. Paskirtas į Kaltanėnus, vienuolyno rūmus perstatė į bažnyčią, pradėjo gaivinti lietuvių kalbą, iš lėto išstumdamas lenkiškus pamokslus (250, 104). Panašiai į tautinį darbą įsitraukė daugelis lietuvių, baigusių kunigų seminariją. „Aušros“, „Varpo“, „Tėvynės sargo“ laikotarpio Vilniaus lietuvių klierikų karta buvo aiškaus lietuviško nusistatymo. Išėjusi iš seminarijos, ji pradėjo įvedinėti lietuviškas pamaldas bažnyčiose, mokyti vaikus poterių ir katekizmo lietuvių kalba, platinti lietuviškas maldaknyges, „Šaltinius“. Antai Inturkės parapijoje per vienerius 1895 metus buvo išplatinta per 70 egz. „Šaltinių“ (250, 105). Kun. Majevskis nemokamai dalijo Tverėčiaus parapijos vaikams lietuviškus elementorius, kun. Cibavičius ragino tėvus mokyti savo vaikus namie lietuviškai. Jis, nepaisydamas Tverėčiaus dvarininkų priešinosi, atgaivino bažnyčioje lietuviškas pridėtines pamaldas, suorganizavo chorą. 1878–1885 m. Tverėčiaus parapijoje, klebonaujant kun. J.Burbai (Antano broliui), buvo platinama lietuviška spauda. Tą darbą tęsė kun. M.Masiulis; jis dar įsteigė slaptą mokyklą (200, 359).

Lietuvių tautinėje veikloje daug pasidarbavo kun. I.Šopara. Jis, dirbdamas Ceikiškėje, Kalviuose, Švenčionyse, Labanore, kėlė lietuvių tautiškumą, ragino steigti nelegalias mokyklas, platino nelegalią lietuvių spaudą, sakė lietuviškai pamokslus, giedojo lietuviškas giesmes. Judėjimas už lietuvių kalbos įvedimą bažnyčiose vyko Daugėliškyje, Marcinkonyse, Mielagėnuose, Nemenčinėje, Naujame Strūnaityje, Valkininkuose ir kitur. Lietuvių kunigų pradėtas tautinis darbas įtvirtinant lietuvių kalbą bažnyčiose, buvo pirmas Rytų Lietuvoje lietuvių tautinio atgimimo etapas, trukęs maždaug iki XIX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos. Tuo laikotarpiu vyskupavo lietuviams gana palankūs vyskupai, daugiau dėmesio skyrę tikinčiųjų religingumui kelti. Vyskupas K.Hrineveckis nepasidavė sulenkėjusių Žaslių dvarininkų įtakai, kurie, iškėlus iš parapijos kun. A.Burbą, norėjo pašalinti iš bažnyčios lietuvių kalbą. Jo vietoje paskirtam kunigui vyskupas įsakė pamokslus sakyti lietuvių kalba (133, 28).

Teigiamas asmuo Vilniaus vyskupijoje buvo vysk. A.Audzevičius (1890–1895). Jis bene vienintelis aptariamojo laikotarpio lietuvis vyskupas, palaikęs lietuvių kunigų tautinę veiklą. Vysk. A.Audzevičius ypač rūpinosi lietuviškais dekanatais, liepė lietuviškose parapijose sakyti lietuviškai pamokslus, reikalavo, kad parapijų klebonai mokytų vaikus katekizmo, poterių jiems suprantama kalba. Veikiamas kun. S.Gimžausko (199, 70), vyskupas lietuvių kalbą atgaivino Ratnyčioje, Joniškyje ir kitur. Dėl to dvarininkai vyskupo nemėgo, tačiau nedrįso priešintis jo potvarkiams.

Vyskupo A. Audzevičiaus teigiamas požiūris į lietuvių kalbą ir kai kurios jo reformos paskatino kunigus lietuvius pagyventi tautinį darbą, gaivinti lietuvių kalbą bažnyčiose, organizuoti brolijas, telkti lietuviškų pažiūrų žmones tautiniam darbui. Toks lietuvių veiklos pagyvėjimas sukėlė dvarininkų ir prie jų besišliejančių smulkiųjų šlėktų bei sulenkėjusios dvasininkijos susirūpinimą. Reikia pasakyti, kad tuo metu Rytų Lietuvoje sustiprėjo iš Varšuvos inspiruojamos lenkų demokratinės jėgos, kurioms rūpėjo plėsti savo įtaką, propaguoti lenkų kultūrą, kad, pasikeitus politinėms sąlygoms, ši kraštą būtų lengviau aneksuoti.

Religinė tautinė lietuvių veikla Vilniuje

Plėtojantis pramonei ir išaugus darbo jėgos paklausai, iš gubernijos pakraščių bei kitų Lietuvos vietų mažžemiai ir bežemiai valstiečiai vyko į Vilnių ieškoti darbo. Nemažai lietuvių įsidarbino Vilniaus fabrikuose ir gamylose, kiti dirbo padieniais samdiniais arba namų ruošos darbus. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, kurie nevisiškai atitiko faktinę padėtį, Vilniuje gyveno 3231 lietuvis. Tai sudarė 2 % visų gyventojų, o lenkų – 30 %. Dėl išaugusio lietuvių skaičiaus Vilniuje iškilo tikinčiųjų religinio poreikio tenkinimo gimtąja kalba reikmė. Į susidariusią padėtį dėmesį atkreipė lietuvių inteligentai, kurie pradėjo kelti bažnyčios paskyrimo lietuviams klausimą.

Vienas iš tokių lietuvių veikėjų Vilniuje buvo kun. J. Ambraziejus, kuris iš pradžių gyveno šiame mieste be užimamų pareigų. Paskui dirbo Visų Šventųjų, Šv. Rapolo, Šv. Jono bažnyčiose vikaru (201). Jis pastoracinio darbo metu propagavo lietuvių tautinę idėją, neigiamai vertino tautos renegatus. Kunigas įrodinėjo sulenkėjusiems lietuviams, kad žmonės, išsižadėję savo tėvų kalbos, ilgainiui gali atsižadėti ir savo tikėjimo. Šitaip kun. J. Ambraziejus nepalankiomis sąlygomis ugdė tikinčiųjų ištikimybę toms vertybėms, kurias saugojo jų tėvų kartos. Tai buvo pirmieji bandymai Vilniuje diegti paprastiems žmonėms lietuviybės sampratą. Reikia pasakyti, kad kun. J. Ambraziejaus tautinė nuostata XIX a. pabaigoje paskatino lietuvių inteligentiją burtis į nelegalią organizaciją, kuri pasivadino „Dvylika Vilniaus apaštalų“. Kultūros istorikas B. Kviklys šią organizaciją vadina „Lietuvystės apaštalų“ draugija, turinčia tik 12 įvairių požiūrių narių (199, 336), siekiančia vieno bendro tikslo: pagyventi Vilniuje lietuvių tautinį darbą*. J. Būtėnas ją vadina „Apaštalų kuopa“ ir

* Draugijai priklausė: J. Ambraziejus, J. Bortkevičius, A. Domaševičius, Josmantas, D. Malinauskas, P. Matulionis, E. Nėvičius, Supšinskis, V. Urbonavičius, Antanas, Jonas, Petras Vileišiai.

sako, kad jos nereikia laikyti slapta draugija, nes nei įstatų, nei specifinių organizacinių tikslų ji neturėjusi; tai buvęs pažįstamų vienminčių susibičiuliavimas, juos siejusi lietuviybės idėja (155, 50–51). Vargiai galima sutikti su J.Būtėno samprotavimais. XIX a. antroje pusėje beveik visos lietuvių nelegalios organizacijos, gyvavusios Lietuvoje ir už jos ribų, veikė panašiu principu, nes kitaip jos nebūtų galėjusios egzistuoti.

„Dvylikos Vilniaus apaštalų“ draugija pirmą kartą viešai pasirodė 1898 m. Varšuvoje A.Mickevičiaus paminklo atidengimo iškilmėse. Draugijos atstovai padėjo vainiką su lietuvišku užrašu. Surengtame vakare E.Nonevičius pasakė kalbą, kur pabrėžė, kad lietuviai bunda ir lenkai neturėtų kliudyti šiam tautos atgimimui (155, 50–51).

Vos pasirodžiusius pirmuosius Vilniaus lietuvių nelegalios veiklos žingsnius tuoj pastebėjo caro žandarmerija. 1899 m. gydytojo Federavičiaus bute vestuvių priedanga suorganizuotą lietuvių susibūrimą (valdžios įstatymai leido rinktis vienoje vietoje ne daugiau kaip 10 žmonių) caro sekliai pavadino lietuvių vakaru. Į tą vakarą įėjimas kainavęs 50 kapeikų. Seklių raporte išvardyti žymesnieji vakaro dalyviai: Vileišiai, E.Nonevičius, A.Domaševičius, P.Matulionis, J.Bortkevičius, D.Malinauskas ir kiti (46, 35). 1900 ir 1902 m. šios draugijos narių iniciatyva buvo suorganizuoti keli lietuviški vaidinimai A.Vileišio bute, kur buvo suvaidintos G.Petkevičaitės-Bitės ir Žemaitės pjesės „Velnias spąstuose“, „Kaip kas išmano, taip save gano“ (155, 53). Lietuvių inteligentų veikla Vilniuje buvo daugiau „kamerinio“ pobūdžio, neapėmė platesnių lietuvių visuomenės sluoksnių. Tarsi trūko bendro vardiklio, kuris sujungtų visus lietuvius bendriems tautos siekiams. Netrukus tokia prielaida atsirado.

XIX a. pabaigoje būta ir taip, kai lietuviai, nesuprasdami lenkų kalbos, Vilniaus ligoninėje mirė be kunigo (201). Tai sujaudino vilniečius. Vilniaus lietuvių inteligentija tokius faktus traktavo kaip lietuvių tautinių teisių pažeidimą, vyskupijos vyresnybės aplaidumą ir nesiskaitymą su kitų tautų tikinčiųjų interesais. Šie konfesiniai reikalai paskatino lietuvius prašyti, kad Vilniaus vyskupija paskirtų jiems atskirą bažnyčią. Tuo tikslu grupė inteligentų (D.Malinauskas, A.Domaševičius, K.Landsbergis ir P.Matulionis) nuvyko pas vyskupą L.Zdanavičių. Vyskupas, kaip minėta, lietuvių delegaciją priėmė, bet atsisakė spręsti jų reikalus. Be to, jis pasiuntė delegaciją pas gubernatorių (125, 14). Tai rodė neigiamą jo požiūrį į lietuvių konfesinius reikalus. Tuo tarpu vietos valdžia šia proga norėjo lietuvius panaudoti savo politiniams tikslams. Ji siūlė lietuvių kalbą įvesti ne vienoje, bet visose Vilniaus bažnyčiose tik, žinoma, su ta sąlyga, jeigu lietuviai nutrauks santykius su lenkais (133, 53). Lietuviams nepriėmus valdžios pasiūlymų, bažnyčia nebuvo paskirta.

Vilniaus lietuvių religiniai reikalai buvo aktualūs – tai ne tik religinis,

bet ir tautinis klausimas. Nepavykus nei su vyskupijos vadovu, nei su valdžios pagalba teisiškai įtvirtinti nors vienoje Vilniaus bažnyčioje lietuvių kalbos, inteligentija suaktyvino lietuvių sąjūdį. Lietuviai surado Vilniuje apleistą, mažai naudojamą tikėjimo reikalams Šv.Mikalojaus bažnyčią. Be to, ji buvo Vilniuje seniausia bažnyčia, paprasta, kukli; visa tai atitiko lietuvių padėtį bei dvasią.

Tuo metu pasikeitė Vilniaus vyskupijos vadovybė ir atsirado proga atnaujinti vizitą pas vyskupą. Ta pati delegacija, surinkusi apie 300 lietuvių parašų, nuvyko pas vyskupą S.Zveravičių dėl bažnyčios paskyrimo lietuviams. Peticiją vyskupas priėmė, o atsakymo liepė palaukti. Lietuvių inteligentų pavyzdžiu pasekė Vilniaus žemesnio sluoksnio atstovai, bet vyskupo sekretorius neleido pas vyskupą, nes jie neturėjo oficialaus prašymo. Pateikus prašymą lietuvių kalba, sekretorius pareikalavo persaityti „valdžios kalba“, nes lietuvių kalba jiems buvo nesuprantama (133, 53).

Nieko nepaisydami lietuviai kiekvieną sekmadienį rinkdavosi į Šv.Mikalojaus bažnyčią, meldėsi ir giedojo lietuviškas giesmes. Caro agentas viename raporte valdžiai pranešė, kad 1899 m. spalio 23 d. lietuviai Šv.Mikalojaus bažnyčioje pirmą kartą pradėjo giedoti giesmes lietuviškai. Pirmieji pradėjo J.Gališauskis (darbininkas) ir J.Vileišis (46, 35).

Šv.Jono parapijos klebonas Pacenka, kuriam priklausė Šv.Mikalojaus bažnyčia, negalėjo sutrukdyti vyskupijos valdytojo nesankcionuotos akcijos Šv.Mikalojaus bažnyčioje. Lietuviai ją buvo užėmę, nors neturėjo nei lietuvio kunigo, nei pamokslų (199, 336).

Lietuvių kalbos atgaivinimo Vilniaus bažnyčiose sąjūdis plėtėsi. Šv.Rapolo bažnyčios vikaras kun. Pakštys ir kun. Račkauskis pradėjo agituoti tikinčiuosius dalyvauti lietuvių akcijoje. Misionierių bažnyčioje tikintieji pradėjo melstis lietuviškai. Kadangi Vilniaus lietuvių gyventojai ėmė garbinti Dievą gimtąja kalba, o vyskupijos vadovybė bei lenkai tam priešinosi, Vilniaus lietuvių inteligentija, norėdama pasiekti rezultatų, pradėjo keisti veikimo taktiką.

Aukštų lietuvių katalikų dvasininkų pastangomis mėginta paveikti vysk. S.Zveravičių. Pirmas toks mėginimas buvo Peterburge gyvenančių lietuvių kunigų K.Prapuolenio, Peterburgo dvasinės akademijos profesorių kunigų K.Jauniaus, J.Mačiulio-Maironio, Seinų kapitulos prelado J.Antanavičiaus ir kitų oficialus raštas vysk. S.Zveravičiui. Rašte jie prašė leisti vartoti lietuviams Vilniaus bažnyčiose pridėtinėse pamaldose lietuvių kalbą ir ta kalba sakyti pamokslus. Rašte buvo pasakyta, kad nuo 1898 m. taip daroma Peterburgo metropolijos bažnyčiose, kur sekmadieniais rytą lietuviškai sakomi pamokslai, giedamos šventos giesmės (231, 248).

Lietuvių dvasininkų prašymas buvo neigiamai įvertintas. Vyskupas net

nesiteikė į šį raštą atsakyti. Tada Vilniaus lietuviai kreipėsi į Mogiliovo arkivyskupiją. Laikinais einantis arkivyskupo pareigas kun. K.Nedzialkovskis lietuvių reikalavimus pripažino teisėtais ir patarė jiems kreiptis į ką tik naujai paskirtą Mogiliovo arkivyskupą B.Klopatovskį, kuris, vykdamas į Peterburgą, ketino sustoti Vilniuje. Tuo pasinaudodami Vilniaus lietuviai ir įteikė jam raštą dėl bažnyčios paskyrimo. Arkivyskupas B.Klopatovskis taip pat pripažino lietuvių reikalavimus teisėtais ir pasiūlė vysk. S.Zveravičiui paskirti lietuviams bažnyčią. Tačiau vyskupas nevykdė arkivyskupo nurodymų. Tada arkivyskupas B.Klopatovskis laišku perspėjo S.Zveravičių, kad nemano juokauti. Jeigu tuoj nebus paskirta lietuviams bažnyčia, jis kreipsis su skundu į Romą (231, 252). Ryžtingos arkivyskupo pastangos privertė S.Zveravičių 1901 m. gruodžio 18 d. paskirti lietuviams Šv.Mikalojaus bažnyčią. Reikia pasakyti, kad tokia vyskupo pozicija lietuvių atžvilgiu buvo ne vien tik jo, bet ir daugumos kapitulos narių bei lenkų nusistatymas. Faktiškai vyko konfrontacija tarp lietuvių, siekiančių savarankiškumo, tautinio apsisprendimo, ir lenkų, ginančių unijinės Lenkijos–Lietuvos valstybės atkūrimo tendencijas. Bažnyčios paskyrimas lietuviams buvo lenkų, vykdžiusių politiką vyskupijoje, pralaimėjimas. Antra vertus, tai ženklas, kad vyskupijos vadovybė vykdė neteisingą politiką lietuvių atžvilgiu. Tik aukštesnei Katalikų Bažnyčios instancijai įsikišus, buvo atkurtas teisingumas. Kad ši tendencija nepaaiškėtų visuomenei, vyskupijos kapitula, siekdama užmaskuoti įvykusį faktą, suorganizavo Vilniaus miesto kunigų provizorinę diskusiją dėl bažnyčios paskyrimo Vilniaus lietuviams. Diskusijoje dalis kunigų kalbėjo ir balsavo prieš bažnyčios paskyrimą lietuviams. Dauguma, taip pat ir Vilniaus vyskupijos kapitulos nariai – prelatai, kanauninkai, tikriausiai susitarę su S.Zveravičiumi, balsavo „už“. Vyskupas, tarsi paklusęs dalyvavusių diskusijoje kunigų daugumai, vykdydamas jų valią, paskyrė lietuviams Šv.Mikalojaus bažnyčią (225).

Manoma, kad vyskupą S.Zveravičių tai padaryti paskatino dar ir kita priežastis. Kai 1901 m. katalikai šventė Šventųjų metų jubiliejų, prelatas V.Fronckevičius visai netikėtai pasiūlė vyskupui skirti Vilniaus lietuviams jubiliejines pamaldas gimtąja kalba. Vyskupas S.Zveravičius, matyt, norėdamas sušvelninti su lietuviais santykius, prelato pasiūlymui pritarė. Vilniaus Katedroje buvo numatytos lietuviškos pamaldos paprastą dieną 6 val. ryto. Spėjama, kad aukštesnioji dvasininkija anksti rytą paskyrė lietuviams pamaldas tikėdamasi, kad jų nedaug susirinks, kad viskas vyks neiškilmingai ir taip atkris bažnyčios paskyrimo lietuviams klausimas (225). Lenkų „patriotinės“ jėgos tikėjosi šia priemone pakirsti lietuvių reputaciją, nes manė, kad lietuviai negalės gerai suorganizuoti iškilmių. Taigi lietuviams iškilo uždavinys parodyti, ko jie verti.

Į talką organizuoti iškilmingas pamaldas buvo pakviestas energingas zakristijonas M.Stankevičius, kuris neseniai už aktyvų dalyvavimą lietuvių veikloje paties vyskupo nurodymu buvo pašalintas iš Misionierių bažnyčios zakristijono pareigų (202). Jis, gerai pažindamas Vilniaus vyskupiją, aplankė Švenčionių, Adutiškio, Varėnos, Benekainių ir kitas parapijas, pakvietė lietuvių chorus dalyvauti numatytą dieną Vilniaus Katedroje lietuvių pamaldose.

Į Šventųjų metų jubiliejaus pamaldas Katedros bažnyčioje susirinko daug žmonių. Pamaldos vyko iškilmingai, du kunigai pasakė pamokslus lietuviškai, dalyvavo prelatai ir pats vyskupas S.Zveravičius. Procesijos metu prelatai Arasimavičius ir Fronckevičius turėjo lietuviškas maldaknyges ir iš jų giedojo. Iškilmingose pamaldose dalyvavo keli lietuvių chorai; jie pakaitomis darniai giedojo lietuviškas giesmes. Giesmių skambumu ypač pasižymėjo Adutiškio parapijos choras, su kuriuo buvo atvykęs jaunas klebonas kun. B.Krištaponis.

Gausus tikinčiųjų dalyvavimas lietuvių pamaldose, gera iškilmių organizacija parodė, kad Vilniuje lietuviams bažnyčia yra būtina.

Už pinigų, surinktus švenčiant Šventųjų metų jubiliejų, lietuviai išigijo šiai datai pažymėti kryžių, užrašė lietuvišką užrašą ir, kun. Pacenkai leidus, įmūriję jį į Šv.Mikalojaus bažnyčios sieną. Kitą sekmadienį tikintieji, atėję į bažnyčią, kryžiaus neberado. Paaiškėjo, kad jis buvo nuimtas vyskupo nurodymu. Nepavykus kryžiaus atgauti, lietuviai kreipėsi į arkivyskupą B.Klopatovskį. Jis užjautė lietuvių ir patarė kreiptis arba siųsti įgaliotinius šiuo reikalu į Romą. Manoma, kad šios lietuvių pastangos paveikė vyskupą S.Zveravičių ir jis, norėdamas išvengti nemalonumų, paskubėjo Vilniaus lietuviams paskirti Šv.Mikalojaus bažnyčią (202). Ko gera, ir didėjantis konfliktas tarp Vilniaus vyskupo ir lietuvių galėjo turėti poveikį S.Zveravičiaus sprendimui. Tačiau kun. K.Prapuolenio monografijoje pateikti faktai yra tikresni. Kun. K.Prapuolenis tuo metu buvo Mogiliovo metropolijos arkivyskupo sekretorius. Iškilus konfliktui tarp lietuvių ir vyskupo, arkivyskupo B.Klopatovskio pavedimu jis tyrė šį reikalą ir teikė arkivyskupui informaciją apie lietuvių padėtį Rytų Lietuvoje. Be to, per kun. K.Prapuolenio rankasėjo metropolijos susirašinėjimas, jis gerai žinojo situaciją, dalyvavo Peterburgo kunigų akcijoje dėl paskyrimo lietuviams bažnyčios. Greičiausiai jis buvo lietuvių kunigų rašto vysk. S.Zveravičiui organizatorius, nes arkivyskupas pritarė lietuvių siekiams. Todėl galima manyti, kad, aktyviai veikiant lietuviams, arkivyskupas B.Klopatovskis, siekdamas atkurti teisingumą, privertė S.Zveravičių paskirti lietuviams bažnyčią.

Šv.Mikalojaus bažnyčios paskyrimas suteikė teisinį pagrindą lietuvių kunigams pastoracinį darbą atlikti gimtąja kalba. Apskritai tai buvo

daugiau negu religiniai reikalai. Gal dėl to Vilniaus vyskupijos hierarchai, nujausdami gimtosios kalbos reikšmę tautos egzistavimui, taip atkakliai priešinosi lietuvių siekiams. Su kalba plito tautinis sąjūdis, reiškėsi demokratinės tendencijos. Tai sąlygos, kurios įgalino tautinę bendriją siekti savo teisių bei suverenumo. Lietuviai, gindami tautines teises, kartu stabdė slenkantį į Lietuvą polonizacijos procesą, kuris vyko padedant Katalikų Bažnyčiai. Sąmoningas katalikybės sutapatinimas su lenkybe, suteikiant šiai sampratai visuotinumą ir interpretuojant tautinius interesus tik tokia derinyje, monopolizavo katalikų tikėjimo sampratą. Nuo lat diegiama mintis, kad katalikybė sėkmingai gali funkcionuoti tik lenkų tautinėje visuomenėje, niveliavo kitų tautinių bendrijų interesus. Vilniaus lietuviai iki bažnyčios paskyrimo neturėjo sąlygų puoselėti savo tautinės kultūros. Parapija ar filija, kaip bažnyčios organizacinis padalinys, turėdama savo patalpas, parapijos salę, špitolę, prieglaudos namus, sudarė lenkams galimybę, nors ir sunkiomis vienvaldystės sąlygomis, plėtoti religinę tautinę veiklą. Asimiliuojant vietinius gyventojus, lietuvių kalba nyko. Nemažą reikšmę tam turėjo lenkų vykdoma politika. Siekiant psichologiškai paveikti lietuvius, dirbtinai buvo kompromituojama lietuvių kalba. Ypač sumaniai tai gebėjo padaryti lenkų katalikų dvasininkija. Lenkybės ir katalikybės tapatumo samprata sudarė sąlygas plisti lenkų kalbai bei jos kultūrai Rytų Lietuvoje, aktyvinti polonizaciją. Tokius pačius siekius turėjo J.Pilsudskio vadovaujami lenkų socialistai. Šie varpininkams siūlė pasidalyti Lietuvą veikimo sferomis: jiems piršo veikti kaime, o Lietuvos miestus palikti lenkų socialistams (186, 288). Tuo tarpu lenkų tautinė demokratų partija, pradėjusi veikti XX a. pr. Lietuvoje, ypač Vilniuje, siekė su katalikų dvasininkijos pagalba paimti į savo rankas ir kaimus, ir miestus (232, 17–18). Vilniaus vyskupija su šia partija rado bendrą kalbą ir Rytų Lietuvoje veikė vienu frontu.

Paskyrus Šv.Mikalojaus bažnyčią lietuviams, ji tapo jų religiniu, kultūriniu, tautiniu židiniu Vilniuje. Tai sudarė sąlygas skatinti lietuvių inteligentų aktyvumą ir plėsti Vilniaus krašte tautinį darbą. Šv.Mikalojaus bažnyčia telkė, vienijo lietuvius, ugdė gyventojų religinę tautinę sąmonę. Šis Vilniaus lietuvių kultūros centras formavo naują aplinką, kuri skatino atširiboti nuo svetimos įtakos ir įsijungti į naujai besiformuojančią lietuvišką tautinę bendriją. Lietuvių kalbos pripažinimas vienoje iš Vilniaus bažnyčių vienaip ar kitaip psichologiškai veikė tikruosius bei aplenkėjusius lietuvius, skatino juos tautiniam apsisprendimui. Antai Žaludko parapijos klebonas bažnyčioje Dievo žodį skelbė lenkiškai. Kai Šv.Mikalojaus bažnyčioje žmonės pradėjo melstis lietuvių kalba, tai šis klebonas ir savo parapijos bažnyčioje pradėjo vartoti lietuvių kalbą (200, 566).

Šv.Mikalojaus bažnyčios, kaip Šv.Jono parapijos filijos, tikintieji turėjo

teisę sekmadieniais po pamaldų susirinkti bažnyčios salėje, aptarti savo reikalus ir drauge, žinoma, nelegaliai apsvarstyti kultūrinius tautinius reikalus. Iki lietuvių spaudos draudimo panaikinimo (1904) visa lietuvių veikla daugiausia reiskėsi šiose patalpose. Čia subrendo mintis pradėti steigti prie Šv.Mikalojaus bažnyčios Vilniaus lietuvių savišalpos draugiją. Sušvelnėjus politiniam klimatui, 1904 m. kovo 14 d. įvyko steigiamasis susirinkimas. Tačiau Vilniaus gubernatorius šią draugiją patvirtino tik rugpjūčio 24 d. (263). Tai buvo pirmoji legali lietuvių draugija Lietuvoje, kuriai priklausė 45 nariai. Oficialus jos tikslas buvo materialiai ir moraliai remti savo narius. Tačiau iš tikrųjų veikla plėtojosi lietuvių kultūros puoselėjimo kryptimi. Ši draugija pagal įstatus turėjo teisę per metus organizuoti 4 spektaklius. Tai sudarė sąlygas prie draugijos išikurti lietuvių dramos mėgėjų būreliui, kuris davė pradžią Vilniaus lietuvių teatrui. 1905 m. jau buvo suorganizuotas 70 asmenų lietuvių choras, kuriam vadovavo J.Tallat-Kelpša. Choras dažnai koncertuodavo įvairiose Rytų Lietuvos vietose: Švenčionyse, Valkininkuose, Musninkuose, Paberžėje. Paberžės bažnyčios šventinimo iškilmėse choras patraukė vysk. E.Ropo dėmesį – jam patiko profesinis choro lygis. Kai šio miestelio lenkai įteikė vyskupui skundą prieš lietuvius, vyskupas jį atmetė, sakydamas, kad lietuviai nesą blogi žmonės (156, 219).

Lietuvių kultūrinė veikla Vilniuje plėtėsi. 1905 m. pradžioje čia įvyko pirmasis viešas lietuvių pasirodymas – buvo suvaidintas spektaklis „Amerika pirtyje“, šokami tautiniai šokiai. Padrąsinta sėkmės, miesto salėje pasirodė lietuvių „Trijų karalių“ trupė, kuri savo programą atliko lietuvių, ukrainiečių ir gudų kalbomis. Vienas iš jų, vaidinęs Krivį Krivaitį, pasakė kalbą, esą jis atsikėlęs iš Gedimino pilies ir atėjęs pasižiūrėti, kaip laikosi lietuviai, kaip linksmynasi ir garbina kitus dievus (155, 56). Tokiais pasirodymais lietuviai siekė akcentuoti Lietuvos istorinę praeitį, hiperbolizuotomis priemonėmis žadinti lietuvių tautinę dvasią, priminti gyventojams pilietinę pareigą bei savo vietą carizmo sąlygomis. Kita vertus, sėkmingi lietuvių pasirodymai kėlė Vilniaus gyventojų simpatiją, šalino dirbtinai sukurstytą nepasitikėjimą ir priešišumą lietuviams.

Lietuvių organizuojamoje kultūrinėje pramogose dalyvaudavo ir kitų tautybių jaunimas. Lenkų merginos dainavo lietuvių chore, vargonininkas Geringas padėjo lietuviams ruošti operetę „Eglė žalčių karalienė“ ir pan. Tokia lietuvių ir lenkų draugystė ne visiems patiko. Šv.Jono bažnyčios klebonas savo vargonininkui Geringui, padėjusiam lietuvių saviveiklininkams, iškėlė sąlygą: arba su lietuviais, arba su lenkais (155, 57). Tokia kunigo pažiūra į gerus lietuvių ir lenkų santykius buvo būdinga daugumai dvasininkų, kurie išreiškė lenkų poziciją bei siekius Vilniuje.

Įsikūrus prie Šv.Mikalojaus bažnyčios Vilniaus lietuvių savišalpos

draugijai ir prie jos pradėjus veikti dramos trupei, chorui, ėmus rengti vakarus, suaktyvėjo lietuvių kultūrinis darbas. Kartu plėtėsi lietuvių tautinis atgimimas Vilniuje. Aktyvėjo kultūrinio bendradarbiavimo ryšiai tarp Vilniaus ir Rytų Lietuvos miestų bei miestelių. Iš ten atvykdavo žmonių į Vilniuje rengiamus koncertus pasiklausyti J.Tallat-Kelpšos vadovaujamo choro atliekamų lietuviškų dainų. Tokios choro atliekamos dainos, kaip „Lietuva, tėvyne mūsų“, „Eina garsas“, „Oi motule mano“, susilaukdavo ir iš mišrios publikos susižavėjimo aplodismentų (236), gaivino lietuvių dvasią, teikė stiprybės. Viešas lietuvių pasirodymas miesto scenoje populiarino tautinę kultūrą bei dvasines vertybes, kėlė autoritetą. Šitaip išsiplėtė lietuvių veikimo diapazonas Vilniuje: susipratusi lietuvių dvasininkija konfesinėmis formomis gaivino lietuvių kalbą ir tikinčiųjų tautinę savimonę, plėtė gimtosios lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose funkcionavimo ribas, o pasaulietinė inteligentija veikė kultūros draugijose, plėtė meno saviveiklos darbą. Intelligentai stengėsi iš caro valdžios išgauti lietuviams didesnių teisių ir veikimo laisvę. Vilniaus lietuvių savišalpos draugija, telkdama lietuvių pajėgas ir plėsdama kultūrinę tautinį darbą, sudarė pagrindą kurtis kitoms lietuvių draugijoms. 1905 m. rudenį susikūrė savarankiška teatro mėgėjų draugija „Vilniaus kanklės“, vadovaujama G.Landsbergio-Žemkalnio. Iš 1906 m. pateikto Vilniaus gubernatoriui patvirtinti teatro repertuaro (M.Šiaulėniškio (Šikšnio) „Pilėnų kunigaikštis“, J.Tumo-Vaižganto „Nepadėjus nėr ko kasti“, A.Fromo-Gužučio „Eglė žalčių karalienė“, „Išgriovimas Kauno pilies“, 156, 219) matome aiškią lietuvių tautinės kultūros kryptį, siekimą plėtoti nacionalinį teatrą. Lietuvių kultūrinė veikla Vilniuje paskatino M.Petrauską ruošti operetę (47, 10). Ji buvo propaguojama lietuvių spaudoje, įstaigose platinami bilietai, premjeros laukė ne tik Vilniaus, bet ir provincijos tautiečiai.

Lietuvių kultūrinės veiklos plėtotė, dalyvavimas bendruose miesto renginiuose plėtė veiklos ribas ir padėjo išsivaduoti iš „nepilnavertiškumo“ komplekso. Visuomenės dalyvavimas rengiamose pramogose kėlė lietuvių orumą ir tautinės bendrijos pripažinimą.

Nemažą poveikį lietuvių kalbos reabilitavimui Vilniuje turėjo lietuvių mokyklų steigimas. Tuo tikslu penkių asmenų delegacijai (J.Basanavičius, E.Vileišienė, kun. A.Viskantas, P.Matulionis ir P.Klimaitis) pavyko iš Vilniaus mokyklų kuratoriaus gauti leidimą lietuvių dviklasei mokyklai. Ji buvo įsteigta 1907 m. balandžio 17 d., o rugpjūčio 17 d. lietuvių mokykla su 25 mokiniais pradėjo darbą. Ji įsikūrė Šv.Mikalojaus bažnyčiai priklausančiose patalpose, kurias nemokamai skyrė šios bažnyčios klebonas kun. J.Kukta (237, 171). Išlaikymą finansavo Vilniaus lietuvių savišalpos draugija ir „Vilniaus aušra, lietuvių apšvietimo draugija“. Tai buvo pirmas

žingsnis lietuvių mokyklos juridiniam įtvirtinimui bei sąlyga švietimo darbui plėstis. Netrukus lietuvių inteligentijai pavyko iš miesto savivaldybės gauti pranciškonų vienuolyno pastate 8 kambarius, kur, be mokyklos, dar įsikūrė Lietuvių mokslo draugijos biblioteka, veikė kursai (263). Pažymėtina, kad 1906 m. Vilniaus mokymo apygardos globėjas panaikino 1863 m. aplinkraštį, draudusį mokiniams kalbėti lietuviškai ir lenkiškai. Taigi Lietuvos mokyklose buvo galima vartoti lietuvių kalbą. Lenkams lengvai pasisėkė įvesti lenkų kalbą beveik visose Vilniaus mokyklose, nes šios tautybės moksleivių buvo dauguma. Tuo tarpu lietuvių moksleivių procentas buvo nedidelis, be to, ne visi suprato savo gimtosios kalbos reikalingumą. Tačiau buvo suorganizuotos 2 pamokos per savaitę. Kadangi lietuvių kalbos dėstymas mokyklose įvestas tėvų iniciatyva, tai valdžia finansiškai nerėmė. Patiems reikėjo ieškotis mokytojų, rūpintis lėšų rinkimu, steigti komitetą, kuris rūpintųsi lietuvių kalbos dėstymu Vilniaus vidurinėse mokyklose. Lietuvių kalbos mokymas buvo įvestas abiejose vyrų bei mergaičių gimnazijose, realinėje komercinėje mokykloje. Ją dėstė J.Jablonskis, jam išvykus, kurį laiką – A.Smetona (237, 212). Taip lietuvių kalba pradėjo viešai funkcionuoti ne tik Vilniaus bažnyčiose, bet ir mokyklose, viešajame gyvenime.

Savo pozicijų nenorėjo užleisti lenkų dvasininkai. Mokyklose tikybos pamokos visiems moksleiviams buvo dėstomos lenkų kalba. Lietuviai mokiniai buvo verčiami mokytis tikybos dalykų lenkiškai (237, 225), nepaisant, ar jie tą kalbą moka. Nemokantiems vienu metu reikėjo mokytis ir lenkų kalbos, ir tikybos. Taigi Vilniaus vyskupijoje reiškėsi paradoksali dalykai: Žemaičių ir Seinų vyskupijose kiekvienas kunigas privalėjo mokėti lietuvių ir lenkų kalbas, teikti religinius patarnavimus ta kalba, kuria kalba tikintysis, o Vilniaus vyskupijoje to nebuvo paisoma.

Šv.Mikalojaus bažnyčia, kaip Vilniaus lietuvių tautinės bendrijos centras, nemažai prisidėjo prie lietuvių tarnaičių globos bei jų tautinės savimonės ugdymo. Siekdamas atsiskirti nuo lenkių tarnaičių draugijos ir jos įtakos, 1906 m. lietuvis tarnaitės atsiskyrė nuo lenkių, prisijungė prie Vilniaus lietuvių savišalpos draugijos kaip autonominė Vilniaus lietuvių tarnaičių Šv.Mikalojaus bendrija. Lietuvaitės, susibūrusios į draugiją, geriau galėjo tenkinti savo kultūrinius poreikius, joms buvo organizuojamas vakarinis mokymas, kursai, kuriuose buvo mokoma pradžios mokyklos dalykų, veikė kirpimo, siuvimo kursai, biblioteka, choras. Mergaitėms, atvykusioms į didmiestį ieškoti darbo ir pradėjusioms dirbti, buvo sudarytos sąlygos dvasiškai ir tautiškai tobulėti, išvengti asimiliacijos.

Nepamiršti buvo ir Vilniaus beturčių lietuvių vaikai. 1905 m. jiems įsteigta prieglauda. Išlaikymui vien Vilniaus savišalpos draugija kasmet skirdavo po 400 rb. Šios draugijos valdyba 1907 m. prie parapijos įsteigė

Vilniaus neturtėlių vaikų globos draugiją. Šitaip įvairių sluoksnių, profesijų lietuviai buvo globojami bei buriami prie lietuvių kultūros švietimo organizacijų, kurių tuo metu centras ir lietuvių religinis tautinis židinytas buvo Šv.Mikalojaus bažnyčia.

Viena nedidelė bažnyčia Vilniuje negalėjo patenkinti visų lietuvių poreikių. Kun. K.Michalkevičius, 1908 m. pradėjęs eiti Vilniaus vyskupijos administratoriaus pareigas, mėgino pagerinti lietuvių padėtį. Spalio mėn. pabaigoje jis paskelbė, kad devyniose Vilniaus bažnyčiose bus laikomos Mišios ir sakomi pamokslai lietuvių kalba. Kad nustatytų lietuvių skaičių, kunigas paragino lietuvius po Mišių užsirašyti. Lenkai į tai sureagavo priešiškai. Numatytą dieną lenkai Šv.Petro ir Povilo bažnyčioje organizavo boikotą, Šv.Rapolo bažnyčioje trukdė sakyti lietuviškai pamokslą – šaukė, esą lietuviai nori pagrobti bažnyčią. Kitur surašinėjant zakristijose, lenkai pastodavo lietuviams kelią arba šventoriuje kurstydamo žmones išvyti pagonis lietuvius iš bažnyčios. Nuo fanatiškos lenkų minios, sukurstytos kunigų, neatsilikdavo ir patys dvasininkai. Katedros klebonas per pamokslą kreipėsi į lietuvius tokiais žodžiais: „Jūs visi suprantate lenkiškai ir rasit dar geriau negu lietuviškai, kam gi reikalaujate lietuviško pamokslų?“ (298, 74). Dominikonų bažnyčioje kun. Račkauskio pasakytas lietuviškas pamokslas taip sujaudino lenkus, kad jie pradėjo šaukti: „Lietuvių kalba pagoniška, mes nenorime jos klausyti bažnyčioje!“ (298, 74). Didžiausias sulenkėjusių kunigų organizuotas skandalas buvo Visų Šventųjų bažnyčioje. Kun. P.Kraujeliui sakant lietuvišką pamokslą, lenkai pakėlė triukšmą, pradėjo spiegti, šaukdami reikalavo, kad kunigas liautųsi kalbėjęs. Ir vis dėlto tą dieną devyniose Vilniaus miesto bažnyčiose buvo surašyta 2250 lietuvių. Iš jų Katedroje – 516, Šv.Mikalojaus – 381, Visų Šventųjų – 332, Aušros Vartų – 317, Šv.Jokūbo – 271 ir t.t. (298, 76). Kadangi surašinėjimas vyko rytą, tai dalis lietuvių (tarnaitės, darbininkai) negalėjo ateiti. Kiti bijojo lenkų gąsdinimų. Štai Šv.Jono bažnyčioje užsirašė 25 lietuviai, o po surašymo, kunigui kalėdojant, lietuviais užsirašė jau per 600 (238, 138).

Nepaisydami lenkų priešinimosi, lietuviai reikalavo iš vyskupijos administratoriaus, kad lietuvių kalba minėtose bažnyčiose išliktų. Vyskupijos administratorius kun. J.Tumui-Vaižgantui prižadėjo lietuvių kalbą įvesti bent trijose Vilniaus bažnyčiose. Tuo tarpu lenkų periodinė spauda didino antilietuvišką propagandą, gynė ir teisino lenkus, kėlusius bažnyčiose skandalus. Be to, šių įvykių tendencingas nušvietimas spaudoje rodė, kad lenkai nenori atsižvelgti į realią lietuvių padėtį ir pripažinti mažumos teisių. Lenkų rodomi kraštutinumai privertė vyskupijos administratorių daryti jiems nuolaidų, o šie, matydami kun. K.Michalkevičiaus neryžtingumą, suįžūlėjo.

Vilniaus lietuvių dvasininkų poziciją stiprino lietuvių pasaulietinės inteligentijos kultūrinė tautinė veikla, vieni su kitais drauge gražiai dirbo. 1904 m. pab. P.Vileišio įsteigtas lietuvių laikraštis „Vilniaus žinios“ galėjo plačiai nušviesti lietuvių padėtį Rytų Lietuvoje. Kada iškilo šio laikraščio sustabdymo dėl prenumeratorių trūkumo grėsmė, Žemaitijos ir Vilniaus vyskupijų kunigai pradėjo jį remti raštais ir prenumerata. Jie planavo įkurti „Kunigų lygą“ laikraščiui paremti (218, 170). Kunigai, norėdami padaryti laikraštį patrauklesnį ir katalikiškesnį, siūlė P.Vileišiui „Vilniaus žinių“ faktiškuoju redaktoriumi skirti J.Tumą-Vaižgantą. Toks pasiūlymas buvo priimtas ir, dvasinei vadovybei sutikus, nuo 1906 m. Nr. 271 kun. J.Tumas-Vaižgantas pradėjo redaguoti „Vilniaus žinias“. Naujasis redaktorius savo įžanginiame straipsnyje nurodė, kad jis vienodai žiūri į visas Lietuvos vietas, kur tik lietuviai gyvena, ir visomis savo išgalėmis stengsis atremti kitataučių pasikėsinimą į lietuvių kalbos vartojimą įstaigose, pripažins kitų tautų lygybę (274). Kun. J.Tumas-Vaižgantas nedavė ramybės Vilniaus vyskupijos administratoriui K.Michalkevičiui, keldamas lietuvių kalbos klausimą Vilniaus bažnyčiose, aktyviai dalyvavo lenkų organizuojamuose kultūriniuose renginiuose.

Nemažą reikšmę antilietuviškai lenkų propagandai susilpninti turėjo 1907 m. įkurta „Vilties“ bendrovė, kuri tais pačiais metais pradėjo leisti „Vilties“ laikraštį. Atsakomuoju redaktoriumi buvo A.Smetona, o faktiškuoju – kun. J.Tumas-Vaižgantas. Lietuvių inteligentų pastangomis 1907 m. Vilniuje buvo įkurta „Sąjunga pargražinimui teisių lietuviškai kalbai Rymo katalikų bažnyčiose Lietuvoje“. Ši sąjunga, siekdama surinkti informaciją apie lietuvių kalbos padėtį Vilniaus vyskupijos bažnyčiose, „Vilties“ laikraštyje įvedė skyrių „Lietuvių padėtis Vilniaus vyskupystėje“. Tais pačiais metais buvo įsteigta „Vilniaus Aušra, lietuvių apšvietimo draugija“, 1908 m. – „Rūtos“, vėliau – „Ryto“ ir kitos draugijos.

Vilniaus inteligentija, siekdama susilpninti lenkų įtaką Vilniaus vyskupijai, susirašinėjo su Kitatikių reikalų departamentu. 1907 m. J.Basaniavičius kreipėsi į tą departamentą prašydamas, kad Vilniaus vyskupijai būtų paskirtas vyskupas lietuvis. 1911 m. jis vėl departamentui siūlė į Vilniaus kapitulą kanauninkais skirti tik lietuvius (137, 100, 122). Kun. J.Ambraziejus 1906 m. išleido jo paties parengtą lietuvišką katekizmą, kur buvo sakoma, kad reikią klausyti tik tokio vyskupo, kuris yra pačių lietuvių išrinktas ir popiežiaus patvirtintas. Vilniaus vyskupas uždraudė J.Ambraziejui eiti kunigo pareigas iki tol, kol atšauks katekizme paskelbtą nurodymą (199, 122).

Nepaisant inteligentijos pastangų, lietuvių kalbos gražinimas į Vilniaus bažnyčias sekėsi sunkiai. Kiek daugiau laimėta 1912 metais. Tada per Švenčiausiosios Mergelės atlaidus lietuviams pavyko gauti leidimą vartoti

lietuvių kalbą Aušros Vartų bažnyčioje ryto pamaldų metu (210). Be to, lietuviškos pamaldos ir pamokslai buvo gražinti 1915 m. Šv.Petro ir Povilo bažnyčioje (209). Tačiau Katedroje ir Šv.Rapolo bažnyčioje, nepaisydami vyskupijos administratoriaus leidimo, lietuvių kalbos vartojimui atkakliai priešinosi lenkai. Jie į bažnyčią žiūrėjo kaip į lenkų tautos tvirtovę, o ne kaip į religinių poreikių tenkinimo instituciją.

Lietuvių sąjūdis kitose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose

Lietuvių tautinė veikla Rytų Lietuvoje, tautiškai susipratusių kunigų mėginimai be dvasinės vyresnybės žinios gražinti lietuvių kalbą į bažnyčias paskatino prolenkišką Vilniaus vyskupijos hierarchiją stabdyti lietuvių aktyvumą.

Ryškiausias lietuvių tautinio reiškimosi išorinis bruožas visuomenėje, atkreipęs prolenkiškos dvasininkijos dėmesį, buvo žmonių prašymų siuntimas į Vilniaus vyskupiją. Ši akcija prasidėjo maždaug nuo 1897 m., kai į Vilniaus vyskupiją kreipėsi Kalvių parapijos tikintieji, prašydami, kad jiems paskirtų kunigą lietuvi. Užuoat patvirtinęs tikinčiųjų prašymą, S.Zveravičius pagrasino uždarysias parapijos bažnyčią (133, 20). Pradžioje aktyviausiai veikė lietuviškos parapijos, kur kunigai nemokėjo lietuvių kalbos arba gimtosios kalbos vartojimas buvo ribojamas. Vėliau sujudo ir mišriųjų parapijų lietuviai. Padaugėjus tikinčiųjų prašymams, vyskupijos vadovybė pradėjo į juos nereaguoti, o atvykus delegacijai arba pačiam kunigui, siūsdavo į žemesnes hierarchijos institucijas – dekanatus. Ten paprastai viešpatavo lenkų patriotinės nuotaikos ir lietuvių interesų nebuvo paisoma.

Vilniaus vyskupijos vadovybė, norėdama susilpninti lietuvių tautinio pakilimo bangą, kaip minėta, ėmėsi lietuvių kunigų iškeldinimo į baltarusiškas parapijas. Kad tai buvo ne pavienis, bet kryptingas veikimo metodas, aiškiai rodo I.Šoparos pavyzdys. Jis iki 1902 m. už lietuvių kalbos gynimą du kartus buvo perkeltas: pirmą kartą iš Kalvių parapijos į Labanorą, bet ir čia jam nenurimus – į baltarusišką parapiją (133, 20). Tas pat buvo ir Žaludko parapijoje (200, 566). Žaslių parapijos tikintieji tokiai vyskupo veiklai pasipriešino. Sužinoję, kad jų kunigą numatyta iškelti į Bagaslaviškio parapiją, gyventojai ryžosi kreiptis į Vilniaus gubernatorių, prašydami nepatvirtinti vyskupo potvarkio (133, 30). Apie lietuvių kunigų masišką deportavimą, patvirtindamas anksčiau minėtą faktą, rašė lietuvių žurnalas „Žinyčia“ (1900, Nr. 3). Jame nurodoma, kad vyskupas S.Zveravičius beveik visus lietuvių kunigus iškeldino iš lietuviškų parapijų. Jų vietoje dirbo kunigai lenkai, kurie, nemokėdami lietuvių kalbos, prievarta lenkino vietos gyventojus. Tokia prieštaraujančia žmogaus prigimčiai ir

krikščioniškai moralei taktika naudojosi ir vėlesnieji vyskupai: E.Ropas, K.Michalkevičius.

Valdant Vilniaus dieceziją vyskupui E.Ropui, matomos dvi prieštaringos tendencijos Rytų Lietuvoje. Pirmoji tendencija buvo teigiama lietuvių tautiniam sąjūdžiui: E.Ropas, pradėjęs eiti vyskupo pareigas, nenaudojo lietuvių atžvilgiu diskriminacinės politikos, vienodai žiūrėjo į lenkų ir lietuvių tautinę veiklą. Vyskupas lankė lietuviškas parapijas, sakė lietuvių kalba pamokslus, ta kalba bendravo su žmonėmis. E.Ropas grąžino į senas vietas ankstesnio vyskupo iškeldintus lietuvius kunigus. E.Ropo objektyvumas ir palanki lietuviams politika suteikė gyventojams viltį susigrąžinti gimtąją kalbą į bažnyčias. Suaktyvėjo lietuvių prašymų rašymas, delegacijų siuntimas, nuskriaustieji kunigai prašė grąžinti juos į gimtąjį kraštą. Lietuvių kalbos teisinė padėtis pagerėjo. Su vysk. E.Ropo leidimu lietuvių kalba 1905 m. buvo įvesta Rodūnios, Semeliškių, Varanavo parapijų bažnyčiose. Prasiplėtė lietuvių kalbos teisės Žaslių, Armoniškių bažnyčiose („Viltis“, 1908, Nr. 132; 1911, Nr. 47, Nr. 92).

Lietuvių tautinio religinio sąjūdžio aktyvėjimas ir lietuvių kalbos padėties gerėjimas bažnyčiose sukėlė lenkų reakciją. Dėl to Rytų Lietuvoje suaktyvėjo lenkų tautinis judėjimas. Jų tautinės partijos darė spaudimą aukštesniajai katalikų dvasininkijai. Šiai taip pat darė įtakos dvarininkai, kuriems lietuvių tautinis sąjūdis kėlė susirūpinimą. Nors įtakingų dvasininkų ir dvarininkų ryšiai visada buvo glaudūs, bet, prasidėjus rinkimams į Valstybės dūmą, jie dar labiau sustiprėjo. Kaip minėta, į politinę veiklą buvo įtrauktas ir vyskupas E.Ropas. Todėl vyskupo pažiūra į lietuvių, ir jų kalbą pasikeitė. Kai 1905 m. rudenį J.Jablonskis siūlėsi dėstyti kunigų seminarijoje lietuvių kalbą, vyskupas siūlymą atmetė motyvuodamas tuo, kad su kalba į seminariją pateks nepageidaujama mokyklos auklėtiniams dvasia (133, 19). Vyskupas 1905 m. sausio 9 d. aplinkraščiu pradėjo varžyti lietuvių teises. Jame nurodyta, kad be vyskupo raštiško sutikimo niekas neturi teisės keisti bažnyčioje pamaldų tvarkos ir kalbos (298, 60). Vyskupas pasidavė dvarininkų įtakai ir tapo lenkų tautinių jėgų įrankiu. Lenkų veikėjai pradėjo drąsiai jaustis ir nesisikaityti su anksčiau bažnyčiose nustatyta tvarka. Štai 1905 m. Žaslių parapijos bažnyčioje pirmąją šv.Velykų dieną, kada turėjo būti lietuviškos pridėtinės pamaldos, lenkai pasipriešino. Atsakydamas į Žaslių klebono raportą, vyskupas patarė jam vadovautis tokiu principu: „Jeigu ko nedatenkate, tai pridėkite, bet nuo to, prie ko visi arba dalis priprato, neatimkite“ (133, 34). Nepaisydamas patarimo, Žaslių parapijos klebonas I.Kazakevičius įvedė lietuviškas pridėtinės pamaldas kas sekmadienį, nes lietuviai šioje parapijoje sudarė 4/5 visų tikinčiųjų. Klebono elgesys Vilniaus vyskupijos vadovybės buvo įvertintas kaip šovininis, priylgstantis

tautų vienybės ardymui, todėl dvasinė vadovybė jį nubaudė (165). Tai buvo E.Ropo lietuvių kalbos varžymo bei persekiojimo pradžia, davusi lenkams impulsą priešintis lietuvių kalbos įvedimui Rytų Lietuvos bažnyčiose.

Žaslių pavyzdžiu pasekė Alovės, Asavos parapijų lenkai. Jiems talkino kunigai N.Gintautas, B.Sperskis; jie kurstė žmones. Lietuviai, būdami tautiškai nesusipratę, tylėjo. Dėl to Asavos parapijos klebonas K.Stašys buvo iškeltas į baltarusišką parapiją, o iš bažnyčios pašalinta lietuvių kalba (1906) (166). Toks pat lietuvių kalbos likimas buvo Butrimonių parapijoje. Nors šios parapijos tikintieji atkakliai priešinosi lietuvių kalbos šalinimui iš bažnyčios, tačiau dvarininkų pastangos paveikė vyskupą ir jis sutiko su jų pageidavimu (185). Lietuviai kunigai ir gimtoji kalba buvo pašalinta iš Maišiagalos, Rodūnios, Varanavo parapijų (298, 58).

Prievartinės priemonės prieš lietuvių kalbos teisę bažnyčiose paskatino lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjus J.Basanavičių ir D.Malinauską parengti lietuvių ir lotynų kalbomis memorandumą „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“. Memorandumo egzemplioriai buvo išsiuntinėti popiežiui Pijui X, Katalikų Bažnyčios kardinolams ir stambioms Europos redakcijoms. 71 puslapio dokumente išdėstyta lietuvių lenkinimo Rytų Lietuvoje istorija, parodyta lietuvių kalbos padėtis vyskupijos bažnyčiose bei jos teisių ignoravimas šiame krašte. Tų pačių metų spalio 13 d. popiežiaus sekretorius paskelbė aplinkraštį Lenkijos vyskupams (tai lietuvių ir Lietuva), kur nurodoma, kad pridėtinės pamaldos, pamokslai, katekizacija ir kiti religiniai patarnavimai būtų atliekami gimtąja kalba (173). Tačiau šis aplinkraštis Vilniaus vyskupijai nepadarė poveikio. Lenkų „patriotinės“ jėgos aktyvino savo veiklą, lietuvių kalbos vartojimo vyskupijos bažnyčiose padėtis blogėjo. Lenkų aktyvumas kėlė susirūpinimą ir caro valdžiai. Ji buvo nepatenkinta vysk. E.Ropo įsteigta krikščionių demokratų partija, ypač aktyviu bendradarbiavimu su dvarininkais, lenkų konsoliduojančios jėgos įtakos didėjimu (137, 93). Tikriausiai dėl tos priežasties vyskupas buvo pašalintas iš Vilniaus.

Naujai paskirtas Vilniaus vyskupijos administratorius K.Michalkevičius (1908–1918) ėmėsi žygių sureguliuoti lietuvių ir lenkų santykius, atkurti lietuvių kalbos teises pastoracijoje. tačiau administratoriaus geri nutarimai nebuvo vykdomi, lenkai pradėjo organizuotą puolimą prieš lietuvius. Lenkai ėmė kurstyti žmones, nuteikinti juos prieš lietuvius, siųsti skundus į vyskupijos kanceliariją. Švenčionių parapijos kunigai lietuviai buvo apkaltinti lenkų persekiojimu, kiti dvasininkai – lenkų teisių bažnyčiose siaurinimu ir t.t. Į šią akciją įsitraukė ir lenkų spauda. Vilniaus vyskupijos kurija, nesigilindama į faktinę padėtį, pasikliaudama gauta informacija, darė neteisingus sprendimus lietuvių kunigų atžvilgiu. Tuo

metu konfliktai dėl lietuvių kalbos vartojimo bažnyčiose dažniausiai kildavo mišriose parapijose, nes jose lietuviai buvo mažiau tautiškai suipratę ir negebėdavo pasipriešinti. Dėl tos priežasties ir dėl lenkų suorganizuotų bažnyčiose ekscesų lietuvių kalba buvo pašalinta iš Nočios, Giedraičių ir kitų parapijų bažnyčių. Į Eišiškių parapiją, kur klebonavo Rodūnios dekanato dekanas kun. N.Gintautas, lietuvių kalbos į bažnyčią neįsileido iki 1912 m. pabaigos, nors ten lietuvių buvo dauguma. Tačiau parapijos žmonės nepasidavė, jie rinko parašus, siuntė į vyskupiją prašymus, bet niekas negelbėjo. Savo ruožtu veikė ir kun. N.Gintautas. Jis tarp lenkų išplatino paskalą, kad įvedus lietuvių kalbą iš bažnyčios būsianti pašalinta lenkų kalba, jis būsiąs priverstas atsistatydinti. Išlaikyti šioje parapijoje įvestą tvarką padėjo Vilniaus kapitulos prelatai bei kanau-ninkai, tvirtindami, kad ten nesą lietuvių, kad šią parapiją jie gerai pažįstą. Taigi Eišiškių bažnyčios durys lietuvių kalbai buvo uždarytos.

Vilniaus vyskupijos administratorius K.Michalkevičius, norėdamas pašalinti tarp lietuvių ir lenkų kylančius konfliktus, 1911 m. paskelbė aplinkraštį, kuriame numatė kalbos vartojimo bažnyčiose tvarką, daugumos ir mažumos teises bei kalbos vartojimo ribas. Mišriomis parapijomis valdytojas laikė tas, kur vienos ar kitos tautybės gyventojų yra po 50 %, mažuma – trečioji dalis arba 300 žmonių. Pagal tai vienos ar kitos tautybės parapijos gyventojai gauna kalbos vartojimo teisę bažnyčioje (132).

Parapijų gyventojų statistikos nebuvo, todėl kunigai, kurių dauguma buvo lenkiškos orientacijos, patys nustatinėjo tautinę gyventojų sudėtį, dažniausiai neobjektyviai. Lygiai taip pat buvo nustatoma ir kalbų vartojimo tvarka bažnyčiose. Pavyzdžiui, Rodūnios parapija, kur lietuvių buvo apie 40 %, turėjo trečiosios grupės teisę, nors faktiškai pagal taisykles turėjo priklausyti antrajai grupei. Varanave, „Vilniaus žinių“ (1908, Nr. 115) duomenimis, daugumą sudarė lietuviai, tačiau bažnyčioje lietuvių kalba 1911 m. nebuvo įvesta. Tokio pat likimo susilaukė ir Šalčininkų parapija, nors joje pusė gyventojų buvo lietuviai. Tokiose parapijose, kaip Armoniškių, Kliukščių, Širvintų, Trakų, lietuvių buvo priskaičiuota nuo 5 iki 15 %, o lietuviškos parapijos, kaip Švenčionių, Žaslių, buvo laikomos mišriomis. Tendencinga buvo ir Vilniaus vyskupijos sekretoriaus kun. J.Steckevičiaus paskelbta vyskupijos tikinčiųjų statistika, pagal kurią 35 vyskupijos parapijose (Druskininkų, Žirmūnų, Kernavės, Paluknio ir kt.) lietuvių neužfiksuota (301). Tokia vyskupijos sekretoriaus paskelbta tendencinga statistika dar labiau skatino sulenkėjusius klebonus siaurinti lietuvių kalbos teises bažnyčiose, siekti nacionalistinių tikslų. O lenkai, siekdami pašalinti lietuvių kalbą iš bažnyčių, pradėjo jose organizuoti ekscesus. Štai 1911 m. lapkričio 20 d. Nočios parapijos bažnyčioje, remdamasis vyskupijos potvarkiu, kun. M.Cijūnaitis pradėjo sakyti lietuviškai

pamokslą. Lenkai, norėdami sutrukdyti, pradėjo giedoti lenkiškas giesmes. Šios parapijos klebonas kun. J. Burba, pašaukęs policiją, surašė protokolą. Dvarininkai ir prie jų prisijungusieji nusiuntė vyskupijos vadovybei skundą, kur reikalavo pašalinti kunigus lietuvius. Vilniaus kurija, palaikydama triukšmadarius, kun. M. Cijūnaitį iš parapijos pašalino. Kai po visų šių įvykių parapijos klebonas po sekmadienio pamaldų perskaitęs lenkiškai evangeliją rengėsi sakyti lietuviškai pamokslą (kas atitiko vyskupijos aplinkraščių), lenkai vėl pakėlė triukšmą. Tas pat pasikartojo ir kitą sekmadienį. Lietuviai kreipėsi į vyskupijos administratorių pagalbos, tačiau jų prašymas nebuvo išklaustas (208). Tokie pat ekscesai vyko Rodūnios, Nočios parapijose. Lietuviai, pasipiktinę lenkų ir juos remiančios dvasininkijos elgesiu, 1912 m. sausio 29 d. pasiuntė telegramą Romos popiežiui Pijui X. Joje sakoma, kad jau antri metai tikintieji nebegirdi Dievo žodžio gimtąja kalba. Toliau nurodoma, kad Vilniaus vyskupijos valdytojas nebandęs sureguliuoti padėties bažnyčioje, triukšmadariai ne tik nesutramdyti, bet ir neperspėti, nepagarsintos jų pavardės. Įvykiams tirti valdytojas siuntė dekaną kun. N. Gintautą, kuris per aštuonerius savo dekanavimo metus pašalino lietuvių kalbą iš penkių dekanato bažnyčių (211).

Vilniaus vyskupijos administratoriaus 1911 m. aplinkraštis nesureguliuo lietuvių ir lenkų kalbos vartojimo reikalų, nes jis pačios kurijos nebuvo vykdomas. Dauguma dvasininkų lietuviams taikė vieną aplinkraščio principą, lenkams – kitą. Beveik visose Rodūnios dekanato bažnyčiose lenkų kalba buvo vartojama ne pagal aplinkraščio reikalavimus. Varėnoje, kur lenkų buvo mažuma, kas sekmadienį pamaldos būdavo ir lenkiškos ir pamokslai sakomi lenkiškai. Giedraičių, Žaslių, Molėtų ir kitose parapijose lietuviai neturėjo to, kas jiems priklausė. Vilniaus vyskupijos vadovybei nuolaidžiaujant, lenkai nebaudžiami organizavo ekscesus Alovės, Giedraičių, Inturkės, Joniškio, Nočios, Rodūnios, Žaslių bažnyčiose. Kai kuriose parapijose, pavyzdžiui, Rodūnios dekanate, reiškėsi lenkiškasis ekstremizmas. Lietuviai buvo lenkų bauginami, mušami, lenkų kunigai draudė jiems reikalauti lietuvių kalbos vartojimo bažnyčioje (206). Nukentėjo ne tik paprasti gyventojai, siekę lygių kalbos teisių bažnyčioje, buvo sužalotas ir kun. S. Stakelė (199, 123). Su smurtu ir triukšmu lenkai iškeldinėjo iš parapijų nepageidaujamus kunigus lietuvius. Tokie prievartiniai perkėlimai į baltarusiškas parapijas buvo nukreipti ne lenkų kalbai apginti, bet lietuvių kalbos teisei bažnyčiose apriboti, lietuvių tautiniam sąjūdžiui Rytų Lietuvoje sustabdyti. Tai buvo ne tik nacionalistinis reiškinys, bet ir nusižengimas Bažnyčios įstatymams. Visa tai paskatino Vilniaus vyskupijos kunigus lietuvius imtis žygių apginti tikinčiųjų teises dėl gimtosios kalbos vartojimo pastoraciniame darbe. 1912 m. Vil-

niaus vyskupijos 70 lietuvių kunigų (iš viso buvo 120) pasiuntė popiežiui Pijui X memorandumą, kuris 1913 m. buvo išleistas lietuvių ir vokiečių kalba atskiru leidiniu „Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir pan-polonistų išdykimas“. 145 puslapių memorandume sakoma, jog kunigai ne iš politinio šovinizmo ar neapykantos kitoms tautoms rašo apie lenkus, o todėl, kad nori parodyti užsienio katalikams savo vargus, nenormalią padėtį, iškelti nedorus lenkų darbus bei egzistuojančios lenkų partijos siekius paversti bažnyčią savo patriotizmo įrankiu, kurstančiu tautų nėsantaiką. Memorandumo autoriai reikalavo sustabdyti lenkų šovinistinę veiklą, atkurti gyventojų teises ir katalikybės principus.

Vilniaus vyskupijos kunigai įsitraukė į lietuvių tautinį sąjūdį, pradėjo atvirą konfrontaciją su lenkiškų pažiūrų dvasininkais, o šie įvairiais būdais, ypač vyskupijos kurijos bei kapitulos pagalba, siekė susilpninti lietuvių „separatizmą“, formuoti apie lietuvių „chlopomaniją“ opinią ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Dėl to iškilo būtinybė nušviesti Europos visuomenei objektyvią lietuvių padėtį. Kun. K. Prapuolenis, paskirtas Šv. Stanislovo bažnyčios Romoje kapelionu (139), platino Vilniaus lietuvių kunigų memorandumą, bendradarbiavo italų laikraščiuose. Savo straipsniuose jis nušviesdavo Vilniaus vyskupijos lietuvių ir lenkų santykius, teikdavo žinių iš lietuvių tautinio sąjūdžio, paneigdavo užsienio spaudoje lenkų skelbiamų faktų iškraipymus.

Lietuvių tautos padėties aprašymas užsienio spaudoje ir teisių gynimas rodė pasauliui besiformuojančią suverenią tautinę bendriją, siekiančią atkurti savo prarastą valstybingumą.

IŠVADOS

1. Nuo pat Lietuvos okupacijos pradžios caro vyriausybės politika katalikų dvasininkijos atžvilgiu buvo prievartinė, turėjo represinį pobūdį, siekė griauti Katalikų Bažnyčią. Valdžia visą laiką riboja dvasininkų veiklą, bandė priversti juos tarnauti okupaciniam režimui ir su jų pagalba sulieti katalikybę su stačiatikybe bei paspartinti gyventojų rusifikaciją.

2. Iki lietuvių pasaulietinės inteligentijos reikšimosi katalikų dvasininkija buvo svarbus anticarinio judėjimo ir lietuvių tautinį atgimimą skatinantis veiksnys. Jos iniciatyva prasidėjo gyventojų pasipriešinimas valdžios represijoms, pastoracinio darbo suvaržymams, bažnyčios ir gimtosios kalbos gynimas.

3. Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje praėjo ilgą, sudėtingą raidos kelią. Jis gali būti suskirstytas į kelis laikotarpius. Pirmasis laikotarpis truko nuo XIX a. vidurio iki 1863–1864 m. sukilimo pabaigos. Jo pradžioje anticarinės orientacijos ir religinio patriotinio ugdymo židinys buvo Peterburgo katalikų dvasinė akademija, kur veikė „Baublio karalystės“ nelegali draugija. Tuo metu religinė patriotinė mintis pradėjo reikštis Žemaičių vyskupijoje. Vyskupo M.Valančiaus iniciatyva išsiplėtė blaivybės judėjimas, puoselėjęs lietuvių tautinį kultūrinį darbą. 1861 m. kilusiame manifestaciniame judėjime aktyviai dalyvavo katalikų dvasininkija. Ši akcija paskatino ruošti sukilimui ir įsitraukti į 1863 m. įvykius.

Antrasis religinio tautinio sąjūdžio laikotarpis prasidėjo nuo XIX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio ir truko iki 9-ojo dešimtmečio pradžios. Jis susijęs su caro valdžios represijomis Lietuvoje, katalikų pastoracinio darbo suvaržymu bei teisių apribojimu, lietuvių spaudos uždraudimu. Prieš nežabotą valdžios prievartą ir gyventojų religinių teisių varžymą vyskupas M.Valančius organizavo nelegalios literatūros leidimą ir knygų platinimą. Visa tai davė impulsą religiniam tautiniam sąjūdžiui, spaudos draudimo metais padėjo pagrindus lietuviškų nelegalių spaudinių leidimui ir platinimui.

Trečiasis laikotarpis truko nuo XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios iki 1904 m. Tuo metu ėmė aktyviai reikštis lietuvių pasaulietinė inteligentija, ji suaktyvino lietuvių tautinį sąjūdį. Interesų įvairovė paskatino idėjinę

diferenciaciją, formavosi krikščionių demokratų ir liberalų idėjinės kryptys. Jos aktyvino lietuvių tautinę veiklą, kūrė skirtingų krypčių nelegalią periodinę spaudą. Šiuo laikotarpiu religinis tautinis sąjūdis aktyviausiai reiškėsi Žemaičių vyskupijoje.

Ketvirtasis laikotarpis prasidėjo nuo 1904 m., kada buvo panaikintas lietuvių spaudos draudimas ir kai kurie Katalikų Bažnyčios suvaržymai. Atgauta šiokia tokia kalbos, spaudos leidimo bei organizacijų laisvė pagyveno katalikų dvasininkijos religinį tautinį darbą. Kūrėsi legali periodinė spauda, organizacijos, formavosi lietuvių katalikų religiniai kultūriniai židiniai. Tuo metu suaktyvėjo religinis tautinis sąjūdis Rytų Lietuvoje.

4. Sąjūdį skatino vyskupijų institucijos bei autonomiškai kunigų seminarijose veikusios nelegalios organizacijos. Šios organizacijos seminarijos jaunimą orientavo į lietuvių tautinę veiklą, nužymėdavo tolesnę lietuvių dvasininkų veiklos kryptį. Apskritai Lietuvos katalikų dvasininkija buvo priešiška nusiteikusi vienvaldystės režimui, tačiau lietuvių religiniam tautiniam sąjūdžiui pritarė ne visi. Katalikų Bažnyčios interesų gynimas konsolidavo dvasininkiją bei tikinčiuosius ir sudarė vieningą anticarinį frontą.

5. Religinio tautinio sąjūdžio koordinavimą atliko vyskupai. Daugumas jų stengėsi nukreipti dvasininkus valdžios vykdomos politikos Lietuvoje pasipriešinimui. Taikydami įvairius priešinimosi metodus bei taktiką, jie gebėjo neutralizuoti valdžios įtaką gyventojams ir nukreipti juos į religinį tautinį sąjūdį. Ryškų pėdsaką pasipriešinimo valdžiai sąjūdyje paliko vyskupai M.Valančius, K.Hrineveckis, M.Paliulionis, K.I.Lubenskis.

Vilniaus vyskupo A.Krasinskio 1863 m. veiklos taktika nepasiteisino. Ji suteikė caro valdžiai galimybę pašalinti jį iš vyskupo pareigų, o vyskupijoje išvirtinti rusų vyriausybei atsidavusiems dvasininkams, kurie tapo caro valdžios politikos vykdytojais. Daugiau kaip 20 metų vyskupiją iš tikrųjų valdė caro administracija, pradėjusi intensyviai rusinti ir stačiatikinti kraštą.

6. Prie lietuvių tautos konsolidacijos, nacionalinės savimonės ugdymo nemažai prisidėjo tautiškai susipratę dvasininkai, kurie, be patriotinės, rodė ir pilietinę pareigą. Dvasininkų patriotinė akcija turėjo bendražmogišką vertę ir potencialų stimulą lietuvių tautiniam atgimimui.

7. Seinų vyskupijoje lietuviai turėjo palankesnes sąlygas tautinei veiklai negu kitose Lietuvos vyskupijose. Mažesni gimtosios kalbos apribojimai, lietuvių kalbos dėstymas mokyklose skatino tautinį atgimimą. Seinų vyskupijos lietuvių kunigai veikė drauge su pasaulietine inteligentija ir tuo stiprino lietuvių tautinį sąjūdį. Atgavus spaudą, Seinuose susibūrė lietuvių

katalikų kultūros židiny. Tačiau trūko didesnės vyskupijos vadovybės paramos savo tautiečiams ir principingumo dėl svetimos įtakos plėtimosi.

8. Mišri gyventojų sudėtis bei lenkų šovinistinių jėgų vykdoma politika sudarė Vilniaus vyskupijoje specifines sąlygas. Polonizacija Rytų Lietuvoje įgavo prievartinį pobūdį, buvo siekiama paminti kitų tautų teises, stiprinti savo galią ir plėsti teritoriją.

9. Caro vienvaldystės teroro ir represijų sąlygomis Katalikų Bažnyčia buvo vienintelė caro valdžiai neįveikiama jėga, gebėjusi telkti lenkų jėgas, organizuoti priešinimąsi prievartinei rusifikacijai ir stačiatikinimui, aktyvinti lenkų tautinį sąjūdį. Ji iki lenkų tautinės demokratų partijos susikūrimo, palaikydama glaudžius ryšius su užsienyje veikusiomis lenkų emigrantų organizacijomis, atliko tautinio sąjūdžio hegemono vaidmenį. Vilniaus vyskupijos hierarchija buvo veikiamą lenkų ir siekė nutautinti lietuvius.

10. Kad Rytų Lietuvos gyventojai būtų įtraukti į religinį sąjūdį, siekusi asimiliuoti kraštą, buvo suformuotas lenkų tautybės ir katalikybės vienvovės principas, vertęs kitų tautybių gyventojus dėl katalikybės išsaugojimo atsižadėti savo nacionalinių vertybių.

11. Pagrindiniai gyventojų lenkinimo metodai buvo lietuvių kunigų iškeldinimas į nutautėjusias arba baltarusiškas parapijas, ekscesų organizavimas bažnyčiose, kad būtų pašalinta lietuvių kalba, vietos gyventojų kurstymas ir fanatizmo skleidimas, peticijų, skundų rašymas vyskupijai, antilietuviškos propagandos organizavimas per lenkų spaudą bei psichologinių priemonių taikymas siekiant sumenkinti lietuvių kalbą. Metodų įvairovė ir kaita rodo, kad Vilniaus vyskupijoje nuolat vyko polonizacija.

12. Nepaisant patirtų represijų ir aukų, katalikų dvasininkijos ir tikinčiųjų pasipriešinimas rusų okupacijai atliko didelį vaidmenį: jis stabdė Katalikų Bažnyčios griovimą, žlugdė gyventojų rusifikacijos ir krašto kolonizacijos politiką, padėjo sužadinti lietuvių tautinę savimonę, pabrėžė etninį išskirtinumą ir dvasingumą, paruošė dirvą nepriklausomos valstybės atkūrimui.

PRIEDAI

Dokumentai iš Sankt Peterburgo Rusijos centrinio valstybinio istorijos archyvo. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentų tekste žodžiai laužtiniuose skliaustuose, taip pat išnašų numeruotos pastabos yra parengėjo.

DOKUMENTAI APIE VYSKUPŲ M. VALANČIAUS IR A. BERESNEVIČIAUS PRIEŠINIMĄSI KATALIKŲ BAŽNYČIOS VARŽYMAMS

**Kauno gubernatoriaus 1869 m. sausio 5 d. raštas Nr.1 ponui Vilniaus,
Kauno, Gardino ir Minsko generalgubernatoriui¹**

Vykdydamas, Jūsų Prakilnybe, praėjusių metų gruodžio 5 d. pasiūlymą, pasikvietęs vyskupą Volončevskį [Valančių], aš klausinėjau Jo Prakilnybę, ar jis gavo vidaus reikalų ministro raštą dėl jam pavaldžios dvasininkijos informavimo apie Vakarų kraštui nustatytas taisykles² sakyti bažnyčiose pamokslus ir ar jis ketina vykdyti vyriausybės reikalavimus. Vyskupas atsakė, kad vidaus reikalų ministro raštas gautas, bet šio reikalavimo jis vykdyti negali, nes: „Valdžia vyriausybės rankose, ji pati gali skelbti dvasininkijai savo potvarkį*. Tačiau vyriausybė negali iš manęs reikalauti, kad aš pats prisidėčiau prie Bažnyčios teisės varžymo, drausdamas Romos katalikų dvasininkams mokyti liaudį tikėjimo tiesų. Aš jau

¹ RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 324. L. 117–126.

² Pagal taisykles pamokslus sakyti turėjo teisę tik klebonai vieną kartą sekmadienį arba švenčių dienomis iš specialiai parengto ir cenzūros aprobuoto teksto.

* Čia vyskupas nurodė, kad tokiu pat būdu, aplenkiant jį, dvasininkijai buvo uždrausta rengti už bažnyčios ribų iškilmingas procesijas. Patikrinus kanceliarijos bylas, pasirodė, kad, nors pradžioje vyskupas Volončevskis iš tikrųjų atsikalbinėjo generalgubernatoriui Kaufmanui vykdyti reikalavimus, tačiau greitai po to ne tik vykdė jam pasiūlytas taisykles, bet net reikalavo, kai kurių punktų paaiškinimo.

senas, pašalinimas arba net ištrėmimas manęs nebaugina. Man vis tiek, kur praleisti paskutiniuosius savo gyvenimo metus“. Tai sakydamas, vyskupas Volončevskis buvo nepaprastai susijaudinęs, aš prašiau jį nuraminti, nurodydamas gerą ir atvirą vidaus reikalų ministro raštą. Jame aiškiai pasakyta, kad apribojimas sakyti pamokslus yra laikina priemonė ir jo panaikinimas priklauso nuo pačios katalikų dvasininkijos. Vyriausybė nenori prievartauti vyskupo sąžinės, tik išako jam pagal nustatytą tvarką paskelbti vyskupijos dvasininkijai vyriausybės nutarimą, o Jo Prakilnybės vidaus reikalų ministro pareikštą pasiruošimą ne tiktai pašalinti, bet ir išstremti galima laikyti tiktai kaip pageidavimą ieškoti preteksto, idant katalikų pasauliui parodytų tariamą rusų vyriausybės persekiojimo auką. Pabaigoje aš prašiau vyskupą neskubėti atsakyti ir gerai apsvarstyti vyriausybės reikalavimo pagrįstumą, taip pat jo užsispyrimo padarinius.

Praėjus keletui dienų, negaudamas pažadėto atsakymo, š.m. gruodžio 13 d. aš pasiunčiau vyskupui Volončevskiui raštą, kurio kopija pridedama (Nr. 1), prašydamas Jo Prakilnybę pranešti man, kokie duoti nurodymai dvasininkijai dėl pamokslų sakymo taisyklių, ir kartu pateikti man sąrašą tų klebonų, kurie dėl ligos ar senyvo amžiaus negali mokyti liaudies, kad aš galėčiau duoti leidimus šias pareigas vykdyti vikarams.

Pridedu gruodžio 23 d. gautą atsakymą (Nr. 2)³. Iš jo, Jūsų Prakilnybe, pamatysite vyskupo Volončevskio gudravimą, kad išvengtų kategoriško atsakymo, paralyžiuotų vyriausybės taisykles dėl pamokslų. Atkreipiamė Jūsų dėmesį į ketvirtąjį punktą, kurį priėmus, visi vikarai turėtų teisę sakyti pamokslus. Toks atsakymas be galo įžūlus ir vargiai gali būti leista Jo Prakilnybei taip šurkščiai tyčiotis iš vyriausybės potvarkio.

Nenorėdamas pasakyti tokio nemalonaus dalyko artėjant Kristaus gimimo šventei, aš tik gruodžio 28 d. nusiunčiau savo galutinį atsakymą, kuris pridedamas (Nr. 3).

Taigi nėra abejonės, kad vyskupas Volončevskis šiuo reikalu nusprendė atkakliai laikytis iki galo, nematydamas esamomis sąlygomis vyriausybės ryžto imtis prieš Jo Prakilnybę baudžiamųjų priemonių.

Ne pro šalį pateikti dėl tokio svarbaus dalyko kai kurias smulkmenas ir visai atvirai pareikšti Jūsų Prakilnybei savo nuomonę, atlikus kruopščius tyrimus apie Kauno gubernijos religinį gyvenimą bei Romos katalikų dvasininkijos, ypač vyskupo Volončevskio, veiklos pobūdį man patikėtoje gubernijoje.

Vyskupo Volončevskio įtaka gausiai vyskupijai yra žalinga, visa jo veikla nuolat, nenuilstamai nukreipta kovai su šio krašto valdžia, todėl nekelia abejonių, kad jo pašalinimas iš vyskupijos valdymo būtinas. Kito

³ Vyskupo M.Valančiaus ir kitų pridėtų prie pranešimo raštų nerasta.

jo vietoje vyskupo veikla, kad ir kaip priešiška jis žiūrėtų į valdžią, būtų mažiau žalinga. Pats būdamas žemaitis ir kilęs iš liaudies, jis ypač malonus žmonėms, o būdamas nepaprastai veiklus ir energingas, per 19 savo vyskupavimo metų mokėjo sužadinti vyskupijoje ypatingą religinį fanatizmą. Telšių vyskupijos valdymo istorija atskleis įdomių faktų, išaiškins, kokiais metodais, išsisukinėjimais ir gudravimais, kurie yra priešingi imperijos įstatymams, veikiančiam konkordatui su Romos kurija, dažnai be vietos valdžios atstovų žinios net po sukilimo vyskupas Volončevskis gebėjo padidinti ne tik kunigų, bet ir parapijų skaičių, pastatyti naujų bažnyčių, filijas padaryti parapijomis, įkurti nesuskaitomą daugybę koplyčių ir stacijų. Kartu jis pasižymi ypatingu atlaidumu ydingam kunigų gyvenimui, kad pasiektų begalinę jų ištikimybę⁴.

Pavyzdžiu nurodysiu kai kuriuos vyskupo Volončevskio būdus, kad išvengtų valdžios atstovų budrumo ir priežiūros, kuriuos iki šiol sėkmingai naudojo turėdamas buvusio generalgubernatoriaus grafo Muravjovo leidimą be gubernatoriaus sutikimo perkelti iš Kauno gubernijos kunigus į Kuršo guberniją. Jis tuo pačiu leidimu perkeldinėjo kunigus atgal, t.y. iš Kuršo į Kauno guberniją. Tuo tarpu perkeliant kunigus į Kuršą, atsirasdavo vakansinių vietų. Jų papildymui buvo šventinami nauji, su gubernatoriaus žinia paskirti kunigai. Tokiu būdu vyskupas siuntė kunigus tarsi visam laikui poilsui į vienuolyną, vietoj jų šventindavo naujus, o paskui baustieji [t.y. perkeltieji. – E.V.] gaudavo atleidimą⁵. Paskui kiekvienais metais leidžiamojame rubricėlėje⁶ išspausdinti smulkiu šriftu atsirasdavo nauji vikarai, kurių nebuvo ankstesnių metų rubricėlėje, ir tai vyko nepastebimai. Iš priedamų sąrašų (Nr. 4), Jūsų Prakilnybe, teiksitės pamatyti, kad, palyginus 1868 m. rubricėlę su 1867 m., pasirodys, jog 2 koplyčios paverstos bažnyčiomis, prie 8 filijų bažnyčių padarytos kunigų vakansinės vietos, atsirado 1 anksčiau neegzistavusi filija, o parapijų bažnyčiose – 30 vikarų kunigų vakansinių vietų, iš kurių nuo seno kiekvienais metais po 2 vietas savavališkai būdavo įrašyta į rubricėlę ir likdavo nepastebėta. Vyriausybės įtikinti aš negalėjau, nes praėjusių metų visi rubricėlės egzemplioriai iš gubernijos viršininko kanceliarijos dingo arba tikriausiai buvo pavogti, nes iš kanceliarijos ir Kauno gubernijos valstybinių įstaigų dingo daug kitų bylų, sudarytų Romos katalikų dvasininkijos klausimais.

Begalinė ištikimybė vyskupui Volončevskiui palaikoma ne tiktai at-

⁴ Gubernatorius, matyt, neturėdamas tinkamų argumentų kunigų ištikimybei vyskupui pagrįsti, pateikia tendencingus išgalvojimus.

⁵ Kadangi kunigų vyskupijoje negalėjo būti daugiau negu buvo numatyta caro valdžios etatų sąrašuose, todėl vyskupas tuo prisidengdamas didino kunigų skaičių.

⁶ Vyskupijos katalikų dvasininkų sąrašas.

laidumu ydingam kunigų gyvenimui*, bet ir baime patekti jo nemalonėn. Prie pastarųjų dažniausiai priklauso kunigai, kurie įtariamai ištikimybę vyriausybei, kurie nesipriešina, kad valstiečių vaikai lanko liaudies mokyklas. Nepaisant mano pastangų apginti kunigus, visiškai negalima išsaugoti jų nuo slaptų vyskupo intrigu, turinčių įprastus padarinius – tokiems kunigams sukeliamas parapijiečių nepalankumas ir dėl to sumažėja jų pajamos.

Dėl įtakos žmonėms ir religinio fanatizmo, be tiesioginio kunigų poveikio, vyskupas Volončevskis savo rankose turi daug kitų įrankių. Šiam reikalui, be kunigų, svarbiausi agentai buvo bažnyčios broliai (*bratčiki*), bažnyčios seniai (*dedy*) ir elgetos, priglauti bažnyčių senelių prieglaudose, kurie tarnavo vyskupui ryšininkais, pristatydavo korespondencijas kunigams ir dvarininkams**.

Dėl daugybės gubernijoje egzistuojančių brolių vyskupas Volončevskis buvo priverstas parengti reikalaujamų brolių sąrašus; šitai padaryti būtų reikėję perrašyti visą guberniją. Iš tikrųjų brolijos buvo įkurtos prie visų bažnyčių ir neklystant galima sakyti, kad visi katalikų tikėjimo suaugę gyventojai priklauso vienai ar kelioms brolijoms. Žinios apie brolijas dar ne visai surinktos, bet greitai laiku, Jūsų Prakilnybe, bus pristatytos kartu su mano sumanymu palengva labai sėkmingai jas uždaryti.

Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkija, kaip politinė ir antivyriausybė organizacija, praeityje du kartus dalyvavusi sukilime, padėjusi jį organizuoti, paruošti ir taip sukelti, kad Kauno gubernijoje sukilimas laikėsi ilgiau ir atkakliau negu Lenkijos Karalystėje. Deja, propagandos dvasia, kuri apskritai paplitusi katalikybėje, čia nukreipta vieninteliui fikslui – sulenkinti katalikybę. Tuo paaiškinamas atkaklus abėcėlės vietos tarme gynimas, kunigų viešas skelbimas katalikų tikėjimo lenkų tikėjimu, lenkų kalbos – Katalikų Bažnyčios šventąja kalba, o maldaknygėse skelbiamas mokymas apie Šv. Karalaitį Kazimierą – Žemaitijos, Lenkijos ir Lietuvos globėją ir atkakliai priešinamasi rusų mokyklai, kas sudaro rūpesčių vyskupui Volončevskiui.

Romos katalikų dvasininkijos naudojamos priemonės savo tikslui pasiekti pagal savo ypatybes nesileidžia nei tiriamos, juridškai kaltinamos, nei persekiojamos. Su pamokslų, išpažinties, priimtų priesaikos

* Beveik be išimties Kauno gubernijos kunigai atvirai gyveno su meilužėmis arba vadinosiomis šeiminkėmis. Šiam papročiu įrodyti pridedamas vyskupo laiško vertimas (Nr. 5) Vadaktelių parapijos administratoriui dėl parapijiečių parašyto skundo, kad su kunigu klebonijoje gyvena ponė Špakovska, sukiršinusi kunigą su kai kuriais parapijos dvarininkais. Šį laišką parodė man pati Špakovska, atnešusi skundą dėl jos pašalinimo iš klebonijos.

** Pastaruoju metu elgetų panaudojimas korespondencijos persiuntimui, atrodo, sumažėjo dėl policijos arešto ir dėl tam reikalui skirto didelio mano dėmesio.

atleidimo, ekskomunikavimo bei indulgencijos pagalba kunigai valdo dorovinius religinius šeimų santykius, visada ir visur, nekompromituodami savęs, priešinasi vyriausybei. Gana retai katalikų dvasininkai nusikalsta patys, kaip atskiros dvasininkijos nariai. Paprastai jų įtaka reiškiasi nepastebima antivyriausybine veikla, visos vietovės nuotaikomis, paskalomis, gandais, baime, vilties troškimu ir laukimu. Viskas, kas jaudina Kauno gubernijos nuskriaustos paprastos liaudies sąmonę apie gyvenimo kasdienybę, apibūdinama ne kaip paprastas, o kaip politinio pobūdžio prietaras, nes jis visada nuteikia nepasitikėti vyriausybei, sulėtinti arba iškraipyti administracijos potvarkius ir apskritai tarnauti lenkų revoliucijos interesams, visą savo veiklą nukreipiant komplikuoti arba net visiškai neutralizuoti kaimo gyventojų atsidavimą vyriausybei, supažindinant juos su potvarkiais dvasininkijos atžvilgiu kaip pasikėsinimais į „šventąją tikėjimą“.

Viskas, kas apskritai čia pasakyta apie Romos katalikų dvasininkijos veiklą, yra daugiau veiklos būdas, naudojamas paties Telšių vyskupo. Galima sakyti, jeigu ir ne jis visą šią sistemą sugalvojo, tai per 19 savo vyskupavimo Kauno gubernijoje metų ją organizavo ir jai vadovavo. Jo mokėjimas šiuo požiūriu naudotis visokiomis aplinkybėmis nepaprastas. Pačius nereikšmingiausius faktus jis moka nukreipti savo naudai, o jeigu tokių nėra, tai gali pats sukurti. Pateiksiu keletą pavyzdžių. Praėjusią vasarą vyskupas Volončevskis kiekvieną dieną nustatytu laiku, nepaisydamas oro sąlygų, pradėjo lankyti katalikų kapines. Apie tai pasklido tarp žmonių gandas, jie šį pasivaikščiojimą labai įvairiai aiškino. Arba dar prieš Šv. Kalėdas, Kūčių vakarą, Kauno katedros bažnyčioje buvo uždegta žvakių daug mažiau negu praėjusiais metais. Dėl to pamaldų metu daugelis paprastos liaudies moterų pradėjo garsiai verkti, o policininkui pasiteiravus, kodėl jos verkia, kai kurios iš jų atsakė, jog verkia todėl, kad pamaldos vyksta ne su ankstesniu iškilmingumu. Nėra abejonės, kad apšvietimo sumažinimas bažnyčioje buvo iš anksto sumanytas ir žmonėms paaiškintas kaip vyriausybės priemonė.

Beje, galima nurodyti ir atvirą vyskupo Volončevskio veikimą, prieštaraujantį ištikimo valdinio ir aukšto bažnyčios dignitoriaus pareigai. Vyskupas leido sau nuolat palaikyti ryšius ir asmeniškai susirašinėti, nors valstybės ir kontroliuojamas, su kunigais, ištremtais į Sibirą už politinius nusikaltimus. Toks šių santykių egzistavimo faktas įrodo, kad Volončevskis nepripažįsta išsiųstų kunigų kaltės ir nebijo sukelti vyriausybės įtarimo. Tai ypač aukština jų lenkų kilmės vietinių gyventojų akyse. Be to, pačiuose laiškuose kartais aptinkami tokie nebaigti, tamsūs ir dviprasmiški pasakymai, kurie susirašinėtojams negali turėti teigiamos prasmės. Įrodymui pateikiu kun. Juozapo Dovydaičio laiško originalą (Nr. 6), kurio aš neradau galimybės perduoti vyskupui Volončevskiui. Kun. Dovydaitis, anksčiau buvęs dešinioji vyskupo ranka, ištremtas į Tomską. Pasakodamas

apie Sibiro tremtinių palyginti laimingą padėtį, Dovydaitis priduria: „Visos mūsų kančios yra dėl vienos priežasties, kad negalime kentėti kartu su likusiais krašte, ypač kai per ilgą laiką mes jau pakankamai pailsėjome ir galėtume iš naujo pakentėti. Tai kalbu apie save ir į mane panašius dykinėjančius žmones“.

Vyskupo Volončevskio pašalinimo iš Telšių vyskupijos atveju, nors negalima tikėtis, kad jo pareigų perėmėjas veiktų vyriausybės naudai, tačiau sunku nuspėti, kad naujas vyskupas greitai laiku galėtų pasiekti panašų poveikį žmonėms, gebėtų sukelti tokį religinį liaudies fanatizmą ir turėti energijos bei ypatingo atkaklumo nuolatinei nenuilstamai kovai su vyriausybės potvarkiais.

Aš jau, Jūsų Prakilnybe, ne kartą esu pareiškęs nuomonę apie tai, kad į priemones, skirtas apskritai katalikybei, o ypač Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkijai, nereikia žiūrėti taip pat, kaip į kitoms Šiaurės Vakarų krašto gubernijoms skirtas priemones. Nedera išleisti iš akių, kad čia iš bendro gyventojų skaičiaus 80 % nuo seno yra Romos katalikų tikėjimo ir tikrai 2 % stačiatikių. Todėl mintis apie Kauno gubernijoje stačiatikybės išplėtimą neįvykdoma, bent šiuo metu. Visi Jūsų pirmtakų tvirtinimai statyti cerkves, apgyvendinti stačiatikių valstiečius ne tik nepasiekė tikslo, bet buvo žalingi, atskleidė vyriausybės potvarkių nesėkmę, siekiant įkurdinti krašte stačiatikybę ir rusiškuosius elementus*. Vienintelis tikslas, kurio vyriausybė gali ir turi siekti, yra politinio klausimo atskyrimas nuo religinio ir religinio fanatizmo sumažinimas. Priemonės ir sąlygos šiam tikslui pasiekti, mano nuomone, yra šios: 1. vyskupo Volončevskio pašalinimas, 2. kunigų skaičiaus sumažinimas – kartą ir visam laikui nustatyti, kiek visose ir kiekvienoje parapijoje turi būti vikarų**, 3. filijinių parapijų panaikinimas ir 1840 m. vasario 29 d. Aukščiausiojo įsakyme nurodytos tvarkos atstatymas⁷, 4. bažnytinių knygų ir Biblijos žemaičių kalba platinimas, 5. liaudies mokyklų skaičiaus palaikymas ir didinimas, 6. laipsniškas brolių uždarymas, 7. draudimas bet kokių pretekstu ir būdu už bažnyčios ribų organizuoti miestuose ir kaimuose iškilmingas procesijas, 8. imtis priemonių mažinti beveik visur, kiekviename žingsnyje esančius, ypač Telšių ir Šiaulių apskrityse, prie namų ir laukuose medinius kryžius ir įvairias koplyčias, 9. uždaryti Telšių [Kauno. – E.V.] Romos katalikų seminariją, o jos vietoje įsteigti seminariją Peterburge arba Vilniuje.

* Liūdni padariniai ir rezultatai apgyvendinant valstybinėse žemėse stačiatikių tikėjimo valstiečius, smulkūs paaiškinimai, Jūsų Prakilnybe, pateikti specialiame rašte.

** Iš pateikto rašto (Nr. 7) paaiškėja, kaip brangiai, beveik 600 tūkst. rb, kainuoja Kauno gubernijos gyventojams Romos katalikų dvasininkija.

⁷ Turima omenyje laikytis nustatyto dvasininkų, bažnyčių skaičiaus.

Tik šių priemonių visuma leis sumažinti fanatizmą ir katalikų dvasininkijos įtaką, o tai laikui bėgant pašalins priešišką liaudies jausmą vyriausybei ir rusų tautai, jeigu jos bus toliau ilgą laiką atkakliai taikomos, ko iki šiol labai trūko.

Siūlydamas pašalinti vyskupą Volončevskį aš nematau, kad šiuo metu būtų patogus laikas ar kad vyskupo atkaklus priešinimasis reikalavimui skelbti taisykles dėl pamokslų yra tam pretekstas. Krašto padėtis, Jūsų Prakilnybe, Jums žinoma. Dėl dvejų metų nederliaus masė visų luomų žmonių, kaip bežemiai, valstiečiai, šlėkta, viensėdininkai, atsarginiai ir kiti žemesnio laipsnio kariai, ne tik neapsirūpinę maistu, bet yra be jokio darbo, neturi uždario gubernijoje bei įpročio ieškoti jo už gubernijos ribų. Dėl to kilo ligos, padaugėjo plėšimų, padidėjo liaudyje visuotinė įtampa, kuri, nepaisant visų priimtų priemonių, liausis prasidėjus pavasario darbams. Jeigu bus gero derliaus prognozė, nėra abejonės, kad vyskupo Volončevskio pašalinimas padidins nepasitenkinimą, ir kad jam patikimi kunigai tuo pasinaudos, idant sukeltų dar didesnę bruzdėjimą, o kai kuriose vietose galbūt ir neramumus. Pašalinimo pretekstas dėl pamokslų gali būti nesėkmingas, nes katalikų pasaulio akyse vyskupas Volončevskis įgytų šlovę ir imtų energingai ginti kunigų teises, mokyti Dievo žodžio. Dėl šių samprotavimų, aš manyčiau, šiuo metu tikslinga paskelbti kunigams taisykles dėl pamokslų. Po to pradėti su vyskupu susirašinėti įvairiais klausimais, nustatant taisykles ir pareigas, Telšių vyskupijos Romos katalikų dvasininkijos kunigų vikarų skaičiaus ir kitais šiame pranešime bei 1868 m. rugpjūčio 13 d. Nr. 9310 nurodytais klausimais.

Peržiūrint taisykles, apribojimus ir įsakymus dėl dvasininkijos ir Romos katalikų Bažnyčios apeigų reikia primygtinai ir atkakliai juos ginti, nes daugybė įsakymų ir cirkuliarių, pradedant 1863 m., dažnai vienas kitam prieštarauja ir dabar netaikomi, nors dar neatšaukti. Dažnai vietos vadovybė dėl susidariusių sunkumų remiasi jais kovoje su vyskupu Volončevskiu. Raštiškos derybos, susirašinėjimai su juo šiuo ir kitais klausimais dėl nepatogumo nieko neduos ir baigsis ypatingos komisijos įkūrimu St. Peterburge. Dalyvauti joje vyskupas gali būti iškviestas š. m. gegužės arba birželio mėn. Jeigu St. Peterburge Jo Prakilnybės devizas liks be Romos kurijos *non passumus*⁸, tai vyriausybei bus patogiu be būgštavimo sutrukdyti jam grįžti į Telšių vyskupiją, tik kad ši priemonė padarytų labai stiprų įspūdį Kauno gubernijoje ir apskritai katalikams Rusijoje bei užsienyje.

Gubernatorius Obolenskis

⁸ Negalime (griežtai neigiamas atsakymas).

**Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko generalgubernatoriaus 1870 m.
gegužės 4 d. raštas Nr. 100 p. vidaus reikalų ministrui⁹**

Vilniaus mokyimo apygardos globėjas man persiuntė gautą iš Telšių Romos katalikų vyskupo Volončevskio praėjusių metų balandžio 15 d. raštą Nr. 780. Jame Jo Prakilnybė prašo sustabdyti Telšių vyskupijos mokyimo įstaigose vadovėlių platinimą ir atimti jau išdalytas mokiniams knygas, išverstas į rusų kalbą pavadinimu „Воскресное и праздничное чтение из Евангелистов“, kurios buvo išsiųstos praėjusių metų pabaigoje.

Šalia to, tikrasis valstybinis patarėjas Sergijevskis pažymėjo, kad apie šį reikalą balandžio 19 d. pranešta p. liaudies švietimo ministrui.

Šiame rašte vyskupas dėsto, kad pagal Romos Katalikų Bažnyčios taisykles Šventojo Rašto knygos laikomos teisėtai išleistomis ir pripažįstamos kaip tinkamos katalikų naudojimui: a. „Vulgata Latina“, aprobuota Tridento visuotinio susirinkimo kanonais, b. šių knygų vertimas į gimtąsias kalbas gali būti leidžiamas ne kitaip, kaip iš anksto suderinus su Šventuoju Apaštališkuoju Sostu ir c. anksčiau minėtos „Чтение из Евангелистов“ neturi tokio pritarimo, priklauso uždraustoms knygoms, kurių niekas negali skaityti ar saugoti be griežtos bažnyčios bausmės užsi-traukimo.

Be to, iš Vilniaus mokyimo apygardos globėjo informacijos ir man turimų žinių matyti: a. „Чтение из Евангелистов“ Šiaurės Vakarų krašto mokyimo įstaigose buvo naudojama ankstesniais metais. Tai liudija mokyimo programos bei Vilniaus komiteto Rusijos Biblijos draugijos ataskaita, išspausdinta 1819 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimu, b. „Чтение из Евангелистов“ 1865 m. buvo išspausdinta žemaičių ir lenkų kalbomis, pirmoji su vyskupo Volončevskio leidimu Nr. 1622, o kita – Vilniaus Romos katalikų vyskupijos prelado Bovkevičiaus leidimu Nr. 1707 ir c. „Чтение из Евангелистов“ vertimas į rusų kalbą aprobuotas Vilniaus kapitulos prelado Gerburto ir peržiūrėtas Vilniaus vyskupijos vadovybės¹⁰.

Gautas vyskupo Volončevskio pareiškimas, jog šventų knygų vertimas į kitas kalbas negali būti naudojamas be popiežiaus leidimo, neturi pagrindo. Tai aiškiai matyti iš to, kad evangelistų skaitymai į žemaičių kalbą buvo išversti su vyskupo Volončevskio leidimu. Šiaurės Vakarų krašte mokyimo įstaigose Romos katalikų tikyba turi būti dėstoma remiantis vyriausybės potvarkiu ir 1869 m. gruodžio 25 d. Aukščiausiojo patvirtintu

⁹ RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 272. L. 51–53.

¹⁰ Tai Muravjovo valdymo laikotarpis, kada Vilniaus vyskupijos valdžia buvo uzurpuota, o dvasininkai neturėjo kitos išeities, kaip vykdyti diktatoriaus įsakymus.

Ypatingojo komiteto nutarimu, t.y. vartojama rusų kalba, o rusiškai išspausdintas vertimas „Чтение из Евангелистов“ buvo peržiūrėtas Telšių vyskupijos vadovybės. Aš manyčiau, kad į pateiktą Telšių Romos katalikų vyskupo reikalavimą nereikia atsižvelgti.

Pranešdamas apie tai, Jūsų Prakilnybe, ir kartu siųsdamas man pristatytą Vilniaus mokymo apygardos globėjo informaciją ir vyskupo Volončevskio rašto Nr. 780 kopiją, taip pat pridedu 2 egzempliorius „Чтение из Евангелистов“ rusų kalba, vieną egzempliorių žemaičių ir vieną lenkų kalbomis. Turiu garbės nuolankiai prašyti Jus įpareigoti Romos katalikų kolegiją išnagrinėti nurodytą vertimą „Чтение из Евангелистов“ ir, jeigu pasitaikys kokių nors netikslumų, juos reikiamai ištaisyti, o po to įpareigoti vyskupą Volončevskį ir kitų vyskupijų vadovybės besąlygiškai vartoti Šiaurės Vakarų krašte Romos katalikų kolegijos aprobuotą visiškai tikslų į rusų kalbą vertimą „Чтение из Евангелистов“.

Apie tolesnę eigą, Jūsų Malonybe, teikitės pranešti.

Generolas adjutantas Kaufmanas

**Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus 1876 m. kovo 28 d.
raštas Nr. 15 p. vidaus reikalų ministrui¹¹**

Praėjusių metų gruodžio 16 d. rašte Nr. 101, Jūsų Prakilnybe, išdėsciau samprotavimus dėl ritualų knygos leidimo ir platinimo, lenkų teksto keitimo į rusų, kaip vienos iš priemonių Šiaurės Vakarų krašte Romos katalikų gyventojų katalikybei atskirti nuo lenkybės. Teikitės leisti man šiuo klausimu aiškintis su Telšių vyskupu Beresnevičiumi ir palenkti jį imtis priemonių, kad katalikų dvasininkija pradėtų naudotis minėtąja ritualų knyga. Vyskupo Beresnevičiaus sutikimas būtų praėjusių metų balandžio mėn. susitikimo metu jo pareikšto požiūrio nuosirdumo įrodymas. Turėtų jo laikytis vyriausybės atžvilgiu ir negalėtų prieštarauti mano siūlymui.

Iš turimų, Jūsų Prakilnybe, ministerijoje žinių tiksliai taip, kaip iš mano pirmtako generolo adjutanto Potapovo ataskaitos, Jūsų Malonybe, gerai žinomos visos bandymų aplinkybės pašalinti iš Romos katalikų dvasininkijos aplinkos ritualų knygą, dėl kurios dabar vyksta byla. Jūsų Prakilnybe, leiskite priminti, kad Vilniaus ir Gardino gubernijose beveik visa Romos katalikų dvasininkija mėgino pasipriešinti neretai tokiomis

¹¹ RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 272. L. 269–274.

aiškiomis formomis, kad privertė imtis griežtų baudžiamųjų priemonių. Vargiai dera svarstyti ir spėlioti pasipriešinimą sukėlusias priežastis, tačiau kad ir kokios jos būtų, faktai rodo, kad net tie Romos katalikų dvasininkai, kurie anksčiau neatsisakė priimti ritualų knygos, praktiškai ją nesinaudojo. Generolo adjutanto 1874 m. pradžioje surinktos žinios rodo, jog Vilniaus ir Gardino gubernijose pamaldos pagal šią ritualo knygą nebuvo atliekamos.

Nepasitikėjimas ir priešinimasis ritualo knygai neapsiribojo vien tik Romos katalikų dvasininkija, jis reiškėsi ir tarp gyventojų. Pakanka prisiminti 1871 m. įvykius Mosarskio bažnyčioje, apie kuriuos mano pirmtas 1871 m. vasario 21 d. raštu Nr. 1657 informavo Jūsų Prakilnybę, siekdamas nustatyti, kiek priešišškai nusiteikę vietos gyventojai kunigams, kurie ryžosi pamaldose vartoti rusų kalbą.

Jeigu tokie liūdni rezultatai buvo šalinant ritualų knygą su rusų tekstu Vilniaus ir Gardino gubernijose, kur Romos katalikų gyventojų mažiau negu Kauno gubernijoje, tai pastarojoje tikriausiai priešinimasis būtų dar stipresnis dėl katalikų gyventojų vientisumo ir jų kraštutinio fanatizmo. Pasipriešinti tam progos nebuvo, nes velionis vyskupas Volončevskis iš pat pradžių atkakliai atsisakė savo vyskupijos dvasininkijai išsiuntinėti ritualų knygas [rusų kalba. – E.V.]. Nei vietos administracijai, nei Vidaus reikalų ministerijai dėl ypatingų sąlygų, kurios buvo Kauno gubernijoje, buvo nepatogu imtis kokių nors priemonių vyskupo Volončevskio užsispyrimui įveikti. Nėra abejonės, kad Volončevskio elgesys niekam nebuvo paslaptis. Išlaugo jo autoritetas visiems katalikams ir sustiprėjo Telšių vyskupijos Romos katalikų dvasininkijos išankstinis nusistatymas prieš vyriausybės bandymą. Todėl sunku tikėtis, kad Volončevskio įpėdinis, taip neseniai perėmęs vyskupijos valdymą, ryžtųsi pradžioje, nesutvirtinęs savo padėties dvasininkijos ir vietos gyventojų atžvilgiu, pasiūlyti tai, ką atkakliai atmetė jo pirmtakas. Taigi natūralu, kad vyskupas Beresnevičius, jeigu ir parodys tas pažiūras, kurios išryškėjo ataskaitoje Nr. 101 Jūsų Prakilnybei, vien dėl apdairumo nesiryš imtis vykdyti numatomo reikalavimo. Vyskupo Beresnevičiaus atsisakymas pastatytų į nepatogią padėtį vietinę administraciją ir Vidaus reikalų ministeriją, tuo labiau kad vargiai galėtume pakankamai pagrįsti savo atkaklų reikalavimą.

1869 m. gruodžio 25 d. Aukščiausiojo paliepimas dėl rusų kalbos įvedimo pridėtinėse pamaldose susijęs su parapijiečių pageidavimais ir pareiškimais. Tas pageidavimas, savaime suprantama, yra sąlygojamas mažiau ar daugiau artima gyventojų pažintimi su rusų kalba. Nors Kauno gubernijoje kreipiamas ypatingas dėmesys rusų kalbos plitimui tarp jaunimo per liaudies mokyklas, dauguma Kauno gubernijos gyventojų vartoja žemaičių ir lietuvių tarmes, kai kuriose vietose – lenkų kalbą.

Taigi atkaklų siekimą reikalauti įvesti ritualų knygą su tekstu, parašytu kalba, mažai arba beveik visiškai nežinoma daugumai vietos gyventojų, kurie yra suaugę ir nuo vaikystės meldęsi ne rusų kalba, laikau esant netikslingą. Be to, tai gali sukelti neramumą arba blogiausiai – sambrūdį, kuris nepageidautinas, ką tik krašte nusistovėjus ramybei. Šią aplinkybę aš turėjau galvoje ir anksčiau, todėl papildomuose savo aiškinimuosiuose su vyskupu Beresnevičiumi nesiryžau, nors ir netiesiogiai, liesti klausimo apie įvedimą Kauno gubernijoje rusų kalbos pridėtinėse pamaldose, bijodamas išgirsti prieštaravimą, kuriam būtų buvę sunku surasti pakankamai pagrįstą atsakymą.

Dėl anksčiau išdėstytų samprotavimų ir bijodamas netekti autoriteto, kurį privalo griežtai saugoti šiame krašte generalgubernatorius valdžios atžvilgiu, aš nesiryžau asmeniškai pradėti apie tai kalbos su vyskupu Beresnevičiumi. Įpareigojau Kauno gubernatorių, kuris, būdamas visiškai patenkintas vyskupo Beresnevičiaus veikla ir turėdamas gerus santykius, esant progai, asmeniniame pokalbyje, nesuteikdamas oficialios reikšmės, atsargiai aptars šį klausimą. Dabartinis tikrasis valstybės patarėjas Bazilevskis pranešė, kad vyskupas Beresnevičius, asmeniškai nereikšdamas jokio požiūrio dėl ritualų knygos platinimo, pareiškė tik tai, kad pagal Romos Katalikų Bažnyčios taisykles minėtai ritualų knygai turi būti gautas Romos popiežiaus leidimas.

Nesiryždamas dėl šio klausimo tolesnės eigos rodyti kokio nors atkaklumo, visus anksčiau išdėstytus samprotavimus laikau būtina pranešti Jūsų Prakilnybei ir esu visiškai įsitikinęs, kad, Gerbiamasis pone, nenuneigsite, jog numatomam žingsniui šiuo metu yra nepalankios sąlygos, dėl kurių vyriausybė gali atsidurti keblioje padėtyje.

Pagaliau laikau reikalinga pakartoti tai, ką aš ne kartą turėjau progos išreikšti Jūsų Prakilnybei asmeniniuose pasitarimuose. Rusų kalbos įvedimas į Romos katalikų pridėtinės pamaldas yra ir bus vienas iš svarbiausių mano rūpesčių Jūsų patikėtame man krašte. Per pusantrų metų laikotarpį aš dėjau visas pastangas visapusiškai pagerinti vietos sąlygas ir įsitikinau, kad tas klausimas dėl savo svarbumo reikalauja ypatingo atsargumo bei apdairumo. Kiekvienas klaidingas vyriausybės žingsnis gali sukelti visiškai priešingus padarinius, kurių negalima numatyti. Dabartinis metas, mano įsitikinimu, jokių būdu negali būti pripažintas palankiu pageidaujamam tikslui įgyvendinti. Jo pasiekimui, atrodo, reikia palaukti patogesnių aplinkybių.

Nėra abejonės, kad šis klausimas ateityje savaime išsispres. Pamaldos rusų kalba pasidarys liaudies masių poreikiu. Nelabai toli tas laikas, kai dabar dedamos pastangos išplėsti krašte rusų kalbą su mokyklos pagalba išsipildys. Visų šių tikslų šiandien negalima greitai pasiekti, bet einame

tikru keliu ir gyventojų jaunoji karta, kaip aš turėjau progos ne kartą asmeniškai įsitikinti, rusų kalbą išmoksta pakankamai tvirtai. Savaimė suprantama, kad tokiomis sąlygomis neišvengiamai išskyla būtinybė vartoti maldose rusų kalbą, kaip gyventojams suprantamą. Taigi nūnai svarbiausia atkakliai eiti šiuo numatytu keliu, kur svarbų uždavinį atlieka mokymo įstaigos ir ryžtingai to siekia. O aš stengiausi ir stengiuosi, kiek nuo manęs priklauso, veikti ir tam reikalui teiksiu visišką paramą. Galiu pareikšti įsitikinimą, kad tikslui pasiekti dedamos pastangos turės palankius padarinius.

Generolas adjutantas Albedinskis

DOKUMENTAS APIE ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS KUNIGŲ PRIEŠINIMĄSI MOKINIŲ RUSINIMUI IR VERTIMUI Į STAČIATIKYBĘ

Raštas apie labai nenormalų Kauno gubernijos liaudies mokyklų mokytojų kunigų, einančių tikybos mokytojų pareigas, elgesį¹²

Kauno gubernijos liaudies mokyklų tikybos mokytojai kunigai per pastaruosius 5–6 metus, vykdydami tikybos dėstytojo pareigas, pradėjo elgtis labai nenormaliai: jie arba visai nedėsto mokyklose tikybos, arba dėsto tik dėl formos, nes mokiniai jokių žinių iš tikybos dalyko neturi. Tai ypač ryškiai parodė 1884–1885 mokslo metų lengvatiniai egzaminai Šiaulių apskrities liaudies mokyklose. Štai kaip aprašo savo pranešime komisija egzaminų rezultatus mokyklose: „Dauguma mokinių arba visai nemokėjo maldų, arba silpnai mokėjo kokią nors vieną maldą, ir tą ne rusų, bet žemaičių arba lietuvių kalba. Paaiškėjo kai kurių mokinių gana keistas tikybos dalyko išmanymas. Pavyzdžiui, Joniškio mokyklos mokinių Čiapas į egzaminatoriaus klausimą, kas buvo Jėzaus Kristaus tėvai, atsakė – „katalikai“. Šaukėnų, Sutkūnų ir Paežerių mokyklų mokiniai pasirodė susipažinę tik su keliais pirmaisiais šventosios istorijos skyriais. Daug Papilės, Akmenės, Kruopių, Žagarės ir Kuršėnų mokyklų mokinių svarbiausias maldas mokėjo tik žemaitiškai arba lietuviškai, negalėjo jų išversti į

¹² Vilniaus mokymo apygardos globėjo titulinio patarėjo N. Sergijevskio 1889 m. pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui //RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 249. L. 1–163.

rusų kalbą nei paaiškinti rusiškai jų reikšmės. Taip pat nepatenkinami mokinių atsakymai buvo iš Šventosios istorijos: daugelis egzaminuojamųjų mokėjo tik koki nors vieną Šventosios istorijos skyrių arba atskirus epizodus, pavyzdžiui, apie pasaulio sukūrimą, vestuves ir stebuklą Galilėjos Kanoje, Jozapo istoriją. Apskritai mokinių ribotumas ir padrikas tikybos pažinimas Šiaulių apskrities liaudies mokyklose leido komisijai padaryti išvadas, kad mokiniai žinias įsigijo ne per metus, bet specialiai *ad hoc*¹³, per keletą dienų prieš egzaminus.“

Dėl to, kas anksčiau išdėstyta, mokymo apygardos valdyba 1885 m. ir 1886 m. prašė Telšių Romos katalikų vyskupą imtis ryžtingų priemonių pašalinti liaudies mokyklose nepatenkinamą tikybos dėstymą. Šiuo klausimu į Telšių Romos katalikų vyskupą su reikalavimais, remdamasis [Vilniaus] mokymo apygardos valdybos pareiškimu, kreipėsi Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius. Į tai generalgubernatorius ir [Vilniaus] mokymo apygardos valdyba 1886 m. kovo 14 ir 10 d. Nr. 567, 536 gavo iš vyskupo vienodus atsakymus. Todėl, pirma, vyskupas Paliulionis, kaltindamas savo atsakymais mokymo vadovybę, pripažįsta to, kas pareikšta, teisingumą ir pagrįstumą, o antra, siekiant nustatyti Kauno gubernijos R.k. dvasininkijos požiūrį į rusų mokyklą, reikia smulkiai ir nuosekliai išnagrinėti visus Telšių vyskupo pareiškimus, palyginti juos su turimais mokymo apygardos duomenimis.

I. Vyskupo pasiaiškinimo dėl tikybos mokytojų aplaidumo faktų nagrinėjimas

1. Melagingų kaltinimų įrodymai, kad mokytojai turėjo tendencingus siekius dėstydami R.k. tikybą ir skundė tikybos mokytojus, nenorinčius dirbti pagal jų nurodymus

Visų pirma vyskupas kaltina liaudies mokytojus, kurie siekia, kad tikybos mokytojai katalikams mokiniams tikybą dėstytų pagal stačiatikių tikėjimo tiesas. Tikybos mokytojai nenori vykdyti mokytojų reikalavimų, todėl šie keršija melagingais skundais dėl jų aplaidumo einant tikybos mokytojų pareigas. Vyskupo žodžiais tariant, nuo to visų pirma nekaltai nukentėjo tvarkingas ir stropus Sedos parapijos mokyklos tikybos mokytojas kun. Paulauskas, atseit pašalintas iš tikybos mokytojo pareigų tik už tai, kad atsisakė priimti mokytojo pasiūlytą vadovėlį, kuriame pagrindinė Romos Katalikų Bažnyčios dogma apie Romos vyriausiojo dvasininko pirmavimą vadinama „popiežiaus melagingais gudravimais ir pretenzijomis“.

¹³ Šiam atvejui.

Svarstydami vyskupo pareiškimą, mes sustosime prie šių aplinkybių:

1. Kun. Paulauskas iš tikybos mokytojo pareigų buvo atleistas 1885 m. lapkričio mėn. dėl aplaidumo, apie ką [Vilniaus] mokyimo apygardos valdyba tų pačių metų lapkričio 23 d. Nr. 147 pranešė vyskupui raštu. Minimo kunigo byla dėl atleidimo iš tikybos mokytojo pareigų prasidėjo gerokai anksčiau, t.y. 1885 m. pradžioje, kai Kauno direkcija paprašė vyskupą parinkti kandidatą vietoj kunigo Paulausko (Kauno direkcijos 1885 m. sausio 28 d. Nr. 268 raštas Telšių vyskupui). Norėdamas atsakyti į direkcijos prašymą, vyskupas pareikalavo iš kunigo Paulausko pasiaiškinimo, kurį 1885 m. vasario 20 d. ir pateikė vadovybei. Vyskupas kunigo Paulausko pasiaiškinimą pridėjo prie vasario 28 d. rašto direkcijai, o išvadoje pažymėjo, kad jis nepripažįsta minimo kunigo aplaidumo einant tikybos mokytojo pareigas. Anksčiau minėtas Sedos parapijos mokyklos mokytojo poelgis, vyskupo žodžiais tariant, ir sudaro iškilusio reikalo esmę, suprantama, ji yra svarbi, ir vyskupui teko ginti kun. Paulauską. Tačiau pasirodo, kad nei iki bylos atsiradimo, nei jos atsiradimo metu, nei kun. Paulausko atleidimo iš tikybos mokytojo pareigų metu apie tai nebuvo ir kalbos, tartum visa reikalo esmė yra kun. Paulausko atsisakymas laikytis mokytojo elgesio taisyklių*. Apie tai pirmą kartą užsimenama tik 1886 m. kovo 10 d. vyskupo rašte mokyimo apygardos valdybai, svarstant santykius su mokykla bei tikybos mokytojų pareigas.

2. Toliau vyskupas pareiškia, kad jam pristatytas mokytojo pasiūlyto kun. Paulauskui vadovėlio egzempliorius, nurodo ir 35 puslapį, kur, vyskupo žodžiais tariant, mokymas apie Romos vyriausiojo dvasininko [popiežiaus] pirmavimą vadinami „popiežiaus melagingais gudravimais ir pretenzijomis“. Tačiau leidinio pavadinimas neminimas. Tuo tarpu vadovėlio pavadinimas šiuo atveju yra labai svarbus dalykas. Tokio praleidimo, kaip pavadinimas, ypač kai tiksliai nurodytas puslapis oficialiame rašte, siekiant apginti kunigą, ypač dėstant nagrinėjamąjį, o ne koki nors atsitiktinį faktą, vyskupas negalėjo padaryti.

Reikia atkreipti dėmesį, kai dėl daugelio neaiškumų, netikslumų ir nutylėjimų [Vilniaus] mokyimo apygardos valdyba paprašė vyskupą paaiškinti 1886 m. kovo 10 d. raštą (1886 m. kovo 20 d. raštas vyskupui), tačiau švietimo vadovybė iš vyskupo negavo reikalaujamo atsakymo. Tad nekelia nė mažiausios abejonės, kad nutylėjimas tokio svarbaus dalyko,

* Kun. Paulausko 1885 m. vasario 20 d. rašte Nr. 38 vyskupui ir vyskupo 1885 m. vasario 28 d. rašte Nr. 702 Kauno direkcijai nėra užuominos apie tai, kas anksčiau pasakyta. Kada inspektorius revizavo Sedos mokyklą, kun. Paulauskas ne tik nesiskundė mokytoju, bet netgi nerado reikalo pasimatyti su inspektoriumi, nors šis Sedoje buvo dvi dienas (1884 m. gruodžio 6 ir 7 d.).

kaip vadovėlio pavadinimas, jokių būdu negali būti atsitiktinis dalykas, o turi būti vertinamas tiesiogine prasme, kaip ketinimas nuslėpti tiesą.

3. Vėliau išleistame ir vartojamame liaudies mokyklose stačiatikių tikėjimo vadovėlyje nėra nieko panašaus į tai, kas, pasak vyskupo, parašyta jam atsiųstame kažkokios knygos egzemplioriaus 35 puslapyje. Panašios tendencijos nerasta ir stačiatikių tikėjimo vadovėlyje mokykloms, kuris šiuo metu jau nebevartojamas. (Peržiūrėjome visus vadovėlius Vilniaus viešojoje bibliotekoje.)

4. Vyskupas pareiškia, kad mokymo vadovybė, kiekvieną kartą kaltindama kunigus, ne tik reikalavo iš jų asmeniškų ir raštiškų pasiaiškinimų, bet stengėsi per dekanus, vietos klebonus ir kitus, turinčius pasitikėjimą asmenis surinkti pačias tiksliausias smulkmenas apie įvykius. Ryšium su vyskupo pareiškimu galima sakyti, kad dėl kun. Paulausko vyskupas jokių patikrinimų nedarė. Tai aiškiai matyti iš to: anksčiau minimas kun. Paulausko pasiaiškinimas pažymėtas 1885 m. vasario 20 d. Korespondencija Kaune iš Sedos gauta ketvirtą dieną po jos išsiuntimo. Vadinasi, kunigo pranešimą vyskupas galėjo gauti ne vėliau kaip 24–25 d. Tačiau pranešimo kopija jau 28 d. buvo persiųsta direkcijai su kategoriška vyskupo išvada, kad kun. Paulauskas „visiškai pateisina savo pareigas ir jį kaltinantys skundai neverti dėmesio“. Matyt, nebuvo atliktas joks patikrinimas, nes tam nebuvo laiko. Vargiai galėjo turėti laiko apsvarstyti padėtį kaip reikiant.

5. Vyskupas kalba, kad kunigai privalėjo tikybą dėstyti iš stačiatikių vadovėlio, skirto mokiniams, motyvuojant esą katalikų vadovėlis parašytas aukštu stiliumi. Iš to matyti, kad mokytojas slėpė tikruosius savo ketinimus. Anot vyskupo, siekta tikėjimą mokiniams katalikams dėstyti stačiatikių dvasia. Jeigu taip, vadinasi, vadovėlis buvo skirtas ne tikybos mokytojams, bet mokiniams. Jeigu mokytojai nesitikėjo, kad kunigai sutiks dėstyti tikybą stačiatikių dvasia, kuo iš tikrųjų pasikliauti būtų jau per daug naivu, tai kaip jie galėjo tikėtis, kad kunigai sutiks naudoti pasiūlytus mokiniams vadovėlius?

Išdėstyti samprotavimai verti dėmesio kaltinant Sedos parapijos mokyklos mokytoją, nurodomas neįtikėtinas vyskupo priskirtas mokytojui poelgis.

6. Dabar belieka išsiaiškinti vyskupo pareiškimą apie tai, tartum pats mokytojas, atleidus kun. Paulauską iš tikybos dėstytojo pareigų, dalyvaujant kunigui bei vietos klebonui, pareiškė, kad kun. Paulauskas sėkmingai dėstė tikybą ir vienintelė jo klaida buvo ta, kad nepriėmė pasiūlyto vadovėlio.

Mokytojas neneigia, kad jis iš tikrųjų aiškinosi su kun. Paulausku dėl šio kunigo atleidimo iš tikybos mokytojo pareigų, dalyvaujant vietos kle-

bonui, bet pasiaiškinimas turėjo visiškai kitą prasmę. Mokytojo teigimu buvo taip.

Dėl kun. Paulausko atleidimo iš tikybos mokytojo pareigų Sedos bažnyčios klebonas priminė mokytojui, kad minimas kunigas paskutiniu metu, t.y. nuo 1885/1886 mokslo metų pradžios iki atleidimo iš pareigų dienos (nuo 1885 m. spalio 16 d. iki lapkričio 30 d.) tvarkingai lankė mokyklą ir jo pažangumą gali patvirtinti: „Neneigdamas šio pareiškimo teisingumo, aš, – sako mokytojas, – dėl didesnio aiškumo, girdint kun. Paulauskui, pasakiau tai, kas žinoma iš bylos. Tačiau kartu teko paminėti ir kun. Paulausko darbo trūkumus, vykdant tikybos mokytojo pareigas. Jis atvirai nepaisė vyriausybinių nutarimų, be to, atrodo, jo elgesyje buvo matyti kažkieno įtaka. Būdamas visai naujas asmuo mokykloje, pirmomis dienomis elgėsi gana keistai. Pasitenkindamas išaiškintu dalyku, klebonas, – pažymi mokytojas, – pabrėžtinai teigė kunigui Paulauskui, kad jis kal-tas. Taip pat prisipažino ir kunigas Paulauskas, pažymėdamas, pavyzdžiui, kad jis prie buvusio klebono Kelpšos negalėjo lankyti mokyklos, nes šis nuolat važinėjo ir medžiojo. Ne pro šalį pridurti, – tęsia mokytojas, – kad kun. Paulauskas, nors pakutiniu laiku ir pradėjo tvarkingai lankyti mokyklą, bet svarbiausių maldų bei kitų tikėjimo dalykų dėstymą rusų kalba vis atidėliojo neribotam laikui. Tuo tarpu kunigas visų pirma privalėjo greitai vykdyti tai, į ką gubernijos viršininkas buvo atkreipęs ma-no dėmesį“.

Mokytojas taip pat neneigia, kad byloje iš tikrųjų išipainioja stačiatikių tikėjimo vadovėlis. Tačiau viskas buvo ne taip, kaip tvirtina vyskupas. „Dalykas tas, – sako mokytojas, – kad aš kiekvieną dieną išrašinėčiau mokiniams iš Romos katalikų katekizmo rusų kalba, o kun. Paulauskas šį dalyką dėstė žemaitiškai iš vadovėlio lotynų šriftu. Tikybos mokytojas prašė mane prieš pat jo atleidimą iš pareigų išrašyti iš Švento-sios istorijos daug trumpesnę negu Bazarovo vadovėlyje tekstą, o pasiūlytą mano vadovėlį katalikams jis laikė mažiau mokiniams suprantamu. Pasiremdamas jo žodžiais, kad istorija visiems vienoda, aš pasiūliau trumpąją Filaretovo istoriją, o išrašinėdamas katalikams katekizmą, aš, daly-vaujant klebonui, sakiau, kad tas vadovėlis geras. Apie kokį nors pa-siūlymą kunigui vietoj katalikų vadovėlio naudoti stačiatikių ir kalbos ne-galėjo būti“.

Pranešimo pabaigoje mokytojas rašo: „Taigi aš negaliu sutikti su man priskiriamu pasakymu, kurio nebuvo ir negalėjo būti. Tačiau dėl paties Paulausko interesų jo naudai nebuvo ko pasakyti, tai autoriams, kurie pateikė žinias, nieko kita nebeliko, kaip tiksliai iškraipyti rusų stačiatikių vadovėlį, nors toks aiškinimas su niekuo nesiderina“.

Mokytojo išdėstytas pasiaiškinimas iš tikrųjų derinasi su visomis

aplinkybėmis. Kun. Paulausko aplaidumo faktas paskutinėje tikybos mokytojo tarnyboje nekelia nė mažiausių abejonų: 1884 m. gruodžio mėn. inspektoriaus revizija tiksliai nustatė, kad minimas kunigas per 1884/1885 mokslo metus mokykloje iš viso buvo tik tris kartus, vyresniojo ir jaunesniojo skyriaus mokiniai iš tikybos rusų kalba nieko nežinojo ir tik vyresniojo skyriaus du mokiniai turėjo supratimą apie kai kuriuos įvykius iš Senojo Įstatymo istorijos. Kartu pastebėta, kad kun. Paulauskas užduodavo mokiniams pamokas ne pagal jėgas, – iš karto po šešias istorijas, ką rodo įrašas klasės žurnale; mergaites varžė savo reikalavimais ir sunkiomis neteisingomis bausmėmis, todėl jos visai nustojo lankyti jo pamokas. Kun. Paulauskas anksčiau paminėtame pasiaiškinime visiškai neigė visus šiuos kaltinimus ir tvirtino, kad, kiek jo tiesioginės pareigos leido, jis lankė mokyklą, o mokinių nepažangumą aiškino rusų kalbos nemokėjimu, kad žemaitiškai mokiniai pakankamai išmano katekizmą ir maldas, o mergaičių jis savo pamokose niekada nematė ir t.t. Tačiau visų paaiškinimų negalima laikyti pagrįstais. Per visus trečiuosius mokymo metus atvykti į mokyklą tris kartus nereiškia nuolat lankyti mokyklą, jeigu tam nėra kokių nors ypatingų kliūčių dėl tiesioginių dvasininko pareigų*.

Kun. Paulausko pareikimą esą mokiniai nepakankamai moka rusų kalbą paneigia mokinių patenkinamas pažangumas iš bendrųjų dalykų. Tai patvirtino inspektoriaus revizija. Kai kurie mokiniai pareiškė mokytojui, kad jiems lengviau mokytis tikybos rusiškai negu įsigyti iš prie mokyklos esančio sandėlio tikybos vadovėlių rusų kalba. Pagaliau Paulauskas mergaičių nematė todėl, kad jis lankė mokyklos berniukų klasę. Kaimynystėje buvo mergaičių skyriaus kambarys, tačiau mergaitės į kun. Paulausko pamokas dėl anksčiau nurodytų priežasčių neateidavo. Todėl pažymėtina, kad 1886 m. kovo 10 d. rašte pats vyskupas jau nekartoja kun. Paulausko paaiškinimo, pasiteisinimą perkelia į kitą plotmę.

Mokytojo pareikšimas visiškai atitinka ir bylos aplinkybes, kad kun. Paulauskas „atvirai nepaiso vyriausybinių nutarimų, matyt, jo elgesys kažkieno buvo skatinamas ir drąšinamas, o būdamas visiškai naujas asmuo mokykloje, pirmomis dienomis elgėsi gana keistai“. Dėl kunigo požiūrio į mokyklą iš tikrųjų pastaruoju metu įvyko kažkoks keistas ir ryškus pasikeitimas. Iki 1883 m. jis dėstė tikybą Konstantinavo mokykloje. Čia jis buvo ne tik pareigingas, bet ir įžymus tikybos mokytojas. Štai kaip, pavyzdžiui, 1879 m. atestavo jį inspektorius Janučkovas: „Jaunas tikybos mokytojas Jonas Paulauskas gerai moka rusų kalbą, laisvai ir taisyklingai reiškia mintis rusiškai, kas gana reta, – pažymi inspektorius, – ir kritiškai

* Tas pats kun. Paulauskas, anksčiau būdamas Konstantinavo mokyklos tikybos mokytoju, turėjo galimybę tvarkingai lankyti mokyklą, nors Konstantinave buvo du kunigai, o Sedoje, esant beveik vienodam parapijiečių skaičiui, – trys.

žiūri ne tik į savo dalyką, bet ir į rusų kalbą. Man būnant, – sako inspektorius, – jis keletą kartų pasakytą mokiniams netaisyklingą pasakymą pataisė, – reiškiny, – paaiškina inspektorius, – mano daugelio metų praktikoje beveik neregėtas, galima sakyti – pirmas“. Apie tokį kun. Paulausko pagirtiną veiklą direkcija pranešė jo vadovybei*. Šis faktas iškalbingai liudija, kad mokytojo suvokimas, jog kun. Paulausko aplaidumas einant tikybos mokytojo pareigas, matyt, buvo kažkieno paskatintas ir padrąsintas, turi pagrindo**.

Negalima abejoti, kad požiūris į tikybos vadovėlį iš tikrųjų buvo būtė toks, kaip sako mokytojas, t.y. visai nebuvo siūlomas joks stačiatikių katekizmas, o tik priimti programoje numatytą visoms mokykloms minėtąjį „Trumpą Romos katalikų katekizmą“. O kai dėl Šventosios istorijos vadovėlio, tai pirmiausia jis buvo rekomenduotas kun. Paulauskui, pareiškus jam norą dėstyti tikėjimą iš vadovėlio stačiatikių tikėjimo mokiniams. Antra, mokytojo rekomenduotą vadovėlį, jeigu ir galima pavadinti „stačiatikišku“, tai tiktai dėl autoriaus***.

Vyskupas pareiškė, tartum pats mokytojas po kun. Paulausko atleidimo iš tikybos mokytojo pareigų prisipažino, dalyvaujant vietos klebonui, jog visa kunigo kaltė esanti tik ta, kad jis nepriėmė siūlomo vadovėlio. Šis mokytojo prisipažinimo faktas yra neteisingas. Ar galėjo mokytojas pasigirti tokiu dalyku, dalyvaujant klebonui, kuriam vyskupas buvo pavedęs ištirti reikalą? Ar jis už tokį elgesį galėjo tikėtis likti vadovybės nenubaustas?

Apskritai visa tai leidžia daryti teigiamą išvadą, kad aptartas vyskupo pareiškimas yra kun. Paulausko atleidimo iš tikybos mokytojo pareigų priežastis, kuri turi būti priskirta tendencingam prasimanymui. Šiuo atveju jis bus smulkiai išnagrinėtas.

Tą patį reikia pasakyti ir apie vyskupo pareiškimą dėl Romos katalikų tikėjimo vadovėlio, kurį pasiūlė Salantų ir Salako mokyklų mokytojai.

„Salantų mokykloje, – sako vyskupas, – mokytojas išdalijo katalikų tikėjimo berniukams be tikybos mokytojo žinios stačiatikių katekizmą. Kai tikybos mokytojas apie tai sužinojo, pareiškė protestą. Mokytojas pradžioje knygas surinko atgal, bet neilgam. Netrukus tikybos mokytojas pas berniukus pastebėjo kitus katekizmus, taip pat stačiatikiškus, iš kurių vieną egzempliorių kartu su pranešimu atsiuntė man.

* Direkcijos 1879 m. vasario 8 d. raštas Nr. 259 buvusiam Telšių vyskupui Beresnevičiui.

** Vėliau matysime, kad 1883 m. (t.y. kai dabartinis vyskupas pradėjo eiti Telšių diecezijos vyskupo pareigas) taip smarkiai mokyklos atžvilgiu pasikeitė ne tik kunigas Paulauskas.

*** Iki pat paskutinio laiko Kauno gubernijos mokyklose, kaip rodo inspektorių ataskaitos, kunigai, dėstydami Šventąją istoriją, naudojo Bazarovo vadovėlį, ir tai buvo natūralus reiškiny.

Toks pat pasiūlymas priimti nekatalikišką katekizmą buvo ir Salako mokyklos mokytojo“.

Išgilinus į vyskupo pareiškimą, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį, kad jame, kaip ir pareiškimе dėl Sedos parapijos mokyklos mokytojo, neiškiai ir neapibrėžtai vyskupas sako, kad Salantų mokyklos mokytojas dėl tikybos mokytojo protesto atgal surinko išdalytus mokiniams stačiatikiškus katekizmus ir vieną tokio katekizmo egzempliorių atsiuntė vyskupui kartu su pranešimu. Kokie būtent leidiniai buvo mokytojo išdalyti ir kaip vadinosi atsiųstojo katekizmo egzemplorius, apie tai – nė žodžio.

Mokytojo teigimu, stačiatikių vadovėlis iš tikrųjų įsipainiojo į šį reikalą, bet tik Šventosios istorijos, t.y. toks, kurį, kaip anksčiau pažymėta, galima pavadinti stačiatikišku tik dėl jo autorių, būtent, kad patys kunigai anksčiau teikė pirmenybę Bazarovo Šventosios istorijos vadovėliui, kaip vienam iš geriausių rusų kalba. Katekizmui dėstyti mokytojams buvo duotas minėtas Romos katalikų trumpas katekizmas.

Apskritai Salantų ir Salako mokyklų mokytojų aiškinimai būtų tokie: „Be tikybos mokytojo žinios, – sako Salantų mokyklos mokytojas, – aš nedalijau mokiniams katalikams stačiatikių katekizmo, o išdalijau Romos katalikų trumpą katekizmą. Bazarovo Biblijos istorijos, tinkamos naudojimui, mokyklos bibliotekoje buvo 4 egzemplioriai. 1886 m. vasario mėn. aš išdalijau mokiniams šiuos vadovėlius: vyresniųjų skyrių mokiniams – D.Sokolovo „Начальное наставление в православной вере“, o vidurinių skyrių mokiniams „Букварь“ ir reikalavau, kad mokiniai katalikai išmokyti nurodytus liaudies mokyklos programos skyrius. Tikybos mokytojui pareiškus, kad jis nesutinka mokytį mokinių katalikų iš anksčiau paminėtų vadovėlių, aš tuoju pat surinkau juos atgal ir nuo to laiko vyresniųjų skyrių mokiniai mokėsi iš I.Bazarovo „Библейская история, сокращенно извлеченная из св. книг Ветхаго и Нового завета“, o vidurinių skyrių mokiniai – iš „Краткий римско-католический катехизм“ (Salantų mokyklos mokytojo 1886 m. balandžio 10 d. pranešimas Kauno liaudies mokyklų direkcijai).

Savo ruožtu Salako mokyklos mokytojas paaiškino, kad „vidurinio ir jaunesniojo skyrių mokiniams jokių tikybos vadovėlių nesiūliau, o vyresniojo skyriaus mokiniai iš tikrųjų naudojo tikybos vadovėlį, bet ne stačiatikių katekizmo, o Bazarovo Biblijos istoriją, kurią, paties tikybos mokytojo kun. Linkevičiaus prašymu, 1885 m. lapkričio mėn. išdalijau mokiniams“ (Salako mokyklos mokytojo 1886 m. balandžio 18 d. pranešimas Kauno liaudies mokyklos direkcijai).

Mokytojų siekimas, kad tikyba mokiniams katalikams būtų dėstoma stačiatikių dvasia, anot vyskupo, išreiškiamas tuo, kad tikybos mokytojams atseit draudžiama dėstyti Romos Katalikų Bažnyčios pagrindinę dogmą

apie popiežiaus pirmavimą. Tai, kaip sako vyskupas, buvo Veiviržėnų mokykloje.

Minėtos mokyklos mokytojo kišimasis į buvusio tikybos mokytojo kun. Jasinskio dėstymą apie popiežių, kaip ir apskritai į Romos katalikų tikėjimo dalykus, iš tikrųjų buvo. Tačiau taip atsitiko dėl to, kad kunigas minimą dogmą dėstė kraštutinio ultramontanizmo dvasia, kuri visiškai neleistina rusiškoje mokykloje.

Apskritai Veiviržėnų mokyklos faktai atsigręžia prieš patį vyskupą. Tuo galima įsitikinti iš kun. Jasinskio bylos, kuri pridėta prie šio pranešimo.

Mokytojų siekimas dėstyti tikybą mokiniams katalikams stačiatikių dvasia reiškėsi, vyskupo tvirtinimu, tuo, kad kai kurie mokytojai, stokojant tikybos mokytojų, patys dėstė tikybą, o kur tai buvo, vyskupas nenurodo. Be abejo, jis kalba apie mokytojų pastangas mokyti mokinius maldos už imperatorių. Iš tikrųjų taip buvo, ir dėl to tikybos mokytojai reiškė protestą¹⁴. Vienas iš tokių pavyzdžių yra Sudeikių tikybos mokytojas kun. Jucevičius, reikalavęs iš mokytojo atsisakyti mokyti vaikus minimos maldos, nes jos mokymas priklauso tikybos dalykui, o mokytojas tam neturi teisės. Kai mokytojas išmokė maldos už imperatorių, kun. Jucevičius pareikalavo, kad mokiniai atvyktų pas jį išpažinties. Radviliškio mokyklos tikybos mokytojas kun. Garklevičius panašiai grasino mokytojui dideliais nemalonumais, jeigu jis mokys moksleivius maldos už imperatorių.

Taigi pasirodo, kad visi vyskupo pareiškimai dėl mokytojų siekimo dėstyti mokiniams katalikams tikėjimą stačiatikių dvasia iš tikrųjų yra tendencingas išgalvojimas, siekiantis tikslo, kuris neturi nieko bendra su teise laisvai dėstyti Romos katalikų tikybą.

2. Nepagrįsti pasaulietinių mokytojų kaltinimai melagingais skundais, kuriais siekiama atskleisti tikybos mokytojų aplaidumą

Tuo metu, kai vienas mokytojas neteisingai kaltino R. katalikų tikybos mokytoją aplaidumu vykdant savo pareigas mokykloje ir kai tikybos mokytojai priešinosi dėstymui vaikams katalikams, vyskupo žodžiais tariant, stačiatikių dvasia, kiti darė tą patį, kad nuslėptų savo aplaidumą mokykloje. Šis svarbus vyskupo pareiškimas pagrįstas ne kokiais nors faktais, o tiktai būdingais trūkumais, kurie pastebimi mokyklose dėstant tikybą. Beje, vyskupas savo pareiškimui pagrįsti nurodo Kauno direkcijos 1885 m. gruodžio 30 d. raštą, iš kurio matyti, kad mokiniai katalikai, nesuvokdami maldų prasmės, skaito jas be naudos, su kirčiavimo klaidomis ir net žodžių iškreipymais, kas, vyskupo manymu, turi būti priskirta mokytojų, pakan-

¹⁴ Malda, kurios mokytojai mokė vaikus, perdėta garbino carą ir nebuvo vyskupo aprobuota.

kamai neišmokusių rusų kalbos, aplaidumui. Tuo tarpu tikybos mokytojams, pažymi vyskupas, tenka atsakyti „ne už vaikų tikėjimo tiesų neišmanymą, o už rusų kalbos neišmokymą“.

Tam, kad pamatytume, kiek pagrįstas vyskupo išdėstytas pareiškimas, pateiksime kunigų tikybos mokytojų pedagoginės veiklos charakteristiką iš inspektoriaus Lebedevo 1886 m. gegužės 19 d. pranešimo Kauno liaudies mokyklos direkcijai.

„Kunigai tikybos mokytojai į savo pareigą mokyklai žiūri kaip į primestą prievartą, sunkią ir nemalonią jiems našta, nuo kurios visomis priemonėmis buvo pasiruošę išsilaisvinti arba ją sumažinti. Todėl į dalyką dauguma žiūri formaliai, savo darbe neparodo dvasinės šilumos ir nė kiek nenori palengvinti vaikams ismukti dėstomąjį dalyką. Mokykla jiems nėra vieta, kur galėtų rodyti jautrumą, švelnumą vaikiškai natūrai, skiepyti gerus religinius moralinius pradus, o vaikų sėkmėje matyti, kaip būdinga tokiems ganytojams, paguoda, atsikvėpimą bei nusiramimą nuo savo kasdieninių rūpesčių ir darbų, užuot kaltinę suvaržymais bei nemaloniomis prievolėmis. Retai tikybos mokytojas, kviečiamas inspektoriaus arba savo iniciatyva ateina į mokyklą linksmu ir nuoširdžiu veidu, priešingai, dažniausiai jų veiduose matyti apmaudas ir nerimas dėl kažkokių tuščių arba nemalonių jiems reikalų. Prieš pamokas ir po pamokų giedant ar skaitant maldas, jis būtinai žiūri pro langą arba į klasės krosnį, o tikrintojo pateikiamus mokiniams klausimus dauguma sutinka nesantūriai, susierzinę, su paslėptu pykčiu. Mokytojo veidas praskaidrėja tik tada, kada revizuojantysis paleidžia jį. Tada pasidaro iškalbingesnis, pasirodo šypsena. Tačiau jis tuoj skuba iš klasės ir niekad, išskyrus kai kuriuos atvejus, nenori pasidomėti mokinių bendrųjų dalykų išmanymu, kartu su mokytojais, inspektoriumi pasidžiaugti vaikų sėkme. Priešingai, jeigu dėl kokios aplinkybės tenka ilgiau negu paprastai užsibūti klasėje, kai mokiniai sėkmingai atsakinėja iš bendrųjų dalykų, jis jaučiasi kaip ne savo vietoje, yra tylus ir niūrus. Šitai turbūt galima paaiškinti tuo, kad, esant geram bendram mokyklos pažangumui, iš tikybos dalyko mokinių atsakymai yra nepatenkinami. Nepatenkinami atsakymai kartais būna juokingi, įžeidžiantys, neleistini, kuomet, žinoma, jokia būdu negalima kaltinti mokinių, o tik dėstytojus, kurie visai nesiekia, kad nors kiek mokėtų jų dėstomą dalyką. Mokymo vadovybė įpareigoja mokyti moksleivius maldų iš Šventosios istorijos Senojo ir Naujojo Įstatymo rusų kalba. Dauguma tikybos mokytojų apsiriboja tik tuo, kad verčia berniukus išmokyti užduotą pamoką iš knygos nė kiek neaiškindami, kas joje parašyta. Todėl vaikai mokosi Senojo bei Naujojo Įstatymo ir nežino, kam jo mokosi, nesuvokia tarpusavio santykių, maišo istorijas. Neretai iš mokinių girdime tokius atsakymus, pavyzdžiui, kad Abraomas arba Izaokas buvo katalikų

tikėjimo... stačiatikių... rusų..., kad Jėzus Kristus gyveno prieš 200, 4000 metų. Keistai atrodo, kad beveik nė vienoje Panevėžio ir Šiaulių apskrčių mokykloje, kaip parodė paskutiniųjų metų revizija (t.y. 1885/1886 m.m.), mokiniai negalėjo paaiškinti, kodėl mes vadinamės krikščionimis. Juk tai pirmas klausimas, nuo kurio turėtų būti pradėtas krikščioniškojo tikėjimo tiesų mokymas. Maldas mokiniai dažnai kalba tvirtai, išmokę iš knygų, su kirčiavimo klaidomis ir žodžių iškraipymais, visiškai nesuprasdami abejotinių pasakymų. Mokiniai nežino, ką reiškia maldoje: „mūsų pareiga“, „kasdieninė duona“, „išgelbėk mus nuo pagundų“, „šiandien“, „Dievo Tėvo dešinėje“ ir t.t. Į pateiktus klausimus užsispyrę neatsako arba kai kurie, mitresni, matyt, pagal savo supratimą, atsako taip: „Mūsų pareiga – mūsų gyvenimui, išgelbėk mus nuo gundymo klastos, sosto dešinėje“ ir t.t. Jeigu tikybos mokytojas nors kiek noriau, suprasdamas patikėtą pareigą, rūpintųsi liaudies mokyklose tikybos dėstymu, tokių apgailėtinių atsakymų, kuriuos nurodėme, nebūtų ir moksleiviai galėtų paaiškinti, kodėl jie vadinasi krikščionimis. Šitokius atsakymus neretai tenka girdėti iš vyresniųjų skyrių mokinių, kurie gerai kalba, skaito ir rašo rusiškai, turi žinių iš tėvynės istorijos, geografijos ir apskritai yra pakankamai išsilavinę, nuovokūs. Tačiau tikyba, pats svarbiausias ir pagrindinis dalykas, jiems yra toks, kur galutinai pasimeta, atsakinėja klaidingai, sukelia pasigailėjimą. Visa tai todėl, kad kunigai tikybos mokytojai užmiršo vaikus, nepasirūpina paaiškinti jiems krikščioniškojo tikėjimo tiesų, kurios yra svarbiausios kiekvienam krikščioniui.

Tiktai nedaugelis Panevėžio ir Šiaulių apskrčių tikybos mokytojų (inspektoriaus Lebedevo rajonas) žiūri į dalyką rimtai, daugiau ar mažiau stropiai dėsto ir savo darbu duoda naudos vaikams ir apskritai mokyklai. Žymi dauguma kunigų ne tik nepadeda mokyklai, bet, matyt, iš anksto nusiteikę, su abejingu pasyvumu vykdo tikybos mokytojo pareigas mokykloje, t.y. kenkia interesams, kuriems tarnauja šiame krašte ta mokykla“.

Iš pateiktos kunigų tikybos mokytojų pedagoginės veiklos charakteristikos aiškiai matyti, kiek vyskupas teisus 1885 m. gruodžio 30 d. direkcijos rašte radęs savo pareiškimui dokumentinių argumentų, kad tikybos mokytojams teks atsakyti „ne už tikėjimo tiesų, bet už rusų kalbos nemokėjimą“. Vyskupas išleidžia iš akiračio, kad mokomos maldos esmės nesupratimas bei neteisingas kirčiavimas ir net žodžių iškraipymai visiškai gali pasitaikyti ir tikriems rusams, nes kai kurie maldų žodžiai ir pasakymai reikalauja tikybos mokytojų aiškinimo.

Kai bus kalbama apskritai apie Kauno gubernijos liaudies mokyklų mokytojų nesugebėjimą mokyti tikėjimo dalyko rusiškai, dar aiškiau pamatysime vyskupo pareiškimo nepagrįstumą, kad tikybos mokytojams tenka atsakyti ne už tikėjimo tiesų, o už rusų kalbos nemokėjimą.

Visi pateikti faktai apie Kauno gubernijoje vykusio judėjimo prieš mokyklą atsiradimą ir baigtį dabar jau priklauso istorijai. Jie yra pamokantys, atskleidžia tikrą tiesą. Naujasis judėjimas prieš mokyklą nuo ankstesniojo skiriasi tik tuo, kad dėl atitinkamų laiko sąlygų reiškiasi kita forma: anksčiau vyko tiesiai ir atvirai, dabar – užmaskuotai. Tačiau nuo to esmė nė kiek nesikeičia. Dabartiniai Romos katalikų dvasininkijos jaunimo religinio mokymo bei auklėjimo tikslai tolygūs ankstesniems, todėl reikalauja tokio pat ryžtingo ir energingo atkirčio.

3. Nepagrįsto pareiškimo, kad mokinių nepažangumas iš tikybės dalyko esąs klaidingai nurodomas tikybės mokytojų stropumo kriterijus, įrodymai

Dabar atkreipsime dėmesį į tai, kiek pagrįstas vyskupo pareiškimas, atseit mokymo vadovybė, svarstydamą mokinių pažangumą iš tikybės dalyko, išleidžia iš akiračio pamokų praleidimą. Vyskupo pateiktų kandidatų į tikybės mokytojų pareigas patvirtinimas, anot jo, „dvasininkų perkėlimas būna beveik visada uždelstas ir padaro religinę moralinę žalą berniukams daugiau negu tikybės mokytojų atsitiktinai praleistos pamokos“.

Vyskupo pareiškimo pagrįstumui patvirtinti 1886 m. kovo 10 d. apygardos valdybos rašte nerasime faktų, bet kovo 14 d. rašte p. generalgubernatoriui jų yra. Novoaleksandrovsco [Zarasų] parapijos mokykloje tikybės mokytoju 1885 m. rugsėjo 23 d. vyskupas paskyrė kun. Bogdyšenką, o p. gubernatoriaus sutikimas dėl šio kunigo paskyrimo gautas tik 1885 m. lapkričio 23 d.

Kokią reikšmę iš tikrųjų ši aplinkybė galėjo turėti Novoaleksandrovsco parapijos mokyklos mokinių pažangumui, galima matyti iš kunigo Bogdyšenkos požiūrio į tikybės mokytojo pareigas.

1885/1886 mokslo metais šis kunigas aplankė mokyklą tiktai penkis kartus. Toks pat kunigo Bogdyšenkos netvarkingumas pastebėtas ir 1886/1887 mokslo metais. Mokytojas buvo priverstas 1886 m. gruodžio mėn. pranešti direkcijai, kad kunigas Bogdyšenka „labai nepunktualiai lanko tikybės pamokas“. Iš minimo kunigo direkcija pareikalavo pasiaiškinimo ir kartu griežtai paklausė, ar jis ateityje ketina stropiai lankyti mokyklą. Į tai 1887 m. sausio 9 d. savo pranešime kunigas Bogdyšenka atsakė direkcijai, kad dvasininkijos pareiga yra tenkinti parapijos religinius poreikius, suteikiančius jam pragyvenimo lėšų, todėl pagal būtinumą jis visų pirma privalo būti pasirengęs atlikti parapijos reikalus. Tokie reikalai yra nesuskaiciuojami, būna nenumatytų ir dažnai neatidėliotinų. Todėl jeigu sutampa mokyklos pareigos su parapijos, jis pagal sąžinę pirmenybę privalo teikti parapijai. Jis negali garantuoti, kad ir ateityje stropiai dėstys tikybą.

Taigi pasirodė, kad vyskupas mokinių nepažangumą iš tikybės aiškina numatyto kandidato į tikybės mokytojo pareigas paskyrimo vilkinimu. O tas kandidatas pasirodė ne tik netvarkingas, bet, nepaisant vyskupo tvirtinimo, kad „vaikų mokymas tikro tikėjimo ir krikščioniškos dorovės yra viena iš pačių svarbiausiųjų kiekvieno kunigo, juo labiau tikybės mokytojo pareigų“ ir kad „tikybės mokytojas apskritai jaučia pareigą tvarkingai lankyti mokyklą“, išreiškė labai keistą požiūrį į savo kunigiškas pareigas¹⁵ – tai visiškas kunigo pareigų nepaisymas būti savo parapijos jaunosios kartos tikybės mokytoju.

Tą patį galima pasakyti dėl vyskupo nurodyto delsimo patvirtinti tikybės mokytojo pareigoms kunigą Kazimiraitį. Šiek tiek yra tiesos vyskupo pareiškimė, kad 1885 m. gruodžio 3–4 d. Anykščių mokyklos revizijos metu dėl mokinių nepažangumo iš tikybės dalyko galima kaltinti ne tikybės mokytoją, o delsimą patvirtinti jį tikybės mokytojo pareigoms. Todėl galima sakyti, kad kunigas Kazimiraitis iš tikrųjų tokioms pareigoms paskirtas ne 1885/1886 mokslo metų pradžioje, o tik spalio 30 d. Mokykloje iki revizijos buvo tiksliai vieną kartą.

Be to, dėl vyskupo pareikšto požiūrio į kunigą Kazimiraitį tikslinga platesniam apibūdinimui nurodyti šias aplinkybes. Pradėdamas aiškinti dėl mokymo vadovybės pareiškimo apie kunigų tikybės mokytojų nestropumą, vyskupas visų pirma sako, kad kiekvieną kartą, kai tiksliai jam buvo suteikta žinių apie vieną ar kitą tikybės mokytojo nepunktualumą, jis ne tik reikalavo iš kaltinamųjų asmeniškų arba raštiškų pasiaiškinimų, bet ir stengėsi per dekanus, vietos klebonus bei kitus, turinčius pasitikėjimą asmenis surinkti tiksliai smulkmenas apie įvykius. Tačiau mes matome, kad toks vyskupo pareiškimas visiškai prieštaravo kun. Paulausko gynimui, kurio pasiaiškinimą mokymo vadovybei vyskupas buvo pateikęs be jokio patikrinimo. Tą patį mes matome ir ginant kunigą Kazimiraitį: mokymo vadovybė pareiškė vyskupui, kad tas kunigas 1885/1886 mokslo metų pirmojoje pusėje¹⁶ mokykloje buvo tik vieną kartą. Tokio mokymo vadovybės pareiškimo teisingumas nekelia abejonės, nes Kauno liaudies mokyklų direkcija turi kunigo Kazimiraičio raštišką pasiaiškinimą, kur jis prisipažįsta, kad per nurodytą pastarąjį laiką į mokyklą buvo atvykęs tiksliai vieną kartą, stengiasi įtikinti, jog dėl įvairių ne nuo jo priklausančių priežasčių negalėjo būti mokykloje dažniau*. Nepaisydamas to, vyskupas tvirtina, kad kunigas Kazimiraitis iš tikrųjų mokykloje buvo ne vieną, o keletą kartų ir tik dėl nepatyrimo užmiršo pasirašyti klasės žurnale. Tuo,

¹⁵ Sergijevskio priekaištai vyskupui susijęs su tuo, kad kai kurie kunigai, protestuodami prieš mokytojų savivalę, retai lankė mokyklas.

¹⁶ Iš tikrųjų per 2 mėnesius.

* Kunigo Kazimiraičio 1886 m. sausio 8 d. pranešimas Kauno liaudies mokyklų direkcijai.

vyskupo žodžiais tariant, mokymo vadovybė esą ir buvo suklaidinta (vyskupo 1886 m. kovo 26 d. raštas Vilniaus mokymo apygardos valdybai).

Vyskupo pareiškimo esmę dėl faktų, kurie buvo Alantos ir Šabiškių mokyklose, sudarė tai, kad šiuo atveju direkcija ne tik uždelsė patvirtinti vyskupo išrinktus kandidatus į tikybos mokytojų pareigas, bet užmiršo ir vyskupo parinktus kandidatus.

Tikybos mokytojų paskyrimo į Alantos ir Šabiškių mokyklas aplinkybės buvo tokios. 1886 m. vasario mėn. minėtose mokyklose atsirado tikybos mokytojų vakansinės vietos. Pirmai mokyklai vyskupas paskyrė kunigą Lisauskį, o antrai – kunigą Bortkevičių. Apie tai vasario 21 ir 26 d. raštiškai pranešė direkcijai. Ši pagal nustatytą tvarką apie kunigą Lisauskį pranešė gubernatoriui vasario 24 d., o apie kunigą Bortkevičių – kovo 4 d. Gubernatoriaus atsiliepimas apie kun. Lisauskį gautas balandžio mėn., o apie kun. Bortkevičių – kovo 20 d. Po to direkcija nedelsdama pradėjo veikti. Laikas tarp susisiekimo su gubernatoriumi ir atsiliepimo gavimo buvo tarp kovo 4 d. ir 20 d. Tuo tarpu Alantos ir Šabiškių mokyklų mokytojai, nežinodami, kad direkcijai jau yra žinoma apie šiose mokyklose paskirtus tikybos mokytojus ir dėl šių vietų užėmimo jau vyksta susirašinėjimas, parašė direkcijai tikybos mokytojų paskyrimo klausimu raštus, pirmąjį – kovo 7 d., antrąjį – kovo 9 d. Reikia pasakyti, kad Telšių vyskupijoje pastaruoju metu kunigai buvo dažnai perkeliami. Todėl visai nesunkiai galėjo įsivelti koks nors kanceliarinis neapsižiūrėjimas (neturintis reikalui svarbios reikšmės), kas iš tikrųjų direkcijoje atsitiko dėl kunigų Lisausko ir Bortkevičiaus. Pareigūnai paprašė vyskupą paskirti kandidatus į Alantos ir Šabiškių mokyklų tikybos mokytojų pareigas, nežinodami, kad vyskupas į šias pareigas jau buvo paskyręs kunigus ir kad dėl jų vyksta susirašinėjimas.

Štai ta vienintelė ir visiškai atsitiktinė aplinkybė, neturėjusi laiko požiūriu jokios reikšmės paskiriant kunigus į tikybos mokytojų pareigas. Vyskupas paskubėjo tai akcentuoti savo pareiškimu.

Taigi pasirodo, kad uždelsimas paskirti kunigus neturėjo jokios reikšmės ir argumentas, kuriam vyskupas skyrė didelį dėmesį, kad pateisintų kunigų aplaidumą dėstant tikybą, nepagrįstas. Tuo labiau kad mokymo vadovybės pareiškimas apie kunigų netvarkingumą bei mokinių nepažangumą iš tikybos dalyko pateikiamas remiantis Šiaulių apskrities mokyklų egzaminais, o uždelsimo faktą skirti kunigus į tikybos mokytojų pareigas vyskupas pateikia iš kitų apskričių mokyklų.

4. *Nepagrįsti vyskupo kaltinimų, kad esą kai kuriems tikybos mokytojams buvo trukdoma punktualiai lankyti mokyklą, įrodymai*

Tiesa, kai kurios mokyklos yra arčiau arba toliau nuo bažnyčios. Ši aplinkybė, savaime suprantama, apsunkina mokyklų lankymą. Tačiau tokius sunkumus pašalina valsčius, paskirdamas tikybos mokytojams pastotes. Ir anksčiau (iki dabartinio Telšių vyskupo diecezijos valdymo) tikybos mokytojai, su kai kuriomis išimtimis, tvarkingai lankydavo mokyklą, nepaisydami nuotolio nuo jų gyvenvietės. Tokie tvarkingi, remiantis inspektoriaus ataskaita, pasirodė šie tikybos mokytojai: Skrebotiškių – Jeronimas Jakštavičius (7 varstai)¹⁷, Dotnuvos – Pranas Veržbickis (5 varstai), Aleksandravo – Stanislovas Jacevičius (8 varstai), Tiltiškės – Tim.Žitavičius (5 varstai), Bachmatų – Pranas Staškauskas (5 varstai), Paberžių – V.Lukša (5 varstai), Siraičių – Juozas Gedgaudas (8 varstai), Vilūnaičių – Antanas Staniulis (10 varstų), Padubysio – Bonaventūras Čižas (7 varstai), Gudžiūnų – Mykolas Veršyla (8 varstai) ir kiti. Pastaruoju metu tie patys kunigai vengia lankyti mokyklas. Jie pradėjo teisintis mokyklos nuotoliu, be to, kai kurie iš jų: Stanislovas Jacevičius, V.Luška, Juozas Gedgaudas, Antanas Staniulis ir Antanas Mongirdas beveik visiškai nustojo lankyti mokyklas. Kaip mokyklų nelankomumo priežastį jie nurodo didelį atstumą, kaltina valsčius, kurie atseit neatsiunčia pastočių. Atlikti patikrinimai nepasitvirtino. Pavyzdžiui, Bachmatų valsčiaus valdyba į mūsų paklausimą pranešė direkcijai, kad arkliai buvo siunčiami Bachmatų mokyklos tikybos mokytojui kun. Vakulevičiui, bet jis nenorėjo važiuoti. Dėl to vėliau nustojo siųsti pastotę. Panašiai apie pastotės ne-siuntimą Blagoveščensko mokyklos tikybos mokytojui kun. Čeponiui direkcijai paaiškino Šiaulių apskrities I apylinkės valstiečių reikalų tarpininkas.

Turbūt pastočių neatsiuntimą kunigai kaltino be jokio pagrindo, dėl paprasčiausio atsikalbinėjimo. Tai rodo nepakankamą jų pagarbą sau ir įstaigai, kuriai teikė tokius paaiškinimus. Pavyzdžiui gali būti šie faktai: [Kauno] švietimo mokyklų direkcija paklausė Kėdainių liaudies mokyklos tikybos mokytoją kunigą Bijeiką, kodėl jis netvarkingai lanko mokyklą. Į tai kunigas Bijeika oficialiai atsakė direkcijai (1887 m. gegužės 22 d. pranešimas), kad jis neina į mokyklą, nes valsčiaus valdyba neatsiunčia jam pastotės. Tuo tarpu jis gyvena ne daugiau kaip už šimto sieksnių ...¹⁸ Panašų pasiaiškinimą direkcijai pateikė Pamplių mokyklos tikybos mokytojas kun. Vitkus, taip pat gyvenantis arti mokyklos.

¹⁷ varstas = 1,067 km.

¹⁸ sieksnis = 2,13 metro.

Stebėtina, kad panašaus pobūdžio pareiškimai direkcijai pateikiami, kai prasideda su kunigais susirašinėjimas, t.y. per pasiaiškinimus, o ne prašymais padėti pašalinti vieną ar kitą kliūtį.

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad mokyklos atstumo nuo tikybos mokytojų gyvenamosios vietos negalima laikyti aplinkybe, pateisinančia jų aplaidumą.

Vyskupas tokias išvadas daro ir tikybos mokytojus gina remdamasis tuo, kad jie gyvena toli nuo mokyklos. Šis gynimas rodo, kad jis anaipatol nėra nuoseklaus, kiekvieno atvejo rimto išaiškinimo šalininkas, o kai kurių mokyklų tikybos mokytojų netvarkingumo priežastis, matyt, nurodo *a priori*. Tai visų pirma matyti iš to, kad į vyskupo paminėtų mokyklų skaičių įeina dvi (Sodeliškiai ir Legai), kurios dėl perkėlimo į kitą vietą seniai jau neegzistuoja. Be to, reikia pažymėti, kad aplaidumu kaltinami toli gražu ne visi tikybos mokytojai, gyvenantys toli nuo mokyklos. Matyt, paminėtos mokyklos ne dėl faktų, kurie būtų svarstymo ir tyrinėjimo objektas, o pateikta paprasčiausia informacija nurodant toliau esančias mokyklas. Taip pat stebėtina, kad, nurodydamas tariamai netvarkingai siunčiamas pastotes, vyskupas kalba ne apie šių kliūčių pašalinimą, bet apie mokyklų perkėlimą į kitas vietas, t.y. siūlo tai, kas dėl daugelio priežasčių neįvykdoma.

O dėl tiesioginio kunigų užimtumo kaip tvarkingo mokyklų lankymo kliūties, tai ši aplinkybė, jeigu ir galėtų būti kai kuriems kunigams priežastis, tai tik dėl nedidelio pamokų praleidimo skaičiaus, bet jokių būdu ne dėl netvarkingumo pateisinimo. Pavyzdžiui, 1885/1886 mokslo metais kun. Kazimiraitis pirmąjį pusmetį mokyklą aplankė vieną kartą, Petrošius – nuo 1885 m. spalio pabaigos visai nustojo lankyti mokyklą, Šaikūnas – per visus mokymo metus tikybos dėstymui paskyrė tik septynias valandas. Neatvykimas į mokyklą negali būti pateisinamas tikybos pamokų sutapimu su kokiomis nors religinėmis apeigomis, nes tuo atveju yra galimybė pamokas nukelti kitam laikui*. Tiesa, vienas iš minėtų kunigų – Petrošius savo pasiaiškinyje direkcijai nurodė, kad mokytojas nenorėjo leisti jam dėstyti tikybos pamokų kitu laiku. Šis atvejis ir pareiškimas buvo vienintelis. Reikia pasakyti, kad kun. Petrošius tokį pareiškimą pateikė vėlai, būtent tada, kai prasidėjo susirašinėjimas. Todėl jis netenka jokios reikšmės kaip parašytas ne laiku ir natūraliai sukeliantis abejonę dėl savo teisingumo. Be to, kun. Petrošius, kaip ir anksčiau, liko netvarkingas ir užėmęs mirusio klebono pareigas; jo mirtis, vyskupo aiškinimu, trukdė minimam kunigui tvarkingai dėstyti tikybą.

* Pagal apygardos aplinkraštį liaudies mokytojas kiekvieną kartą privalo užleisti savo valandas tikybos mokytojui, jeigu šis pageidauja.

Be to, tai, kas pasakyta toliau, patikslino faktus, rodančius nepagrįstas kunigų tikybos mokytojų nepunktualumo priežastis, vykdant tikybos dėstymo pareigas. Smalvos mokyklos tikybos mokytojas kun. Dambrauskas tvirtina, kad atseit 1884/1885 mokslo metais vienu metu jis negalėjo lankyti mokyklos dėl dažno ligonių lankymo, siaučiant parapijoje šiltinei, o kitu laiku – dėl gausaus darbo, sudarant ir perrašant įvairius žiniaraščius. Tuo tarpu patikrinus pasirodė, kad 1884–1885 m. Smalvų parapijoje šiltinės nebuvo, o žiniaraščius tvarkė ir perrašinėjo vargonininkas*.

II. Vyskupo paaiškinimo dėl kunigų tikybos mokytojų tendencingo nenoro dėstyti tikybos dalyką pagal mokyklos reikalavimus nagrinėjimas

Vyskupas savo raštuose visiškai neigia bet kokių kunigų tikybos mokytojų siekimą kokių nors tikslų, priešiškę liaudies švietimo interesams. Tvirtina, kad jeigu kunigai tikybos mokytojai nukrypsta nuo mokyklos reikalavimų kalbos atžvilgiu bei tikybos dėstymo pobūdžiu, tai tik dėl to, jog šie reikalavimai atseit prieštarauja Romos katalikų dvasininkijos pagrindai teisei. Mokykla reikalauja dėstyti tikyba rusų kalba, o vaikai nesugeba sėkmingai išmokti tikėjimo tiesų šia kalba. Taigi mokyklos reikalavimai atseit varžo Romos Katalikų Bažnyčios pagrindinio mokymo laisvę.

1. Vyskupo pareiškimo nepagrįsti įrodymai dėl Kauno gub. liaudies mokyklų mokinių nesugebėjimo sėkmingai mokytis tikybos rusiškai

Kiek svarbus yra vyskupo pareiškimas dėl tikybos dėstymo rusų kalba, galima spręsti iš pateiktos kunigų tikybos mokytojų pedagoginės veiklos charakteristikos. Ji rodo visišką mokinių katalikų tikėjimo dalyko nepažangumą, kai iš kitų dalykų jie pasirodo visiškai patenkinamai. Ši aplinkybė – akivaizdus ir paprasčiausias neteisingo pareiškimo dėl mokinių nesugebėjimo sėkmingai mokytis tikybos rusų kalba įrodymas, nors vyskupas ir tvirtina, kad mokiniai apskritai nelabai sugeba mokytis rusiškai. Tarsi matydamas savo prieštaravimus, jis sako, jog tikyba, kaip „abstraktus dalykas, menko išsilavinimo kaimo vaikams sudaro daug sunkumų ir tada, kada dėstoma gimtąja kalba“. Dėl tokio vyskupo pareiškimo galima pasakyti, kad jeigu mokiniams iš tikrųjų sunkiau sekasi mokytis rusų kalba tikybos negu kitų dalykų, tai ne todėl, kad tikybos dalykas sudaro kokių nors išskirtinių sunkumų, o dėl kunigų tikybos dėstymo kraštutinio dogmatizmo. Iš mokinių reikalaujama pažodinio vadovėlio mokymosi, nepaaiškinami neaiškūs žodžiai ir pasakymai.

* Kun. Dambrausko mokyklos nelankymo tikroji priežastis buvo nenoras dėstyti rusiškai, net ir lietuviškai. Reikalavo, kad jam būtų leista dėstyti lenkiškai.

Nors vyskupo pareiškimas dėl tariamo Kauno gubernijos liaudies mokyklų mokinių nesugebėjimo sėkmingai mokytis tikybos rusų kalba ir nenusipelno paneigimo, bet, norėdami atimti bet kokią pretekstą kaltinti mokyimo vadovybę šališkumu ir kartu vaizdžiai apibūdinti vyskupo pareiškimą šiuo klausimu, pateiksime Kauno gubernijos liaudies mokyklų mokinių sėkmingo tikybos dalyko mokymosi rusų kalba faktų. Jie jau nuėję į istoriją ir todėl negali sukelti jokios dingsties tendencingumui, o svarbiausia, priklauso seniai praėjusiam laikui, kai rusų kalba tarp Kauno gubernijos gyventojų buvo gerokai mažiau paplitusi.

Steigiant Šiaurės Vakarų krašte liaudies mokyklas rusiškais pradais, pradžioje Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkija taip pat nenorom pakluso mokyklos reikalavimams, net sukėlė prieš mokyklą liaudies judėjimą (žr. žurn. 1870 m. liepos mėn. Мин. Нар. Просв. Отд. совр. летоп.). Po to (nuo 1868 m.) prasidėjo Romos katalikų dvasininkijos reakcija dėl mokyklų ir vienas po kito atsirado kunigų, ne tik paklusių visiems mokyklos reikalavimams, bet ir reiškusių tiesioginį pritarimą naujai jaunimo auklėjimo kryptčiai, kuri kiekvienais metais stiprėjo. Nuo to laiko mes aptinkame Kauno gubernijos liaudies mokyklose daugybę puikių rezultatų dėstant Romos katalikų tikėjimo dalyką.

Tokių gerų rezultatų pirmą pavyzdį matome 1869 m. Ukmergės aps. Siesikų liaudies mokykloje. Štai kokios žinios apie šį įvykį buvo paskelbtos Liaudies švietimo ministerijos žurnale (žr. 1869 m. gegužės mėn. Отд. соврем. летоп. P. 137): „Nors mokykla gyvuoja tiktai antrus metus, berniukai (išskyrus tris) visiškai laisvai ir protingai atsakinėjo iš Senojo Įstatymo, gerai išmokę visas svarbiausias maldas, sumaniai aiškino jų turinį, esmę, net kiekvienos maldos kilmę. Taip pat žinojo visas svarbiausias krikščionių tikėjimo dogmas, jų reikšmę bei kilmę, kai kurias jų garbei nustatytas svarbesnes šventes. Tokią berniukų sėkmę direkcija priskiria Siesikų mokyklos tikybos mokytojui kunigui vikarui Rimavičiui, kuris gerai supranta liaudies mokyklos reikšmę ir dirba savo parapijos labui“.

Gerus įvertinimus iš visų dalykų ir iš Romos katalikų tikėjimo tiesų 1869 m. balandžio 12 d. viešuose egzaminuose taip pat gavo Panevėžio aps. Salako liaudies mokyklos mokiniai, kuriems dėstė tikybos mokytojas kun. Rubaževičius. Jis atkreipė dėmesį dar ir tuo, kad tai buvo vienas iš pirmųjų kunigų, pradėjęs vartoti pridėtinėse pamaldose rusų kalbą*.

Greitai kai kurių kunigų tikybos mokytojų naudingi pedagoginės veiklos pavyzdžiai virto bendru reiškiniu. Štai kaip apibūdina buv. Kauno gubernijos liaudies mokyklų inspektorius Čechovičius 1873 m. pirmojo

* Salako mokyklos mokinių 1869 m. balandžio 12 d. vieši egzaminai užfiksuoti ypatingame akte, kurį, be dėstytojų, pasirašė valsčiaus ir seniūnijos atstovai, garbingi lankytojai bei daugelis namų savininkų.

pusmečio kunigų tikybos mokytojų judėjimą: „Aš jau pareiškiau, – rašo Čechovičius, – pirmoje ataskaitoje, kad jeigu ne dauguma, tai bent pusė Romos katalikų kunigų pradeda pakankamai punktualiai lankyti mokyklą. Dėl to aš jau turėjau pasitenkinimą matyti tokius pasiekimus iš tikybos dalyko, kokių nė karto nemačiau eidamas šias pareigas (nuo 1868 m.)“.

Štai pedagoginės veiklos rezultatai, kaip apibūdino inspektorius Čechovičius, Šiaulių liaudies mokyklos tikybos mokytojo kun. Igno Meškauskas: „Šiaulių mokyklos mokiniai, – pažymi inspektorius, – išėjo visus svarbiausius Senojo ir Naujojo Įstatymo istorijos įvykius ir atsakinėja sąmoningai, sklandžiai, net taisyklinga kalba, kurią stebi garbingas tikybos mokytojas, gerai moka ir supranta visas maldas rusų kalba, teisingai atsakinėja iš svarbiausių bažnyčios švenčių istorijos, gerai moka visas krikščionių religijos dogmų tiesas. Mokiniai atsakinėja tikybos mokytojui laisvai, drąsiai, be baimės, kas žemaičių mokyklose retai būna. Tokių puikių tikybos dalyko rezultatų, mokinių meilės ir pagarbos pasiekė tikybos mokytojas dekanas kun. Meškauskas, rodydamas nuoširdžią meilę mokyklai. Nepaisydamas užimtumo dekanate ir parapijoje, kur yra per 6 tūkst. gyventojų, jis per metus nepraleido nė vienos pamokos (mokyklą lankė ne du, bet pagal naują instrukciją – tris kartus per savaitę). Dėl mokytojo Nikitino dviejų savaičių rimtos ligos buvo planuota mokinius paleisti, tačiau dekanas Meškauskas, kad nenutrūktų mokymas, kiekvieną dieną po keletą valandų mokė vaikus, kas, žinoma, – paaiškina inspektorius Čechovičius, – turėjo įtakos mokinių pažangumui“.

Toks nuoširdus, protingas ir naudingas tikybos mokytojas, kaip ir Ignas Meškauskas, 1873 m. buvo Šiaulių apskrities, Akmenės parapijos klebonas, Akmenės liaudies mokyklos tikybos mokytojas Antanas Žilinskis. Taip pat Krakių parapijos, tos pačios apskrities, klebonas, vietos liaudies mokyklos tikybos mokytojas kun. Stanislovas Dambrauskas*.

Minimo inspektoriaus Čechovičiaus pažymėtą 1873 m. kunigų tikybos mokytojų bendrą vaisinę pedagoginės veiklos judėjimą patvirtina ir vėlesni inspektoriaus stebėjimai.

Pateikti faktai nereikalauja komentarų. Jie daug pasako ir leidžia suprasti, kiek teisingas vyskupo pareiškimas, kad jam esą pateiktos „tikslios“ ir „visapusiškos“ žinios. Nors liaudies mokyklų mokiniai „antrais arba trečiais mokslo metais gali šiaip taip skaityti rusiškai, išmokyti mintinai eilėraščius, vieną ar kitą pasaką, tačiau nepaisant visų pastangų aiškindami rusų kalba tikėjimo tiesas, maldų reikšmę ir t.t., išskyrus baigiamųjų kursų arba keletą labai gabių mokinių, parodo „visišką nesupratimą“ ir todėl liaudies mokyklose tikybos dėstymas rusų

* Kunigams Meškauskui, Žilinskiui ir Dambrauskui mokymo vadovybė viešai pareiškė padėką (Viln. apg. mok. vald. 1873 m. cirkuliaras Nr. 12. P. 679).

kalba apskritai būtų „tik tuščiai praleistas laikas ir neatneštų jokios nau-
dos mokyklai“. Nejaugi vyskupas ir po to, kas anksčiau pasakyta, tvirtins,
kad Šiaulių apskrities liaudies mokyklų mokiniai, parodę gerus rezultatus
iš tikybos daugiau kaip prieš dešimt metų, 1885 m. egzaminuose iš tikybos
dalyko pasirodo nepažangūs ir nesugebantys sėkmingai išmokti dalyko
rusų kalba?.. Nejaugi Šiaulių mokyklos mokiniai 1873 m., mokant gar-
bingam tikybos mokytojui Ignui Meškauskui, kažkodėl pastaruoju metu
vyskupo iškeltam iš Šiaulių, parodė tokius gerus rezultatus, o per
1886/1887 mokslo metų inspektoriaus patikrinimą niekas iš tikybos ne-
atsakinėjo, nes per 13 metų Šiaulių rajono mokyklų berniukai, anksčiau
pakankamai gabūs mokytis tikėjimo rusų kalba, staiga visiškai, kaip sako
vyskupas, nesupranta, nepaisant visų bandymų paaiškinti jiems rusų kalba
tikėjimo tiesas, maldų reikšmės ir t.t.?

Kad ir ką kalbėtų vyskupas, aišku, jog reikalo esmė visai ne Kauno
gubernijos liaudies mokyklų mokinių nesugebėjimas sėkmingai mokytis
tikybos rusų kalba, o žinomos tendencijos, kurių siekia Romos katalikų
dvasininkija liaudies mokyklose.

Ši išvada nesusilpnina vyskupo teigimo, kad kunigai tikybos mokytojai
nerado jokių prieštaravimų tikybos dėstymui rusiškai gimnazijose, rea-
linėse ir net parapijų mokyklose baigiantiems kursą mokiniams. Dėl šitų
mokyklų bet koks prieštaravimas būtų jau per daug akivaizdus, nepa-
grįstas. Viso dėmesio centre yra vietos kaimo gyventojai, į kuriuos iš tik-
rųjų ir nukreipta visa Romos katalikų dvasininkijos veikla.

2. R. k. dvasininkijos siekiai dėl dėstymo kalbos

Atkreipsime dėmesį į vyskupo bandymus nutylėti dėl R. katalikų
tikėjimo dėstymo lenkų kalba ir perkelti jį į neutralią lietuvių kalbos dirvą.
Tie bandymai, atidžiai nagrinėjant dalyką, pasirodė visai be reikalo, nes:
1. Kauno gubernijoje visose liaudies mokyklose lietuvių kalba negali būti
bendra dėstomoji kalba, 2. kunigai tikybos mokytojai stengiasi dėstyti
lenkiškai vietovėse, kur gyvena baltarusiai ir lietuviai.

Panagrinėsime šią padėtį.

Kauno gubernijos Romos katalikų gyventojai didesnėje savo teritorijos
dalyje kalba lietuviškai, dalis – latviškai ir baltarusiškai, daug kas kalba
lenkiškai. Todėl Kauno gubernijos mokyklose, su kai kuriomis išimtimis,
paprastai pasitaiko ir įvairių kitų tautybių. Dėl to natūraliai iškyla būti-
nybė dėstyti mokyklose kokia nors viena kalba, vietos tarmę vartojant tik
kaip pagalbinę priemonę pradedantiesiems mokslą. Taip visuomet žiūrėjo
ir Šiaurės Vakarų krašto mokyklose dėstymo rusų kalba priešininkai,
kurie, 1862 m. pasirodydami su liaudies švietimo tvarkymo krašte pro-
jektu, numatė vietinę tarmę vartoti tik kaip pagalbinę priemonę, lietuvių

kalbą tikrai vietovėse, kur lietuviai sudaro daugumą. Bendra mokyklos kalba norėta padaryti lenkų kalbą*. Pertvarkant rusų pagrindais mokyklą, rusų kalba, suprantama, buvo priimta kaip valstybinė kalba.

Pagal 1862 m. priešininkų sistemą dėl rusiškų pradų Šiaurės Vakarų krašte įtvirtinimo šiuo metu Kauno gubernijoje veikia Romos katalikų dvasininkija, kurios pagrindinis tikslas yra lenkų kalba, o lietuvių kalba – priedanga.

Į šį Romos katalikų dvasininkijos siekį dėmesį visų pirma atkreipia faktai, buvę Novoaleksandrovsko [Zarasų] apskrities Smalvų liaudies mokykloje.

Šioje mokykloje nuo 1883 m. liepos 29 d. tikybą dėstė kun. Vincas Dambrauskas. Savo pedagoginę veiklą jis pradėjo liaudies mokykloje. 1877 m. pradžioje dėl mokyklos ko nors peiktino nebuvo pastebėta, jis atestuotas kaip padorus ir geras dėstytojas. 1884 m. žiniomis, jis dar niekuo nepasireiškė ir pagal galimybę lankė mokyklą. Tačiau nuo 1885/1886 mokslo metų jis labai pasikeitė: šių metų pirmojoje pusėje mokykloje buvo tikrai vieną kartą, o antrojoje – tris kartus. Iš kun. Dambrausko buvo pareikalauta raštiško pasiaiškinimo. Kunigas teisinosi įvairiomis, esą nuo jo nepriklausančiomis aplinkybėmis. Kartu pareiškė mintį, kad mokiniai dėl jo nestropumo mažai ką prarado, nes mokykloje leidžiama dėstyti tikrai rusų ir lietuvių kalbomis, o berniukai dėl šių kalbų nemokėjimo negali mokytis tikybos. 1885 m. gruodžio 15 d. tas pats kunigas, kada į Smalvas atvyko liaudies mokyklų direktorius ir jo pavedimu mokytojas nuėjo pakviesti į mokyklą tikybos mokytojo, šis atsisakė vykdyti reikalavimą. Apskritai dėl požiūrio į mokyklą tiesiai pareiškė mokytojui, kad jis sutinka dėstyti tikybą tik lenkų kalba, o kadangi dėl to gali susilaukti bausmės, tai nusprendė geriau visai nelankyti mokyklos. Paskui kun. Dambrauskas buvo priverstas lankyti mokyklą ir dėstyti rusiškai, bet tai darė su neslepamu nepasitenkinimu, kas, tarp kita ko, reiškėsi rusų kalbos žodžių tyčiniu iškraipymu lenkų naudai.

Pažymėtina, kad Smalvų mokyklos rajono gyventojai beveik vieni lietuviai, ir visi mokiniai, mokytojo tvirtinimu, gerai kalba lietuviškai.

Kitas faktas. Panevėžio apskrities Biržų liaudies mokykla 1888 m. sausio 12 d. raštu pranešė direkcijai, kad tikybos mokytojas vikaras kun. Jančiauskas sausio 11 d. visuose trijuose skyriuose tikybos pamokas dėstė lietuvių kalba. Kai vienas mokinyš – Jonas Vaičiulėnas pasakė, kad jis namie meldžiasi lenkiškai, kun. Jančiauskas pateikė jam keletą klausimų

* Žr. knygą „Журналы заседаний Ученого Комитета Главного Правления Училищ по рассмотрению проектов устава общеобразовательных учебных заведений и общего плана устройства народных училищ С.-Петербург. 1863 г.“ L. 182.

lenkų kalba. Mokinyi į klausimus atsakė, skaitė ir aiškino maldą lenkų kalba.

Direkcija pareikalavo iš kun. Jančiausko pasiaiškinimo. Pripažindamas savo kaltę, kun. Jančiauskas teisinosi tuo, kad jam pasidarė neaišku, kokia kalba dėstyti tikybą, atseit iš Biržų mokyklos 15 Romos katalikų tikėjimo mokinių niekas nesupranta nei rusiškai, nei lietuviškai. Dėl tokio kun. Jančiausko aiškinimo direkcija pareikalavo iš Biržų mokyklos mokytojo žinių apie tai, kiek mokykloje R. katalikų tikėjimo vaikų, kaip jie paskirstyti skyriuose ir kokią kalbą vartoja namuose, t.y. kokios jie tautybės: lietuviai, latviai ar lenkai. Atsakydamas į prašymą, mokytojas pranešė, kad Biržų mokykloje R. katalikų tikėjimo mokinių iš viso 29, 6 iš jų vyresniajame, 7 viduriniame ir 16 – jaunesniajame skyriuje. Vienas berniukas yra lenkų tautybės ir nesupranta lietuviškai, bet supranta rusiškai. Visi likusieji supranta, o 23 berniukai susikalba rusiškai, jaunesniojo skyriaus 6 berniukai nesupranta rusiškai. Iš R. katalikų tikėjimo mokinių 1 lenkas, 3 latviai ir 25 lietuviai, iš jų 15 berniukų meldžiasi lenkų kalba, o namie kalba lietuviškai.

Remdamasi šiomis žiniomis, direkcija pareikalavo visiškai uždrausti lenkų kalbą, lietuvių kalbą leisti tik pradedantiesiems, o kun. Jančiauskui pasiūlė ateityje nevartoti klasėje lenkų kalbos, mokyklos pamokose dėstyti rusų kalbą. Mokytojas buvo įpareigotas griežtai vykdyti šį reikalavimą ir pranešti, kokia kalba dėstys.

Ryšium su tuo kovo 22 d. mokytojas pranešė, kad kun. Jančiauskas visuose trijuose skyriuose toliau tikybą dėsto tik lietuvių kalba.

Ne mažiau būdingas faktas buvęs Novoaleksandrovsko apskrities Bachmatų mokykloje. Šioje mokykloje tikybą dėstė Novoaleksandrovsko parapijos klebonas, teologijos magistras, garbės kanauninkas kun. Kostas Vakulevičius. Tiksliais inspektorių priežiūros surinktomis žiniomis, šis kunigas visada pasižymėjo fanatiškomis nuotaikomis rusų atžvilgiu ir rodė didelius polonizatoriškus siekius. Šioje vietovėje jis ypač žinomas vengimu išduoti metrikus katalikams, norintiems susituokti su stačiatikiais. Dėl to jis buvo administracine tvarka išsiųstas iš parapijos ir uždarytas vieneriems metams Raseinių vienuolyne. Toks kunigas negali jautriai žiūrėti į rusų mokyklą. Tačiau nepritarimas pastaruoju metu reiškėsi tuo, kad kun. Vakulevičius labai retai lankė mokyklą, teisindamasis užimtumu tiesioginėmis savo pareigomis ir dideliu atstumu (5 varstai) iki mokyklos, nors jam atsiųsdavo iš valsčiaus pastotę. Tiesiogiai ir atvirai pažeidinėti nustatytą tvarką dėl dėstymo kalbos kun. Vakulevičius iki šiol nesiryžo, nors, matyt, tam ir turėjo didelį norą. Į klasę atsinešdavo tikybos vadovėlį lenkų kalba ir kartais savo aiškinimuose įterpdavo lenkiškų pasakymų, kuriuos tuoj pat išversdavo į rusų kalbą, lyg stengdamasis atitaisyti padarytą tai-

syklių pažeidimą. O dėl maldų, tai jis turbūt visai nenorėjo, kad mokiniai mokytųsi jų rusiškai. Nemokė mokinių ir lenkiškai, apsiribojo tuo, kad maldų visai nemokė*. Žodžiu, kun. Vakulevičius, nors, matyt, niekad nesimpatizavo rusų mokyklai, savo nepritarimą iki paskutinio laiko reiškė pasyviai priešindamasis, siekdamas nenormaliu tikybos dėstymu pakirsti gyventojų pasitikėjimą šia mokykla. Tačiau 1887 m. kun. Vakulevičius jau pradėjo atvirai ir tiesiogiai priešišką mokyklai veiklą: tų pačių metų vasario 23 d., atėjęs į tikybos pamoką, jis dėstė tikybą lenkų kalba, aiškindamas jaunesniojo skyriaus mokiniams, kurie, kaip baltarusiai (vietos gyventojai baltarusiai), vienodai supranta išpažinties reikšmę tiek lenkų, tiek rusų kalba, ir vertė juos skaityti maldas lenkų kalba. Mokyklos mokytojas Lapikovas prašė mokytoją dėstyti tikybą rusų kalba, bet kunigas nekrepė dėmesio į šį prašymą ir baigė pamoką lenkų kalba. Kovo 9 d. kun. Vakulevičius vėl dėstė lenkų kalba.

Aiškindamasis su tirti reikalą atvykusiū inspektoriumi, kun. Vakulevičius pradžioje teisinosi, kad lenkų kalbą vartojo, nes jaunesniojo skyriaus mokiniai esą nesupranta rusiškai. Po to, kada inspektorius savo aiškinimais įrodė jo pasiteisinimo nepagrįstumą, kun. Vakulevičius nepasidrovėjo tiesiogiai pareikšti, kas iš tikrųjų yra visa esmė, nors ir atsisakė savo prisipažinimą išdėstyti raštiškai. Kun. Vakulevičius pasakė inspektoriui, kad „vyriausybės, Bažnyčios ir tikėjimo naudai“ jis privalo vaikus katalikus mokyti pagal religijos taisykles gimtąja kalba (t.y. šiuo atveju lenkų kalba, kurią kažkodėl laiko gimtąja baltarusiams); kad vyriausybė krašto rusinimo tikslais be reikalo tikisi greitai „įveikti kalbą, tikėjimą ir tautybę“, nes tai pareikalaus ne dešimtmečių, o šimtmečių, ir kad toks prievarštinis ardymas atneš vyriausybei daugiau žalos negu naudos; kad vyriausybė, leisdama lenkų kalbą vartoti pamaldose ir sakyti pamokslus (šiuos žodžius kun. Vakulevičius, anot inspektoriaus, iš tikrųjų sakė lenkiškai), kartu persekioja, o visa tai prieštarauja logikai ir t.t.

Taigi nekelia abejonės, kad Kauno gubernijos R. katalikų dvasininkijos galutinis siekiamas tikslas, kaip žinoma, visada buvo ir, kaip galima spręsti iš anksčiau pateiktų Biržų mokyklos faktų, pastaruoju metu yra lenkinti ne tik baltarusius, bet ir lietuvius. Lietuvių kalba tarnauja tiktai kaip priedanga, nes Aukščiausiojo (t.y. caro) paliepimais 1832 ir 1853 m. buvo įsakyta Kauno gubernijos Romos katalikų tikėjimo mokyti ne lenkų kalba, o po 1863 m. ji buvo besąlygiškai pašalinta iš mokyklų visame Šiaurės Vakarų krašte. Tokios taktikos Romos katalikų dvasininkija laikėsi ir anksčiau buvusiose lietuviškose mokyklose. Ji visada siekė jose dėstyti

* Inspektorių priežiūros žiniomis, 1886 m. kovo 28 d. tikrinant mokyklą, vyresniųjų ir vidurinių skyrių mokiniai visiškai nemokėjo maldų rusiškai ir turėjo supratimą tik apie pasaulio sukūrimą.

lenkiškai. Ir dabar, pastebėjusi, kad tam palankios aplinkybės, kartu su lietuvių kalba pradeda mokyti ir lenkų kalbos, lenkų dar labiau negu lietuvių (žr. straipsnį: „Судьбы русского языка в Литве на Жмуди“. Вестн. Запад. России 1869 г. Кн. 11: ir 12).

3. R. katalikų tikybos mokytojų siekiai dėl jaunimo religinio mokymo ir auklėjimo krypties

Dabar pereisime prie nagrinėjimo kito, ne mažiau svarbaus klausimo – Kauno gubernijos R. katalikų dvasininkijos tendencingų siekių dėl jaunimo religinio mokymo krypties.

Kalbėdamas šiuo klausimu, vyskupas, kaip matėme iš kun. Jasinskio bylos¹⁹, vengia tikslų ir apibrėžtų paaiškinimų, stengiasi įtikinti, esą mokyklos susidūrimą su minėtu kunigu sukėlė tiesioginis mokytojo pasikėsimas į teisėtą R. katalikų dvasininkijos laisvę dėstyti savos Bažnyčios mokslą. Keldamas tokį klausimą, vyskupas siekia įrodyti, kad toks mokyklos kišimasis į R. katalikų religijos mokymą yra mokyklose įprastas reiškinys. Tačiau mes matome, kad panašaus pobūdžio vyskupo pareiškimas, esą jis [tas pareiškimas] staiga atsirado pastaruoju metu, neišlaiko jokios kritikos. Esmę sudaro ne R. Katalikų Bažnyčios dėstymo laisvės suvaržymas, o tik draudimas mokykloje tendencingai dėstyti, daryti žalą jaunimo auklėjimui.

Mes matome, kad kun. Jasinskis, ėmęs atvirai priešintis mokyklos reikalavimams bei tvarkai ir tam kviesdamas mokinius, pradėjo tikybos pamoką apie pasaulietinę popiežiaus valdžią, t.y. skelbė mokymą, kaip žinoma, ultramontaninio pobūdžio aklą paklusnumą Bažnyčios hierarchijai. Net tada, kai reikalavimas prieštarauja pasaulietinės valdžios reikalavimams. Ir tai turėjo padėti minimo kunigo veiklos bei siekių pateisitimui.

Savaime suprantama, kad tokie mokymo atskleidimai, kai esamomis sąlygomis mokyklos mokytojas griežtai seka visus tikybos mokytojo kėslus, negali pasidaryti mokykloje įprastu reiškiniu. Kita vertus, nei kunigai, nei vyskupas tiesiai nesakys apie savo siekį dėstyti mokymą apie popiežiaus valdžią anksčiau minėta prasme. Tačiau kad tokie siekiai yra, neginčijamas faktas. Jie, esant sąlygoms, ta ar kita forma veikia ir kartu akiivaizdžiai rodo, išskyrus kun. Jasinskio bylą, kad Kauno gubernijos R. katalikų dvasininkija turi bendrą nesikeičiantį tikslą – ignoruoti katekizmą apie esminę valdinio pareigą valdovui. Katekizmas buvo parengtas 1832 m. buv. Vilniaus Romos katalikų vyskupo Klungevičiaus ir išverstas 1871 m. kunigo Senčikovskio į rusų kalbą. Tas katekizmas atskiru įsta-

¹⁹ Žr. priedą, p. 246–260.

tyminiu aktu* įeina į veikiančių įstatymų sąvadą**, skirtą R. katalikų dvasininkijai būtinai vadovautis dėstant mokymą apie esmines valdinio pareigas valdovui***. Toks įrodymas yra mokymo vadovybės pateiktas maldos už valdovą imperatorių, glaudžiai susijusios su minėtuoju katekizmu, persekiojimas. Kad ir ką kalbėtų R. katalikų dvasininkija, norėdama pasiteisinti dėl požiūrio į minimą knygą bei maldas, kruopštus šio klausimo išstudijavimas leis padaryti išvadą, kad esmę sudaro R. katalikų dvasininkijos nenoras auklėti katalikų jaunimą paklusnumo pasaulietinei valdžiai dvasia, o tik pagal lenkų katalikų tendencijas****.

Antras R. katalikų dvasininkijos siekis yra nukreipti religinį jaunimo mokymą apie sielos išganymo negalimumą ne katalikų tikėjimu, stiprinant kraštutinę tendenciją dėl katalikų ir stačiatikių tarpusavio santykių.

Romos katalikų dvasininkija, matyt, gerai supranta dėstymo mokykloje apie Romos Bažnyčios mokymą, kaip vienintelę Bažnyčios tiesą suteikiant sielai išganymą, svarbą. Tad šis mokymas, šalia stačiatikių cerkvės

* Paskelbtas vardinis R. katalikų dvasinės kolegijos vidaus reikalų ministro 1832 m. liepos 26 d. įsakas (Второе полное собрание закон. Ст. 5521).

** Свод закона Рос. Имп., išleistas 1857 m. T. 11. D. 1. 89 straipsnio pastaba – Valdovo paliepimo dėl vyskupo Klungevičiaus katekizmo įtraukimas į įstatymų sąvadą su nuoroda būtent to, o ne kito straipsnio, turi savitą prasmę ir reikšmę. Minėto 89 straipsnio esmė yra ta, kad Romos katalikų dvasininkija įpareigota tiksliai vykdyti tik teisėtus savo dvasinės vadovybės nurodymus; šis straipsnis neprieštarauja Rusijos valstybės įstatymams ir pagal prasmę ir dvasią visiškai atitinka pagrindinį įstatymą, kuris dėl Romos katalikų atskirai suderintas su Romos kurija (Свод закона, 1857 m. T. 11. D. 1. 47 straipsnio pastaba), pagal kurį „visos užsienio religijos ir katalikai savo reikalavimus bei pareigybes tvarko pagal savo tikėjimo taisykles ir nuostatus, bet drauge turi griežtai laikytis valstybės įstatymų ir, kaip valdovui yra prisiekę, gerbti visas švenčiausias jo Imperatoriškosios didenybės teises bei privilegijas ir valstybės įstatymus“ (Свод закона, 1857 m. T. 11. D. 1. 3 straipsnis). Pagal įstatymų leidėjo mintį, pagarbos carui mokymas, išdėstytas vyskupo Klungevičiaus katekizme, yra, taip sakant, teorinis, jis remiasi Romos Bažnyčios mokymu, pagrindinio įstatymo, užtikrinančio vieningą valstybės valdymą, sudarančio rusų gyvenimo pagrindą, aiškinimu. Šią aplinkybę labai svarbu turėti omenyje, svarstant vyskupo Klungevičiaus katekizmo reikšmę.

*** Dėl to įdomu pažymėti, kad vyskupo Klungevičiaus katekizmas buvo ypač persekiojamas per paskutinįjį sukilimą: visi šios knygos pirmojo ir kitų leidimų egzemplioriai po sukilimo dingo be žinios. Kada kun. Senčikovskis 1871 m. rengėsi šį katekizmą išversti į rusų kalbą, vos surado 1859 m. leidimo egzempliorių Vilniaus viešojoje bibliotekoje.

**** Tendencingumas, kurio siekia Romos katalikų dvasininkija, aiškiai matyti iš vieno kunigo tikybos mokytojo prisipažinimo inspektoriui. Nenorėdamas vadovautis vyskupo Klungevičiaus katekizmu ir teisindamas Romos Bažnyčios mokymą, šis kunigas paaiškino, kad mokymas šiame katekizme išdėstytas „persunkto siauro nacionalizmo dvasia, todėl katalikybė, kaip pasaulietinė religija, su tuo negali susitaikyti“. Ultramontaninės katalikybės siekimas viešpatauti pasauliui, teisingiau – pasaulinės bažnytinės monarchijos įsteigimas visiems yra žinomas faktas. Toks Romos Bažnyčios tikslas prieštarauja šiuo metu visoms pasaulietinėms politinėms visuomenės santvarkoms ir ypač rusų valstybinio gyvenimo politinei santvarkai. Kauno gub. Romos katalikų dvasininkija ir siekia išdėstyti savo mokymą apie paklusnumą pasaulietinei valdžiai.

ižeidimo, yra glaudžiai susijęs su mokymu apie popiežiaus pasaulietinę valdžią. Todėl kunigai tikybos mokytojai nesiryžta tiesiai ir atvirai dėstyti šio mokymo ir aiškinti kaip apskritai krikščioniškojo tikėjimo bendrą ir pagrindinį mokymą. Dėl jų požiūrio, kuriuo vadovaujasi visi kiti krikščionybės pasekėjai, tarp jų ir stačiatikiai, negali net būti tiesiogine to žodžio prasme vadinami krikščionimis: mokymas apie popiežius yra mokymas apie peklinę schizmą (nuo lenkiško žodžio „pieklo“ – pragaras), kurią anksčiau atvirai skelbė, tiktai dabar jis yra užmaskuotas tobulesne forma.

Telšių vyskupas, gindamas kun. Jasinskį, propagavusį mokymą apie galimą sielos išganyką tik Romos Katalikų Bažnyčioje, taip pat suprato visą gyvenimo opumą. Todėl jis apsiribojo tiktai pareiškimu dėl popiežiaus mokymo, keldamas klausimą taip: atseit mokytojas atkakliai siekė neleisti kunigui dėstyti šio mokymo, o apie mokymą dėl galimo sielos išganyko tik Romos katalikų Bažnyčioje nutylėjo, nes pastarojo mokymo faktą būtų reikėję arba visiškai paneigti, arba pateisinti. Bet ir viena, ir kita padaryti buvo nepatogu.

Vengdama atviro pareiškimą apie stengimąsi mokykloje dėstyti Romos Bažnyčios mokymą kaip vienintelę Bažnyčios tiesą, galinčią išgelbėti žmoniją, Romos katalikų dvasininkija tiesiogiai ir atvirai gina teisę dėstyti mokymą. Iš esmės tai yra ne kas kita, kaip šio mokymo taikymas praktikoje.

O reikalas toks. Mokykla, norėdama, kad Romos katalikų jaunoji karta būtų svetima krikščioniškojo tikėjimo kraštutinėms pažiūroms, savaime suprantama, siekė ir siekia to, kad gyvenime nepasireikštų svetima, kraštutinė pažiūra, t.y. kad kito tikėjimo krikščionys nevengtų tam tikrose ribose dvasinio vienijimosi su stačiatikiais, reikalaujančio bendrų gyvenimo sąlygų su viešpataujančio tikėjimo pasekėjais*. Tokia forma visų pirma turi padėti mokiniams katalikams dalyvauti stačiatikių pamaldose bei maldose numatytais atvejais, nepažeidžiant katalikų tikėjimo pradų. Romos katalikų dvasininkija visa jėga pasipriešino tokiems mokyklos siekiams. Ji pradėjo atvirą propagandą, tvirtindama, kad Romos Katalikų Bažnyčia draudžia katalikams dalyvauti pamaldose su stačiatikiais. Buv. Kauno gubernijos kapelionas kun. Mickanevskis 1887/1888 mokslo metais bendros visų krikščionių tikėjimo maldos prieš pamokas gimnazijoje metu, norėdamas pasipriešinti mokinių katalikų dalyvavimui, tikybos pamokoje kalbėjosi su mokiniais ta tema, sakė, kad pagal katalikų tikėjimo taisykles yra nuodėmė dalyvauti bendroje maldoje, taip pat ir kitų tikėjimų visose maldose. Atseit ši nuodėmė atleidžiama tik todėl, jog jie dalyvauja ne savo noru, bet prievarta. „Savo ruožtu Telšių R.

* Tokios vienybės, žinoma, kai kada reikalauja valstybės interesai, kada, pavyzdžiui, atliekamos iškilmingos pamaldos išvykstant į žygius, prieš pradedant puolimą ir t.t.

katalikų vyskupas protestuoja prieš mokinių katalikų vertimą dalyvauti kartu su kito tikėjimo krikščionimis pamaldose stačiatikių šventykloje iškilmingų švenčių dienomis, pareikšdamas, kad Romos Katalikų Bažnyčia „griežtai ir besąlygiškai“ draudžia katalikams dalyvauti bet kokiose ne katalikų tikėjimo pamaldose ir kad katalikų tikėjimo mokiniai negali būti nukreipti be sąžinės graužimo į stačiatikių tikėjimą“*.

Iš pastarojo laikotarpio faktų, patvirtinančių religinį nepakantumą, kurį propaguoja Kauno gubernijos R. katalikų dvasininkija, galima štai ką nurodyti. Visi Kauno kunigai, kurie klausė gimnazijos mokinių išpažinčių, grasindami neduoti nuodėmių atleidimo, įsakė jiems nelankyti iškilmingų švenčių dienomis stačiatikių cerkvių (Apygardos inspektoriaus Beleckio 1889 m. kovo 20 d. pranešimas, 1889 m. kovo 24 d. įteiktas liaudies švietimo ministrui).

Kauno gubernijos gimnazijos R. katalikų tikėjimo kapelionas kun. Jačinauskis (Jaczynowski), š.m. kovo 1 d., kada buvo įsakyta 3-ios klasės mokiniams eiti į cerkvę, inspektoriui atkirto, kad katalikams reikia eiti ne į cerkvę, bet į bažnyčią, kur taip pat bus gedulingos pamaldos. Į gimnazijos direktoriaus prašymą išleisti mokinius į cerkvę kun. Jačinauskis susinervinęs atsakė, jog „jis negali leisti, kad katalikas eitų į cerkvę. Tokiai tvarkai galų gale reikia užkirsti kelią“ ir, nekreipdamas dėmesio į sutrikusį direktorių, grįžo ir paklausė mokinių: „Kur mes eisime – į cerkvę ar į bažnyčią?“ „Į bažnyčią, į bažnyčią!“ – šaukė mokiniai. Po to kun. Jačinauskis išėjo iš klasės, o 3-ios klasės berniukai skubiai nuėjo į bažnyčią (kitų klasių mokiniai, kurių niekas neragino, nuėjo į cerkvę). Dėl kunigų įtaigos mokiniams išpažinties metu, o ją šventvagiškai jie naudojo savo tikslams, ir įžūlaus kun. Jačinausko elgesio įvyko tai, kad kovo 2 d. iškilmingos šventės valdovo imperatoriaus į sostą įžengimo proga nė vienas gimnazijos mokinytis katalikas neatėjo į stačiatikių cerkvę dalyvauti iškilmingose pamaldose (Kauno gimnazijos direktoriaus 1889 m. kovo 1 ir 2 d. pranešimai Nr. 2 ir Nr. 7, liaudies švietimo ministrui įteikti kovo 4 d. Nr. 14).

Panevėžio realinės mokyklos kapelionas kun. Dambrauskas²⁰ taip pat kovo 10 d. (vasario 27 d.) pareiškė direktoriui, kad „dėl gautų iš savo dvasinės vadovybės nurodymų jis laiko būtina pareikšti mokyklos mokiniams, kad jie visi iškilmingos šventės dieną būtinai dalyvautų bažnyčioje“. Direktoriaus draudimui tai daryti kunigas atkakliai pasipriešino, atseit „jis gavo iš savo vadovybės nurodymą, kurį turi besąlygiškai vykdyti, panaudoti visas priemones ir pastangas tam, kad mokiniai katalikai

* Telšių vyskupo 1884 m. rugpjūčio 2 d. raštas Vilniaus mokyimo apygardos valdybai.

²⁰ A.Dambrauskas-Jakštas.

ateityje švenčių dienomis būtinai dalyvautų bažnyčioje“. Kun. Dambrauskas, atėjęs į klasę, nepaisydamas direktoriaus draudimo, įvykdė savo ketinimą – pakvietė mokinius švenčių dienomis būtinai dalyvauti bažnyčioje ir dar pridūrė: „Pagal Romos Katalikų Bažnyčios nuostatus ir taisykles visi tikri katalikai gali melstis tiktai bažnyčioje, neturi teisės būti kokiuose kituose maldos namuose, pavyzdžiui, sinagogose, mečetėse ir t.t. Kitur katalikai melstis negali (matyt, negali ir stačiatikių cerkvėse, kurias kunigas prilygino prie sinagogų ir mečečių), nes jų maldos nepriimamos“. Dėl šito paragavimo 54 mokiniai katalikai kovo 2 d. nedalyvavo pamaldose cerkvėje (Panevėžio realinės mokyklos direktoriaus 1889 m. kovo 2 d. pranešimas Nr. 168; 1889 m. kovo 9 d. pranešimas Nr. 20 liaudies švietimo ministrui).

Vidžių liaudies mokyklos Romos katalikų tikėjimo tikybos mokytojas (berniukų ir mergaičių) kun. Pacevičius buvo mokytojo prašomas paskelbti mokiniams katalikams apie būtiną dalyvavimą iškilmingomis švenčių dienomis cerkvės pamaldose. Tačiau jis atsisakė ir paragino mokinius, kad jie per kovo 2 d. šventes būtinai ateitų į bažnyčią. Mokiniai paklausė kunigo paragavimo, už tai juos apdovanojo saldainiais. Šis kunigas savo raštiškame pasiaiškinyje vyriausybės nurodymą iškilmingų švenčių dienomis mokiniams katalikams dalyvauti stačiatikių cerkvės pamaldose pavadino „priešiška bet kokiam sveikam protui“ (1889 m. balandžio 3 d. kun. Pacevičiaus pasiaiškinimas. 1889 m. balandžio 6 d. liaudies mokyklos direktoriaus pranešimas Nr. 1427).

Šiaulių gimnazijos Romos katalikų tikėjimo kapelionas kun. Žotkevičius įkalbinėjo mokinius katalikus šių metų kovo 6 d. nedalyvauti pamaldose stačiatikių cerkvėje (Šiaulių gimnazijos direktoriaus gegužės 10 d. pranešimas Nr. 9. Įteiktas liaudies švietimo ministrui. Nr. 54).

Be daugelio asmenų, užimančių pedagogines pareigas ir pagal savo padėtį galinčių veikti mokslo jaunimą, dar buvo daroma ir privačių asmenų įtaiga. Kretingos kunigas Izidorius Linkevičius š.m. (1889) kovo 22 d. laiške savo broliui, Šiaulių gimnazijos 5 klasės mokiniui Juozui Linkevičiui, įkalbinėjo jį, kad jokių būdu neitų į cerkvę ir nepasirašytų, jeigu gimnazijos vadovybė reikalautų, nes „pasirašius visada galės pražudyti savo sielą, geriau palikti gimnaziją negu eiti į cerkvę. Jie nori visus paversti stačiatikiais. Jeigu eisi į cerkvę, popas apšlakstys arklio uodega ir lieps išrašyti į stačiatikius“... Toliau siūlo broliui šias mintis labai atsargiai platinti tarp savo draugų (Šiaulių gimnazijos direktoriaus kovo 24 d. pranešimas Nr. 2. Įteiktas liaudies švietimo ministrui kovo 24 d., Nr. 39).

Religinį nepakantumą platino Telšių vyskupas per jam pavaldžius kunigus, gaunančius iš jo „atkaklius reikalavimus“. Jo asmenyje jie mato

karštą savo gynėją. „Tegul jūsų sūnūs būna bernais, kad tik būtų geri katalikai“, – sakydavo jis tėvams, kurie kreipdavosi į vyskupą dėl kunigų draudimo jų vaikams numatytų švenčių dienomis eiti į stačiatikių cerkvę. Nepaisė atkaklaus generalgubernatoriaus reikalavimo paskelbti dvasininkijai vyriausybės potvarkį, kad visi R. katalikų tikėjimo mokiniai numatytų švenčių dienomis dalyvautų pamaldose stačiatikių šventyklose (Generalgubernatoriaus 1889 m. sausio 10 d. Nr. 52, 1889 m. kovo 19 d. Nr. 389 raštai Telšių vyskupui).

Išreikšdama tokį aiškų ir atvirą požiūrį apie besąlygišką katalikų dvasinės vienybės su stačiatikiais draudimą pamaldų metu, Romos katalikų dvasininkija siekė viską pakreipti taip, tartum šiuo atveju būtų kalbama apie visiškai savarankišką mokymą, neturintį nieko bendra su mokymu apie sielos išganymo negalimumą išpažįstant kitus tikėjimus. Nurodomi Bažnyčios taisyklių reikalavimai. Tačiau toks traktavimas neišlaiko jokios kritikos, nes katalikams besąlygiškas draudimas tiesiogiai dalyvauti pamaldose ir bendrai melstis su stačiatikiais gali būti paaiškinamas tik kraštutiniu krikščionybės mokymu, pagal kurį tokio tikėjimo mokymas yra Romos katalikų tikėjimas. Todėl ir pačios taisyklės, jeigu jose yra panašių draudimų, sudarytos remiantis kraštutinėmis krikščionių tikėjimo pažiūromis*. Šiuo atveju mes nerandame bažnytinės taisyklės pateiktojo Romos katalikų dvasininkijos požiūrio, draudžiančio katalikams dalyvauti pamaldose su stačiatikiais, patvirtinimo.

Tokiu būdu Mickanevskis savo protestui dėl mokinių katalikų dalyvavimo bendroje maldoje prieš pamokas pateisinti 1887 m. lapkričio 30 d. Kauno gimnazijos direktoriui sako, kad katalikams besąlygiškai draudžiama dalyvauti kitų tikėjimų maldose ir apeigose. Tai išdėstyta popiežių Pijaus V ir Pauliaus V bulėse Anglijos katalikams (S. Pii V et Pauli V. reser. ad Anglos) bei popiežiaus Benedikto XIV veikale "De Synodo dioeceseano" (Lib. VI. Cap. V). Tačiau iš kun. Mickanevskio cituotų taisyklių mes sužinojome, kad dėl besąlygiško draudimo katalikams vienytis dvasiniais reikalais su nekatalikais pasisako tikrai garsioji kongregacija (Sancti officie et de propaganda fide), t.y. dvasinė korporacija, propagavusi patį kraštutinį mokymą apie katalikybę, kartu ir mokymą apie sielos išganymo negalimumą ne Romos Bažnyčioje, kurios, kaip žinoma, laikosi ne visa Romos katalikų teologija. Draudimas katalikams vienytis dvasiniais tikslais su nekatalikais apskritai turėjo apsauginį pobūdį, t.y. jį paskatino Romos Katalikų Bažnyčios nacionalistinis skilimas, sukėlęs didelį pavojų.

* Po imperatoriaus Aleksandro I mirties katalikų dvasininkija atsisakė laikyti gedulingas pamaldas, remdamasi kanonų taisyklėmis, kurios vėliau nesutrukė laikyti gedulingų mišių už imperatorių Nikolajų I (žr. Р.-католичество в России графа Д.А.Толстого).

Visu tuo, kas pasakyta, galima visiškai įsitikinti iš kun. Mickanevskio cituoto popiežiaus Benedikto XIV veikalo, kuris sudaro Romos Katalikų Bažnyčios ypatingų pažiūrų rinkinį dėl katalikų dvasinės vienybės su nekatolikais. Išsakyta ir paties popiežiaus Benedikto XIV nuomonė. Jis yra linkęs į kongregaciją, bet nepateikia šiuo klausimu kategoriškos nuomonės.

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, draudimas mokiniams katalikams dalyvauti pamaldose ir apskritai maldose su stačiatikiais turi būti vertinamas kaip užmaskuota forma, kad vienintelis mokymas, suteikiantis sielos išganymą, yra Romos Bažnyčios tiesa. Tokia forma labai pavojinga, nes mokymas žmonėms pateikiamas akivaizdžiai, gyvai ir tiesiogiai įterpiant į praktinį gyvenimą. Šis mokymas ypač pavojingas, nes tiesiogiai propaguoja religinę nesantaiką ir nepakantumą, tiek daug pikta padarė tikriems rusų interesams Šiaurės Vakarų krašte.

Matyt, Telšių vyskupas iš anksto numatė iškelti tokį klausimą, todėl ir pareiškė, kad Romos Katalikų Bažnyčia griežtai ir besąlygiškai draudžia katalikams tiesiogiai dalyvauti bet kokiose ne katalikų tikėjimo pamaldose. Taip pat skuba nuraminti dėl galimų šio mokymo skelbimo padarinių ir paaiškina, kad toks nepakantumas neperžengia religinių santykių ribų, o Romos Bažnyčia „politinių bei pilietinių santykių sferoje skelbia palankius krikščioniškos meilės ir pakantumo pradus“*. Dėl tokio vyskupo pareiškimo reikia pasakyti štai ką: krikščioniškos meilės bei pakantumo pradus politinių ir pilietinių santykių sferoje Romos Katalikų Bažnyčia visada skelbė tiek, kiek politiniai bei pilietiniai santykiai palankūs galutiniams siekiams. Romos katalikų dvasininkijos tuo požiūriu ir Romos Katalikų Bažnyčios siekiai visada bus priešiški Rusijos politinėms ir pilietinėms sąlygoms, nes katalikų propagandos laisvės varžymas prieštarauja visuotinės bažnytinės monarchijos teorijai ir ja pagrįstam mokymui apie popiežiaus pasaulietinę valdžią. Todėl bet koks pareiškimas apie pakantumą ir krikščionišką meilę politinių bei pilietinių santykių atžvilgiu visada buvo ir bus, Romos katalikų dvasininkijos žodžiais, Rusijai ne kas kita, kaip garsi frazė, neturinti realios prasmės bei reikšmės ir turinti vienintelį tikslą – atitraukti dėmesį nuo kraštutinio religinio nepakantumo. Tai visiškai įtikinamai parodo Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkijos užimta pozicija dėl anksčiau minėto vyskupo Klungevičiaus katekizmo. Aiškiai matyti, kad dvasininkija neigia dėl katalikybės interesų ne tik stačiatikybę, bet ir mokymą apie visišką, besąlygišką paklusnumą bei ištikimybę valdovui imperatoriui, apskritai Rusijai tėvynai.

* Telšių Romos katalikų vyskupo 1884 m. rugpjūčio 2 d. raštas Nr. 1677 Vilniaus mokymo apygardos valdybai dėl mokinių katalikų patraukimo švenčių dienomis dalyvauti stačiatikių cerkvės pamaldose.

Religinio nepakantumo propagavimas Rusijoje, be abejo, ne mažiau žalingas negu bet koks politinio ar pilietinio nepakantumo skelbimas. Vyskupo bandymas atitraukti dėmesį nuo religinio nepakantumo skelbimo klaidingais įrodymais, kad atseit tai negali pakenkti Rusijos katalikų politiniams ir pilietiniams santykiams, visiškai nepagrįstas. Dėmesys nukreiptas ne į politinę, o į religinę programą.

Romos Katalikų Bažnyčios geriausieji atstovai – kunigai, be abejonės, geriau negu kas kitas žinodami, kas sudaro lenkų katalikų reikalų Rusijoje esmę, iš tikrųjų visada kiek galėdami stengėsi sušvelninti dviejų kaimyninių tautų religinę nesantaiką. Įrodymu gali būti šie faktai. 1826 m. rugpjūčio 14 d. Aukščiausiojo paliepimu buvo duotas nurodymas parengti tikybos dėstymo knygą pasaulietinėse ir karo mokyklose. Aukščiausiojo paliepimu reikėjo pakelti šio svarbaus dalyko dėstymą į atitinkamą lygį, kad būtų pašalintos netinkamos ir mokymo įstaigoms, ypač karo mokykloms, žalingos tendencijos. Stačiatikių tikybos dėstymas, nurodytas Aukščiausiojo paliepime, greitai buvo įgyvendintas. Šitoks Romos katalikų tikėjimo vadovėlis iki 1832 m. nebuvo pradėtas rengti. Romos katalikų tikybos dalykai, išskyrus prie buvusio Vilniaus universiteto vyriausiąją seminariją, buvo dėstomi iš tendencingai parengto vadovėlio. 1832 m. birželio 9 d., kaip žinoma, popiežius Grigalius XVI kreipėsi į Rusijos katalikų dvasininkiją laišku, kuriame kvietė ją užkirsti kelią nelaimėms, platinti teisingą Jėzaus Kristaus ir apaštalų mokymą. Šis laiškas dėl 1830 m. skaudžių įvykių pagyvino neultramontaninę Romos katalikų dvasininkijos dalį, suteikė jėgų bei paskatino ją nedelsiant duoti atkirtį ultramontaninėms pretenzijoms dėl jaunimo religinio mokymo krypties. Šios dvasios įkvėptas pradėjo veikti buvęs Vilniaus vyskupas Klungevičius, 1832 m. parengęs minėtą katekizmą, kur buvo išdėstyta valdinio pareiga valstybės valdovui. Po 1833 ir 1834 m. vykdant Aukščiausiojo paliepimą, tam pačiam vyskui prižiūrint, buvo parengti katekizmai, platus ir trumpas, kur paisoma Romos katalikų religinio pakantumo, t.y. be kraštutinių katalikybės tendencijų. Jie vyskupo Klungevičiaus buvo pateikti vidaus reikalų ir liaudies švietimo ministrams ir tuoj pat buvo rekomenduoti visoms mokymo įstaigoms, taip pat ir jūrų žinybų mokykloms, pakeičiant vyskupo Albertrando katekizmą*. Be to, buvo paskelbtas aplinkraštis, kurį vyriausybė išplatino visoms Romos katalikų vyskupijų vadovybėms, nurodydama, kad mokymo

* Šiam katekizmui būdinga tendencinga Romos Katalikų Bažnyčios dvasia (žr. trečią Vilniaus leidimą. P. 37). Be to, mokymas apie paklusnumą valdžiai išdėstytas neišplėstai, be aukščiausiosios valdžios – caro asmens išryškinimo, pasaulietinė valdžia nukelta į antrąją vietą (t.y. po dvasininkų), turi charakteringą ir tendencingą pavadinimą „docześni“ (P. 63), kas reiškia „laikinas“, „greit praeinantis“ (žr. parengtą Dubrovskio lenkų-rusų žodyną). Apie vieną iš katekizmų, parengtą vadovaujant vyskupui Klungevičiui, ypač gerai atsiliepė toks griežtas teisėjas, kaip metropolitas Semaško (žr. Записки Митрополита Иосифа. Т. 1. P. 543).

įstaigose dėstanti tikybą dvasininkija naudotusi tik minėtais katekizmais (vyskupo Klungevičiaus 1835 m. birželio 13 d. raštas Nr. 2502 Baltarusių mokymo apygardos valdybai)²¹. Nepriklausomai nuo to Vilniaus R. katalikų dvasinės akademijos vadovybė, pirmininkaujama vyskupo Klungevičiaus, 1836 m. tuo pačiu pagrindu parengė bendras Romos katalikų tikėjimo dėstymo taisykles. Patvirtinus Romos katalikų dvasinei kolegijai ir pritarus Vidaus reikalų bei Liaudies švietimo ministerijoms, pasiūlė Baltarusių mokymo apygardai nuo 1837 m. gegužės 15 d. būtinai naudotis jomis visose mokymo įstaigose. Kokią svarbią reikšmę tuo metu turėjo tikslus Romos katalikų dvasininkijos nurodytų taisyklių vykdymas, galima spręsti iš vyskupo Klungevičiaus 1836 m. gruodžio 4 d. pareiškimo Nr. 4026, pateikto iki parengtų taisyklių patvirtinimo Baltarusių mokymo apygardos valdybai. Pranešdamas mokymo apygardos valdybai apie parengtą taisyklių projektą ir jo išsiuntimą į Romos katalikų dvasinę kolegiją vidaus reikalų ministrui, o per jį ir liaudies švietimo ministrui, vyskupas Klungevičius pareiškė nuomonę, kad, laukiant iš Liaudies švietimo ministerijos Romos katalikų tikėjimo dalyko dėstymo nurodymų, būtų tikslinga patvirtinti Baltarusių apygardos mokymo įstaigų tikybos mokytojams iš minėtų taisyklių projekto kai kuriuos punktus: 1. Kad jie, dėstydami bažnyčios istoriją pagal taisyklėse nurodytą kunigo Belskio vadovėlį, „praleistų tas vietas, kur yra teologinės žinios, nagrinėtinos bažnyčios katedroje, priklauso polemikos sričiai arba kur yra žinių, mažiau reikalingų pasaulietiniam jaunimui“; 2. Kad dėl „žalingos savivalės vietoj nurodytų knygoje raštų nenaudotų kitų, nors jie ir atrodytų geresni“; 3. Kad mokytų jaunimą „namų ir viešo praktinio pamaldumo, pradėtų nuo rytinių, dieninių ir vakarinių maldų iš aprobuotų knygų“. Be to, vyskupas Klungevičius rekomenduoja išplatinti taisyklių projektus vyrų ir moterų pensionams, parapijų mokykloms ir savarankiškam mokymui, kuris, kaip paaiškino vyskupas, kai kuriuose pensionuose jau sėkmingai įvestas. Be to, vyskupas Klungevičius pareiškė mintį, kad tikybos mokytojai, „aptardami knygas ir dalyką, laikytusi jiems nurodytų ribų“, vadinasi, „priverstų ir pasaulietinius mokytojus, kad jie, dėstydami kitus dalykus, neliestų religijos ir nei tiesiai, nei užuominomis nepasakytų mokiniams savo nuomonės apie ją“.

Pažymėtina ir kita aplinkybė: akademijos vadovybė, matyt, turėdama omenyje, kad vyskupo Klungevičiaus sudarytas katekizmas garbina carą, įsakė naudotis ypatingu Aukščiausiojo palėpimu, taigi dėl katekizmo naudojimo nereikalingas joks naujas potvarkis [...]. Vyskupas Klon-

²¹ Visas Šiaurės Vakarų kraštas tada priklausė Baltarusių mokymo apygardai.

gevičius, norėdamas išvengti galimo nesusipratimo, neužmiršo paminėti šio katekizmo, kaip privalomo vadovo*.

1854 m. Romos katalikų dvasininkija, buvusio vyskupo asmenyje, vėliau visos Romos Katalikų Bažnyčios Rusijoje metropolitas Vaclovas Žilinskis pateikė naują įrodymą to, kad jis gerai suvokia gyvenimo inešto sugedimo esmę į jaunimo auklėjimą, religinio nepakantumo dvasios žalą ir kad pagal galimybes nori pasipriešinti šiam blogiui. Toks įrodymas buvo vyskupo Žilinskio iniciatyva ir jam vadovaujant krikščioniškos meilės ir tolerancijos dvasia mokslą einančiam jaunimui parašyta atskira maldaknygė, kur įdėtos atitinkamos maldos už valdovą imperatorių**.

Po to, t.y. 1861 m., buvęs Vilniaus vyskupas Krasinskis sudarė neultramontaninį Romos katalikų kanoninės teisės vadovą, kur teigia, kad Romos Bažnyčia neturi būti valstybė valstybėje***.

Po 1868 m., kai tarp Romos katalikų dvasininkijos ėmė reikštis stipri reakcija buvusiai ultramontaninei kryptiai, iš tos aplinkos dvasininkijos vienas po kito buvo paskiriami tikybos mokytojai. Jie tikybą dėstė religinio pakantumo pagrindu, svarbiausią Romos Katalikų Bažnyčios mokymą pateikdami iš anksčiau minėtų dviejų vyskupo katekizmų, o šventoji istorija paprasčiausiai nutolo nuo bet kokio dekanų Bazarovo vadovėlio tendencingumo.

Kraštutines pažiūras visada stengėsi skelbti tiksliai tie Romos katalikų Bažnyčios hierarchai, kurie įvairiais būdais palaikė tarp žmonių revoliucinius kėslus ir siekius. Jų tiesioginiai įrodymai yra revoliucinės knygos bei

* Paskui į tai atkreipė dėmesį ir Liaudies švietimo ministerija, kuri patvirtino, kad katalikams ir caro garbinimas turi būti privalomas (Baltarusių mokyimo apygardos globėjo vardu 1837 m. spalio 14 d. pasiūlymas Nr. 11961). Be to, reikia pažymėti kunigų tikybos mokytojų toleranciją, kurie iki tol ne tik neignoravo Aukščiausiojo paliepimo dėl vyskupo Klungevičiaus katekizmo, bet ir siekė moksleivius geriau išmokyti dėstomojo dalyko. Tai buvo ypač būdinga Polocko kadetų korpuso ir Polocko bajorų apskrities mokyklose. Čia pranciškonų kunigas Kutovskis, turėdamas omenyje nepakankamą mokinių katalikų lenkų kalbos mokėjimą (vyskupo Klungevičiaus katekizmas, išleistas lenkų ir žemaičių kalbomis), savo iniciatyva pradėjo minimą mokymą dėstyti rusų kalba iš katekizmo, išversto baltarusių graikų-unijų konsistorijos vertėjo Liachtovičiaus. Tai paskatino Baltarusių mokyimo apygardos valdybą kreiptis į Liaudies švietimo ministeriją su prašymu išversti vyskupo Klungevičiaus katekizmą į rusų kalbą visoms Vitebsko ir Mogiliovo gub. mokyimo įstaigoms, kur mokiniai katalikai yra baltarusių tautybės (1838 m. sausio 23 d. pasiūlymas Nr. 209 įteiktas Liaudies švietimo ministerijai).

** Šios maldaknygės leidimas yra glaudžiai susijęs su anksčiau minėtomis taisyklėmis apie Romos Katalikų tikybos dėstymą: pagal šias taisykles mokiniai katalikai turėjo būti mokomi praktinio pamaldumo ne kitaip, kaip iš aprobuotų maldaknygių. Tuo tarpu tokių maldaknygių, specialiai pritaikytų jaunimo mokymui, nebuvo. Todėl savitos maldaknygės parengimui buvo būtinas minėtų taisyklių praktinis papildymas. Maldos tekstas už valdovą imperatorių, įdėtas šioje maldaknygėje, yra tas tekstas, kurį atsakao priimti dabartinis Telsių vyskupas.

*** Prawo kanoniczne, krótko zebrane przez Adama Stanisława Krasieńskiego Biskupa Wileńskiego. S.T.D. Wilno, 1861.

brošiūros, parašytos Romos Bažnyčios gelbėtojų tendencija ir prisigėrusios kraštutinio religinio fanatizmo* . O visa lenkų katalikų partijos veikla prieš ir paskutiniojo sukilimo metu daugiausia buvo nukreipta religinėms aistroms kurstyti**.

Taigi nekelia nė mažiausios abejonės, kad Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkija pastaruoju metu siekia mokyti jaunimą labai žalinga dvasia. Ne kitaip reikia suprasti ir vyskupo požiūrį į kunigo Jasinskio bylą, kuris reikalauja, kad mokykla nesikištų į tikybos dėstymo reikalus. Be abejo, tokią pačią prasmę turi ir vyskupo pareiškimas dėl tikybos vadovėlio: matyt, Kauno gubernijos dvasininkija liaudies mokyklose naudojamą vyskupo Klungevičiaus „Краткий римско-католический катехизис“ laiko stačiatikių parengtu katekizmu apie caro garbinimą; dvarininkai jį iš tikrųjų nuolatos persekioja. Romos katalikų dvasininkija nepripažįsta šių vadovėlių katalikiškais, o laiko juos tik ultramontaninės mokymo apie popiežių dvasios. Tuo, reikia manyti, paaiškinama, kad vyskupas atkakliai nevadina „stačiatikiškais“ tų katekizmų, kuriuos mokytojai, jo žodžiais tariant, dalijo katalikų tikybos dėstymui. Beje, ir dėl Bazarovo šventosios istorijos – svarbiausia visai ne tai, kad ši istorija sudaryta stačiatikio šventiko, o tai, kad ji yra netendencinga, o Romos katalikų dvasininkijos ultramontaninė dalis siekia platinti tendencingą šventąją istoriją. Įrodymas yra ultramontanų parengti vadovėliai. Juose tendenciškumas matyti iš pasakojimų: pirma, apie Jėzaus Kristaus mokymą apie Bažnyčią, antra, apie cezario denarą ir apie Jėzaus Kristaus suėmimą.

Tuo mes baigsime Telšių Romos katalikų vyskupo raštų, kuriuose atsispindi Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkijos požiūris į mokyklą, nagrinėjimą. To, kas anksčiau pasakyta, visiškai pakanka, kad susidarytume aiškų supratimą apie šiuos raštus. Jie ne tik neišnarplioja reikalo kunigams tikybos mokytojams nors kiek palankia linkme, bet, manome, pateikia įrodymų, jog šie veikia ne vien savo pačių iniciatyva. Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkijoje, be abejo, egzistuoja bendras sistemingas judėjimas prieš mokyklą, siekiantis kraštutinio priešiškojo stačiatikiams ir rusų tautybės interesams. Todėl Kauno gubernijos katalikų dvasininkijos užimta pozicija mokyklų atžvilgiu yra verta paties rimčiausio dėmesio.

* Žr. str. „Несколько слов о жмудских народных книгах“. Собрн. Шолковича, вып. 2 и 6. Латинство в западной России. Московский Сборник. 1887 г.

** Жр.: „Письмо из Ковны о бедствиях православной церкви в тамошнем крае“. Вестник Западной России за 1863 г. октябрь.

III. Kauno gubernijoje kilusio judėjimo prieš mokyklą planas

Toliau aiškinsimės Kauno gubernijoje kilusį Romos katalikų dvasininkijos judėjimą prieš mokyklą, lygindami jį su ankstesniu, t.y. kada Šiaurės Vakarų krašte kūrėsi šių dienų tipo mokyklos. Dabar reikia išnagrinėti labai įdomų ir svarbų klausimą apie būdus, kuriuos naudoja ši dvasininkija savo tikslui pasiekti, ir apskritai apžvelgti minėtos krypties planus.

Apie Romos katalikų dvasininkijos veiklą sukaupia ypač daug įdomių duomenų. Iš jų patys svarbiausi yra kunigo Jasinskio ir jo pasekėjo kun. Petro Cechanovskio bylos. Pastaroji byla yra su svarbiais dokumentais, žmonių žodiniais parodymais, surinktais inspekcinės priežiūros. Duomenys yra visiškai patikimi*.

Remdamiesi jais ir tirdami Romos katalikų dvasininkijos mokymo būdus bei planus, visų pirma turime sustoti prie šių faktų.

1. Sistemingas siekimas iš mokyklų pašalinti kunigus, nenorinčius pasiduoti bendrai srovei ir tikybos mokytojų keitimams kunigais, priešišškai nusiteikusiais mokyklos atžvilgiu. Tam tikslui vyskupas parengė kunigų, einančių tikybos mokytojų pareigas, pakeitimo sistemą.

Anksčiau buvo sakyta, kaip 1873 m. vienas po kito pasirodė kunigų, kurie pritarė mokyklos politikai, nuoširdžiai ir sėkmingai dėstė tikybą. Vienas iš tokių buvo kunigas Jonas Paulauskas, atkreipęs inspekcinės priežiūros dėmesį savo rūpestingumu bei teisingų tikybos žinių mokiniams rusų kalba pateikimu, sąmoningu, protingu šio dalyko mokymu. 1883 m. perkėlus jį į kitą mokyklą, staiga pastebėtas keistas jo požiūris į tikybos mokytojo pareigas. Kaip teisingai pažymėjo mokytojas, pasikeitimas, matyt, įvyko dėl kažkokio pašalinio poveikio. Toks staigus pokytis mokyklos atžvilgiu nuo dabartinio Telšių vyskupo vyskupijos valdymo pradžios pastebėtas tokių kunigų, kaip Antano Žilinskio ir Stanislovo Dambrausko darbe. Anksčiau jie pasižymėjo stropia, protinga bei sėkminga pedagogine veikla. Prie jų priskirtinas ir Šiaulių dekanas Ignas Meškauskas, kurio, kaip nurodo inspekcinė komisija, veiklos pagrindas buvo 1873 m. prasidėjęs neabejotinas ir ryžtingas Romos katalikų dvasininkijos posūkis rusų mokyklos naudai. 1884 m. žiniomis, abu minėtieji kunigai, Žilinskis ir Dambrauskas, jau yra tikybos mokytojų sąrašuose kaip „netvarkingai ateinantys į pamokas ir apskritai formaliai žiūrintys į dėstymą“. Panašiai pasikeitė kunigai: Antanas Zavkevičius, Vladas Mikonis, Aleksandras Daškevičius. Ne taip labai, bet požiūrį į mokyklą pakeitė kunigai: Aleksandras Radavičius, Julijus Petraševskis, Aloyzas Šliūnavičius, Pranas Žu-

* Šių kunigų bylos dėl savo svarbumo ir apskritai dėl kunigų suinteresuotumo, smulkiai išdėstytos šio pranešimo prieduose.

kauskas. Liko nepasikeitęs garbingasis Ignas Meškauskas ir kai kurie kiti, iš viso 25 kunigai tikybos mokytojai. Kitais 1884/1885 mokslo metais pastebimas jau bendras ryškus kunigų tikybos mokytojų pasikeitimas. Tais metais Rietavo parapijos mokyklos kun. Antanas Zavkevičius, anksčiau atestuotas kaip „gabus ir stropus tikybos mokytojas, geras dėstytojas, turintis didelę įtaką mokiniams“, 1883/1884 mokslo metais pasikeitė, o 1884/1885 mokslo metais pasidarė toks nepareigingas, kad mokymo vadovybė buvo priversta atleisti jį iš tikybos mokytojo pareigų. 1884/1885 mokslo metais nuo pozityvios veiklos mokyklos naudai pasitraukė visi kunigai, kurie turėjo bent kokią priežastį išvengti mokyklos lankymo. Motyvuodami dideliu atstumu nuo gyvenamosios vietos iki mokyklos, beveik visiškai nustojo lankyti mokyklą tie, kurie anksčiau to nepaisė, nuoširdžiai ir tvarkingai atvykdavo: Juozas Gedgaudas, Antanas Staniulis, Jeronimas Beržanskis, Mykolas Veršyla ir Bonaventūras Čižas. Kaip matome, 1884/1885 mokslo metams būdingas bendras ir nesuprantamai blogas Šiaulių apskrities mokyklos mokinių tikybos pažangumas, tuo tarpu 1873 m. toje pačioje apskrityje inspekinė priežiūra Romos katalikų tikybos dėstymą buvo įvertinusi gerai. 1885/1886 mokslo metais nepareigingų kunigų skaičius išaugo. Šiais metais tikybos mokytojai, kurie iki tol pareigingai dėstė tikybą, nustojo visiškai lankyti mokyklą: Adolfas Kobylaitis, Vincas Smilgevičius ir Jonas Kocela. Iš kunigų, 1884/1885 mokslo metais pagal galimybę lankusių mokyklas, taip pat beveik nustojo jas lankyti: Kostas Kazakevičius, Leonas Narkevičius, Apolinaras Kulakauskas, Juozas Gabševičius, Vincas Dambrauskas, Juozas Kelpša. 1886/1887 mokslo metais iš anksčiau minėtų pareigingų tikybos mokytojų kun. Adolfas Kobylaitis visai nelankė mokyklos, o Jonas Kocela,²² nors ir būdavo pamokose, bet taip retai, kad berniukai nemokėjo Viešpaties maldos ir tik vyresniojo skyriaus mokinys turėjo miglotą supratimą apie Izaoką ir Jokūbą. Tais pačiais 1886/1887 mokslo metais Jurbarko mokyklos tikybos mokytojas kunigas Kazimieras Marcinkevičius pirmaisiais savo mokytojavimo metais (1875) buvo taip atestuojamas: „Dirba sąžiningai, tikybos dėstymas vertinamas patenkinamai, šv. istorijos ir katekizmo kursą išdėstė beveik visą ir dėstyta dalyką mokiniai išmano gerai“. Tuo tarpu inspekinės priežiūros rašte nurodyta: „Visiškai netvarkingas tikybos mokytojas“. Kunigai pasikeitė ir kitu požiūriu. Pastaruoju metu Kauno gimnazijos kapelionas kun. Jačinauskis parodė „religinį nepakantumą bei neturintį pavyzdžio atkaklumą drausdamas mokiniams eiti į cerkvę valstybinių švenčių dienomis²²“. Panevėžio realinės mokyklos tikybos mokytojas niekada nrodė fanatizmo ir nedarė žalingo poveikio mokiniams, niekada nepriešta-

²² Valdžios numatytos caro švenčių dienos, kuriomis mokiniai privalėjo dalyvauti stačiatikių pamaldose.

raudavo pareiškimais nei direktoriui, nei mokiniams katalikams dėl dalyvavimo valstybinių švenčių dienomis cerkvėje²³ (Panevėžio mokyklos direktoriaus 1889 m. kovo 7 d. pranešimas).

Taigi valdant Telšių vyskupiją dabartiniam vyskupui, Kauno gubernijos mokyklų kunigai tikybos dėstytojai pamažu nusišalino nuo naudingos mokyklai veiklos. Tačiau reikia pažymėti, kad visi šie kunigai, panašiai kaip ankstesnieji (t.y. dirbę savo pedagoginį darbą iki pradedant valdyti Telšių vyskupiją dabartiniam vyskupui) tikybos mokytojai, ypač subrendusio amžiaus bei turintys tvirtą ir ramią parapijos klebono padėtį, matyt, nenorom pasidavė bendrai tėkmei. Tai aiškiai matyti iš faktų. Jie, su mažomis išimtimis, atvirai nesipriešino mokyklai. Pavyzdžiui, kun. Tamulevičiaus pedagoginė veikla Vainuto mokykloje buvo sėkminga. 1887 m. perkėlus jį į Veiviržėnus, 1887/1888 mokslo metais jis visiškai nepasirodė mokykloje. Kai 1888 m. Veiviržėnus aplankęs inspektorius atkreipė į tai dėmesį, kunigas pasižadėjo būti pareigingas ir savo pasižadėjimą įvykdė. Taip pasielgė ir kunigai: Rufas Kuškevičius, Eduardas Dambrauskas, Teofilius Kelpša. Visi jie pradžioje buvo pasidavę bendrai srovei, bet vėliau santykiai su mokykla vėl pasidarė normalūs. Pavyzdžiui, dėl kun. Kuškevičiaus, kuris 1885/1886 mokslo metais blogai lankė mokyklą ir dėstė lietuviškai, 1886/1887 mokslo metais matome tokią inspektoriaus pastabą: „Nepaisydamas 80 metų amžiaus, mokyklą lanko tvarkingai, savo dalykui yra atidus, mokinių pažangumas patenkinamas“. Kunigų Edvardo Dambrausko ir Teofiliaus Kelpšos vertinimai 1885/1886 mokslo metų inspektoriaus ataskaitoje taip pat buvo nepatenkinami, ypač pastarojo, kuris pirmajame pusmetyje buvo tik vienoje pamokoje. 1886/1887 mokslo metų ataskaitoje visai kitokie vertinimai: ir vienas, ir kitas atestuojami kaip visiškai pareigingi, pasiekę gerų rezultatų. Ypač pozityvus požiūris į mokyklą buvo kun. Kelpšos, kuris pareigingai lankė mokyklą (Tiltiškė, Zarasų aps.), nepaisydamas 5 varstų atstumo. Kai kurie iš ankstesnių tikybos mokytojų buvo pradėję ir atvirai priešintis mokyklai, bet kai tik jiems iškėlė bylą, tuoj tapo neryžtingi ir visiškai nustojo aktyviai veikti prieš mokyklą. Pavyzdžiui, pateiksime 2 tokio pobūdžio faktus. Tauragnuose ilgą laiką kunigavo kun. Mazulevičius, kartu būdamas ir vietos liaudies mokyklos tikybos mokytojas. Iki 1883 m. inspektorių ataskaitose buvo atestuojamas kaip pareigingas dėstytojas, turintis patenkinamus rezultatus. 1883 m. jau pastebima ryški permaina: nuo 1883 m. rugsėjo 1 d. iki 1884 m. vasario 11 d. jis į mokyklą dėstyti tikybos buvo atvykęs 6 kartus ir savo pareigas atliko nerūpestingai. Pats svarbiausias faktas, liudijantis, kad kunigas pateko į bendrą srovę, buvo šis: Tauragnų mokykloje nuo

²³ Turimas omenyje kun. A.Dambrauskas-Jakštas.

seno buvo pripratę naudoti lietuviškas šventas knygas, spausdintas rusiškais raidėmis, ir tikybos mokytojas nesipriešino. Su šiomis knygomis laisvai eidavo į bažnyčią, net į zakristiją, kada kam nors iš moksleivių tekdavo patarnauti kun. Mazulevičiui. Taip buvo ir 1885 m., kai į zakristiją atėjo mokinyas Gavenis su lietuviška maldaknyge, išspausdinta rusų raidėmis, patarnauti kun. Mazulevičiui. Šis, pastebėjęs pas Gavenį maldaknygę, paėmė ją ir numetė ant grindų. Mindžiodamas kojomis, sakė apie šią knygą įžeidžiamus žodžius. Buvo iškelta byla, ir kun. Mazulevičiui grėsė atsakomybė. Jis gailėjosi, kad, nepaisydamas amžiaus (jam daugiau kaip 60 metų), pasidavė srovei prieš mokyklą. Kai byla buvo baigta, kreipėsi laišku į p. generalgubernatorių (1885 m. liepos 12 d. laiškas), kuriame atgailavo dėl savo elgesio, prašė dovanoti, pasižadėjo ateityje vengti ko nors panašaus ir stengtis savo kaltę pateisinti naudinga veikla. Panašiai Sudeikių parapijos klebonas – liaudies mokyklos tikybos mokytojas kun. Jucevičius uždraudė mokiniams mokytis maldos už carą, kurios mokė mokytojas. Kai visa tai paaiškėjo ir valsčiaus viršininkas atvyko aiškintis, klebonas sutriko ir pareiškė viršininkui, kad veikė ne pagal savo įsitikinimą, bet pagal vyskupijos vadovybės nurodymą.

Kunigų tikybos mokytojų, nepritariančių kilusiam judėjimui prieš mokyklą, padėti gana tiksliai apibūdina buvęs Skaudvilės mokyklos tikybos mokytojas kun. Miniotas savo paties pokalbyje su inspektoriumi Jeliaševičiumi. Jis, tarp kita ko, pasakė, kad dėl mokyklos kunigai tikybos mokytojai apskritai atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje, nes mokyklos vadovybės reikalavimus, kurie keliami tikybos mokytojams, beveik kiekvieną kartą paralyžiuoja dvasinės vadovybės potvarkiai. Be to, kun. Miniotas paaiškino, kad kiek labiau patyrusiems ir protingesniems tenka dirbtinai laviruoti tarp Scilės ir Charibdės, t.y. tiesiogiai nesipriešinti* mokyklai, bet ir nedarbti jos labui.

Sunki moralinė tikybos mokytojų padėtis verčia juos visiškai nutolti nuo mokyklos. Tai, matyt, lengvai pasiekama, nes vyskupas, kiekvienai patogiai progai pasitaikius, perkelia juos vis į kitą vietą ir nepaskiria tikybos mokytojo pareigoms.

Šiuo metu iš visų 55 kunigų, kurie anksčiau stropiai ir protingai dėstė tikybą, išskyrus 9, kurių nėra šiame Telšių vyskupijos paskutiniajame sąrašė (1889 m. pateiktoje bažnyčios rodyklėje), tikybos mokytojų pareigas turi tik 10. Iš jų 8 (7 klebonai ir 1 vikaras) senoje vietoje ir 2 (klebonai) naujoje, 25 kunigai perkelti į kitas vietas (16 klebonų, 9 filialis-

* Žr. kun. Petro Cechanovskio bylą. Kun. Miniotas parodė Jeliaševičiui vyskupo potvarkį dėl vyskupo Klungevičiaus katekizmo apie caro garbinimą; katekizmas išverstas kun. Senčikovskio. Palikta kunigų nuožiumai – vadovautis ar nesivadovauti šiuo katekizmu. Iki pastarojo laiko kun. Miniotas buvo Aleksandravo parapijos klebonas, šiuo metu kažkodėl perkeltas į altaristus.

tai), jie neskiriami tikybos mokytojų pareigoms. Likusieji 10 (klebonai) pasilieka vietoje, bet be tikybos mokytojų pareigų.

Vietoj jų skiriami paskutiniųjų laidų jauni kunigai, nesirenkantys, panašiai kaip kun. Jasinskis ir Cechanovskis, pasipriešinimo mokyklai priemonių. Jie nejaučia už savo veiksmus atsakomybės ir atvirai teigia, kaip, pavyzdžiui, kun. Kazimiraitis, kad negali susitaikyti su mokyklos kryptimi. Tartum jaunoji karta būtų mokoma siauro nacionalizmo dvasia, kuri prieštarauja katalikų interesams ir pasaulinei religijai. Šiuo metu beveik visas tikybos mokytojų vietas užėmė dabartinio Telšių vyskupo vadovaujama Kauno seminarija baigę jauni kunigai. Iš 169 Kauno gubernijos liaudies mokyklų Romos katalikų tikybos mokytojų 104 turi nuo 1 iki 6 metų kunigavimo stažą, t.y. daugiau negu pusė. Be to, reikia pažymėti, kad iš likusiųjų 65 kunigų, kurie buvo paskirti iki dabartinio Telšių vyskupo valdymo pradžios, liko tik 31. Tokia tikybos mokytojų permaina pastaruoju metu Kauno gubernijoje buvo kunigų perkėlimo rezultatas. Kiek šis perkėlimas viršijo normą, galima spręsti jau iš to, kad per paskutiniuosius trejus metus (1886, 1887 ir 1888) pasikeitė 142 tikybos mokytojai, be mokymo vadovybės atleistųjų.

Matyt, vyskupas numatė, kad laipsnišką tikybos mokytojų keitimą vien jaunais kunigais gali įtarti kaip išankstinį apskaičiavimą, nukreiptą prieš mokyklą. Todėl šiai aplinkybei jis stengiasi skirti paprasčiausią reikšmę, kaip natūralų vyskupo priimtą tikybos mokytojų pakeitimo kunigais vi-karais sistemos rezultatą. Tarsi vikarams būtų patogiau užimti tikybos mokytojų pareigas. Tačiau tokia traktuotė prieštarauja faktams. Visi ankstesni pavyzdžiai rodo, kad pareigingiausi tikybos mokytojai visada buvo parapijų klebonai, turėję galimybę nuolat lankyti mokyklą, kaip, pavyzdžiui, buvęs Šiaulių tikybos mokytojas dekanas Meškauskas. Iš 1884 m. buvusių pareigingų kunigų tikybos mokytojų daugiau negu pusė, t.y. 14 – parapijos klebonai. Kad parapijos klebono pareigas galima suderinti su tikybos dėstymu, pripažino ir katalikų dvasininkija: 1841 m. Romos katalikų dvasinė kolegija įpareigojo parapijų klebonus pradžios mokyklose nemokamai dėstyti tikybą (Сборн. распор. по Мин. Нар. Просв. Т. II. P. 530). Bet svarbiausia, nėra jokių faktų, kurie rodytų, kad parenkant tikybos mokytojus paisoma mokyklos interesų. Priešingai, visi faktai rodo ką kita, būtent, kad kandidatų parinkimo į tikybos mokytojų pareigas sistemos esmę iš tikrųjų sudaro ne kunigiškos, bet renkamojo asmeninės savybės. Tuo požiūriu rinkimas būna ne mokyklos naudai.

Šią mintį patvirtina tokie faktai. 1885 m. spalio mėn. iš tikybos mokytojo pareigų buvo atleistas Novoaleksandrovsko parapijos mokyklos vikaras kun. Povilas Venckus, 1884 m. susikompromitavęs, drausdamas mokiniams iš prie mokyklos esančio sandėlio įsigyti katekizmą apie caro

garbinimą, o 1885 m. – dėstęs lenkų kalba. Vyskupas minimą kunigą perkėlė į Mosėdį ir paskyrė vietos mokyklos tikybos mokytojo pareigoms. Mokymo vadovybė kun. Venckaus tikybos mokytojo pareigoms nepatvirtino ir paprašė vyskupą paskirti kitą asmenį. Tačiau vyskupas 1886 m. sausio 18 d. rašte paaiškino, jog neturi pakankamai dvasininkų, kad galėtų kun. Venckų pakeisti kitu asmeniu. Jeigu ir perkeltų šį kunigą į kitą parapiją, tai jį, kaip vikarą, dėl vyskupo įvestos tvarkos naujoje vietoje tektų vėl paskirti tikybos mokytoju. Atseit todėl vyskupas ir negali įvykdyti mokymo vadovybės reikalavimo. Pabaigoje jis paprašė, kad kun. Venckus būtų patvirtintas tikybos mokytoju. Ir tiktai tada, kai Liaudies švietimo ministerija kun. Venckui uždraudė pedagoginę veiklą, vyskupas į jo vietą paskyrė kunigą Vitartą. Reikia pažymėti, kad netrukus vyskupas perkėlė jį į kitą vietą, o į tikybos mokytojo pareigas Mosėdyje parinko vikarą kun. Kazoną, kurį gubernatorius laikė nepatikimu. Po to vyskupas ryžtingai atsisakė pakeisti jį kitu asmeniu. Tokiu pačiu būdu vyskupas pakeitė tikybos mokytojus Pilsupio ir Konstantinavo mokyklose. Į Pilsupį parinko visiškai susikompromitavusį, baisų fanatiką propagandistą vikarą kun. Cechanovskį, o į antrąją – mokymo vadovybei nežinomą, anot gubernatoriaus, nepatikimą vikarą kun. Juozą Staškevičių. Abu šie kunigai nebuvo patvirtinti tikybos mokytojais. Mokymo vadovybė 1888 m. kovo mėn. prašė vyskupą parinkti kitus asmenis. Tačiau vyskupas ir šį kartą ryžtingai atsisakė vykdyti reikalavimą aiškindamas, kad šio reikalavimo negali patenkinti, nes jo vadovaujamoje dvasininkijoje nėra ypatingos tikybos mokytojų klasės. Perkeldinėti kunigus iš vienos parapijos į kitą arba įpareigoti tikybos mokytojo pareigoms kitų vietovių kunigų negalima, nes, pirma, tokių parapijų, kur nebūtų mokyklų ir būtų galima perkelti valdžios nepatvirtintus tikybos mokytojų pareigoms kunigus, yra daug. Antra, jis keitė kunigus tose parapijose, kur buvo galima įpareigoti dėstyti tikybą vietoj vienių kunigų – kitus. Pastaruoju metu visos šios priemonės, vyskupo paaiškinimu, pasirodo negalimos, nes kunigų tikybos mokytojų pareigoms nepatvirtinimas pasidarė dažnas reiškinys, tad visų šių priemonių nepakanka. Daugybė mokyklų lieka be tikybos mokytojų (vyskupo 1888 m. balandžio 20 d. raštas Kauno liaudies mokyklų direkcijai). Tikrosios padėties aiškinimasis parodė, kad šiuo atveju reikalo esmė visiškai ne ta. Pirmiausia Kauno gubernijoje pradžios mokyklų yra 181, katalikiškų parapijų – 218 su 573 dvasininkais, iš kurių 1888 m. tik kai kurios tikybos mokytojų vietos buvo vakansinės (žr. Telšių vyskupijos 1888 m. Romos Katalikų Bažnyčios rodyklę). Antra, tikybos mokytojo pareigoms neskiriami tiktai visiškai nepatikimi kunigai. Visais kitais atvejais buvo daromos nuolaidos, pavyzdžiui, Šaukėnų parapijos kun. Rusteikai, kurį p. gubernatorius sutiko tvirtinti tikybos mokytojo pareigoms, kai vyskupas

ryžtingai atsisakė parinkti kitą asmenį. Kategoriškai neskiriamų kunigų tikybos mokytojo pareigoms dėl jų nepatikimumo skaičius, palyginti yra nedidelis, tuo tarpu galinčių užimti tokias pareigas per pastaruosius trejus metus buvo daugiau negu 140 kunigų. Pagaliau trečia, vyskupo pareiškimas, kad jis daro, ką gali, kad įvykdytų mokymo vadovybės reikalavimus dėl kunigo tikybos mokytojo pakeitimo, neatitinka tikrovės. Pavyzdžiui, kun. Mazulevičių, grįžusį iš vienuolyno, kur jis atliko bausmę, vyskupas paskyrė klebonu į tokią parapiją (Krakiai), kur nebuvo nei vikaro, nei filialisto, nei altaristo. Todėl, be kun. Mazulevičiaus, nebuvo ką rinkti tikybos mokytojo pareigoms. Sugrįžus atlikusiam vienuolyne bausmę kun. Jasinskiui, šis taip pat paskirtas į Pabiržės parapiją, kur buvo mokykla. Minėtasis kun. Rusteika taip pat klebonauja parapijoje, kur daugiau nėra kam dėstyti tikybos – be klebono, parapijoje nėra kunigo. Ir atvirkščiai, kunigai, kurie palankiai žiūrėjo į mokyklą, vyskupo perkeliama į tokias vietas, kur yra vikaras. Taigi pagal veikiančias taisykles anie jau negali būti tikybos mokytojais. Taip pastaruoju metu (1888 m.) į panašią vietą (Varniai) klebono pareigoms be paskyrimo tikybos mokytoju perkeltas Kėdainių vikaras kun. Sonda. Per visą savo tarnybą Kėdainių parapijos mokykloje jis nuoširdžiai ir sėkmingai dėstė tikybą. Už tai, prieš pat perkeltą į Varnius, gavo segamą (napersnyj) kryžių*. Kai kurie kiti mokyklai palankūs kunigai, pavyzdžiui, Jakimas, Justinas Mackevičius, Jeronimas Jakštavičius, Juozas Masalskis, Jeronimas Beržanskis, Teofilijus Ganysovskis, dabar yra filialistai tose vietose, kur nėra mokyklų. Pastarąjį kunigą, anksčiau buvusį Sedoje, mokymo vadovybė prašė paskirti Sedos mokyklos tikybos mokytojo pareigoms vietoj kun. Jono Paulausko, tačiau vyskupas prašymo neįvykdė.

Visi pateiktieji faktai rodo, kad vyskupo priimtose sistemos pagrindas renkanti tikybos mokytojus neturi nieko bendra su vikaro pareigomis. Tai priedanga, tiesiai nukreipta prieš mokyklą. Ši sistema priimta tam, kad suteiktų galimybę, pirma, padoriu pretekstu patvirtinti nepatikimus kunigus tikybos mokytojų pareigoms. Antra, tokiu pat pretekstu pašalinti iš pedagoginės veiklos kunigus, palankiai žiūrinčius į mokyklą, ir palengva, nepastebimai pakeisti tikybos mokytojus jaunais, paskutinės laidos kunigais, parengtais auklėti jaunąją kartą opozicijai. Tai matome iš kun. Cechanovskio bylos. Matyt, todėl parapijos klebonus pripažįsta netinkamus, kad šie žmonės jau yra garbingo amžiaus, branginantys vietas ir apskritai norintys būti nuošalyje nuo jaudinimosi, neramumų, susijusių su agitacija prieš mokyklą.

* Pažymėtina tai, kad vos tik kun. Sonda, tarpininkaujant mokymo vadovybei, buvo apdovanotas, tuoj pat buvo perkeltas.

Priemonės, nukreiptos prieš laipsnišką tikybos mokytojų keitimą jaunais kunigais, specialiai parengtais priešinimuisi mokyklai, kad tokiu būdu iš tikybos mokytojų sudarytų glaudžiai sutelktą asmenų grupę, kovingai veikiančią viena kryptimi, be abejo, užima svarbią vietą atsiradusio judėjimo prieš mokyklą plane. Reikia pažymėti, kad šitaip pasiekiamas dvejopas tikslas: sistemingai kuriasi opozicija prieš mokyklą ir kartu kažkas panašaus į vyskupijos policiją stebėti veiklai kunigų, nenorinčių įsijungti į bendrą srovę. Šiuo požiūriu daug pamokanti yra kun. Cechanovskio byla, kurioje jis, kaip rodo dokumentinė medžiaga, be kita ko, turėjo specialią misiją stebėti palaikančius mokyklą ir mokymo vadovybę asmenis – buvusį Veiviržėnų kleboną kun. Bilevičių, ir nepaisant mokymo vadovybės palaikymo, vietoje ieškoti būdų pašalinti jį iš Veiviržėnų.

2. Siekimas įtraukti žmones į aktyvų judėjimą prieš mokyklą ir jo rezultatai

Svarbiausias vyskupo uždavinys renkant kunigus tikybos mokytojų pareigoms – sukelti liaudies judėjimą prieš mokyklas. Tam svarbiausias ginklas buvo mokyklų šmeižimas, atseit jų galutinis tikslas – katalikų pavertimas stačiatikiais. Panašiai kunigai aiškina žmonėms mokyklos veiklą. Tokio mokyklos šmeižto pavyzdį mes jau matėme. Iš kun. Cechanovskio bylos galima suprasti, kad mokyklos šmeižtas buvo plačiai skleidžiamas, nesirenkant priemonių. Be to, patys kunigai dalijo nelegalias knygas ir brošiūras. Pastaruoju metu Romos katalikų dvasininkija, matyt, šiam tikslui siekė panaudoti mokymo vadovybės pašalintus iš tikybos mokytojų pareigų, nepatikimus kunigus, valdžios atsisakymą iš naujo juos priimti, nusikaltusiųjų baudimą, uždarymą į vienuolyną ir kt., t.y. stengiasi pateikti žmonėms kaip šių kunigų persekiojimą. Siekimu pateikti plačią medžiagą agitacijai prieš mokyklą, be abejo, paaiškinamas ir naujai tokių kunigų, kaip Venckaus, Cechanovskio ir kt. paskyrimas tikybos mokytojų pareigoms. Vienu žodžiu, Romos katalikų dvasininkija siekia iš pašalintų kunigų sukurti naują, stiprų ginklą prieš mokyklą. Romos katalikų dvasininkija vyskupo asmenyje kelia šiuo metu klausimą taip: esant dabartiniais jos reikalavimams ir sąlygoms, mokykla negali būti Romos katalikų jaunimo religinio mokymo vieta, todėl tarsi nėra reikalo skirti kunigų tikybos mokytojų pareigoms. Siekiant Romos katalikų dvasininkams atlikti jaunimo mokymo pareigą krikščioniškos moralės ir pagrindinių tikėjimo tiesų vardan, nelieka nieko kita, kaip ieškoti tam kitų, geresnių vietų. Jie buvo priversti pasirinkti bažnyčią, t.y. vietą, kur nebus kliūčių dėstyti taip, kaip jie mano esant reikalinga. Būtent šitaip atsakė vyskupas, mokymo vadovybei reikalaujant parinkti kitus kandidatus į Pilsupio ir Konstantinavo mokyklas tikybos mokytojų pareigoms (vyskupo

1888 m. balandžio 20 d. raštas Kauno liaudies mokyklos direkcijai). Panašiai vyskupas atsakė ir į mokymo vadovybės reikalavimą parinkti kandidatą į Kauno gubernijos kapeliono kun. Mickanevskio vietą; šis buvo atleistas už kraštutinį priešišką elgesį dėl mokinių katalikų dalyvavimo bendroje maldoje prieš pamokas.

Romos katalikų dvasininkija ypač stengiasi sukelti gyventojų judėjimą prieš mokyklą, labiausiai tarp moterų, kurios Kauno gubernijoje yra jautrios bet kokiai religinio pobūdžio propagandai. Tiksliai nustatyti jos poveikį sunku, bet apibūdinti gali šie faktai. Kauno gubernijoje nuo seno egzistuoja įvairios religinės brolijos, kurių nariai – daugiausia moterys. Iš šių brolių svarbiausia yra „Žwyw różaniec“ (Gyvasis rožančius), susidedanti iš 15 mergaičių, kurios kartu privalo perskaityti tam tikrą skaičių maldų Šventosios Marijos garbei. Priklausančios „Gyvajam rožančiui“ mergaitės (paprastai netekėjusios, iš neraštingų valstiečių) išpareigoja dažniau negu kitos eiti į bažnyčią, išpažinties. Anksčiau tokių brolių egzistavimo įprasta vieta buvo Žemaitija – „Šventoji Žemaitija“. Pastaruoju metu bandyta įkurti jas ir Novoaleksandrovsko apskrityje. Šios organizacijos broliją pirmasis čia pradėjo kurti Novoaleksandrovsko kunigas, Bachmatų liaudies mokyklų tikybos mokytojas Konstantinas Vakulevičius, kuris, kaip mes žinome, dėstė mokykloje lenkiškai, atvirai parodė inspekcinei priežiūrai priešišką požiūrį į mokyklą. Būdamas iškalingas pamokslininkas, kun. Vakulevičius turėjo moterims didelę įtaką – jos palaikė įvestą naują. Koks buvo kun. Vakulevičiaus įkurtos religinės brolijos uždavinys? Atsakymą matome iš paties kun. Vakulevičiaus žodžių, pasakytų inspekcinei priežiūrai: „Dalyvavimas „Gyvajame rožančiuje“ mergaitėms pakeičia mokyklą“. Todėl kun. Vakulevičius neapsiribojo tik brolijai priklausančių religinių uždavinių vykdymu, bet kvietė dar į namus kažkokiems ypatingiems užsiėmimams. Svarbiausi, jo aiškinimu, buvo maldų mokymas ir ypač užsiėmimai, pakeitę mokyklą.

Panašiu būdu, savaime suprantama, agitacija prieš mokyklą vyko tarp moterų ir kitose Kauno gubernijos vietose. Tai, be kita ko, rodo ypatingas kunigų tikybos mokytojų pažiūras į mergaičių mokyklą. Pavyzdžiui, Raseinių parapijos mokyklų tikybos mokytojas kun. Miežinis mokiniams tikybą dėstė rusiškai, o mokinėms, kurios priklausė šios mokyklos mergaičių pamainai, – lenkiškai. Panašiai elgėsi kunigai: Taujėnų berniukų ir mergaičių mokyklų tikybos mokytojas Juozas Masalskis, Troškūnų – Juozas Gabševičius, Subačiaus – Antanas Stapulionis, kurie mergaičių mokyklose dėstė lietuviškai, o berniukų – rusiškai. Reikia pažymėti tą aplinkybę, kad šie kunigai pradžioje mėgino berniukų mokyklose dėstyti lietuviškai, bet kai dėl to atsirado bylų, greitai atsisakė šios praktikos. Tačiau mergaičių mokyklose atkakliai toliau dėstė lietuvių kalba.

Breslaujos berniukų ir mergaičių mokyklų tikybos mokytojas kun. Juozas Nonevičius berniukų mokyklą šiek tiek lankė, o mergaičių mokykloje visiškai nepasirodydavo. Minėtas kunigas Jonas Paulauskas, dėstęs Sedos mokykloje tikybą, mokytojo pareiškimu, matyt, mergaites persekiojo, reikalaudamas kažkokių ypatingų maldų, priešingu atveju, grasino visai neateiti į mokyklą.

Kokią palankią dirvą agitacijai prieš mokyklą galėjo turėti kunigai tarp Kauno gubernijos gyventojų moterų, galima spręsti iš šių faktų, oficialiai pareiškusių buvusio Kauno liaudies mokyklų direktoriaus Andruščenkos.

„Man pačiam, – sako direktorius, – teko girdėti besiguodžiančią moterį žemaitę, turinčią mokyklinio amžiaus dukterį, kad jai nėra kur jos mokyti, nes vadovybė neleidžia. Į mano klausimą, kodėl neleidžia į liaudies mokyklą, ji atsakė: „Tegul jau ji kaip gimė, taip ir miršta katalike“. Į mano pastabą, kad mokykla ir nemano stačiatikinti, kad jos pareiga mokyti rašto, o minėtasis mokytojas, kadangi miestelyje nėra cerkvės, lanko bažnyčią ir dar žiūri, kad mokiniai į ją eitų, ji atsakė: „Taip, pas mus geras mokytojas, mes visi dėkojame jums“. O į mano patarimą, kad jis mokytų mokykloje jos dukrą, kalbėjo savo: „Tegul geriau miršta katalike“. Mokytojas tvirtina, – paaiškino direktorius, – kad panašius žodžius galima dažnai išgirsti“.

Kad sukeltų judėjimą prieš mokyklą, kunigai, matyt, stengiasi veikti suaugusiuosius ir mokinius. Tam reikalui jie išsirenka iš mokinių vyresnius ir stengiasi už mokyklos ribų su jais palaikyti glaudžius ryšius. Įrodymas yra įdomūs faktai, gauti tyrinėjant kun. Cechanovskio bylą. Kai mokiniai atsisako veikti prieš mokyklą, tai kunigas stengiasi paveikti juos baime, bauginimu neprileisti prie išpažinties ir komunijos. Kad priverstų Kauno gimnazijos mokinius nepaklusti mokymo vadovybės reikalavimams lankyti valstybinių švenčių dienomis cerkvę, panaudojo švento dalyko niekinimo argumentą.

Sunku nustatyti Romos katalikų dvasininkijos pastangas, siekiant sukelti aktyvų judėjimą prieš mokyklą, bei tikslūs rezultatus. Iš esamų faktų galima spręsti, kad kol kas žmonės suskile į dvi grupes, kurios atsveria viena kitą. Tai visų pirma rodo faktai, išaiškėję kunigų Jasinskio ir Cechanovskio bylose, kuriose agitacija prieš mokyklą daugiausia reiškėsi tarp blogiausių valstiečiaus elementų – moterų. Mokiniai buvo mokytojo pusėje, palaikė jį visose kvotose ir perspėjo apie grėsmę iš valstiečių pusės. Tai liudija daugelis kitų faktų. Iš jų ypač verti dėmesio šie. Paežerio liaudies mokykloje 1886 m. gegužės 7 d. egzaminų metu, kur dalyvavo šio kaimo valstiečiai Petras Lukšas, Motiejus Navickis, Domininkas Šareiva, Ignas Paluckis, Antanas Mončiunskis ir Kazimieras Dambrauskas, mokytojas įteikė vienam iš mokinių dovaną – maldaknygę rusų kalba

(„Алтарник“). Dėl to minimų valstiečių nepasitenkinimo nepastebėta. Tačiau egzaminuose dalyvavęs tikybos mokytojas kun. Petras Januševskis energingai protestavo prieš šios maldaknygės dovanojimą. Jis pareiškė, kad nenori, jog mokiniai skaitytų savo maldas rusų kalba. Kun. Januševskis, nekreipdamas dėmesio į mokytojo prieštaravimą, įtikinėjo dalyvavusius valstiečius, kad padovanota mokiniui maldaknygė nėra aprobuota Romos katalikų dvasininkijos ir t.t. Paklausė, ar jie nori, kad jų vaikai savo maldas skaitytų rusų kalba? Dauguma valstiečių atsakė neigiamai, pareiškė nenorį, kad jų vaikai „turėtų tokias knygas, kaip „Алтарник“. Tačiau iš jų du valstiečiai – Kazimieras Dambrauskas ir Antanas Mončiunskis prie jų neprisidėjo. Pirmasis paprieštaravo kun. Januševskiui, sakydamas, kad jis „knygą „Алтарник“ laiko naudinga, nes vaikai neužmirš rusiškai skaityti, o Dievą garbinti galima ir rusų kalba“. Svarbu tai, kad abu paminėti valstiečiai pasirašė mokytojo parengtame akte savo vadovybei, kur informavo apie kun. Januševskio elgesį egzaminų metu, siekiant „vietoj pritarimo ir pagarbos mokyklai sukelti valstiečių nepasitikėjimą bei priešišumą, priešintis rusų kalbos plėtimui krašte“. Įdomus ir kitas faktas. Poeto A. Puškino mirties minėjimo išvakarėse Šeduvos parapijos mokyklos tikybos mokytojas kun. Stželeckis aktyviai agitavo mokinius katalikus nedalyvauti gedulingose pamaldose ir šia tema perskaitė ištisą paskaitą apie besąlygišką draudimą katalikams vienytis su nekatalikais. Kun. Stželeckio agitacija padarė įtaką: dauguma mokinių neatėjo į gedulingas pamaldas ir literatūrinius skaitymus. Tačiau atsirado nemažai mokinių, kurie atėjo į gedulingas iškilmes su šventiniais drabužiais, tas rodė, kad jie atėjo ne prieš tėvų valią ir norą.

Vėliau panašių faktų buvo nemažai. 1889 m. kovo 2 d. išvakarėse Panevėžio–Piniavos liaudies mokyklos tikybos mokytojas kun. Petras Jurskis ragino mokinius nedalyvauti šventės dieną Jo Didenybės Imperatoriaus įžengimo į sostą proga iškilmingose pamaldose cerkvėje. Tačiau mokiniai pažadėjo mokytojui ateiti ir išlaikė žodį (Panevėžio–Piniavos mokytojo pranešimas).

Visi Kauno gimnazijos ir Panevėžio realinės mokyklos Romos katalikų tikėjimo mokiniai 1889 m. kovo 1–2 d. kunigų tikybos mokytojų buvo įkalbėti neklausyti vadovybės nurodymų dalyvauti valstybinių švenčių dienomis cerkvėje. Po to jie, su kai kuriomis išimtimis, reiškė nuosirdų apgailestavimą ir pasirašė, kad ateityje nepriekaištingai vykdys vadovybės nurodymus. Savo pasižadėjimą patvirtino gegužės 6 ir 15 d. dalyvavimu pamaldose cerkvėje (Kauno gubernijos direktoriaus 1889 m. gegužės 18 d. pranešimas, Panevėžio realinės mokyklos direktoriaus telegrama Nr. 58).

Panevėžio realinės mokyklos direktoriaus pareiškimu, mokyklos pedagogų taryboje svarstant mokinių katalikų kovo 2 d. elgesį ir skiriant

atitinkamas baudas, „daugelis tėvų su ašaromis akyse reiškė padėką už gailestingą požiūrį į jų vaikų nusikaltimus ir kartu pareiškė priekaištą bei papeikimą dėl kunigo elgesio. Tvirtai pažadėjo ateityje neleisti savo vaikams panašiai elgtis. To paties direktoriaus pranešimu, 6 klasės mokinio Stepono Puzino tėvas, buvęs bajorijos vadas, prašė atlaidžiai pažiūrėti į sūnaus nusikaltimą ir paaiškino, kad toks apgailėtinas įvykis galėjo būti tik todėl, kad jo nebuvo mieste, o ateityje imsis visų priemonių ir griežtai seks savo sūnaus elgesį (Panevėžio realinės mokyklos direktoriaus 1889 m. kovo 7 d. pranešimas Nr. 187 ir kovo 18 d. pranešimas Nr. 228).

Kauno gubernijos direktorius pranešė (š.m. kovo 16 d. Nr. 9), kad blaivesnio požiūrio mokinių tėvai visai nepatenkinti kun. Jačinausko elgesiu ir vyskupo nurodymais. Kai kurie pas jį atėję ir prašę atsižvelgti į mokinių padėtį, nes kunigai per išpažintį uždraudė eiti į cerkvę. Direktorių Jakubovskis ir kiti nori, kad kunigai šiuo klausimu pagaliau eitų teisinga kryptimi. 7 klasės mokinio Stankevičiaus, pašalinto dėl šio įvykio, motina atėjo į gimnaziją ir su ašaromis keikė kun. Jačinauskį.

Šiaulių gimnazijos mokiniai į kun. Žotkevičiaus raginimą iškilmingos šventės metu gegužės 6 d. nedalyvauti pamaldose cerkvėje, pagal jų parodymus, „nekreipė jokio dėmesio, gerai suprato, kad valstybinių švenčių dienomis mokiniams reikia dalyvauti pamaldose cerkvėje“. Nurodytą šventės dieną iš tikrųjų visi Romos katalikų tikėjimo mokiniai dalyvavo pamaldose stačiatikių šventovėje (Šiaulių gimnazijos direktoriaus 1889 m. gegužės 10 d. pranešimas).

Pastaruoju metu vyskupas, kaip mes matėme, siekia iš tikybės mokytojų pakeitimo problemos sukurti ginklą prieš mokyklą. Todėl jis iškėlė klausimą dėl Mosėdžio, Konstantinavo ir Pilsupio mokyklų tikybės mokytojų pakeitimo. Tačiau ir ši paskutinė vyskupo priemonė rodo, kad tarp gyventojų vyksta judėjimas prieš mokyklą. Tą judėjimą kol kas išlygina sveikai galvojančių asmenų, nenorinčių dalyvauti judėjime, įtaka. Vaikų tėvai iš tikrųjų reiškia nepasitenkinimą, kad nepaskiriami tikybės mokytojai, ir pagrasino nebeleisti savo vaikų į mokyklą. Kada teko ta kryptimi veikti, pasirodė, kad dauguma valstiečių, be abejo, supranta, jog esmė ne tikybės mokytojo pakeitimas, bet pakeitimas asmens, kurį vyriausybė laiko nepatikimu, t.y. vyriausybės nuolaida Romos katalikų dvasininkijos siekiams mokyklos atžvilgiu. Valstiečiai, žinoma, negalėjo turėti apie tai aiškaus supratimo, bet esmę suprato. Tai aiškiai rodo šios aplinkybės. Vyskupo priimta anksčiau minėtoji priemonė protams veikti daugiausia reiškėsi tarp Mosėdžio valsčiaus valstiečių. Tam, žinoma, daug įtakos turėjo vyskupo pasiūlyto kunigo Povilo Venckaus nepatvirtinimas tikybės mokytojo pareigoms. Kad palaikytų tokią Mosėdžio valsčiaus valstiečių nuotaiką mokyklos atžvilgiu, kaip mums atrodo, vyskupas naujai paskirtą

tikybos mokytojo pareigoms kun. Vitartą skubiai perkėlė į kitą vietą, o čia paskyrė kun. Kazoną, kurį valdžia laikė nepatikimu. Šitaip abu vikarai Mosėdyje pasirodė priešiški mokyklai. Dėl to slūgstantis judėjimas buvo ne tik palaikytas, bet ir sustiprintas. Matyt, agitacija visų pirma buvo nukreipta taip, kad paskatintų valstiečius kreiptis į gubernatorių su prašymu tikybos mokytojo pareigoms patvirtinti kun. Kazoną. Agitacija pasiekė tikslą. Nusprendusių rašyti prašymus valstiečių iš viso buvo 25 žmonės, veikę ne pagal įgaliojimus, bet savo vardu. Be abejo, panašių rezultatų dvasininkija norėjo ir Pilsupio bei Konstantinavo apylinkėse, bet ten ji neturėjo pasisiekimo. Panašiai buvo Vidžių valsčiuje, kai valstiečiai pareiškė protestą prieš jų vaikų vertimą caro šventės dienomis eiti į cerkvę ir pateikė liaudies švietimo ministrui skundą, kaltindami mokytoją. Tačiau iš viso tokių buvo tikrai 10 žmonių. Pažymėtina, kad jie veikė savo vardu, o ne visuomenės įpareigoti. Tarp jų nėra nė vieno žmogaus, kuris priklausytų valsčiaus pareigūnams.

Agitacija, nukreipta pritraukti žmones į aktyvų judėjimą prieš mokyklą, matyt, kol kas turi pasisėkimą tarp moterų, per jas daro įtaką. Moterys, kaip žinome iš to, kas pasakyta, figūruoja daugiausia kun. Jasinskio byloje. Jis, matyt, palaiko intrigą ir kitais atvejais. Pavyzdžiui, pateiksime būdingesnius faktus. Smalvų mokyklos tikybos mokytojas Vincentas Dambrauskas ryžtingai atsisakė dėstyti tikybą kitaip negu lenkų kalba. Tačiau vietos gyventojai, kaip anksčiau pažymėta, lietuviai, todėl kun. Dambrausko siekiui dėstyti lenkiškai, be abejo, negalėjo pritarti visi valstiečiai, pritarė tik moterys, kurios, kaip matome iš pateiktų Biržų mokyklos faktų, pačios yra lietuvės, tačiau dauguma meldžiasi lenkiškai ir savo vaikus mokė maldų lenkų kalba. Iš tikrųjų proteste prieš mokyklą dėl kun. Dambrausko mokyklos nelankymo dalyvavo tikrai moterys. Tai aiškiai matyti iš to, kad Smalvų mokyklos mokiniai keletą kartų klausė mokytojo, ar greitai tikybos mokytojas pradės lankyti mokyklą. Kiekvieną kartą klausimą pateikdavo savo motinų vardu. Toje pačioje Smalvų mokykloje 1886 m. balandžio 29 d. egzaminų metu protestą dėl tikybos mokytojo nedalyvavimo taip pat pateikė moterys. Viena moteris valstietė, sužinojusi, kad tikybos mokytojas kun. Dambrauskas, nors kviestas, neatėjo į egzaminus, įsiveržusi ir nekreipdama dėmesio į egzaminavusį mokytoją, varė savo sūnų namo lenkiškai: „Kas čia per egzaminas? Kunigo nėra – eik namo...“ Panašus įvykis buvo Radviliškio mokykloje 1888 m. balandžio 16 d. egzaminų metu. Moterys Pranevičienė ir Narkevičienė ryžtingai pasipriešino, kad jų sūnūs neatsakinėtų egzaminuojančiajam iš maldos už Jo Didenybę Imperatorių iš Romos katalikų maldaknygės „Алтарник для юношества“, kurios išmokė mokytojas. Šioje mokykloje valstietė Marcijona Dimšienė, atėjusi į mo-

kyklą, įkalbėjo mokinius neiti 1888 m. gruodžio 6 d. – caro šventės dieną – į cerkvę.

Romos katalikų dvasininkijos siekimo įtraukti Kauno gubernijos Romos katalikų gyventojus į aktyvų judėjimą prieš mokyklą rezultatus pamatysime iš šių įdomių faktų.

Anksčiau buvo minėta, kad pastaruoju metu iš tikybės mokytojų pareigų už žalingą elgesį dėl mokinių katalikų dalyvavimo bendroje maldoje prieš pamokas buvo pašalintas Kauno gimnazijos kapelionas kun. Mickanevskis. Vyskupas iš tikybės mokytojų keitimo praktikos sukūrė naują ginklą prieš mokyklą, atsisakė parinkti kitą kandidatą į kun. Mickanevskio vietą, nori, kad mokiniai katalikai būtų atleisti nuo dalyvavimo bendroje maldoje. Kadangi Kauno gimnazijoje kurį laiką nebuvo kapeliono, tai buvo pretekstas vienam Kauno gyventojui katalikui įsikišti į gimnazijos reikalus. Nekalta forma jis prašė mokymo vadovybę greičiau skirti gimnazijai kapelioną religiniam moraliniam mokinių švietimui. Į gimnazijos reikalus įsikišo atsakingas titulinis patarėjas Osipas Lileika, gimnazijos 4 klasės mokinio tėvas. Lileika, prašydamas greičiau paskirti gimnazijai kapelioną, paminėjo ir kun. Mickanevskio atleidimo priežastis. Nepraleido progos pasiskųsti dėl katalikų religinių teisių gimnazijoje suvaržymų, kurie jam ypač apgailėtini „kaip Jo Didenybės Imperatoriaus valdiniui, kuris nuoširdžiai, ramiai ir sąžiningai 35 metus ėjo įvairias pareigas ir dėl darbo tarnyboje praradęs sveikatą dabar senatvėje linkėdamas tikrai gerovės ir savo sūnui, ir visuomenei, ir pačiai valstybei“ (Lileikos 1888 m. vasario 4 d. prašymas Vilniaus mokymo apygardos valdybai).

Pateiktas faktas aiškiai rodo, kad agitacija traukiant Kauno gubernijos Romos katalikų gyventojus aktyviai dalyvauti judėjime prieš mokyklą vyko ne tik tarp paprastų žmonių, bet ir tarp Romos katalikų miesto gyventojų inteligentų: titulinio patarėjo Lileikos įsikišimas, be abejo, yra tokios agitacijos rezultatas.

Taigi katalikų dvasininkijos siekimas įtraukti Kauno gubernijos Romos katalikų gyventojus aktyviai dalyvauti judėjime prieš mokyklą kol kas nepasiekė visiškos sėkmės.

**Bandymas pasiekti tikslą su kunigų pagalba*

Romos katalikų dvasininkija sąmoningai ieško naujų būdų savo tikslui pasiekti. Apibūdinant jos požiūrį į mokyklą, dėmesio vertas Kauno mergaičių gimnazijos kapeliono kun. Pacevičiaus 1886 m. gegužės 6 d. laiškas kun. Cechanovskiui, kuriame pripažįsta, kad kun. Cechanovskis įpareigotas vietoje ieškoti būdų pašalinti iš Veiviržėnų kun. Bilevičių ir mokytoją Sokolovskį. Apskritai judėjime prieš mokyklą, pasak laiško autoriaus,

negalima pasikliauti žmonėmis, nes jie „kvaili“, „baikštūs“, kad „viena viltis kuniguose“, todėl kun. Cechanovskiui nieko kita nelieka, kaip atmesti visas abejones, kurti ir siųsti įvairaus pobūdžio skundus, nes „iš tos pusės nėra pavojaus“.

Pateiktas kun. Pacevičiaus laiškas kartu su kitomis žiniomis aiškiai rodo Romos katalikų dvasininkijos veikimo planą ir jo vykdytojus. Artimiausias kunigų uždavinys, teikiantis jiems vilčių, yra išsivaduoti *de facto* nuo nemalonios liaudies mokytojų kontrolės; jie daro poveikį religiniam mokymui bei jaunimo auklėjimui. Šiuo požiūriu yra patvarių, uolių, vykdančių savo pareigas mokytojų. Jie žiauriai persekiojami. Pavyzdys gali būti mokytojas Sokolovskis. Kitus mokytojus kunigai stengiasi papirkti meilikavimu ar gerumu, apskritai panaudoja visas pastangas, kad šie apalaidžiai atliktų mokytojo pareigas dėl religinio mokymo ir jaunimo auklėjimo krypties. Bet kokį kišimąsi į pasitaikančius reikalus laiko neprotingu. Svarbiausias kunigų tikybos mokytojų uždavinys – pateikti vyskupui būdus, kaip tuos pačius tikslus pasiekti *de jure*. Į tai ir nukreiptas aptariamasis Telšių vyskupo 1886 m. kovo 10 d. raštas, kur jis tiesiogiai kelia reikalavimus: 1) kad tikybos mokytojai nebūtų suvaržyti kalbos dėstymo reikalavimais, nes apsunkina kunigų darbą ir daro žalą religiniam moraliniam vaikų auklėjimui; 2) kad būtų parengtas potvarkis, varžantis liaudies mokytojų piktnaudžiavimą, kuris rodo, kaip sako vyskupas, „kėsinimasi į Romos Katalikų Bažnyčios dogmų vientisumą ir neliečiamumą, silpninantis jaunosios kartos tikėjimo sampratą“.

Iš kun. Pacevičiaus laiško aiškiai matyti, kokie tie būdai, kuriuos kunigai tikybos mokytojai turi pateikti vyskupui nurodytiems tikslams pasiekti. Tai sistemingi mokytojų šmeižtai, iš anksto suderinti ir todėl įžūlūs, su niekuo nesiskaitantys. Tokio pobūdžio šmeižtą, kaip mes matome, su įvairiais komentarais atkuria 1886 m. kovo 10 d. jo [vyskupo] raštas, kuriame nori pateikti visus mokyklos konfliktus su tikybos mokytojais, pirma, kaip mokytojų neprotingo stropumo rezultatus, ir antra, kad apskritai nesąs „liaudies mokyklose reikiamai sutvarkytas religinio mokymo ir jaunimo auklėjimo dalykas“. Tai aiškiai rodo atkaklų siekimą įrodyti kun. Jasinskio nekalumą. Raštas yra kaip oficialus pareiškimas, nors byla apie tuos kunigus buvo galutinai baigta nagrinėti ir aukščiausiosios valdžios nuspręsta. [Anot vyskupo, kun. Jasinskio byla] „Parodė, kaip lengva pražudyti visiškai nekalta kuniga“*. Vyskupas, matyt, pasikliauja sofizmo efektu, mokyklų suartėjimą sieja su pavojingu mūsų amžiuje išsiplėtusiu nacionalizmu, indiferentiškumu ir netikėjimu. Tai ypač aiškiai matyti priimant vyskupui protestus prieš mokinių katalikų dalyvavimą pamaldose

* Žr. kun. Cechanovskio byloje vyskupo 1885 m. spalio 22 d. raštą Kauno gubernatoriui.

stačiatikių šventovėje iškilmingų švenčių dienomis. Mokykla, propaguodama dvasinį mokinių katalikų suvienijimą su stačiatikiais pamaldų ir apskritai maldų metu, vyskupo žodžiais tariant, neišvengiamai „ruošia dirvą apgaulei, priesaikos laužymui, erezijai ir kitoms visuomenės ligoms, liūdnus religinio abejingumo ir bedievyستės vaisius, vienodai žalingus ir bažnyčios, ir valstybės interesams“ (vyskupo 1884 m. rugpjūčio 2 d. raštas Nr. 1677 Vilniaus mokyimo apygardos valdybai). Vyskupas, matyt, tikėjosi padaryti poveikį skundais dėl tariamų mokyklos pažeidimų pagrindinio įstatymo religinei pakantai, kurią jis supranta plačiąja prasme, būtent – visišką laisvę kreipti Romos katalikų gyventojų religinį gyvenimą nepakantumo ir fanatizmo kryptimi, kenkiant stačiatikių ir rusų pagrindiniams interesams.

Šio judėjimo prieš mokyklą Kauno gubernijoje palyginimas su ankstesniu judėjimu

Dvasininkija su nenuilstama energija kiekvienais metais vis atkakliau ir atkakliau kovoja prieš mokyklą. Kauno gubernijoje kilusio judėjimo prieš ją reikšmę ir prasmę atskleidžia anksčiau pateikti faktai. Bus aiškiau, jeigu atkreipsime dėmesį į tai, kad Šiaurės Vakarų krašte tai ne pirmas judėjimas prieš mokyklą. Steigiant čia mokyklas rusų [kalbos] pagrindais, buvo kilęs dar didesnis judėjimas prieš jaunimo auklėjimą. Judėjimo vieta taip pat Kauno gubernija, o vadovavo ta pati katalikų dvasininkija. Vienoje savo kalboje apie šią dvasininkiją buvęs Šiaurės Vakarų krašto vadas K.P.Kaufmanas pareiškė: „Tai nekrikščioniška, nepakanti politinė sekta. Vietoj Dievo žodžio ji skelbia politinį ištvirtinimą, vietoj krašto švietimo propaguoja blogį, vienu žodžiu, ne to, ko mokė Kristus“*.

Dabartinio judėjimo prieš mokyklą Kauno gubernijoje palyginimas su ankstesniu judėjimu suteikia daug įdomios ir svarbios medžiagos, kas vyksta šiuo metu gubernijoje. Todėl reikėtų bendrais bruožais pateikti ankstesnio judėjimo prieš mokyklą šioje gubernijoje istoriją.

Netrukus po to, kai buvo pradėta vykdyti didelė valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavos priklausomybės reforma, vyriausybė, kaip žinoma, pasirūpino organizuoti ne mažiau svarbų dalyką – liaudies švietimą. Turėdama omenyje tą svarbų politinį vaidmenį, kurį turėjo vaidinti išlaisvinta liaudis tolesniame rusų valstybės likime, vyriausybė įvedė į liaudies švietimą grynai rusiškus pradus. Ypač rūpinosi išsaugoti stačiatikių interesus kaip rusų liaudies ir valstybinio gyvenimo pagrindą. Nustatė taisykles,

* Kalba, kuria krašto vadas, lankydamasis 1865 m. gegužės ir birželio mėn. Kauno gubernijoje dėl vykstančio čia judėjimo prieš rusiškų pradų įtvirtinimą krašte, kreipėsi Raseiniuose į Romos katalikų dvasininkiją (žr. Вести Зап. России за 1865 г. Кн. 9. Ск. 4. Р. 187–228).

kurios užkirstų kelią sklisti mokyklose kokioms nors tendencijoms, tiesiogiai ar netiesiogiai nukreiptoms prieš stačiatikybę*.

Šiais pagrindais sudarytą liaudies švietimo planą buvo pasiūlyta įgyvendinti ir Šiaurės Vakarų krašte. Tai sukėlė nerimą lenkų katalikų partijai, kuri įvairių lenkų dvarininkų atstovų vardu kalbėjo prieš jį, siūlydama savo liaudies švietimo sistemą su lenkų dėstomąja kalba, kaip pagrindinių krašto gyventojų gimtąja kalba, perduoti liaudies švietimą į Romos katalikų dvasininkijos rankas ir t.t. Net buvo atkakliai siekiama įsteigti tam tikras mokyklas katalikams. Kad kaip nors neatsiskleistų istorijos uždanga, slėpusi lotyniškosios dvasininkijos praktiką, reikalavo visuotinę istoriją mokyklose katalikams dėstyti kitaip, panašiai kaip dėstė tikėjimo tiesas Romos katalikai. Be to, tokios liaudies švietimo sistemos reikalingumui įrodyti buvo pateikta daugybė sofizmų, tikinimų, kad ji duos Rusijai naudingų ir visiškai atsidavusių piliečių ir t.t.**.

Sofizmai bei įtikinėjimai nepadėjo: vyriausybė ne tik neatsitraukė nuo savo ankstesnio plano plėsti Šiaurės Vakarų krašte liaudies mokyklas, bet, matydama lenkų katalikų partijos siekimą paimti į savo rankas liaudies švietimo darbą, paskubėjo išleisti šiam kraštui ypatingas taisykles. Jose numatyta labai nuosekliai įgyvendinti liaudies švietimo srityje rusiškų pradus (Vrem. pravila. 23 marta 1863).

Su rusiškų pradų įtvirtinimu priešiška partija negalvojo taikytis. Ji pamėgino pasiekti tikslą kitu būdu: nuteikti paprastus žmones prieš mokyklą. Šio projekto siela buvo Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkija. Jai vadovavo lenkų katalikiškų pradų gynėjas ir daugybės kaimo mokyklų organizatorius vyskupas Motiejus Volončevskis***. Planas buvo paprastas: išplatinta paskala, kad vyriausybė numachių visą tautą paversti stačiatikiais; iš suaugusiųjų stačiatikiais bus paversti visi tie, kurie nėra priėmę Sutvirtinimo sakramento, o vaikai – baigę mokyklos kursą. Be to, berniukai bus atiduoti į kariuomenę, mergaitės – į vidaus [Rusijos] gu-

* Liaudies mokyklų sutvarkymo bendro plano projektas (str. 40). Apie šį projektą žr.: „Журналы заседаний ученого Комитета Главного Правления училищ. С.Петербург. 1863 г.“

** Lenkų dvarininkija pateikė tokio turinio pastabas dėl liaudies švietimo įstatų projekto, 1862 m. sausio 18 d. Aukščiausiojo paliepimu išsiuntinėjo visoms mokymo įstaigoms ir įvairiems asmenims; siūloma dėl projekto pareikšti savo nuomonę. Žr. knygą: Замечания на проекта устава общеобразовательных учеб. заведений и на проекта общего плана устройства нар. училищ. С. Петербург. 1863. Т. 6.

*** Panašių žinių apie šias mokyklas galima rasti straipsnyje „Святая Жмудь“ (Вестн. Запад. России за 1865 г. Февраль). Taip pat gana įdomių žinių apie jas pateikė žinomas Žemaitijos ir žemaičių kalbos žinovas šventikas Petkevičius 1862 m. kovo 28 d. laiške buvusiam Vilniaus mokyimo apygardos globėjui kunigaikščiui Širinskiui-Šachmatovui.

bernių fabrikus, o ten bus paversti stačiatikiais; mokyklos įkurtos, kad patogiau būtų tai įgyvendinti, ir t.t.

Įžūlus vyriausybės ir mokyklos šmeižtas rado palankią dirvą tarp Kauno gubernijos gyventojų. Šie amžiais buvo taip auklėjami: religinis nepakantumas, įsitikinimas, kad rusų valdžia – laikina valdžia, skirta gyventojams kaip bausmė. Daugybė jų kovojo 1831 m. ir 1863–1864 metų sukilimuose dėl lenkų reikalų. Kovotojai, kaip žinoma, ilgai laikėsi miškuose, vadovaujami liaudies sukilimo Žemaitijoje vyriausiojo organizatoriaus kun. Mackevičiaus, jau po to, kai dvarininkai ir bajorai buvo pareiškę paklusnumą vyriausybei. Ginklus sudėjo tik visose bažnyčiose vyskupo Volončevskio vardu paskelbus, jog viltis sulaukti pagalbos iš užsienio prarasta, ir buvo pažadėta išlaisvinti areštuotus sukilėlius kunigus (suprantama, 1863 m. rugsėjo 6 d. paskelbus vyskupo Volončevskio ganytojišką laišką: Вести Западн. России. 1863. Июль.). Gyventojai patikėjo absurdiškais gandai ir perėjo į priešišką liaudies švietimo sistemos atžvilgiu pusę. Praėjo metai ir, nepaisant visų grafo Muravjovo pažadų suteikti lengvatas Kauno gubernijai, nebuvo atidaryta nė viena mokykla: valstiečiai ryžtingai atsisakė steigti rusiškas mokyklas*.

Vietos valdžia įtikinėjimo būdu stengėsi išsklaidyti paskleistus žalingus gandas**. Jai pavyko įveikti valstiečių nepasitikėjimą. Įvairiose Kauno gubernijos vietose pradėjo kurtis mokyklos, valstiečiai net padengdavo mokyklos įkūrimo ir išlaikymo išlaidas²⁴.

Tačiau intrigos prieš mokyklą tęsėsi. Kai tik grafas Muravjovas paliko kraštą, buvo paskleistas gandas, kad visos įvestos krašto valdymo priemonės, skirtos kraštui sutramdyti, ir įgaliojimai yra laikini, o Muravjovui palikus kraštą, šie laikini įgaliojimai neteko galios, todėl viskas bus kaip seniau. Tai vėl sujaudino valstiečius: atidarytos mokyklos tuštėjo, nebaigtos steigti ir neaprūpintos taip ir liko nepastatytos, apleistos, naujų steigimas sustojo.

Į kraštą atvyko naujas vadas K.P.Kaufmanas. Jis aplankė neramią Kauno guberniją, visur kreipėsi į R.K. dvasininkiją su priekaišto žodžiais ir raginimu nutraukti krašte sąmyšį. Taip pat kategoriškai pareiškė, kad

* Liaudies judėjimas prieš mokyklą šiame pranešime pateikiamas remiantis šaltinių duomenimis: a) str.: Исторический очерк. нар. учил. Ковенской губернии. Журн. М.Н. за 1870 г. Июнь; б) str.: Поездка начальника с. з. края по Ковенской губернии. Вести зап. России за 1865 г. кн. 3 и 11; в) sk.: Современных Известий Ж.М. н. Пр. за разные годы; г) кп.: "Волости первого моего участка. Изъ отрывочных воспоминаний С. Словутинского, б. мирового посредника Ковен. губ. (Москва. 1879 г.)" ir kt. Vilniaus mokyimo apyg. valdybos bylos.

** Paveikti liaudies įtikinėjimo būdu į įvairias Kauno gub. vietas buvo komandiruoti seni krašto gyventojai – gimnazijos inspektoriai Kaširinas ir Popovas.

²⁴ Tai buvo daroma ne laisva valia, bet verčiant valdžiai.

dvarininkijos viltis pakeisti liaudies gyvenimo tolesnę kryptį neturi perspektyvos, kad visos valdymo sistemos pagrindas, kuriuo naudojosi Muravjovas, buvo patvirtintas aukščiausiosios valdžios, todėl yra pastovus ir nekeičiamas, turi visišką įstatymo galią. Be to, krašto vadas, kad sutvirtintų liaudies švietimo darbą, įpareigojo taikos teisėjus visokeriopai remti mokyimo vadovybę ir pavedė sekti Romos katalikų tikybos dėstymą rusų kalba.

Tačiau intrigos prieš mokyklą nenurimo, netgi sustiprėjo: liaudyje pasklido šnekos, kad ateit dabar jau negali būti abejonių, jog vyriausybė iš tikrųjų rimtai nusprendė įgyvendinti katalikų pavertimo stačiatikiais planą. Kunigai tuo metu atsisakė dėstyti tikybą rusiškai ir visai nelankė mokyklų, reikalaudami leisti dėstyti lenkiškai arba lietuviškai. Iš naujo sujudo Žemaitija: mokyklos vėl ėmė tuštėti; mokiniai, kunigų pamokyti, apsimetė nesuprantantys rusiškai; mokytojai vargo dėl įvairių suvaržymų. Gyventojai taip tikėjo skleidžiamais gandaiis apie vyriausybės ketinimus versti katalikus stačiatikiais, jog visi, negavę Sutvirtinimo sakramento, gausiais būriais vyko į Kauną, kad gautų iš vyskupo patepimą. „Aiškiai prisimenu, – sako vienas šio judėjimo liudininkų, – kaip staiga pajudėjo žmonės Vilkaviškio apskrityje bei Kauno gubernijoje dėl piktybiškai paleistų gandų. Tada į Kauną atvykdavo didžiulės liaudies minios, kiekvieną dieną po du, po tris ir daugiau tūkstančių, ir vyskupas Volončevskis vos spėjo teikti Sutvirtinimo sakramentą. Tai buvo liaudies judėjimas, kuris galėjo sukelti rimtas pasekmes“ (žr. buvusio valstiečių reikalų tarpininko Slovutinskio anksčiau paminėtą knygą).

Krašto vadas išsikvietė į Vilnių Kauno sufraganą vyskupą Beresnevičių ir iš jo paaiškinimo susidarė nuomonė, kad „nei veikianti valdžia, nei jos vykdytojai nedavė nė mažiausio preteksto priekaištams“. Po to vėl išvyko į Kauno guberniją raminti gyventojų. Šį kartą krašto vadas, būdamas Kaune, kreipėsi į vyskupą Volončevskį ryžtingai reikalaujamas tvarkos, pareiškė, kad vyskupo teigimas, ateit kėsinamasi į religiją, kurią saugo tikėjimo pakantumo įstatymas, nepagrįstas. Jokių pasikėsinimo nėra ir niekada nebuvo. Priešingai, viskas, kas daryta ir daroma, – daroma tik vienu tikslu – liaudies gerovė, religijos globojimas, o ne kėsinimasis į ją. Savaiame suprantama, kad globa nėra tokia, kokios norėtų vyskupas Volončevskis. Tai įstatymo religinio pakantumo globa. Daugiau tos globos Romos katalikų dvasininkija neturėtų norėti, o valdžia leisti, viso to matas yra įstatymas. Pirmiausia reikalaujama pripažinti vyriausybės interesus. Ji nedarys nuolaidų, nenukryps į šoną. Istorija įrodė, kad kilnumas, širdies jautrumas, nuolaidžiavimas, meilė – priemonės, kurios buvo palaikomos krašte, nedavė nieko, išskyrus liūdnius rezultatus.

Tačiau judėjimas prieš mokyklą kurį laiką truko ir po to. Vis dėlto

svarbiausia buvo pasiekta: vyskupas Volončevskis turėjo padaryti nuolaidą ir duoti nurodymus dėl tikybos dėstymo rusų kalba. Kartu puolimą pradėjo pasireiškusi reakcija dėl Romos katalikų dvasininkijos požiūrio į mokyklą. Dar krašto vadas, važinėdamas po Kauno guberniją, pastebėjo, kad tarp katalikų dvasininkijos yra išimčių su palankiomis pažiūromis į mokyklą ir kad tos išimtys pastaruoju metu jau pastebimos. Jis išreiškė viltį, kad kiti dvasininkai pasitaisys. Ryškus katalikų dvasininkijos posūkis mokyklos naudai pastebimas nuo 1868 m. Prie kunigų, pradėjusių remti mokyklą, greitai prisidėjo blaiviai mąstantys valstiečiai. Iš kunigų ir valstiečių susidarė pritariančiųjų mokyklai grupė, kuri kiekvieną dieną didėjo. Posūkis, matyt, buvo ir dėl iš baudžiavos išlaisvintų valstiečių, kurie matė joje gerovės perspektyvą, rusų vyriausybės siekimą būti tolesnio progresyvaus liaudies gyvenimo garantu. Kad pasikeitimas įvyko, visų pirma rodo mokyklose daug iškilmingų švenčių, mokyklose, skirtų 1861 m. vasario 19 dienai paminėti. Be to, šios šventės vyko kunigų ir liaudies iniciatyva, per pamaldas vartojant rusų kalbą ne tik mokyklose, bet ir bažnyčiose. Šios šventės pritraukdavo daugybę žmonių. Ypač puiki šventė buvo 1870 m. vasario 19 d. Panevėžio aps. Sereikių mokykloje. Šią dieną švęsti grynai rusiškoje aplinkoje, dalyvaujant parapijos klebonui garbingajam Pranui Stanskiui, visai kaimo valdžiai bei daugybei valstiečių, pradėta dar 1868 m. Tačiau 1870 m. šventei, surengtai vietos mokyklos mokytojo iniciatyva, kuris ir anksčiau buvo tokio judėjimo organizatorius, padedant Pranui Stanskiui ir Lygumų valsčiaus viršaičiui Grigaliūnui, suteiktas ypatingas iškilmingumas. Tos dienos šventė, be savo paprastos reikšmės, buvo skirta ir tam, kad akivaizdžiai paliudytų liaudžiai rusų vyriausybės didžiausius nuopelnus. Pasklido gandai, atseit liaudį „iš ponų išlaisvino Romos popiežius“. Tai rodo, kad buvo pastebėtas posūkis mokyklos naudai. Nesustota prieš bjauriausius šmeižtus rusų vyriausybės atžvilgiu, idant būtų palaižomi liaudyje katalikybės ir Lenkijos interesai, netikėjimas Rusijos civilizacine misija, siekta sustabdyti prasidėjusį posūkį mokyklos naudai*.

Įvykęs posūkis, matyt, smarkiai išgąsdino priešišką rusiškajam pradui partiją. 1868 m. Žemaitijoje paplito įvairios revoliucinės knygos ir brošiūros, spausdintos Tilžėje²⁵. Jose buvo visa tai, kas plito gandų forma liaudyje, išplečiant iki smulkmenų. Iš šių brošiūrų ypač dėmesį patraukė dvi: „Iš tamsybės“ ir „Vargai Bažnyčios Katalikų“. Pirmoji nukreipta, kad

* Prieš 1870 m. vasario 19 d. buvo parengta šventės ceremonija, pagal kurią mokiniai turėjo bažnyčioje giedoti rusiškai ir mokykloje skaityti manifestą apie valstiečių išlaisvinimą. Ceremoniale dalyvavo mokytojas Nikitinas, kun. Stanskis ir valsčiaus viršaitis Grigaliūnas. Pasibaigus šventei, buvo surašytas aktas apie šį įvykį. Pasirašė tie patys asmenys ir visa kaimo valdžia.

²⁵ Vyskupo M. Valančiaus parašytos ir išleistos vadinamosios politinės brošiūros.

pakirstų žmonių tikėjimą Rusija, jos civilizacine misija, o kartu ir tikėjimą rusų valdžia bei jos pašaukimu. Šioje brošiūroje obskurantizmo forma, sumaniai pasikliaujant žemaičių skoniu ir ilgamečio jėzuitiško auklėjimo įpročiais, vertina save nepalyginti geriau už rusus moralės atžvilgiu. Kartu su papiktinančiais šmeižtais, kad atseit Rusijoje smukusi moralė, keliama mintis, jog vienintelė krikščioniško tikėjimo bei žmonių moralės saugotoja, taigi ir garantija, ne tik amžino išganymo, bet ir laikinos gerovės yra Romos Bažnyčia. Ji turi ne tik neklaidingumo palaimą tikėjime, bet ir teisę kontroliuoti pasaulietinės valdžios veiklą, palenkti jos veikimą savo aukščiausiais nurodymais, netgi sulaužyti rusų caro galybę, nukreipti prieš jį visą Europą. Pasaulietinė valdžia brošiūroje traktuojama kaip pradai, iš esmės priešiškas krikščioniškai bažnyčiai. Didesniam išpūdžiui sudaryti brošiūroje Rusija smerkiama nusižėmusio stačiatikio šventiko lūpomis, kad tokiu būdu vaizdžiai parodytų Stačiatikių Bažnyčios nuosmukį. Pagrindinės brošiūrų „Vargai Bažnyčios Katalikų“ ir „Iš tamsybės“ mintys, kad vienintelė Bažnyčia, sauganti ir prižiūrinti apreiškimą, amžino išganymo ir žmonių gerovės garantas yra Romos Bažnyčia. Ta mintis išreikšta tariamo nuoširdumo forma ir labai smulkiai pritaikyta praktinio gyvenimo tikslams. Taigi brošiūroje patariama: steigti slaptas religines brolijas, saugoti senas maldaknyges, kuriose, kaip žinoma, yra papiktinančių revoliucinių himnų ir maldų, vengti bet kokio bendravimo su rusais, nepalaikyti jų ir nesidalyti su jais duona bei druska²⁶, nesikalbėti, būti atsargiems, ypač vengti bendrauti su stačiatikių šventikais, o svarbiausia – nesituokti, nes santuoka nuveda į amžiną sielos pražūtį, taip pat jokių būdu neiti į cerkvę, nes Romos Bažnyčia tai draudžia. Labiausiai autoriui kelia nerimą rusų mokykla, dėl kurios pateikiama visokių perspėjimų: kad vaikai netikėtų mokytojais²⁶, o tėvai ne tik neskaitytų mokiniams duotų knygų, bet jas degintų, nes tokios knygos pilnos melo. Be to, ragino tėvus įsteigti slaptas mokyklas vaikams mokyti iš knygų, spausdintų lenkiškomis raidėmis, nesirūpinti, kad vaikai, baigę mokyklą, atsimintų rusų kalbą, o patiems apsimesti, jog nesupranta rusų kalbos²⁶ ir t.t. Kartu autorius pataria žmonėms palaikyti glaudžius ryšius su kunigais, nes rusų vyriausybė numachiusi juos žeminti, kaip vienintelius katalikų tikėjimo saugotojus. Panašiai kaip vagis, norintis ką nors apvogti, visų pirma stengiasi išnaikinti šunis – namų sargus. Baigdamas pataria laikyti brošiūrą kiekvieno žemaičio parankine knyga, o perskaičius duoti ją kitiems, kad ir šie sužinotų, kaip reikia gyventi ir elgtis.

Be to, kas anksčiau pateikta, brošiūroje dėmesio verta viena būdinga smulkmena: autorius bijo, matyt, dėl Lenkijos galutinio politinio smu-

²⁶ 26 numeriu pažymėtose vietose pateikti faktai neatsispindi išvardytuose vyskupo M. Valančiaus leidiniuose.

kimo, kad jo pastangos pasėti neapykantą Rusijai nenueitų veltui, t.y. kad liaudis nesusitaikytų su savo politine padėtimi. Todėl stengiasi liaudies politinę svajonę ir viltį nukreipti į kitą pusę – į Prūsiją, mėgina sužadinti liaudies nacionalinę simpatiją gyvenantiems šioje valstybėje lietuviams, kurie naudojami visomis religinėmis ir politinėmis laisvėmis.

Kreipdamasis į liaudį, stengiasi nuteikti ją prieš rusiškojo prado įtvirtinimą krašte. Specialiu atsišaukimu į kunigus siekia paveikti juos priekaišto žodžiais bei kreipimusi į religinius patriotinius jausmus, kad šie nepritartų rusiškojo prado viešpatavimui krašte.

Visos gudrybės ir intrigos buvo bergždžios: Kauno gubernijoje vienas paskui kitą atsirado kunigų, palaikančių mokyklą. Jie net sudarė atvirą opoziciją priešiškiems mokyklai asmenims. Kunigas Šimanskis (Gargždų mokyklos tikybos mokytojas), kaip liudija inspektoriaus ataskaita*, klasėje prie mokinių pareiškė, kad jis bažnyčioje i tikinėjo valstiečius siųsti vaikus į mokyklą ir mokyti juos namie. Bet kiekvieną kartą jo kalba apie mokyklą buvo sutinkama su pajuoka. Prie tokių asmenų priklausė ir vadovavo seniūnas, nuo jo neatsiliko ir kaimo raštininkas**. 1871 m. atsirado veiklių kunigų, mokytojų pagalbininkų, kurie padėdavo patraukti berniukus į mokyklą. „Slabados mokyklos tikybos mokytojas kun. Petkevičius, – pažymi vienoje ataskaitoje inspektorius***, – su ypatingu nuoširdumu dėstė dalyką, padėjo pritraukti į mokyklą berniukus. Būdamas tiesiogiai suinteresuotas kaip dėstytojas, nuoširdžiai norėjo pasiekti geresnių tikybos dalyko rezultatų“.

1871 m. buvo kunigų, gynusių mokytojus nuo melagingų įskundimų. „Dūkšto mokyklos Romos katalikų tikėjimo mokytojas, – nurodė vienas iš liaudies mokyklų inspektorių****, – priekaištavo seniūnui už melagingą mokytojo įskundimą“.

1873 m. Kauno gubernijos Romos katalikų dvasininkijoje vis dažniau pastebimas pritarimas mokyklai. Kaip anksčiau pažymėta, inspekinė priežiūra turėjo pagrindo teigti apie dvasininkijos posūkį mokyklos naudai. Kunigai, deja, ne visi, matyt, suprato, kad vedė labai religingą ir labai tamsią Žemaitiją klaidingu keliu ir kad jų sąžinei priklauso sunki nuodėmė už sistemingą liaudies klaidinimą. Tik kai kurie skubėjo atsilipti į mokyklos kvietimą padėti tikram liaudies švietimui, kuris gali būti liaudies dorovės ir gerovės garantas.

* Inspektoriaus Čechovičiaus ataskaita apie 1869 m. lapkričio 12 d. Gargždų mokyklos tikrinimą.

** Dėl tokio kun. Šimanskio pareiškimo seniūnas ir raštininkas buvo pašalinti iš pareigų.

*** Inspektoriaus Aslenickio 1871 m. antrojo pusmečio ataskaita.

**** Toje pačioje ataskaitoje.

Kur kunigai nuoširdžiai ir ryžtingai stojo į mokyklos pusę, ten padėtis gerėjo greičiau. Buvo pavyzdžių, kai valstiečiai asmeniškai reiškė pasitikėjimą mokykla, norėjo, kad ji padėtų ir suaugusiems. Pavyzdžiui, Eržvilko valsčiaus valstietis 1869 m. raštiškai pareiškė visišką pasitikėjimą rusų mokykla, išreiškė įsitikinimą apie lenkų skleidžiamų gandų absurdiškumą. Jis pasiūlė visiems valsčiaus valdybos pareigūnams sekmadieniais ir švenčių dienomis atvykti į liaudies mokyklą mokytis rusų kalbos, rašto bei skaičiavimo, kad galėtų geriau suprasti viršininkų potvarkius, mokėtų vesti valsčiui paskirtų lėšų apskaitą. Eržvilko valsčiaus valstietis su ypatingu dėmesiu sekė liaudies mokyklos veiklą, džiaugėsi mokyklos laimėjimais. Jis savo laiške išreiškė pasitenkinimą, kad „neišprusę, nedrąsūs kaimo vaikai, pabuvę dvejus metus mokykloje, išsimokslina ir jau geba kalbėti rusiškai, perskaityti kokią nors knygą ir vikriai apskaičiuoti sąskaitą“ (žr.: Журнал М.Н.Пр. 1870. Апрель. Отд. Современная летопись. Р. 227–228).

Matyt, valstiečiai pradėjo smerkti ir peikti kunigus, nenorinčius susitaikyti su mokykla. Tokio pobūdžio, be abejo, yra Skaudvilės mokyklos mokinių skundas inspektoriui, kad tikybos mokytojas kun. Titas Gedvila „retai ateina į pamokas ir nieko neaiškina“ (1876/1877 mokslo metų inspektoriaus ataskaita).

Tokia buvo Kauno gubernijoje kilusio judėjimo prieš vyriausybės priimtą jaunimo auklėjimo sistemą baigtis. Ji akivaizdžiai rodo, kad lenkų partijos tikslas nukreipti liaudies švietimą savo linkme neturėjo nieko bendra su tikrais liaudies švietimo interesais. Rusų mokyklai ta baigtis turėjo didelę reikšmę todėl, kad jos, matyt, su nekantrumu laukė Romos katalikų dvasininkija. Tai aiškiai parodė tas, kad vos prasidėjo dvasininkijoje posūkis mokyklos naudai, tuojau prasidėjo kunigų judėjimas dėl rusiškojo prado įtvirtinimo. Jis reiškėsi įvairiai, pradedant knygų vertimu iš rusų kalbos, kas ypač svarbu jaunimo auklėjimui (pavyzdžiui, Romos katalikų maldaknygė mokslą einančiam jaunimui, vyskupo Klungevičiaus katekizmas apie caro garbinimą, sunaikintas per paskutinįjį lenkų sukilimą), taip pat šių knygų platinimu ir kt., baigiant rusų kalbos vartojimu pridėtinėse pamaldose (žr.: Сборн. Шолковича. Вып. 1).

Priedai (prie pranešimo)

I. Vikaras kunigas Jasinskis, buvęs Raseinių apskrities Veiviržėnų liaudies mokyklos tikybos mokytojas

Šioje mokykloje 1885 m. buvo laisva Romos katalikų tikėjimo tikybos mokytojo vieta. Direkcija prašė Telšių vyskupą nurodyti kunigą šioms pareigoms užimti. Vyskupas rekomendavo paskirti Veiviržėnų vikarą An-

taną Jasinskį. Dėl jo patikimumo direkcija nustatyta tvarka kreipėsi į Kauno gubernatorių. Kun. Jasinskis į Veiviržėnus atvyko 1885 m. vasario 1 d. ir tuojau pat oficialiu vyskupo raštu Nr. 5 pranešė mokytojui, kad jis vyskupo nurodymu paskirtas Veiviržėnų mokyklos tikybos mokytojo pareigoms ir nuo vasario 11 d. pradeda dėstyti mokykloje tikybos pamokas. Kol nebuvo gauta gubernatoriaus atsakymo, direkcija negalėjo parašyti įsakymo dėl kun. Jasinskio darbo. Kiek palaukęs mokyklos mokytojas vasario 5 d. raštu prašė direkciją nurodymų dėl kun. Jasinskio pareiškimo. Tuo tarpu kun. Jasinskis, tesėdamas savo pažadą, vasario 11 d. atėjo į mokyklą.

Kun. Jasinskis, aišku, nežinojo, kad mokykla yra direkcijos žinioje ir kad į tikybos mokytojo pareigas skiria mokymo vadovybė, o vyskupui priklauso tik teisė parinkti vieną ar kitą kandidatą į mokymo vadovybės nurodytą mokyklą. Todėl iš pirmųjų kun. Jasinskio žingsnių buvo galima suprasti, koks bus jo santykis su mokykla. Jis iš pat pradžių pareiškė, kad ignoruoja pasaulietinės valdžios teises.

Kai kun. Jasinskis atėjo į klasę, pagal įvestą tvarką mokiniai giedojo bendrą maldą prieš pamokas rusiškai. Panašiai yra rusų mokykloje, ypač imperijos ribose, taip pat Lenkijos Karalystės mokyklose visi be išimties mokiniai prieš pamokas ir po pamokų skaito ar gieda bendrą maldą. Kitose kasdieninėse maldose mokosi kiekvienas pagal savo tikėjimą, tačiau maldos prieš pamokas ir po pamokų yra visiems bendros ir privalomos rusų valstybine kalba*.

Kai mokiniai sugiedojo maldą, kunigas kreipėsi į juos tokiu ironišku klausimu: „Ar seniai jūs tapote rusais?“ Suglumę mokiniai atsakė, kad pas juos visada prieš pamokas ir pasibaigus pamokoms giedama rusų kalba. Į tai kun. Jasinskis pasakė, kad giedoti maldą rusiškai yra tas pat, kas nesimelsti, ir čia pat privertė juos iš naujo melstis žemaitiškai**.

Šis įsakymas mokiniams buvo preliudija pradėti pamoką žemaičių kalba: pirmieji kunigo pasikalbėjimai su visų skyrių mokiniais vyko žemaitiškai.

Reikalas tuo nesibaigė. Kun. Jasinskis tolimesne savo veikla tęsė rusų kalbos persekiojimą.

Kad mokiniai geriau išmoktų rusiškai ir įprastų vartoti šią kalbą, Veiviržėnų mokykloje buvo įvesta tvarka mokykloje tarpusavyje kalbėtis tiktai rusiškai. Nepakankamai mokantys rusų kalbą berniukai galėdavo paprastai ir lengvai su ja susipažinti. Matyt, tai patiko visiems mokiniams.

* Žr.: Varšuvos mokymo apygardos 1878 m. lapkričio 30 d. patvirtinta instrukcija § 17 ir priedas: План обучения в нач. учил. названного округа § 4, п. А.

** Apie tai buvo pranešta Raseinių ir Telšių aps. Kauno gub. žandarų valdyboms ir Vilniaus generalgubernatoriui 1885 m. balandžio 9 d. Nr. 271.

Vyresnieji jau gerai mokėjo rusų kalbą. Jie galėjo parodyti savo rusų kalbos žinias ir, svarbiausia, dar labiau jas tobulinti. Todėl mokiniai susitarė mokėti vienos kapeikos baudą mokyklos naudai, jeigu kuris iš jų be ypatingo reikalo kalbės mokykloje žemaitiškai*. Šitaip mokiniai, ypač vyresniųjų skyrių, taip priprato prie rusų kalbos, kad nepastebėdami patys vartojo ją ir tada, kai kitomis sąlygomis jie, be abejo, kalbėtų žemaitiškai. Taip buvo ir kun. Jasinskio pamokoje po to, kai šis taip griežtai pasakė prieš maldą rusų kalba ir pats pamokoje nepratarė nė vieno rusiško žodžio. Galima buvo tikėtis, kad mokiniai taip pat kunigui atsakinės tik žemaitiškai. Tačiau iš tikrųjų buvo ne taip: vienas iš vyresniųjų mokinių – Petras Gedvila, geriausiai mokantis rusų kalbą, į kunigo pateiktą klausimą atsakė rusiškai. Kun. Jasinskis mokiniį Gedvilą griežtai perspėjo už tokį elgesį. Kai mokiniai jam paaiškino mokykloje įvestą tvarką – kalbėti tik rusiškai, kun. Jasinskis jiems pareiškė, kad tarpusavyje visada privalo kalbėti žemaitiškai. Ta kalba kalbėjo jų protėviai, nes jie buvo žemaičiai, o ne rusai**.

Kun. Jasinskio pirmosios pamokos tema buvo apskritai apie krikščionišką tikėjimą, kurį kunigas aiškino iš kraštutinių katalikybės pozicijų, kaip vienintelę krikščioniškojo tikėjimo tiesą, reikalingą sielos išganymui. Šį mokymą kun. Jasinskis išdėstė tokia forma: „Tik katalikai, – sakė jis mokiniams, – pasieks dangaus karalystę, o visi kiti žus ugnies liepsnose“. Šis mokymas, matyt, buvo nukreiptas prieš rusų kalbos vartojimą religijoje, o kartu, žinoma, ir prieš taikią mokyklos nuotaiką.

Antroje pamokoje kun. Jasinskis pradėjo nuo mokslo apie negalimą sielos išganymą be Romos Bažnyčios. Po to ėmė aiškinti Romos Katalikų Bažnyčios pagrindinę dogmą apie popiežių; šią dogmą jis taip pat dėstė kraštutine ultramontanine dvasia, pažymėdamas, kad popiežių reikia gerbti ir klausyti jo labiau negu visų kitų žmonių pasaulyje***.

Taigi pirmaisiais savo pedagoginės veiklos žingsniais kun. Jasinskis stengėsi nutraukti ryšį tarp žemaičių ir rusų, tarp katalikų ir stačiatikių, o dėl to ryšio tiek daug triūso įdėjo rusų mokykla.

* Apie tai Veiviržėnų mokyklos mokytojas Sokolovskis pranešė apylinkės inspektoriumi Levickui ir paaiškino, kad surinktos kapeikos buvo išdalytos elgetoms.

** Kauno gub. žandarų valdybos viršininko 1885 m. balandžio 9 d. pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui. Ši smulkmena pateikta šitaip: „Dabar verčia jus (taip sakė kun. Jasinskis, atsakydamas į mokinių pareiškimą) kalbėti rusiškai, o jeigu rytoj bus kitas caras, pavyzdžiui, lenkų, tai jūs turėsite kalbėti lenkiškai. Dabar jūs privalote kalbėti žemaitiškai, nes priklausote katalikų tikėjimui“.

*** Kad tokius žodžius kunigas sakė apie popiežių, pranešė Veiviržėnų liaudies mokyklos mokytojas Sokolovskis. Kauno gub. žandarų valdybos 1885 m. balandžio 9 d. pranešimu Nr. 271 Vilniaus generalgubernatoriui, šį mokymą jis dėstė tokiais žodžiais: „Popiežius yra aukščiau visų pasaulyje, netgi visais atvejais ir už rusų carą“.

Tačiau mokykla buvo pernelyg siaura propagandos arena, o kun. Jasinskis, matyt, norėjo tą propagandą plėsti plačiu mastu. Jis ieškojo priemonių mokinių veiklai už mokyklos ribų. Tam tikslui geriausia vieta galėjo būti bažnyčia. Prisidengęs vaikų religingumo ugdymo skraiste, kun. Jasinskis įsakė mokiniams mokytis tarnauti Mišiose, kiekvieną dieną keletui mokinių ateiti į bažnyčią. Kitomis sąlygomis toks kunigo Jasinskio reikalavimas būtų vertinamas kaip neįvykdomas ir darantis žalą mokinių mokslui. Šiuo atveju tai galima vertinti ne kitaip, kaip siekimą išplėsti veiklos sferą, visiškai svetimą tikriems religiniams interesams.

Mokytojas Sokolovskis, sužinojęs apie kun. Jasinskio veiklą ir siekius, nuvyko pas jį į namus atvirai pasikalbėti apie nenormalią padėtį mokykloje, kurią sukėlė kunigas, ir paprašyti jį nelankyti mokyklos iki gaus iš mokymo vadovybės potvarkį apie jo paskyrimą tikybos mokytojo pareigoms. Kun. Jasinskis mokytojo prašymą atmetė, be to, papriekaištavo jam, kad jis baudžia mokinius už kalbėjimą žemaitiškai. Į visus mokytojo argumentus leisti mokiniams giedoti numatytas maldas prieš ir po pamokų kun. Jasinskis atsakė, kad jis „ne stačiatikių šventikas, todėl jam nebūtina vykdyti pasaulietinės valdžios reikalavimų, kurie neatitinka jo įsitikinimų ir dvasinės vadovybės nurodymų“. Mokytojas Sokolovskis pažymi, kad kun. Jasinskis apskritai daug kalba apie visa tai, kas brangu rusui žmogui. Be to, mokytojas Sokolovskis paaikškindamas nurodė, jog kun. Jasinskio kambaryje kabo Jono Sobieskio, Kosciuškos ir Mickevičiaus portretai, ir pasakė, kad šios asmenybės yra „jo idealai, jo įkvėpėjai“. „Aš buvau apstulbintas jo žodžių, – rašė mokytojas apylinkės inspektoriui Levickiui, – maniau, kad jis ne viso proto“.

Matydamas, kad reikalas labai rimtas ir su kun. Jasinskiu nėra reikalo aiškintis, mokytojas tuoj pat pranešė apie tai direkcijai, o ji savo ruožtu apie kun. Jasinskio veiksmus paskubėjo pranešti Kauno gubernatoriui. Gavusi iš jo nurodymą neleisti kun. Jasinskiui dirbti tikybos mokytoju, direkcija tuoj pat apie tai pranešė mokymo apygardos valdybai, o po to parengė potvarkį dėl uždraudimo kun. Jasinskiui dėstyti mokykloje, taip pat kreipėsi į Telšių vyskupą, prašydama parinkti į Veiviržėnų mokyklą kitą kandidatą tikybos mokytojo pareigoms.

Beveik tuo pat metu (1885 m. balandžio 12 d.) mokymo apygardos valdyba gavo iš Vilniaus generalgubernatoriaus, Kauno gub. žandarų valdybos viršininko pranešimą apie minėtus kun. Jasinskio veiksmus.

Mokymo apygardos valdyba prašė generalgubernatoriaus: 1. Griežtai nubauti kun. Jasinskį. 2. Įtikinti vyskupą Paliulionį, kad jis gali tik nurodyti kandidatus tikybos mokytojo pareigoms, o paskyrimas priklauso mokymo vadovybės kompetencijai. 3. Paraginti vyskupą įteigti kunigams tikybos mokytojams, kad visos mokyklos taisyklės yra jiems privalomos ir

bet kokia veikla, panaši į kun. Jasinskio, nuo šiol mokykloje negali būti toleruojama. Be to, apie kun. Jasinskio veiklą ir apie mokymo apygardos valdybos potvarkius pranešė liaudies švietimo ministrui.

Atsakydamas į mokymo apygardos valdybos raštą, generalgubernatorius 1885 m. gegužės 12 d. pranešė valdybai, kad kunigas dar kaltinamas „už pasakytą nepagarbų žodį valdovui imperatoriui ir visam viešpataujantiam dvarui“ ir laukia iš žandarų valdybos tyrimo apie kun. Jasinskį rezultatų. Birželio 26 d. generalgubernatorius pranešė, kad jis, remdamasis Vidaus reikalų ministerijos birželio 19 d. raštu, pasiūlė Kauno gubernatoriui skubiai duoti nurodymus uždaryti 2 metams kun. Jasinskį į Kalvarijos dominikonų vienuolyną pagal 1877 m. kovo 11 d. Aukščiausiojo patvirtintas taisykles apie prasikaltusių Romos katalikų dvasininkų uždarymą į vienuolyną.

Tačiau tuo kun. Jasinskio byla nesibaigė. Ji įdomi dėl daugelio smulkmenų. Nors kun. Jasinskio nusikaltimas aiškus ir sunku atvirai veikti jo naudai, atsirado žmonių, kurie neatsisakė tokios veiklos.

Visų pirma to ėmėsi Veiviržėnų valsčiaus raštininkas Cirtautas, draugavęs su kun. Jasinskiu. Jis su kunigo pagalba nuolat organizavo intrigas, nukreiptas prieš mokytoją Sokolovskį, kaip pagrindinį iškilusios bylos kaltininką ir svarbiausią šios bylos liudytoją, nuo kurio turėjo priklausyti bylos baigtis. Uždavinys buvo nuteikti valstiečius prieš mokytoją, paskatinti skundų rašymą ir tokiu būdu nužeminti jį kitų akyse, duoti jam pajusti keblumą padėties, kurioje gali atsидurti mokytojas, veikiantis prieš kunigą.

Tačiau tai padaryti nelengva. Mokytojas Sokolovskis baigė Molodečno mokytojų seminariją, mokytojo tarnybą pradėjo nuo 1872 m. Į Veiviržėnų mokyklą perkeltas 1883 m. Visada turėjo dalykiško, patyrusio, nuoširdaus ir naudingo mokytojo reputaciją. Per savo 10 metų tarnybos laikotarpį jam ne kartą reikė padėką Kauno liaudies mokyklos direkcijos taryba. Tokios padėkos oficialiai jam buvo pareikštos 1873, 1874, 1880 ir 1885 m. Paskutinį kartą – už jo „visiškai sąžiningą, nuoširdų ir naudingą požiūrį į mokytojo pareigas Veiviržėnų mokykloje“. Tokį mokytojo Sokolovskio požiūrį į mokyklą užfiksavo ne tik inspektorius, bet ir vietos valstiečių reikalų tarpininkas Lipnickis 1884 m. lapkričio 8 d. oficialiu pareiškimu Kauno liaudies mokyklos direkcijai. Pagaliau pats Veiviržėnų visuomenės aktas, kuriame dėkojama „Už labdaringus Sokolovskio rūpesčius pertvarkant mokyklą“.

Tačiau atsirado žmonių, kurie palengvino intrigos rezgimą prieš mokytoją Sokolovskį. Visų pirma tokie asmenys buvo vadinamosios davatkos, kurių, anot inspekcinės priežiūros, knibždėte knibžda Kauno gub. miesteliuose, jos yra visiškoje kunigo žinioje. Šitos šių laikų būtybės, kaip pa-

žymėjo vienas iš inspektorių, abejotino elgesio, pasižyminčios ypatingu fanatizmu. Jos – svarbiausias visokios propagandos ginklas, veikia ypač sėkmingai tarp moterų ir turi joms įtakos. Manoma, kad davatkos išmano tikėjimo tiesas, todėl žmonės patiki joms vaikų mokymą. Jos tai daro slapta, dažnai savo butuose (daugelis jų turi savo namus prie bažnyčių) arba vadinamosiose „špitolėse“ (ligoninėse, senelių prieglaudose, kunigų globojamose ir vadovaujamose) prie bažnyčių. Koks patogus elementas intrigai yra davatkos, aiškiai rodo kun. Jasinskio išvykimo iš Veiviržėnų diena. Kai atėjo policijos viršininkas, visos Veiviržėnų davatkos, apsiginklavusios šakėmis ir puodšakėmis, apsupo namą, kur gyveno kun. Jasinskis, ketindamas neleisti jo ištremti. Tik policijos viršininko sumanymo dėka, – jis pasiūlė kun. Jasinskiui vienam išvykti iš Veiviržėnų tartum pas ligonį, – pavyko išvengti nemalonumų bei susirėmimo.

Be to, Veiviržėnuose buvo ir kitų žmonių, pritarusių intrigai prieš mokytoją. Tai buvo priešiška valstiečiai: Juška, Klipštas ir Kiaulakis, kurie savavališkai užvaldė mokyklos žemę. Už tai, mokytojui paskundus, buvo taikos teisėjo areštuoti. Kiek šie žmonės galėjo prisidėti prie intrigos, galima spręsti iš jų charakteristikos, kurią pateikė Veiviržėnų parapijos klebonas kun. Bilevičius (dabar miręs) mokytojo Sokolovskio bylai²⁷. „Šie žmonės be tikėjimo į Dievą, be dorovės, už taurelę pasiruošę savo tėvą parduoti, ne tiktai mokytojus. Jiems kalėjimas nebaisus, jie turtus įsigijo iš kontrabandos ir įvairiomis klauzulėmis. Jie sėdi smuklėje, kursto ir įkalbinėja žmones bylinėtis, net melagingai prisiekti. Šių asmenų visi bijo, jie visur pirmoje vietoje. Daugelis jų klauso, nes jie kitus patraukia vikrumu. Klipštas, – paaiškina kun. Bilevičius, – mano bažnyčioje buvo svarbiausias giedotojas, bet už girtavimą ir pasileidimą atleidau. Kiaulakį, Jušką ir kitus, net pasileidusias moteris – jų drauges, draudžiau, bet nepadėjo. Jie šmeižia visus ir kiekvieną“. Mokytojas Sokolovskis 1885 m. rugsėjo 8 d. pranešime Kauno liaudies mokyklų direkcijai šiuos asmenis apibūdino taip: „Nurodyti asmenys susirinkimuose visada daro įtaką ir degtinės pagalba veikia ką nori. Iš kontrabandos tapo ūkininkais, bet blogais. Prieš gerų valstiečių valią visada išrenkami teisėjais, sandėlininkais, rinkėjais. Barbšis net keletą mėnesių buvo seniūnu, bet viršininko buvo pašalintas. Juška ir dabar yra valsčiaus teisėjas, nors keletą kartų už nusikaltimus sėdėjo kalėjime. Kiaulakis ilgą laiką savo name turėjo slaptą smuklę – kontrabandistų landynę ir ne kartą dėl to bylinėjosi. Būdamas landus bei turėdamas brolių, privatų patikėtinį, išsiskuldavo švarus ir sausas, nors ūkį galutinai susmukdė. Dabar jis neturi ko prarasti, nuolat sėdi smuklėje, girtauja ir užsiiminėja įvairiais šmeižtais.

²⁷ Klebonas Bilevičius buvo pasidavęs mokytojo įtakai ir veikė kartu prieš vikarus kun. Jasinskį, kun. Cechanovskį.

Barbšis prarado savo ūkį ir slankioja po smuklę. Už pusę stuopos degtinės rašo visiems šmeižiančius prašymus“.

Galima atspėti, kokią rezultatą tokiomis sąlygomis turėjo intriga prieš mokytoją Sokolovskį. Iš tikrųjų šis greitai pajuto sunkią žmogaus moralinę būseną priešų apsuptyje. Štai kaip pats mokytojas Sokolovskis vaizduoja tai 1885 m. balandžio 5 d. laiške apylinkės inspektoriui Levickiui: „Vietos valsčiaus raštininkas Cirtautas, uolus lenkiškos pakraipos katalikas, labai susidraugavo su kun. Jasinskiu. Abu dabar kiršina valstiečius prieš mane. Valsčiaus seniūnas Žemčiulis ir [mokesčių] rinkėjas Stankus pareiškė man, jog Cirtautas skleidžia gandus, kad mokytojas išvaro kunigą, o vyskupas neskirs kito į Veiviržėnus. Kunigo Jasinskio ir Cirtauto bendros veiklos rezultatas buvo tas, kad man pagrasė mirtimi, jeigu Jasinskis išvažiuos iš Veiviržėnų. Keturių valstiečių, grasinusių mano gyvybei, vardus ir pavardes pranešė mokiniai. Jie savo žodžius patvirtino p. Michailovui (Raseinių ir Telšių aps. žandarų valdybos viršininkas, tyręs kun. Jasinskio bylą). Dabar bijau vakare ir rytą išeiti iš namų...“ Laiško pabaigoje mokytojas Sokolovskis išreiškė viltį, kad viskas pasibaigs sėkmingai, nes, kaip jis nurodo, „geriausi valstiečiai ir mokiniai jį myli“*.

Mokytojo Sokolovskio viltis, kad greitai pasibaigs ši intriga, nepasitvirtino. Greitai prieš jį stojo ir kiti asmenys. Vadovavo vyskupas Paliulionis, kuris, žandarų valdybos pareigūnams atliekant kun. Jasinskio bylos tyrimus, per patikimą asmenį organizavo šiuo klausimu neviešą kvotą. Jis ignoravo oficialiai atliekamus tyrimus ir visiškai tikėjo gretimos parapijos kun. Staškauskio pateiktomis žiniomis (kun. Staškauskis dalyvavo 1863 m. sukilime ir sėdėjo kalėjime).

Vyskupas 1885 m. gegužės 9 d. rašte, atsakydamas Kauno liaudies mokyklų direkcijai į reikalavimą parinkti kitą kandidatą vietoj kun. Jasinskio Veiviržėnų mokyklos tikybos mokytojo pareigoms, gynė kun. Jasinskį ir kaltino mokytoją Sokolovskį. Vyskupas savo rašte visų pirma išreiškė nuostabą, kaip galėjo pasirodyti netinkamas tikybos mokytojo pareigoms Veiviržėnuose ką tik paskirtas kunigas, kurio kandidatūrai pritarė ir pasaulietinė valdžia, vadinas, jis politiniu požiūriu, pažymi vyskupas, buvo „visiškai patikimas“. Po to vyskupas aiškino, jog dėl nenumatytų kliūčių kun. Jasinskio buvimą Veiviržėnų mokyklos tikybos mokytoju, valdytojo manymu, komplikuoja tam tikros priežastys, kurias reikia atskleisti. Tolesnis vyskupo rašto turinys pažodžiui yra toks: „Mano gautomis visiškai patikimomis žiniomis, – rašo vyskupas, – Veiviržėnų mokytojas pradžioje prašė tikybos mokytoją kun. Jasinskį pasakyti iš sakyklos žmonėms pamokslą jo naudai dėl mokytojo ginčo su valsčiumi.

* Kun. Jasinskio veiklą atskleidė mokiniai – tai daugiareikšmis faktas.

Po to jis patarė tikybos mokytojui nelankyti dažnai mokyklos, per metus tik kelis kartus, nes visur, kur jis buvo mokytoju, taip elgėsi tikybos mokytojai ir viskas buvo gerai. Kadangi sakykla ne vieta asmeniniams pasaulietiniams dalykams ir ginčams, o mokyklų lankymas – tiesioginė tikybos mokytojo pareiga, tai kun. Jasinskis atmetė mokytojo prašymą bei patarimus, pažadėjo prirėkęs nueiti į valsčiaus valdybą ir sueigos metu aptarti jo reikalus. Tačiau mokytojas liko nepatenkintas. Dėl to vieną kartą atėjo į kun. Jasinskio butą ir pareiškė, kad Jasinskis tartum dėstęs vaikams tai, ko neturėtų dėstyti: aiškindamas tikėjimo simbolius, neturėjo minėti popiežiaus, mokymas apie popiežių mokytojui atrodo nereikalingas ir panašus į politinį pokalbį. Pagaliau mokytojo pareikštas požiūris pasiekė direkciją, kaip smerktinas kun. Jasinskio veikimo būdas, ir to rezultatas – neigiamas atsakymas minimam kunigui dėstyti Veiviržėnų mokykloje tikybą“.

„Aš tikėjau, – toliau rašo vyskupas, – kad anksčiau išdėstytos (t.y. anksčiau pateiktos „visai patikimos“, jo žodžiais tariant, žinios) pakankamai nupiešia Veiviržėnų mokytojo asmenybę ir požiūrį į jaunimo religinį auklėjimą. Savaime suprantama, kad nėra galimybės rasti tikybos mokytojo, kuris išduotų savo pareigas ir sutiktų nelankyti mokyklos, o taisykles bei tikėjimo dogmas dėstyti berniukams pagal vietos mokytojo įsitikinimus ir pažiūras, – aiškino vyskupas, – to mokytojo, kuris trumpą katalikų tikėjimo dogmų išdėstymą apie Bažnyčios vadovą šiandien linkęs vadinti politiniu pasikalbėjimu, kuriam rytoj gal ateis į galvą tuo pačiu vardu smerkiamai pliekti mokymą apie skaistyką ir panašiai“.

Atsakydamas į balandžio 3 d. raštą (dėl kito kunigo parinkimo vietoj Jasinskio) Kauno liaudies mokyklų direkcijai, išvadoje vyskupas sako: „Turiu garbės, Jūsų Kilnybe, prašyti, ar nerasite galimybių perkelti Veiviržėnų mokytoją į kitą mokyklą ir įpareigoti jį nuo šiol neliesti Romos Katalikų Bažnyčios dogmų ir apskritai nesikišti į grynai religinį berniukų katalikų auklėjimą. Aš turiu vilties, – pridūrė vyskupas, – kad, Jūsų Kilnybe, atsižvelgsite į mano reikalavimą. Tuo labiau, kad jis turi glaudų ryšį su liaudies mokyklos likimu – jos plėtotė nebus sėkminga, jeigu man ir mano pavaldžios dvasininkijos rūpestis bus tikrai dėl kylančio pavojaus, kad liaudies mokyklos tikėjimo dogmų neliečiamumas priklausys nuo mokytojų savivalės“.

Kaip matome, vyskupas savo rašte nutyli visus kaltinimo faktus, išskyrus vieną – kun. Jasinskio mokymą apie popiežių. Tačiau kalba neapibrėžtai. Be to, vyskupas iškelia mokytojui Sokolovskiui svarbius kaltinimus, kurie, juos išnagrinėjus, prieštarauja vienas kitam ir yra visiškai nepagrįsti. Mokytojas prašo kun. Jasinskį tarpininkauti jo ir valsčiaus ginčuose. Kun. Jasinskis sutinka įvykdyti mokytojo prašymą, tik tai kita

forma. Kurgi tada priežastis kerštui? Be to, iš kur vyskupui žinoma, kad mokytojas ginčijasi su valsčiumi ir, norėdamas palankaus sprendimo, reikalavo pamokslą jo naudai bažnyčioje? Kiek direkcijai žinoma, o ji geriau žino mokytojo ir valsčiaus santykius, mokytojas Sokolovskis neturėjo ypatingų ginčų su valsčiumi. Jeigu ir buvo nesusipratimų tenkinant mokyklos poreikius, tai artimiausias ir paprasčiausias būdas tokius trūkumus pašalinti – valstiečių reikalų tarpininkas, ką mokytojas paprastai ir darė. Kam jam reikėjo kreiptis paramos į ką tik atvykusį, dar gerai nepažįstamą kun. Jasinskį, jei jis galėjo kreiptis į Veiviržėnų parapijos kleboną kun. Bilevičių, kuris seniai čia gyveno, pažinojo mokytoją ir turėjo gerus santykius su mokykla ir mokytoju.

Neįtikinama ir kita priežastis kerštui. Ši yra visiškai nesuprantama. Vyskupas pareiškia, kad esą mokytojas patarė kun. Jasinskiui mokyklą lankyti tik keletą kartų per metus ir paaiškino, kad „taip tikybos mokytojai elgėsi visur, kur jis mokytojavo, ir viskas buvo gerai“. Bet kas, jei ne mokytojas, pranešė mokymo vadovybei apie kunigų tikybos mokytojų nedrausmingumą? Kas, jei ne mokymo vadovybė prašo Romos katalikų vyskupijos ir pasaulietinės valdžios imtis poveikio priemonių nedrausmingiems kunigams, kurie priešinasi tvarkai, vienaip ar kitaip nubausti?

Taip pat nesuprantamas mokytojui Sokolovskiui primestas reikalavimas, kad kun. Jasinskis tikybos pamokose nedėstytų pagrindinių Katalikų Bažnyčios dogmų. Koku būdu mokytojas gali tai daryti, jei šios dogmos išdėstytos vadovėlyje ir įsakyta būtinai jį naudoti liaudies mokyklose? Kokią prasmę galėjo turėti reikalavimai, kai minėti vadovėliai išduodami mokiniams į rankas?

Iš mokytojo Sokolovskio gauto pasiaiškinimo matome štai ką: „Aš nesikišau į Romos Katalikų Bažnyčios dogmas, nedraudžiau buvusiam tikybos mokytojui kun. Jasinskiui dėstyti mokymo apie popiežių, nes tam niekieno nebuvau įpareigotas ir nelaikiau savęs šiuo klausimu kompetentingu.

1885 m. rugsėjo mėn. pabaigoje tuo reikalu buvo atlikti griežti ir kruopštūs mokymo vadovybės ir policijos tyrinėjimai. Visos kun. Jasinskio ir jo globėjų vienminčių žinios pasirodė klaidingos.

Kun. Jasinskiui dėstant visas keturias pamokas, aš klasėje nedalyvavau, nes tam dar nebuvo direkcijos nurodymų, bet iš mokinių sužinojau, kad kun. Jasinskis nedėstė dalyko pagal nustatytą programą, aiškino mokiniams, kad tik Romos katalikai pasieks dangaus karalystę, o visi kiti žus pragaro liepsnoje, kad Romos popiežių reikia gerbti ir klausyti už visus labiausiai pasaulyje, kad ir kas jie būtų. Iš kun. Jasinskio dėstymo eigos aišku, kad jis užkietėjęs fanatikas ir visko, kas rusiška, priešas. Tai akivaizdžiai parodė jo užsispyręs nenoras dėstyti rusų kalba vyresniųjų

skyrių mokiniams, mokiniui Gedvilai ir kitiems leisti ją kalbėti per pamoką, kas papiktino ir pačius mokinius. To aš ir paprašiau asmeniškai kun. Jasinskį, neliesdamas dėstomojo dalyko. Apie tai pranešiau 1885 m. kovo 2 d. raštu direkcijai, konstatuodamas faktus be jokių komentarų.

Visus savo asmeninius parodymus tardyme aš įrodinėčiau faktais. Kaltinimas, kad aš atseit kišausi į Romos Katalikų Bažnyčios dogmas ir užsiiminėjau kita priešiška įstatymui veikla, yra tik kun. Jasinskio globėjų ir vienminčių šmeižtas. Nuo tokių melų ir apkalbų aš kenčiu jau antrus metus.

Aš visada stengiausi ir stengiuosi būti atsargus, apdairus, nesikišti, kur nereikia, tačiau savo gerus ir meilūs mokinius gnyčiau ir ginsiu iki paskutinės galimybės nuo svetimos ir žalingos įtakos“.

Vyskupo gautos, jo supratimu, „visiškai patikimos“ žinios nuo pradžios iki galo yra prasimanytos.

Mokytojo Sokolovskio padėtis Veiviržėnuose, kaip anksčiau pažymėta, morališkai labai sunki ir kitu laiku bei kitomis aplinkybėmis mokymo vadovybė pati būtų pripažinusi, kad mokytoją reikia dėl jo ramybės perkelti į kitą mokyklą. Tačiau šiuo atveju, kai įsikišo vyskupas, mokytojo perkėlimas netikslingas. Tuo labiau, kad pasaulietinė valdžia atliko formalius tyrimus, kur liudytojais buvo žinomi asmenys. Bet kokiu atveju reikia surinkti patikimesnių žinių negu tos, kurias gavo vyskupas iš kažkokių jam žinomų šaltinių.

Tačiau greitai mokytojo puolimas prasidėjo iš kitos pusės. Apskrities viršininkas gavo skundą, kuriame mokytojas Sokolovskis kaltinamas kyšininkavimu, šturkščiu elgesiu su mokiniais, savavališku mokinių iš mokyklos šalinimu, girtavimu, lošimu kortomis ir t.t. Maždaug tokio pobūdžio pareiškimus gavo vyskupas iš kun. Jasinskio. Spėta įtikinti apskrities viršininką, kad esą mokytojas Sokolovskis iš tikrųjų siekia pasipelnyti, yra nesąžiningas žmogus. Tokio turinio pranešimas 1885 m. gegužės 10 d. pateiktas Kauno gubernatoriui.

Visų šių skundų ir pareiškimų, atsiradus kun. Jasinskio bylai, negalima vertinti kaip atsitiktinių. Jie patys rodo savo šaltinį, kuris darėsi dar aiškesnis iš skundų (vyskupo gegužės 9 d. pareiškimas direkcijai, apskrities viršininko gegužės 10 d. pranešimas Kauno gubernatoriui, o kun. Jasinskio – gegužės 12 d. vyskupui). Mokymo žinyba iš anksto galėjo turėti supratimą apie mokytojo apskundimo pobūdį iš vyskupo rašto, kuris buvo anksčiau apžvelgtas. Tačiau mokymo žinyba laikė savo pareiga ištirti šią bylą vietoje. Į Veiviržėnus buvo komandiruotas buvęs Kauno liaudies mokyklų direktorius Andrusčenka. Direktorius surinko įrodymų, kad mokytojui pateikti kaltinimai yra neteisingi. Tokių parodymų gavo iš vietos policijos agentų, mokyklos mokinių ir kitų asmenų bei valstiečių

sueigos, iš paties kun. Jasinskio paaiškinimo, iš visapusiško mokyklos gyvenimo tyrimo ir mokytojo Sokolovskio pasiaiškinimo. Direktorius įsitikino, kad skundai yra ne kas kita, kaip paties kun. Jasinskio nevaisingos agitacijos padarinys, nes kai kurie kunigai, ištikimi asmenys, tarp jų minėti valstiečiai – Juška, Klipštas, Kiaulakis ir Barbšis, vaidino svarbų vaidmenį.

Smulkiai atlikti direktoriaus tyrimai rodo, kad mokiniai, matyt, nepasidavę agitacijos prieš savo mokytoją įtakai ir valstiečių sueigoje susirinkę naiviai pareiškė direktoriui, kad „jie labai patenkinti mokytoju ir jų tėvai, jeigu jie būtų sueigoje, taip pat nesiskųstų“.

Įdomu, kad agitacija prieš mokytoją Sokolovskį iš tikrųjų turėjo pasisekimą tarp moterų. Jos, direktoriaus pranešimu, sudarė susirinkusiųjų daugumą, labiausiai triukšmavo, šaukė viena kitą kurstydamos, kaltino mokytoją. Viena iš jų, labiausiai triukšmavusi, čia pat prisipažino, išduodama kitas, kad direktorius kviesdavęs po vieną mokinį ir meiliai ragindavęs juos gerai mokytis, o seniūnas ir policininkas direktoriui pristatydavę ypač gerus mokinius. Šie pareiškėdavo, kad jie patenkinti mokytoju; vieno mokinio motina puolė prie direktoriaus, su ašaromis dėkojo už sūnaus mokymą, užmiršusi triukšmą dėl savo sūnaus mokytojo kaltinimo.

Vienas kun. Jasinskis atkakliai kaltino mokytoją Sokolovskį, vadino jį „įsikūnijusiu šmeižiku“, „bylininku“ ir „kyšininku“. Kai direktorius paprašė pateikti faktų, kun. Jasinskis negalėjo ko nors konkretnesnio pasakyti, rėmėsi tik girdėtais gandaiis.

Bandymai išgelbėti Jasinskį nuo gresiančios bausmės, nepasisekė. Kun. Jasinskis buvo uždarytas į vienuolyną. Po to kuriam laikui viskas nurimo. Tačiau greitai buvo pastebėta, kad intriga prieš mokytoją Sokolovskį tęsiasi. 1885 m. rugsėjo mėn. mokytojas pranešė direktoriui, kad kun. Jasinskis susirašinėja su valsčiaus raštininku Cirtautu, vargonininku Novonedelskiu ir su minėtais valsčiaus vedliais valstiečiais Kiaulakiu, Juška bei kai kuriais kitais, kurie kursto žmones prieš mokytoją. Mokytojas paaiškino, kad bendros agitacijos padarinys buvo toks: valstiečiai rugsėjo 2 d. valsčiaus suaigoje priėmė nutarimą, jog kiekvienas renkamas [valsčiaus narys] paskelbtų valstiečiams įsakymą nesiųsti savo vaikų į mokyklą. Šioje sueigoje valstiečiai taip pat nutarė nemokėti mokytojui algos ir neduoti grūdų, kad tokiu būdu priverstų jį prašyti leidimo perkelti į kitą vietą. Valstiečiai norėjo tokį nutarimą pateikti formaliu nuosprendžiu, bet valsčiaus raštininkas jiems paaiškino, kad tai pavojinga, kad tokio nuosprendžio nepatvirtins. Tada valstiečiai priėmė neoficialų nutarimą. Nutarimui vykdyti išsirinko, valsčiaus raštininko Cirtauto patariamai, valstiečius Jušką, Kiaulakį ir Barbšį, kurie turėjo rūpintis mokyklos ūkio

reikalais. Nuo šių reikalų nušalino valsčiaus viršaitį ir kaimo seniūną, kurie palankūs mokytojui.

Tuo pat laiku valstiečių reikalų tarpininkas pranešė direkcijai, kad valsčiaus viršaitis renkamųjų susirinkime paskelbė Veiviržėnų valsčiaus išakymą dėl vaikų siuntimo į mokyklą. Renkamieji pareiškė, kad valstiečiai atseit nepatenkinti mokytojo Sokolovskio elgesiu su vaikais, todėl vaikai, kol mokytoju bus Sokolovskis, neis į mokyklą.

Direktorius komandiravo į Veiviržėnus inspektorių Levickį. Šis rugsėjo 28 d. apklausinėjo 5 vaikus, Veiviržėnų valsčiaus viršaitį Žemčiulį, Veiviržėnų parapijos kleboną kun. Bilevičių, buvusius ir esamus moksleivius, jų tėvus ir kitus valstiečius. Kaltinimai mokytojui pasirodė nepagrįsti. Tai pripažino ir patys valstiečiai. Jie paaiškino, kad nepasitenkinimas mokytoju buvo dėl nesusipratimo ir čia pat formaliu aktu pareiškė pasitikėjimą mokytoju, pagal vietos paprotį pakėlė jį ant rankų šaukdami „valio!“. Pabaigoje valstiečiai prašė palikti mokytoją Sokolovskį Veiviržėnuose, pripažino, kad ateityje nereikia kelti jokių pretenzijų nei mokyklai, nei mokytojui, prašė inspektoriaus atleidimo ir čia pat bučiavo. Skirstydamiesi į namus, valstiečiai dėkojo inspektoriui už ramybę ir taikos gražinimą.

Taigi naujais tyrimais buvo galutinai nustatytas faktas, kad nuolatinėmis intrigomis prieš mokytoją Sokolovskį siekta bet koku būdu pašalinti jį iš Veiviržėnų. Kartu paaiškėjo svarbiausi intrigos organizatoriai ir vadovai – tai blogiausi valsčiaus žmonės ir kun. Jasinskis, kuris laiškais palaikė ryšius su patikimais jam asmenimis, ypač su vargonininku Novonedelskiu.

Tiriant paaiškėjo naujų, labai įdomių duomenų, rodančių, kaip aktyviai kun. Jasinskio byloje dalyvavo vyskupas ir kaip jis buvo suinteresuotas jos baigtimi. Šias žinias inspektoriui Levickiui suteikė klebonas kun. Bilevičius. Jis pranešė, kad vyskupas smarkiai įtaria, kad tai jis (kun. Bilevičius) kaltas dėl tokios kun. Jasinskio bylos baigties. Įrodymui kun. Bilevičius parodė inspektoriui vieno kunigo laišką. Tą kunigą Bilevičius prašė užtarti jį pas vyskupą. Be to, kun. Bilevičius papasakojo inspektoriui, kad jis 1885 m. birželio 26 d. buvo iškviestas vyskupo į Kauną. Vyskupas prikašiojo jam, kad jis buvo mokytojo Sokolovskio, kurį pavadino „pusmoksliu“, įtakoje. Kun. Bilevičiaus žodžiais, vyskupas buvo susijaudinęs, vadino jį „pardavusiu brolių Kainą“, liepė klauptis. Be to, priekaištavo, kad kun. Bilevičius išdrįso iš sakyklos ginti mokyklos ir mokytojo interesus, o svarbiausia, kad jis bažnyčioje kalbėjo rusiškai. Taip pat kun. Bilevičius pranešė inspektoriui Levickiui šias būdingas smulkmenas iš savo pasiaiškinimo su vyskupu: pasiaiškinyje dalyvavo artimi vyskupui prelatai; visi jie nusigręžė nuo kun. Bilevičiaus, o kai šis pradėjo teisintis

sakydamas, kad yra pasiruošęs prisiekti savo nekaltumui dėl kun. Jasinskio įrodyti, tai prelatai į tai atsakė: jeigu kunigas niekšas, tai ko verta jo priesaika“.

Kun. Bilevičiaus žodžiais tariant, jis iš įvairių Kauno ir Kuršo gubernijų gavo kunigų laiškus, kur priekaištauja dėl kun. Jasinskio išdavimo. 2 tokius laiškus kun. Bilevičius perskaitė inspektoriui Levickiui ir ši įtikino, kad kunigai iš tikrųjų suintersuoti kun. Jasinskio byla.

Perteikdamas pasiaiškinimą su vyskupu, kun. Bilevičius taip pat pranešė inspektoriui, kad tada vyskupas klausinėjo jį, ar mokytojas Sokolovskis iškeltas iš Veiviržėnų. Be to, kun. Bilevičius pridūrė, kad vėliau, sugrįžus iš Kauno namo, apie tai vyskupo vardu du kartus klausė Vieکشنیų klebonas kun. Staškauskis. Be turimų žinių, kun. Bilevičius dar inspektoriui pranešė, esą jauni kunigai sakę, „jeigu jie eis vyskupo kryptimi, tai viskas bus kaip vienuolyne“.

Atlikus inspektoriui Levickiui tyrimus, intrigos prieš mokytoją Sokolovskį nurimo. Iš valstiečių pusės viskas buvo ramu ir mokytojas nusiramino. 1885 m. spalio 22 d. laiške inspektoriui Levickiui (praėjus 20 dienų po jo išvažiavimo iš Veiviržėnų) jis išreiškė viltį dėl visiško nusiramino ir nurodė, kad valstiečiai yra labai patenkinti taikia aplinka ir reiškia pasitenkinimą, kad išaiškėjo teisybė. Tačiau intrigos, kaip pasirodė tikrovėje, nenurimo, tik laikinai pakeitė kryptį. Pasirinktu objektu tapo tie, kurie buvo svarbiausi palankios mokytojo Sokolovskio bylos baigties kaltininkai. Kun. Bilevičius, kaip anksčiau buvo pažymėta, iš tikrųjų daug prisidėjo šios bylos tiesai atskleisti. Šiuo metu agitatoriaus vaidmens ėmėsi pats kun. Staškauskis, kuris du kartus aplankė kun. Bilevičių, norėdamas sužinoti apie mokytoją Sokolovskį. Po to, kai inspektoriui Levickis išvažiavo iš Veiviržėnų į Kauną, tas kunigas slaptai atvyko į Veiviržėnus ir pareikalavo viską sužinoti: kas ir ko klausinėjo, kas ir apie ką kalbėjo ir kt., o svarbiausia — dėl ko buvo kviečiamas kun. Bilevičius, kokius jis pateikė parodymus ir panašiai. Po to kun. Staškauskis išvyko į Landžių k. pasikalbėti su vienu svarbiausių agitatorių, valstiečiu Kiaulakiu. Rezultatas buvo toks, kad po savaitės nuo inspektoriaus Levickio išvykimo iš Veiviržėnų kun. Bilevičius gavo Kauno Romos katalikų konsistorijos griežtą įsakymą tuoj pat atvykti į Kauną. Iškvietimo tikslas nepaaiškintas. Su tuo, matyt, buvo susijusi ir ta aplinkybė, kad valstiečiai dėl taikos įsiviešpatavimo numatė pateikti vyskupui prašymą kun. Bilevičiaus naudai. Su tokiu prašymu jie išvyko į Kauną, bet nuvažiavo tik iki Tauragės ir grįžo atgal į Veiviržėnus.

Kun. Bilevičius, žinoma, gerai suprato, kokiu reikalu jį vėl iškviatė į Kauną, ir labai nerimavo dėl savo likimo. Apie tai pasakojo mokytojui Sokolovskiui ir prašė patarimų bei nurodymų, kaip apsiginti. Kai kurių

įdomių kun. Bilevičiaus pasiaiškinimo smulkmenų mokytojas Sokolovskis 1885 m. spalio 22 d. laišku pranešė inspektoriui Levickiui. Mokytojas Sokolovskis rašė, jog Bilevičius gerai supranta esąs vyskupui Paliulioniui tik atpirkimo ožys – vyskupas nori šiuo pavyzdžiu parodyti kunigams, kad šie netikėtų vyriausybę, neieškotų ten paramos, o neprieštaraudami paklustų jam. Dėl to „visi kunigai su įtampa žiūri, kuo baigsis kun. Bilevičiaus byla“.

Greitai po to, 1885 m. lapkričio 13 d., Kauno liaudies mokyklų direktorius pranešė mokymo apygardos valdybai, kad kun. Bilevičius yra iškviestas į Romos katalikų konsistoriją Kaune dėl jam skirtos bausmės paskelbimo. Bausmė tokia: vyskupo Paliulionio paliepimu kun. Bilevičius pašalintas iš Veiviržėnų parapijos klebono pareigų ir 10 dienų viename iš Kauno m. katalikų vienuolynų turi atlikti atgailą, o po to – išvykti į tenykštę Kuršo filijos bažnyčią. Direktorius paaiškino, kad visos šios žinios gautos iš paties kun. Bilevičiaus, kuris lapkričio 12 d. vakare direktoriaus kvietimu slapta buvo jo bute. Kun. Bilevičius taip pat pranešė direktoriui, kuo jis kaltinamas. Kun. Bilevičiaus žodžiais tariant, jį kaltino tuo, kad: 1) atseit kartą be priežiūros bažnyčioje liko bažnytininkas; 2) iš bažnyčios sakyklos kai kuriuos valstiečius pavadinęs aviniais; 3) esą jis atsiskęs išklausti vienos valstietės dukros išpažinties ir pasiuntęs ją pas „žydų rabiną“.

Nėra reikalo smulkiai nagrinėti visų kaltinimų, norint įsitikinti, kad svarbiausia buvo visai ne tas, o Bilevičiaus vaidmuo mokytojo Sokolovskio byloje. Turėdama omenyje, kad kun. Bilevičius kunigavo 25 metus ir 7 iš jų buvo Veiviržėnų parapijos klebonu ir Rietavo dekanu, kad kun. Bilevičiaus kaltinimas sutampa su kun. Jasinskio byla, o jo iškvietimas – su palankia mokytojo Sokolovskio bylos baigtimi, mokymo vadovybė mokymo apygardos valdybos vardu laikė savo pareiga apginti kun. Bilevičių. Ir jis liko Veiviržėnuose.

Keletą įdomių smulkmenų kun. Bilevičius pateikė Kauno direkcijos inspektoriui Jeliaševičiui apie atvykimą į Kauną bei aiškinimąsi su vyskupu prieš išvykstant į Veiviržėnus. Kun. Bilevičius pranešė, kad vyskupo nurodymu jis buvo apgyvendintas 8 dienoms tamsioje ir drėgnoje patalpoje (prie kunigų seminarijos). Tuo metu jam susirgus, taip pat dėl atkaklaus protesto, kuriuo per konsistorijos narius jis kreipėsi į vyskupą grasindamas pranešti apie tai gubernatoriui, trečią dieną buvo išlaisvintas. Po to kun. Bilevičius, tiems patiems konsistorijos nariams primygtinai reikalaujant, turėjo atsiklaupyti prieš vyskupą ant kelių, prašyti jo atleidimo ir pasirašyti konsistorijos parengtą aktą, kad visus jam pateiktus kaltinimus pripažįsta esant teisingus. Moraliai ir fiziškai nuvargintas kun. Bilevičius prašė vyskupą atleisti jį iš kunigo pareigų, bet vyskupas paaiškino nenorįs

dėl jo patirti nemalonumų iš vyriausybės. Tikėdamas, kad Bilevičius ateityje pasitaisys, kuriam laikui palieka jį Veiviržėnų parapijos klebonu ir kunigu. Be to, vyskupas perspėjo kun. Bilevičių, kad po pirmojo parapijiečio skundo ne tik atleis jį iš kunigo pareigų, bet slapta atskirs nuo Bažnyčios. To, kaip pareiškė kun. Bilevičius inspektoriui Jeliaševičiui, iš tikrųjų visų labiausiai bijojo. Slaptas jo atleidimas arba atskyrimas nuo Romos Katalikų Bažnyčios pastatytų jį į bejėgę padėtį.

Taip pasibaigė, kol kas sėkmingai, kitos intrigos aukos – katalikų kunigo, išdrįsusio remti mokyklą, byla.

Veiviržėnuose atsiradusi ramybė, deja, buvo trumpa. Greitai agitatoriumi prieš mokyklą, jos mokytoją ir prieš kun. Bilevičių tapo naujai vikaru į Veiviržėnus paskirtas kun. Petras Cechanovskis, kuris savo veikla nenusileido kun. Jasinskiui.

II. Vikaras kun. Petras Cechanovskis²⁸, buvęs Veiviržėnų liaudies mokyklos tikybos mokytojas

Kun. Cechanovskis į Veiviržėnus atvyko 1885 m. rugsėjo pirmojoje pusėje, o tikybos mokytojo pareigas pradėjo eiti nuo tų pačių metų spalio 15 d. Iš pradžių atrodė, kad naujojo tikybos mokytojo, kaip reikėjo laukti po žinomo jo pirtako kun. Jasinskio incidento, santykiai su mokykla bus visiškai normalūs. Būtent taip buvo galima spręsti apie jį, remiantis 1885 m. spalio 22 d. mokytojo Sokolovskio²⁹ laišku apylinkės inspektoriui Levickiui³⁰. „Naujasis tikybos mokytojas kun. Cechanovskis, – rašė mokytojas, – stropiai atlieka savo darbą ir kol kas be priekaištų vykdo programą“. Mokytojas pastebėjo, kad kun. Cechanovskiui, matyt, nepatinka tai, kad jis, t.y. mokytojas, dalyvauja jo pamokose³¹. Beje, mokytojas tikisi, kad kun. Cechanovskis pripras ir su šia aplinkybe susitaisys. Panašiai pareiškė [Kauno liaudies mokyklos] direktoriui Veiviržėnų bažnyčios klebonas kun. Bilevičius³², susitikęs jį Kaune, kai tas pasidomėjo apie susiklosčiusius santykius tarp mokytojo Sokolovskio ir naujojo tikybos dėstytojo. Kun. Bilevičius patvirtino, kad tie santykiai „kuo

²⁸ 1885 m. baigęs Telšių kunigų seminariją buvo paskirtas į Veiviržėnų parapiją vikaru.

²⁹ 1872 m. jis baigė Molodečno mokytojų seminariją. Kaip stropus, pareigingas ir vykantis caro valdžios nurodymus, Sokolovskis 1885 m. buvo perkeltas į Veiviržėnų liaudies mokyklą mokytoju. Čia jis išplėtė lietuvių rusinimo darbą, kišosi į mokinių katalikų religinį auklėjimą, sugebėjo įgyti kai kurių mokinių simpatijų ir jų tėvų palankumo, net paveikti ir padaryti savo šalininku Veiviržėnų parapijos kleboną kun. Bilevičių.

³⁰ Kauno liaudies mokyklų direkcijos apylinkės inspektorius.

³¹ Po incidento su kun. A.Jasinskiu Kauno liaudies mokyklų direkcijos nurodymu tikybos pamokose turėjo dalyvauti mokyklos mokytojas ir stebėti kunigo darbą.

³² Veiviržėnų parapijos klebonas kun. Bilevičius, kaip matėme ankstesniame skyrelyje, konflikte tarp tikybos ir pasaulietinių dalykų mokytojų, palaikė mokytoją Sokolovskį.

geriausi“. Apskritai atrodė, kad Veiviržėnų mokykloje, atėjus naujam tikybos mokytojui, prasidės taikos laikotarpis: kiekvienas dirbs sutinkamai su egzistuojančiomis taisyklėmis ir potvarkiais savo darbą, netrukdydys vienas kitam. Tačiau greitai pasirodė, kad ramybė buvo tariama, kad naujasis tikybos mokytojas atvyko ne pažeistos taikos grąžinti ir mokykla bei mokytojas, kuris yra ištikimas savo darbui, turi būti pasiruošęs visokiems netikėtumams.

Štai spalio 5 d., likus 10 dienų iki išvykimo dirbti tikybos mokytoju, kun. Cechanovskis išsiuntė vyskupui skundą dėl mokytojo Sokolovskio elgesio. Tuo metu, kai spalio 22 d. mokytojas, nieko neįtardamas, rašė apylinkės inspektoriui laišką apie normalius santykius su tikybos mokytoju, vyskupas raštu kreipėsi į Kauno gubernatorių dėl kun. Cechanovskio skundo.

Štai šis įdomus skundas ir dar įdomesnis 1885 m. spalio 22 d. vyskupo pareiškimas Kauno gubernatoriui: „Mano paskirtas vietoj kun. Jasinskio į Veiviržėnų bažnyčią vikaras ir liaudies mokyklos tikybos mokytojas spalio 5 d. man pranešė, kad vietos mokytojas Sokolovskis grasina jam kun. Jasinskio likimu. Mokytojas per pirmąjį susitikimą su kun. Cechanovskiu pareiškė, kad jis nurodinėsiąs kunigui, kaip jis turįs mokyti katalikų tikėjimo. Jei kun. Cechanovskis nevykdysiąs jo nurodymų, jis su juo pasielsiąs lygiai taip, kaip pasiėlgė su kun. Jasinskiu, tai yra, pasak mokytojo, surasiąs jam tokią vietą, kurios jis nepanorėsiąs“.

Išdėstęs Cechanovskio pareiškimą, vyskupas priduria: „Jeigu minėtas mokytojas graso jaunam kunigui, dar nepradėjusiam dirbti tikybos mokytoju, kas gali garantuoti, kad jam pradėjus dirbti, jis neįvykdys šių grasinimų?“ Tokio pavojaus galimybę vyskupas grindė kun. Jasinskio byla: „Kun. Jasinskio byla aiškiausiai įrodė, kaip lengva pražudyti visiškai nekaltą kunigą“. Pabaigoje vyskupas prašo generalgubernatorių „imtis reikiamų priemonių apsaugoti kun. Cechanovskiui nuo Sokolovskio savivalės“ <...>

Atlikus tyrimus, paaiškėjo, kad 1885 m. spalio 22 d. Telšių vyskupo skundas Kauno gubernatoriui, kaltinantis mokytoją Sokolovskį, buvo žinomo incidento [su kun. Jasinskiu] tąsa, siekiant pašalinti iš Veiviržėnų miestelio mokytoją Sokolovskį. Tačiau ir šį kartą jų tikslas nebuvo pasiektas: mokytojas Sokolovskis, kaip ir anksčiau, liko Veiviržėnuose.

Šios bylos tolesnė eiga buvo tokia: 1885 m. lapkričio pabaigoje Veiviržėnų mokyklos revizijos metu mokytojas Sokolovskis reviziją vykdydžiusiam inspektoriui pareiškė, kad kun. Cechanovskis ir toliau atkakliai reikalauja atsisakyti maldos prieš ir po pamokų giedojimo rusų kalba, remdamasis tuo, kad tokie giedojimai esą „priešingi Romos Katalikų Bažnyčios dvasiai“. Inspektorius pareikalavo kun. Cechanovskį paaiškinti. Kun. Cechanovskis inspektoriui pasakė tą patį, paaiškino, kad jis, vyk-

damas į Veivirženus, gavęs iš vyskupo nurodymą taip pat dėstyti liaudies mokykloje tikybą. Jis, žinodamas apie savo pirmtako kun. Jasinskio incidentą, prašė vyskupo patarimo ir tikslių nurodymų, kaip vykdyti tikybos mokytojo darbą. Siekdamas atsisakyti maldų atlikimo rusų kalba praktikos, kunigas veikia pagal vyskupą nurodymus, taip pat pagal savo asmeninį įsitikinimą, pripažindamas, kad šių maldų giedojimas mokykloje yra paprotys, kuris galimas stačiatikiams, o ne katalikams. Inspektorius į tokius kunigo samprotavimus atsakė, jog maldų giedojimas susirinkimuose tikintiesiems vienodai leidžiamas ir stačiatikiams, ir Romos katalikams. Po inspektoriaus pareiškimo kun. Cechanovskis „pusiau ironiškai“ pridūrė: „Tiktai Romos Katalikų Bažnyčia – ne rusų kalba“.

Paskutiniai kun. Cechanovskio žodžiai buvo pakankamai iškalingi, ir inspektoriumi nieko nebeliko, kaip priminti jam, dalyvaujant mokytojui, kad kun. Cechanovskis, kaip liaudies mokyklos mokytojas, priklauso direkcijos žinybai ir turi vadovautis ne tuo slapto nurodymu, kurį gavo iš vysk. Paliulionio, bet instrukcija ir potvarkiais, kurie teisėtai priimti tuo klausimu švietimo vadovybės. Priešingu atveju jis negalės pasilikti liaudies mokyklos tikybos mokytoju. Tokias pastabas inspektorius įrašė ir į revizijos knygą. Inspektorius įpareigojo mokytoją pranešti direkcijai, jei kun. Cechanovskis nevykdys nurodyto paliepimo.

1885/1886 mokslo metais direkcija negavo jokio pareiškimo dėl kun. Cechanovskio priešinimosi mokyklos taisyklėms, išskyrus 1886 m. kovo 27 d. mokytojo pranešimą. Kun. Cechanovskis, pagal vyskupo nurodymus, mėgino mokyti vaikus žemaitiškai maldos, skirtos valdovui. Šį mėginimą mokytojas laiku sustabdė. Nepaisant to, greitai kun. Cechanovskis vėl tęsė tą darbą, kurį buvo pradėjęs kun. Jasinskis.

Kun. Cechanovskio pirmtakas buvo uždarytas į Kalvarijos vienuolyną. Ši vietovė, kaip žinoma, didžiai garsėjo po visą Žemaitiją. Čia kiekvienų metų vasarą (liepos mėn.) maldingi žemaičiai rengia keliones Švenčiausiosios Dievo Motinos, kuri yra stebuklinga, garbei. 1886 m. vasarą kun. Jasinskiui buvo suteikta ne viena proga išlieti savo skundą dėl tariamo tikėjimo persekiojimo³³. Taip dėl jo bylos susidarė palanki dirva lenkų katalikų intrigai³⁴. Šis gandas turėjo būti išplatintas po visą Žemaitiją ir, žinoma, tarp Veiviržėnų valsčiaus gyventojų.

Prasidėjus atostogoms, mokytojas Sokolovskis išvyko iš Veiviržėnų. Štai tuo metu kun. Cechanovskis, nesilaikydamas mokyklos reikalavimų ir nustatytos tvarkos, ėmė lankyti mokinius ir slapta skleisti propagandą, kurią atvirai vykdė jo pirmtakas. Bet kun. Cechanovskis nesuvokė, kad

³³ Katalikų tikėjimo persekiojimas Lietuvoje sustiprėjo po 1863 m. sukilimo, tačiau valdžios pareigūnai oficialiose kalbose savo vykdomos politikos katalikų atžvilgiu nenorėjo pripažinti.

³⁴ Kiekvieną Katalikų Bažnyčios teisių gynimą valdžios atstovai vadino „lenkų intriga“.

mokiniai jau buvo ne tokie, kaip ta sena „šventa Žemaitija“, kuri taip neatsakingai, akiai tikėjo kunigais, be to, mokiniai mylėjo savo mokytoją. Ir štai tai, kas, kun. Cechanovskio manymu, turėjo likti paslaptis, tapo žinoma mokytojui³⁵. Kai kurie slaptojo pokalbio samprotavimai, kuriuos kunigas buvo uždraudęs aiškintis ar tuo klausimu kreiptis į mokytoją, tapo žinomi, nes mokiniai [iš smalsumo] atvirai viską papasakojo.

Štai šiuos įdomius faktus mokiniai perdavė mokytojui Sokolovskiui, o šis – inspektoriui Jeliaševičiui.

Kai po atostogų mokykloje prasidėjo pamokos, turintys daugiau kaip 18 metų vyresniųjų skyrių mokiniai Antanas Macikas ir Vincas Ūselis pareiškė mokytojui Sokolovskiui, kad vasarą juos keletą kartų buvo pasikvietęs kun. Cechanovskis ir jo bute vykęs pokalbis apie mokyklą ir mokytoją. Klausinėdamas mokinių apie visas mokyklos gyvenimo smulkmenas, kun. Cechanovskis sakė, kad esą vyriausybė šiuo metu visomis jėgomis siekia surusinti ir paversti stačiatikiais Šiaurės Vakarų kraštą. Tuo tikslu įkurtos įstaigos, liaudies mokyklos, leidžiamos religinio turinio knygos rusų kalba ir stačiatikybės tikslais uždrausta mokykloje mokyti ir kalbėti žemaitiškai. Pagaliau šio tikslo pamažu ir nepastebimai siekia mokytojas Sokolovskis. Kai mokiniai tuo suabejojo, sakydami, kad jie jokio mokytojo siekimo paversti juos stačiatikiais nėra pastebėję, kun. Cechanovskis paaiškino, kad esą jie dar ne visai subrendę, nesuprantą gudrių ir labai atsargių mokytojo veiksmų. O jis, kaip kunigas ir tikybos mokytojas, visiškai aiškiai suprantas mokytojo siekius bei uždavinius ir dėl to patariaš jiems kaip dvasininkas, prisiimęs atsakomybę už Veiviržėnų parapijos žmones prieš Dievą, kad jie būtų ypač atsargūs mokytojo atžvilgiu, kad iš jo neimtų istorinio ir religinio turinio knygų, nesimokytų jokių maldų rusų kalba, ypač maldos už Jo Didenybę Imperatorių, ir pagaliau, kad vyresni mokiniai perspėtų savo draugus apie tokius mokytojo ketinimus. Savo ruožtu kun. Cechanovskis prašė, kad jie praneštų jam, ką kalbės mokytojas apie religiją.

Be to, mokytojas Sokolovskis iš moksleivių sužinojo, kad kun. Cechanovskis įvairiais pretekstais ragina kai kuriuos Veiviržėnų valsčiaus valstiečius, pavyzdžiui, Eimutį iš Rudgalvių kaimo, Saudargo našlę Šakenytę iš Veiviržėnų miestelio ir kai kuriuos kitus valstiečius, neleisti į mokyklą vaikų, ypač mergaičių, kurioms buvo anksčiau uždrausta lankyti mokyklą. Kun. Cechanovskis mėgino panaudoti tas tradicines priemones, kurias anksčiau liaudžiai sėkmingai taikė kunigai fanatikai, ypač platindami knygas. Jos buvo nukreiptos slopinti stačiatikybę, o specialiai parašyti leidiniai – palaikyti žmonių religinę nesantaiką. Atviraširdžiai

³⁵ Tai ne meilės mokytojui ar netikėjimo kunigu įrodymas, bet mokinių nesiorientavimas politikoje, bendravimo su caro valdžios pareigūnais patirties stoka.

žemaičiai savo sąžinę patikėjo kunigams, kurie Žemaitiją pavertė kunigų karalyste. Štai ką pranešė šiuo reikalu mokytojas Sokolovskis inspektoriui Jeliaševičiui. Išėjęs iš mokyklos, mokinyš Ūselis, girdint mokiniui Maciui, pasakojo mokytojo tarnaitę M. Jaruševič, kad jis iš jam padovanotos kun. Cechanovskio knygos sužinojęs, jog stačiatikiai netiki į Jėzaus Kristaus penkias žaizdas <...>, o trimis pirštais stačiatikiai žegnojasi todėl, kad esą kartą vienas rusų vyriausiasis dvasininkas uostė cerkvėje tabaką, bet tuo metu įėjęs caras. Šventikas, nenorėdamas išmesti tabako, palaimino atėjusį valdovą trimis pirštais. Nuo to laiko rusai pradėję žegnotis prie kryžiaus vėliavos trimis pirštais vietoj penkių <...>

Iš pasklidusių gandų žinoma, kad panašaus pobūdžio knygas kun. Cechanovskis kontrabanda gauna iš užsienio (per kunigaikščio Oginskio dvaro eigulį, kuris gyvena prie pat Prūsijos sienos) ir platina jas parapijoje savo pažįstamiems. Vieną iš tokių knygų, gautą iš kunigo Cechanovskio, kuri vadinosi „Kunigas ir maršalka“ (anekdotinio pobūdžio pasakojimas žemaičių kalba), vis dėlto mokytojui pavyko pamatyti pas Ūselį³⁶.

Kun. Cechanovskio propaganda neturėjo didelės praktinės reikšmės, nes naujaisiais 1886/1887 mokslo metais neįvyko nieko panašaus, kas buvo iš pradžių po kun. Jasinskio ištrėmimo (buvo nutarta nesiųsti vaikų į mokyklą iki naujo mokytojo paskyrimo). Apskritai bendras mokinių skaičius nesumažėjo, nors iš mergaičių į mokyklą atėjo tik viena.

Kun. Cechanovskis prašė mokytoją, kad jis, nebūdamas katalikų tikėjimo, nemokytų mokinių maldų (matyt, buvo kalbama apie Jo Didenybei Imperatoriui skirtos maldos mokymą). Po to kun. Cechanovskis klasėje kreipėsi į mokinius ir prašė, kad vyresniojo skyriaus mokiniai kasdien patarnautų Mišioms bažnyčioje. Apie tai jis pranešė ir mokytojui, kuris dėl pernelyg aiškių kun. Cechanovskio kėslų ir siekių, kaip ir mėginimą lankyti mokinių butus atskirai be mokytojo, su tuo nesutiko.

Geriausiais kun. Cechanovskį apibūdinti galėtų ir didžiausią svarbą iš visų jo veiksmų, nukreiptų prieš mokytoją ir mokyklą, turi jo laiškas buvusiam draugui iš kunigų seminarijos, Kauno katalikų bažnyčios vikarui, mergaičių gimnazijos tikybos mokytojui Pacevičiui. Štai pažodinis šio įdomaus dokumento turinys, iš lenkų kalbos verstas kun. Bilevičiaus, dalyvaujant inspektoriui ir Veiviržėnų mokyklos mokytojui Sokolovskiui: „Mielas kunige Petrai! Atvykęs į Kauną (laiške nurodyta 1886 m. gegužės 5 d. data), negalėjau greitai atsakyti (vadinasi, laiškas buvo atsakomasis), nes kunigas inspektorius (Telšių R. K. seminarijos) buvo išvykęs į gimtinę. Ką aš girdėjau iš tavęs, kunige, ir iš kitų, tai daugiau ar mažiau jie yra man pasakoję. Tikrai taip, kad ir vilkas būtų sotus, ir avis liktų sveika. Iš jo

³⁶ „Lietuvos TSR bibliografijoje“, t. 2, knyga tokiu pavadinimu neužregistruota.

(seminarijos inspektoriaus Barauskio) sužinojau, kad klebonas (kun. Bilevičius) prižadėjo per metus nuraminti parapijiečius, o priešingu atveju – vyskupas gali jį išsiųsti, kur patiks³⁷. O dėl mokytojo Sokolovskio bylos, tai mūsiškiai (R.K. dvasininkijos korporacija) buvo pas gubernatorių, kuris jų prašymu ketino jį iškelti. Tačiau sužinojęs, kad Veiviržėnų žmonės juo (Sokolovskiu) patenkinti, buvo priverstas šį ketinimą atidėti vėlesniam laikui. Veiviržėnų žmonės, kaip sakė inspektorius [seminarijos], kvaili ir baikštūs – šaukia, triukšmauja, bet kai reikia ryžtis kokiam reikalui, tai jais pasitikėti negalima. Nejaugi visos viltys tikrai į kunigus? Nebijok rašyti prašymą, nes tuo atžvilgiu nėra jokio pavojaus. Daugiau nieko negalėjau sužinoti, nes [seminarijos] inspektorius kalbą nukreipė kita linkme. Man atrodo, kad reikės dar keletą metų mindžioti Veiviržėnų krašto žemę <...>“.

Pateikto laiško prasmė ir paskirtis paaiškėja toliau, kai dėstomi duomenys, pateikti kun. Bilevičiaus ir surinkti [liaudies mokyklų] inspektoriaus. Dabar pažymėtina, kad šis laiškas yra svarbus dokumentinis įrodymas, jog korporacija dalyvavo judėjime prieš mokyklą, t.y. auklėjimą, mėgino įtraukti liaudį į šį judėjimą ir turėjo menką viltį, kad tai pasiseks. Toks mėginimas verčia visas viltis sieti su kunigų jaunatviška energija ir solidarumu. Sprendžiant iš seminarijos korporacijos dalyvavimo judėjime ir peržiūrėto abiejų kunigų susirašinėjimo (abu jauni, draugai, Telšių seminarijos paskutinės laidos auklėtiniai), tokie tikriausiai yra jauni kunigai – tikybos mokytojai, kuriuos seminarija atitinkamai rengė liaudies mokyklai. Svarbiausia, laiškas suteikia visišką dokumentinį įrodymą, kad, skiriant į Veiviržėnus kun. Cechanovskį, jam tikrai buvo pavesta atlikti ypatingą misiją – surasti priemones, kaip pašalinti iš Veiviržėnų mokytoją Sokolovskį ir direkcijos vadovybės palaikomą kun. Bilevičių. Kad tuo įsitikintumėm, pakanka atkreipti dėmesį į visą laiško prasmę, kuri pakankamai vaizdžiai išreikšta žodžiais: „Man atrodo, kad reikės dar keletą metų mindžioti Veiviržėnų krašto žemę“. Šie žodžiai aiškiai parodo, kad kun. Cechanovskis buvo paskirtas į Veiviržėnus laikinai, ribotam laikui, kurio trukmė priklauso nuo to, kada jam pavyks atlikti pavestą misiją. Dėl to raginamas nebijoti, rašyti prašymus, t.y. veikti ryžtingai, kad greičiau tikslą pasiektų <...>.

Glaudų ryšį su kun. Pacevičiaus laišku kun. Cechanovskiui turi kun. Bilevičiaus inspektoriumi Jeliaševičiui parodyti Cechanovskio raporto vyskupui Paliulioniui juodraščiai, kurių vienas rašytas 1886 m. spalio 29 d., kitas – be datos. Sprendžiant iš jo turinio matyti, kad pastarasis rašytas greičiausiai po pirmojo raporto. Raportu, rašytu 1886 m. spalio 29 d., kun.

³⁷ Neramumas kilęs dėl minėto incidento tarp kun. Jasinskio ir mokytojo Sokolovskio.

Cechanovskis praneša vyskupui apie įvairius kun. Bilevičiaus nukrypimus nuo Bažnyčios kanonų. Veiviržėnų parapijoje pasiekta ramybė, – aiškina Cechanovskis, – yra tik „tariama“. Ji atsirado ne todėl, kad ja liko patenkinti kun. Bilevičius ir mokytojas Sokolovskis arba parapijiečiai, bet todėl, kad kun. Bilevičius įkalbėjo visus – mažiau ar daugiau įtakingus parapijiečius palaikyti jo ir mokytojo pusę; vienus, pavyzdžiui, valsčiaus seniūną, kuris yra ir mokytojui atsidavęs, – pinigais, kitus – bauginimais, kad jie būsią policijos persekiojami, o tretį patys nutilo bijodami kun. Bilevičiaus viešo pasmerkimo bažnyčioje. Kitame raporte, be datos, kun. Cechanovskis pateikia vyskupui žinias, kad kun. Bilevičius grasino pranešti inspektoriui arba gubernatoriui apie jį (kun. Cechanovskį), jei šis toliau rašys neteisingus skundus. Be to, raporte pažymima, kad jo giliu įsitikinimu toks kunigas, kaip Bilevičius, nevertas ne tik eiti Veiviržėnų parapijos klebono pareigas, bet ir būti kunigu <...>.

Didžiausią reikšmę kun. Cechanovskio būdo, kuris matyti iš pateiktų faktų, susiformavimui, remiantis kun. Bilevičiaus pateikta inspektoriui Jeliaševičiui informacija, turėjo liepsningos kalbos, kurios metų metais buvo sakomos vyskupo arba inspektoriaus Barauskio Telšių kunigų seminarijoje. Štai vienos tokios kalbos, kurią pateikė kun. Bilevičius, remdamasis jaunų kunigų, kurie mokėsi viename kurse su Jasinskiu ir Cechanovskiu, žodžiais, sutrumpintas pavyzdys. „Mes (vyskupas, inspektorius Barauskis ir kt.) žmonės, savo amžių nugyvenę ir mūsų dienos suskaičytos. Todėl perduodame jums, naujai pašventintiems kunigams, priesaką tęsti mūsų šventą reikalą. Jūsų laukia dygliuotas kelias: daugeliui iš jūsų teks kankinio gyvenimas už mūsų Romos katalikų tikėjimą, kuriam šiuo metu gresia didelis pavojus iš rusų pusės. Jūs, kunigai, kupini gyvybės, energingi, nuo šiol jums tenka ypatinga Dievo malonė ir todėl Dievo vardu drąsiai eikite į mūsų už mūsų šventą tikėjimą, vildamiesi, kad Dievas jūsų neapleis ir mūsų priešai bus nugalėti, kaip iki šiol visada būdavo. Bet kas dėl pasaulietinio gyvenimo menkos ir niekingos gerovės troškimo parodys dvasinį silpnumą, kas neatsilaikys dygliuotam ir taip nelengvam keliui, tas tegul geriau palieka šventą kunigo dalį, kad nebūtų prakeiktas ir nežūtų pragaro ugnyje“. Tokiais žodžiais oratoriai klaidingai aiškina Tėvynę, tai rodo Šventojo Rašto tekstas. Seminarija rengia ne taikius Bažnyčios tarnautojus, bet egzaltuotus žmones, fanatikus, kančios ir pareigos žmones, bet kokiomis priemonėmis siekiančius lenkų katalikų³⁸ tendencijų, kurios neduoda laisvės ir erdvės rusų stačiatikių valstybei³⁹.

³⁸ Caro valdžios atstovai katalikų tikėjimą tapatindavo su lenkų tautybe bei „lenkų propaganda“.

³⁹ Tai buvo visa caro vyriausybės politikos Lietuvoje esmė, kurią vykdyti trukdė Katalikų Bažnyčia.

Iš kur kun. Cechanovskis sėmėsi energijos savo propagandiniam darbui ir apskritai koks buvo jo vaidmuo Veiviržėnuose, apie tai liudija kun. Bilevičiaus pranešimas inspektoriui Jeliaševičiui. 1886 m. vasarą vysk. Paliulionis lankė parapijas. Pravažiuodamas pro Veiviržėnus jis buvo apsistojęs kaimyniniame Šilalės miestelyje. Tarp kitų kaimyninių parapijų kunigų, panorėjusių prisistatyti vyskupui, buvo ir kun. Cechanovskis. Vyskupas jį priėmė ypač nuoširdžiai ir šiltai (keletą kartų net pabučiavo). Be to, smulkiai klausinėjo apie kun. Bilevičių, Veiviržėnų mokyklą ir mokytoją Sokolovskį. Po to kun. Cechanovskiui padėkojo už jam duotų įpareigojimų uolų vykdymą ir padarino, žadėdamas artimiausiu metu jam paskirti parapiją. Vyskupas ragino kun. Cechanovskį ir ateityje visomis jėgomis priešintis mokyklos „rusinimui“, o su kun. Bilevičiumi ir mokytoju elgtis taip, kad jie žinotų, jog savo skundimais pardavė kun. Jasinskį ir dėl to bus R.K. dvasininkijos persekiojami iki grabo lentos, kad ir kur jie būtų, kad ir kokie įstatymai juos gintų⁴⁰. Priimdamas kitus kunigus tikybos mokytojus, vyskupas kai kuriems iš jų darė pastabas už tai, kad jie nesištenčia išlaikyti Katalikų Bažnyčios dvasios mokykloje, kunigų įtakos jai. Švėkšnos liaudies mokyklos tikybos mokytoją kun. Mikušį vyskupas griežtai papeikė už tai, kad tas gyvena santaikoje su maskoliais [rusais], ne tik nesipriešina šioje mokykloje maldos, skirtos Jo Didenybei Imperatoriui, mokymui, bet ir pats siūlėsi išmokyti mokinius šios maldos.

Štai prie kokio fanatizmo ir aistrų lenkiškasis beprotiškumas veda kunigus, panašius į Cechanovskį. Apie tai vaizdžiai liudija kitas įvykis, papasakotas kun. Bilevičiaus inspektoriui Jeliaševičiui, kuris 1886 m. lapkričio mėn. Veiviržėnų mokykloje darė reviziją.

Apibūdindamas kun. Cechanovskį kaip baisų fanatiką, „liuciferį, pasirengusį praryti visus nekatalikus“, kun. Bilevičius nurodo inspektoriui Jeliaševičiui, kad jis, prieš atvažiuojant inspektoriui į Veiviržėnus, vieną šventadienį kreipėsi bažnyčioje į parapijiečius, kad jie susirinktų lapkričio 14 d. bažnyčioje pasimelsti už Jų Didenybės Imperatorių ir Imperatorienę. Tuo metu kun. Cechanovskis, klausęs tikinčiųjų išpažinties, staiga pašoko iš klausyklos ir eidamas pro tikinčiuosius garsiai ištare: „Taip taip“. Tuo leido jiems suprasti, kad jie neateitų tą dieną į bažnyčią. Dauguma parapijiečių taip ir padarė. Kun. Bilevičius paaiškino, kad tuo metu bažnyčioje buvo Veiviržėnų kaimo policininkas, kuris gali patvirtinti kun. Bilevičiaus pasakojimo teisingumą.

„<...> Vyskupas, būdamas Šilalėje ir meiliai padarinęs kun. Cechanovskį, kaip ištikimą įpareigojimų vykdytoją, padaręs keletą pastabų, kreipėsi į visus dalyvaujančius kunigus, ragindamas juos tvirtai eiti

⁴⁰ Matyt, tai buvo kun. Bilevičiaus išgalvoti žodžiai.

nurodytu keliu, „kovoti ir nešti savo sielvartą“, nebijoti jokios bausmės iš vyriausybės, nes ji, – paaikškino vyskupas, – gali nubauti 20–30 kunigų, po to pails ir viskas bus kaip seniau“. Paraginęs vyskupas paprašė kunigų niekad nesiremti jo nurodymais, nes esą ir be to jis iš vyriausybės turi daug nemalonumų (tendencingą vyskupo kalbą girdėjo Skaudvilės liaudies mokyklos tikybos mokytojas kun. Miniotas, kurio bute 1886 m. nakvojo vyskupas ir kalbėjo ta dvasia).

Vadinasi, rezultatai yra tokie, kad auklėtojai, įkvėpėjai ir vadovai lieka šešėlyje, o tokie egzaltuoti fanatikai, kaip kun. Jasinskis ir kun. Cechanovskis, atvirai kovoja prieš mokyklą, iškelia bylas, sukelia neramumus ir sudaro daugybę rūpesčių vietos valdžiai, o mokytojams – nepakenčiamą padėtį ir t.t. Tikslūs ar ne jų išskaičiavimai, bet kad jie egzistuoja, tai nekelia abejonių. Nepriklausomai nuo pateiktų kun. Bilevičiaus žinių, tai patvirtina visa Telšių vyskupijos sistemos veikla. Atsiradusios tuo metu kunigų bylos rodo, kad jie atvirai kovoja prieš mokyklą, o vyskupas ta linkme veikia teoriškai. Kai kunigai rusų mokyklose nepabūgsta reikšti R.K. Bažnyčios kraštutinių pažiūrų ir siekių, vyskupas stengiasi įrodyti, kad mokykla persekioja Bažnyčios pagrindinių dogmų laisvą aiškinimą. Kai kaltinamas kunigas, pažeidęs tikybos dėstymo taisykles, vyskupas stengiasi įrodyti, kad „jis buvo priverstas taip pasielgti dėl religinio dorovinio mokinių švietimo, nes šie blogai supranta rusiškai“. Kai kunigai kaltinami pasyviu priešinimusi tikybos dėstymui rusų kalba, vengimu lankyti tikybos pamokas⁴¹, vyskupas stengiasi visokiais būdais pateisinti tokius kunigus, teigdamas, kad jie labai užsiėmę parapijos reikalais ir t.t. Kai kunigai atsisako mokyti mokinius Jo Didenybei skirtą maldą rusų kalbą, vyskupas teigia, kad jie taip elgiasi remdamiesi kanonų taisyklėmis; be to, pats duoda nurodymus minėtos maldos mokyti žemaitiškai. Kai didžiųjų iškilmų dienomis mokiniai atvyksta į stačiatikių šventyklą dalyvauti pamaldose, reikšdami ypatingą pagarbą⁴², vyskupas įrodinėja, kad mokiniai katalikai pratinami į tikėjimo apeigas žiūrėti kaip į paprastą formalumą ir tai griaua jų tikėjimo pagrindus ir t.t.

Vyskupo siekimas nukreipti tokias pažiūras į mokyklą, kaip jis aiškino kunigams Šilalėje, glaudžiai siejasi su tais bendrais veiklos planais mokyklos atžvilgiu.

<...> Vyskupas, būdamas Šilalėje, iškilingai klausė išpažinties trijų žmonių – valstiečių maištininkų Juškos, Kiaulakio, Klipštos, kurie buvo

⁴¹ Priešindamiesi rusų kalbos vartojimui tikybos pamokose, kai kurie kunigai nustojo dėstyti mokykloje tikybą.

⁴² Mokiniai katalikai per valstybines šventes buvo prievarta varomi į cerkves dalyvauti iškilmėse.

patekę į Veiviržėnų bylą⁴³. Kun. Bilevičius negarantavo, kad po tokios vyskupo surengtos viešos ceremonijos iš naujo nepasipils parapijiečių skundai vyskupui jo adresu ir tada jau vyskupas jo nepasigailės⁴⁴.

Ar vyskupas slaptai mėgino atleisti kun. Bilevičių iš pareigų, nežinoma. Žinoma tai, kad kun. Bilevičius, praėjus lygiai 10 dienų nuo pasimatymo su inspektoriumi Jeliaševičiumi (anksčiau pateiktas jų pokalbio turinys), pasimirė. Tai įvyko tuo metu, kai Veiviržėnų parapijos delegacija išvyko su kažkoku skundu dėl klebono pas vyskupą į Kauną; delegacija ir vyskupas gavo žinią apie kun. Bilevičiaus mirtį. Apie tai inspektorius Jeliaševičius sužinojo atsitiktinai 1886 m. spalio 21 d., būdamas Kretingoje, iš parapijos mokyklos tikybos mokytojo kun. Dirmeikos. Šis papasakojo inspektoriui Jeliaševičiui, kad mirties dieną kun. Bilevičius laikė Mišias, po to visai sveikas grįžo namo, gėrė arbatą, jam pasidarė bloga ir paskui numirė. <...>

Mokytojas pranešė, kad po kun. Bilevičiaus mirties pas jį atvažiavo policijos viršininkas ir norėjo surinkti parodymus apie kun. Cechanovskį. Mokytojas davė raštu „pačius tiksliausius ir nuodugniausius“ parodymus apie tai, kas jam gerai žinoma ir gali būti įrodyta. Be to, mokytojas paaiškino, kad nors kun. Cechanovskis ir agituoja prieš mokyklą, bet jo agitacija neturi ypatingų padarinių: mokinių yra tiek (68 žmonės), kad didesniai skaičiai klasėje vietos trūktų, valstiečiai jam padidino išlaikymą iki 21 rb per metus ir gražino 14 rb skolą už praėjusių metų apšvietimą (1885). Valstiečių priešiško mokytojas nematęs, priešingai, jie į mokytoją žiūri palankiai.

Kun. Cechanovskio įtaka žmonėms, sako mokytojas Sokolovskis, menka. Pastaruoju metu valsčiuje buvo paskleista tokių absurdiškų ir tuščių gandų, kad jais žmonės visiškai netiki, o mokyklos reputacija taip sustiprėjo, kad jai nebaisūs kunigai ir „davatkos“. Mokytojas Sokolovskis nėra tikras dėl ateities, bet apskritai dabartimi iš esmės yra visiškai patenkintas.

Taip pasitraukė iš mokyklos priešininkų kelio kun. Bilevičius. Liko mokytojas Sokolovskis. Jo atsisakymas laiduoti ramią ateitį greitai pasitvirtino. 1887 m. kovo mėn. vysk. Paliulionis kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių su pareiškimu dėl mokytojo Sokolovskio. Jis buvo panašus į tą pareiškimą, kurį vyskupas pateikė 1885 m. spalio mėn. Kauno gubernatoriui. Vyskupas nurodė generalgubernatoriui, kad mokytojas Sokolovskis esą „atvirai grasino vietos klebonui“. Be to, vyskupas prašė generalguber-

⁴³ Pašalinus Veiviržėnų mokyklos tikybos mokytoją kun. A.Jasinskį iš pareigų, kai kurie nepatenkinti valstiečiai sukėlė bruzdėjimą.

⁴⁴ Vyskupas be gubernatoriaus žinios neturėjo teisės net civilinio kunigo perkelti į kitą vietą, paskirti mokyklai tikybos mokytoją.

natorių ištaisyti tą nenormalią padėtį, „kai dvasininkas yra priklausomas nuo liaudies mokyklos mokytojo palankumo arba nepalankumo“. Kun. Cechanovskis sistemingai kaltino mokytoją Sokolovskį godumu, siekimu praturtėti, polinkiu į intrigas ir t.t.

Visi skundai mokytoju Sokolovskiu (juos tikrino buv. direktorius Andrušenka, inspektoriai Levickis ir Jeliaševičius) pasirodė nepagrįsti. Be to, visiškai aišku, kad prieš mokytoją Sokolovskį sistemingai rezgama intriga ir todėl nebuvo pagrindo vėl atlikti naujus tyrimus. Vis dėlto, siekiant pašalinti bet kokią įtarimą, nors ir koks šališkas būtų pasiūlymas, bei sudaryti mokymo vadovybės požiūrį į mokyklą, buvo suorganizuoti nauji tyrimai. Šį kartą juos atlikti ir pateikti „pačią nuodugniausią ir bešališką tiesą“ apie mokytojo Sokolovskio asmenybę buvo pavesta Kauno liaudies mokyklų direktoriui Kosmačevskiui.

Vadovaudamasis pavedimu, direktorius 1887 m. rugpjūčio pabaigoje išvažiavo į Veivirženus. Tuo metu pamokos Veiviržėnų mokykloje dar nevyko, bet, kaip pranešė direktorius, „viskas jau buvo paruošta laiku pradėti mokymą ir visur matėsi aiškūs švaros, tvarkos ir kruopštumo požymiai“. Direktorius rado turtingą mokyklą, labai gerai sutvarkytą jos išorę. Sokolovskį direktorius apibūdino kaip dalykišką ir visiškai neeilinį mokytoją – apsiskaičiusį ir pagal savo padėtį gerokai išprususį ir nusiimanantį. Direktorius kalbėjosi su kai kuriais valstiečiais, mokančiais rusiškai, ir su kai kuriais mokiniais, baigusiais Veiviržėnų mokyklą. Pateiktų klausimų, susijusių su mokytojo Sokolovskio kaltinimu, nė vienas iš šių asmenų ne tik nepatvirtino, bet visais atvejais tik palankiai atsiliepė apie mokytoją. „Jie vertino jį, – sakė direktorius, – už stropų mokytojo pareigų vykdymą, pritarė jo gyvenimo būdai, nepriekaištingam elgesiui ir gyrė už santykius su mokiniais: švelnus, konkretus, malonus, bet drauge atkaklus ir nepalenkiamas“ <...>

Tai nauji kaltinimų nepagrįstumo įrodymai, iškelti mokytojui Sokolovskiui. Tai naujos intrigos prieš jį plėtojimas, nes nėra panaikintos priežastys, kurių ta intriga siekiama, jų tikslas, kaip nurodė velionis kun. Bilevičius, yra žūtbūt pašalinti Sokolovskį iš Veiviržėnų. Iš pateiktųjų tyrimo rezultatų darome išvadą, kad pašalinti mokytoją Sokolovskį iš esamos tarnybos nėra priežasčių. Taip pat direktorius pažymi, kad „skundų, parašytų daugelio nešvariai veikiančių asmenų, priešiška nusistatęsių dėl buvusių skundų bei bylos, kuria buvo siekiama išgyvendinti iš Veiviržėnų Sokolovskį, buvo (tikriausiai ir ateityje atsiras) daug, kad tam ir galo nematyti. Todėl ateityje išlaikyti Sokolovskį vietoje bus labai sunku“. Be to, direktorius, atsižvelgdamas į pakartotinį gubernatoriaus Kurovskio pageidavimą ir siekdamas sugrąžinti Veiviržėnams ramybę, sutiko Sokolovskį kur nors perkelti ir taip nutraukti tolesnius nepagrįstus

kaltinimus ir skundus Sokolovskio adresu dėl jo paties ramybės. Kai kurie liaudies mokyklų tarybos nariai pritarė direktoriui ir nurodė, kad ta vieta turėtų būti ne blogesnė už dabartinę, net geresnė, o į jo vietą kad būtų paskirtas mažiau energingas mokytojas. Dėl to direktorius kreipėsi sutikimo į mokymo apygardos globėją.

Taikiai nenuilstamos intrigos baigčiai neprieštaravo ir pats mokytojas Sokolovskis, nepaisant visiškai palankių jo bylos tyrimo rezultatų. Jis kreipėsi į direkciją prašydamas perkelti jį į kitą vietą. Kad suprastume sunkią mokytojo moralinę padėtį, susidariusią dėl intrigų, privertusią palikti gerai sutvarkytą mokyklą, pravartu būtų pateikti keletą sakinių iš minėto jo prašymo: „Nuo pat kun. Jasinskio pašalinimo iš Veiviržėnų per pastaruosius dvejus metus mane kiekviename žingsnyje persekiojo kunigų intrigos, siekiančius diskredituoti mano gerą vardą ir tuo galutinai mane pražudyti. Iki šio laiko man nerimą kėlė tiktai tai, kad iki to liūdno įvykio Veiviržėnuose išbuvęs beveik dvejus metus gerai užsirekomendavau vietos visuomenei. Aš įgijau draugų tarp mokinių ir jų tėvų, kurie per daugkartinius mano bylos tyrimus padėjo atskleisti tiesą ir buvo atsvara visoms mano priešų paskaloms ir kliauzėms. O priešai – tai 10–15 fanatikų ir keletas dešimčių „davatkų“. Šitie asmenys yra vadinami stipria ranka, su kuria man sunku kovoti, nes ji labai sumaniai suranda sau sąjungininkų. Įvairios kvotos ir tyrimai, kurie nesibaigia, stipriai ardo mano sveikatą. Būdamas 33 metų, aš atrodau kaip 50 metų senis. Nors mano vardas išliko nesuteptas⁴⁵ ir kaltinimų mano adresu melagingumas pakankamai įrodytas, tuo labiau negalima garantuoti, kad ateityje kunigų intrigos pasibaigs ir mane paliks ramybėje, kurios man taip trūksta ir kurios siekiu“.

Nuojauta būsiant naujų skundų dėl mokytojo Sokolovskio elgesio, o tiksliau – atkaklios pastangos pašalinti jį iš Veiviržėnų, pasitvirtino: 1887 m. lapkričio mėn. generalgubernatorius persiuntė apygardos valdybai valstiečių prašymą dėl liaudies mokyklos mokytojo Sokolovskio pašalinimo ir paskyrimo į jo vietą kito mokytojo.

Apygardos valdybai išnagrinėjus šį prašymą, pasirodė, kad jame nėra nieko, kas reikalautų naujų tyrimų: visa esmė buvo siekimas Sokolovskį pašalinti iš Veiviržėnų. Tai pagrįstas įrodymas, kad intrigoms prieš Sokolovskį diriguoja stipri ranka, teisingiau pasakius – vietos intrigų vadovai. Matyt, jie žinojo, kad pas generalgubernatorių buvo vysk. Paliulionio tarpininkavimo raštas dėl mokytojo Sokolovskio atleidimo iš Veiviržėnų. Ir štai ne be autoritetingų asmenų poveikio valstiečiai skuba sustiprinti vyskupo tarpininkavimą būgštaudami, kad dėl palankių skundų tyrimo rezultatų vėl pasibaigs nesėkme mėginimas pašalinti Sokolovskį iš

⁴⁵ Caro valdžios požiūriu.

Veiviržėnų. Matydamas, kad skundai dėl mokytojo Sokolovskio pašalinimo iš tikrųjų, kaip anksčiau pažymėjo direktorius, nesibaigia, apygar-dos globėjas sutiko Sokolovskį perkelti į kitą vietą.

Taip pasibaigė tokia žalinga rusų mokyklai kaltintojo, koku ji laikė pastaruoju metu dalis Telšių vyskupijos dvasininkų, istorija.

Charakterizuojant kun. Cechanovskį, pabaigai norėtusi pateikti nuo-monę, pareikštą inspektoriaus Jeliaševičiaus, dariusio 1886/1887 mokslo metais antrąjį Veiviržėnų mokyklos patikrinimą, apie jo vykdomas tikybos mokytojo pareigas. „Mokinių žinios Veiviržėnų mokykloje, – sako in-spektorius, – negali būti patenkinamos dėl keistos dėstymo metodikos. Atpasakojant vyresniojo skyriaus mokiniams įvykius iš Šventosios istori-jos, nematyti jų supratimo ir sąmoningumo, aiškus šališkumas vadovėlio atžvilgiu, o tai daro neigiamą poveikį vaiko supratimui, prisitaikymui prie tikybos pamokų dėstymo. Į šį tikybos dėstymo trūkumą dar pirmosios mokyklos revizijos metu buvo atkreiptas kun. Cechanovskio dėmesys, tačiau jis ne tik nepasirūpino pašalinti nurodytus trūkumus, bet netgi visiškai nustojo dėstyti tikybą vyresniųjų skyrių mokiniams ir suteikė jiems teisę patiems mokytis tikybos iš rusiško vadovėlio, jei jie to pageidautų; o pats jis apsilankęs mokykloje išimtinai moko jaunesniojo skyriaus moki-nius žemaičių kalba“.

Kun. Cechanovskis taip pat neliko Veiviržėnuose. Tais pačiais metais, t.y. 1887-aisiais, jį vyskupas perkėlė į kitą parapiją – Pilsupį ir paskyrė liaudies mokyklos tikybos mokytoju. Tačiau mokymo vadovybė, suderinusi su gubernatoriumi, nesutiko leisti jam dirbti tikybos mokytoju, kaip susikompromitavusiam Veiviržėnuose. Šitaip kun. Cechanovskis buvo nušalintas nuo pedagoginio darbo. Tačiau vyskupas atkakliai į Pilsupį neskyrė kito kunigo, kuris būtų galėjęs dirbti tikybos dėstytojo darbą, pareikšdamas, kad jis tam neturi dvasininkų.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

1. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 378. PS. 1863 m. B. 1785 (Išrašas iš 1864 m. Šiaulių aps. viršininko rašto).
2. LVIA. F. 378. PS. 1865. B. 94 (Zarasų aps. karo viršininko 1865 02 10 raportas Vitebsko gub. viršininkui).
3. LVIA. F. 378. PS. 1866 m. B. 71 (Vilniaus gubernatoriaus 1866 02 16 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
4. LVIA. F. 378. PS. Ap. 157. 1866 m. B. 259 (1866 04 07 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriaus politiniam skyriui).
5. LVIA. F. 378. PS. 1866 m. B. 355 (Kauno gubernatoriaus 1866 08 20 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
6. LVIA. F. 378. PS. 1866 m. B. 369 (Kauno gubernatoriaus 1866 10 31 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
7. LVIA. F. 378. PS. 1866 m. B. 427 (Kauno gubernatoriaus 1866 04 07 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
8. LVIA. F. 378. PS. 1866 m. B. 427 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1866 08 31 raportas vyriausybei).
9. LVIA. F. 378. PS. 1867 m. B. 147 (Vilniaus gub. statistikos komiteto 1867 05 01 raštas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijai).
10. LVIA. F. 378. PS. Ap. 158. 1867 m. B. 603 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1867 07 12 pranešimas imperijos kanceliarijai apie Šiaurės Vakarų krašto katalikų dvasininkiją).
11. LVIA. F. 378. PS. Ap. 158. 1867 m. B. 603 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1867 11 27 pranešimas apie Šiaurės Vakarų gub. katalikų dvasininkiją).
12. LVIA. F. 378. PS. Ap. 158. 1867 m. B. 603 (Vilniaus karinės apygardos Laikinojo lauko auditoriato 1865 10 23 pranešimas).
13. LVIA. F. 378. PS. 1868 m. B. 190 (Šiaulių karo viršininko 1868 06 15 raštas apie kunigų Sidabravičiaus ir Kasparavičiaus veikimą).

14. LVIA. F. 378. PS. 1868 m. B. 306 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 05 30 raštas Kauno gubernatoriui).
15. LVIA. F. 378. PS. 1868 m. B. 306 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 08 11 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
16. LVIA. F. 378. PS. 1870 m. B. 56 (Vilniaus gub. žandarų valdybos 1870 03 15 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
17. LVIA. F. 378. PS. 1870 m. B. 182 (Vilniaus gub. žandarų valdybos viršininko 1870 07 27 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
18. LVIA. F. 378. PS. 1870 m. B. 182 (Vilniaus gub. žandarų valdybos viršininko 1870 07 31 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
19. LVIA. F. 378. PS. 1871 m. B. 14 (Vilniaus gubernatoriaus 1871 09 18 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
20. LVIA. F. 378. PS. 1877 m. B. 85 (3-iojo kanceliarijos skyriaus 1877 07 02 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
21. LVIA. F. 378. PS. 1877 m. B. 85 (1885 08 25 pažyma apie prie bažnyčių veikusių brolių uždarymą).
22. LVIA. F. 378. PS. 1884 m. B. 16 (Vilniaus mokymo apygardos globėjo 1884 05 10 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
23. LVIA. F. 378. PS. 1884 m. B. 44 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1884 04 25 raštas Vilniaus gubernatoriui).
24. LVIA. F. 378. PS. 1886 m. B. 41 (Vilniaus gubernatoriaus 1886 03 21 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
25. LVIA. F. 378. PS. 1890 m. B. 12 (Kauno gub. asmenų, esančių policijos priežiūroje, 1889 m. žiniaraštis).
26. LVIA. F. 419. Ap. 1. B. 19 (Lydos, Ašmenos ir Trakų aps. 1897 m. politinė apžvalga).
27. LVIA. F. 419. Ap. 1. B. 19 (Varšuvos apygardos žandarų viršininko 1892 03 12 pranešimas).
28. LVIA. F. 419. Ap. 1. B. 23 (Švenčionių, Dysnos ir Vilniaus aps. 1896 m. politinė apžvalga).
29. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 223 (Vilniaus aps. žandarų valdybos viršininko 1866 01 19 raštas Vilniaus žandarų štabo karininkui).
30. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 2401 (Vilniaus gubernatoriaus 1867 m. raštas Aleksandrui Michailovičiui).
31. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 249 (Švenčionių aps. žandarų valdybos viršininko 1867 05 30 raštas Vilniaus žandarų štabo karininkui).
32. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 272 (Trakų aps. žandarų valdybos viršininko 1868 04 08 raštas Vilniaus gub. žandarų viršininkui).

33. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 277 (Švenčionių aps. žandarų valdybos viršininko 1868 m. vasario mėn. pranešimas).
34. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 310 (Vilniaus aps. viršininko 1868 m. politinė apžvalga).
35. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 347 (Švenčionių ir Dysnos žandarų valdybos viršininko 1869 10 13 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
36. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 347 (Vilniaus gub. žandarų valdybos viršininko 1869 11 26 pranešimas).
37. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 355 (Vilniaus ir Ašmenos aps. 1869 m. apžvalga).
38. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 589 (Vilniaus ir Lydos aps. 1876 m. politinė apžvalga).
39. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 611 (Trakų aps. 1877 m. pirmosios pusės trumpa politinė apžvalga).
40. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 611 (Vilniaus gub. 1877 m. politinė apžvalga).
41. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 615 a (Caro kanceliarijos 3-iojo skyriaus 1877 07 08 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
42. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 644 (Švenčionių ir Dysnos aps. 1878 m. politinė apžvalga).
43. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 1104 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 03 25 raštas žandarų šefui).
44. LVIA. F. 419. Ap. 2. B. 1104 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 05 14 raštas).
45. LVIA. F. 419. Ap. 4. B. 9 (Vilniaus gub. žandarų valdybos padėjėjo 1895 m. politinė apžvalga).
46. LVIA. F. 419. Ap. 4. B. 19 (1900 m. Vilniaus žandarmerijos seklių pranešimas).
47. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 1. B. 186 (P. Matulionio atsiminimai „Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje“).
48. Rusijos valstybinis istorijos archyvas (toliau – RVIA). F. 821. Ap. 1. B. 458 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1876 07 01 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
49. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 699 (Byla apie gedulingų pamaldų rengimą įvairiose vietose 1861 m.).
50. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 744 (Vidaus reikalų ministerijos ypatingosios kanceliarijos 1862 05 15 raštas Kitatikių reikalų departamentui).
51. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 963 (A. Beresnevičiaus 1863 m. pasiaiškinimo raštas Kitatikių reikalų departamento vicedirektoriui P. Šulcui).
52. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 973 (Mogiliovo arkivyskupo 1863 m. raštas Kitatikių reikalų departamento direktoriui).

53. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 973 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 0815 raštas vidaus reikalų ministrui).
54. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 973 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 11 27 raštas P.A.Valujevui).
55. RVIA. F. 821. Ap. 1. B. 973 (Vyskupo Stanevskio 1864 01 20 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
56. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 575 (M.Garasimavičiaus 1885 02 07 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
57. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 575 (Vidaus reikalų ministro pranešimas apie Vilniaus vyskupijos valdymo sutvarkymą).
58. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 575 (Vologodsko gubernatoriaus 1885 03 14 pranešimas).
59. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 617 (1886 m. A.Burbos byla).
60. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 671 (Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių reikalų departamento 1889 11 04 raštas Policijos departamentui).
61. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 671 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 08 25 raštas vidaus reikalų ministrui).
62. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 717 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1899 01 29 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
63. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 945 (Suvalkų gubernatoriaus 1907 06 21 raštas Kitatikių reikalų departamentui).
64. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 945 (Vidaus reikalų ministro 1910 05 19 pranešimas).
65. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 971 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1866 06 06 raštas vidaus reikalų ministrui).
66. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 971 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 04 02 raštas grafui E.K.Siversui).
67. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 972 (Vyskupo S.Zveravičiaus 1897 11 20 raštas Kitatikių reikalų departamentui).
68. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 972 (Vyskupo S.Zveravičiaus 1899 06 26 raštas vidaus reikalų ministrui).
69. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 973 (Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių arkivyskupo 1902 03 15 raštas Šventojo sinodo oberprokurorui).
70. RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 973 (Vilniaus vyskupas S.Zveravičius, jo atleidimo ir 1902 m. pašalinimo į Tverę byla).
71. RVIA. F. 821. Ap. 10. B. 13 (Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių reikalų departamento 1905 02 19 raštas Šiaurės Vakarų krašto gubernatoriams).
72. RVIA. F. 821. Ap. 10. B. 512 (Vidaus reikalų ministro pranešimas).

73. RVIA. F. 821. Ap. 11. B. 45 (Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento 1870 m. pranešimas apie A.Beresnevičiaus perkėlimą į Mintaują).
74. RVIA. F. 821. Ap. 11. B. 60 (Kitatikių reikalų departamento 1885 m. pranešimas).
75. RVIA. F. 821. Ap. 11. B. 60 (Vidaus reikalų ministro pranešimas apie vyskupo K.Hrineveckio pašalinimą iš Vilniaus vyskupo pareigų ir ištremimą į Jaroslavlį).
76. RVIA. F. 821. Ap. 11. B. 71 (Vidaus reikalų ministro pranešimas dėl 1896 m. Kitatikių reikalų departamento veiklos).
77. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 1 (Vidaus reikalų ministerijos raštas dėl kai kurių įsakų ir nutarimų, ribojančių katalikų dvasininkijos veiklą, panaikinimo).
78. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 5 (Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento 1905 04 05 raštas dėl katalikų kryžių ir Šventųjų atvaizdų statymo).
79. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 5 (Žemaičių vyskupo 1895 05 16 raštas Kauno gubernatoriui).
80. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 6 (Žemaičių vyskupijos tikinčiųjų 1892 m. prašymai vidaus reikalų ministrui).
81. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 7 (Jo didenybės imperatoriaus visos Rusijos valdovo 1897 m. įsakas iš vyriausybės senato).
82. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 7 (Kauno gubernatoriaus 1901 10 08 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
83. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 7 (Valstiečių prašymai leidimų remontuoti ir statyti kryžius).
84. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 8 (Kauno gubernatoriaus 1902 07 13 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
85. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 9 (1904 10 12 Valdančiojo senato nutarimas dėl katalikų dvasininkijos suvaržymų panaikinimo).
86. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 18 (Kitatikių reikalų departamento 1903 m. žinios apie Kauno gub. bažnyčias).
87. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 262 (Vidaus reikalų ministro 1885 11 14 raštas Telšių (Žemaičių) vyskupui M.Paliulioniui).
88. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 262 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1885 10 10 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
89. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 262 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1886 01 08 raštas Žemaičių vyskupui M.Paliulioniui).
90. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 262 (Vilniaus mokyimo apygardos globėjo 1886 05 12 raštas Vilniaus generalgubernatoriui).
91. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 272 (Vilniaus [...] generalgubernatoriaus 1870 05 04 raštas Nr. 100 p. vidaus reikalų ministrui). – Žr. Priedai. P. 186.

92. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 272 (Vilniaus [...] generalgubernatoriaus 1876 03 28 raštas Nr. 15 p. vidaus reikalų ministrui). – Žr. Priedai. P. 187.
93. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 274 (Švietimo ministerijos 1883 01 12 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
94. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 277 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 07 06 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
95. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 279 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 08 27 raštas A.S.Lobanovui-Postovskiui).
96. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 279 (Vilniaus vyskupijos administratoriaus 1870 05 27 rašto kopija Vilniaus generalgubernatoriui).
97. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 280 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 11 06 raštas vidaus reikalų ministrui).
98. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 298 a (Šiaurės Vakarų krašto Romos katalikų dvasininkijos fanatizmui slopinti 1874–1886 m. priemonės).
99. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 298 b (Vilniaus generalgubernatoriaus potvarkiai bei žinios apie katalikų dvasininkiją).
100. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 310 (Apie Kauno gub. dvasininkų priešinimąsi vyriausybės nurodymams).
101. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 310 (Kauno gubernatoriaus 1889 03 03 slapto pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui).
102. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 310 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 04 17 raštas vidaus reikalų ministrui).
103. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 310 (Vyskupo M.Paliulionio 1889 03 31 raštas Vidaus reikalų ministerijos Kitatikų departamento direktoriui).
104. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 311 (Kopija pažymos apie 1897 06 25 caro patvirtintą vidaus reikalų ministro pranešimą dėl cerkvės lankymo valstybinių švenčių dienomis ir maldos prieš pamokas).
105. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 311 (Šiaulių gyventojų 1897 m. skundai Vidaus reikalų ministerijai).
106. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 312 (Dėl Romos katalikų veiklos Šiaurės Vakarų krašte).
107. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 312 (Telšių (Žemaičių) vyskupijos nusižengusių kunigų žiniaraštis 1885 m. nuo sausio 1 d. iki rugpjūčio 1 d.).
108. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 312 (1885 m. pirmojo pusmečio žiniaraštis apie Vilniaus vyskupijos katalikų dvasininkijos nusižengimus).
109. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 312 (Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimas apie Šiaurės Vakarų krašto katalikų dvasininkiją).
110. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 315 (Apie švietimo žinybos potvarkį dėl katalikų tikėjimo mokinių cerkvės lankymo iškilmingomis švenčių dienomis).

111. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 320 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 05 04 raštas vidaus reikalų ministrui).
112. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 324 (Kauno gubernatoriaus 1869 01 05 raštas Vilniaus generalgubernatoriui). – Žr. Priedai. P. 179.
113. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 3012 (Apie 1889 m. Katalikų Bažnyčios brolijas imperijoje).
114. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 3078 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 05 25 raštas vidaus reikalų ministrui).
115. RVIA. F. 821. Ap. 125. B. 3078 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1889 06 03 raštas Vidaus reikalų ministerijai).
116. RVIA. F. 821. Ap. 138. B. 56 (Nenustatyto asmens pranešimas dėl tolesnio Vilniaus vyskupijos egzistavimo).
117. RVIA. F. 821. Ap. 138. B. 56 (Valdančiojo senato įsako projektas).
118. RVIA. F. 821. Ap. 138. B. 56 (Vidaus reikalų ministro 1902 m. pranešimas dėl Vilniaus katalikų vyskupijos tolesnio egzistavimo)
119. RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 223 (Žiniaraštis apie Šiaurės Vakarų gub. katalikų dvasininkus, išstremtus už dalyvavimą 1863 m. sukilime).
120. RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 249 (Vilniaus mokyimo apygardos globėjo N.Sergijevskio 1889 m. raštas Vilniaus generalgubernatoriui „Apie labai nenormalų Kauno gubernijos liaudies mokyklų mokytojų kunigų, einančių tikybos mokytojų pareigas, elgesį“). – Žr. Priedai. P. 190.
121. RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 250 (Vilniaus vyskupo raštas caro pareigūnui).
122. RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 599 (1902 m. A.Mosolovo samprotavimai apie valstybės politiką katalikų dvasininkijos atžvilgiu Lenkijos Karalystėje).
123. RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 881 (Nenustatyto autoriaus 1865 m. laiškas dėl tikybos dėstymo Kauno gub. lietuvių kalba).
124. RVIA. F. 821. Ap. 150. B. 887 (Vidaus reikalų ministro pranešimas apie religinį judėjimą Kauno gub. dėl generalgubernatoriaus P.Orževskio veiklos XIX a. pabaigoje).

LITERATŪRA

125. A. S. [Smetona A.]. Lenkų bažnyčios Lietuvoje // Varpas. 1901. Nr. 2.
126. A l e k n a A. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Kaunas, 1936.
127. A l e k n a A. Katalikų Bažnyčios būvis Lietuvoje, viešpataujant Katarinai II ir Pauliui I // Tiesos kelias. 1935. Nr. 4.
128. A l e k n a A. Vyskupas Valančius ir 1863 metai // Mūsų senovė. 1921. Kn. 2.

129. Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Klaipėda. 1922.
130. Aleksandravičius E. Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. Vilnius, 1990. T. 2.
131. Ambrazėvičius J. Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ gadynėje // Krikščionybė Lietuvoje. Kaunas, 1933.
132. Apaštališkasis Vilniaus vyskupijos administratoriaus bal. 25 d. 1911 m. Nr. 20606 cirkuliaras // Viltis, 1911. Nr. 55.
133. Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose. Kaunas, 1906.
134. Apžvalga 1902 metų // Varpas. 1903. Nr. 1.
135. Avižonis K. Rinkiniai raštai. T. 3. Roma, 1982.
136. Basanavičius J. Iš Seinų vyskupystės istorijos // Lietuvių tauta. 1909. D. 3.
137. Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922 m. // Lietuvių tauta. Vilnius, 1936. T. 5.
138. Basanavičius J., Grinius K. Iš Seinų vyskupystės istorijos. Vilnius, 1909.
139. Bažnyčios žinios // Viltis. 1913. Nr. 25.
140. Bičkauskas - Gentvila L. 1863 metų sukilimas Lietuvoje. Vilnius, 1958.
141. Binkis K. Motiejus Valančius. 1875 – 1935. Kaunas, 1935.
142. Biržiška M. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. Kaunas, 1938. T. 2.
143. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. Los Angeles, 1953. T. 2.
144. Biržiška V. Aleksandrynas. Čikaga, 1963. T. 2.
145. Biržiška V. Gimnazijų „maištas“ dėl cerkvių lankymo // Mūsų senovė. 1921. Kn. 2.
146. Biržiška V. Lietuvių politinės brošiūros 1860-ųjų metų gale // Švietimo darbas. 1922. Nr. 3/6.
147. Biržiška V. Mokyklų istorija // Mūsų senovė. 1921. Nr. 2.
148. Biržiška V. Vyskupo M. Valančiaus bylos // Mūsų senovė. 1921. Kn. 1.
149. Biržiška V. Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai. Brooklyn, 1952.
150. Biržiška V. Vyskupo Valančiaus bylos // Mūsų senovė. 1922. Kn. 3.
151. Būčys P. Vysk. P.P. Būčio atsiminimai. Chicago. 1966. D. 1.
152. Budreckis A. Vilniaus krašto demografinės problemos // Studija Lituanica. Rytų Lietuva. Chicago, 1980. T. 4.

153. Budrys [Adomaitis-Šernas J.]. Audiatur et altera pars // Varpas. 1889. Nr. 2.
154. Burkevičius V. Iš mūsų kovų dėl Lietuvos mokyklų 1863–1915. Kaunas, 1939.
155. Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1937. Nr. 1.
156. Būtėnas J. Lietuvių teatras Vilniuje // Mūsų senovė. 1938. Nr. 2.
157. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, 1977.
158. Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai. Roma, 1975.
159. Dirmeikis B.T. Kražių skerdynių reikšmė tautiniam atgimimui // Kražiai. Chicago, 1983.
160. Encyklika Leona XIII Papieža do Biskupów polskich // Życie i dzieła ojca świętego Leona XIII Wielkiego Papieža. Warszawa [B.m.].
161. Gaidys A. Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.) // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius, 1991. T. 3.
162. Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940. Vilnius, 1970.
163. Gečys K. Katalikiškoji Lietuva. Chicago, 1946.
164. Genzelis B. Lietuvių savimonė XVIII a. pabaigoje // Būtis ir laikas. Filosofijos istorijos baruose. Vilnius, 1983.
165. Gintautas J. Lietuvos rytų klausimas ir kunigai // Viltis. 1911. Nr. 47.
166. Gintautas J. Rodūnios dekonija // Viltis. 1911. Nr. 93.
167. Girininkienė V. Kaltinimas M.Valančiui dėl Telšių konsistorijos kasos apiplėšimo 1893 metais // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1990. Nr. 2.
168. Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Tubengenas, 1947. T. 1.
169. Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Chicago, 1962. T. 2.
170. Grinius S.A. Lietuvos katalikai rusų caristinėje priespaudoje // Aidai. 1975. Nr. 5.
171. Gutauskas J. Krikščionybė Lietuvoje. Chicago, 1973.
172. Iks [Basanavičius J.]. Šv.Jono bažnyčia ir lietuvių kalba Vilniuje. Vilnius, 1913.
173. Iks. Kun. Michalkevičius ir „estestvennyj zakon“ // Viltis. 1912. Nr. 49.
174. Iš Lietuvos // Vilniaus žinios. 1905 08 14. Nr. 197.
175. Iš Lietuvos // Vilniaus žinios. 1905 09 23(6). Nr. 230.
176. Iš Lietuvos // Vilniaus žinios. 1905 11 02. Nr. 263.
177. Ivinskis Z. Rinktiniai raštai. Krikščionybė Lietuvoje. Roma, 1987. T. 4.
178. Jakštas A. Lietuvos santykiai su Apaštališkuoju Sostu // Tiesos kelias. 1926. Nr. 5.

179. Janulaitis A. 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje. Kaunas, 1921.
180. Jatulis P. Motiejus Valančius – idealus vyskupas // Aidai. 1975. Nr. 5.
181. Jatulis P. Pastangos įsteigti Lietuvos bažnytinę provinciją nuo Mindaugo iki nepriklausomybės laikų // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo darbai. Roma, 1984. T. 10.
182. Jatulis P. Vilniaus vyskupijos pradžia // Krivulė. 1988. Nr. 1.
183. Joniškis M. [Lozoraitis M.]. Švento Tėvo enciklika // Varpas. 1894. Nr. 10.
184. Jurgėla K. Lietuvos sukilimas 1862–1864. Bostonas, 1970.
185. Kaip už 30 sidabrinių buvo parduota lietuvių kalba // Viltis. 1911. Nr. 88.
186. Kairys S. Lietuva budo. New York, 1957.
187. Kėkštas J.N. [J.Mačys]. Ženklaai gadinės // Varpas. 1892. Nr. 2.
188. Keletas raštų apie Kražių atsitikimą. Tilžė, 1895.
189. Kirlys J. Šimtametė mokykla. Vilnius, 1967.
190. Kriaučiūnas J. „Aušros“ ūkanoje // Lietuva. 1923 03 04. Nr. 51.
191. Krupavičius M. Atsiminimai. Chicago, 1972.
192. Kudirka V. Raštai. Tilžė, 1909. T. 2.
193. [Kudirka V.]. Tėvynės varpai // Varpas. 1893. Nr. 6.
194. Kulakauskas A. M. Valančius ir XIX a. septintojo dešimtmečio švietimo reforma // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. 1987. T. 27.
195. Kviška V. Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai // Dr. K.Griniaus jubiliejinis varpas. Kaunas, 1926.
196. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Chicago, 1980–1987. T. 1–6.
197. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Telšių vyskupija. 1980. T. 1.
198. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Vilkaviškio vyskupija. 1982. T. 2.
199. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Vilniaus arkivyskupija. 1985. T. 5. D. 1.
200. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Vilniaus arkivyskupija. 1986. T. 5. D. 2.
201. L. G. K. Š. Kaip Vilniaus lietuviai vargo, kol išgavo Šv.Mikalojaus bažnyčią // Viltis. 1912 01 20(2). Nr. 9.
202. L.G. K. Š. Kaip Vilniaus lietuviai vargo, kol išgavo Šv.Mikalojaus bažnyčią // Viltis. 1912 01 22(4). Nr. 10.
203. Laukaitis J. Iš atsiminimų apie vyskupą A.Baranauską // Tiesos kelias. 1935. Nr. 3.
204. Laukaitis J. „Šaltinio“ pradžia // Šaltinis. 1931. Nr. 14.

205. L a u k a i t i s J. Vyskupas Antanas Baranauskas (1835–1935) // Tiesos kelias. 1935. Nr. 3.
206. Lenkų teroras // Viltis, 1912: Nr. 68.
207. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904). Vilnius, 1987.
208. Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje // Viltis. 1912. Nr. 7.
209. Lietuvių pamaldos Šv.Petro ir Katedros bažnyčioje // Viltis. 1915. Nr. 82.
210. Lietuvių pamaldos Vilniaus Aušros Vartų bažnyčioje // Viltis. 1912. Nr. 131.
211. Lietuvių telegrama Šventajam Tėvui // Viltis. 1912. Nr. 14.
212. Lietuvos istorija / Red. A.Šapoka. Kaunas, 1936.
213. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547–1961. Vilnius, 1969.
214. Ł o s s o w s k i P. Po tej i tamtej stronie Niemana. Warszawa, 1985.
215. M a t u l i s S. Kražiečių kraujo auka // Kražiai.
216. M a t u s a s J. Kunigų kova su rusų valdžia dėl tikybos ir gimtosios kalbos pradžios mokykloje // Tiesos kelias. 1930. Nr. 5.
217. M a t u s a s J. Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas. Kaunas, 1937.
218. M e r k e l i s A. Juozas Tumas-Vaižgantas. Vilnius. 1989.
219. M e r k y s V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Vilnius, 1982.
220. M e r k y s V. Nacionalinės savimonės plitimas feodalizmo pabaigoje (XVIII a. pabaiga – 1861 m.) // Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų).
221. M e r k y s V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). Vilnius, 1978.
222. M i k n y s R. Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888–1905 m. // LTSR MA darbai. Serija A. 1988. T. 3.
223. M i k š y t ė R. Antano Baranausko kūryba. Vilnius, 1964.
224. M i l u k a s A. Daktaras Petras Matulaitis. Filadelfija, 1926.
225. M i l ž i n a s [Švogžlys N.]. Vilniaus bažnyčios // Vakarinės naujienos. 1990 05 11. Nr. 105/106.
226. N. Kritika enciklikos Leono XIII // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. 1894. Nr. 24.
227. P. B. [Būčys P.]. Audiatur et altera pars // Varpas. 1894. Nr. 4.
228. P a y s t r i e t i s P. Kun. F.Lialis – komandoras ir „Tėvynės sargo“ pradžia // Mūsų senovė. 1922. Kn. 4/5.
229. P a k a r k l i s P. Raštai. Vilnius, 1987.

230. P i r o č k i n a s A. Prie bendrinės kalbos ištakų. Vilnius, 1977.
231. P r a p u o l e n i s K. Lenkų apaštalai Lietuvoje. Kaunas, 1938.
232. Program Stronnictwa Demokratyczno-narodowego w Zaborze Rosyjskim. Kraków, 1903.
233. Program Stronnictwa Konstytucyjno-Katolickiego na Litwę i Białoruś. Warszawa, 1906.
234. Religijotyros žodynas. Vilnius, 1991.
235. R e m e i k i s J. Dėl Šiaulių gimnazijos „molebno“ // Mūsų senovė. 1921. Kn. 2.
236. „Savitarpiečiai“ muzikališkai-vokališkai-literatūriškame vakare // Vilniaus žinios. 1906 03 24(6). Nr. 63.
237. S m e t o n a A. [Raštai]. Šviesos takais. Kaunas, 1930. T. 2.
238. S m e t o n a A. [Raštai]. Lietuvių santykiai su lenkais. Kaunas, 1930. T. 4.
239. S t a k a u s k a s J. Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje // Tiesos kelias. 1939. Nr. 9.
240. S t a k a u s k a s J. Ten pat. Nr. 9–11.
241. S t a k a u s k a s J. Ten pat. Nr. 10.
242. S t a k a u s k a s J. Ten pat. 1940. Nr. 3.
243. S t a k a u s k a s J. Ten pat. Nr. 3–6
244. S t a k a u s k a s J. Ten pat. Nr. 6.
245. S t a k a u s k a s J. Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje // Tiesos kelias. 1938. Nr. 11–12.
246. S t a k a u s k a s J. Ten pat. Nr. 12.
247. S t a k a u s k a s J. Ten pat. 1939. Nr. 1–3, 5, 7/8.
248. S t a k a u s k a s J. Ten pat. Nr. 11.
249. S t a k a u s k a s J. Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių kunigų seminariją // Tiesos kelias. 1937. Nr. 6–11; 1938. Nr. 1.
250. S t a k a u s k a s J. Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje // Mūsų praeitis. 1992. Nr. 2 / Parengė K. Misius.
251. S t a k a u s k a s J. Valančiaus laikų lietuviškasis darbas // Tiesos kelias. 1938. Nr. 3, 4, 7/8, 11.
252. S t a k a u s k a s J. Valančiaus lietuviybės klausimas (Atsakymas p. prof. V. Biržiškai) // Židinys. 1939. Nr. 1.
253. S t a k a u s k a s J. Vyskupas M. L. Paliulionis ir lietuviškasis klausimas // Židinys. 1939. Nr. 8/9.

254. Staugaitis J. Lietuviybės ir kultūros barai prieš 30 metų // Židinys. 1936. Nr. 10.
255. Steponaitis A. Tėvynėje ir pasaulyje. Brooklyn, 1962.
256. Sužiedėlis S. Lietuvių tautos kova dėl raidės // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo darbai. Roma, 1969. T. 6.
257. Szermunelis J. [Pakalniškis K.]. Pastaras szio meto „Apžvalgos“ numeris // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. 1891. Nr. 24.
258. Sziaulių gimnazija // Tėvynės sargas. 1898. Nr. 1.
259. Šaulys K. Žemaičių seminarija ir jos reikalai. // Draugija. 1908. Nr. 13.
260. Šležas P. Bažnyčios ir valstybės santykiai Žemaičių vyskupystėje M.Valančiaus laikais (1850–1875) // Židinys. 1938. Nr. 7.
261. Šležas P. Kražių įvykių reikšmė tautiniam susipratimui // Židinys. 1933. Nr. 12.
262. Šležas P. Muravjovo veikla Lietuvoje 1863–1865. Kaunas, 1933.
263. Šleževičius M. Dešimties metų veikimo Vilniaus lietuvių šelpimosi draugijos apyskaita // Viltis. 1914 05 07(20) Nr. 99.
264. Šliūpas J. Lietuviškieji raštai ir raštininkai. Tilžė. 1890.
265. Šliūpas J. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1977.
266. Tyla A. Slaptas lietuvių mokymas 1862–1906 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. 1990. T. 1.
267. Totoraitis J. Lietuvos atgimimas. Chicago [1921?].
268. Totoraitis J. Sūduvos–Suvalkijos istorija. Kaunas, 1938. T. 1.
269. Totoraitis J. Vygrių ir Seinų vyskupijos steigimas // Tiesos kelias. 1926. Nr. 7/8.
270. Trumpa V. Lietuva XIX-ajme amžiuje. Chicago, 1989.
271. [Tumas J.]. Baigdami 5 metus // Tėvynės sargas. 1900. Nr. 12.
272. Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas. Kaunas, 1924.
273. Tumas J. Prelatas Aleksandras Dambrauskas // A. Dambrauskas-Jakštas. Užgesę žiburiai.
274. Tumas J. „Vilniaus žinių“ atsisaukimas į didžiumą lietuvių // Vilniaus žinios. 1906. Nr. 271.
275. Tumas J. Žemaičių kunigų seminarija // Mūsų senovė. 1921. Kn 1.
276. Vaišnora J. 1863 m. sukilimas ir dvasininkija // Aidai. 1975. Nr. 6.
277. Vaišnora J. 1863 m. sukilimas ir dvasininkija // Aidai. 1975. Nr. 6–8.
278. Vaišnora J. 1863 m. sukilimas ir dvasininkija // Aidai. 1975. Nr. 7.

279. Vaitkus M. Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune. Putnam, 1957.
280. Valančius G. Žemaičių didysis. Los Angeles, 1977. T. 1.
281. Valančius G. Žemaičių didysis. Los Angeles, 1978. T. 2.
282. [Valančius M.]. Brolej katalikaj, jums noriu par gromatą kielis žodžius pasakiti... [Tilžė, 1868].
283. [Valančius M.]. Parspejimas apie szventą tikėjimą, o ipatingai apie Jezaus Kristaus Bažnyčią. Petrapilis [Tilžė], 1869.
284. [Valančius M.]. Prajautimas. [Tilžė, 1869].
285. Valančius M. Raštai. Vilnius, 1972. T. 1.
286. [Valančius M.]. Wargai Bažniczes Kataliku Letuwoj ir Zemajcziusi. Tilžė. 1869.
287. Vanagas V. Motiejus Valančius // M. Valančius. Raštai. Vilnius, 1972. T. 1.
288. Veblaitis P. Kova su caro valdžia už Kęstaičių bažnyčią // Draugija. 1938. Nr. 9/10, 15/16, 17/18, 20–22.
289. Veblaitis P. Kražių skerdynės // Kražiai.
290. Vėbra R. Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas. Vilnius, 1968.
291. Vėbra R. Pravoslavų dvasininkija ir nacionalinė sprespauda Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. 1966. T. 8.
292. Vėbra R. Slaptosios mokyklos Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje // Pedagogika ir psichologija. 1969. T. 9. Sąs. 2.
293. Vidmantas E. Katalikų Bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. Vilnius. 1987.
294. Vidmantas E. Lietuvių nacionalinės savimonės formavimasis 1862–1882 m. // LTSR MA darbai. Serija A. 1983. T. 1.
295. Vidmantas E. Nacionalinės savimonės raida kapitalizmo laikotarpiu // Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų).
296. Vyduonas. Raštai. Vilnius, 1990. T. 1.
297. Vileišytė B. Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla (1906–1915) // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis. 1968. T. 4.
298. Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir panpolonistų išdykimas. Tilžė, 1913.
299. Virbickis J. Kruvinoji Kražių drama // Kražiai.
300. Vysk. P.P.Būčio atsiminimai. Chicago. 1966. D. 1.
301. Vyskupijos kurijos atsakymas // Viltis, 1913. Nr. 27.

302. Zveravičius S. Sadovskis. Dėl cerkvių mokyklų // Mūsų senovė. 1921. Nr. 2.
303. Žiu g ž d a J. Antanas Mackevičius. Vilnius, 1971.
304. Виленские очерки. 1863–1865 гг. // Русская старина. 1883. Т. 40. № 11.
305. В и н т е р Э. Папство и царизм. Москва, 1964.
306. В л а д и м и р о в А.П. История располичения Западного русско-го костела. Москва, 1896.
307. В л а д и м и р о в А.П. О положение православия в Северо Западном крае. Москва, 1893.
308. В о л т е р Э.А. Списки населенных мест Сувалской губернии, как материал для историко-этнографической географии края. Спб., 1901.
309. Всеподаннейший отчет М.Н.Муравьева по управлению Северо Западным краем // Русская старина. 1902. Т. 110. № 6.
310. Граф Леливы (А.Тишкевич). Положение литовского народа в русском государстве. Шамокин, 1896.
311. Граф Михаил Николаевич Муравьев. Записки его об управлении Северо Западном краем и об усмирении в нем мятежа в 1863–1864 гг. // Русская старина. 1882. Т. 36. № 11.
312. Докладная записка священника Антония Петкевича // И. Корнилов Русское дело в Северо–Западном крае. Спб., 1901.
313. Дружественные советы кс. Фелинского // Сборник статей, разъясняющих польского дела по отношению к Западной России. Вильно, 1885. Вып. I.
314. З ы б и н В.А. М.Н.Муравьев в Вильне // Русская старина. 1898. Т. 96. № 11.
315. К вопросу об обрусении католицизма в Западном крае. Краков, 1898.
316. Как папа римский решил вопрос о языке дополнительного богослужения в римско католических костелах России. Вильно, 1907.
317. К о р е в а А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба Виленской губернии. Спб., 1861.
318. К о р н и л о в И. Русское дело в Северо-Западном крае.
319. Л е б е д к и н М. Вестник Югозападной России. Киев, 1862.
320. М и л о в и д о в А.И. Распоряжения и переписка гр. М.Н.Муравьева относительно римско-католического духовенства в Северо-Западном края. Вильно, 1910.

321. Михаил Николаевич Муравьев и его мероприятия в Северо-Западной России 1864 г. // Русская старина. 1884. Июнь.
322. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Спб., 1900. Т. 4.
323. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 17. Ковенская губерния. Спб., 1904.
324. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 59. Сувальская губерния. Спб., 1904.
325. Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг. Москва, 1960.
326. Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России. Вильно, 1887. Вып. 2.
327. Смирнов А.Ф. Восстание 1863 в Литве и Белоруссии. Москва, 1963.
328. Смирнов А.Ф. Манифестационное движение в Белоруссии и Литве 1861 года // Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг. Москва, 1960.
329. Станкевич А. Политическая роль Виленских Римско-католических епископов. Вильно, 1911.
330. Цылов Н. Сборник распоряжений графа Михаила Николаевича Муравьева по усмирению польского мятежа в Северо-Западных губерниях 1863–1864. Вильно, 1866.
331. Четыре политические записки графа Михаила Николаевича Муравьева виленского // Русский архив. 1885. № 6.
332. Янжул М. Документы, объясняющие историю Западного русского края и его отношения к России и Польше. Спб., 1865.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abraomas 199
Adomaitis-Šernas Juozas 79, 281
Aksakovai 16
Albedinskis P. 24, 76, 190
Albertrandas 220
Aleksna Antanas 7, 9, 10, 40, 279, 280
Aleksnavičius Rapolas 152
Aleksandras I 15, 218
Aleksandras II 23, 41, 67, 121, 132
Aleksandras III 16, 28, 58
Aleksandravičius Egidijus 9, 280
Aleksandravičius K. 101, 105
Ambrazevičius Juozas 8, 105, 106, 110, 280
Ambraziejus Juozas 158, 168
Andriuškevičius M. 67
Andruščenka 233, 255, 270
Antanaitienė A. 76
Antanavičius J. 57
Antanavičius Juozapas 93, 95–97, 101, 102, 160
Arasimavičius 162
Arbutus 77
Arminas Petras 105
Aslenickis 245
Astrauskas I. 151
Audzevičius Antanas Pranciškus 142, 157, 158
Avižonis Konstantinas 10, 280
Baranauskas Antanas 9, 25, 34, 35, 43, 49, 69, 75, 78, 79, 84, 93, 94, 96, 99, 100, 107, 108, 282, 283
Baranovas E. 41, 48
Barauskis Edvardas 72, 265, 266
Barbšis 251, 252, 256
Basanavičius Jonas 9, 94, 104, 107, 151, 153, 165, 168, 171, 280, 281
Bazarovas 194, 196, 197, 272, 273
Beleckis 216
Belskis 221
Benediktas XIV 218, 219
Beresnevičius Aleksandras 25, 43–46, 65, 179, 187–189, 196, 242, 275, 277
Beržanskis Jeronimas 225, 230
Bičkauskas-Gentvila Leonas 8, 280
Bielskis P. 107
Bijeika 204
Bilevičius 87, 231, 237, 251, 254, 257–260, 264–270
Binkis Kazys 9, 40, 280
Biržiška Mykolas 54, 151
Biržiška Vaclovas 7, 8, 32, 40, 41, 51, 54, 280, 284

- Blaževičius K. 108
 Blaževičius V. 95, 96
 Bogdyšenka 201
 Bortkevičius 203
 Bortkevičius Jonas 158
 Bovkevičius Juozapas 118, 119, 142
 Brundza A. 55
 Bučinska 37
 Būčys Pranciškus Petras 101, 105–107, 111, 280, 283, 286
 Budreckis Algirdas 9, 116, 280
 Budrikas Domininkas 34
 Budrys, žr. Adomaitis-Šernas J.
 Buivys D. 155
 Bulevičius 105
 Bulota 106
 Burba Aleksandras 142, 148, 155–158, 276
 Burba Jonas 157, 173
 Burkevičius Vilhelmas 8, 281
 Būtėnas Julius 158, 159, 281
 Butkevičius Aleksandras 152
 Butkevičius Bonaventūra 35, 93, 103
 Butkevičius P. 54, 55

 Cechanovskis Petras 61, 85, 224, 227–231, 233, 237, 238, 251, 260–270, 272
 Ceidleris 55
 Chodoravičius 36
 Cibavičius 157
 Cijūnaitis M. 173
 Cylovas Nikolajus 288
 Cirtautas 250, 252, 256

 Civinskis Jonas 152
 Comulejus Aleksandras 147

 Čapėnas Pranas 10, 281
 Čechovičius 207, 208, 245
 Čelkis 21
 Čepas 61
 Čeponis 204
 Čėсна Jurgis 101
 Čiapas 190
 Činskis (Czyński) E. 115
 Čižas Bonaventūras 204, 225
 Čižauskas I. 107
 Čyževskis Ignas 93

 Dabkevičius Adomas 38
 Dalevskiai 37
 Dalinkevičius 155
 Dambrauskas 206
 Dambrauskas Eduardas 226
 Dambrauskas Kazimieras 233, 234
 Dambrauskas Stanislovas 208, 224
 Dambrauskas Vincas 85, 210, 225, 236
 Dambrauskas-Jakštas Aleksandras 9, 61, 67, 69, 72, 84, 110, 216, 217, 226, 281, 285
 Daškevičius Aleksandras 224
 Daukantas Simonas 32, 34, 106
 Daukša K. 155
 Dembskis Vladislovas 37
 Demikis J. 109
 Derkertas 115
 Dievo Motina, žr. Marija

- Dimšienė Marcijona 236
 Dirmeika 269
 Dirmeikis Bronius Tomas 8, 281
 Dolgorukovas V. 18
 Domaševičius Andrius 158, 159
 Dombrovska 37
 Donelaitis Kristijonas 106
 Dovydaitis Juozas Silvestras 34, 183, 184
 Dubinskas Andrius 105, 106, 109, 111
 Dubinskis 101
 Dubrovskis 220
 Dvaranauskas Vincas 95, 111

 Eidukienė P. 76
 Eimutis 263
 Eitutavičius Kazimieras 55
 Erodas 99

 Federavičius 159
 Felinskis Z. 33, 287
 Filaretovas 194
 Fiuhreris 155
 Fogenas 56
 Fromas-Gužutis Aleksandras 165
 Fronckevičius Viktoras 142, 161, 162

 Gabonskis A. 34
 Gabševičius Juozas 83, 225, 232
 Gaidys Arvidas 281
 Gaigalaitė Aldona 281
 Gališauskis J. 160
 Ganysovskis Teofilis 230
 Garasimavičius M. 131, 132, 276
 Gargasas Antanas 41
 Garibaldis Džuzepė 40
 Garklevičius 198
 Gasevičius A. 67
 Gaudius V. 37
 Gavenis 227
 Gečys Kazys 9, 281
 Gedgaudas Juozas 204, 225
 Gediminas 164
 Gedvila Petras 248, 255
 Gedvila Titas 246
 Genzelis Bronius 8, 281
 Gerburtas M. 119, 126
 Gercenas Aleksandras 37
 Geringas 164
 Gerulis V. 107
 Giedraitis Jonas 95
 Gimžauskas Silvestras 155, 157
 Gintautas J. 281
 Gintautas N. 171–173
 Girininkienė Vida 281
 Golaševskis Jonas Klemensas 89, 93
 Grigaliūnas 243
 Grigalius XVI 28, 220
 Grigorijus 22
 Grinevičius A. 109
 Grinius Kazys 94, 101–103, 107, 109, 280, 281, 282
 Grinius S.A. 10, 281
 Gulbinas 78
 Gurko O.V. 26
 Gustaitis Motiejus 105

- Gušas F. 68
 Gutauskas Jonas 281
 Gžybovskis 154
- Haidnas Francas Jozefas 155
 Holovinskis Ignacas 31, 32
 Honvalkai 149
 Hrineveckis (Hryniewiecki) Karolis 25, 28, 122, 129–132, 136, 142, 156, 157, 176, 277
- Ivinskis Laurynas 34, 35
 Ivinskis Zenonas 10, 281
 Izaokas 199, 225
- Jablonskis Jonas 104, 107, 110, 166, 170
 Jacevičius Stanislovas 204
 Jačinauskis (Jaczinowski) Cezaris 67, 216, 225, 235
 Jakimas 230
 Jakštas Adomas, žr. Dambrasuskas-Jakštas A. 155, 281
 Jakštavičius Jeronimas 204, 230
 Jakubovskis 235
 Jalbżykovskis (Jałbrzykowski) Romualdas 96–98
 Jamiolkovskis S. 104
 Jančiauskas Antanas 60, 210, 211
 Jankenis 62
 Janučkovas 195
 Janulaitis Augustinas 8, 282
 Januševičius Povilas 70
 Januševskis Petras 234
- Janžulas M. 114, 115, 288
 Jarulaitis 77
 Jaruševič 264
 Jasinskis Antanas 60, 61, 87, 198, 213, 215, 223, 228, 230, 238, 246–264, 266, 268, 269, 271
 Jasiulaitis Juozas 105
 Jačulis P. 9, 282
 Jaunius Kazimieras 69, 160
 Jekaterina II 10, 15, 16, 27, 279
 Jeliaševičius 227, 259, 263–266, 269, 270, 272
 Jėzus Kristus 51, 99, 180, 190, 200, 220, 223, 239, 264, 286
 Jokūbas 225
 Joniškis M., žr. Lozoraitis M.
 Josifas 220
 Josmantas 158
 Jucevičius 198, 227
 Juozapaitis J. 63, 68
 Juozapas 191
 Jurgėla Kostas 8, 282
 Jurgevičius 126
 Jurskis Petras 234
 Juška 251, 256, 268
- Kachanovas I. 63, 80, 131, 138
 Kairys Steponas 282
 Kalinauskas Konstantinas 39
 Kaminskis 125
 Karosas Antanas 84, 93, 96, 102
 Karpavičius Mykolas Pranciškus 89, 93
 Karskis E. 117
 Kasakauskis Kalikstas 34

- Kasperavičius J. 48, 273
 Kašarauskas Ambraziejus Pranciškus 40
 Kaširinas 241
 Katkevičius A. 67
 Katovskis 123
 Kaufmanas Konstantinas 45, 51, 77, 119, 179, 187, 239
 Kazakevičius I. 170
 Kazakevičius Kostas 225
 Kaziliauskas M. 55
 Kazimieras, šv. 182
 Kazimiraitis 202, 205, 228
 Kazlauskas K. 70, 84, 155
 Kazonas 229, 236
 Kelpša 194
 Kelpša Juozas 225
 Kelpša Teofilius 226
 Kerpauskis J. 67
 Kiaulakis 251, 256, 258, 268
 Kibelis K. 155
 Kirlys Jonas 282
 Kitkevičius Antanas 152
 Klemensas VIII 147
 Klimaitis Petras 165
 Klingenbergas 131
 Klipštas 251, 256, 268
 Klungevičius Andrius Benediktas 151, 152, 213, 214, 219–223, 227, 246
 Klopatskis Boleslovas Jeronimas 143, 161, 162
 Kobcevgovičius 121
 Kobylaitis Adolfas 225
 Kocela Jonas 225
 Koncegovičius 131
 Kondratavičius Liudvikas 106
 Kontrimas 143
 Koreva Antonas Kazerovičius 114, 115, 287
 Kornilovas Ivanas Petrovičius 22, 120, 287
 Korvinas-Kasakauskas J. (Korwin-Kossakowski) 152
 Kosciuška Tadas 42, 249
 Kosmačevskis 270
 Kozlovskis K. 119
 Krasinskis Adomas Stanislovas 25, 37, 43, 45, 117, 118, 136, 137, 142, 153, 176, 222
 Kraševskis Juzefas Ignācas 106
 Kraujelis P. 146, 167
 Kriaučiūnas Jonas 98, 110, 282
 Kriaučiūnas Petras 104–106
 Krijevskiai 16
 Kriščiukaitis Jonas 105, 106, 109
 Kriškijonas (Kriškijan) Pranciškus 72
 Krištaponis Benediktas 162
 Krupavičius Mykolas 92, 96, 107, 282
 Kučinskaitė Antanė 3
 Kudirka Vincas 104, 109, 112, 282
 Kukta Juozapas 165
 Kulakauskas Antanas 9, 282
 Kulakauskas Apolinaras 225
 Kulikauskas V. 107
 Kulvecas M. 38
 Kulvietis Tadas 42
 Kuolas P. 155
 Kuraitis Pranas 107

- Kurovskis 270
 Kušeliauskas Laurynas 57
 Kuškevičius Rufas 225
 Kutovskis 222
 Kvieska Vincas 8, 282
 Kviklys Bronius 9, 139, 148, 158, 282

 Landsbergis K. 159
 Landsbergis P. 67, 85
 Landsbergis-Žemkalnis Gabrielius 165
 Lapikovas 212
 Lapinskis 104
 Lastauskas Adomas 109
 Laukaitis Juozas 9, 94, 98, 106, 109, 111, 282, 283
 Lebedevas 199, 200
 Lebedkinas M. 114, 115, 287
 Lelis Felicijonas 69, 70, 283
 Lendzevičius A. 34
 Leonas XIII 7, 11, 28, 109, 110, 281, 283
 Leonavičius Silvestras 104, 109
 Levickis 248, 249, 252, 257–260, 270
 Liachtovičius 222
 Liaus Bronislovas 72
 Lileika Osipas 237
 Lindė Julijonas 73
 Linkevičius Izidorius 67, 217
 Linkevičius Juozas 217
 Linkinas 126
 Lipnickis 250
 Lisauskis 203
 Lita Laurynas 15
 Lobanovas-Postovskis A.S. 278
 Losovskis (Łossowski) Piotras 9, 139, 283
 Lovmianskis Henrikas 70
 Lozoraitis Motiejus 282
 Lubenskis Konstantinas Irenėjus 44, 45, 95, 99, 104, 176
 Lukša V. 204
 Lukšas Petras 233

 Macikas Antanas 263, 264
 Mackevičius Antanas 37–39, 41, 241, 287
 Mackevičius Justinas 230
 Mačys Jonas 282
 Mačiulis Jonas-Maironis 69, 70, 160
 Majevskis 157
 Malinauskas Donatas 158, 171
 Mališkevičius 131
 Marcijevskis A. 93, 103
 Marcinkevičius Kazimieras 225
 Marija, Švč. 232, 262
 Martynas V 30
 Masalskis Ignas Jokūbas 141, 151
 Masalskis Juozas 83, 230, 232
 Masiulis 148
 Masiulis Mykolas 157
 Matulaitis Kazimieras 105
 Matulaitis Petras 106, 283
 Matulaitis Stasys 110
 Matulionis Povilas 158, 159, 165, 275
 Matulis S. 8, 283
 Matusas Jonas 8, 82, 283

- Mazulevičius 226, 227, 230
 Mekoševskis K. 38
 Merkelis Aleksandras 283
 Merkys Vytautas 8, 54, 57, 82, 283
 Meškauskas Ignas 208, 209, 224, 225, 228
 Meštikas M. 155, 157
 Michailovas 252
 Michalkevičius Kazimieras 142, 145, 146, 148, 149, 167, 168, 170–172, 281
 Mickanevskis 61, 63, 215, 218, 232, 237
 Mickevičius Adomas 106, 159, 249
 Miežinis M. 55, 232
 Mikeliūnas J. 155
 Miknevičius J. 101
 Miknys Rimantas 283
 Mikonis Vladas 224
 Mikšytė Regina 283
 Mikušis 267
 Milovidovas A.I. 287
 Milukas Antanas 96, 105–107, 109, 283
 Milžinas, žr. Švogžlys N.
 Mindaugas 282
 Miniotas 87, 227, 268
 Misius Kazys 284
 Miškinis M. 143
 Mocartas Wolfgangas Amadėjus 155
 Mončiunskis Antanas 233, 234
 Mongėla Gelazijus 36
 Mongirdas Antanas 204
 Mosolovas Aleksandras Nikolajevičius 26, 279
 Muravjovas Michailas 17–23, 35, 38, 39, 41, 44, 46, 47, 51, 57, 58, 60, 74, 76, 91, 117–119, 123, 131, 137, 140, 181, 186, 241, 242, 285, 287, 288
 Narbutas Maurikijus 67
 Narbutas Teodoras 106
 Narijauskas Jurgis 106, 111
 Narkevičienė 236
 Narkevičius 126
 Narkevičius Leonas 225
 Narkevičius S. 104
 Naujalis Juozas 112
 Navickis G. 38
 Navickis J. 107
 Navickis Motiejus 233
 Nazimovas Vladimiras Ivanovičius 39, 40
 Nedzelkovskis Karolis 143, 161
 Nemeikša Antanas 118–121, 126, 142
 Nikitinas 208, 243
 Nikolajus I 15, 16, 17, 20, 24, 27, 28, 30, 32, 218
 Nonevičius Elijošius 158, 159
 Nonevičius Juozas 233
 Noreika Izidorius 37, 38, 41
 Norvaiša Antanas 38
 Norvaiša Vincas 54, 55
 Novonedeľskis 256, 257
 Obolenskis M. 46, 185
 Oginskiai 34
 Oginskis Mykolas 71, 78, 264
 Oleka Andrius 95

Orževskis P. 63, 138, 279

Pabrėža Jurgis 34

Pacanka 160, 162

Pacevičius 217, 237, 238, 264, 265

Pacevičius Dionizas 152

Pakalniškis Kazimieras 69, 80, 110, 285

Pakarklis Povilas 283

Paliulionis Mečislovas Leonardas 9,
12, 25, 26, 28, 59, 62, 63, 66, 67,
71–78, 80, 83–88, 94, 110, 176, 191,
249, 252, 259, 262, 265, 267, 269,
271, 277, 278, 284

Paluckis Ignas 233

Panceržinskis Karolis Petras 151

Paškevičius B. 93

Pakštys 160

Paulauskas Jonas 61, 191–196, 202,
224, 230, 233

Paulius V 218

Pavelas (Pavlas) I 15, 16, 279

Pavlovskis Antonis 152

Petkevičaitė Gabrielė 159

Petkevičius 245

Petkevičius Antanas 55, 240, 287

Petraševskis Julijus 224

Petrauskas A. 155

Petrauskas Mikas 165

Petravičius (Petrovičius) 125, 126

Petrošius 205

Pietaris Vincas 104

Pijus V 218

Pijus VII 89

Pijus IX 27, 127

Pijus X 145, 147, 171, 173, 174

Pilotas 99

Pilsudskis Juozapas 163

Piozravičius A. 38

Piročkinas Arnoldas 284

Plėvė Viačeslavas 138

Popovas 241

Potapovas A. 187

Pranevičienė 236

Prapuolenis Kazimieras 9, 111, 139,
151, 160, 162, 174, 284

Puškinas Aleksandras Sergejevičius
234

Puzinas Steponas 235

Račiūnas Jonas 110

Račkauskas Jeronimas 9

Račkauskis 160

Radavičius Aleksandras 224

Radušis Antanas 105, 109

Rakelevičius 126

Remeikis Juozas 284

Rimavičius 207

Rimkevičius P. 86

Rimša 149

Romanovičius P. 127

Ropas (Ropp) Edvardas 25, 142, 144,
146, 148, 149, 164, 170, 171

Rubaževičius 58, 207

Rupeika 50

Rusteika 229, 230

Rutkauskas S. 105

Sabakiauskas N. 155

- Sableris V. 134
 Sadovskis 287
 Saudargas 263
 Sederavičius Martynas 57, 58, 73, 104
 Semaška 220
 Senčikovskis F. 121, 122, 213, 214, 227
 Sergijevskis N. 186, 190, 202, 279
 Sidabravičius 48, 273
 Simsonis 127
 Siversas E.K. 276
 Sirokomlė Vladislavas 37
 Skinkis Jonas 106
 Skolkenas N. 38
 Skvireckas Juozapas 70
 Slavinskis 151
 Slovutinskis S. 241, 242
 Smetona Antanas 166, 168, 279, 284
 Smilgevičius Ignotas 38
 Smilgevičius Vincas 225
 Smirnovas A.F. 288
 Sobievskis Jonas 249
 Sokolovas D. 197
 Sokolovskis 237, 238, 248–265, 267,
 269–272
 Sonda 230
 Sperskis B. 154, 171
 Stakauskas Juozapas 8, 9, 40, 69, 73,
 74, 101, 105, 154, 284
 Stakele Stanislovas 148, 173
 Stanckis 36
 Stanevskis V. 276
 Staniškis V. 105
 Staniukynas A. 105, 106
 Staniulis Antanas 204, 225
 Stankevičius 235
 Stankevičius A. 109, 288
 Stankevičius I. 36
 Stankevičius J. 38
 Stankevičius M. 162
 Stankus 252
 Stanskis Pranas 243
 Stapalius A. 83
 Stapulionis 61
 Stapulionis Antanas 232
 Stašys K. 171
 Staškauskas Pranas 204
 Staškauskis 252, 258
 Staškevičius Juozas 229
 Staugaitis Justinas 105, 112, 285
 Steckevičius J. 172
 Steponaitis Antanas 96, 98, 285
 Stolpianiskis N. 115
 Storosta A. 112
 Strašinskis Paulius 94, 95
 Straupas P. 55
 Strazdas Antanas 152
 Streleckis 123
 Strijkovskis (Strykowski) Motiejus 106
 Strimavičius Eliziejus 108
 Stželeckis 234
 Supšinskis 158
 Sutkaitis Jonas 96, 107
 Sužiedėlis S. 54, 285
 Svilas 61
 Svolkenas 36
 Szermunelis J., žr. Pakalniškis K.

- Šablinskis J. 155
 Šaikūnas 205
 Šakenytė 263
 Šapoka Adolfas 10, 283
 Šareiva Domininkas 233
 Šaulys Kazimieras 8, 285
 Šiaulėniškis M., žr. Šikšnys M.
 Šikšnys Marcelinas 165
 Šimanskis 245
 Širinskis-Šachmatovas 240
 Širvydas I. 37
 Šiškevičius V. 62
 Šiškovas A. 16
 Šležas Paulius 7, 8, 10, 285
 Šleževičius M. 285
 Šliūnavičius Aloyzas 224
 Šliūpas Jonas 285
 Šolkovičius 223
 Šopara Ignotas 157, 169
 Špakovska 182
 Šulcas P. 275
 Šurna 126
 Švedas Juozapas 107
 Švogžlys N. 283

 Tallat-Kelpša Juozas 164, 165
 Tamaševičius 68
 Tamulevičius 226
 Tatarė (Totoraitis) Antanas 104
 Tyla Antanas 8, 56, 285
 Tiškevičius A. 287
 Tiškevičiūtė M. 71
 Tyzenhauzas R. 155

 Tolstojus D. 63, 132, 218
 Totoraitis Jonas 9, 104, 108, 285
 Totoraitis P. 111
 Trockis V. 138
 Trumpa Vincas 10, 285
 Tumas J., žr. Tumas-Vaižgantas J.
 Tumas-Vaižgantas Juozas 9, 69, 70, 73, 109, 146, 165, 167, 168, 283, 285
 Tupalskis Edvardas 118–120, 122, 126, 142

 Ukrina 130
 Ulinskis K. 105
 Ulinskis Vincentas 38, 263
 Urbonavičius Kazimieras 106
 Urbonavičius P. 69
 Urbonavičius V. 158
 Ūselis Vincas 264
 Uvarovas Sergejus 16

 Vaičiulėnas Jonas 210
 Vailokaitis Juozas 107, 111
 Vaišnora Juozas 8, 285
 Vaitiekūnas V. 155
 Vaitkevičius 45
 Vaitkus M. 72, 286
 Vakulevičius Kostas 204, 211, 212, 232
 Valančius Grigas 9, 54, 286
 Valančius Motiejus 7, 9, 11, 12, 25, 27, 31, 32, 34–37, 39–58, 62, 69, 72, 87, 99, 102, 104, 105, 156, 175, 176, 179–188, 240–244, 279–282, 284–286
 Valmikas Vincentas 152

- Valujevas Petras Aleksandrovičius 18
 Vanagas Vytautas 9, 44, 286
 Vaškevičius A. 119
 Veblaitis Petras 8, 286
 Vėbra Rimantas 8, 10, 286
 Veitas Matas 38
 Venckus Povilas 228, 229, 231, 235
 Verpichovskis 146
 Veršyla Mykolas 204, 225
 Veržbickis Pranas 204
 Vežbovskis Petras Povilas 96, 107
 Vidmantas Edvardas 8, 10, 286
 Vydūnas 151, 286
 Vileišienė Emilija 165
 Vileišis Antanas 158
 Vileišis Jonas 158–160
 Vileišis Petras 105, 158, 159, 168
 Vileišytė B. 286
 Vilkenas 55
 Vinter E. 287
 Virbickis J. 8, 80, 286
 Viršila Antanas 38
 Viskantas Antanas 165
 Vyšniauskas 105
 Vitartas 229
 Vytautas 30
 Vitkus 204
 Vižanskis A. 119
 Vladimirovas A.P. 122, 287
 Volteris Eduardas 90, 287
 Zabermanas J. 55
 Zajančkovskis 149
 Zavkevičius Antanas 224, 225
 Zdanavičius Liudvikas 119, 133, 136,
 142, 143, 148, 159
 Zenkevičius (Zienkowiec) M. 151
 Zybinas V.A. 287
 Zimkus 155
 Zubovienė 68
 Zveravičius (Zwierowicz) Steponas
 Aleksandras 23, 25, 134–136, 138,
 142, 143, 148, 160–162, 169, 276,
 287
 Žatkevičius 62
 Žebrovskis 126
 Žemaitė 159
 Žemčiulis 252, 257
 Žilinskas J. 66
 Žilinskas Tomas 105, 106, 109
 Žilinskis Antanas 208, 224
 Žilinskis Petras 24, 45, 65, 118–122,
 124, 125, 129, 142
 Žilinskis Vaclovas 27, 142, 153, 222
 Žiogas J. 144
 Žitavičius T. 204
 Žiugžda Juozas 287
 Žongolavičius (Żongołłowicz)
 Bronislovas 72
 Žotkevičius 217, 235
 Žukauskas Pranas 224

GEOGRAFINIŲ VARDŲ RODYKLĖ

- Adutiškis 156, 162
Akmenė 60, 190, 208
Alanta 203
Aleksandravas 204, 227
Aleksotas 99
Alytus 113
Alovė 149, 171, 173
Alsėdžiai 61, 64
Alšėnai 123
Alvitas 89
Anglija 79, 218
Anykščiai 36, 202
Archangelskas 126
Ariogala 30
Armoniškės 170, 172
Asava 144, 149, 154, 171
Astravas (Ostrovėcas) 123
Ašmena 114–116, 124, 125, 127, 148,
152, 274, 275
Audėniai 79
Augustavas 89, 90, 113
Augustavo gub. 27, 103
Austrija 79, 128, 133

Bachmatai 60, 204, 232.
Bagaslavskis 169

Baisogala 61
Balbieriškis 95
Balstogė 89
Baltarusija 23, 144, 284, 288
Bartninkai 94
Batakiai 61
Benėkainys 144, 148, 149, 162
Bielskas 89, 113
Biržai 60, 66, 210, 211, 212, 236
Bistryčia 123
Blagoveščėnskas 204
Bobruiskas 113, 122
Brasta 113
Breslauja 233
Brestas 93
Brianskas 89
Butrimonys 143, 144, 149, 171

Ceikiškė 157
Čekiškė 67
Čikaga (Chicago) 8

Danija 79
Daugėliškis 157
Dysna 114–116, 125–127, 274, 275
Dotnuva 204

- Drohičinas 89
 Druskininkai 148, 149, 172
 Dūkštas 124, 245

 Eišiškės 148, 149, 172
 Eržvilkas 246
 Europa 27, 37, 171, 174, 244

 Gaidė 144
 Galilėjos Kana 191
 Gardinas 89, 122, 130, 157, 179,
 186–188, 191
 Gardino gub. 24, 98, 113, 120, 121,
 136, 138, 148
 Gargždai 56, 67, 245
 Geležiai 123
 Gelvonai 143, 148
 Geranainiai 148
 Giedraičiai 149, 172, 173
 Girkalnis 78
 Gneznas 15, 44
 Gruzdžiai 78
 Gudžiūnai 204

 Igliskėliai 101
 Inturkė 149, 157, 173

 Jaroslavlis 132, 277
 Jelgava (Mintauja) 25, 46, 64, 107, 109,
 110, 277
 Joniškis 50, 190
 Joniškis (Molėtų rj.) 149, 157, 173
 Jurbarkas 36, 225
 Jurivas 123

 Kaltanėnai 157
 Kaltinėnai 30
 Kalugos gub. 78
 Kalvarija 27, 77, 89–91, 94, 250, 262
 Kalviai 157, 169
 Kamajai 63, 68
 Kamenecas 113, 137, 138
 Kaunas 8, 21, 30, 36, 37, 44, 47, 54,
 59–64, 67–73, 78, 79, 81–84, 87,
 89, 110, 111, 113, 120, 155, 179, 183,
 184, 186, 187, 191–193, 197, 199,
 202, 204, 216, 225, 228, 229,
 232–234, 237, 242, 245, 250–252,
 255, 257–260, 264, 269, 270, 286
 Kauno gub. 21, 30, 34, 43, 46–48, 50,
 63, 75, 76, 82, 83, 85, 87, 90–92, 98,
 146, 179–185, 188–191, 200, 201,
 206, 207, 209, 210, 212–216, 219,
 223, 224, 226, 228, 229, 232, 234,
 235, 237–243, 245–248, 250, 255,
 258, 261, 269, 273, 274, 277–279,
 288
 Kėdainiai 204, 230
 Kelcai 96
 Kelmė 30, 61
 Kernavė 143, 149, 172
 Kęstaičiai 10, 52, 78–81, 286
 Kietaviškės 155
 Kliukščiai 172
 Knišinas 89, 113
 Kolnas 89
 Konstantinavas 195, 229, 235, 236
 Krakės 208, 230
 Kražiai 8, 10, 12, 30, 52, 78–81, 110,
 281–285
 Krekenava 36
 Kretinga 67, 85, 217, 269

- Krėva 139
 Krymas 32
 Kruopiai 60, 190
 Kukutiškės 130
 Kulva 57
 Kuršas 30, 73, 113, 190, 259
 Kuršėnai 60
 Kuršo gub. 47, 50, 181, 258
 Kvetkai 47, 48

 Labanoras 149, 156, 157, 169
 Laižuva 78
 Landžiai 258
 Legai 205
 Lenkija 11, 15, 16, 32–36, 38, 40, 42,
 73, 89, 92, 96, 98–100, 109, 113,
 124, 126–128, 133, 139, 140, 145,
 147, 161, 171, 182, 243, 244, 288
 Lenkijos Karalystė 13, 27, 89, 91, 92,
 98, 112, 113, 133, 139, 144, 153, 182,
 247, 279
 Lyda 114–116, 129, 148, 274, 275
 Lietuva 3, 7, 9–13, 15–23, 26, 27,
 30–36, 38–40, 42–44, 46, 49, 53,
 55, 56, 58, 59, 62, 63, 65, 68, 70, 73,
 75, 76, 83, 89, 91, 96, 98–100, 102,
 103, 105–111, 113, 118, 123, 124,
 127, 130, 133, 135, 138–142,
 144–148, 150–154, 156, 158–161,
 163, 164, 166, 168, 171, 174–176,
 182, 213, 262, 266, 273, 276,
 279–286, 288
 Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 16,
 18, 99, 133, 139
 Lygumai 243
 Lomža 89, 96
 Lomžos gub. 89, 107
 Luckas 89, 113
 Lukšiai 104
 Luokė 30
 Lvovas 133

 Maišiagala 171
 Marcinkonys 157
 Marijampolė 27, 89–92, 94, 95, 101,
 105, 106, 109, 112
 Maskva 92, 106, 110
 Masoras 126
 Mazovecas 89
 Mažoji Lietuva 106
 Medininkai 30
 Merkinė 155
 Mielagėnai 144, 157
 Minskas 24, 45, 113, 117, 121, 122, 137,
 138, 179, 186
 Minsko gub. 52, 120–122
 Mintauja, žr. Jelgava
 Mogiliovas 15, 27, 113, 119, 121, 133,
 138, 143, 161, 162, 222, 275
 Molėtai 148, 149, 173
 Molodečnas 250, 260
 Mosarskis 188
 Mosėdis 34, 229, 235, 236
 Mstislavlis 113
 Musninkai 149, 164

 Naugardukas 113
 Naujas Strūnaitis 157
 Naumiestis 56, 89, 90, 104, 109
 Nemenčinė 148, 157
 Nočia 149, 172, 173

- Novgorodo gub. 67
- Novoaleksandrovskas, žr. Zarasai
- Obeliai 30, 113, 155
- Paberžė 123, 131, 149, 164, 230
- Padubysys 204
- Paežeriai 190, 204
- Paežerys 233
- Paluknys 172
- Pampliai 204
- Panemunė 94
- Panevėžys 21, 30, 36, 50, 56–58, 61, 62, 67, 76, 79, 82, 87, 113, 200, 207, 210, 216, 217, 225, 226, 234–236, 243
- Papilė 61, 190
- Paryžius 126
- Permė 99
- Peterburgas, Petrapilis 3, 13, 15, 16, 18, 28, 31–33, 36, 49, 92, 99, 105, 111, 120, 121, 124, 131, 132, 160, 161, 175, 179, 184, 185
- Petrikovska 122
- Pilsupis 229, 231, 235, 236, 272
- Piniava 234
- Plungė 70, 77, 78
- Polockas 89, 113, 222
- Požnanė 45
- Prancūzija 79
- Prienai 89, 104
- Prūsija 27, 51, 52, 89, 128, 245, 264
- Punia 143
- Radoškovičius 113, 126
- Radviliškis 198
- Raseiniai 21, 30, 36, 47, 55, 76, 78, 79, 82, 211, 232, 239, 246–247, 252
- Ratnyčia 157
- Rietavas 34, 68, 225, 259
- Rykantai 148
- Rytų Lietuva 12, 13, 73, 113, 139, 140, 143–148, 150–152, 154, 157, 158, 163–165, 168–171, 173, 176, 177–280
- Rodūnia 144, 149, 170–173, 281
- Rokiškis 155
- Roma 13, 14, 15, 16, 18, 23, 27, 31, 40, 41, 61, 62, 66, 71, 102, 108, 122, 129, 132, 133, 138, 161, 162, 168, 173, 174, 179–189, 191, 192, 196–198, 201, 206–212, 214–225, 228, 229, 231, 233, 234, 236–240, 242–246, 248, 250, 253–255, 258–262, 266, 278
- Ropkojai 54
- Rudamina 123, 149
- Rudgalviai 263
- Rukainiai 123
- Rukiškis 56
- Rusija 3, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 25, 27–31, 35, 39, 42, 55, 58–62, 66, 70, 74, 75, 84, 89–92, 98, 99, 105, 113–118, 126–130, 132, 133, 137, 138, 140, 142, 145, 146, 151, 158, 179, 185, 186, 214, 218–220, 222, 240, 243–245, 275
- Salakas 196, 197, 207
- Salantai 196, 197
- Sankt Peterburgas, žr. Peterburgas

- Sartininkai 55
 Seda 48, 60, 61, 191–195, 197, 230, 233
 Seinai 8, 9, 15, 27, 30, 38, 44, 47, 89, 90, 93–112, 150, 155, 160, 166, 176, 280, 284–286
 Seirijai 104
 Semeliškės 170
 Sereikiai 243
 Sibiras 11, 19, 40, 41, 123, 131, 184
 Siesikai 207
 Simnas 89, 104, 113
 Siraičiai 204
 Skaudvilė 61, 87, 227, 246, 268
 Skrebotiškiei 204
 Skuodas 34
 Slabada 245
 Slavikai 94
 Smalvos 85, 206, 210, 236
 Smilgiai 76
 Smolenskas 113
 Sodeliškiei 205
 Sokolka (Sakalynė) 89, 113
 Stakliškės 144
 Subačius 36, 83, 232
 Sudargas 57
 Sūdava, žr. Suvalkija
 Sudeikiai 198, 227
 Surviliškis 59
 Sutkūnai 190
 Suvalkai 89–92, 94, 105, 146
 Suvalkija 27, 91, 92, 100, 104, 285
 Suvalkų gub. 27, 57, 89–92, 95, 99, 100, 102, 104, 105, 109, 112, 124, 276, 287, 288
 Sužionys 144
 Šabiškiai 203
 Šakiai 94
 Šalčininkai 148, 172
 Šaukėnai 60, 190, 229
 Ščiutinas 89
 Šeduva 22, 67, 234
 Šėta 55
 Šiauliai 21, 49, 60, 62, 64, 65, 68, 79, 82, 184, 191, 200, 203, 204, 208, 209, 217, 224, 225, 235, 273, 278, 284, 285
 Šiaurės Vakarų gubernijos 25, 32, 38
 Šiaurės Vakarų kraštas 18–20, 22, 26, 43, 48, 59, 66, 113, 120, 137, 138, 184, 186, 187, 207, 209, 210, 212, 219, 221, 224, 239, 240, 263, 273, 276, 278, 279, 287
 Šilalė 50, 54, 61, 85, 267, 268
 Širvintos 172
 Šumskas 123
 Švėkšna 267
 Švenčionys 17, 114–116, 122, 124, 125, 128, 148, 149, 157, 162, 164, 171, 172, 274
 Šventežeris 104
 Taujėnai 48, 61, 83, 232
 Tauragė 57, 258
 Tauragnai 226
 Telšiai 13, 21, 30, 36, 56, 57, 79, 82, 183–187, 191, 192, 196, 203, 204, 216–219, 222, 226–229, 238, 246, 247, 248, 252, 260, 264, 266, 268, 272, 277, 278, 281, 282
 Tikocinas 89, 93, 95, 103

- Tiltiškė 204, 226
 Tilžė 55, 56, 89, 105, 243
 Tiraspolis 113
 Tytuvėnai 57, 78
 Tomskas 183
 Trakai 89, 113–116, 124, 129, 148,
 172, 274, 275
 Tridentas (Trentas) 61, 147, 186
 Tryškiai 48
 Troškūnai 56, 83, 232
 Turgeliai 125
 Turkestanas 122
 Turkija 128
 Tverai 50
 Tverė 67, 135, 276
 Tverėčius 149, 157

 Ukmergė 17, 21, 30, 36, 57, 74, 82, 113,
 207
 Utena 30, 113
 Užnemunė 27, 89, 91

 Vadaktėliai 182
 Vainutas 226
 Vakarų Europa 16, 27, 28, 40, 43, 65,
 147
 Vakarų Lenkija 133
 Valkininkai 155, 157, 164
 Vaneivas 93
 Varanavas 170–172
 Varėna 148, 162, 173
 Varniai 30, 31, 42, 230

 Varšuva 15, 26, 36, 37, 89, 93, 97, 100,
 101, 104, 108, 112, 126, 138, 145,
 157, 159, 247, 274
 Varšuvos kunigaikštystė 27, 89, 91
 Vatikanas 15, 16, 24, 26–28, 31, 40,
 44, 66, 113, 118, 119, 121, 122,
 133–136, 138
 Veisiejai 104
 Veiveriai 95, 101, 105
 Veiviržėnai 60, 61, 71, 85, 87, 198, 226,
 231, 237, 246–255, 257–267,
 269–272
 Veliuona 30
 Velskas 132
 Viatka 117
 Vidiškiai 155–156
 Viduklė 30
 Vidžiai 67, 74, 75, 85, 217, 236
 Vieksniai 48, 258
 Viena 27, 89, 91
 Viešvėnai 78
 Vygriai 15, 89, 93, 113, 285
 Vileika 114–116, 124, 149
 Wilkaviškis 56, 89, 90, 93, 109, 242, 282
 Vilniaus gub. 21, 24, 34, 47, 52, 57, 82,
 90–92, 98, 113–117, 120, 122, 128,
 129, 134, 136, 138, 140, 144, 164,
 273–276,
 Vilnius 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 20,
 21–27, 30, 31, 38, 43–46, 48, 55, 56,
 58, 59, 62–67, 72, 74–78, 80, 84, 89,
 91, 97–99, 109–111, 113–124,
 126–138, 140–174, 177, 179, 184,
 186–193, 203, 213, 214, 216,
 219–222, 237, 239, 242, 247–249,
 273–287
 Vilūnaičiai 204

Virbalis 89

Vištytis 151

Vitebskas 113, 222, 273

Vologodskas 276

Zapyškis 89

Zarasai 17, 21, 30, 47, 68, 74, 85, 113,
127, 201, 210, 211, 226, 228, 232, 273

Zypliai 91

Žagarė 60, 61, 190

Žaludkas 155, 163, 169

Žasliai 142, 156, 157, 169–173

Žečpospolita 27, 89, 96, 132, 151

Žemaičių Kalvarija (Varduva) 60, 78,
86

Žemaitija 7, 30, 38, 41, 42, 57, 58, 60,
61, 64, 68, 71–73, 78, 79, 82, 83,
101, 109, 168, 182, 213, 232,
240–243, 245, 262–264, 286

Žemaitkiemis 78

Žemgalija 30, 113

Žiežmariai 155

Žygaičiai 48, 54

Žirmūnai 148, 172

Žitomiras 113

Žvingiai 54

RELIGIONS- UND NATIONALBEWEGUNG IN LITAUEN AM ENDE DES 19.-AUFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Schon am Anfang der Okupation war die Politik der zaristischen Regierung represiv und gewaltsam. Die Regierung zwang die katholische Kirche für das Okupationsregime zu arbeiten und wollte mit deren Hilfe Katholizismus und Orthodoxismus verschmelzen.

Bis zur Entstehung der weltlichen Intelligenz kämpfte die katholische Geistlichkeit allein gegen den Zarismus. Dank dieser Initiative bildete sich eine Bewegung gegen die Machtrepressalien der Regierung und für die Kircheninteressen wie auch für die nationale litauische Sprache.

Die Religions- und Nationalbewegung in Litauen kann man in 4 Perioden unterteilen.

Die erste Periode: Mitte des 19. Jhs. - Ende des Aufstandes im Jahr 1863-1964. Am Anfang dieser Periode konzentrierte sich die antizaristische Tätigkeit in der katholischen geistlichen Akademie in Petersburg, wo sich auch die illegale Organisation "Baublio Karalystė" befand. Später übernahm der Bischoff M.Valančius im Žemaičių Bischofsamt die Initiative. Er gründete die Abstinenz-Organisation, die auch die national-kulturelle Arbeit pflegte. In der Manifestationsbewegung 1861 und am Aufstand 1863-1864 hat die katholische Geistlichkeit aktiv teilgenommen.

Die zweite Periode: Mitte der 70-ger - Anfang der 90-ger Jahren des 19. Jhs. In dieser Periode begann die zaristische Regierung mit Repressalien gegen die katholische Kirche und führte Druckverbot der litauischen Presse ein. Bischoff M.Valančius organisierte die Herausgabe und Verbreitung der illegalen litauischen Literatur.

Die dritte Periode: Anfang der 90-ger Jahren des 19. Jhs. - 1904. In dieser Zeit begann die weltliche Intelligenz ihre Tätigkeit. Die Meinungsverschiedenheit ruft Ideendifferenz heraus, es formieren sich christlich-demokratische und liberale Richtungen. In dieser Periode konzentrierte sich die Religions-Nationalbewegung im Žemaičių Bischofsamt.

Die vierte Periode: vom 1904. Im Jahr 1904 ist das Druckverbot der litauischen Presse aufgehoben. Die Presse wird legalisiert und es gründen sich zugelassene Organisationen. In dieser Zeit wird die Religions- Nationalbewegung in Ostlitauen aktiver.

Die Bischoffsänten und illegale Organisationen in den Priester-Seminare bewegten die Religions- Nationalbewegung. Litauens katholische Geistlichkeit war gegen das zaristische Regime, wobei aber nicht alle Priester mit der Religions-Nationalbewegung einverstanden waren. Die Verteidigung der Interessen der katholischen Kirche hat die Geistlichkeit und die Gläubige konsolidiert.

Die Religions- Nationalbewegung wurde von den Bischöfen koordiniert. Diese haben den Einfluß der zaristischen Regierung auf die Bewohner neutralisiert und in die Nationalbewegung gerichtet. Große Rolle im Widerstand gegen den Zarismus haben die Bischöfe M.Valančius, K.Hrineveckis, M.Paliulionis, K.I.Lubenskis gespielt. Die Taktik des Vilnius Bischoffs A.Krasinskis im Jahr 1863 hatte kein Erfolg. Er wurde aus dem Bischoffsamt entlassen und mehr als 20 Jahre regierte da die zaristische Administration.

Die Priester haben in der Konsolidierung der litauischen Nation und Pflege des nationalen Selbstbewußtseins eine große Rolle gespielt. Ihre Tätigkeit stimulierte die litauische nationale Wiedergeburt.

Im Bischoffsamt Seinai hatten die Litauer hinsichtlich der Tätigkeit in Fragen der Nationalität bessere Bedingungen. In dieser Gegend dürfte man noch in den Schulen Litauisch unterrichten. Die Priester arbeiteten zusammen mit der weltlichen Intelligenz. Den Litauern fehlte nur mehr Unterstützung vom Bischoff.

Im Vilnius Bischoffsamt war die Lage viel komplizierter und spezifischer, da hier verschiedene Nationen lebten. Die von der polnischen Chauvinisten geführte Polonisierungspolitik in Ostlitauen verletzte gewaltsam die Nationalrechte der anderen Nationen.

In der Zarismus-Zeit war die katholische Kirche die einzige Kraft, die gegen Russifizierung und Orthodoxierung Widerstand leisten konnte. Bis zur Gründung der polnisch-demokratischen Nationalpartei hat die Kirche eine Rolle des Hegemonies gespielt. Die Polen hatten die Hierarchie des Vilnius Bischoffsamtes beeinflußt, mit dem Ziel die Litauer zu entnationalisieren.

Die katholische Kirche in Ostlitauen propagierte das Prinzip der Einheit der polnischen Nation und des Katholizismus, deswegen mußten andere Nationen auf die eigene Nationalwerte verzichten um den Katholizismus zu bewahren.

Die Polonisierungsmethoden in Ostlitauen waren verschieden. Man hat die Litauer-Priester in die entnationalisierte und weißrussische Pfarrgemeinden versetzt. Die Polen wollten die litauische Sprache in den Kirchen und Messen abschaffen.

Der von der katholischen Geistlichkeit und von den Gläubigen geleisteter Widerstand gegen russische Okkupation spielte eine große Rolle. Dieser bewahrte die katholische Kirche von der Zerstörung, erregte das nationale Selbstbewußtsein der Litauer und schaffte Bedingungen für die Wiedergründung eines selbstständigen Staates.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Edvardas Vidmantas
**Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje
XIX a. antrojoje pusėje –
XX a. pradžioje**

Redaktorės Jadvyga Kardelytė, Liuda Sidarienė

SL 1902. 20 sp.l. Tiražas 600 egz. Užsak.Nr.40
"Katalikų akademijos" leidykla, A.Jakšto 9, Vilnius.

Rinko ir maketavo "Katalikų akademijos" leidykla
A.Jakšto 9, Vilnius 2600. Tel. 227536.

Spausdino UAB "Judex", Miško 15, 3000 Kaunas.